

Nemzeti Közsolgálati Egyetem
Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar
Hadtudományi Doktori Iskola

dr. Lángné Petruska Szidónia

Koszovó biztonságföldrajzi értékelése

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Siposné Prof. Dr. Kecskeméthy Klára ezredes
egyetemi tanár, CSc

.....

aláírás

Budapest, 2023.

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	4
A TUDOMÁNYOS PROBLÉMA BEMUTATÁSA, A KUTATÁS AKTUALITÁSÁNAK INDOKLÁSA	6
KUTATÁSI HIPOTÉZISEK	9
KUTATÁSI CÉLOK	10
AZ ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN ÉS A KUTATÁSI MÓDSZEREK	13
A KUTATÁSI TÉMA SZAKIRODALMÁNAK ÖSSZEFOGLALÁSA	18
1. FEJEZET: ÁLTALÁNOS FÖLDRAJZI HELYZET	20
1.1. A KOSZOVÓI VÁLSÁGKÖRZET ELHELYEZKEDÉSE	20
1.2. HATÁROK	27
KÖVETKEZTETÉSEK	31
2. FEJEZET: A TERMÉSZETI TÉNYEZŐ	33
2.1. DOMBORZAT	34
2.2. VÍZRAJZ.....	35
2.3. TALAJVISZONYOK	38
2.4. NÖVÉNYTAKARÓ	39
2.5. ÉGHAJLAT.....	40
2.6. TERMÉSZETI VESZÉLYEK.....	42
KÖVETKEZTETÉSEK	45
3. FEJEZET: A TÁRSADALMI TÉNYEZŐ	47
3.1. KOSZOVÓ KÖZELMÚLTBELI TÖRTÉNELMÉNEK ÁTTEKINTÉSE	48
3.1.1. Az 1980-as évektől a koszovói háború lezárásáig.....	48
3.1.2. A koszovói háború lezárásától napjainkig.....	51
3.2. ÁLLAMFORMA, KÖZIGAZGATÁS.....	55
3.3. DEMOGRÁFIAI VISZONYOK.....	59
3.4. MIGRÁCIÓ.....	63
3.5. ETNIKAI, VALLÁSI, NYELVI SAJÁTOSSÁGOK	68
3.6. ALBÁN KULTURÁLIS SAJÁTOSSÁGOK	76
3.7. POLITIKAI VISZONYOK	80
3.8. OKTATÁS	90
3.9. TELEPÜLÉSSZERKEZET.....	94
3.10. EGÉSZSÉGÜGY	96
KÖVETKEZTETÉSEK	99

4. FEJEZET: A GAZDASÁGI TÉNYEZŐ	101
4.1. GAZDASÁGTÖRTÉNET	101
4.2. A KOSZOVÓI KÖZTÁRSASÁG GAZDASÁGÁNAK FŐBB JELLEMZŐI.....	105
4.3. A GAZDASÁG SZEKTORONKÉNTI VIZSGÁLATA	109
4.4. KÖRNYEZETVÉDELEM.....	124
4.5. A COVID-19 PANDÉMIA TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI HATÁSAI.....	127
KÖVETKEZTETÉSEK	129
5. FEJEZET: A KATONAI TÉNYEZŐ	131
5.1. A NATO SZEREPE A KOSZOVÓI VÁLSÁG KEZELÉSÉBEN	132
5.2. A KOSZOVÓI FELSZABADÍTÁSI HADSEREG TÖRTÉNETE	139
5.3. AZ UÇK-TÓL A NEMZETI HADERŐIG	145
5.4. EGYÉB SZERVEZETEK.....	159
KÖVETKEZTETÉSEK	166
6. FEJEZET: KOSZOVÓ A NEMZETKÖZI RENDSZERBEN	168
6.1. KOSZOVÓ ÖNÁLLÓ ÁLLAMISÁGÁNAK ELISMERTSÉGE	169
6.2. KOSZOVÓ ÉS SZERBIA KAPCSOLATÁNAK ALAKULÁSA 2008-TÓL NAPJAINKIG	174
6.3. A NAGY-ALBÁNIA ESZME	185
6.4. IDEGEN HATALMI BEFOLYÁSOLÁS KOSZOVÓBAN	189
KÖVETKEZTETÉSEK	197
7. FEJEZET: ÖSSZETETT BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK, A JÖVŐRE VONATKOZÓ FORGATÓKÖNYVEK ÉS A PRECEDENSTEREMTÉS KÉRDÉSE	199
7.1. ÖSSZETETT BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK	200
7.2. A JÖVŐRE VONATKOZÓ FORGATÓKÖNYVEK	214
7.3. KOSZOVÓ, MINT PRECEDENS.....	219
KÖVETKEZTETÉSEK	226
ÖSSZEGZETT KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....	228
AJÁNLÁS	231
A KUTATÁSI EREDMÉNYEK LEHETSÉGES FELHASZNÁLÁSI TERÜLETEI.....	231
FELHASZNÁLT IRODALOM	233
TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGEK JEGYZÉKE.....	267
A SZAKMAI INTERJÚK JEGYZÉKE.....	270
ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	271
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	273
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	274
FÜGGELÉKEK JEGYZÉKE.....	278
FÜGGELÉKEK.....	279

BEVEZETÉS

„A Balkán több történelmet termel, mint amennyit el bír fogyasztani.”¹

A koszovói válságkörzet sorsának alakulása Magyarország szempontjából – a földrajzi helyzete, proximitása és ezzel összefüggésben a Magyar Honvédség koszovói szerepvállalása folytán is – kiemelkedő jelentőségű, ezért az elmúlt több mint két évtizedben mindvégig nagy figyelmet kapó témaként volt jelen a hazai biztonságpolitikai diszkurzusban.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (a továbbiakban: Jugoszlávia) széthullását kísérő konfliktusok – amelyek sorába illeszkedik az 1998–1999-es koszovói háború is – a hadtudomány és rokontudományai, illetve az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (a továbbiakban NATO, vagy Szövetség) létjogosultsága, önmeghatározása szempontjából általában véve is kivételes jelentőségűek voltak, megcáfolva Francis Fukuyama amerikai (eredetileg neokonzervatív) gondolkodó híres tézisé a „történelem végéről”. (Eszert a hidegháború lezárásával, illetve a Szovjetunió összeomlásával a liberális demokrácia maradt az egyetlen életképes társadalmi berendezkedés az emberiség számára, ezért a nemzetek közti konfliktusoknak nem lesz többé alapja.)² A NATO koszovói beavatkozása hazánk szempontjából emellett azért is mérföldkőnek volt tekinthető, mert Magyarország alig két héttel a légitámadások megindítása előtt nyerte el a teljes jogú tagságot a Szövetségben, és földrajzi elhelyezkedése okán – bár magyar harcoló alakulatok nem vettek részt a katonai műveletben – fontos szerepet játszott azok sikerében.³

Jelen értekezés írója épp csak a felnőttkorba lépve, Magyarországon élte át a koszovói háború éveit, amely az internet rohamos elterjedésének, ezzel az információk azelőtt soha nem tapasztalt áramlásának időszakára esett. A fegyveres konfliktus története, utóhatásai és Koszovó sorsának alakulása ezért régóta érdeklődésének tárgyát képezi, egyetemi tanulmányai során⁴ pedig annak tudományos igényű megismerésére is alkalma nyílt.

A Nemzeti Közzolgálat Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájában (a továbbiakban: HDI) 2020 folyamán két olyan kutató is doktori fokozatot szerzett, akiknek a kutatása a koszovói válságkörzetre irányult. Shkendije Geci Sherifi asszony (Koszovó hazánkban akkreditált első nagykövete 2010–2013 között) *Shaping foreign and security policy of a newly independent state. The case of Kosovo*, míg Kovács Zoltán *Koszovó államiségának létrejötte, valamint annak regionális, globális következményei* címmel készítette el disszertációját. 2016-tól szintén

¹ Sir Winston Churchill által 1945-ben idézett, eredetileg Krétára vonatkozó, helytelenül neki tulajdonított mondás. Forrás: Tanase, Alexandru M.: *The Balkans: External debts in uncertain times*. (Letöltés: 2021. január 1.)

² Hope, Ian: *The Western Balkans and the Revenge of History*. (Letöltés: 2018. február 3.)

³ Szenes Zoltán – Tóth Péter (szerk.): *Tíz éve a NATO-ban*. Zrínyi, Budapest, 2009. 59. o.

⁴ *Politik und Konfessionen kurzus*. Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, Budapest, 2006–2007.

a HDI keretei között folytatta kutatásait *Contemporary Transatlantic Security Issue and Regional Security Cooperation: State Building in Kosovo and its Euro-Atlantic Integration and Aspirations* témában az ugyancsak koszovói Sinan Geci.

Kutatásom megkezdésekor, témavezetőmmel egyetértésben mindennek ellenére úgy véltem (és ma is úgy vélem), hogy a hazánkéhoz viszonyítva kis méretű, de ennek ellenére jelentős geopolitikai⁵ és geostratégiai⁶ jelentőséggel bíró válságkörzet problémáinak biztonságföldrajzi szempontú megközelítése, illetve feldolgozása elegendő újdonságot szolgáltathat disszertációm elkészítéséhez, amelyhez 2017-ben a felvételi bizottság is bizalmat szavazott számomra. A HDI a doktori képzés során a meglévő ismereteim csiszolásán, kiegészítésén túl a fenti értekezések eredményeinek, valamint esetenként azok szerzőinek rendelkezésemre állásával is ideális tudományos műhelyként szolgált kutatásaimhoz.

Más részről, a biztonságföldrajzi szemléletű vizsgálat során a tényezőket – ahol és amennyiben ez a jelenlegi biztonsági helyzetre relevanciával bírt – történelmi összefüggéseiben terveztem górcső alá venni. Bár a leginkább újdonságot jelentő eredményeket a legfrissebb események kontextusba helyezésétől vártam, ezen túlmenően – a Koszovói függetlenség ellentmondásos megítélésére is tekintettel – fontos tanulságokkal járt a múlt különféle interpretációinak összevetése is. (Ebben különösen nagy segítséget jelentett, hogy a HDI-ben kutató koszovói doktoranduszok révén első kézből nyílt lehetőségem a koszovói álláspont mélyebb megismerésére).

Módszertani célkitűzésem, hogy civil geográfusként és egy regionális elemzői végzettség birtokában – kvázi nem a védelmi szférából érkezve – a korábbiakhoz képest valamennyire új látásmódot képviseljek a HDI Koszovó-kutatóinak sorában, ugyanakkor a biztonságföldrajzi szakterületen tevékeny professzorok, kutatók gazdag életműve⁷ megfelelő kapcsolódási pontot kínál számomra.

Napjainkban, a biztonság fogalmának egyre komplexebbé válásával egyébként is egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy a biztonságpolitikával és annak rokon tudományaival foglalkozó szakértők mind szélesebb körű rálátással bírjanak egy-egy témára, illetve

⁵ A klasszikus geopolitika a területileg szervezett államok hatalmi politikájáról és az erőforrások feletti rendelkezésért zajló stratégiai küzdelemről szólt. A ma domináns elméletek mindinkább a stabilitás és fenntarthatóság szempontjait helyezik előtérbe egy globálissá kitágult térben. Forrás: Bayer József: A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai. *Geopolitika a 21. században*, 1. évf., 1. sz., 2010. 1. o. és 7–8. o.

⁶ Összességében egy nemzetközi politikai, biztonságpolitikai és hadászati koncepció; a földrajzilag (katonaföldrajzilag), továbbá geopolitikailag meghatározott regionális, illetve globális feltételek tekintetbevétele államok, továbbá koalíciók szembenállásának körülményei között. Forrás: Krajnc Zoltán – Forgács Balázs – Göcze István – Szabó József – Szabó Miklós (szerk.): *Hadtudományi Lexikon. Új kötet*. Dialóg Campus, Budapest, 2019. 316. o.

⁷ Különös tekintettel Siposné Prof. Dr. Kecskeméthy Klára ezredes, Dr. Göcze István nyugalmazott alezredes és Dr. Gerencsér Árpád munkásságára.

válságkörzetre. (Ezt személyes szakmai pályafutásom is igazolja, hiszen a kezdetben leginkább saját érdeklődésemtől vezérelt kutatásomnak végeredményben egy új hivatást is köszönhetek.) Kutatásom éveiben a biztonság szempontjából releváns koszovói kül- és belpolitikai fejlemények figyelemmel kísérése a korábbiaknál is inkább rutinommá vált, s mindez nem hagyott készséget afelől, hogy sok igazság van a fejezet mottójául választott idézetben. Bízom benne, hogy értekezésemmel én is hozzájárulhatok a Balkán – napjainkban is – bőségesen „termelődő” történelmének feldolgozásához.

A TUDOMÁNYOS PROBLÉMA BEMUTATÁSA, A KUTATÁS AKTUALITÁSÁNAK INDOKLÁSA

A doktori képzés során folytatott kutatásom Európa legfiatalabb államára, a Szerbiától való függetlenségét 2008-ban egyoldalúan kinyilvánító Koszovóra irányult. A konfliktusokban gazdag múlttal rendelkező, okkal „Európa puszkaporos hordójaként” emlegetett Balkán-félsziget központi fekvésű, geopolitikai, geostratégiai szempontból különösen jelentős része a koszovói térség, amelynek uralásáért számos fegyveres konfliktus robbant ki a történelem folyamán. Az egymástól etnikai, vallási, nyelvi, kulturális szempontból is távol álló szerb és albán lakosság konfliktusai végig kísérték Koszovó történelmét.

A titói Jugoszlávia több évtizeden keresztül viszonylag kedvező kereteket biztosított a területén élő népek békés együttélésének, az államszövetség felbomlását azonban véres konfliktusok kísérték. Az addig Szerbia autonóm tartományának számító Koszovóban 1998–1999 között bontakozott ki fegyveres harc a többségi lakosságot alkotó koszovói albánok és az őket elnyomó szerbek között, amely szisztematikus etnikai tisztogatásokkal járt együtt. A fenyegető humanitárius katasztrófa a nemzetközi közösséget beavatkozásra sarkallta, a sikertelen diplomáciai próbálkozásokat követően a konfliktusnak végül a NATO fegyveres beavatkozása vetett véget.

A térségben a háború lezárása óta nemzetközi fegyveres erő⁸ jelenléte biztosítja a békét, ennek törékenységét azonban egyértelműen jelzik az elmúlt bő két évtizedben is időről időre fellobbanó, a nemzetközi sajtóban is nagy visszhangot kapó, etnikai gyökerű konfliktusok. Szerbia máig az állam déli tartományának tekinti Koszovót, az annak területén élő szerb kisebbség pedig – jelentős részben épp a belgrádi befolyásolás következtében – nem kíván, illetve nem képes integrálódni az új állam társadalmi, valamint gazdasági rendszerébe, különösen igaz ez a többségében szerbek lakta Észak-Koszovó esetében.

⁸ A NATO Kosovo Force (Koszovói Erő, a továbbiakban: KFOR) missziója.

Koszovó státuszát máig sem sikerült megnyugtató módon rendezni. A világ országainak jelentős része⁹ – köztük az Európai Unió (a továbbiakban: EU) öt tagállama – napjainkban sem ismeri el az önálló államiságát. A viszonylag kis kiterjedésű válságkörzet globális jelentősége így jelenleg *egyrészt* abban áll, hogy bár az elszakadását támogató kormányok és szervezetek szerint ez a megoldás kizárólag az egyedi helyzetre vonatkozhatott,¹⁰ mégis rendre előfordul, hogy egyes államok, illetve kisebbségek nézőpontjuktól függően veszélyes, vagy épp jól használható precedensként hivatkoznak Koszovó esetére.¹¹ *Másrészt* a terület jelenleg is ideális terepet kínál egyes nagyhatalmak rivalizálásának. Ez időnként az EU és az Amerikai Egyesült Államok (United States of America, a továbbiakban: USA) esetében is tetten érhető, a Szerbia és Koszovó közötti megbékélési tárgyalások „mentorálásában”, függetlenül attól, hogy az euroatlanti integrációt mind az EU, mind az USA a tartós béke garanciájának tekinti. Emellett a térségben több olyan – hagyományosan vagy csak újabban jelen lévő – idegen hatalom befolyásával is számolni kell, amelyek szándékosan vagy indirekt módon gyengíthetik a demokrácia vívmányait.¹²

Koszovó a státuszkérdés megoldatlansága – Szerbiával való kapcsolatának normalizálása, nemzetközi elismertségének növelése – kapcsán kialakult patthelyzet mellett számos egyéb, jelentős mértékben szintén a háborús múltjával összefüggő gazdasági és társadalmi problémával küzd. A teljesség igénye nélkül ilyen a szegénység, a korrupció, a szervezett bűnözés, a drog-, fegyver-, ember- és szervkereskedelem, az etnikai és vallási ellentétek és a radikális iszlám térnyerése.

A hazánk határától mindössze körülbelül 330 kilométerre található válságkörzet biztonsági helyzetének vizsgálata, figyelemmel kísérése a fentiekre tekintettel nagyon aktuális és kiemelten fontos feladat, hiszen annak romlása Magyarország számára is hamar kézzelfogható problémákat jelenthet, ahogyan az a múltban már több alkalommal bebizonyosodott. Egy újabb esetleges fegyveres konfliktus esetén ma egyaránt számolnunk kell a Koszovóban szolgáló magyar katonák, diplomaták biztonsági helyzetének romlásával, valamint – az 1999-es helyzethez hasonlóan – a NATO tagjaként hazánkra háruló válságkezelő feladatokkal. A tartósan fennálló válság állandó jelleggel kedvező feltételeket teremt például a szervezett bűnözés számára – amely transznacionális jellegénél fogva térségünkre is hatással van. A

⁹ Amint azt a dolgozat 6.1 *Koszovó önálló államiságának elismertsége* című alfejezetében részletesebben is körbejáróm, Szerbia és Koszovó között az elismerő/el nem ismerő államok számára sincs egyetértés. Forrás: *Map & Analysis: Which Countries Recognize Kosovo in 2020?* (Letöltés: 2021. január 18.)

¹⁰ Sui generis koncepció.

¹¹ Berkes Márton: A koszovói államiság dilemmái 2015-ben. *Külügyi Szemle*, 14. évf., 4. sz., 2015. 59–60. o.

¹² Szálkai Kinga – Baranyi Tamás Péter – Szarka E. Luca: *Biztonságpolitikai Corvinák*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2019. 298–303. o.

számos társadalmi, továbbá gazdasági kihívással küzdő Koszovóban ugyanakkor váratlanul is kialakulhatnak olyan helyzetek, amelyek hazánk felé is tovább gyűrűzhetnek: 2014–2015-ben a koszovói gazdasági menekültek exodusra például jelentős mértékben hozzájárult a migrációs válsághelyzethez.

A koszovói események, illetve a biztonsági helyzet elemzésekor figyelemmel kell lenni tehát arra, hogy a régóta fennálló és a közelmúltban kialakult problémáknak, s ugyanígy a megoldáskeresési folyamatnak is csak egy része nevezhető katonai természetűnek.¹³ A problémakör vizsgálatához ezért olyan módszer az ideális, amely eszköztárat kínál a válságkörzet biztonsági helyzetének átfutó vizsgálatához és egyúttal a lokális, regionális és globális összefüggések feltárását is lehetővé teszi.

A válságkörzetről rendelkezésre álló aktuális információk rendszerbe foglalása egyrészt azért fontos, mert a Koszovó biztonsági helyzetéről készült, vagy azt is érintő, különféle célra és nézőpontból, különféle időpontokban íródott jelentős számú elemzés között nem egyszerű eligazodni. A médiában megjelent írások esetében ráadásul – mind szerb mind albán részről – jelentős dezinformációs tevékenység tapasztalható. A térségben szolgálatot teljesíteni, vagy egyéb, Koszovóval kapcsolatos feladatot ellátni készülő személyeknek elsődleges tájékozódásképp célszerű tehát egy, a térséget mélységében ismerő szakértő által összeállított, objektivitásra törekvő, átfogó, de a gyakorlati felhasználók szempontjából aktuálisan fontosabb témákról alaposabb ismereteket átadó és az összefüggésekre is rávilágító anyagból kiindulni. Fontos, hogy az információk egyszerű eligazodást lehetővé tevő szerkezetben kerüljenek bemutatásra, továbbá az anyag időről-időre felfrissíthető, naprakésszé tehető legyen a felhasználói kör számára.

A tudományos probléma biztonságföldrajzi megközelítése meglátásom szerint kiválóan alkalmas arra, hogy feltárhatóak legyenek a koszovói válságkörzet biztonsági helyzetének jellemzői, az azt meghatározó egyes tényezők közötti összefüggések, a válságkörzet jelentősége a regionális és globális biztonság szempontjából, emellett ennek alapján felvázolhatóak, értékelhetőek legyenek a jövőre vonatkozó scenáriók. A biztonságföldrajz (melynek részletes módszertani ismertetésére külön fejezetben kerül sor) több tudományág módszereit ötvözi. A hadtudomány és a biztonsági tanulmányok relevanciája talán nem szorul bővebb magyarázatra egy, a közelmúltban fegyveres konfliktus színhelyéül szolgáló térség, illetve a vitatott státuszú, a nemzetközi rendszerbe való betagozódás problémáival küzdő, konkurens nagyhatalmak és nemzetközi szervezetek érdekszférájába eső új állam biztonsági helyzetének elemzésekor. A

¹³ Magyar István: A koszovói válságkezelés katonai tapasztalatai. *Hadtudomány*, 10. évf., 2. sz., 2000. 72. o.

biztonságföldrajz azonban ezek mellé beemeli a földrajztudomány látásmódját és eszköztárát is. A földrajznak már a nevében is megjelenik az a törekvés, hogy átfogó képet adjon a világról, megmagyarázza annak összefüggéseit, miközben egyfajta hidat képez a természettudományok és a társadalomtudományok között. Regionális és az ágazati megközelítésmódja egyaránt hasznos lehet a biztonság szempontjából is lényeges sajátosságok feltárásában. A válságkörzet földrajzi térben való elhelyezése, a vizsgált biztonságföldrajzi tényezők térbeli jellemzőinek, illetve egymásra hatásának elemzése fontos összefüggések megértésének a kulcsa lehet. A leírtakat szemléltető és kiegészítő tematikus térképek a felhasználók számára is megkönnyítik az információk befogadását.

A módszer alkalmazásával ezért egy olyan, stratégiai szintű, aktuális, kellően megszürt és értékelt információkat tartalmazó, átfogó tematikájú, de a gyakorlati felhasználás (akár politikai vagy katonai döntéshozás támogatása) szempontjából fontosabbnak ítélt sajátosságokra, témakörökre fókuszáló elemző anyag készülhet, amely az újszerűség kívánalmának is eleget tesz.

KUTATÁSI HIPOTÉZISEK

Előzetes ismereteim rendszerezését és a legalapvetőbb szakirodalmi művek áttekintését követően, az ezek segítségével felismerni vélt összefüggések alapján kutatásom megkezdésekor az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. A koszovói válságkörzetre napjainkban is jellemző kedvezőtlen társadalmi, gazdasági folyamatok részben a térség viharos múltjára és a máig rendezetlen státuszkérdésre vezethetők vissza, emellett azonban azokért az „államot foglyul ejtő” háborús elitet is jelentős felelősség terheli. A politikai elitváltás, az elmúlt két évtizedben bebetonozott hatalmi struktúrák megbomlása fontos előfeltétele a demokratikus jogállamként működő Koszovó létrejöttének.
2. Az 1990-es évek végi gerillaháború sikerének, a függetlenség 2008-as egyoldalú kikiáltásának és Koszovó – jelenleg is vitatott – önálló államiságának, továbbá viszonylagos belső békéjének és stabilitásának egyaránt a nemzetközi szervezetek, illetve egyes, a térségben nagy befolyással rendelkező hatalmak a letéteményesei. A jelenlegi nemzetközi jelenléti szint mellett nem valószínű újabb jelentős fegyveres konfliktus kirobbanása. A békefenntartók létszámának további csökkentése ugyanakkor nem tűnik reális lehetőségnek egy, a Szerbiával való kapcsolatok normalizálását lehetővé tévő, egyúttal Koszovó státuszát rendező átfogó megállapodás aláírásáig.

3. A megbékélés érdekében az EU mentorálásával zajló, de alapvetően a felek kompromisszum-készségére alapozott Belgrád–Pristina párbeszéd eredménytelensége az EU, egyes európai hatalmak és az USA fokozottabb és koordináltabb nyomásgyakorlását kívánhatja meg, illetve vonhatja maga után. A folyamat előrehaladásának hiányában erősödhet egyes idegen hatalmaknak a demokratikus átalakulással ellentétesen ható befolyása, továbbá újra és újra előtérbe kerülhetnek olyan nem kívánatos megoldási javaslatok, mint az etnikai alapú határmódosítás/területcsere.

4. Koszovó függetlenségét a világ számos országa – saját érdekei mentén – precedensnek tekinti, annak ellenére, hogy épp ezt elkerülendő, az önálló államiságot támogató nagyhatalmak a kezdetektől hangsúlyozták a helyzet egyediségét, „sui generis” jellegét. A megbékélés kulcsát a koszovói szerb kisebbség helyzetének rendezése jelentheti. A tárgyalások kapcsán kiemelt jelentősége van azon üzenet közvetítésének, hogy békés megoldáshoz csak az egyedi tényezőket és lehetőségeket mérlegelő, óvatos kompromisszumkeresés vezethet – más országok jó gyakorlatai legfeljebb ötletadó jelleggel vehetőek figyelembe. Hasonlóképp, Koszovó esetében a továbblépés a jelenlegi válsághelyzetből egy megnyugtatóbb irányba nem teremt a világ más befagyott (vagy befagyasztott) konfliktusai esetében alkalmazható precedenst.

KUTATÁSI CÉLOK

Kutatásom céljainak meghatározásakor abból indultam ki, hogy a disszertációm vizsgálatának tárgyául választott Koszovót a területén lezajlott legutóbbi fegyveres konfliktus óta egy összetett, több szinten értelmezhető válság jellemzi, amelynek gyökerei a régmúltba nyúlnak vissza, megértéséhez, kezeléséhez, illetve a jövőre vonatkozó scenáriók felállításához tehát hosszú időszakot átfogó, komplex szemléletmód szükséges.

A válság fogalmát Gazdag Ferenc és Remek Éva egy – a biztonságot veszélyeztető tényezők intenzitásán alapuló – ötfokozatú skálán a kihívás vagy kockázat, és a feszültség vagy fenyegetés után, a konfliktus és a háború kategóriák előtt helyezi el. A válsághelyzetekben tehát megnövekednek a feszültségek, de katonai fenyegetésről még nem beszélhetünk. A jelen lévő „látens konfliktusok” azonban valamely konkrét esemény hatására kiéleződhetnek, ami növeli az erőszak alkalmazásának lehetőségét. A szerzők meghatározása szerint mély válság akkor alakulhat ki, ha „1. két vagy több szereplő között a vita tárgyát illetően feloldhatatlan ellentmondás áll fenn, 2. ha e vita egzisztenciális vagy annak tekintett érdekeket érint, 3. ha a konfliktus megoldásához nem áll a felek rendelkezésre elégséges idő, 4. ha a válság

kezelésére/megelőzésére irányuló erőfeszítések sikertelenek, illetve 5. ha a felek között fennáll a háború lehetősége”.¹⁴ A koszovói válságkörzetre jelenleg értékelésem szerint a fenti elemek közül többé-kevésbé valamennyi jellemző.

A válságok megoldása többnyire nemzetközi összefogással lehetséges, a nemzetközi szervezetek ennek érdekében válságkezelő, béketámogató, békekikényszerítő műveleteket szerveznek és hajtanak végre. A válságkörzetek tudományos igényű, átfogó, naprakész értékelése fontos alapjául szolgálhat e tevékenység tervezéséhez és megvalósításához is.¹⁵

E logika mentén a területre vonatkozó biztonságföldrajzi kutatásom céljával az alábbiakat tűztem ki:

1. Feltárom, hogy milyen természeti, társadalmi, gazdasági és katonai viszonyok jellemzik, illetve jellemezték a múltban a vizsgált területet, ezekhez kapcsolódóan milyen folyamatok, események vezettek a jelenleg is fennálló válsághelyzet kialakulásához. A válságkörzet regionális és globális jelentőségének igazolásához megvizsgálom Koszovó helyét a nemzetközi rendszerben, különös tekintettel az állam elismertségére, Szerbiával és Albániával való kapcsolatának alakulására, valamint az idegen hatalmi befolyásolásra. Ennek alapján meghatározom, hogy aktuálisan milyen összetett biztonsági kihívásokkal küzd Koszovó, illetve ennek milyen, a határain túl nyúló vonatkozásai ismertek. A kutatásom eredményeit azzal a céllal tárom fel, hogy a célcsoport számára egy könnyen aktualizálható, a válságkörzet természeti, társadalmi, gazdasági és katonai jellemzőiről, valamint biztonsági helyzetéről való átfogó tájékozódásra alkalmas, „katalógust” hozzak létre, amely valamely konkrét biztonsági vonatkozású kérdés, vagy esemény kapcsán mélyebb elemzések kiindulópontjául is szolgálhat. Eközben nem csak felkutatom az adott témakörök vizsgálatához ideális tematikus térképeket és egyéb ábrákat, illetve felhasználom azok információit, hanem a szükség szerint aktualizált, szerkesztett változatukat is a felhasználók rendelkezésére bocsátom, a dolgozatban leírtak szemléltetésére, kiegészítésére.

2. A fentiek során „tétélesen” bizonyítom, hogy a válságkörzetre jellemző társadalmi és gazdasági nehézségek a háborús múlt, a rendezetlen státuszkérdésre és egyúttal az állam – a koszovói albán háborús elit általi – „foglyul ejtésére” vezethetők vissza. Ezzel alátámasztom azt a hipotézisemet, mely szerint a Szerbiával való kapcsolatok normalizálása mellett a politikai elitváltás is fontos előfeltétele a demokratikus jogállamként működő Koszovó létrejöttének.

¹⁴ Gazdag Ferenc – Remek Éva: *A biztonsági tanulmányok alapjai*. Dialóg Campus, Budapest, 2018. 38. o.

¹⁵ Dobi József: Válságkörzetek katonaföldrajzi értékelése. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények: a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tudományos lapja*, 8. évf., 2. sz., 2004. 131–132. o.

3. A katonai, illetve részben a társadalmi, gazdasági tényező, továbbá Koszovó nemzetközi rendszerbe való betagozódásának sajátosságai kapcsán értékelem a nemzetközi beavatkozás, jelenlét, illetve egyéb idegen hatalmi befolyásolás jelentőségét a koszovói válságterület biztonsági helyzetének alakulása/alakítása szempontjából. A problémák feltárásával igazolom, hogy a nemzeti haderő létrehozására irányuló törekvések ellenére, a globális biztonságpolitikai eseményekre is figyelemmel, a koszovói státuszkérdés végleges és megnyugtató rendezése előtt nem időszerű a békefenntartó erők csökkentése.

4. Koszovó nemzetközi rendszerbe való betagozódása előrehaladásának, illetve szomszédsági kapcsolatainak elemzésével bizonyítom, hogy a Szerbiával való normalizációs tárgyalások megrekedése megteremti a lehetőséget a demokratikus átalakulásban ellenérdekelt idegen hatalmak koszovói befolyása növelésének. Megvizsgálom a szerb–albán területi vita rendezésének lehetőségeit, majd ezek alapján feltárom és értékelem a térség jövőjével kapcsolatban ismertté vált scenáriókat, különös figyelemmel egy esetleges területcsere lehetőségére. Értékelem az EU és az USA koszovói rendezésben való együttműködésének jelentőségét.

5. Igazolom, hogy a koszovói válságterület sorsa globális jelentőségű, egyrészt mint egyes nagyhatalmak érdekszférájának metszetében álló állam, másrészt a NATO Jugoszlávia elleni légicsapásai, illetve a Koszovó egyoldalúan kikiáltott függetlenségének széles körű elismerése által teremtett „precedensként” hivatkozott események miatt. Bizonyítom, hogy a koszovói szerbek helyzetének rendezése alapvető jelentőséggel bírhat a megbékélésben. Cáfolom ugyanakkor az esetleges precedens-teremtés lehetőségét, azaz egy egyedi helyzetre, adott időpontban és körülmények között kidolgozott, a felek kompromisszumkészségére építő megoldás alkalmazhatóságát más válságkörzetek összetett problémáinak rendezése során. Bár dolgozatomban a biztonságföldrajzi tényezők átfogó vizsgálatát tűztem ki célul, kutatásom során terjedelmi okokból, illetve racionális megfontolásokból szűkítéseket kellett eszközölnöm, miközben egyes kiemelten fontos témákkal kissé hosszabb terjedelemben foglalkozom. Az ehhez szükséges mérlegelés során a közelmúlt történéseit, tapasztalatait tekintettem irányadónak. Ahogyan ugyanis arra a „biztonságiasítás”¹⁶ koncepciója is rámutat, a biztonság fogalma, annak tartalma folyamatosan formálódik, illetve valamilyen mértékig mindig bizonytalan.¹⁷ A 2020 tavaszán – kutatásom harmadik évében – kezdődött COVID-19

¹⁶ A koncepció azt vizsgálja, hogy miként lesz valami biztonsági kérdés, miként kezd el egy kollektív szereplő (egy állam, nemzet, etnikai csoport vagy társadalmi réteg) egy bizonyos tényezőt biztonsági fenyegetésként értelmezni, vagyis abból biztonsági fenyegetést konstruálni.

¹⁷ Juhász Krisztina: *A biztonságiasítás fogalma és modellje; a biztonságiasítás vizsgálatának módszertana.* (Letöltés: 2021. január 4.)

világjárvány jó példa erre: az egészségbiztonság egyik pillanatról a másikra vált számos egyéb tényezőre nézve is meghatározó jelentőségű kérdéssé.

Kutatásom középpontjában a Magyarország által 2008. március 19-én önálló államként elismert Koszovói Köztársaság áll. A biztonságföldrajzi tényezők elkülönített vizsgálata során elsősorban az állam területére vonatkoztatva mutatom be és értékelem az egyes jellemzőket, ám fenntartom a lehetőségét, hogy adott esetben – amennyiben az összefüggések bemutatásához azt szükségesnek találom – a vizsgálatot ennél nagyobb területre terjesszem ki, vagy összehasonlítást végezzek a régió más országaival. A regionális és globális biztonsággal összefüggő kérdések külön fejezetekben kapnak helyet, ami a gyakorlati felhasználhatóság, áttekinthetőség miatt praktikus.

AZ ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN ÉS A KUTATÁSI MÓDSZEREK

A célkitűzéseim eléréséhez alkalmazott módszertan előzményei negyed évszázaddal ezelőttre nyúlnak vissza. A „biztonságföldrajz” kifejezést hazánkban elsőként Gőcze István használta az 1997-ben megjelent *A komplex katonaföldrajz néhány elméleti kérdése* című, nagy hatású – és újszerűsége miatt számos kritikát kiváltó – publikációjában. Értelmezésében a biztonságföldrajz az alkalmazott komplex katonaföldrajz „azon területe, amely kutatja a földrajzi környezet, ill. valamely földrajzi térség komplex biztonságát fenyegető katonai és nem katonai (gazdasági,- ökológiai,- és egyéb) jellegű veszélyeket, valamint e két rendszer (földrajzi környezet és a veszélyek) kialakulásának lehetőségeit, azok jellegét, nagyságát és várható fejlődési tendenciájukat, valamint a földrajzi környezet és a veszélyforrások összefüggéseit.”¹⁸ Ennek részterületeként határozza meg az alkalmazott biztonságföldrajzot, amely fő feladatának a vizsgált földrajzi térség biztonságát fenyegető konkrét veszélyforrások feltárását, az összefüggések felkutatását és azok értékelését tartja. A kutatások kiterjednek különösen „a vizsgált térség gazdaságára, kereskedelmére, nemzetközi együttműködésére, az ezekből eredeztethető függőségi viszonyaira, energia és nyersanyagkészleteire, közlekedési hálózatára, népességi viszonyaira, természetföldrajzi jellemzőire, különös tekintettel arra, hogy ezen tényezők valamelyikében bekövetkező változás(ok) miként befolyásolják a biztonság rendszerét”.¹⁹ A biztonságföldrajzi értékelések termékeit illetően Gőcze István leszögezi, hogy azok eredményeit az állami, politikai és katonai legfelsőbb szintű vezetés használja (vagy

¹⁸ Gőcze István: *A komplex katonaföldrajz néhány elméleti kérdése. Földrajzi Értesítő*, 46. évf., 3–4. füzet, 1997. 267. o.

¹⁹ Gőcze (1997): i. m. 268. o.

használhatja) fel a konfliktus elemzéséhez és a válságkezeléshez.²⁰ Utóbbi gondolatot egyrészt azért tartom fontosnak, mert az elemzés-értékelés során figyelembe veendő információkat a stratégiai szintű döntéshozók számára relevánsakra szűkíti. Másrészt a zárójeles rész olvasatomban utal a hasonló elemzések „támogató jellegére”, ami mögött egy olyan értelmezési lehetőség is rejlik, hogy egy adott földrajzi térségről készült biztonságföldrajzi elemzés-értékelés felhasználási célját – illetve azt, hogy annak mely része kerül felhasználásra a célcsoport által – a konkrét események hatására felmerülő igények határozzák meg.

Gerencsér Árpád 2016-ban megfogalmazott biztonságföldrajz-definíciója egyaránt épít Gőcze István fenti eredményeire, valamint Siposné Kecskeméthy Klára a katonaföldrajz tudomány-rendszertani helyére és felosztására vonatkozó elméletére, illetve a válságkörzetek/régiók földrajzáról alkotott definíciójára.²¹ Meghatározása szerint „a biztonságföldrajz a komplex (vagy modern) regionális katonaföldrajz részeként mindazon földrajzi, katonaföldrajzi tényezők összességét vizsgálja, amely egy adott térség biztonsági rendszerét és környezetét befolyásolja, valamint a nemzetközi kapcsolatait meghatározza”.²² A biztonságföldrajz tudomány-rendszertani helyének meghatározása és az elemzési módszerének definiálása Gerencsér Árpád kiváló eredménnyel megvédett értekezésének tudományos eredményei között kapott helyet.

Meghatározása egyrészt rámutat arra, hogy a katonaföldrajz hagyományos vizsgálati területe napjainkra jelentősen kibővült,²³ másrészt a biztonságföldrajzot a hadtudomány, a földrajztudomány és a biztonsági tanulmányok közös, interdiszciplináris területeként értelmezi. A definícióban a földrajztudomány regionális megközelítési módja mellett (a vizsgálat egy, az elemző által lehatárolt térségre korlátozódik) az ágazati megközelítésmód²⁴ is teret kap.²⁵ A biztonság egyes dimenziói a módszertan szerint eleinte egymástól elkülönítetten kerülnek feltérképezésre, ezáltal válik lehetségessé a válságkörzet legfontosabb biztonsági problémáinak azonosítása, majd azok összefüggéseinek feltárása, valamint a jövőre vonatkozó lehetséges forgatókönyvek felvázolása.

²⁰ Gőcze (1997): i. m. 270. o.

²¹ A válságövezetek/régiók földrajza a regionális katonaföldrajz része, amely a földrajzi tér természeti, társadalmi, gazdasági és katonai viszonyaival, jellemzőivel, a válságövezetek geostratégiai és geopolitikai viszonyaival, lokális, regionális, és globális biztonságára gyakorolt hatásával foglalkozik. Forrás: Krajnc (főszerk., 2019): i. m. 1139. o. (válságövezetek/régiók földrajza címszó, Siposné Kecskeméthy Klára)

²² Gerencsér Árpád: *A Kaukázus térség biztonságföldrajzi értékelése*. Doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztviselői Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2016. 22. o.

²³ A „komplex katonaföldrajz” fogalmát Gőcze István vezette be az 1990-es évek közepén.

²⁴ A biztonságföldrajzi kutatásokban a földrajztudomány mindkét fő ága, a természetföldrajz és a társadalomföldrajz, illetve számos alágazatuk is helyet kap(hat).

²⁵ Gerencsér (2016): i. m. 21–22. o.

Meglátásom szerint a földrajztudomány módszereinek alkalmazása azért különösen szerencsés, mert az a teret egy „rendkívül összetett és több alrendszerből felépülő kölcsönhatás-rendszerként” értelmezi, „melyben a kutatott jelenségek és folyamatok megjelennek, illetve lejátszódnak”, így a biztonsági problémák lokális, regionális és globális hatásainak vizsgálatához egyaránt megfelelő elméleti keretet kínál.²⁶

Megjegyzendő, hogy a biztonságföldrajzi módszertan a földrajzi fekvés mellett természeti, társadalmi, gazdasági és katonai tényezőket különböztet meg, ami némileg más logika szerint, de lefedi a Barry Buzan és társai által 1998-ban meghatározott biztonsági szektorokat (katonai, környezeti, gazdasági, társadalmi, politikai).²⁷ (A politikai szektor az előbbi esetében a társadalmi tényezők között kerül bemutatásra).

Dolgozatomban az egyik fő kutatási módszerként a biztonságföldrajzi tényezők szerint haladva tártam fel a Koszovó biztonsági helyzete szempontjából releváns információkat. A Gerencsér-féle módszertan egy ilyen kis méretű, kvázi-államra történő alkalmazása számos kihívást tartogatott, ezért azt a kutatói szabadságot kihasználva a praktikum szem előtt tartásával alakítottam a helyzethez.

Az (abszolút) földrajzi fekvés és a természeti tényező például időben lassan változó természetűek, egy stratégiai szintű elemző anyag, és egy kis méretű válságkörzet esetében ezért kevés újszerű megállapításra nyújtanak lehetőséget.²⁸ Számos, a „földrajzi determinizmus” irányába hajló elemzéssel ellentétben disszertációmban ezeket nem kezelem kiemelten, amellet, hogy a válságkörzet fekvéséből, természeti viszonyaiból következő releváns megállapításokat megteszem, a stratégiai szintű terepismerethez szükséges információkat pedig átadom. (A „földrajzos látásmódom” ugyanakkor célszerűen megjelenik a gazdasági, társadalmi, katonai tényezők esetében is.) A relatív földrajzi fekvést vizsgálva pedig szándékosan csak felvillantom azokat a – későbbiekben részletesebben kifejtett – sajátosságokat, illetve lehetőségeket, amelyek például egyes vallások elterjedéséből, vagy a válságkörzet egyes nemzetközi szervezetek tagállamaihoz viszonyított helyzetéből fakadnak. (Talán ennél a résznél érezhető leginkább, hogy az egyes tényezők nem választhatóak el

²⁶ Pirisi Gábor – Trócsányi András – Hajnal Klára: *Általános társadalom- és gazdaságföldrajz*. (Letöltés: 2021. január 22.)

²⁷ Buzan, Barry – Waeber, Ole – de Wilde, Jaap: *Security. A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers, London, 1998. 49–163. o.

²⁸ Más megközelítésben, az (abszolút) földrajzi fekvés és a természeti adottságok a válságkörzet biztonsági helyzetének befolyásolására nem kínálnak érdemi terepet. Gazdag Ferenc megfogalmazásában a „földrajz” – itt a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy a fogalom alatt a szerző szándéka szerint a földrajzi fekvés és a természetföldrajzi adottságok értendők – a hatalmi tényezők közül „a leginkább statikus meghatározók közé tartozik”. Forrás: Gazdag Ferenc: *Milyen hatalom Franciaország a 21. század elején?* In: Gazdag Ferenc (szerk.): *Franciaország a 21. század elején*. Dialóg Campus és Wolters Kluwer, Budapest, 2019. 12. o.

egymástól kategorikusan.) A disszertációban a téma szempontjából fajsúlyosabbnak talált társadalmi, gazdasági és katonai tényező ennek megfelelően nagyobb teret kap.

A társadalomföldrajzi adatok közül egyes kisebbségek létszámára vonatkozó adatok a délszláv konfliktusok kirobbanását követő népszámlálások bojkottálása miatt hiányoznak, az ellenérdekelt felek a becsléseiket pedig a saját céljaiknak megfelelően torzították. A források kritikus vizsgálatát ezért is alapvetően fontos elvnek tekintettem. Az aktuális gazdasági adatok, trendek bemutatását a koronavírus-világjárvány, illetve annak nehezen megjósolható hosszú távú gazdasági következményei a vártnál nehezebb feladattá tették. A politikai, illetve katonai viszonyok tekintetében az aktuális fejlemények kontextusba helyezése (pl. a koszovói hadsereg felállításának története) szándékaim szerint már a disszertációm valódi kreatív részét alkotják. A biztonságföldrajzi tényezők jellegzetességeinek bemutatásán túl a válságkörzet regionális és globális jelentőségének vizsgálata olyan résztemák kidolgozását tette lehetővé, mint például Koszovó és a szomszédos Szerbia, illetve Albánia viszonyának alakulása; egyes államok koszovói szerepvállalása, illetve a koszovói függetlenséghez való viszonyulása mögött álló érdekek, vagy a térségben jelen lévő idegen hatalmak (Oroszország, Törökország, Kína és az Öböl-menti államok) jelenlegi befolyásának értékelése.

Disszertációm utolsó nagy, szintetizáló fejezetében a térséggel kapcsolatos, aktuális (állami és nemzetközi szinten is megjelenő), összetett biztonsági problémákat (pl. etnikai-vallási feszültségek, szervezett bűnözés, illegális migráció, iszlám radikalizáció stb.) rendszerezem a korábbi fejezetekben leírtakból kiindulva, miközben rávilágítok az egyes biztonságföldrajzi tényezők összefüggéseire. A jelenlegi helyzet lehetséges kimeneteleinek számba vétele során hangsúlyt fektetek a Szerbiával való megegyezés – mint Koszovó önálló, életképes államiságának kulcsa – lehetőségeire, kilátásaira (különös tekintettel Észak-Koszovó sorsának alakulására), a két vitás fél és egyéb államok, nemzetközi szereplők elképzeléseire – amit az elmúlt években ebben a témában napvilágra került hivatalos és nem hivatalos dokumentumok elemzésével világítok meg. Ide kívánczik annak vizsgálata is, hogy változhat-e az EU-n belüli megosztottság Koszovó státuszát, elismerését tekintve, illetve milyen hatásai lehetnek a koszovói rendezésnek a regionális és a globális geopolitikai erőviszonyokra.

A kutatásom során a vizsgált kérdésektől és a lehetőségektől függően egyaránt alkalmaztam az indukció és a dedukció eljárását, azaz a célszerűség függvényében hol az egyedi jellemzőktől haladtam az általános következtetések felé, hol az „általános” felől haladtam a „konkrétig”. Alapvetően a kvalitatív módszereket helyeztem előtérbe, a kezdeti szakaszban a dokumentumelemzés kapta a legnagyobb hangsúlyt. Elsődlegesen magyar és angol (ezt kiegészítendő német, szerb, albán, orosz és francia) nyelvű szekunder forrásokat

(szakkönyveket, tanulmányokat, újságcikkeket, adatsorokat, térképeket stb.) vettem alapul, igyekezve megismerni, ütköztetni az eltérő nézőpontokat. Ez a módszer a kutatásom folyamán mindvégig jelentős szerepet kapott. Ahol a téma megkívánta (jellemzően a gazdasági és demográfiai elemzések során), a nyers adatok statisztikai és minőségi elemzésének módszerét is alkalmaztam. A földrajzi szemléletnek megfelelően disszertációmban kiemelt figyelmet fordítottam a szöveges információk térképek segítségével történő alátámasztására is. (A szövegben hivatkozott ábrákat az 1. függelék tartalmazza.)

Egyes résztémák kapcsán az adott szakterület jeles képviselőivel célirányos interjúkat készítettem (ld. *A szakmai interjúk jegyzéke*). A szakmai ismereteim bővítésére, illetve kötetlenebb szakmai beszélgetésekre kiváló lehetőséget nyújtottak a biztonságpolitika témájú konferenciák, szakmai beszélgetések és workshopok is, amelyeken számos esetben előadóként (ld. *Tudományos tevékenységek jegyzéke*), máskor aktív szereplőként vettem részt.

A személyes benyomások kialakítása és az első kézből való tájékozódás igénye miatt 2018, 2019, 2021 és 2022 nyarán tanulmányi utazásokat tettem Koszovóba, 2019 őszén pedig Belgrádba, amelyre az Új Nemzeti Kiválóság Program biztosított számomra lehetőséget. Ezek során igyekeztem végig járni a koszovói válsághoz kapcsolódó emblemikus helyszíneket, emlékhelyeket, múzeumokat, ekkor készültek az előre egyeztetett kérdéssorokon alapuló interjúk és számos egyéb spontán beszélgetésből is alkalmam nyílt hasznos tanulságok levonására. Bár az interjúk közül több is rendelkezésre áll rögzített formában, ezeket a disszertáció szövegében nem hivatkozom forrásként, a beszélgetéseket ugyanis főképp első eligazodásra, egyes részletkérdések tisztázására, eltérő álláspontok megismerésére használtam, idézésükre az interjúalanyoktól nem kértem engedélyt.

A disszertáció összeállításakor igyekeztem kerülni a részrehajlást, a kényes kérdések esetében ezért törekedtem a szembenálló felek „igazságának” körüljárására. Ez az olvasó számára a különösen érzékeny témák esetében lehet szembetűnő, mint amilyen például a koszovói haderő létrehozásának ellentmondásos története.

A névírás tekintetében Faragó Imre (az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet mesteroktatója, több szakkönyv szerzője) szakmai állásfoglalása alapján jártam el. Dolgozatomban a koszovói földrajzi neveket első említésükkor albánul/szerbül is feltüntettem, ezt követően az adott területen többségben élők által használt, ezért elterjedtebb megnevezést használom.²⁹

Az adatgyűjtést 2022. május 31-én zártam le.

²⁹ A főváros esetében a magyar változatot tüntetem fel, illetve a magyar helyesírást alkalmazom. Ugyanígy járok el azon folyók és egyéb földrajzi objektumok esetében, amelyeknek létezik közismert magyar megnevezése.

A KUTATÁSI TÉMA SZAKIRODALMÁNAK ÖSSZEFOGLALÁSA

A koszovói válságkörzetről mind magyar, mind idegen nyelven bőséges szakirodalom áll rendelkezésre. A nehézséget ezért sok esetben épp a kutatásomhoz legmegfelelőbb információforrások kiválasztása jelentette. A szakmai rendezvényeken való részvétel, illetve a más kutatókkal, szakértőkkel és érintettekkel folytatott eszmecsere sok esetben ebben is nagy segítségemre volt.

A disszertációm biztonságföldrajzi tényezőket elemző része tervezett felépítésének, logikájának leginkább megfeleltethető előzménynek *Koszovó katonaföldrajzi atlasza*³⁰ tekinthető. A kiadvány 2009-ben jelent meg, így mind a szöveges részei, mind a térképi tartalmak csak ennek figyelembevételével vehetők alapul egy aktuális biztonságföldrajzi elemzéshez (a természeti tényezőkben egy évtized alatt nem következik be érdemi változás, de a társadalmi jelenségeket bemutató részek alapos felülvizsgálata, kiegészítése elengedhetetlen volt). Szintén jól használható, széles témakört átfogó, de számos tekintetben elavult kiindulási anyagként értékelem *A Balkán CIMIC kézikönyvét*³¹, illetve *Koszovó CIMIC kézikönyvét*.³²

A szakkönyvek közül a régmúlt történetének áttekintéséhez Mirela Slukan Altić *Povijesna Geografija Kosova*³³ (Koszovó történeti földrajza) című művét találtam a leghasznosabb forrásnak. Az 1990-es évek koszovói történéseinek feldolgozásához magyar és angol nyelven egyaránt kiváló összefoglaló művek álltak rendelkezésemre, ezek közül kiemelten fontos műnek tartom Borsányi András *A Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) rejtélye*,³⁴ Juhász József és társai *Koszovó – Egy válság anatómiája*³⁵ és Henry H. Perritt *Kosovo Liberation Army: The inside story of an insurgency*³⁶ című könyvét. A háború utáni történésekről meglehetősen szubjektív, de ennek tudatában jól hasznosítható alapanyagnak bizonyult Hashim Thaçi³⁷ *New State, Modern Statesman* címmel 2018-ban megjelent életrajza, Roger Boyles és Suzy Jagger tollából. A Koszovó nemzetközi rendszerbe való betagozódását vizsgáló rész

³⁰ Lusták Péter – Fülöp Sándor – Hosszú István – Lévay Gábor – Sándor Mihály – Hajdú T. László – Kovács Éva – Réti Petra – Tóthné Szabó Tímea (szerk.): *Koszovó katonaföldrajzi atlasza*. Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat, Budapest, 2009. 64 o.

³¹ *A Balkán CIMIC kézikönyve: Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó*. Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Műveleti Központ, Budapest, 2004. 58 o.

³² Boldizsár Gábor – Balázs Zsolt – Hetzmann Diána – Kozsik Tamás: *Koszovó CIMIC kézikönyve*. Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság, Budapest, 2007. 66 o.

³³ Slukan Altić, Mirela: *Povijesna Geografija Kosova*. Golden marketing – Tehnička Knjiga, Zágráb, 2006. 159 o.

³⁴ Borsányi András: *A Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) rejtélye*. BONA-L Bt., Budapest, 2000. 272 o.

³⁵ Juhász József – Magyar István – Tálás Péter – Valki László: *Koszovó – Egy válság anatómiája*. Osiris, Budapest, 2000. 392 o.

³⁶ Perritt, Henry H. Jr.: *Kosovo Liberation Army: The inside story of an insurgency*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2008. 232 o.

³⁷ Jagger, Suzy – Boyes, Roger: *New State, Modern Statesman: Hashim Thaçi – A Biography*. Biteback Publishing, London, 2018. 232 o.

megírásához kiváló alapot nyújtott egyebek mellett Ioannis Armakolas és James Ker-Lindsay *The Politics of Recognition and Engagement. EU Member States Relations with Kosovo*³⁸ című könyve. A híres albanológus, Robert Elsie *Historical dictionary of Kosovo*³⁹ című, címszavak szerint rendezett, átfogó művét több fejezet készítésekor is haszonnal forgattam.

A biztonságföldrajzi tényezők, a nemzetközi kapcsolatrendszer, az aktuális biztonsági problémák és a jövőre vonatkozó forgatókönyvek bemutatásához a szakkönyvek, könyvrészletek mellett elsődleges forrásokat (statisztikai adatok, egyezmények, határozatok, jelentések, jogszabályok, non paperek stb.), tudományos igénnyel készült tanulmányokat, a napi sajtóban megjelent újságcikkeket, sőt még szépirodalmi műveket is tanulmányoztam. (Pl. az albán szokásjog megismeréséhez jó kiindulópontként szolgált Ismail Kadare *Kettétört április*⁴⁰ című regénye).

A hazai tudományos műhelyek közül az NKE HHK Hadtudományi Doktori Iskolához kötődő szerzők mellett kiemelt figyelemmel kísértem a Külügyi és Külgazdasági Intézet (Orosz Anna, Németh Ferenc), az Antall József Tudásközpont (Horvát Dianna) és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Európa-tanulmányok Tanszék (Ördögh Tibor) Nyugat-Balkánnal, illetve Koszovóval kapcsolatos publikációit. A külföldi kutatóhelyek közül például a Johns Hopkins Egyetem (Daniel Serwer), a Grazi Egyetem – (Florian Bieber), és a Kosovar Centre for Security Studies (Florian Qehaja) anyagai bizonyultak kiemelkedően hasznosnak a kutatásomhoz.

A tematikus weboldalak közül igen színvonalasnak találok a Balkan Investigative Reporting Network⁴¹ (a továbbiakban BIRN) által üzemeltetett balkaninsight.com-ot, amelynek számos szabadon hozzáférhető, illetve prémium cikkét felhasználtam a kutatásom során.

³⁸ Armakolas, Ioannis – Ker-Lindsay, James (szerk.): *The Politics of Recognition and Engagement. EU Member States Relations with Kosovo*. Palgrave Macmillan, Cham, 2020. 245 o.

³⁹ Elsie, Robert: *Historical dictionary of Kosovo*. 2. kiadás. Scarecrow Press, Lanham, 2010. 428 o.

⁴⁰ Kadare, Ismail: *Kettétört április*. Ulpius-ház, Budapest, 2000. 206 o.

⁴¹ A szólásszabadságot, emberi jogok védelmét és a demokratikus értékeket támogató nem kormányzati szervezet (Non-Governmental Organisation – NGO) -hálózat Dél- és Kelet-Európában.

1. FEJEZET: ÁLTALÁNOS FÖLDRAJZI HELYZET

„Ez nem tréfa és játék: ez a Balkán!”⁴²

A biztonságföldrajzi tényezők közül elsőként az általános földrajzi helyzetet vizsgálom.

Az általános földrajzi helyzet megítélésakor figyelmet kell fordítani az abszolút földrajzi helyzet és a relatív földrajzi helyzet meghatározására, valamint a határviszonyok megítélésére.⁴³ Ezek az információk (pl. a válságterület elhelyezkedése, mérete, megközelíthetősége) alapvetően fontosak egy adott válság kezeléséhez szükséges erők és eszközök meghatározásához is.⁴⁴

Az elmúlt évtizedben megjelent olyan meghatározó geopolitikával, földrajzi determinizmussal foglalkozó művek, mint Robert D. Kaplan magyarul *A földrajz bosszúja* címmel megjelent írása (amely a földrajzi ismeretek szükségességét hangsúlyozza a technika uralta világunkban is), vagy Tim Marshall *A földrajz fogságában – Tíz térkép, amely mindent elmond arról, amit tudni érdemes a globális politikai folyamatokról* című könyve (amelyek az egyének, társadalmak és országok fizikai környezete, illetve az egyes politikai döntések, események, illetve nemzetközi konfliktusok és polgárháborúk összefüggéseire világít rá) egyaránt kiemelt példaként foglalkoznak a Balkánnal, és azon belül Koszovóval. A hivatkozott művek különösen a természetföldrajzra, illetve a földrajz rokntudományai közül a térképészetre helyezik a hangsúlyt, ami egy jóval szűkebb nézőpont annál, mint amit a jelen biztonságföldrajzi elemzés megkíván, mindemellett ehhez a fejezethez ezek a művek is alapvető inspirációként szolgáltak. Az alábbiakban a válságkörzet általános helyzetével kapcsolatban a későbbiekben más kontextusban bővebben is kifejtett, de a földrajzi fekvéssel szintén összefüggő szempontokra is szeretném felhívni a figyelmet. E helyen nem célokom a lineáris kronológiához való feltétlen ragaszkodás.

1.1. A KOSZOVÓI VÁLSÁGKÖRZET ELHELYEZKEDÉSE

Koszovó abszolút földrajzi helyzete az északi szélesség $41^{\circ}53'$ – $43^{\circ}16'$, keleti hosszúság $19^{\circ}59'$ – $21^{\circ}16'$ koordinátákkal határozható meg, az ország tehát az Egyenlítőtől és az Északi-sarktól közel azonos távolságra található.

⁴² Nikos Engonopoulos modern görög költő aforizmává vált verssora. Forrás: Calotychos, Vangelis: *The Balkan prospect. Identity, Culture, and Politics in Greece after 1989*. Palgrave Macmillan, New York, 2013. 15. o.

⁴³ Lánszki János: A katonaföldrajz néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Hadtudomány*, 8. évf., 4. sz., 1998. 105. o.

⁴⁴ Dobi (2004): i. m. 133. o.

Fekvése kontinentális, a Balkán-félsziget központi részén terül el. A Fekete-tengertől 475 km, a Balti-tengertől 1225 km, az Adriai-tengertől 75 km távolságra fekszik.⁴⁵

Az állam területe Montenegróval, Albániával, Észak-Macedóniával és Szerbiával határos, 2008-ig az utóbbi autonóm tartománya volt.

A mindössze 10 887 km² kiterjedésű,⁴⁶ azaz két-három magyar megyényi állam a régió legkisebb országának számít. Kiválásával Szerbia a területének 12,3%-át veszítette el.

Az ország területe megközelítőleg szabályos, csúcsára állított négyzet alakzatba foglalható. Észak–déli kiterjedése kissé több, kelet–nyugati kiterjedése pedig kevesebb, mint 150 km.⁴⁷ (Koszovó kiterjedéséről és határviszonyairól lásd az 1. ábrát.)

Közép- és magashegységek által határolt medencefelszínek jellemzik, területe természetes földrajzi egységként értékelhető.

Koszovó – társadalmi és gazdasági elmaradottsága ellenére – földrajzi fekvésének, előnyös geostratégiai helyzetének és bizonyos egyéb természetföldrajzi adottságainak (különösen ásványkincseinek) köszönhetően – történelme folyamán számos alkalommal vált az uralásáért folytatott fegyveres harc színterévé.⁴⁸ Ez a szempont a NATO 1999-es koszovói beavatkozása háttérben húzódó indokok vizsgálata során is gyakran felmerül – bár a légicsapások hivatalosan a Koszovóban kibontakozó humanitárius katasztrófa leállítását szolgálták.⁴⁹ Madeleine Albright amerikai külügyminiszter a koszovói háború idején így összegezte az USA álláspontját: „Koszovó kis része annak a nagy történelmi jelentőségű területnek, amely alapvető szerepet játszik Európa jövője szempontjából. Fontos találkozási pont Európa, Ázsia és a Közel-Kelet között (...) az egész Balkán, illetve a kelet-európai régió (...) birtoklását Washington kulcsfontosságúnak ítéli meg.”⁵⁰ Tény, hogy a koszovói háború, illetve a NATO azt követően indított koszovói békefenntartó missziója adott okot az USA számára a Bondsteel tábor – az amerikai haderő egyik legnagyobb európai katonai bázisa – létesítésére a Balkánon.

Koszovó geopolitikai-geostratégiai jelentősége ma is vitathatatlan, bizonyos külföldi hatalmak versengése, illetve befolyásolási-térnyerési kísérletei a térségben napjainkban is tetten érhetők. Az EU országainak biztonsága szempontjából meghatározó, hogyan alakul ennek a – közeli szomszédságában fekvő – válságterületnek a sorsa. Sikerül-e végleges, megnyugtató megoldást

⁴⁵ Pócsmegyeri Gábor – Koós Tamás – Szilágyi Gábor: Security geographical analysis of Kosovo. *Tradecraft Review*, 6. évf., 2. sz. (Special Issue), 2010. 19. o.

⁴⁶ *Koszovó. CIA – The World Factbook*. (Letöltés: 2022. május 31.)

⁴⁷ Pócsmegyeri – Koós – Szilágyi (2010): i. m. 19. o.

⁴⁸ Magyar (2000): i. m. 77. o.

⁴⁹ Ong, G. Gerard: Credibility over courage: NATO's Mis-Intervention in Kosovo. *Journal of Strategic Studies*, 26. évf. 1. sz., 2008. 73–74. o.

⁵⁰ Borsányi (2000): i. m. 258. o.

találni a státuszának kérdésére, ezzel elhárítani egy esetleges újabb fegyveres konfliktus esélyét. Lehetséges-e Koszovót (a többi nyugat-balkáni állammal együtt) a demokratikus átalakulás útjára állítani, s ezáltal gátat szabni az olyan jelenségeknek, mint például a szervezett bűnözés, vallási radikalizálódás, tömeges migráció – melyek kárszenvedői jelentős részben az európai államok. Hazánk szempontjából ezek a kérdések – a válságkörzet földrajzi közelsége, proximitása, illetve ezzel is összefüggő kiemelt koszovói missziós szerepvállalásunk folytán – különösen húsba vágóak.

Nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor az sem, hogy bár a Nyugat-Balkán euroatlanti integrációja általánosságban az EU és az USA irányából is támogatást élvez, Koszovó esetében utóbbi az új állam önállóságának elszánt támogatója, míg az előbbi tagállamai megosztottak a kérdésben. Brüsszel és Washington rivalizálása ezért szintén befolyással van a Belgrád–Pristina közötti normalizációs folyamatra.

A fejezet további részében a fentiekre tekintettel a disszertációm tárgyát képező válságkörzet relatív földrajzi helyzetét vizsgálom, ami értelmezésemben – az abszolút földrajzi helyzettel szemben – sokkal inkább feltételez valamilyen „vonatkoztatási pontot”, s amennyiben annak a jellemzőiben változás következik be, a relatív földrajzi helyzet is átértékelődhet. E helyen alapvetően két földrajzi gyűjtőfogalomból – Balkán, illetve a Nyugat-Balkán – kiindulva szeretnék rámutatni a koszovói válság(ok) néhány kiváltó okára, jellegzetességére, illetve azok megoldási lehetőségeire.

A Balkán elnevezés csupán a 19. századtól terjedt el a köztudatban, amikor a Közép-Európából Konstantinápolyba vezető utat keresztező hegylánc nevét egyre inkább kiterjesztették a teljes délkelet-európai félszigetre. (Ezt megelőzően a térséget általában „európai Törökország” néven említették.) A 19. század végéig a „balkáni népekre” sem vetült különösebb figyelem, a törökök ortodox alattvalóit például egyöntetűen „görögöknek” tekintették. Az 1912-es első Balkán-háború kitörésének idejére azonban – a hirtelen katonai és diplomáciai változásoknak köszönhetően – a kifejezés meggyökeresedett a mindennapi szóhasználatban.

A Balkán műszóhoz a kezdetektől példátlan negatív mellékjelentés tapadt: erőszak, vadság elmaradottság. A térség a 20. századi történelmével valóban rászolgált, hogy az erőszak, vérontás fogalmakkal társítsák a régiót. A csatározások eredményeképp kicsiny, életképtelen, egymással kibékíthetetlenül ellenséges – és belsőleg sem békés – államok sora jött létre. Ennek az imázsnak Tito Jugoszláviája (a déli szlávok uniója) vetett véget, amely a szocialista „Kelet-Európa” részévé vált. Jugoszlávia szétesésében azonban ismét szerepet kaptak azok a

törésvonalak, amelyek a balkáni etnikumok, vallások, kultúrák között húzódnak.⁵¹ Siposné Kecskeméthy Klára szavaival élve, a mesterségesen létrehozott és összetartott állam dezintegrálódása, területi aprózódása szükségszerű, kódolt politikai földrajzi folyamatnak tekinthető. Ugyancsak tőle származik az a szemléletes kép, megfogalmazás, hogy a fenti értelemben vett „Balkán” a közelmúltban az euroatlanti integrációs folyamatoknak köszönhetően bizonyos szempontból „zsugorodott”.⁵²

A helyzet azonban nem ad okot a teljes megnyugvásra. A Balkán-félsziget etnikai sokszínűségét és a jelenlegi államhatárokat bemutató 2. ábrán is látható, hogy a jelenlegi államhatárok sok esetben egyazon etnikum által lakott területeket választanak el, ami napjainkban is jelentős feszültségek forrása. Koszovó függetlenedése óta például két, többségében albánok lakta állam létezik egymás szomszédságában – a többségében albánok által lakott terület pedig Észak-Macedónia területén is folytatódik –, míg Bosznia-Hercegovina egyik entitását is túlnyomó részt szerbek lakják.

Az egykori Jugoszlávia területén ráadásul a nyugati és az ortodox kereszténység közötti, valamint az ezeket az iszlám uralta területektől elválasztó törésvonal is keresztülhalad (ld. 3. ábra). Koszovó esetében ezek közül a (szerb) ortodox keresztény és az iszlám kultúra egyik törésvonala meghatározó a szerb-albán konfliktus kialakulásában.

Richard Hartshorne amerikai geográfus modellje⁵³ alapján a szerbek, de általában véve a délszláv népek és az albánok között feszülő vallási-etnikai-nyelvi különbségek jelentős centrifugális erőként⁵⁴ hatottak a jugoszláv államszövetségre, illetve Szerbiára. Másképp fogalmazva, egyedülállóságuk folytán az albánok sohasem tudtak szorosan kötődni Szerbiához, mint „magállamhoz” – ellenben Albánia rokonnemzet magállamként jelenik meg Koszovó esetében.

Samuel P. Huntington amerikai gondolkodó 1993–1996 között kidolgozott – a civilizációk összecsapásáról értekező – elmélete felfogásában Szerbia és Koszovó esetében az ortodox és az iszlám civilizáció „törvényszerű” konfliktusáról beszélhetünk.⁵⁵ Itt meg kell jegyezni, hogy bár az 1998–1999-es koszovói háborút követően Koszovó elindult az önálló államiság útján, az említett törésvonal Szerbia jelenlegi területén továbbra is elválasztja az ortodox területektől a

⁵¹ Mazower, Mark: *A Balkán*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004. 20–29. o.

⁵² Siposné Kecskeméthy Klára: A zsugorodó Balkán. *Balkán füzetek*, 7. évf., 1. sz., 2009. 30. o.

⁵³ Hartshorne, Richard: The Functional Approach in Political Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 40. évf., 2. sz., 1950. 95–130. o.

⁵⁴ A modell a centrifugális erők alatt az állam egységes szerkezetét romboló hatásokat érti. Ezzel szemben a centripetális erők azok a tényezők, amelyek stabilizálják az államszervezetet.

⁵⁵ Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon&Schuster, New York, 1996. 26–27. o.

jelentős bosnyák lakossággal rendelkező Szandzsákot, illetve a jelenlegi Szerbia albán lakosságának döntő részét koncentráló Preševo-völgyet.⁵⁶

Egyes vélemények szerint a természetföldrajzi adottságok, a változatos, magashegységekkel tűzdelt domborzat (ld. 4. ábra) önmagában is mindig alapvető akadálya volt annak, hogy a Balkán kis méretű államai hosszabb távon egy birodalom keretei között létezzenek, integrálódjanak.⁵⁷ Nem volt ez másképp az 1945-ben létrehozott jugoszláv államalakulat⁵⁸ esetében sem.

Az 1. táblázat a volt Jugoszlávia felaprózódásának fontosabb dátumait mutatja be.

1. táblázat: A volt Jugoszlávia felaprózódása. (Saját szerkesztés)

Ország	Függetlenség kikiáltásának dátuma	Következmények
Szlovénia	1991. június 25.	6 napos háború
Horvátország	1991. június 25.	harcok 1995 őszeig
Macedónia	1991. szeptember 8.	békés különválás
Bosznia-Hercegovina	1992. március 1.	a legbrutálisabb konfliktus, 3 oldalú harcok 1995 őszeig
Montenegró	2006. június 3.	békés különválás Szerbiától
Koszovó	(1990. július 2.: a koszovói árnyékparlament független államnak nyilvánítja Koszovót) (1997. november 27.: az UÇK felszabadító háborújának kezdete) 2008. február 17.	(az első Koszovói Köztársaságot egyedül Albánia ismerte el) (változó intenzitású fegyveres konfliktus 1999. júniusáig, majd ENSZ protektorátus 2008-ig) jogállása napjainkig vitatott

Figyelemre méltó, hogy miközben a 20. század végén, a 21. század elején a Balkánon a dezintegrációs folyamatok voltak jellemzőek,⁵⁹ az európai kontinens több országa épp ebben az időszakban vált az EU tagjává.

A nemzetközi közösség a délszláv háborúkat követően a volt Jugoszláviát alkotó tagköztársaságokból kialakult önálló államok – majd a függetlenné vált szerb autonóm tartomány, Koszovó – összetett problémáira, illetve Koszovó és Szerbia viszonyának rendezésére is az euroatlanti integrációban látta/látja a megoldást. Ezt kiegészítendő, illetve

⁵⁶ Andrékó Gábor: Az etnikai és vallási tényezők centrifugális hatása a szerb és az ukrán államra. *Felderítő Szemle*, 19. évf. 3., 2020. 128. o.

⁵⁷ Tim Marshall: *Prisoners of Geography: Ten Maps That Tell You Everything You Need To Know About Global Politics*. Elliott & Thompson, London, 2015. 105. o.

⁵⁸ 1945-től 1963-ig Jugoszláv Föderatív Népköztársaság néven létezett.

⁵⁹ Koszovó 2008-as függetlenedését megelőzően Montenegró 2006-ban vált ki a Szerbiával alkotott államszövetségből.

ezzel párhuzamosan több, egy-egy szektorra vagy épp tágabb területekre fókuszáló regionális együttműködések segítő kezdeményezés is létezik.

A „Nyugat-Balkán”, mint (politikai) térfogalom először 1998-ban jelent meg az EU-s terminológiában, az 1999-ben indult stabilizációs és társulási folyamatban érintett, nyugati orientációjú balkáni államok csoportját nevezték így.⁶⁰ A kategória 2003 nyarán, a thesszalóniki EU–Nyugat-Balkán-csúcsot követően „véglegesedett”, ekkortól azokra az államokra értették, amelyek számára az EU – a lefektetett kritériumok teljesítése esetén – uniós perspektívát kínált. Ez kezdetben a volt Jugoszlávia országait jelentette (Szlovénia kivételével), valamint Albániát. (Horvátország a 2013-as EU-csatlakozását követően kikerült a nyugat-balkáni országok csoportjából.)⁶¹

A relatív földrajzi helyzet vizsgálatához – újabb nézőpontként – érdemes megvizsgálnunk Koszovó és a környező országok euroatlanti integrációjának kérdését.⁶² (A nyugat-balkáni államok vonatkozásában meghatározó dátumokat a 2. táblázat mutatja be, míg az 5. ábra térképi áttekintést nyújt a jelenlegi helyzetről.)

A hat nyugat-balkáni államot – amelyek számára 2003 óta egyértelmű cél az EU-csatlakozás – napjainkra kizárólag EU- és NATO-tagállamok veszik körül. Az Unió 2015-re mind a hat országgal stabilizációs és társulási megállapodást kötött. Koszovó esetében ehhez – tekintettel az önálló államiságát el nem ismerő öt EU tagállamra – különleges megoldásra volt szükség (annak érdekében, hogy a Tanácsnak és a tagállamoknak ne kelljen jóváhagynia a megállapodást⁶³).⁶⁴ Jelenleg Montenegró és Szerbia EU csatlakozási tárgyalásai a legelőrehaladottabbak, az elmúlt évek fejleményei – az Észak-Macedóniával és Albániával folytatott csatlakozási tárgyalások megkezdésének tolódása, az EU-csatlakozás új forgatókönyvének kidolgozása, vagy a koronavírus-világjárvány sokrétű következményei – azonban egyre bizonytalanabbá tették a nyugat-balkáni országok uniós perspektíváját. Ez pedig visszahat a Szerbia és Koszovó közötti viszonyra is, kellő motiváció hiányában ugyanis még inkább csökken annak az esélye, hogy Szerbia elismerné egykori autonóm tartománya önálló államiságát.

⁶⁰ Szálkai – Baranyi – Szarka (2019): i. m. 298–303. o.

⁶¹ Faragó László – Hajdú Zoltán – Rácz Szilárd: Államosodás – városhálózat – térszerkezet. *Magyar Tudomány*, 171. évf., 4. sz., 2012. 389. o.

⁶² Koszovó vitatott államisága egyelőre nem teszi lehetővé az érdemi lépéseket az EU-tagság, illetve NATO-tagság irányába. Szerbia részben az EU és Oroszország között egyensúlyozó külpolitikája, részben az 1999-es bombázások miatti sérelmek miatt nem tesz lépéseket a NATO-csatlakozás érdekében, amit Bosznia-Hercegovina esetében a döntő részben szerbek lakta politikai entitás, a bosznia-hercegovinai Szerb Köztársaság hasonló okok miatt nem támogat.

⁶³ Ezt az EU jogi személyiséggel való felruházása tette lehetővé, a 2009 óta hatályos lisszaboni szerződés értelmében.

⁶⁴ Szálkai – Baranyi – Szarka (2019): i. m. 298–303. o.

2. táblázat. A nyugat-balkáni államok euro-atlanti integrációs folyamata szempontjából meghatározó események dátumai. (Saját szerkesztés)⁶⁵

ORSZÁG	SAA aláírása⁶⁶	SAA hatályba lépése	PFP⁶⁷ tagság	MAP⁶⁸ tagság	Adriai Charta⁶⁹ tagság	NATO-tagság
Albánia	2006	2009	1994	1999	2003	2009
Bosznia-Hercegovina	2008	2015	2006	2018	2008	
Észak-Macedónia	2001	2004	1995	1999	2003	2020
Koszovó	2015	2016				
Montenegró	2007	2010	2006	2009	2008	2017
Szerbia	2008	2013	2006			

A NATO-csatlakozásban történő előrehaladás tekintetében jóval változatosabb a kép. Három nyugat-balkáni ország már a Szövetség tagja. Szerbia esetében – a koszovói háború alatti NATO-légicsapásokra is tekintettel – tudatos elzárkózásról, a „katonai semlegesség” hangsúlyozásáról van szó. A koncepció részben belpolitikai megfontolások miatt, részben a Koszovó-kérdésből eredő szerb diplomáciai kényszer miatt alakult ki. Az „egyensúlyozó külpolitika” hosszú távú⁷⁰ fenntarthatósága azonban már azt megelőzően is megkérdőjelezhető volt, hogy 2022 februárjában a Nyugat és Oroszország között – az orosz-ukrán konfliktus miatt – kiéleződtek az ellentétek.⁷¹ Bosznia-Hercegovina 2018 óta MAP-tag, a NATO-hoz való további közeledését azonban egyik entitása, a bosznia-hercegovinai Szerb Köztársaság akadályozza. (Éves nemzeti program helyett 2019-ben egy – a NATO-val való jövőbeni kapcsolatáról ellentmondásosan fogalmazó – Reformprogramnak nevezett dokumentum benyújtásába egyeztek bele. 2021-ben NATO Együttműködési Bizottságot hoztak létre a

⁶⁵ Források: Siposné (2009): i. m. 36. o.; Szenes Zoltán – Siposné Kecskeméthy Klára: *NATO 4.0 és Magyarország. 20 év tagság – 30 év együttműködés*. Zrínyi, Budapest, 2019. 488 o.

⁶⁶ Stabilisation and Association Agreement – Stabilizációs és Társulási Megállapodás. Az adott ország és az EU kapcsolatának részletes szabályozására szolgál, egészen a csatlakozásig.

⁶⁷ Partnership for Peace – Partnerség a Békéért. Célja az adott ország és a NATO közötti bizalomépítés; a Szövetséghez való csatlakozás „előszobájaként” szolgálhat.

⁶⁸ Membership Action Plan – Tagsági Akció Terv. A NATO-hoz csatlakozni kívánó országok egyedi igényeihez igazított tanácsadási, segítségnyújtási és gyakorlati támogatási program.

⁶⁹ Adriai Charta. Albánia, Horvátország, Észak-Macedónia és az Egyesült Államok által létrehozott szövetség, a nyugat-balkáni államok NATO-csatlakozási törekvéseinek támogatása céljából.

⁷⁰ Különösen, ha Szerbia Európai Unió csatlakozási folyamata a végső szakaszba lép.

⁷¹ Harangozó Dániel: *Kiegyensúlyozás? Szerbia katonai semlegessége: koncepció és megvalósítás*. (Letöltés: 2022. március 6.)

partnerség erősítése érdekében.)⁷² Koszovó esetében – amelynek biztonságát és stabilitását több mint húsz éve a NATO KFOR missziója garantálja – mindaddig kevés előrelépés történhet a Szövetségbe történő integrálódás irányába, amíg nem rendeződik a viszonya Szerbiával, és az önálló államiságát jelenleg ellenző NATO-tagországok meg nem változtatják az álláspontjukat. (A koszovói nemzeti haderő létrehozása mindemellett – Koszovó és a partnerországai által hangsúlyozottan – a tervezett NATO-csatlakozás szem előtt tartásával történik 2019 óta.)

1.2. HATÁROK

A koszovói válságkörzet határviszonyainak vizsgálata ki kell terjedjen a határok átjárhatóságára (zárt vagy nyitott határszakaszok), mivel ez alapvető befolyással lehet a határokon átívelő illegális tevékenységeket végző személyek/csoportok lehetőségeire, ennek következtében segítheti, vagy akár akadályozhatja is a béketámogató erőket feladataik ellátásában.⁷³ Koszovó, mint újonnan önállóvá vált állam esetében azonban emellett figyelemmel kell lenni arra is, hogy a függetlenség kikiáltásával egyúttal új államhatárok is létrejöttek. A határviták a volt Jugoszlávia felbomlását követően számos államközi vita tárgyát képezték (és képezik ma is) a Balkánon, nincs ez másképp Koszovó és egyes szomszédai esetében sem. (Koszovó határviszonyairól az 1. ábra nyújt tájékoztatást.)

A Koszovói Köztársaság államterületét négy másik állam területe határolja: nyugaton Montenegró, északon és keleten Szerbia, délkeleten Észak-Macedónia, délnyugaton pedig Albánia. A határvonalak együttes hossza 700,7 km.⁷⁴

Biztonsági szempontból kiemelt jelentőséggel bír a Koszovó és Szerbia között húzódó, 351,6 km hosszúságú határvonal, melyet Szerbia és a nemzetközi közösség „adminisztratív határvonalként” (Administrative Boundary Line – ABL) ismer el, tekintettel Koszovó máig bizonytalan jogállására.

A koszovói–szerb határszakasz változatos térszínen húzódik. A koszovói–macedón–szerb hármashatártól 900 m tengerszint feletti magasságban halad északkelet felé. A Bincei Morava (Morava e Binçës/Binačka Morava) folyó völgye nagyrészt akadálymentes átjárást tesz lehetővé, majd a határ egyre emelkedő terepen halad tovább, a legmagasabb pontján eléri az 1276 m-t. A Gollak/Goljak gerincén északnyugati irányt vesz és a Kopaoniku/Kopaonik-ig 1000–1200 m-es magasságban húzódik. Ezen határszakasz védelme természetföldrajzi szempontból nehézkes, mert meglehetősen átszegdelt terepen húzódik. (Ugyanakkor a

⁷² *Relations with Bosnia and Herzegovina.* (Letöltés: 2022. március 6.)

⁷³ Dobi (2004): i. m. 133. o.

⁷⁴ *Kosova.* (Letöltés: 2021. február 3.)

határszakasz tényleges katonai jelentősége szempontjából más tényezőket is vizsgálni kell, például hogy a Bincei Morava völgye épp Szerbia jelentős mértékben albánok lakta részével határos).

Az ország legészakibb pontját a 2017 m magas Argjende/Pančić-csúcs jelöli ki, a határvonal innen délnyugati irányba fordul és az Ibër/Ibar folyó völgyére ereszkedik le, amely természetes, széles átjárót biztosít a hegyvidéki területen, ami katonai szempontból is figyelemre méltó (itt szintén nem mehetünk el más szempontok mellett, nevezetesen, hogy az észak–déli csapású völgy Koszovó többségében szerb önkormányzatainak területén halad át, ezért egy esetleges újabb fegyveres konfliktusban érdemi szerepet tölthet be). A folyóvölgytől a Rogozna-hegység 900-1000 méteres területén halad tovább a Ujmani/Gazivode-víztározóig, amely egyben az Ibar belépési pontja is Koszovó területére. Az Ibar völgye itt jóval nagyobb magasságban húzódik, mint a kilépési pontnál, a környező domborzat is tagoltabb, jelentős szélességben vízzel elárasztott, ami az átjárhatóság szempontjából kevésbé kedvező. A határvonal a továbbiakban egy elkarsztosodott, 2000 méteres fennsíkon húzódik a koszovói-montenegrói-szerb hármashatárig.⁷⁵

Az 1998–1999-es háborút követő kumanovoi katonai-technikai megállapodás a KFOR hatáskörébe és felelősségi körébe utalta az akkor még 423 km hosszú⁷⁶ ABL, illetve az a mentén húzódó 5 km-es Szárazföldi- és 25 km-es Légi Biztonsági Zónák (Ground Safety Zone – GSZ és Air Safety Zone – ASZ) felügyeletét.⁷⁷ (A jugoszláv erők azonban – a dél-szerbiai preševovölgyi zavargásoknak köszönhetően – már 2001-től megkezdhették a visszatérést a demilitarizált övezetbe.⁷⁸ A Légi Biztonsági Zónát 2015-ben szüntették meg.⁷⁹)

Az integrált határkezelésről (Integrated Border/Boundary Management – IBM)⁸⁰ 2011-től folytak technikai tárgyalások Koszovó és Szerbia között, ennek tartalma azonban vitát gerjesztett, ugyanis Pristina az átkelőpontokat határátkelőknak tekintette (amiben önálló államisága bizonyítékát látta), Belgrád azonban csak adminisztratív átkelőknak ismerte el azokat. (Az Ibar belépési pontjánál található) Bërnjak/Brnjak és (az Ibar kilépési pontjánál

⁷⁵ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 2. o.

⁷⁶ Montenegró 2006-ig egy állam keretei között létezett Szerbiával.

⁷⁷ *An Agreement For Increased Safety*. (Letöltés: 2021. február 2.)

⁷⁸ Vincze Dalma: A NATO átalakuló koszovói jelenléte. *Külgügyi Szemle*, 10. évf., 2. sz., 2011. 122–123. o.

⁷⁹ *Secretary General's Annual Report 2015*. (Letöltés: 2018. április 17.)

⁸⁰ Az integrált határigazgatás a határbiztonságban és -ellenőrzésben részt vevő összes hatóság és ügynökség közötti koordinációt és együttműködést jelenti a személyek és áruk szabad mozgásának elősegítése, továbbá az integrált határ hatékony és eredményes irányítási rendszereinek létrehozása érdekében, a nyitott, ellenőrzött és biztonságos határok megvalósításának céljával. Koszovóban jelenleg összesen 16 határátkelőhely és 12 határőrizettel foglalkozó rendőrség működik. Forrás: *Department of Border*. (Letöltés: 2021. február 8.)

található) Jarinjë/Jarinje térségében tartós krízishelyzetet eredményezett a koszovói fél kísérlete a vám- és határellenőrzés bevezetésére, ami a KFOR erőinek alkalmazását is igényelte.⁸¹

2008 óta a KFOR rendszeres közös járőrözést hajt végre a szerb haderővel az ABL mentén, és a koszovói biztonsági szervezetekkel is együttműködik annak térségében. Az ABL megsértése – részben a jól azonosítható terepi tájékozódási pontok hiányában – rendszeresen visszatérő probléma,⁸² amit tovább bonyolít, hogy az ABL 1999-es kijelölésekor készült térkép a koszovói albánok álláspontja szerint ellentmond az önkormányzatok birtokában lévő térképeknek.⁸³

A mindössze 79 km hosszú koszovói-montenegrói határ az Albán Alpok (Alpet Sqipetare, vagy Bjeshkët e Nemuna/Prokletije⁸⁴) keleti részén húzódik, 2000 méternél magasabb tengerszint feletti magasságon. A legmagasabb határközeli csúcs, a Marijash/Marijaš 2530 méter magas. Az átjárás ezen a határszakaszon csak rossz minőségű utakon, ösvényeken lehetséges. A pejai Bistrica (Bistrica e Pejës/Pećka Bistrica) folyó völgyében haladó út egy 1800 méternél magasabb hágón vezet keresztül.⁸⁵

Ez a határszakasz Montenegró Szerbiától való 2006-os függetlenedésével vált államok közötti határrá. Két évvel később már a Szerbiából szintén kiváló Koszovótól választotta el Montenegrót.

A két állam között hosszan elnyúló vita tárgyát képezte a határ kijelölésének kérdése. Nemzetközi nyomásra 2012 óta folytattak erről tárgyalásokat, ami a jószomszédi viszony megalapozása mellett azért is fontos volt, mert az EU a megállapodást a koszovóiak által régóta szorgalmazott vízumliberalizáció feltételéül szabta. 2015-ben Bécsben a két fél aláírta a határvonalat pontosan kijelölő dokumentumot, az annak ratifikálásához szükséges kétharmados parlamenti többséget azonban több szavazás alkalmával sem sikerült biztosítani. A voksolást ráadásul többször is el kellett halasztani, mert az ellenzéki Önrendelkezésért Mozgalom (Levizja Vetëvendosje – LVV) párt képviselői könnygázgránátot robbantottak a parlamentben, mivel ellenezték, hogy Koszovó lemondjon több mint 8000 hektárnyi területéről. A tiltakozások végül a kormány elleni sikeres bizalmatlansági indítványhoz vezettek.⁸⁶ A határegyezményt végül csak a következő kormány idején, 2018-ban szavazta meg a koszovói parlament – a határ kijelölése – és a vízumliberalizáció – ennek ellenére még 2022-ben is várat magára, az ügynek

⁸¹ *Secretary General's Annual Report 2011*. (Letöltés: 2018. április 17.)

⁸² *KFOR on Karacevo: Joint patrol of the Serbian Armed Forces and KFOR*. (Letöltés: 2020. szeptember 12.)

⁸³ *Drawing boundaries in the Western Balkans: A people's perspective*. (Letöltés: 2021. február 3.)

⁸⁴ „Elátkozott hegyek”

⁸⁵ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 2. o.

⁸⁶ Morina, Die: *Kosovo Parliament Approves Montenegro Border Deal*. (Letöltés: 2021. február 3.)

pedig nyilvánvalóan nem kedvezett a LVV párt hatalomra jutása 2021-ben. (A határegyezmény által érintett területekről a 6. ábra nyújt tájékoztatást.)

A koszovói–albán határ hossza 111,8 km. Északi végpontja az Albán-Alpok 2000 méter fölé magasodó területéről indul, a közelében található Koszovó legmagasabb csúcsa, a Gjeravicë/Đeravica (2656 m). A magashegyi terepet elhagyva a vele megegyező csapásirányú, 1000 méter fölé magasodó Gjakova-hegységben halad tovább, majd a Hasi-hegység keresztezi az útját, melynek legmagasabb csúcsa, a Pashtriku/Pashtrik (1989 m) a határvonalon fekszik. A Hasi-hegységet a Fehér-Drin (Drini i Bardhë/Beli Drim) völgye választja el a Nyugat-Macedóniai hegyvidék északi tagjaitól, a völgy egyben a legjobb átjárót kínálja Koszovó és Albánia között. A határvonal a továbbiakban 2000 méter feletti magasságon haladva éri el a koszovói–albán–észak-macedón hármashatárt.⁸⁷

Koszovó és Albánia között 2018 decembere óta napirenden volt a közös határellenőrzés megszervezése, a hivatalos indoklás szerint a személyek és áruk szabad mozgása biztosításának érdekében. A két állam közötti határ lebontásának lehetősége azonban a két, többségében albánok lakta állam egyesülésének vízióját is felélesztette, ami különösen Szerbiát érintené érzékenyen,⁸⁸ Koszovó végleges elvesztése, illetve a koszovói szerbek helyzetének még kedvezőtlenebbé válása miatt. A nemzetközi közösség kritikái ellenére 2021 novemberében jelentős előrelépés történt az ügyben, Koszovó és Albánia ugyanis megállapodást írt alá a két állam közötti határellenőrzés megszüntetéséről.⁸⁹ (Ez a jövőben például azt is jelentheti, hogy az Albánia által amerikai nyomásra 2018-ban befogadott Iráni Népi Mudzsahedin Mozgalom⁹⁰ tagjaival kapcsolatos biztonsági kihívások⁹¹ Koszovó területére is könnyebben áttérjedhetnek.) A koszovói–észak-macedón határ 158,7 km hosszú. Legnyugatibb pontját a 2092 méter magas Sherupë/Šerupa csúcs jelöli ki, innen a Sár-hegység (Malet e Sharrit/Šar Planina) délnyugat-északkeleti csapásirányú vonulatán, 2200–2600 magasságban halad tovább. A hegység zárt tömbje jelentős akadályt képez a határon való átkelésnek ezen a szakaszon, arra azonban kedvező lehetőséget kínál a Lepenec-folyó (Lepenci/Lepenac) völgye, ahol négy kilométer hosszan maga a folyó jelöli ki a határt. A völgy túloldalán a határvonal az 1200–1500 méter magas Karadaku/(Skopska) Crna Gora hegység gerincén halad a koszovói–észak-macedón–

⁸⁷ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 2. o.

⁸⁸ *Kosovo – Serbia tensions rise again over Albanian border issue.* (Letöltés: 2021. február 5.)

⁸⁹ *Albania and Kosovo Sign 13 Agreements and Remove Border Control.* (Letöltés: 2022. március 6.)

⁹⁰ Mujahedeen-e-Khalq – MEK. 1965 óta tevékeny, száműzött iráni ellenzéki csoport.

⁹¹ A MEK tagjai maguk is kockázatot képviselhetnek, a szervezetet korábban számos nyugati ország – köztük az USA – is terrorszervezetként tartotta számon. Befogadásukat követően emellett megjelentek Albániában a vélhetően a MEK-tagok elleni merényleteket tervező iráni ügynökök is, ennek kapcsán már 2018-ban több iráni diplomatát is kiutasítottak az országból. Forrás: Erebara, Gjerg: *Iranian Citizen Faces Terrorism Charges in Albania.* (Letöltés: 2022. május 31.)

szerb hármashatárig. Ezen a határszakaszon mindössze egy-két kiépített átvezető út található és gyalogösvényből is kevés akad.⁹²

Macedónia már 2008 októberében, azaz a függetlenség kikiáltásának évében elismerte Koszovó önállóságát,⁹³ a két állam között fennálló határvíta azonban további egy évig akadályozta a két állam közti diplomáciai kapcsolatok felvételét.⁹⁴ A demarkáció végül – a helyi lakosság képviselőinek bevonásával – 2019-ben sikerrel jár, és a koszovóiak viszonylagos megelégedettségével zárult, mert a vitatott 2500 hektárból mindössze 22 került a szomszédos államhoz.⁹⁵

KÖVETKEZTETÉSEK

A természetföldrajzilag rendkívül tagolt Balkán-félsziget szívében, geostratégiai szempontból kiemelten fontos, központi helyen fekvő Koszovó évszázadokon keresztül ütközőzónaként szolgált a nyugati és a keleti világ között. Abszolút földrajzi fekvése mellett relatív földrajzi fekvése is jelentősen befolyásolta mindenkori biztonsági helyzetét, például az Oszmán birodalom területi kiterjedésének, vagy a nyugat-balkáni államok euroatlanti integrációs folyamatának függvényében.

A Balkán történelme során rászolgált az „Európa puszkaporos hordója” elnevezésre, az egyik lehetséges „kanóca” pedig napjainkban is Koszovó. (A másik gócpont a koszovói rendezés kapcsán is gyakran „rossz példaként emlegetett” Bosznia-Hercegovina, ahol az állam területét két, etnikai szempontok figyelembevételével kialakított entitásra bontották, aminek következtében egy teljességgel működésképtelen államszerkezet jött létre.) Földrajzi közelsége folytán az EU-tagállamok és hazánk számára is kiemelten fontos, hogy ne alakuljon ki újabb fegyveres konfliktus a térségben, illetve a nagyrészt a rendezetlen státusból adódó biztonsági kihívások se terjedjenek tovább irányunkba.

A Koszovót is érintő, ebben a fejezetben csak felvillantott etnikai-vallási problémák – amelyek egyes népek szállásterületeinek átfedéseiből, mozaikosságából, illetve bizonyos vallásföldrajzi jellemzőkből adódnak – napjainkban is olyan megoldatlan kérdéseket vetnek fel, amelyek a térség biztonságát és stabilitását garantáló nemzetközi erők nélkül komolyabb – belső, vagy akár államok közötti – konfliktussá fajulhatnak.

⁹² Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 2. o.

⁹³ Az állam hivatalos neve 2019. február 12-én változott Észak-Macedón Köztársaságra.

⁹⁴ Bár Macedónia már a függetlenség kikiáltásának évében elismerte Koszovót független államként.

⁹⁵ Krasniqi, Fjona: *The Kosovo-Montenegro border agreement: what you need to know*. (Letöltés: 2021. február 17.)

A koszovói válságkörzet térségében zajló nagyhatalmi geopolitikai játszmák döntő befolyással lehetnek arra, hogy sikerrel járnak-e a nyugati államok Koszovó és Szerbia közötti viszony rendezésére irányuló törekvései, illetve eredményre vezetnek-e a demokratikus jogállam kialakítása érdekében tett erőfeszítések. Végül soron a kérdés az, hogy az „Európa peremén” található fiatal állam fel tud-e zárkózni az EU tagállamaihoz és így az integráció valóban megoldást kínálhat a térség sokrétű kihívásaira, vagy az ez ellen ható erők hatására fennmaradnak/súlyosbodnak a jelenlegi problémák. A „Nyugat” és „Kelet” küzdelme, illetve az „átmenetiség” jelei tehát napjainkban is tetten érhetők Koszovóban.

2008-ban egy ebben a formában történelmi előzmények nélküli új állam jött létre a Balkánon. Napjainkra Koszovó – Szerbia kivételével – rendezte határvitáit a szomszédos államokkal, az azonban a jövő kérdése, hogy a Szerbia és Koszovó határán húzódó ABL valaha is államközi határként fog-e szolgálni, illetve a nemzetközileg széles körben elismert szerb-koszovói államhatár ezzel megegyezően futhat-e, vagy a tartós béke záloga az etnikai szempontokat figyelembe vevő határmódosítás lehet. Utóbbi az északi, többségében szerbek lakta négy önkormányzat területét érintené. Biztonsági szempontból az Ibar folyó Koszovóba való be-, illetve kilépési pontjánál található Brnjak-i és Jarinje-i határátkelők térsége érdemel kiemelt figyelmet.

Az ABL sorsához hasonlóan lényeges kérdés, hogy fennmarad-e, illetve milyen formában és tartalommal a Koszovót és Albániát elválasztó határ.

2. FEJEZET: A TERMÉSZETI TÉNYEZŐ

„Az égbenőtt bazsarózsák
a harcosok egybeömlő vérével
négy fekete szelet szolgálnak
Minden más mezőtől különb
ég felette
ég alatta”⁹⁶

A biztonságföldrajz definíciójából kiindulva ebben a fejezetben a tágabb értelemben vett biztonság és a vizsgált területi egység természetföldrajzi adottságai összefüggéseinek elemzése kell helyet kapjon. Terjedelmi okokból azonban szűkítést kell alkalmaznom, így a fejezet fókuszában elsősorban a természeti tényezők (domborzat, vízrajz, talajtani viszonyok, növényzet, éghajlat) bemutatása és azok katonai műveletekre gyakorolt potenciális hatása áll. Emellett figyelmet kívánok fordítani a térségben esetlegesen előforduló természeti katasztrófákkal kapcsolatos jellegzetességekre, illetve tapasztalatokra is, amelyet a természeti tényezőktől elkülönített alfejezetben vizsgálok, tekintettel arra, hogy egyes katasztrófa-típusok esetében több tényező is szerepet játszhat.

A környezetvédelmi kérdésekkel – amelyek akár ebben a fejezetben is helyet kaphatnának – inkább a gazdasági tényezőkről szóló fejezetben foglalkozom majd.

A jelen fejezetben ismertett megállapítások Koszovó természetföldrajzi sajátosságainak térképi szemrevételezésével, valamint a szakirodalomban foglalt törvényszerűségeknek a vizsgált területre történő vonatkoztatásával születtek, természetesen korábbi elemzések, tapasztalatok figyelembevételével. Módszertan tekintetében az elemzésem Siposné Kecskeméthy Klára és Nagy Miklós *A magyar katonaföldrajz alapkérdésének változása és vizsgálati mutatói* című cikkére támaszkodik.⁹⁷

A megállapítások a Magyarország által önálló államként elismert Koszovó területére vonatkoznak, ebből adódóan a vizsgált terület határai – értelemszerűen – nem feltétlenül esnek egybe a vizsgált természetföldrajzi jellemzők kiterjedésének határaival. A következtetésekhez esetenként hazánk természetföldrajzi viszonyai szolgáltak összehasonlítási alapul.

⁹⁶ *Rigómező*. Vako Popa verse, Bartha György fordításában. (Letöltés: 2021. február 17.)

⁹⁷ Siposné Kecskeméthy Klára – Nagy Miklós: A magyar katonaföldrajz alapkérdésnek változása és vizsgálati mutatói. *Földrajzi Értesítő*, 44. évf., 1–2. sz., 1995. 71–89. o.

2.1. DOMBORZAT

Koszovó állam területének a felszíne erősen tagolt, domborzati viszonyait két nagy méretű medence, valamint az azokat elválasztó, illetőleg körbe ölelő, dombos-hegyes területek határozzák meg. Koszovó geostratégiai jelentőségét erősíti, hogy ez az a hely, ahol a domborzat lehetővé teszi a Balkán barátságtalan hegyvidékeinek mind kelet-nyugati, mind észak-déli irányú átjárhatóságát.⁹⁸ (A domborzat által kijelölt legfontosabb átkelőhelyeket a határokról szóló 1.2. alfejezetben ismertettem.)

Koszovó domborzati viszonyairól és a legfontosabb természetföldrajzi nevekről (azok albán változatáról) a 7. ábra nyújt tájékoztatást.

A Koszovó nyugati részén található, nagyobb, körülbelül 40–50 km x 60 km kiterjedésű, 300 m átlagmagasságú medence neve Metóhia (Fusha e Dukagjinit/Metohija). A keletebbi, 80 km x 10–15 km-es, átlagosan 500 m tengerszint feletti magasságú medence pedig a névadó Rigómező (Fusha e Kosovës/Kosovo Polje)⁹⁹, mely a múltban több, történelmi jelentőségű csata helyszínéül szolgált. Mindkét medence felszíne enyhén hullámos, dombos, köztük ÉNy–DK-i csapású, 700–1000 m körüli magasságú szigethegységek alkotják az elválasztó sávot.

Az északi és nyugati hegységkeretet a Dinári-hegységhez tartozó közép- és magashegységek alkotják. A magas, meredek lejtőjű szurdokvölgyekkel, jégcsiszolta formákkal szabdaltnak, változatos karsztjelenségekkel jellemezhető hegyvidék magassága több helyen 2400 m körüli. A maximumot az Albán Alpokban található 2656 m-es Gjeravicë csúcsnál éri el, innen nyugat felé lealacsonyodó hegyláb felszín képez átmenetet Metóhia irányába.

A déli hegységkeretet a Nyugat-Macedóniai-hegyvidék tagjai alkotják. Ezek legmagasabbika a több helyen 2400 m fölé magasodó, gerincével az Észak-Macedóniától elválasztó határvonalat kirajzoló, nem porózus kőzetek felgyűrődésével keletkezett Sár-hegység, ami az egyik legzordabb és legjárhatatlanabb terület Koszovóban. Ettől keletre található a jóval alacsonyabb és szelídebb formakincsrel rendelkező Karadaku, valamint az ÉNy-i irányba lejtő, Anamorave elnevezésű hegyláb felszín.

A keleti hegységkeretet a Közép-Szerbiai-hegyvidék határon átnyúló, középhegység jellegű, jelentős érckészleteket rejtő darabjai képezik. A Gollak-hegység gerincén húzódik a szerb-koszovói határ. Északabbra 120 km hosszan nyúlik el a Kopaonik 1700-1800 m magas, terjedelmes fennsíkja.¹⁰⁰

⁹⁸ Magyar (2000): i. m. 77. o.

⁹⁹ Közismert szerb neve Kosovo Polje.

¹⁰⁰ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 2. o.

Koszovó sokszor kopár, csipkézett formakincsű, zord és meredek völgyekkel tagolt magashegységei nehezen leküzdhető természetes akadályokat képeznek. Az átjárás az ilyen területeken csak kiépített utakon, hágókon keresztül lehetséges, helyenként kizárólag gyalogosan vagy málhás állatokkal. (Az Albánia felé vezető hegyi ösvények adottságai igen kedvező feltételeket nyújtanak a fegyver- és embercsempészethez, ami a koszovói fegyveres konfliktus idején különösen nagy jelentőséggel bírt.) A középhegységek átjárhatósága jó, gyenge úthálózatuk ellenére.¹⁰¹

Hagyományos fegyveres harc esetén nagyobb kötelékek mozgatására elsősorban Koszovó hullámos felszínű medencéinek területei,¹⁰² illetve az államot keretező hegyvonulatok között átjárást biztosító szélesebb völgyek alkalmasak. A változatos domborzat összességében a védelmi műveleteknek nyújt kedvező feltételeket, a térségben nagy hagyományai vannak a partizánharcnak.¹⁰³

A vizsgált terület változatos morfológiája a bonyolult geológiai-tektonikai felépítés következménye (a terület morfostrukturális jellemzőit – elkülönítve a lassan és gyorsabban emelkedő területeket – a 8. ábra mutatja be). A süllyedő neogén medencék jelentős lignit-tartalékokat rejtnek. Koszovó számos értékes ásványkincsét köszönheti a neogén és negyedidőszakbeli vulkáni aktivitásnak, napjainkban a posztvulkáni tevékenységek a termálvizek előfordulásában érhetőek tetten.¹⁰⁴

A válságterület esetében az ipari nyersanyagokat a területi vitában érintett felek közötti „osztzkodás” egyik jelentős tárgyaként is érdemes szemlélni. Ennek szem előtt tartásával például érthetőbbé válik az – egyébként jelentéktelennek tűnő, ritkán lakott és döntően hegyvidéki területen elterülő – Észak-Koszovó uralásáért folyó küzdelem is.

2.2. VÍZRAJZ

Koszovó felszíni és felszín alatti vizekben egyaránt gazdag. Folyóvizei három tenger vízgyűjtőterületéhez tartoznak. A Metóhiai medencén keresztül folyó Fehér-Drin és mellékfolyói az Adriai-tengerbe szállítják vizeiket. A kelet-koszovói folyók többségének vize a Moraván keresztül a Fekete-tengerbe érkezik, míg a Lepenec a Vardar közvetítésével éri el

¹⁰¹ Boldizsár et al. (2007): i. m. 10. o.

¹⁰² Az 1389-es rigómezei csata résztvevőinek számáról szóló becslések például meglehetősen szórnak, de általában mindkét oldalon több tízezer főről szólnak.

¹⁰³ Kocsis Károly – Siposné Kecskeméthy Klára – Nagy Miklós: A Jugoszláv Köztársaság (Kis-Jugoszlávia) katonaföldrajzi jellemzése. *Hadtudományi Tájékoztató*, 4. évf., 7. sz., 1994. A Magyar Köztársaság és környezetének katonaföldrajzi értékelése, HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály kiadványa. 477. és 492. o.

¹⁰⁴ Elezaj (2009): i. m. 168. o.

az Égei-tengert.¹⁰⁵ (Európában egyedülálló a Ferizaj/ Uroševac melletti Nerodime/Nerodimka folyó esete, amely – feltehetőleg emberi tevékenység eredményeképp kettéválk (bifurkál) és két irányba, a Fekete-tengerbe, illetve az Égei-tengerbe folyik le.)¹⁰⁶ Koszovó négy nagy folyójának vízgyűjtőterületeiről a 9. ábra nyújt tájékoztatást. A fő folyók és vízgyűjtő-területeik adatait a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat. A fő folyók és vízgyűjtő-területeik adatai. (Saját szerkesztés)¹⁰⁷

Folyó neve	Vízgyűjtőterület (km²)	Hossz (km)	Átlagsebesség (m³/s)	Vízhozam (m. m3/év)	Erózióbázis
Fehér-Drin	4649	122	61	2200	Adriai-teng.
Ibar	4009	42	32,6	771	Fekete-teng.
Bincei Morava	1564	60	6,1	330	Fekete-teng.
Lepenec	685	53	8,7	307	Égei-teng.

A két legnagyobb folyó vízgyűjtő-területe lefedi az ország 80%-át.¹⁰⁸

A vízfolyások döntő része az ország területén található hegységekben ered,¹⁰⁹ fontos kivétel azonban az Ibar folyó, amelynek forrása Montenegróban található, majd később egy szakaszon Szerbia területén folyik, majd Észak-Koszovón keresztül szintén Szerbia felé hagyja el az országot. Az államközi vitákra is tekintettel mindez különösen nagy kockázatot jelent a vízbiztonságra, hiszen az Ibar felduzzasztásával létrehozott Gazivode-tó vize Koszovó számára meghatározó jelentőségű az ivóvízellátás és az energiatermelés szempontjából is. Néhány nagyobb folyótól eltekintve Koszovó folyóvizei kisebb, gyors folyású patakok. Vízjárásuk ingadozó, a hóolvadást követően, esetenként a késő őszi esőzések után a vízállás magas, kis víz július–augusztus hónapokban van.

A hegyvidéki folyók felső szakaszain szurdokszerű völgyek alakultak ki (pl. az Ibar Zubin Potoku/Zubin Potok feletti szakasza, vagy a Lepenec és mellékvizei teljes koszovói szakasza).¹¹⁰ A folyóvizek energiájának hasznosítása jelentős potenciállal bír. A mesterséges

¹⁰⁵ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 4. o.

¹⁰⁶ *Kosovo. CIA – The World Factbook.* (Letöltés: 2022. május 31.)

¹⁰⁷ Forrás: *Kosovo National Water Strategy Document.* (Letöltés: 2022. március 6.)

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Szilágyi Gábor: Koszovó katonaföldrajzi értékelése. *Hadtudományi Szemle*, 9. évf., 2. sz., 2016. 133. o.

¹¹⁰ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 4. o.

víztározók¹¹¹ – melyek közül a négy legnagyobb a Gazivode, a Badovci/Gračanica, a Batllava/Batlava és a Radoniqi/Radonjić tározó – az ország energiaellátása és a víztartalék-képzés szempontjából is kiemelt jelentőségűek. (Földrajzi helyzetüket a 10. ábra mutatja be, vízfelületük kiterjedéséről pedig a 4. táblázat közöl adatokat.) Emellett Koszovó területére is átnyúlik az Albánia területén, a Fehér-Drin felduzzasztásával kialakított hatalmas mesterséges tó.

4. táblázat: A legjelentősebb víztározók kiterjedése. (Saját szerkesztés)

Víztározó neve	Község ¹¹² neve	A tározó kiterjedése (km ²)
Gazivode	Zubin Potok	9,10
Radoniqi	Gjakova/Đakovica	5,96
Batllava	Podujeva (Besiana)/Podujevo	3,27
Badovci	Pristina	2,57

Koszovó folyói hajózásra nem alkalmasak. A felszíni vizek a környezetvédelmi kérdések kezelésének egyelőre alacsony szintje miatt erősen szennyezettek.¹¹³

Földtani adottságai következtében az ország karszt-, termál- és ásványvizekben egyaránt bővelkedik.¹¹⁴ Mindemellett a mészkőhegységekben a csapadék hamar a mélybe szívárog, majd a hegységek tövében lép újra felszínre. A felszín alatti vizek csak a folyó- és állóvizek mentén, illetve a szélesebb völgyek alján találhatóak könnyen elérhető mélységben. Az ivóvízellátás biztosítása tehát ezeken a területeken komoly logisztikai feladat lehet egy művelet során.

A fegyveres küzdelemre az ország vízhálózata az által is hatással van, hogy utóbbi behatárolja a közutak és vasutak vonalvezetését, a csapatok mozgatása nagy kötelékekben csak ezek mentén lehetséges (ld. a határviszonyoknál leírt konkrétumokat is). Koszovó nagy esésű, gyors folyású folyóin az átkelés alapvetően a békeidőkben megépített hidakon át lehetséges, ez a manőverezési lehetőségeket alapvetően meghatározza. A hegyvidéki folyók meredek szurdokvölgyei jelentős akadályokat képeznek. Áradást követően a folyók menti részek hosszú ideig járhatatlanná válhatnak. Az állóvizek, víztározók gátjainak rombolásával jelentősen lassítható az előrenyomulás.¹¹⁵ A Gazivode-tó 100 méteres gátjának lerombolása különösen

¹¹¹ Szilágyi (2016): i. m. 133. o.

¹¹² A helyi közigazgatás alapvető eleme Koszovóban. Bővebben ld. a 3.2. Államforma, közigazgatás alfejezetben.

¹¹³ Szilágyi (2016): i. m. 133. o.

¹¹⁴ *Geography of Kosovo*. (Letöltés: 2018. november 25.)

¹¹⁵ Kocsis – Siposné – Nagy (1994): i. m. 493. o.

jelentős károkat okozhatna, nemcsak a közvetlen környezetében, de a gazdasági (energetikai, mezőgazdasági) következményekre tekintettel az ország egész területén.

2.3. TALAJVISZONYOK

A földtani-domborzati viszonyokhoz hasonlóan a talajok is rendkívüli változatosságot mutatnak Koszovóban. (A talajadottságokról és a terep járhatóságáról a 11. ábra nyújt áttekintést.)

A magashegységekben, a meredek, lepusztult hegyoldalakon legfeljebb köves-sziklás váztalajok és (mészkövön) a sekély termőréteggel rendelkező rendzina fordul elő. A legnagyobb területen, a medencéktől a hegyvidékeken az erdőhatárig barna, illetve szürke erdőtalajok fejlődtek ki. A hegyláb felszínénél kavicsos talajokkal is találkozhatunk. A folyóvölgyekben, a nagyobb medencék folyópartjain az öntéstalaj, távolabb a szurokföld a meghatározó talajtípus. A medencék területén megtalálható a lösz, homokos agyag és agyagos homok is.¹¹⁶

Katonai szempontból a talajviszonyok a járhatóság, megmunkálhatóság és vízellátás lehetőségeinek felmérése szempontjából fontosak.¹¹⁷

A karszthegységek karros felszínei sok helyütt járhatatlanná teszik Koszovó hegységeit. A sziklák megmunkálása robbantással lehetséges, kőomladékok, agyagos talajú karsztos mélyedések esetén a csákányozás is hatékony. A karsztok kedvezőtlen vízviszonyairól már az előző alfejezetben esett szó.

A változatos típusú erdőtalajok járhatósága is nagyban függ a domborzattól. A talajfelszín általában könnyebben megmunkálható, de jelentős mélyítés csak robbantással lehetséges.

A kavicsos talajok járhatósága a termőréteg vastagságától függ, ennek hiányában darabosak, süppedősek lehetnek. A megmunkálhatóságot az agyag, illetve a homoktartalom jelentősen befolyásolja. A kavicsos területek a rétegvíz tárolása miatt is jelentősek. Az öntéstalajok járhatóságát, megmunkálhatóságát a nedvesség mértéke határozza meg. Nedvesen süppedősek, sárosak, szárazon jól járhatóak. A löszös, homokos területek járhatósága hasonlóképp nagyon különböző szárazon és nedvesen. A lösz általában száraz, a talajvízszint mélyen található. Szárazon porlik, nedvesebben könnyen csákányozható. A homok minőségét nagyban befolyásolja az agyagtartalma. Ennek hiányában szárazon kifejezetten süppedős lehet,

¹¹⁶ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 6. o.

¹¹⁷ Siposné – Nagy (1995): i. m. 84. o.

nedvesen jobban járható. Könnyen megmunkálható, laza anyag. A vizet könnyen elvezeti, a felszíni vizektől távolodva egyre mélyebben van a talajvíz szintje.¹¹⁸

Összességében a Koszovóban előforduló talajtípusok nem térnek el szignifikánsan hazánk talajaitól, így különleges felkészültséget e tekintetben is leginkább az országot határoló magashegységi viszonyok igényelhetnek.

Az erdőirtások, nem megfelelő gazdálkodási gyakorlat miatt Koszovóban sok helyen jellemző a talajok pusztulása¹¹⁹ (megnövekedett erózió, illetve minőségromlás formájában), ami különösen az élelmezésbiztonság szempontjából aggasztó.

2.4. NÖVÉNYTAKARÓ

Koszovó nagy kiterjedésű medenceterületei alapvetően jó lehetőséget kínálnak a mezőgazdaság számára. A művelt parcellák mellett azonban a háborút követő időszakban jelentőssé vált a műveléssel felhagyott területek kiterjedése is, részben tulajdonjogi viták miatt, részben pedig mert a tulajdonos elhagyta Koszovót.¹²⁰ A mezőgazdasági művelés alatt nem álló területek jellemző növényzete a fás ligetekkel tarkított füves puszta.¹²¹ (Természetvédelmi szempontból ez pozitívan is értékelhető, hiszen ezek az élőhelyek számos ritka, értékes növény- és állatfaj számára nyújtanak élőhelyet. Más részről a természeti értékeket számos veszély fenyegeti, a természetvédelem még „gyerekcipőben jár” Koszovóban.) A műveléssel járó talajlazítás a járhatóságot jelentősen ronthatja.

Az ország 42%-át fedik erdők, a lombhullató fák – főleg tölgy és bükk – körülbelül 1000 méteres tengerszint feletti magasságig húzódnak.¹²² Katonai szempontból – különösen az ország középső, gyengébben tagolt felszínein – a lombhullató növényzettel fedett területeken nagyon különbözőek lehetnek a figyelés, illetve álcázás lehetőségei lombos és lombtalan időszakokban. A lomb lehullását követően a terep megfigyelése kisebb magasslatokról is nagy távolságban lehetővé válik.¹²³

A jellemző felszínborítottság-típusokat a 12. ábra mutatja be részletesen.

A túlevelű erdők aránya mindössze 7%, jellemző fajok a luc- és a jegenyefenyő. A túlevelű erdők aljnövényzete a gyenge minőségű talaj és a kevés fény következtében jellemzően gyér.

¹¹⁸ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 6. o.

¹¹⁹ Szilágyi (2016): i. m. 133. o.

¹²⁰ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 6. o.

¹²¹ Szilágyi (2016): i. m. 133. o.

¹²² Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 8. o.

¹²³ Kozma Endre – Héjja István – Stefancsik Ferenc: *Katonaföldrajzi kézikönyv*. Budapest, Zrínyi, 1993. 24. o.

A Sár-hegység európai szinten vezető helyen áll az 1700 méterig megtalálható hegyi legelők kiterjedését tekintve.

A szakszerűtlen erdőgazdálkodás és a hatalmas méreteket (kb. évi 240 ha) öltő illegális fakivágás összetett problémakörét, annak biztonsági vonatkozásait részletesebben a gazdaság szektoronkénti vizsgálatáról szóló 4.3. alfejezetben taglalom.

2.5. ÉGHAJLAT

Az éghajlat szerepe meghatározó jelentőségű, egyéb természetföldrajzi tényezőkkel együttesen sokrétűen és jelentősen képes befolyásolni a fegyveres harc lehetőségeit. Ezen hatások egy részét (pl. a folyók vízjárásával, a terep várható járhatóságával kapcsolatban) a korábbi fejezetekben már vizsgáltuk Koszovó esetében.

A továbbiakban a módszertani vezérfonalként tekintett írásban foglalt időjárás elemek főbb jellemzőit¹²⁴ ismertetem, a Koszovóban előforduló éghajlattípusok esetében.

Koszovó medencéinek és középhegyvidékeinek éghajlatát a szárazföldi fekvés és a Dinári-hegység, mint éghajlatválasztó együttesen határozzák meg. A magashegység tengerparttal párhuzamos vonulatai miatt a mediterrán jelleg csak kis mértékben (főképp az ország délebbi részén) tud érvényre jutni, Koszovó területének legnagyobb részére (kb. 800 m tengerszint feletti magasságig) a kontinentális éghajlat jellemző.¹²⁵

Az éves közepes hőingadozás ezeken a területeken 21–23°C. A napi átlagos minimum/maximum hőmérséklet januárban 2 és 6°C, júliusban 27 és 31°C között alakul. A fagyos napok száma 80–120 nap (DNy-on csak 50–70 nap.)

(Az éves átlaghőmérséklet alakulását a 13. ábra mutatja be.)

A csapadék évi menetében jól tükröződik a kontinentális és mediterrán hatás együttese: a későtavaszi–koranyári (szárazföldi) és a későőszi–koratéli (mediterrán) maximum, illetve a télvégi–koratavaszi (szárazföldi) és a későnyári–koraőszi (mediterrán) minimum. Az éves csapadékmennyiség 600–800 mm. A csapadék zömét áprilistól októberig rövid ideig tartó záporok, zivatarok, míg a hideg félévben kiterjedt esőzések, havazások okozzák. A zivataros napok száma általában 30–40 nap, a jégesős napok száma általában 2–3. Nyár végén gyakori az aszály. (A csapadék területi eloszlásáról a 14. ábra nyújt tájékoztatást.)

Hóréteg 20–60 napig borítja a talajt, átlagos vastagsága 20–40 cm. Évi 1–3 alkalommal heves havazások és hófúvások is jellemzőek, ilyenkor megbénulhat a közlekedés.

¹²⁴ Siposné – Nagy (1995): i. m. 83–84. o.

¹²⁵ Kocsis – Siposné – Nagy (1994): i. m. 494–496. o.

A relatív nedvesség és a borultság mértéke későőszi-téli maximummal és nyárvégi minimummal jellemezhető. A relatív nedvesség novembertől februárig 75–85%, júliusban és augusztusban 50–60%. A felhőzet átlagos mennyisége decemberben és januárban 75–85%, júliusban és augusztusban 30–40%. A napsütéses órák havi száma novembertől januárig 50–70 óra, júliusban és augusztusban 310–360 óra.

A magashegységi területeken függőleges éghajlati övezetesség, hegyvidéki éghajlat alakult ki. A tengerszint feletti magasság növekedésével csökken az éves közepes hőingadozás, 2000 m fölött 16–19°C körül alakul. A fagypont alatti középhőmérsékletű időszak hossza itt 5–7 hónap. A napi átlagos maximum és minimum hőmérséklet januárban -2 és -6°C, júliusban 13 és 16 °C között alakul. A hőmérséklet átlagos évi szélsőségei -10 és -18°C, illetve 34 és 37°C (a zárt völgyekben extrém hideg is előfordulhat). Éjszakai fagyra átlagosan október végétől április elejéig, a zárt völgyekben szeptember közepétől május közepéig lehet számítani. 1500–2000 m fölött fagy néha a nyár közepén is előfordul. A fagyos napok száma 2000 m-en 210–270 nap. A téli napok száma – amikor a hőmérséklet egész nap fagypont alatt marad – 2000–2500 m között 130–190 nap.

Az éves csapadékmennyiség a hegységekben a magassággal gyorsan növekszik, 2000 m fölött 2000–2500, sőt az Albán Alpokban 3000 mm. A havi csapadék csaknem minden hónapban eléri a 100 mm-t, augusztusban és szeptemberben a Sár-hegység területén azonban csak 50-75 mm, októbertől márciusig a legmagasabb csúcsokon általában 200 mm fölött alakul. A zivataros napok száma a hegyekben 60–80 nap, a jégesős napok száma 10–15 nap. A nyár végi aszály egyes években a magashegységekre is kiterjed.

A magasabb hegyeket októbertől május végéig–június elejéig vastag hótakaró boríthatja, akár 2–4 m-es hótakaró is felhalmozódhat. A legmagasabb területeken rendszeresen előfordulnak lavinák. A tavaszi hóolvadás, valamint a heves esők, felhőszakadások tavasztól késő őszig rendszeresen áradásokat, árvizeket, villám-árvizeket, kő- és sárlavinákat okoznak.¹²⁶

Összességében megállapítható, hogy a Koszovó nagy részére jellemző éghajlati feltételek nem térnek el drasztikusan a magyar viszonyoktól, az alacsonyabb térszínek esetében a vizsgált hőmérsékleti értékek magasabbak (télien mindenképp kedvezőbbek) a hazaiaknál. A hegyvidéki éghajlat és az ehhez társuló, időnként egészen extrém viszonyok azonban speciális felkészülést igényelnek.

¹²⁶ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 10. o.

2.6. TERMÉSZETI VESZÉLYEK

Koszovó esetében a legjelentősebb természeti veszélyeket a földrengések, az áradások és az erdőtüzek jelentik. Emellett jelentős kockázatot képviselnek a földcsuszamlások, az aszály és az erős havazás. A jövőben a klímaváltozás hatására az időjárási jelenségekkel összefüggő jelenségek intenzitásában és gyakoriságában bekövetkező jelentős változásokkal is számolni kell.

A természeti tényezők mellett jelentősen hozzájárulhatnak az emberi tevékenységhez kötődő környezeti katasztrófák kialakulásához is – például ilyen potenciális veszélyt jelentenek a víztározók gátjai, vagy pl. a kiterjedt bányászati tevékenységhez kapcsolódóan felhalmozott mérgező melléktermékek, amelyeknek a szétterítésében a szél és a csapadék jelentős szerepet játszik.¹²⁷

Koszovóra vonatkozóan csak korlátozottan állnak rendelkezésre a klímaváltozás számszerű igazolására alkalmas hosszabb mérési idősorok, ami főképp abból adódik, hogy a hidrometeorológiai mérések 1989 és 2000 között megszakadtak. Mindemellett, a Nyugat-Balkán egészére vonatkozó trendekből, előrejelzésekből Koszovó területére vonatkozóan is lehet vonni bizonyos következtetéseket.

A régióban 1960 óta az átlaghőmérséklet emelkedése tapasztalható, a nyarak forróbbakká váltak, az extrém hőhullámok gyakorisága és súlyossága nőtt. Ugyanekkor a csapadék összmenyiségének csökkenése is megfigyelhető, bár ez a trend kevésbé egyértelműen mutatható ki. A szélsőségesen csapadékos időszakok intenzitása és gyakorisága az 1980-as évek óta növekvő tendenciát mutat, a heves esőzések mellett azonban extrém száraz időszakok is előfordulnak.

A jövőbeni klímára vonatkozó előrejelzések szerint a Nyugat-Balkánon a világtáznál erőteljesebb felmelegedés várható, különösen a hegyvidéki területeken. Az éves csapadékmennyiség várhatóan csökkenni fog, ami különösen a nyári időszakot érinti. A téli csapadék ezzel szemben nőni fog, különösen a hegyekben, ami gyakoribb tavaszi áradásokat fog okozni. A havas napok száma ezzel együtt várhatóan csökkenni fog.¹²⁸

A Világbank adatai alapján kifejezetten Koszovóra készített előrejelzések szerint (ld. 15. ábra) 2020 és 2039 között a havi középhőmérsékleti értékek jelentős (egy-egy hónap esetében akár 2,5 °C-os) növekedése várható, a következő 80 évben pedig egyre nő majd a csapadékhányos időszakok hossza.

¹²⁷ UNDP: *Disaster Risk Reduction Capacity Assessment Report For Kosovo. April 2011.* (Letöltés: 2021. március 5.)

¹²⁸ *Climate Change Risk Profile. Kosovo.* (Letöltés: 2021. február 27.)

Többé-kevésbé Koszovó csaknem minden önkormányzata kiszolgáltató az árvizeknek, amelyek relatíve gyakran fordulnak elő. Az árvizeknek három nagy típusa különíthető el: a hegyvidéki viharokat követő gyors áradások, a síkvidéki heves esőzéseket követő árvizek és a hóolvadást követő áradások.¹²⁹

A leginkább veszélyeztetett a Fehér-Drin vízgyűjtőterülete és az Ibar folyó kanyarulatában található Mitrovica/Kosovska Mitrovica város környéke. (Az árvíz-veszélyeztetettségéről a 16. ábra nyújt részletes tájékoztatást.)

Az áradások és a földrengések gazdasági következményeinek területi jellemzőiről a 17. ábra nyújt tájékoztatást. (A térképen elhatárolt területek a fejezet megírásához alapul vett 2015-ös kockázatbecslés során használt tervezési területek.) E szerint az árvizek által (gazdasági értelemben) leginkább sújtott terület Koszovó északi része (a vizsgálathoz lehatárolt területegység középpontjában Mitrovica található).

Az 1999-es konfliktus vége óta Koszovóban korábban nem látott építkezési hullám vette kezdetét, a lakott területek jelentősen megnövekedtek. A szabályozatlanság, az árvízvédelmi szempontok figyelmen kívül hagyása komoly veszélyt jelent a lakosságra nézve. 1973-ban például Ferizaj várost súlyos áradás sújtotta, amely a város déli részén komoly károkat okozott. Ennek ellenére erre a területre napjainkban is épülnek házak.¹³⁰

Az áradások mellett Koszovó nagyon kiszolgáltató a nyári aszályokkal szemben is, ami annak is köszönhető, hogy az Ibar kivételével nincs olyan folyó, amely érdemi mennyiségben szállítana vizet az állam területére az országhatáron kívüli területekről. Az elmúlt három évtizedben több extrém száraz időszak is sújtotta az országot, a 2007-es ezek közül kiemelkedően súlyos volt, ekkor több folyó is teljesen kiszáradt, az egyik fő turisztikai látványosságnak számító Mirusha vízesés is elapadt. A valaha regisztrált legszárazabb hónap 2014 februárja volt, amikor a víztározók szintje olyan mértékben csökkent, hogy a fővárosban a vízhasználatot érintő korlátozások bevezetése vált szükségessé.¹³¹

Tavaszi végén és a száraz nyári hónapokban az ország területének körülbelül 43%-át borító erdők és bokros területek különösen hajlamosak az erdőtüzekre. A tűzoltóságok és a védekezésben részt vevő egyéb szervezetek emiatt évente átlagosan 3 ezer esetben kell beavatkozzanak.¹³² Az erdőtüzek gyakorisága Koszovóban kisebb az Adriai-tenger partján

¹²⁹ *Water Security Outlook for Kosovo.* (Letöltés: 2021. február 27.)

¹³⁰ Grigoryan, Armen – Badji, Hachim – Bryant, George: *Disaster Risk Reduction Capacity Assessment Report For Kosovo.* (Letöltés: 2021. február 27.)

¹³¹ *Water Security Outlook for Kosovo.* (Letöltés: 2021. február 27.)

¹³² Grigoryan, Armen – Badji, Hachim – Bryant, George: *Disaster Risk Reduction Capacity Assessment Report For Kosovo.* (Letöltés: 2021. február 27.)

fekvő országokhoz képest, a sokrétű – az emberi életre, egészségre, vagyoni, biodiverzításra, a talajok termőképességére gyakorolt – káros hatások miatt azonban a jelenség itt is komoly problémákat okoz.

A klímaváltozás mellett a szabályozatlan erdőgazdálkodás és a talajok romlása is hozzájárul az áradások/aszályok okozta veszély fokozódásához.

A földtani jellegzetességeknek köszönhetően Koszovó a térség szeizmikusan egyik legaktívabb részének számít. A múlt évszázad kezdetétől máig 82 olyan esetet jegyeztek fel, amikor a földrengések mértéke meghaladta a Richter skála¹³³ szerinti 5-ös fokozatot. Az előrejelzések alapján a területen akár 9-es erősségű földrengés is előfordulhat.

A térség történelme során a Medvegyev–Sponheuer–Kárník-skála szerinti nagyon erős, súlyos károkat okozó, illetve romboló erősségű földmozgásokat¹³⁴ is tapasztaltak: 1456-ban Prizrenben IX. fokozatú, 1552-ben Peja/Peć¹³⁵ térségében VIII. fokozatú. 1921-ben Ferizaj–Viti/Vitina–Gjilan/Gnjilane térségében IX. fokozatú, 1980-ban a Kopaonikban VIII. fokozatú, 2002-ben pedig Gjilan-ban VII. fokozatú rengés következett be. A terület számos olyan esetben is jelentős károkat szenvedett, amikor a földrengés epicentruma nem Koszovó határain belül, hanem a mai Észak-Macedónia, Albánia, Montenegró, vagy Szerbia területén volt.¹³⁶ A 17. ábra adatai szerint a földrengések a legnagyobb gazdasági károkat Koszovó déli, délnyugati részén okozzák, ami a korábban ismerttetett földtani okokkal magyarázható.

A kontrollálatlan erdőirtás és túllegettetés nemcsak a talajok degradálódásához járul hozzá, de a földcsuszamlások kialakulásának valószínűségét is növeli.¹³⁷ Ezek általában vízzel átitatott lejtős területeken következnek be, kialakulásukat elősegítik földrengések, vulkáni tevékenység, emberi tevékenység stb. A jelenség veszélyt jelenthet az emberi életre, vagyoni, infrastruktúrára egyaránt. Bár a földcsuszamlások Koszovó egész területén előfordulnak és jelentős, nehezen, illetve nagy költséggel helyrehozható károkat okoznak, nincs rájuk vonatkozó hivatalos nyilvántartási rendszer. A 18. ábra egy 2006–2017 között lefolytatott kutatás eredményeit összegzi. Eszerint Koszovó területén eddig mintegy 40 nagyobb földcsuszamlás történt, melyek összesen 48 km² területet érintettek. Mélységük 5–20 méter között alakult, a legtöbb érintett terület 650 m-nél nagyobb magasságban feküdt. Különösen

¹³³ A Richter-skála a rengéserősség műszeres mérésén alapul.

¹³⁴ Ezek a földrengések erejének műszerek nélküli meghatározására szolgáló 12 fokozatú skála VII–IX. kategóriájába tartozó földrengések.

¹³⁵ Ipek-ként is ismert.

¹³⁶ Elezaj (2009): i. m. 167. o.

¹³⁷ UNDP: *Risk-Proofing the Western Balkans: Empowering People to Prevent Disasters*. (Letöltés: 2021. február 17.)

sok földcsuszamlás fordult elő Pristina község területén a meredek parttal szegélyezett utak mentén.¹³⁸

KÖVETKEZTETÉSEK

Ebben a fejezetben az egyes természetföldrajzi tényezőket többé-kevésbé elkülönítetten vettem górcső alá. A relatíve kicsi, két-három magyar megyényi Koszovó a környező hegységekkel, két medencével és az azokat elválasztó középhegységgel könnyen átlátható, természetes földrajzi egységnek tekinthető. Az ismertetett domborzati, vagy vízrajzi elemek fontos eligazodási pontként is szolgálnak a vizsgált területen.

A folyók völgyei kijelölik a fontosabb közlekedési útvonalak futását. Koszovó folyóvizei közül a Szerbia irányából belépő és oda visszatérő Ibar, valamint a vizére épült Gazivode-víztározó a fekvésénél, illetve a lakossági, mezőgazdasági és ipari víz biztosításában betöltött szerepénél fogva különös figyelmet érdemel, biztonsági szempontból is. Az Ibar völgye egy esetleges, Szerbia és Koszovó közötti fegyveres konfliktusban is jelentős szerepet kaphat, mint az Észak-Koszovón át Szerbia felé vezető útvonalakat meghatározó természeti képződmény.

Koszovó éghajlata, növényzete, talajai általánosságban nem térnek el szignifikánsan Magyarország adottságaitól, de katonai műveletek tervezésekor figyelemmel kell lenni arra, hogy például az országot körbeölelő, zordabb éghajlatú és nehezebben járható magashegységek miatt speciális felkészülés, felszerelések válhatnak szükségessé.

A természeti tényezőkkel kapcsolatban e fejezetben leírtak a stratégiai döntéshozói szint számára – az egyes tényezők térbeli sajátosságait bemutató térképekkel együtt – jó áttekintést adhatnak Koszovó természeti viszonyairól. (A valóságban természetesen a domborzat, a vízrajz, az éghajlat, a növényzet és a talaj egymást meghatározó, illetve egymással bonyolult kölcsönhatásban álló tényezők, amelyek a földrajzi tér egyéb, a következő fejezetekben vizsgált jellemzőivel együttesen, időben is változó módon határozzák meg például a katonai műveletek valós lehetőségeit, illetve a biztonsági környezet további, nem katonai vonatkozású jellegzetességeit. Az időjárási szélsőségek ismerete például általánosságban irányadó lehet egy művelet tervezéséhez, de az aktuális lehetőségeket a napi időjárás határozza meg.)

A változatos földtani felépítésnek köszönhetően Koszovóban nagy mennyiségben állnak rendelkezésre különféle ásványi nyersanyagok, energiahordozók, melyek a gazdasági lehetőségek szempontjából meghatározóak, továbbá jelentős a szerepük a Koszovóért/Észak-

¹³⁸ Çadraku, Hazir S. – Bejta, Sylejman: Landslide in Kosovo and Necessity for Their Monitoring. *International Journal of Natural and Engineering Sciences*, 12 évf., 1. sz., 2018. 14. o.

Koszovóért folytatott küzdelemben is. Ugyanezen változatos földtani felépítés viszont a földrengések valószínűségét is növeli.

A nagy területeket érintő árvizek szintén közvetlenül veszélyeztethetik az állampolgárok életét, egyéni és közösségi vagyonát. Az etnikai problémákkal is különösen terhelt Mitrovica például e tekintetben is az egyik legkitettebb területen fekszik. Koszovó emellett egyéb természeti katasztrófák – mint például erdőtüzek, földcsuszamlások – bekövetkezésének esélye szempontjából is kiemelten veszélyeztetettnek számít. Ezek a természeti katasztrófák – bekövetkezésük helyszínétől függően – a mozgást akadályozó tényezőként is felmerülhetnek, ugyanakkor a biztonsági szervezetek (a helyi és a nemzetközi erők) számára rendszeresen feladatokat is generálnak.

A biztonsági vonatkozásokat tovább gondolva nyilvánvaló, hogy Koszovóban a természeti katasztrófák okozta károk kompenzálása – csakúgy, mint a védekezés javítása – az önkormányzatok és az állam korlátozott anyagi lehetőségeire tekintettel komoly nehézségekbe ütközik. Az önálló államiság csupán részleges elismertsége ráadásul a nemzetközi forrásokhoz való hozzáférést is akadályozhatja. Egy természeti katasztrófa által sújtott balkáni államban pedig az újjáépítés – a háborús újjáépítésekhez hasonlóan – a nagylelkű adományok segítségével könnyen a külföldi hatalmak befolyásszerzésének terepévé válhat.¹³⁹

¹³⁹ A 2019. novemberi 6,4-es erősségű albániai földrengést követően például az Egyesült Arab Emírségek 70 millió euró értékű felajánlást tett, ami mögött vélhetően több áll, mint tisztán humanitárius megfontolások. Forrás: Erebara, Gjerg: *Albania Hails 'Magic' Donor Pledges for Earthquake Recovery*. (Letöltés: 2021. február 28.)

3. FEJEZET: A TÁRSADALMI TÉNYEZŐ

„A koszovói albánok körében létezett egy mondás, amely szerint minden családnak hat fiút kívántak: kettőt, hogy külföldre menjen dolgozni, kettőt, hogy maradjon otthon és viselje gondját a családnak, és további kettőt, hogy a szabadságért harcolva haljon meg a hazáért.”¹⁴⁰

Egy társadalom jelenkori jellemzőinek értékeléséhez és azok biztonsággal összefüggő vonatkozásainak a megértéséhez elengedhetetlen az adott térség történelmének ismerete. Koszovó esetében egészen a régmúltig érdemes visszanyúlni ahhoz, hogy megértsük azon ellentétek kialakulásának okát, melyek a 20. század végi fegyveres konfliktushoz is vezettek és amelyek máig meghatározók a térség biztonságának és stabilitásának szempontjából. Dolgozatom törzsrészében 1980-tól dolgoztam fel Koszovó közelmúltbeli történetét, a 2. függelékben azonban hozzáférhetővé tettem az egészen az ókorig visszanyúló, a szerb és az albán nép kapcsolatainak alakulását vizsgáló történelmi kutatásom rövid összefoglalóját, mivel meggyőződésem, hogy a teljes képhez, a részletek megértéséhez ezek az ismeretek is szükségesek.

Koszovó történelme a Balkán-félsziget egyéb részeihez hasonlóan meglehetősen viharos. Ez egyrészt a fekvéséből adódó geopolitikai-geostratégiai jelentőségének köszönhető. Másrészt azonban állandó feszültségforrást jelentett, hogy területén különböző nemzetek, vallási csoportok, kultúrák, különböző nyelveken beszélő etnikumok osztozkodtak, melyek sokszor akaratukon kívül kényszerültek az együttélésre.¹⁴¹

A koszovói válság kialakulása elsősorban a szerbek és az albánok több évszázados ellentétére, területi vitájára vezethető vissza, a történelmi visszatekintés fókuszába ezért ennek a két népnek a Koszovóhoz, illetve egymáshoz fűződő viszonyát állítom.

Ebben a fejezetben kapott helyet Koszovó jelenlegi államformájának, valamint közigazgatásának bemutatása is, amely fontos alapul szolgál a biztonságföldrajzi jellemzők térbeli sajátosságainak bemutatásához is.

A demográfiai jellemzők vizsgálata során is kiemelt figyelmet fordítok a koszovói albán, illetve koszovói szerb népesség sajátosságaira, hiszen a biztonsággal összefüggő kérdések kapcsán ma is meghatározó jelentőségűek például az eltérő termékenységi mutatóik, vagy a migrációval kapcsolatos sajátosságaik. Emellett azonban képet kívánok adni Koszovó hivatalosan elismert

¹⁴⁰ *Diaspora as a driving force for development in Kosovo: Myth or reality?* (Letöltés: 2020. november 23.)

¹⁴¹ Magyar (2000): i. m. 72. o.

valamennyi kisebbségének jellemzőiről, illetve helyzetéről is, akik a térségbeli konfliktusoknak szintén gyakran aktív részesei, elszenvedői.

A Koszovó többségi lakosságát alkotó albánok esetében külön alfejezetben (3.6.) foglalkozom az olyan kulturális jellegzetességekkel, mint amilyen a klánrendszer, vagy az ősi szokásjog. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy ezek a sajátosságok a közelmúltban, illetve napjainkban érdemben hatással voltak-e, illetve vannak-e még a térség biztonságára és stabilitására.

Szintén külön alfejezetben (3.7.) mutatom be a koszovói politikai élet sajátosságait, ezen belül a politikai paletta fontosabb szereplőit, az egyes pártok mögött álló ideológiákat, valamint a több mint két évtizede lezárult fegyveres konfliktus hatását a jelenkori társadalmi rendszerre, folyamatokra.

A további három alfejezetben a társadalom, annak fejlődése, illetve jóléte szempontjából kiemelten fontos jellemzők, az oktatás, a településszerkezet és az egészségügy bemutatásával, illetve ezen területek biztonsági vonatkozásaival foglalkozom.

3.1. KOSZOVÓ KÖZELMÚLTBELI TÖRTÉNELMÉNEK ÁTTEKINTÉSE

Előljáróban érdemes megjegyezni, hogy Koszovó esetében két, egymással konkuráló nemzeti történetírás létezik: az albán és a szerb (közös történeti munka máig nem készült). A kettőben az a közös vonás fedezhető fel, hogy mindkét fél csak a saját nemzeti történelméről ír, a másik szerepét csökkenteni igyekszik, egyéb népek jelenlétének pedig nem szentel figyelmet. A politikai cél nyilvánvalóan annak bizonyítása, hogy az adott nép élt korábban a területen, Koszovó területére ők formálhatnak jogot.¹⁴²

Az alábbiakban két fejezetre bontva, és különösen a két fél konfliktusaira fókuszálva vizsgálom a szerb és albán szállásterületek metszetében elhelyezkedő Koszovó történetét. Kezdő időpontként 1980-at választottam, igazodva ahhoz, hogy a legtöbb, az 1999-es koszovói háborúval foglalkozó írás az ekkortól zajló eseményeket tekinti a fegyveres konfliktus közvetlen előzményeinek.

3.1.1. Az 1980-as évektől a koszovói háború lezárásáig

A Tito 1980-as halálát követő években a jugoszláv államszövetségen belül újra kiéleződtek a régi nemzetiségi ellentétek. Zavargások törtek ki, az albánok azt követelték, hogy Koszovó

¹⁴² Csaplár-Degovics Krisztián: *Politikai hisztéria mérgezi a szerb-albán közös történelmet.* (Letöltés: 2020. november 24.)

váljon a föderáció hetedik tagköztársaságává. (Függetlenségi mozgalmukat javarészt arra alapozták, hogy a terület addigra etnikailag szinte homogénné vált.)¹⁴³

Válaszul 1986-ban a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémián egy memorandum készült a koszovói szerbek védelmében. Ebben bírálták az 1974-es alkotmány által Koszovónak biztosított autonómiát, amelyet a szerbellenes diszkrimináció forrásának tartottak. A muszlim albánokat azzal vádolták, hogy szisztematikusan elüldözik az ortodox keresztény szerbeket, fizikai és kulturális népiirtást terveznek ellenük. Bár a memorandumot a szerb kommunista vezetés sovinizta érvelésnek bélyegezte, ezzel “átszakadt a gát”.¹⁴⁴

Az 1980-as évek második felére a politika élvonalába emelkedett Slobodan Milošević 1989-ben – az (első) Rigómezei csata 600 éves évfordulóján – már mint a szerbekért aggódó államférfi lépett a milliós tömeg elé. Felfűtött nacionalista szellemű beszédével hatalmas népszerűsége tett szert a szerbek körében.¹⁴⁵

A szerb parlament 1989. március 28-i döntésével felfüggesztette Koszovó autonómiáját. Még ugyanabban az évben a pacifista Dr. Ibrahim Rugova megalapította a Koszovói Demokratikus Liga (Lidhja Demokratike e Kosoves – LDK) pártot és a passzív ellenállás élére állt. A külföldön élő albánok szervezett anyagi támogatásával emigrációban működő (dr. Bujar Bukoshi vezette) árnyékkormányt és – a szerbek által megtűrt – párhuzamos intézményrendszert (például kezdetleges oktatási és egészségügyi hálózatot) hozott létre Koszovóban. Rugova a koszovói albánok képviselőjeként járta a világot és igyekezett kivívni, hogy a nemzetközi közösség a függetlenségük ügye mellé álljon.¹⁴⁶

A koszovói albánok (főleg a fiatalabbak) többségének figyelme azonban a boszniai háborút lezáró 1995-ös daytoni békeszerződés megkötését követően már egyre inkább a fegyveres megoldás felé fordult, Koszovó státuszának kérdése ugyanis kimaradt a békeszerződésből.¹⁴⁷

A nyugati döntéshozók az albán kérdés rendezése helyett a nemzetközi határok sérthetlenségét és az 1992-ben deklarált „harmadik Jugoszlávia” területi integritásának fontosságát emelték ki.¹⁴⁸

1993-tól kezdődően koszovói albán merénylők kisebb támadásokat szerveztek pl. szerb rendőrörsök ellen, majd 1997 novemberében a nyilvánosság elé léptek a máig vitatott

¹⁴³ *A Balkán CIMIC kézikönyve: Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó.* Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Művelési Központ, Budapest, 2004. 39. o.

¹⁴⁴ *A Memorandum: a szerb nacionalizmus újjászületése.* (Letöltés: 2017. december 7.)

¹⁴⁵ *Slobodan Miloševićs felemelkedése 1987-1990.* (Letöltés: 2017. december 7.)

¹⁴⁶ Kakuk György: *Koszovó tűzfészek.* Athenaeum 2000, Budapest, 2001. 52–59. o.

¹⁴⁷ Vincze (2011): i. m. 117. o.

¹⁴⁸ Kocsis Károly: Az albán kérdés etnikai és politikai földrajzi háttere. *Földrajzi Értesítő*, 50. évf., 1–4. sz., 2001. 164. o.

megítélésű Koszovói Felszabadítási Hadsereg (Ushtria Çlirimtare e Kosovës – UÇK) képviselői és meghirdették a „felszabadító háború” kezdetét.¹⁴⁹

1998-ban súlyos fegyveres konfliktus bontakozott ki Koszovóban, melynek civil áldozatai is voltak. 250 ezer koszovói albán kényszerült elhagyni lakóhelyét, közülük sokan távoztak külföldre.¹⁵⁰ Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsa (a továbbiakban: ENSZ BT) a helyzetet a nemzetközi békére és biztonságra veszélyesnek ítélte meg. A nemzetközi közösség (az úgynevezett Összekötő Csoport, amelyet az USA, Franciaország, Németország, Olaszország és Oroszország alkotott) eleinte tárgyalásokkal próbált véget vetni a fegyveres konfliktusnak, miközben idővel a NATO egyre fenyegetőbben kezdett fellépni. 1998 októberében azonban az ún. Holbrooke–Milošević paktum (amely Clinton elnök balkáni különmegbízottja és a szerb elnök által került aláírásra) megkötésével remény mutatkozott a katonai műveletek befejezésére Koszovóban, illetve a menekültek hazatérésére az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) megfigyelőinek felügyelete mellett. Az egyezményt azonban egyik fél sem tartotta be.¹⁵¹

A fegyveres harcok 1999 elején ismét fokozódtak. A januári híradások Reçak/Raçak településen több mint 40 fegyvertelen civil, köztük gyerekek és idősek lemészárolásáról számoltak be, ami rendkívül megrázta a világ közvéleményét. A felek közötti, a nemzetközi közösség mediálásával folytatott újabb tárgyalások – a februári Rambouillet-i békekonferencia, majd a márciusi párizsi találkozó – nem hoztak eredményt.¹⁵² A szerb fél megtagadta a béketerv aláírását és erőteljes támadást indított az UÇK ellen, valamint a lakosság – eszközökben nem válogató – elűzésével, célzott deportálásokkal megkezdte a tartomány „albánoktól való megtisztítását”. Több mint 800 ezer koszovói albán lelt menedéket külföldön.¹⁵³

Válaszul 1999. március 24-én – az ENSZ BT felhatalmazása nélkül – kezdetét vette a NATO 78 napos légiháborúja Jugoszlávia ellen.¹⁵⁴ A következő hónapban a bolgár hírszerzésnek köszönhetően a nemzetközi közösség tudomást szerzett a szerb vezetés által kidolgozott, állítólagosan 1998 októbere óta létező „Patkó-tervről”¹⁵⁵, amelyet a szándékos, felülről vezérelt

¹⁴⁹ Borsányi (2000): i. m. 47–50. o.

¹⁵⁰ Arsovska, Jana – Valiñas, Marta – Fellegi, Borbala: *Prologue to the Kosovo drama: causes and consequences of a violent ethno-political conflict*. 83. o. In: Aertsen, Ivo – Arsovska, Jana – Rohne, Holger-C. – Valiñas Marta – Vanspauwen, Kris (szerk.): *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts*. Willan Publishing, Devon, 2008. 75–98. o.

¹⁵¹ Vincze (2011): i. m. 117–118. o.

¹⁵² Arsovska et al. (2008): i. m. 84. és 91. o.

¹⁵³ *UNHCR Kosovo Crisis Update: 28 June 1999*. (Letöltés: 2018. március 12.)

¹⁵⁴ Kiss Zoltán László: *Lessons of the Kosovo War. Dilemmas regarding abilities of NATO and the EU to manage national and ethnic conflicts in Central and South-Eastern Europe*. PXP, Budapest, 2001. 125. o. és 129. o.

¹⁵⁵ Az elnevezés abból ered, hogy a szerb erők patkó alakban alakították ki a fő állásaikat, melynek nyitott vége Koszovó és Albánia határán helyezkedett el.

és tudatosan megtervezett etnikai tisztogatás bizonyítékának tekintettek, ennek köszönhetően megerősítette a NATO beavatkozásának legitimitását.¹⁵⁶ (A Patkó-tervvel kapcsolatban ld. a 19. ábrát. A terv teljes tartalmát napjainkig nem hozták nyilvánosságra.)

A koszovói háborút végül 1999. június 9-én a NATO és Jugoszlávia között megkötött kumanovoi katonai-technikai megállapodás zárta le, melyet június 10-én megerősített az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244-es számú határozata. (A koszovói háború történéseiről részletesebben a katonai tényezőről szóló 5. fejezetben írok.)

3.1.2. A koszovói háború lezárásától napjainkig

Az ENSZ BT 1244. sz. határozata megbízást adott az Egyesült Nemzetek Ideiglenes Koszovói Közigazgatási Missziójának (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK) létrehozására. Koszovóban (a bosznia-hercegovinai tapasztalatokból okulva) a nemzetközi szervezetek egy viszonylag átlátható rendszerben kezdték meg a műveleteiket. Az ENSZ főtitkárának különleges képviselője (Special Representative of the Secretary General – SRSG), mint a nemzetközi polgári jelenlét és adminisztráció feje, lett felelős az UNMIK négy pillérének együttműködéséért. A misszióban az ENSZ mellett az EBESZ és az EU is fontos szerepet kapott. Megszülettek továbbá a jogi keretek a NATO békefenntartó erők telepítésére is.¹⁵⁷

A háborút követő fél éven belül az elűzött koszovói albánok 98%-a visszatért lakhelyére. Közvetlenül a háború lezárását követően, a szerb erők visszahúzóásával egyidőben azonban a koszovói szerbek (és egyéb kisebbségek) ellen irányuló erőszakhullám söpört végig Koszovón,¹⁵⁸ aminek következtében 100 ezer személy (egyres szerb források szerint ennél jóval több) menekült Dél-Szerbiába. (Azok, akik Koszovóban maradtak, a NATO védelme alatt álló enklávékban leltek menedékre.)

Az ENSZ BT 1244. sz. határozata nem foglalt állást Koszovó státusza kérdésében. Az UNMIK a Közös Ideiglenes Közigazgatási Struktúra (Joint Interim Administrative Structure – JIAS) segítségével azonban a kezdetektől támogatta Koszovó népét abban, hogy átvegye a tartomány igazgatását. A 2001 májusában kihirdetett Koszovói Ideiglenes Közigazgatás Alkotmányos Kerete (Constitutional Framework for Provisional Self-Government) című dokumentum előrelépést jelentett ebben a folyamatban.¹⁵⁹ Az első szabad választásokra 2001 novemberében

¹⁵⁶ Ukshini, Sylë: *Debati në Bundestagun gjerman për planin e koduar "Patkoi"*. (Letöltés: 2021. július 24.)

¹⁵⁷ Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban. *Pro Minoritate*, 14. évf., 1. sz., 2005. 11–12. o.

¹⁵⁸ Borsányi (2000): i. m. 176–185. o.

¹⁵⁹ Halász (2005): i. m. 23. o.

került sor. A háború utáni koszovói politikában az egyik pólust a Rugovához kötődő körök, míg a másikat az egykori gerillaparancsnokok által alapított pártok képviselték.

2003 végén a nemzetközi szervezetek – annak érdekében, hogy meghatározzák azokat a feltételeket, amelyeket Koszovónak teljesítenie kell a státuszról szóló tárgyalások megkezdése előtt – meghirdették a „Sztenderdek a státusz előtt” politikát.¹⁶⁰ Ez azonban azt eredményezte, hogy a koszovói albánok úgy érezték, az UNMIK inkább akadálya, mintsem segítője a függetlenségük ügyének.¹⁶¹ Mindez 2004 márciusában zavargásokhoz, a szerb etnikumú lakosság elleni pogromhoz vezetett egész Koszovó területén, amelyben 50 ezer ember vett részt. Az erőszak a szerbek vallási és kulturális emlékhelyei, és részben a nemzetközi közösség képviselői ellen is irányult.¹⁶² Az ENSZ ezt követően egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a státuszkérdés megoldására.¹⁶³ (Ehhez feltehetőleg az a tény is jelentősen hozzájárult, hogy az USA 2001 után igyekezett csökkenteni a szerepvállalását a régióban.)¹⁶⁴

A Koszovói művelet általános felülvizsgálatát követően (ld. Kai Eide jelentése) Martti Ahtisaari korábbi finn elnököt bízták meg azzal, hogy átfogó javaslatot dolgozzon ki Koszovó helyzetének rendezésére. Az Ahtisaari-terv Koszovó számára feltételes függetlenséget javasolt, egy olyan időszak beiktatásával, amelyben a nemzetközi felügyelet megmarad (az UNMIK szerepét a tervek egy EU által vezetett misszióra ruházta át)¹⁶⁵, a szerb kisebbség jogainak védelme pedig fontos prioritásként jelent meg.¹⁶⁶ Az Ahtisaari-tervet azonban Oroszország és egyéb, az ENSZ BT-ben szerepet kapó államok ellenezték. (Mittöbb, 2006 végén Szerbia új alkotmánya megerősítette, hogy Koszovó Szerbia szerves és elidegeníthetetlen része.¹⁶⁷) Az Összekötő Csoport képviselői által Pristina és Belgrád között ösztönzött tárgyalások sem segítettek elfogadható megoldást találni, ám arra mindkét fél ígéretet tett, hogy békés megoldásra fognak törekedni a vitatott kérdések megoldásában.¹⁶⁸

2007 decemberében az EU tagállamai kifejezték készségüket arra, hogy támogassák Koszovót a fenntartható stabilitás irányába tartó úton, és egy misszió felállításáról határoztak az európai biztonság- és védelempolitika keretében. Egyúttal megerősítették elkötelezettségüket az iránt, hogy felgyorsítják Szerbia európai integrációját.¹⁶⁹

¹⁶⁰ Weller, Marc: *Negotiating the final status of Kosovo*. Chaillot Paper. European Union Institute for Security Studies, Paris, 2008. 17–18. o.

¹⁶¹ Vincze (2011): i. m. 120. o.

¹⁶² Weller (2008): i. m. 19. o.

¹⁶³ Vincze (2011): i. m. 120–121. o.

¹⁶⁴ Juhász József: Koszovó útja a függetlenségig. *Nemzet és biztonság*, 1. évf., 1. sz., 2008. 71. o.

¹⁶⁵ Weller (2008): i. m. 52. és 54. o.

¹⁶⁶ Vincze (2011): i. m. 121. o.

¹⁶⁷ Juhász (2008): i. m. 72–73. o.

¹⁶⁸ Weller (2008): i. m. 60. és 64. o.

¹⁶⁹ *Presidency Conclusions, 14. December 2007*. (Letöltés: 2018. március 17.)

Koszovó végül 2008. február 17-én egyoldalúan, de a nemzetközi közösség főbb szereplőivel egyeztetve kikiáltotta függetlenségét, az Ahtisaari-terv ajánlásainak elfogadásával – ami többek között a koszovói szerb kisebbség védelmére kidolgozott garanciák alkotmányba foglalását jelentette.¹⁷⁰ A világ országait azonban megosztotta, máig megosztja Koszovó függetlenségének kérdése: az új államot Szerbia, Oroszország, valamint hagyományos szövetségeseik, illetve több olyan ország sem ismerte el, amelyek szintén rendelkeznek elszakadni vágyó tartományokkal.

A Koszovói Köztársaság alkotmánya 2008. június 15-én lépett hatályba. A Koszovó függetlenségét el nem ismerő államok miatt azonban az ENSZ BT 1244. sz. határozata is hatályban maradt. Ez alapján folytatódott az UNMIK és a KFOR misszió, azokkal párhuzamosan – az UNMIK feladatai egy jelentős részének átvételével – azonban kezdetét vette az EU Koszovói Jogállamiság Missziója (European Union Rule of Law Mission in Kosovo – EULEX) is. Utóbbi fő célja a fenntartható és elszámoltatható, többnemzetiségű igazságügyi, rendőri szervezet és vámszolgálat kialakítása volt.¹⁷¹ A 2012-ig tartó „felügyelt függetlenség” időszakában a nemzetközi jelenlétet a Nemzetközi Polgári Képviselő (International Civilian Representative – ICR) irányította.¹⁷²

A koszovói vezetés 2010 júliusában sikerként könyvelhette el, hogy a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye szerint a koszovói ideiglenes nemzetgyűlés nyilatkozata, amely kikiáltotta a tartomány függetlenségét, nem ellentétes a nemzetközi joggal.¹⁷³ Az örömet azonban árnyalta, hogy az év végén súlyos vádak láttak napvilágot a világsajtóban, amelyek az egykori UÇK vezetőit leszámolásokkal, illetve drog- és fegyverkereskedelemmel, prostitúcióval, sőt szervkereskedelemmel foglalkozó szervezett bűnözői körökkel hozták kapcsolatba. A nemzetközi közösség e vádak kivizsgálására 2015-ben Hágában egy koszovói jog alapján működő, de nemzetközi személyzettel dolgozó különleges igazságszolgáltatási intézmény felállítását követelte meg a koszovói vezetéstől.¹⁷⁴ A koszovói Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség (Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office – SCSPPO) szerepéről, eddigi tevékenységéről az Összetett biztonsági kihívások című, 7.1. alfejezetben írok részletesebben.

¹⁷⁰ Vincze Dalma: Az Európai Unió, mint a demokratikus normák exportőre a Balkánon. *Társadalom és Gazdaság*, 30. évf., 2. sz., 2008. 179. o.

¹⁷¹ Juhász Krisztina: Az Európai Unió nyugat-balkáni válságkezelési missziói. *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2. sz., 2015. 84–5. o.

¹⁷² Skeppström, Emma – Weibull, Anna: *Security Force in the Making. Capacity Building in Kosovo*. (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

¹⁷³ Valki László: *Válaszolhatott volna másként Hága? A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye Koszovó függetlenségéről*. (Letöltés: 2019. március 20.)

¹⁷⁴ Jagger – Boyes (2018): i. m. 155–156. o.

Koszovó státuszának kérdését máig nem sikerült megnyugtató módon rendezni. A nyugati világ a térség biztonságának és stabilitásának zálogát a nyugat-balkáni államok euroatlanti integrációjában látja, amely gazdasági szempontból is azok jól felfogott érdeke. Az EU az integráció feltételül szabta Szerbia és Koszovó számára kapcsolatuk normalizálását, s ennek érdekében 2011 óta párbeszédet ösztönöz Belgrád és Pristina között. Ennek keretében számos technikai jellegű megállapodás született, majd 2013-ban és 2015-ben történelmi jelentőségüként beharangozott egyezményeket írtak alá Brüsszelben. Ezek kiemelten fontos eleme az ún. Szerb Községek Szövetségének/Közösségének (angolul Association/Community of Serb Majority Municipalities, albánul Asociacioni i Komunave Serbe, szerbül Zajednica srpskih opština, a továbbiakban: SzKK/Sz) létrehozása, ami – különösen a Belgrád befolyása alatt álló észak-koszovói területek helyzetének rendezése érdekében – bizonyos önrendelkezési jogokat biztosítana a szerb kisebbség számára.

Bár ezzel új lendületet kapott a két fél euroatlanti integrációs folyamata is, a SzKK/Sz megalakítása ügyében máig nem történt előrelépés. Koszovó és Szerbia kapcsolata a 2015-ös megállapodást követően jelentősen megromlott, a kölcsönös bizalmatlanság (és részben az egyezmények nem egyértelmű szövegezése) miatt az átfogó megállapodáshoz a tárgyalófelek napjainkig sem sikerült közelebb kerüljenek. A tárgyalások folyamatáról, a SzKK/Sz-vel kapcsolatos aggályokról, az alternatív megoldási lehetőségekről és egyes nemzetközi szereplők rendezésben betöltött szerepéről részletesebben a Koszovó és Szerbia kapcsolatának alakulása 2008-tól napjainkig című 6.2. alfejezetben térek ki.)

Koszovó azóta is számos lépéssel (pl. felvételi kérelmek nemzetközi szervezetekhez, döntés a nemzeti haderő létrehozásáról) igyekezett önálló államiságát erősíteni, illetve demonstrálni, miközben Szerbia igyekszik az újabb államelismeréseket megakadályozni (sőt ellenpropagandájának köszönhetően számos ország visszavonta Koszovó elismerését).¹⁷⁵

2018 végétől az USA is ismét kiemelt figyelmet fordít a Szerbia és Koszovó viszonyának rendezésére, törekvései azonban kezdetben inkább az EU-val való rivalizálásként hatottak. A folyamat előremozdításának záloga a nemzetközi szereplők együttes erőfelfejtése lehet. Az „európai perspektíva” erősítése tekintetében pedig sok múlhat pl. azon, hogy az EU belátható időn belül eltörli-e a koszovóiakkal szemben a vízumkényszert.¹⁷⁶

Egyes szakértők szerint a Nyugat felelőssége, hogy Oroszország, az Öböl-államok és egyéb geopolitikai szereplők az elmúlt években jelentős teret nyerhettek a Nyugat-Balkánon.

¹⁷⁵ *Nauru withdraws Kosovo recognition.* (Letöltés: 2019. november 24.)

¹⁷⁶ Németh Ferenc: *Új korszak a koszovói politikában? A 2019-es koszovói parlamenti választások értékelése.* KKI elemzések E-2019/53. (Letöltés: 2020. június 28.)

(Egyebek mellett ezt a kérdést is részletesen taglalom a Koszovó a nemzetközi rendszerben című 6. fejezetben.) Ennek a folyamatnak a következményei az ismét fellángoló nacionalizmus, illetve a vallási szélsőségeség erre a régióra korábban nem jellemző kezdeményei, melyek az instabilitás fokozódását és megújuló konfliktusokat eredményezhetnek. E tekintetben pedig Koszovó a jövőben is a problémák egyik gócpontjának bizonyulhat.¹⁷⁷

A státusz rendezetlensége mellett a fiatal köztársaság számos egyéb, belső problémával is küzd (ld. a legmagasabb szinteken is jelen lévő korrupció, nepotizmus¹⁷⁸, vagy a népesség nagy részét érintő gazdasági kilátástalanság), amelyek több fronton is megkérdőjelezzik az állam működőképességét.¹⁷⁹ A belpolitikai instabilitást jól jellemzi, hogy a függetlenség kikiáltása óta még egyetlen kormány sem töltötte ki a hivatali idejét Koszovóban. Bár az általános közbiztonsági helyzet jó, de az etnikai, vallási, nyelvi hovatartozás miatt megnyilvánuló erőszakos cselekmények továbbra is jelentős biztonsági kockázatot jelentenek, különösen Észak-Koszovóban,¹⁸⁰ a nemzetközi erők jelenléte ezért ma is kulcsfontosságú.

Koszovó összetett problémarendszerének kezelése szempontjából is fordulatot hozhat, hogy a kedvezőtlen társadalmi/gazdasági helyzetért felelősnek tartott, a háború óta az országot vezető régi hatalmi elithez tartozó pártok 2021-re jelentősen veszítettek a súlyukból. Ez egyrészt több vezető politikus háborús bűntettek miatti felelősségre vonásának következménye, másrészt a fiatal generáció kiábrándultságának, amely az Önrendelkezésért Mozgalmat a független Koszovó történetében az eddigi legmagasabb támogatottsággal juttatta kormányra.¹⁸¹ (Koszovó jelenlegi biztonsági helyzetét és a jövőre vonatkozó kilátásokat részletesen elemzem a biztonságföldrajzi tényezőket elkülönülten vizsgáló fejezeteket követő, Összetett biztonsági kihívások, a jövőre vonatkozó foratókönyvek és a precedensteremtés kérdése című, szintetizáló jellegű 7. fejezetben.)

3.2. ÁLLAMFORMA, KÖZIGAZGATÁS

Bár a koszovói háborút követően az ENSZ felügyelete alatt álló Koszovó Szerbia része maradt, a kormányzásba a szerb hatóságoknak többé már nem volt beleszólása. Az ENSZ főtitkárának különleges képviselője felügyelete alatt létrejöttek Koszovó saját törvényhozó, végrehajtó testületei, az átmeneti kormány és az ideiglenes államfő hivatala. 2001 novemberében

¹⁷⁷ Hope, Ian: *The Western Balkans and the Revenge of History*. (Letöltés: 2018. február 3.)

¹⁷⁸ A rokonok, barátok jogosulatlan előnyökhöz juttatása.

¹⁷⁹ *Secretary General's Annual Report 2012*. (Letöltés: 2018. április 17.)

¹⁸⁰ *Koszovó*. (Letöltés: 2017. december 7.)

¹⁸¹ Isufi, Perparim: *In Kosovo, New Political Generation Sweep Old Guard Aside*. (Letöltés: 2021. július 24.)

megalakult az első parlament és az UNMIK-kel együttműködésben új alkotmányos rendszert vezettek be, amelyben jelentős hangsúlyt kapott a kisebbségek képvisellete. A parlament, a kormány és az önkormányzatok az idő előrehaladásával egyre nagyobb szerepet kaptak Koszovó irányításában.¹⁸² 2005 tavaszán az UNMIK a helyi önkormányzatok vezetését például teljesen átadta a helyieknek, ugyanakkor megtartotta e téren is a megfigyelő-tanácsadó pozícióját.¹⁸³

Az ENSZ protektorátus időszakának lezárását követően, a függetlenség egyoldalú kikiáltásával 2008. február 17-től Szerbia egykori tartománya felvette a Koszovói Köztársaság nevet, államformája parlamentáris köztársaság lett. A függetlenségét el nem ismerő államok ezzel szemben – a szerb alkotmánnyal összhangban – továbbra is Szerbia autonóm tartományának tekintik.¹⁸⁴ A rendezetlen státuszra, illetve az ezzel kapcsolatos ellentétes álláspontokra tekintettel nemzetközi megbeszéléseken, illetve dokumentumokban a felek a Belgrád–Pristina párbeszéd keretében a „Koszovó*” elnevezés használatában állapodtak meg, azzal a lábjegyzetes megjegyzéssel, hogy „ez a megnevezés nem érinti a státusszal kapcsolatos álláspontokat, és összhangban áll az ENSZ BT 1999. évi 1244. határozatával, valamint a Nemzetközi Bíróság Koszovó függetlenségi nyilatkozatáról szóló véleményével.¹⁸⁵

2008-at követően a koszovói kormányzati szervek továbbra is a nemzetközi szervezetek helyi képviselőivel együttműködésben, a Nemzetközi Polgári Képviselő¹⁸⁶ (International Civilian Representative – ICR) felügyeletével látták el az ország vezetésével kapcsolatos feladatokat. Az eredetileg az Ahtisaari-tervben meghatározott felügyelt függetlenség időszaka 2012-ig tartott.¹⁸⁷

A státuszkérdés rendezetlensége, illetve – ezzel is összefüggésben – a biztonsági helyzet törekénysége folytán az ENSZ BT 1244. sz. határozatában nevesített nemzetközi szervezetek ma is jelen vannak Koszovóban. Az UNMIK folytatja megbízatásának státuszsemleges végrehajtását, 2008-tól az EULEX misszióval is kiegészülve.¹⁸⁸ (A 3. függelék az eddigi SRSG-k, illetve az EUSR¹⁸⁹-ek személyével kapcsolatos információkat foglalja össze.)

¹⁸² Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 36. o.

¹⁸³ Boldizsár et al. (2007): i. m. 27. o.

¹⁸⁴ Dorka Dóra: *Koszovó: Egy új állam születése Európában? Az önrendelkezési jog diadala.* (Letöltés: 2021. március 20.)

¹⁸⁵ Amadio Viceré, Maria Giulia: *The High Representative and the EU Foreign Policy Integration. A Comparative Study of Kosovo and Ukraine.* Springer Nature, Cham, 2018. 156. o.

¹⁸⁶ Az ICR tisztségét 2008-tól 2012-ig Pieter Cornelis Feith dán diplomata töltötte be.

¹⁸⁷ Skeppström, Emma – Weibull, Anna: *Security Force in the Making. Capacity Building in Kosovo.* (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

¹⁸⁸ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 36. és 58. o.

¹⁸⁹ European Union Special Representative – az Európai Unió Különleges Képviselője

A parlamenti választások jelenlegi rendjét a Koszovói Köztársaság Alkotmánya¹⁹⁰ és a parlamenti választásokról szóló törvény¹⁹¹ határozza meg. A parlament egykamarás, albán elnevezése Kuvendi i Kosovës (magyar nyelvű anyagokban is előfordul, hogy „Kuvendi”-ként hivatkozzák). A 2008-ban elfogadott új alkotmány¹⁹² megerősítette azt az elvet, hogy az országgyűlésben valamennyi kisebbségi közösség képvisellete biztosított kell legyen. Ennek megfelelően a 120 parlamenti képviselő helyből 20-at a nem többségi közösségek képviselőinek tartanak fenn. (10-et a szerbeknek, hármat a bosnyákoknak, kettőt a törököknek, egyet a goraniaknak, egy-egy helyet pedig a romáknak, askáliaknak és egyiptomiaknak. Utóbbi három közösség közül a legtöbb szavazatot kapó még egy plusz mandátum felett is rendelkezhet.) A további 100 képviselői hely a parlamenti választáson megszerzett szavazatok arányában kerül szétosztásra a politikai pártok között.¹⁹³ A parlamentbe való bekerüléshez a pártoknak el kell érniük az 5%-os küszöböt.¹⁹⁴

A köztársasági elnököt a parlament választja meg, a megbízatása öt évre szól. A szavazás első két körében a megválasztásához a szavazatok kétharmada szükséges. A harmadik körben már az egyszerű többség is elegendő, azonban ebben az esetben is jelen kell lennie a szavazáson a képviselők kétharmad részének.¹⁹⁵ A miniszterelnököt és a minisztereket az államfő nevezi ki. Az alkotmány a minisztériumok számától függően miniszteri és miniszterhelyettesi pozíciókat is garantál a nem többségi közösségek képviselőinek.¹⁹⁶¹⁹⁷

Koszovó területe jelenleg öt körzetre (régión), illetve 38 községre tagolódik. A körzeteket, mint új területi egységeket a szerbiai kormány vezette be 1992-ben, a hatalom dekoncentrációjának céljával.¹⁹⁸ Számuk, illetve határaik 2000 óta több alkalommal is változtak: az ENSZ közigazgatás időszakában a korábbi öt helyett hét körzetet hoztak létre, a függetlenség kikiáltását követően azonban a számuk ismét ötre csökkent. A 20. ábra a jelenlegi körzetek térképi ábrázolása mellett ezeket a változásokat is bemutatja.

¹⁹⁰ *Constitution of the Republic of Kosovo*. (Letöltés: 2022. május 31.)

¹⁹¹ *Law on General Elections in the Republic of Kosovo, No. 03/L-073, 5 June 2008*. (Letöltés: 2021. február 5.)

¹⁹² *Constitution of the Republic of Kosovo*. (Letöltés: 2022. május 31.) (2008 óta a koszovói parlament öt alkalommal (2012, 2013, 2015, 2016, 2020) módosította az alkotmányt, amihez valamennyi képviselő kétharmadának, és a kisebbségi képviselők kétharmadának egyetértése együttesen szükséges.)

¹⁹³ *Constitution of the Republic of Kosovo*. (Letöltés: 2022. május 31.)

¹⁹⁴ *Law on General Elections in the Republic of Kosovo, No. 03/L-073, 5 June 2008*. (Letöltés: 2021. február 5.)

¹⁹⁵ Az Alkotmánybíróság 2011. március 28-i döntése értelmében. Forrás: Çollaku, Petrit: *Kosovo President 'Will Resign' If Asked By Court*. (Letöltés: 2021. február 5.)

¹⁹⁶ Pl. 12 minisztérium működése esetén egy tárca a szerb kisebbséget, további egy tárca az egyéb nem többségi közösségeket illeti meg. Amennyiben 12-nél több minisztériumot hoznak létre, további egy miniszteri pozíció illeti meg a nem többségi közösségeket.

¹⁹⁷ *Constitution of the Republic of Kosovo*. (Letöltés: 2022. május 31.)

¹⁹⁸ Nagy Imre: *Szerbia térszerkezeti felosztása és annak tükröződése az egyetemi hallgatók mentális térképében*. (Letöltés: 2021. március 20.)

A „községek”¹⁹⁹ (amelyek a szó magyarországi jelentésétől eltérően itt több településből álló területi egységet, önkormányzatot jelentenek) a helyi közigazgatás alapvető elemei.²⁰⁰ Az önkormányzatok irányításáért az Önkormányzati Minisztérium felelős. (Koszovó jelenlegi alapvető közigazgatási egységeit a 21. ábra mutatja be.)

A koszovói háborút követően a községek száma is többször változott. 1999-ben Opoja/Opolje és Gorë/Gora összeolvadásával jött létre az albán–gorani vegyes lakosságú Dragash/Dragaš,²⁰¹ 2005-ben az etnikai arányok figyelembevételével, kísérleti jelleggel több új községet alakítottak ki: a szerb többségű Han i Elezit/Elez Han, másképp Đeneral Janković községet, a szintén szerb többségű Junik-ot és a török többségű Mamushë/Mamuša, törökül Mamuša községet.²⁰² 2008-ban ezek teljes jogú községekké alakultak és így – az újonnan létrehozott négy új szerb többségű községgel²⁰³ együtt, valamint Mitrovicë/Kosovska Mitrovica kettéválásával – a közigazgatás alapegységeinek száma 38-ra nőtt.²⁰⁴ Jelenleg tehát tíz szerb és egy török többségű önkormányzat van Koszovóban. A közelmúltban emellett ismét felerősödtek azok a politikai hangok, amelyek két bosnyák többségű község megalakítását is szorgalmazzák.²⁰⁵

Koszovó bírósági rendszere négy szintből áll: elsőfokú bíróságok (hét községben), Fellebbviteli Bíróság, Legfelsőbb Bíróság (19 bíróból áll) és Alkotmánybíróság (9 alkotmánybíróból áll). Az alkotmánybírókat a parlament jelöli és a köztársasági elnök nevezi ki 9 évre.

2008 és 2018 között az EULEX bizonyos összetett ügyekben korlátozott végrehajtó hatásköröket tartott fenn az igazságszolgáltatáson belül.

Szintén a koszovói jogrendszeren belül (de helyileg Hágában) működik az a 2015-ben alkotmánymódosítással létrehozott különleges igazságügyi intézmény, amely kifejezetten a háborús és emberiség elleni bűntettek (illetve a koszovói jog alapján 1998. január 1. és 2000. december 31. között bűncselekménynek számító egyéb cselekmények) kivizsgálására szakosodott.²⁰⁶ (Történetét részletesebben ld. a 7.1. Összetett biztonsági kihívások című alfejezetben.)

A közigazgatási rendszerről szóló részben is említést érdemel továbbá, hogy a koszovói intézmények még bő két évtizeddel a háború lezárását követően is csak korlátozott

¹⁹⁹ albánul: komuna, szerbül: opština, angolul: municipality

²⁰⁰ Nagy Imre: *Szerbia térszerkezeti felosztása és annak tükröződése az egyetemi hallgatók mentális térképében.* (Letöltés: 2021. március 20.)

²⁰¹ OSCE Mission in Kosovo: *Dragash/Dragaš Municipal Profile.* (Letöltés: 2021. március 15.)

²⁰² UNMIK Administrative Direction 2005/11 on Pilot Projects implementing UNMIK Regulation 2000/45. Forrás: *Kosovo: SRSF issues administrative direction on pilot projects for decentralisation.* (Letöltés: 2021. március 15.)

²⁰³ Gračanica/Graçanicë, Parteš/Partesh, Klokot/Kllokot, Ranilug/Ranillug, Mitrovicë/Mitrovica

²⁰⁴ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 36. o.

²⁰⁵ *Interview with Dr. Gurakuç Kuçi especially for Obshtestvo.* (Letöltés: 2021. március 20.)

²⁰⁶ *Kosovo. CIA – The World Factbook.* (Letöltés: 2022. május 31.)

jogérvényesítési képességgel rendelkeznek a négy észak-koszovói szerb többségű községben. Belgrád ugyanis mindent megtesz annak érdekében, hogy az általa kialakított és finanszírozott párhuzamos struktúrákkal megakadályozza a térség integrálódását az államterületéből kiszakadt, szerb szófordulattal élve „úgynevezett Koszovói Köztársaságba”.

3.3. DEMOGRÁFIAI VISZONYOK

Koszovó demográfiai-népességföldrajzi jellemzőinek vizsgálata során a biztonsági helyzettel összefüggésben mind a teljes népességszám, mind ezen belül az albán és szerb lakosság egymáshoz viszonyított aránya időbeli alakulásának vizsgálata értékes adalékokkal szolgálhat. A rendelkezésre álló adatok elemzése során azonban lényeges szem előtt tartani, hogy a terület feletti „tulajdonjoguk” bizonyítása érdekében mind a területen élő szerbek, mind az albánok hajlamosak voltak – illetve hajlamosak ma is – a saját javukra „kozmetikázni” ezeket a statisztikákat.²⁰⁷ Egyes szakértői vélemények szerint a nyugat-balkáni államok közül Koszovó esetében a legnehezebb megbízható információkat (adatokat, trendeket) találni a népesség számával, összetételével kapcsolatban.²⁰⁸ Az elmúlt évtizedben készült szakértői elemzések szerint a jugoszláv szövetségi és a tagköztársasági hatóságok együttes felügyeletével zajló 1961-es census adatai tekinthetők ezzel kapcsolatban az utolsó objektív információknak. (Az 1971-es és 1981-es népszámlálást ugyanis már kizárólag a koszovói hatóságok felügyeletével hajtották végre.)²⁰⁹

A népességszám időbeli alakulására vonatkozóan – beleértve az előrejelzést is a 2050-ig tartó időszakra – a BIRN 2020 júniusában szemléltető grafikont készített, a Koszovói Statisztikai Ügynökség és az EUROSTAT adatainak felhasználásával (ld. 22. ábra). Az ábra az 1950-es évektől az 1990-es évekig a népességszám gyors ütemű növekedését mutatja, majd a fegyveres konfliktus időszakában körülbelül 150 ezer fős csökkenésről tájékoztat.²¹⁰ Információi alapján 2009 és 2010 között szintén jelentősen, mintegy 400 ezerrel csökkent a lakosság száma. Ez utóbbi adat azonban nyilvánvalóan nem felel meg a valóságnak, nem támasztható alá semmiféle történelmi eseménnyel vagy egyéb érvel, hanem a népességszám becslésével kapcsolatos korábbi módszertani hibára vezethető vissza.

²⁰⁷ A nagyobb népességmozgásokról a térség évezredes történelmét áttekintő 2. függelékben írok, ezen a helyen tudatosan csak a második világháborút követő időszakot vizsgálom.

²⁰⁸ Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²⁰⁹ Pavlović, Momčilo: *Demographic changes in Kosovo – 1974–1981*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²¹⁰ Az ábrán – jellegeből adódóan – nem jelenik meg az a több mint nyolcszázézer koszovói albán menekült, akiket a jugoszláv/szerb erők a háború folyamán ideiglenesen elűztek Koszovó területéről.

1981-ben Koszovó területén 1,58 millió lakos élt (közülük 77,4% volt albán, 14,9% szerb és montenegrói). A legközelebbi népszámlálásra egy évtizeddel később került sor, addigra azonban a Milošević-rezsim megszüntette Koszovó autonómiáját, aminek hatására az albán lakosság bojkottálta a részvételt. A Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Intézetnek ezért becsült adatokkal kellett dolgoznia. Feltételezésük szerint 1991-ben 1,97 millió ember élhetett Koszovóban, akiknek 82,2%-a volt albán etnikumú. Ebbe azonban a külföldön dolgozó koszovóiakat és családtagjaikat is beleszámolták. Az intézet 1989-es becsléséből kiindulva (tehát utóbbiak nélkül) valójában mindössze 1,87 millió lakos élhetett a census idején Koszovóban.

Az 1990-es években Koszovóra vonatkozóan a fentiek miatt általában a 2 milliós lakosságszámot vették irányadónak. A háborút követően pedig első alkalommal csak 2011-ben rendeztek népszámlást, amelynek köszönhetően kiderült, hogy Koszovó lakosainak száma jóval alacsonyabb, mint ahogyan azt előtte gondolták. A hiba fő oka abban keresendő, hogy a jugoszláv időkben a fertilitási ráta extrém módon magas volt²¹¹ – ami egyébként nem szokatlan az elmaradottabb társadalmakban. (A szerb politikai erők az 1980-as években az albánellenes retorikájukhoz is felhasználták ezt érvként, azt állítva, hogy azért születik annyi albán gyerek Koszovóban, mert így kívánják tudatosan kiszorítani a szerbeket a területről.) 1950-ben egy nő átlagosan 7,6 gyermeket hozott a világra. Ez 1981-re 4,58-ra csökkent, egy évtized múlva már csak 3,58 volt, 2015-re pedig kettő alá csökkent. A CIA – The World Factbook becslése szerint ez az érték 2022-ben már csak 1,9.²¹² A 2011-es censzust megelőző időszakra vonatkozó becsléseket tehát minden bizonnyal az aktuálisnál jóval magasabb fertilitási ráták alapján végezték el.²¹³ A következő, ENSZ és EU sztetenderdeknek megfelelő népszámlálásra a tervek szerint 2021-ben került volna sor Koszovóban, a COVID-19 világméretű járvány miatt azonban ezt 2022-re halasztották.²¹⁴

A teljes népességszámot illető bizonytalanságok mellett fontos megemlíteni, hogy a koszovói szerbek létszáma máig vitatott. A szakirodalom általában 200–220 ezer körülire teszi a közvetlenül a fegyveres konfliktust követően – az UÇK és az albán lakosság kíméletlen bosszúja elől – Koszovó területéről Szerbiába távozott menekültek számát. Ez azonban egyes szakértői érvelések alapján irreálisan magas, ami abból adódik, hogy az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR) az eseményeket

²¹¹ Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²¹² *Kosovo. CIA – The World Factbook*. (Letöltés: 2022. május 31.)

²¹³ Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²¹⁴ Hail, Andy: *Coming To Their Census: In The Balkans, Counting Is Never As Easy As 1-2-3*. (Letöltés: 2021. július 21.)

követően tévesen adott hitelt a szerb adminisztráció információinak. Az 1991-es népszámlálás adatai szerint ugyanis – amelyet az albánokkal ellentétben a szerbek és a montenegróiak nem bojkottáltak – mindösszesen 215 346 szerb (és 42 806 roma) élt Koszovóban. A menekültek valós száma ezért 65 ezer fő körül alakulhatott.²¹⁵

A UNHCR adatai szerint a háborút követően 3236 szerb és 576 roma fejezte ki érdeklődését az önkéntes visszatérést illetően. 2005-ben létrehozták a közösségek és visszatérők minisztere pozíciót is, ennek ellenére mostanáig kevés sikert tudnak felmutatni ezen a területen.²¹⁶

A háború során – a szerb etnikai tisztogatásoknak köszönhetően – az albán lakosság koszovói létszámában szintén jelentős változások következtek be. 1998. februártól áprilisig 226 ezer koszovói albán menekült Albániába, 125 ezer Macedóniába, 33 ezer Montenegróba.²¹⁷ A NATO légitámadásainak idején pedig a koszovói albánok közel felét (több mint 800 ezer személyt) űzték át a szomszédos országokba, közülük Albániában megközelítőleg 432 ezren, Macedóniában 233 ezren, Montenegróban 64 ezren, Bosznia-Hercegovinában pedig 19 ezren²¹⁸ leltek menedéket.²¹⁹ Az albán menekültek túlnyomó többsége azonban a fegyveres konfliktus lezárásától kezdődően, az UNHCR és más nemzetközi szervezetek segítségével visszatért Koszovóba.²²⁰

2020-ban a négy észak-koszovói szerb többségű községnek – a saját weboldalaikon közzétett adatok szerint – 70 430 lakosa volt. Ez a szám azonban egyes szakértői becslések szerint politikai okokból túlzó lehet, feltehetőleg az itt tanuló diákokat is tartalmazza. Ennek hátterében egyes feltételezések szerint az előző években a két ország viszonyának normalizálása kapcsán felmerült területcsere esetleges lehetősége, illetve annak indoklása állhat. A valós adatok szerint ugyanis az Ibar folyótól délre élő koszovói szerbek feltehetőleg többen lennének, mint ahányan az esetlegesen Szerbiához csatolt területen élnek. (A területcserében potenciálisan érintett délszerbiai Preševo-völgy albán lakosságának pontos száma egyébként hasonlóképp bizonytalan, ugyanis a szerbiai albánok a koszovói szerbekhez hasonlóan bojkottálták a 2011-es népszámlálást.) Az iskolai beiratkozások és a szerb ortodox egyház adatai szerint összesen körülbelül 100 ezer lehet a koszovói szerb lakosok száma, akiknek a 40%-a él Észak-Koszovóban.

²¹⁵ Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²¹⁶ Rolandi, Francesca – Elia, Christian: *2019: Escape from the Balkans*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²¹⁷ Kocsis (2001): i. m. 187. o.

²¹⁸ Juhász et al. (2000): i. m. 392. o.

²¹⁹ A több mint 200 ezer albán etnikumú menekült különösen a – szerbekkel szimpatizáló – macedónok körében okozott riadalmat, mert a helyben, kisebbségben élőkkel együtt az albánok száma így már 700 ezer főt tett ki, ami Macedónia teljes lakosságának egyharmadát jelentette.

²²⁰ Kocsis (2001): i. m. 187. o.

A koszovói albánok körében az 1900-as évek második felében lezajlott népességrobbanásnak köszönhetően ma Koszovó lakossága a legfiatalabb Európában (az átlagéletkor 29,6 év). Mostanra azonban a fertilitási ráta Koszovóban is a reprodukciós szint alá süllyedt, ezért (és a kivándorlást is figyelembe véve) a Koszovói Statisztikai Ügynökség (Agjencia e Statistikave të Kosovës – ASK) saját becslései szerint 2061-re 1,49 millióra eshet vissza a lakosság szám. 2017-ben még a népesség 25%-a volt 14 éves, vagy annál fiatalabb, 8%-a pedig 65 éves, vagy idősebb. 2061-re azonban ez várhatóan megfordul: előbbi korosztály aránya 8%-ra csökkenhet, míg utóbbiaké 27%-ra emelkedhet.²²¹ (A tendencia jó kivehető a 23. ábrán bemutatott két korfán is.)

A születéskor várható élettartam a teljes lakosságra vetítve 2022-ben 71,12 év, a férfiak esetében 68,83, a nők esetében 73,58 év. A nemek aránya a teljes népességen belül a férfiak oldalára billen, egy nőre átlagosan 1,06 férfi jut. Míg azonban születéskor ez az arányszám még 1,08, a 65 éves és annál idősebb korosztályban már csak 0,6 férfi jut egy nőre.²²²

A tendenciák tehát napjainkban – a Balkán egyéb államaiban tapasztalhatókhöz hasonlóan – elöregedő és csökkenő létszámú társadalmakat mutatnak – amihez természetesen a következő alfejezetben tárgyalt, jelentős mértékű kivándorlás is hozzájárul. A munkaerő és ezzel összefüggésben a szociális biztonság szempontjából ez egyértelműen negatívumként értékelhető, a nyilvánvaló összefüggés miatt: a munkaképes korúak és az általuk eltartottak aránya romló tendenciát mutat. A helyi gazdaság fejlődése szempontjából már nehezebb ítéletet mondani: a gazdaságilag elmaradott és rendezetlen státusza miatt a befektetők számára sem vonzó válságkörzetben így is munkaerő-feleslegről beszélhetünk (ez is hozzájárul a vendégmunkások és az országot végleg elhagyók magas számához). A hadrafoghatóság szempontjából előnyt jelent a fiatalok egyelőre magas aránya, bár – amint a katonai tényezőről szóló 5. fejezetben később részletesebben kifejtem – a nemzeti haderő felállítása még kezdeti fázisban tart és a Koszovót el nem ismerők álláspontja szerint ez szembe is megy a nemzetközi joggal. Értékelésem szerint a koszovói albánok körében uralkodó hazafias morálra, az egyéb munkalehetőségek hiányára és a megcélzott létszámra (5000 fő katona és további 3000 tartalékos) tekintettel a haderő feltöltése nem ütközhet nehézségekbe (a kisebbségi kvóták feltöltésétől eltekintve, amiről a katonai tényezőről szóló 5. fejezetben részletesebben is szót ejtek).

²²¹ Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²²² *Kosovo. CIA – The World Factbook*. (Letöltés: 2022. május 31.)

3.4. MIGRÁCIÓ

Ebben az alfejezetben a koszovói lakosság nemzetközi (legális és illegális) migrációs jellemzőit vizsgálom meg részletesebben. (Az elmúlt évtized végi fegyveres konfliktushoz kötődő menekülthullámokkal, illetve a menekültek visszatérésével, valamint a balkáni migrációs folyosón keresztül az EU-ba igyekvő, egyéb nemzetiségű migránsok által képviselt fenyegetésekkel, illetve a jelenség más, a biztonságot érintő vonatkozásaival tehát ebben a fejezetben nem célozom foglalkozni).

Koszovó fiatal államisága (illetve rendezetlen státusza) a migrációs jellemzők vizsgálatakor korlátozó tényezőként jelenik meg: bár a 19. század második felében Szerbia autonóm tartományaként közigazgatási egységként létezett, egyes esetekben, illetve időpontokra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre elkülönítetten a koszovói népességre vonatkozó adatok. Az emigráció kérdésköre emellett általában is érzékeny természetű, illetve átpolitizált, a jelenségek számszerűsítése pedig sokszor módszertanilag sem egyszerű.

A szakképzett és kevésbé képzett munkavállalók „menekülése” a volt Jugoszlávia társadalmi/gazdasági nehézségekkel sújtott utódállamaiból napjainkban egy erősödő és aggasztó következményekkel fenyegető jelenség, amely Koszovót is erőteljesen érinti. A migrációs trendek tekintetében ezért célszerű némi kitekintést adni egyéb nyugat-balkáni államok sajátosságaira is.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság egykori területén a migrációnak nagy hagyományai vannak. Az 1960-as években – a szocialista országok közül egyedülként – Jugoszlávia legalizálta a munkavállalók határokon átnyúló migrációját.²²³ A munkavállalással összefüggésben a migrációnak a koszovói lakosság esetében három fő típusa volt jellemző: koszovói albánok és koszovói szerbek egyaránt dolgoztak „vendégmunkásként” az államszövetségen kívül; emellett az államszövetségen belül a koszovói szerbek jellemzően Szerbiában, míg a koszovói albánok Jugoszlávia egyéb részein vállaltak munkát. Az államszövetség szétesése a legális migráció lehetőségét megszüntette, ez alól csak a menedékjog igénylése jelentett kivételt.²²⁴

Az ASK által közzétett, az emigránsok számát évenkénti bontásban bemutató 24. ábrán látható, hogy az 1970-es években mindössze egy-kétezer fő hagyta el véglegesen Koszovó területét. Az 1980-as években, az albánok helyzetének romlásával ez a szám enyhe emelkedést mutatott, majd 1989-től – az autonómia felfüggesztésétől – a következő évtized végéig jóval magasabb számokról beszélhetünk. Az abszolút csúcs a háborús események következtében 1999-re

²²³ Rolandi, Francesca – Elia, Christian: *2019: Escape from the Balkans*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²²⁴ Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

tehető. Az ezredfordulót követő évtizedben az emigránsok száma szintén emelkedő tendenciát mutatott, ami körülbelül 7–14 ezer főt jelentett évente.²²⁵

Az elmúlt évtizedben a nyugat-balkáni államok számára kivétel nélkül jelentős problémát jelentett az elvándorlás, különösen a fiatal és képzett munkaerő távozása. A migráció pontos mértékét azonban nehéz megállapítani.²²⁶ A térség emigránsai főleg Németországba távoznak (Ausztria, Svájc, Olaszország szerepe határozottan marginálisabb).²²⁷

A Koszovó függetlenségének 2008-as kikiáltását (és egyben a gazdasági világválságot) követő években az illegális migráció (amelyet a 25. ábra az EU-s országokban koszovóiak által benyújtott, menedékkérelmek számával jellemez) lassú növekedést mutatott, majd évekig közel hasonló mértékű maradt.²²⁸ (Időközben, 2009 és 2010 között az EU a nyugat-balkáni államok számára eltörölte a vízumkényszert, ám ez a vitatott jogállású Koszovóra nem vonatkozott.)²²⁹ A menedékkérelmek számában azonban 2014–2015-ben hirtelen jelentős növekedés következett be.

A hazánkat is érintő, 2014 decemberében Koszovóból Nyugat-Európába induló, 2015 februárjáig tartó migránshullám kialakulása több tényezőre vezethető vissza. A Balkans Policy Research Group értékelése szerint ezek között szerepeltek a Koszovóra tartósan jellemző kedvezőtlen gazdasági viszonyok – különösen a korrupció, nepotizmus elterjedtsége, a biztonságos üzleti környezet hiánya és a munkanélküliség magas szintje –, a Koszovón, Szerbián és Magyarországon át vezető migrációs útvonal „akadálytalansága”,²³⁰ továbbá a migránsok csempészésével foglalkozó nemzetközi szervezett bűnözői csoportok megnövekedett aktivitása. Másrészt, a koszovóiak hosszas felülvizsgálati folyamatra (és már ebben a szakaszban is jelentős összegű támogatásra) számíthattak a menedékkérelmek benyújtását követően. Az is táplálhatta a reményeiket a menekültstátusz elnyerését illetően, hogy az EU tagállamai Koszovót ekkoriban nem tekintették biztonságos származási országnak.²³¹ Más elképzelések szerint a 2014-es választásokat követő féléves kormány nélküli

²²⁵ Kosovo Agency of Statistics: *Kosovan Migration*. (Letöltés: 2020. november 22.)

²²⁶ A rendelkezésre álló becslések alapvetően a lakóhelyet veszik alapul, ezt azonban sokszor nem aktualizálják, a szezonális migrációra vonatkozóan pedig ez alapján nem lehetséges következtetéseket levonni. Az egyes országok összehasonlítása is nehéz.

²²⁷ Rolandi, Francesca – Elia, Christian: *2019: Escape from the Balkans*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²²⁸ Balkans Policy Research Group: *Kosovo – Migration trends require a new policy response*. (Letöltés: 2020. október 30.)

²²⁹ Rolandi, Francesca – Elia, Christian: *2019: Escape from the Balkans*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²³⁰ Ehhez jelentősen hozzájárult Koszovó Szerbia általi el nem ismertsége is, egyrészt azáltal, hogy a koszovói-szerb határon a koszovóiak szabadon átjuthattak, másrészt azáltal, hogy a szerb rendőrök nem toloncolhatták őket vissza Koszovó területére. Forrás: Andrékó Gábor: *A 2015-ös balkáni útvonalon érkező illegális migrációs mozgás okai és hatása a magyar közösségre*. Diplomadolgozat. Zsigmond Király Egyetem, Budapest, 2018. 61. o.

²³¹ Balkans Policy Research Group: *Kosovo – Migration trends require a new policy response*. (Letöltés: 2020. október 30.)

időszak és a munkahelyteremtésre vonatkozó választási ígéretük be nem tartása is növelte a koszovóiak frusztrációját. A tömeges migráció hirtelen megindulásához jelentősen hozzájárulhatott az is, hogy az ellenzéki média elterjesztette, hogy Németország 40 ezer koszovói albán számára kínál munkalehetőséget, amit érkezési sorrendben lehet betölteni, majd ezt követően lezárják a határokat. A krízisnek végül a magyar–szerb, illetve koszovói–szerb határon fogantatosított szigorítások vetettek véget,²³² majd 2015 folyamán az EU felvette Koszovót a biztonságos származási országok listájára, amivel jelentősen csökkent a koszovói állampolgárok menekültstátusz elnyerésére vonatkozó esélye. Koszovóban a krízist követően reintegrációs programokat és az illegális migráció következményeire irányuló figyelemfelhívó kampányt, valamint az emberkereskedelemmel foglalkozó bűnözői csoportok elleni műveleteket indítottak.²³³

Különböző források különböző módszertannal igyekeznek megbecsülni a 2014–2015-ös kivándorlási hullámban nyugat felé igyekvő koszovói migránsok számát. Általánosan elfogadott, pontos számot nehéz megállapítani, nagyságrendileg azonban körülbelül százezerre tehető az érintettek száma.²³⁴ Az illegális migrációval kapcsolatos problémakör súlyát jól mutatja, hogy 2013 és 2016 között összesen 229 005 volt azon koszovóiak száma, akik gazdasági megfontolásból menedékjog iránti kérelmet nyújtottak be az EU-ban, illetve illegális tartózkodás miatt kerültek az igazságszolgáltatás látókörébe. Ez hatalmas szám, több, mint Koszovó népességének egytizede.²³⁵ (Egy helyi szakértő 2019-es nyilatkozata szerint pedig a lakosság 1/5-e már megkísérelte valamikor illegálisan elhagyni Koszovót.)

2015-öt követően a koszovói állampolgárok esetében is a kivándorlás legális formái kerültek előtérbe. Ehhez jelentősen hozzájárult, hogy a legjelentősebb célországnak számító Németország 2016. január 1-jétől különleges szabályozást („Westbalkanregelung”) vezetett be a nyugat-balkáni munkavállalók esetében. Ez az érintett államok érvényes munkaszerződéssel rendelkező állampolgárai számára lehetővé tette a munkavállalási engedély megszerzését képesítés és német nyelvtudás nélkül is, tehát jogi kiskaput jelentett az érintett hat ország olyan állampolgárai számára, akik korábban csak a menekültügyi eljárás sikerében bízhattak.

A kezdeményezés létjogosultságát mutatja, hogy 2019-ben a német munkaerőpiacon dolgozó minden negyedik külföldi munkavállaló a Nyugat-Balkánról származott. Főleg az építőiparban,

²³² Andrékó (2018): i. m. 29. és 59. o.

²³³ Balkans Policy Research Group: *Kosovo – Migration trends require a new policy response*. (Letöltés: 2020. október 30.)

²³⁴ Gollopeni, Besim: Kosovar Emigration: Causes, Losses and Benefits. *Sociologija I Prostor*, 54. évf., 3. sz., 2016. 297. o.

²³⁵ Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

vendéglátóiparban foglalkoztatták őket. A Westbalkanregelung eredetileg 2020-ig tette lehetővé a kedvező feltételekkel történő munkavállalást,²³⁶ 2020 októberében azonban újabb három évre meghosszabbították (egy 25 ezer fős limit meghatározásával).²³⁷

2018-ban összesen több, mint 90 ezren folyamodtak schengeni vízumért Koszovóban, közülük több, mint 70 ezren meg is kapták azt. Az EU tagországok ugyanebben az évben körülbelül 35 ezer tartózkodási engedélyt adtak ki koszovói állampolgároknak, ezek több, mint fele esetében az ok a családegyesítés volt, 30%-uk esetében munkavállalási, 3% esetében oktatási, 15% esetében egyéb indokra hivatkozva állították ki az engedélyeket. (A 26. ábra 2010-ig visszanyúló adatai alapján a családi okok minden évben vezető indokként játszottak szerepet.) A koszovóiak legfontosabb célországa továbbra is elősorban Németország, amely 2020. márciusától a szakképzett munkaerő munkavállalását is jelentősen könnyítette a nem-EU-s állampolgárokra vonatkozó új jogszabály életbe lépésével. A képzett munkaerő elvándorlása az egyének szempontjából a lényegesen jobb megélhetés lehetőségét kínálja, ugyanakkor azonban súlyos problémákat okoz a helyi kulcsfontosságú szektorokban, különösen az egészségügyben. Az elmúlt évtizedben több, mint ezer orvos emigrált Koszovóból.²³⁸

A vízumliberalizáció kérdése napjainkig meghatározó kérdés az EU és Koszovó kapcsolatában. Bár az Európai Bizottság már 2016-ban javaslatot tett a vízumkényszer eltörlésére a koszovói állampolgárokkal szemben²³⁹ és az Európai Parlament is többször kifejezte támogatását, a Tanács a mai napig nem fogadta el azt.

A koszovói diaszpóra jelenlegi létszámát nem egyszerű megbecsülni. A befogadó országok statisztikai adataiból kiindulva legtöbbször 700 ezer fő körülire teszik az európai országokban élő koszovóiak számát. („Koszovói diaszpóra” alatt általában a koszovói albánok közösségeit értik, koszovói szerbek ugyanis csak kis létszámban fordulnak elő Koszovón és Szerbián kívül, esetükben azonban gyakori, hogy a szülők még Koszovóban születtek, a gyerekek viszont már Szerbiában.²⁴⁰)

A legnagyobb létszámú koszovói közösség Németországban található, ezt Svájc követi. További jelentős befogadó országok az USA, a skandináv országok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Belgium és Ausztria, de kisebb létszámban Ausztráliában és Új-Zélandon is találhatóak koszovói közösségek.²⁴¹

²³⁶ Rolandi, Francesca – Elia, Christian: *2019: Escape from the Balkans*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²³⁷ *Westbalkanregelung wird bis 2023 verlängert*. (Letöltés: 2020. november 23.)

²³⁸ Balkans Policy Research Group: *Kosovo – Migration trends require a new policy response*. (Letöltés: 2020. október 30.)

²³⁹ *Visa Liberalisation: Commission confirms Kosovo fulfils all required benchmarks*. (Letöltés: 2018. július 20.)

²⁴⁰ Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²⁴¹ *Diaspora as a driving force for development in Kosovo: Myth or reality?* (Letöltés: 2020. november 23.)

A diaszpóra létszámának becslésével kapcsolatban több bizonytalansági tényezővel is számolni kell. Egyrészt mindenki, aki Koszovóban született, vagy az egyik szülője koszovói állampolgár, igényelhet koszovói állampolgárságot, illetve rendelkezik szavazati joggal is. Másrészt, bár rendelkezésre áll arról információ, hogy pl. 2018-ban a koszovói állampolgárok száma Svájcban 111 826, Németországban 218 150, Ausztriában pedig 25 025 volt, és a nyilvántartásokból visszakereshető, hogy az egyes években hányan kapták meg a befogadó ország állampolgárságát²⁴², de a 2008 előtti vonatkozó adatokból pl. Svájc esetében nem derül ki, hogy Jugoszlávia/Szerbia svájci állampolgárságot kapott egykori állampolgárai közül ki érkezett Koszovóból (illetve ki szerb, és ki albán).

A fentiekre tekintettel a teljes európai diaszpóra létszámára vonatkozóan (beleértve az idegen állampolgárságú gyerekeket is) reális lehet a 700 000 fős becslés, abból kiindulva, hogy a diaszpórához sorolható személyek száma nagyságrendileg a duplája lehet a külföldön nyilvántartott koszovói állampolgárokénak.²⁴³ (A Koszovó népességéhez viszonyítottan igen jelentős számú diaszpóra az elmúlt évtizedekhez hasonlóan ma is jelentős szerepet játszik Koszovó politikai/gazdasági életében, amelyről a disszertáció vonatkozó részeiben többször szót ejtek.)

A tartós emigráció tehát jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a kiemelkedően alacsony átlagéletkor ellenére Koszovó sem tudja elkerülni a Nyugat-Balkán egyéb országaira is jellemző demográfiai hanyatlást. A jelenség számokkal történő leírása ugyanakkor számos nehézségbe ütközik, amelyek között a technikai nehézségek mellett (pl. hogy a népes koszovói diaszpórához tartozó személyek gyakran fenntartják a lakásukat az anyaországban is) a politikai propaganda is helyet kap: Koszovó szerb közösségének elnéptelenedését pl. Belgrád gyakran emlegeti politikai megfontolásokból, miközben évtizedek óta nem áll rendelkezésre pontos adat a létszámukról.

A tartós elvándorlás megakadályozásához a főleg fiatalokat sújtó nagyarányú (57,3%-os) munkanélküliség csökkentésére, a fizetések növelésére, a jogállamiság megerősítésére és egyéb nem egyszerűen megvalósítható változásokra lenne szükség.²⁴⁴

Koszovó 2021–2025 között érvényes Migrációs stratégiája a gazdasági fejlődés és a migráció összefüggéseinek szem előtt tartásával került kidolgozásra, ennek érdekében a reintegrációra és a diaszpórára vonatkozó stratégiák integrálására is törekedett. A tényleges változások azonban

²⁴² Pl. Svájcban 2010–2018 között 25311-en, Németországban 2008–2018 között 33966-an.

²⁴³ Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

²⁴⁴ Rolandi, Francesca – Elia, Christian: *2019: Escape from the Balkans*. (Letöltés: 2020. november 5.)

ebben az esetben is a megvalósításon, jelen esetben a politikai fejleményeken és a tényleges gazdasági fejlődésen múlnak majd.²⁴⁵

3.5. ETNIKAI, VALLÁSI, NYELVI SAJÁTOSSÁGOK

Ebben az alfejezetben Koszovó népességének etnikai-vallási összetételét, valamint a lakosság által beszélt nyelvekkel kapcsolatos sajátosságokat mutatom be. Ezt a három jellemzőt célszerű egyszerre tárgyalni, tekintettel a köztük fennálló szoros korrelációra. (Ezzel kapcsolatban ld. a népesség etnikai és vallási összetételéről tájékoztató 27. ábrát.) Az elemzést az alkotmány által definiált, hagyományosan a Koszovói Köztársaság területén élő „közösségekre” terjesztem ki, amelyek azonos nemzeti vagy etnikai,²⁴⁶ nyelvi vagy vallási csoporthoz tartozó személyek összességét jelentik.²⁴⁷

A hat legfontosabb etnikai közösséget (albán, bosnyák, szerb, török, roma, gorani) Koszovó 2008 óta használt hivatalos zászlóján hat fehér, ötágú csillag jelképezi. A zászló – erősítve a nemzetközi közösség által elvárt multikulturális imázst – az EU által is használt színeket és szimbolikát alkalmazza, tudatosan kerülve az állam területén élő bármely etnikumhoz köthető motívumokat.²⁴⁸ A többségi albán etnikum körében azonban az albán zászló – piros alapon fekete, kétfejű sas – továbbra is óriási népszerűségnek örvend (hasonlóképp a koszovói szerbek által lakott területeken gyakran találkozhatunk Szerbia zászlójával). November 28-át, Albánia függetlenné válásának napját Koszovóban az albánok napjaként ismerik el és hivatalos emléknapnak számít (a „Zászló Napjának”²⁴⁹ is nevezik).

A szándékosan semleges nemzeti szimbólumok mellett a nemzetközi közösség a „koszovár identitás” elfogadtatásától is kohéziós hatást remélt, azonban ez napjainkra inkább „nacionalista” jelleget öltött: az albánok számára elfogadható, de a szerbeket „nem feltétlenül értik bele”...²⁵⁰

²⁴⁵ Balkans Policy Research Group: *Kosovo – Migration trends require a new policy response*. (Letöltés: 2020. október 30.)

²⁴⁶ A *nemzet* olyan történelmileg kialakult tartós közösséget jelent, amelyet közös nyelv, terület, gazdasági élet, valamely jellegzetes kultúrában megnyilvánuló közös lelki sajátosság és rendszerint valamilyen államszervezet tart össze. Az *etnikum* ezzel szemben valamely nép az ősi, átöröklött tulajdonságok és hagyományok, különösen a nyelv szempontjából tekintve; népcsoport. Forrás: Bárczi Géza – Ország László – Balázs János – Bíró Izabella – Elekfi László – Kelemen József – Kovalovszky Miklós – Lengyel Lajos – Martinkó András – O. Nagy Gábor – Szabadi Béla – Újváry Lajos: *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó, 1959-1962. (Letöltés: 2021. április 5.)

²⁴⁷ *Constitution of the Republic of Kosovo*. (Letöltés: 2022. május 31.)

²⁴⁸ A zászlón emellett az ország térképe is szerepel, ami Koszovóén kívül csak Ciprus nemzeti lobogója esetében fordul elő. Forrás: *Countries That Feature Maps On Their Flags*. (Letöltés: 2021. április 2.)

²⁴⁹ Dita e Flamurit, vagy Festa e Flamurit

²⁵⁰ Luitjens Tol, Marije Renate: *The importance of an internal dialogue on Kosovo Serb integration*. (Letöltés: 2021. január 10.)

Az albán és a szerb nép Koszovó területéhez kapcsolódó történelméről, egymáshoz való viszonyáról és a két etnikumhoz tartozó népesség arányának időbeni alakulásáról már esett szó a korábbi fejezetekben. Napjainkban Koszovó lakossága etnikai és vallási szempontból is meglehetősen homogén, a domináns etnikum az albán (92,9%),²⁵¹ az uralkodó vallás pedig az iszlám (95,5%). A koszovói albánok többsége az iszlám szunnita ágát követi, azonban pl. a Bektási dervisrendnek²⁵² is akadnak követői. Emellett a 2,2%-nyi római katolikus vallású koszovói döntő része is az albán etnikumhoz tartozik.²⁵³ Napjainkban a katolikus és az iszlám hitű albánok jól megférnek egymással. Ennek szép jelképe (egyben Teréz anya kultuszának széles körű tiszteletét jelzi), hogy a muszlim többségű ország fővárosában tekintélyes méretű székesegyház épülhetett a katolikus szent tiszteletére. (A katolikusok albánok muszlimok általi megítélése a 2000-es évek elején kevésbé volt kedvező, mert a szerbekkel való kollaborálással vádolták meg őket – arra alapozva, hogy a katolikus térségekben kevesebb kár keletkezett a konfliktusok idején.²⁵⁴)

A Tito-korszak kedvezett Jugoszlávia iszlám hitű lakosainak: nem korlátozták őket vallásuk gyakorlásában, Koszovóban mintegy 500 mecset és tekke (imahely) állt a hívek rendelkezésére.²⁵⁵ A koszovói albánok körében az iszlám vallási szélsőségeség hagyományosan szinte ismeretlen volt. Vallási vezetőik előszeretettel hangoztatják, hogy a fegyveres konfliktus során is sikerült visszatartani a fiatalokat a szélsőségek irányába tolódástól.²⁵⁶ A baloldali Koszovói Népi Mozgalomhoz kötődő UÇK motivációi között – dacára annak, hogy még 1998-ban, nyugati körökben is előfordult, hogy „iszlamista terrorcsoportnak” titulálták – vallási szempontok valójában nem játszottak szerepet.²⁵⁷ Egyes források szerint ugyanakkor a koszovói gerillákhoz – bizonytalan számú és származású – külföldi, iszlám hitű harcos (mudzsahed) is csatlakozott a koszovói háború idején.²⁵⁸

A radikális iszlám nagymértékű nyugat-balkáni térhódítását a háborút követő helyreállításhoz kapcsolják. Koszovó iszlám valláshoz kötődő épületeinek ugyanis közel fele megsemmisült a

²⁵¹ Az ebben a részben ismertetett számadatok következetesen a CIA – The World Factbook internetes oldaláról származnak. A népesség összetételével kapcsolatban korábban ismertetett bizonytalansági tényezőkre tekintettel más források eltérő adatokat is közölhetnek.

²⁵² A bektasizmust tolerancia, más vallások iránti tisztelet, nyitott gondolkodásmód jellemzi. Forrás: Elsie (2010): i. m. 93–94. o.

²⁵³ Zömében azon albán családok leszármazottai, akik az oszmán fennhatóság alatt sem tértek át az iszlám hitre, vagy látszólag áttértek, de családi körben megőrizték kereszténységüket (kripto-keresztények). Forrás: Elsie (2010): i. m. 111. o.

²⁵⁴ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 30. o.

²⁵⁵ Uo. 26. o.

²⁵⁶ *Muzulmánok a Balkánon.* (Letöltés: 2017. december 12.)

²⁵⁷ Perritt (2008): i. m. 3–4. o.

²⁵⁸ *Muzulmánok a Balkánon.* (Letöltés: 2017. december 12.)

háborús műveletek során. (Ld. 28. ábra.) Ezek többségét azóta jelentős külföldi segítséggel újjáépítették, illetve új mecsetek is épültek és épülnek: 2017-es adatok szerint a körülbelül 800 koszovói mecset közül 240-et a háború vége után építettek.²⁵⁹ Az újjáépítések során a volt jugoszláv országok legnagyobb támogatói Törökország, Szaúd-Arábia és egyéb konzervatív, Öböl-menti országok voltak,²⁶⁰ amelyek cserébe az iszlámot is a maguk képére igyekeztek/igyekeznek formálni. (Bővebben ld. 6.4. Idegen hatalmi befolyásolás Koszovóban című fejezetet.)

A döntő többségben muszlim lakossága ellenére a Koszovói Köztársaság alkotmánya keményvonalasan szekuláris és napjainkban Koszovó lakosságának csak kis része gyakorolja aktívan a vallását.²⁶¹ Ennek ellenére a szélsőséges nézetek terjedésének veszélyeire figyelmeztet, hogy a 2010-es években több, mint 400 koszovói távozott a közel-keleti hadszínterekre (Szíriába és Irakba), hogy külföldi harcosként vegyen részt az ott zajló fegyveres konfliktusokban,²⁶² ami regionális összehasonlításban a legkiemelkedőbb adat. (A társadalmi és gazdasági nehézségek, az iszlám vallási radikalizálódás és a terrorizmus összefüggéseivel, kockázataival, illetve a visszatérő harcosok jelentette kockázatokkal a dolgozat 7.1. Összetett biztonsági kihívások című alfejezetében foglalkozom.)

Koszovó lakosságának 94,5%-a albán anyanyelvű. Az albán az indoeurópai nyelvek közé tartozik és egyik modern nyelvvel sem áll szoros rokonságban. A koszovói albánok az Észak-Albániára és Koszovóra jellemző geg dialektust beszélnek. (A hivatalos nyelvezet azonban inkább a Dél-Albániára jellemző toszk dialektushoz áll közelebb.) Az albán a szerb mellett Koszovó két hivatalos nyelvének egyike. Az albánok idősebb generációja, akik a jugoszláv oktatási rendszerben végezték iskoláikat a szerbet második nyelvként beszélnek, és az albán közösség egyes tagjai – különösen a prizreni régióban – törökül is beszélnek.²⁶³

A 29. ábra Koszovó kisebbségi közösségeinek a földrajzi megoszlásáról, arányairól közöl információkat. A térkép alapján is jól azonosíthatóan Koszovó legjelentősebb kisebbségi közösségét a szerbek alkotják. Arányuk a CIA – The World Factbook szerint – ami a 2011-es, a szerbek által nagyrészt bojkottált census adatain alapul – mindössze 1,5% (a szerb nyelvet pedig a lakosság 1,6% beszéli anyanyelveként)²⁶⁴, a 3.3. Demográfiai viszonyok című fejezetben azonban már láthattuk, hogy ezt fenntartással kell kezelni. (Az EBESZ 2013-as

²⁵⁹ *Hogyan lett Koszovó az ISIS terepe?* (Letöltés: 2017. december 12.)

²⁶⁰ *A Balkán XXI. századi kihívásai.* (Letöltés: 2017. november 10.)

²⁶¹ Németh Ferenc: *Koszovó a dzsihad európai központja?* (Letöltés: 2017. december 12.)

²⁶² Avdimetaj, Teuta – Coleman, Julie: *What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families.* (Letöltés: 2020. június 2.)

²⁶³ *Communities of Kosovo.* (Letöltés: 2021. április 2.)

²⁶⁴ *Kosovo. CIA – The World Factbook.* (Letöltés: 2022. május 31.)

becslése szerint például valójában körülbelül 146 ezren lehetnek, ami a lakosság 7,8%-át jelenti.)

A legjelentősebb szerb közösségek a négy észak-koszovói község területén, valamint Graçanicë/Gračanica és Shtërpçë/Štrpce községekben élnek. A többi koszovói szerb jelentős része az Ibar folyótól délre fekvő területek főként középső és keleti részén él, kisebb-nagyobb enklávékban. A koszovói szerbek átlagéletkora 2011-es becslések szerint több mint 8 évvel magasabb volt, mint a koszovói átlagéletkor (29,5 év).

A szerbek a Délkelet-Európába a 6–7. században érkezett szlávok leszármazottjai. Identitásukban a szerb ortodox egyház ma is központi szerepet játszik. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a 13–14. században Koszovó területén épült kolostoroknak és templomoknak, valamint annak, hogy a 13. században a szerb ortodox egyház érsekségének székhelyét Peć kolostorába költöztették. Az 1389-es rigómezei csata a szerb történelemben és a mítoszokban is jelentős szerepet játszik, június 28-i évfordulóját (Vidovdan, Szent Vitus napja) minden évben jelentős külsőségek mellett ünneplik.²⁶⁵ 1989-ben is Vidovdan-kor – a csata 600 éves évfordulóján – hangzott el Milošević híres-hírhedt Gazimestan-i beszéde, amely jelentős szerepet játszott a délszláv válság kirobbantásában. Üzenete röviden az volt, hogy a szerbek túl sokat szenvedtek ahhoz, hogy hagyják széthullani Jugoszláviát.²⁶⁶ A rigómezei csatához kapcsolódó mondanakör (különösen Szent Lázár legendája) alapvető jelentőségű a szerb öntudat megértéséhez. E szerint Lázár fejedelem a mártírhálált és a csata elvesztését, viszont ezzel együtt a mennyei királyságot választotta a földi királysággal szemben. Koszovó földje ezzel szakralizálódott, elvesztése Krisztus keresztre feszítéséhez, későbbi visszaszerzése a feltámadásához hasonló jelentőségű e nép számára.²⁶⁷

A szerb vallási emlékhelyek a koszovói háború során mind a muszlim lakosság általi szándékos károkozástól, mind a bombázások által jelentős számban, változó mértékű károkat szenvedtek. A 2004-es, észak-koszovói etnikai incidensből kiinduló zavargások során a 28 halálos áldozat és a több mint 600 sebesült mellett a szerbek otthonai és vallási emlékhelyei is ismét áldozatul estek az ellenségeskedésnek: az albánok 110 házat és 16 ortodox templomot romboltak le.²⁶⁸ (A 30. ábra a koszovói szerb vallási emlékhelyekben 1991 és 2004 között bekövetkezett károkat összegzi.)

²⁶⁵ *Communities of Kosovo*. (Letöltés: 2021. április 2.)

²⁶⁶ *Slobodan Milošević felemelkedése 1987-1990*. (Letöltés: 2017. december 7.)

²⁶⁷ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 20. o.

²⁶⁸ Uo. 22. o.

Koszovó területén számos szerb temető ma is kritikán aluli állapotban van, halottak napja környékén pedig az egykori hozzátartozóik sírjához járuló, ma már nem az állam területén élő koszovói szerbek tömeges látogatása rendszeresen felkorbácsolja az indulatokat, ami biztonsági aggályokat vet fel.²⁶⁹

A szerb ortodox egyház szerepe nem elhanyagolható a Szerbia és Koszovó viszonyának normalizálását célzó folyamatra sem, mivel a szerb ortodox egyház a bölcsőjének tekintett tartomány önállóságának meggyőződéses ellenzője. Irinej korábbi pátriárka – akinek 2010-es koszovói beiktatása²⁷⁰ a KFOR biztosításával annak idején jelentős indulatokat kavart – egyértelműen kifejezte mereven elutasító hozzáállását Koszovó esetleges „elengedése” kapcsán.²⁷¹ 2021. február 18-ától Porfirije pátriárka került a szerb ortodox egyház élére. Hosszú távon sok múlhat azon, hogy az új egyházfő elődjéhez hasonló, vagy annál megengedőbb álláspontot képvisel-e majd a Koszovó-kérdésben.

Jugoszlávia szláv ajkú lakossága – a szlovének kivételével – az egységesen szerbhorvátnak nevezett nyelvet beszélte, azonban az államszövetséggel együtt ez is felbomlott (a szerb és a horvát mellett bosnyák és montenegrói nyelvről is beszélhetünk). A szerb a Koszovói Köztársaság egyik hivatalos nyelve, amelynek mind a cirill, mind a latin betűs írásmódját használják.²⁷² A koszovói szerbeknek mindössze 5%-a beszél albánul, 31%-a részben érti, 64%-a pedig egyáltalán nem érti a többségi lakosság nyelvét.²⁷³ A szerb iskolákban nem tanítják az albánt, a szerb nyelv használata a koszovói szerbek identitása megőrzésének fontos eszköze is egyben. (A szerbek lakta területeken nem csak a szerb nyelv, hanem pl. fizetőeszközként a szerb dinár használata is elterjedt.)²⁷⁴ Az albánok szerb nyelvtudás tekintetében ennél jobban állnak: 18%-uk beszél, 49%-uk ért és csak 31% nem beszél egyáltalán szerbül. Mindkét etnikum esetében igaz, hogy a fiatalabb korosztályok kevésbé beszélik a másik nyelvét és a nyelvtanulási hajlandóságuk is alacsonyabb (ám amíg a fiatal szerbek 62%-a szeretne albánul tanulni, a fiatal albánok körében ez az érték csupán 27%).²⁷⁵

A független Koszovóban – a nemzetközi közösségnek köszönhetően – a politikában jelentős pozitív diszkriminációban részesülnek a szerbek. A háború után Koszovóból elmenekült

²⁶⁹ *Kosovo: Tzv. Kosovska policija odbila da prati Srbe na Zadušnice.* (Letöltés: 2021. április 8.)

²⁷⁰ A szerb ortodox pátriárkák hagyományos „trónra ültetésének” helyszíne a Peć-i Patriarchátus Kolostor.

²⁷¹ Majláth Ronald: *A szerb ortodox egyházi vezetők nem adják egykönnyen Koszovót.* (Letöltés: 2017. december 8.)

²⁷² *Communities of Kosovo.* (Letöltés: 2021. április 2.)

²⁷³ International Organization for Migration: *The Issue of Languages – Communication among members of Serbian and Albanian Communities in Kosovo, Public Opinion Poll 2018.* (Letöltés: 2021. május 11.)

²⁷⁴ *Communities of Kosovo.* (Letöltés: 2021. április 2.)

²⁷⁵ International Organization for Migration: *The Issue of Languages – Communication among members of Serbian and Albanian Communities in Kosovo, Public Opinion Poll 2018.* (Letöltés: 2021. május 11.)

szerbek²⁷⁶ számára azonban – a gazdasági, tulajdonjogi és biztonsági aggályok mellett – ez csekély vonzerőt képvisel a visszatéréshez.²⁷⁷ (A 31. ábra a koszovói szerb lakosság területi elhelyezkedésének a koszovói háború eredményeképp bekövetkezett változását mutatja be.)

Koszovó és Szerbia viszonyának normalizálásához elengedhetetlen a koszovói szerb kisebbség helyzetének rendezése. (Az erre irányuló elképzeléseket a dolgozat A jövőre vonatkozó elképzelések című 7.2. fejezetében ismertetem.)

A bosnyák közösség Koszovó második legnagyobb kisebbségi közössége. Létszáma a 2011-es népszámlálási adatok és az EBESZ Észak-Koszovóra vonatkozó becslése alapján körülbelül 29 ezerre tehető, ami a népesség megközelítőleg 1,6%-a. A bosnyákok közel 60%-a Prizren járásban él, további jelentős csoportjaik találhatóak Dragash/Dragaš, Peja/Peć, Istog/Istok és Észak-Mitrovica területén. 2011-ben a koszovói bosnyákok átlagéletkora 4,5 évvel volt magasabb az országos átlagnál.

A bosnyákok muszlim szlávok, az albánokhoz hasonlóan az iszlám szunnita irányzatát követik. A koszovói bosnyákok két nagyobb csoportra oszthatóak: az állam déli járásaiban élők hagyományosan ezeken a területen éltek, míg a többiek az oszmán uralom végén Boszniából, Montenegróból és főleg a Szandzsákból vándoroltak mostani lakóhelyeikre. A bosnyákok nemzetközi napja (november 28.) Koszovóban is hivatalos emléknapnak számít.

A bosnyák nyelv latin betűs írást használ és nagyon közel áll a szerb nyelvhez. A koszovói bosnyákok ezért az állam két hivatalos nyelve közül a szerbet folyékonyan beszélnek, és sokan közülük albánul is tudnak. Több községben elérhető bosnyák nyelvű oktatás, több községben pedig *helyi szinten hivatalos nyelvnek*, illetve *hivatalosan használatban lévő nyelvnek* is számít a bosnyák. (Az előbbi kategória esetében a község lakosságának legalább 5%-a, utóbbiban 3%-a kell beszélje az adott nyelvet. A 32. ábra a hivatalos nyelvhasználatról és annak területi vonatkozásairól nyújt tájékoztatást.)

A meglehetősen jól szervezett politikai képviselettel rendelkező bosnyák közösségnek az alkotmány három helyet biztosít a parlamentben. Azokban a községekben, ahol a legjelentősebb számban élnek, általában a helyi önkormányzatokban is képviseltetik magukat.

A bosnyák közösség koszovói háború előtti pontos létszámáról nem áll rendelkezésre adat, ugyanis korábban a goraniakkal együtt „muzulmánokként” tartották őket számon. A háború idején számos bosnyák elhagyta Koszovót, ez a tendencia a háborút követően is folytatódik, de a kisebbség tagjai ma már elsősorban nem biztonsági, hanem gazdasági indokból vándorolnak ki.

²⁷⁶ A demográfiai viszonyokról szóló 3.3. alfejezetben részletezett okokból számuk meglehetősen bizonytalan.

²⁷⁷ *Communities of Kosovo*. (Letöltés: 2021. április 2.)

A török kisebbség körülbelül 19 000 tagot számlál, ami a népességnek körülbelül az 1.1%-át teszi ki. A törökök egyedül Mamuşa községben vannak többségben (arányuk 92% körüli), legnagyobb létszámban azonban Prizrenben élnek. Átlagéletkoruk körülbelül három évvel magasabb az átlagnál.

Törökök az oszmán uralom kezdetétől élnek Koszovóban. Az albán közösséghez hasonlóan többségük szunnita iszlám hitű, de a muzulmán szúfi testvériség (taríka) is aktív a térségben, és szoros kapcsolatot tart a törökországi megfelelőjével. A török közösség tagjai jól integrálódtak a helyi társadalomba, az oszmán korból számos épített kulturális emlékü maradt fenn (pl. mecsetek, fürdők). Törökország nemzeti függetlenségének napja, április 23. Koszovóban a törökök napjának számít és hivatalosan elismert emléknap.

A törökök a török nyelv egy helyi dialektusát beszélik anyanyelvükként és második nyelvként általában tudnak albánul és/vagy szerbül. Prizren környékén számos más etnikumhoz tartozó személy is beszél törökül. Prizrenben és Mamuşában a török hivatalos nyelvként elismert, további négy községben pedig hivatalos használatban lévő nyelvnek számít.²⁷⁸ 1974 és 1989 között a török Koszovó egész területén hivatalos nyelvnek számított.²⁷⁹

A török kisebbség politikailag jól szervezett, Mamuşában rendszeresen a legmagasabb (60% feletti) a részvétel a választásokon.

Biztonsági szempontból a török kisebbség – Észak-Mitrovica kivételével – nem számít veszélyeztetettnek. A törökök lakta járásokban a közoktatásban és a magánoktatásban is elérhető a török nyelvű oktatás, még egyetemi szinten is – bár számos koszovói török inkább Törökországba megy tanulni.²⁸⁰

A roma kisebbség a 14. század óta jelen van Koszovóban. A háborút megelőzően közel 43 ezren lehettek. Közösségeik vallási, nyelvi szempontból, sőt még etnikai identitásuk tekintetében is megosztottak. A legtöbben muszlimok, de egy kisebb csoportjuk katolikus, és létezik olyan, kisebb roma közösség is, amely ortodox hitű. A koszovói romák általában beszélnek albánul és/vagy szerbül, valamint ezen felül még a saját roma nyelvüket is, ami egy a pandzsábival és a hindivel rokon indoeurópai nyelv.

A roma közösségek nem mindegyike fogadja el magára nézve a „roma” megnevezést,²⁸¹ illetve a háború lezárását követően az addig romának nevezett közösség soraiból két új etnikai csoport

²⁷⁸ *Communities of Kosovo*. (Letöltés: 2021. április 2.)

²⁷⁹ Elsie (2010): i. m. 335. o.

²⁸⁰ *Communities of Kosovo*. (Letöltés: 2021. április 2.)

²⁸¹ Elsie (2010): i. m. 299–300. o.

is kialakult.²⁸² Az egyik – főleg Podujeva, Fushë Kosova és Ferizaj környékén élő – közösség „askálinak” nevezi magát (ők a hitük szerint Perzsiából származnak). Az askáliak első nyelve az albán és szoros közelségben élnek az albán népeiséggel.

A romák egy másik csoportja – akik zömében Nyugat-Koszovóban, az átlagnál jobb életkörülmények között élnek – ragaszkodik ahhoz, hogy „egyiptomi” származású.²⁸³ (A romák egyiptomi eredetéről szóló elképzelés egyébként a 18. századig elfogadott volt. Az 1990-es években az első egyiptomi közösség Macedónia területén alakult – azokból az albanizált romákból, akik szerették volna megkülönböztetni magukat az albánoktól – majd ezt követte a koszovói egyiptomi közösség megalakulása.²⁸⁴ A folyamat a belgrádi rezsim támogatását is élvezte, mivel hozzájárult Koszovó többnemzetiségű imázsának alakításához.²⁸⁵)

A roma, askáli és egyiptomi kisebbség (összefoglalóan gyakran RAE) aránya a teljes népességen belül ma összességében kevéssel 2% feletti.²⁸⁶ A RAE közösség tagjainak átlagéletkora jóval alacsonyabb a koszovói átlagnál, leginkább igaz ez az askáli közösségre, amelynek átlagéletkorát mindössze 24 évre becsülték a 2011-es népszámlálási adatok alapján. Mindhárom közösségnek van elismert emléknapja Koszovóban.

Az 1990-es években a legtöbb roma – mint a kormányzati szervektől erősen függő etnikai csoport – az elnyomó szerb rezsimet támogatta. Az albánok ezért a háborút követően számos roma otthonát felgyújtották, akik közül sokan Szerbiába vagy Montenegróba menekültek (Ez a jelenség indokolta az askáli kisebbség elkülönülési vágyát is a többi roma közösségtől.) Azok a romák, akik később visszatértek Koszovóba, főképp Peja, Obiliq/Obilić, Fushë Kosova, Ferizaj és Gjakova környékén telepedtek le.²⁸⁷

A goraniak Koszovó egyik legkisebb közösségét alkotják. Becslések szerint jelenleg mintegy 10–11 ezren élhetnek az állam területén, a teljes népesség körülbelül 0,6%-át alkotják. Az 1999 előtti időkből a létszámukról nincs pontos adat, mert a bosnyákokkal együtt (de az albánokat nem ide számítva) „muzulmán”-ként tartották őket számon. A goraniak átlagéletkora több mint öt évvel magasabb a koszovói átlagnál.²⁸⁸

²⁸² Anderson, Bobby – Šerifović, Sebastian – Osmani, Adem – Beriša, Aferdita: *Who we were, who we are? Kosovo Roma oral histories*. (Letöltés: 2021. április 18.)

²⁸³ Elsie (2010): i. m. 299–300. o.

²⁸⁴ Anderson, Bobby – Šerifović, Sebastian – Osmani, Adem – Beriša, Aferdita: *Who we were, who we are? Kosovo Roma oral histories*. (Letöltés: 2021. április 18.)

²⁸⁵ Elsie (2010): i. m. 299–300. o.

²⁸⁶ *Kosovo. CIA – The World Factbook*. (Letöltés: 2022. május 31.)

²⁸⁷ Elsie (2010): i. m. 299–300. o.

²⁸⁸ *Communities of Kosovo*. (Letöltés: 2021. április 2.)

Túlnyomó részük Délnyugat-Koszovóban, a Sár-hegység Gora régiójában, Dragash község területén, 18 településen él. Regionális központjuknak Dragash település számít.²⁸⁹

A goraniak egy szláv eredetű, de iszlám hitű és kultúrájú közösség. Nyelvüket goraninak,²⁹⁰ másképp našinski-nak nevezik, ami szó szerint „mienk”-et jelent és a macedón, valamint a szerb nyelv rokona. Egyelőre leíró jellegű tudományos munka nem készült róla, ezért hivatalos nyelvként – önkormányzati szinten – nem ismertethető el.²⁹¹ A legtöbb gorani második nyelvként beszéli a szerbet vagy a bosnyákot és sokan közülük albánul is tudnak.

Egy elszigetelt régióban élő, vidéki közösségként a goraniak gazdag és változatos hagyományokkal rendelkeznek, amire nagyon büszkék.²⁹² A szerb és a roma közösségekhez hasonlóan a goraniak is május 6-án ünneplik a tavasz kezdetét, amely Đurđevdan (Szent György nap) néven ismert. Ez egyben a gorani közösség hivatalos napja is.²⁹³

A gorani férfiak jelentős része érintett az Olaszországba (Siena) irányuló szezonális migrációban. (Jellemzően télen külföldön dolgoznak, nyárra pedig visszatérnek Koszovóba.)²⁹⁴

A jelen fejezetben egységes szerkezetben taglalt – ilyen formában magyar nyelven máshol nem hozzáférhető – információk ismerete kiemelkedő jelentőséggel bírhat nemcsak a múltbéli események megértésében, de egy aktuálisan felmerülő, több etnikumot érintő, biztonsági relevanciájú esemény szálainak – pl. valószínűsíthető háttérmegállapodások – kibogozásában is. Figyelemmel kell lenni egyrészt arra, hogy a multinacionális szellemben szervezett államban a kisebbségek politikai képviselője felülreprezentált, ami részarányukhoz képest jelentős mozgásteret biztosít számukra. Másrészt sok más esetben is kvótákat írnak elő a kisebbségi részvételt elősegítendő, aminek ellehetetlenítése kiváló terepe az állam működésképtelensége bizonyításában érdekelt erőknek.

3.6. ALBÁN KULTURÁLIS SAJÁTOSSÁGOK

Indokoltak találok külön fejezetben foglalkozni az albánok néhány olyan kulturális sajátosságával, amelyek meghatározó jelentőséggel bírnak több, a koszovói „uralkodó etnikummal” kapcsolatos, biztonsággal összefüggő kérdésben is.

²⁸⁹ Kisebbségi létszámban élnek goraniak továbbá Észak-Macedónia és az albániai Kukës körzet Koszovóval határos, hegyvidéki területein.

²⁹⁰ Szintén goraninak nevezik az Iránban és Irakban élő kurdok egy része által beszélt, és az északnyugat-iráni nyelvek csoportjába tartozó egyes dialektusokat.

²⁹¹ *Communities of Kosovo*. (Letöltés: 2021. április 2.)

²⁹² Elsie (2010): i. m. 171–172. o.

²⁹³ *Communities of Kosovo*. (Letöltés: 2021. április 2.)

²⁹⁴ Elsie (2010): i. m. 171–172. o.

Az északi (köztük a mai koszovói) albán klánok sokáig íratlan szabálygyűjteménye, a Kanún – ami ma Lekë Dukagjini Törvénykönyveként²⁹⁵ is ismert – az oszmán birodalom idején kulcsfontosságú szerepet kapott az albánok nemzeti identitásának megőrzésében. „Túlélte” minden megszállást, és az albánok életének minden területét szabályozta: a sariával szemben is csak ezt ismerték el törvénynek.²⁹⁶ A Kanún 12 könyve a következő témaköröket öleli fel: Egyház; Család; Házasság; Esküvő; Öröklés; Ház, állattenyésztés és vagyon; Kereskedelem; Becsület; Károk; A Kanún és a bűncselekmények; A Vének Tanácsa; Mentességek és Kivételek. A szabályokat először a Koszovó területén található Janjevë/Janjevo-ban született ferences szerzetes, Shtjefën Gjeçovi (1874–1929) rendszerezte és hozta nyilvánosságra. A Kanún végleges változata a halálát követően, 1933-ban az albániai Shkodrában jelent meg.²⁹⁷ A Kanún talán legszélesebb körben ismert része az, amely a vérbosszú (gjakmarrja) intézményéről rendelkezik: ez az igazságszolgáltatás része és valójában az erőszak végtelen lánc. A szemet szemért, fogat fogért elven alapul – megbocsátani pedig nem lehet (ugyanakkor a bezárkózás menekülést jelenthet az érintettek számára, mert az otthonában nem szabad megölni senkit a Kanún szerint). A törvénykönyv pontosan meghatározza, mit kell megtorolni vérbosszúval: például ha hazugnak neveznek valakit más férfiak előtt, inzultálják a feleségét, elveszik a fegyverét, vagy a vendégének ártanak. Ha egy család vérbosszúba keveredik, akkor az a férfi, aki soron következik, köteles a gyilkosságot végrehajtani. Ezt követően a másik családra száll a vérbosszú kötelessége. Amennyiben elfogynak a család férfi tagjai, egy asszonynak kell levágnia a haját, férfiruhát öltetni és visszaállítani a család becsületét. (Kényszerűségből egész életükben férfiszerepet alakító, ún. „esküdt szüzek” napjainkban is élnek a térségben.)

A kommunista diktatúra idején a vérbosszú visszaszorult, mivel bármely formáját szigorúan megtorolták. A kilencvenes évek elején azonban sokszor évtizedes ügyek – például a világháború idején elkövetett gyilkosságokkal kapcsolatos „jóvátétel” igénye – éledtek újjá.²⁹⁸ Az érintett családok megbékélésének elősegítésére ezért Anton Çeta professzor vezetésével egy bizottság alakult, amely 500 aktivista segítségével igyekezett meggyőzni az érintetteket arról, hogy teljes albán családok egymás általi kiirtása helyett inkább a szerb erők elleni összefogást

²⁹⁵ Lekë Dukagjini (1410-1481) élete kevésbé ismert, egy albán herceg, illetve hadvezér lehetett, aki a Szkander bég által vezetett törökellenes harcokban szerzett érdemeket. Nem egyértelmű, hogy ő állította össze a Kanúnt, vagy csak a nevét adta hozzá.

²⁹⁶ Kakuk (2001): i. m. 121. o.

²⁹⁷ Elsie, Robert: *Der Kanun. Das albanische Gewohnheitsrecht nach dem sogenannten Kanun des Lekë Dukagjini kodifiziert von Shtjefën Gjeçovi*. Dukagjini Publishing House, Pejë, 2003. 5–6. o.

²⁹⁸ Kakuk (2001): i. m. 121. o.

helyezzék előtérbe.²⁹⁹ A mozgalom körülbelül 1200 vérbosszú ügyében járt sikerrel, feltehetőleg csak néhány ügy maradt függőben. (A békéltetést egyébként hagyományosan a Vének Tanácsa bonyolította le, bevonva a folyamatba például az imámot, vagy a polgármestert. A modern békéltetések jellemzően értelmiségi személyek, vagy NGO-k végzik.)

A vérbosszú leggyakrabban Nyugat-Koszovóban, azon belül a vidéki területeken fordult elő, a jelenség soha nem öltött interetnikus jelleget. Pontos statisztika nem áll (és nem állt) róla rendelkezésre, de napjainkban feltehetőleg évente már mindössze pár esetről lehet szó. Jelentősége azonban nőhet, amennyiben a lakosság elveszíti a hivatalos igazságszolgáltatásba vetett hitét. A jogszabályok külön nem nevesítik a vérbosszút, de a gyakorlatban gyilkossági ügyekben ezt a motivációt súlyosbító tényezőként veszik figyelembe: a büntetési tétel általában 15–25 év. Az állam a vérbosszúban érintett személyek számára nem tud védőőrizetet biztosítani.³⁰⁰

A háború utáni Koszovó leghíresebb vérbosszúval összefüggésbe hozott ügye a nyugat-koszovói Haradinaj³⁰¹ és Musaj család ügye. Konfliktusuk az UÇK és az egykori FARK³⁰² – a Bujar Bukoshi egykori emigráns kormánya által finanszírozott Koszovói Köztársaság Fegyveres Erői – közötti konfliktusra vezethető vissza. Állítólag 1999-ben az UÇK tagjai elfogtak öt FARK katonát, akik közül négyet (köztük Sinan Musajt) megkínóztak és megöltek, az ötödik személy pedig elmenekült. A Musaj család feje egy évvel fia eltűnését követően küldöttséget menesztett a Haradinaj-családhoz és kijelentette, hogy azok vérrel tartoznak a Musaj családnak. 2000-ben tűzpárbaj alakult ki a két család között, amelynek során egy kézigránát is felrobbant és mind Ramush, mind öccse, Daut Haradinaj sérülést szenvedett annak repeszeitől. Ramush-t a KFOR amerikai bázisán, majd Németországban gyógykezelték és ekkor még öccse (a nyugati hatalmak által zömmel az UÇK egykori tagjaiból létrehozott ún. Koszovói Védelmi Hadtest³⁰³ 22 éves regionális parancsnoka) is elkerülte a felelősségre vonást.³⁰⁴ 2002-ben azonban a koszovói bíróság – nem kis részben a Musaj család tagjainak tanúvallomása alapján – öt év szabadságvesztésre ítélte Daut Haradinajt az említett négy személy megkínzásáért és kivégzéséért. 2005-ben ismeretlenek kivégezték Sadik Musajt, majd miközben a miniszterelnöki pozícióról frissen lemondott Ramush Hágába utazott, hogy

²⁹⁹ Institute for War and Peace Reporting: *Comment: Time to End Destructive Kosovo Clan Warfare*. (Letöltés: 2021. február 29.)

³⁰⁰ Immigration and Refugee Board of Canada: *Kosovo: Blood feuds and availability of state protection (2010-September 2013)*. (Letöltés: 2020. november 2.)

³⁰¹ A család legmagasabb pozícióba került tagja Ramush Haradinaj, aki több alkalommal is betölthette a miniszterelnöki tisztséget.

³⁰² Forcat e Armatosura të Republikës së Kosovës – a Koszovói Köztársaság Fegyveres Erői

³⁰³ Trupat e Mbrojtjes së Kosovës – TMK

³⁰⁴ Kakuk (2001): i. m. 156–159. o.

szembenézzen a „hági Nemzetközi Törvényszékként” is emlegetett – a volt Jugoszlávia területén 1991 óta elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekményekért felelős személyek megbüntetésére létrejött Nemzetközi Törvényszék (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia – ICTY) vádjaival, öccsüket, Enver Haradinajt végezték ki ismeretlenek. A nyár folyamán ugyanazon a helyen a Musaj család két tagjának életét vették el ismeretlenek. Ramush feltételezett háborús bűntettei között a négy FARK-katona megkínzása és meggyilkolása is szerepelt, azonban a bizonyítást és a felelősségre vonást a politikus napjainkig elkerülte.³⁰⁵ Haradinaj felmentésével kapcsolatban az ICTY maga is hangot adott a tanúvédelem hiányosságaival kapcsolatos aggodalmának.³⁰⁶

Ezzel a témakörrel kapcsolatban érdemes szem előtt tartani két albán kulturális eszményt: az „amanet”-et és a „besa”-t is, azaz az ideológiai örökség és az adott szó jelentőségét. Ezek alapján a túlélőknek kötelességük teljesíteni azt a küldetést, amelyért elődjük az életüket adták: így az UÇK-t a koszovói albánok az 1945-ig visszanyúló fegyveres önszerveződés, az „Illegalja” szerves folytatásának tekintik.³⁰⁷ A gerillahadsereg mítoszához hozzá tartoznak a saját legendái és mártírjai, akik előtt az UÇK-ból kinőtt politikai-közéleti szereplők gyakran fejet hajtanak (természetesen ezzel egyúttal a háború „élő szereplőinek” hősiességére is emlékeztetve).³⁰⁸ Adem Jashari és kiterjedt családjának halála például azért is válhatott kultikus jelképpé, mert 1998 márciusában ugyanazon család több generációja veszítette életét a „dicső harcban”, a szerbek összehangolt támadása ellen védekezve.³⁰⁹ A koszovói kulturális emlékhelyek esetében feltűnő, hogy ezek kisebb része az egykori Illíriára fókuszál, míg döntő részül a közelmúlt eseményeire, azon belül a felszabadító háború albán hőseire és nemzetközi szövetségeseikre emlékezik: így például Szkander bég és Adem Jashari mellett Bill Clinton is szobrot kaphatott Pristinában. Az UÇK hőseire emlékeztető emlékművek a legkisebb falvakban is megtalálhatóak – ezzel szemben a szocialista Jugoszlávia és a szerb uralom emlékeit száműzték a közterületekről. Mindez nem könnyíti meg a nemzetközi közösség által elvárt multietnikus társadalom megteremtését.³¹⁰

³⁰⁵ Boldizsár et al. (2007): i. m. 77. o.

³⁰⁶ *United Nation's International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: Annual Reports.* (Letöltés: 2020. december 5.)

³⁰⁷ Schwandner-Sievers, Stephanie: The bequest of Illegalja: contested memories and moralities in contemporary Kosovo. *Nationalities Papers*, 41. évf., 6. sz., 2013. 954–955. o.

³⁰⁸ Ingimundarson, Valur: The Politics of Memory and the Reconstruction of Albanian National Identity in Postwar Kosovo. *History and Memory*, 19. évf., 1. sz., 2007. 118. o.

³⁰⁹ Schwandner-Sievers (2013): i. m. 964. o.

³¹⁰ Ermolin, Denis S.: When Skanderbeg Meets Clinton: Cultural Landscape and Commemorative Strategies in Postwar Kosovo. *Croatian Political Science Review*, 51. évf., 5. sz., 2014. 160. és 169. o.

Az adott szó jelentősége különleges szerepet kap az egykori gerillák háborús és emberiség elleni bűntetteinek vizsgálata során. Carla Del Ponte egykori hágai főügyész a 2008-as életrajzi könyvében kifejti, hogy Koszovóban részben a kulturális sajátosságokat kell keresni a mögött, hogy kivételesen bonyolult meggyőzni az albán származású potenciális tanúkat arról, hogy információkkal szolgáltatassanak, illetve tanúskodjanak a honfitársaik ellen. Kapcsolataikat a „becsület fogalma” határozza meg, beleértve a család, illetve a szélesebb klán integritásának mindenek feletti védelmét a külső támadásokkal szemben.³¹¹

Tágabb értelemben a kultúra és demográfiai jellegzetességek számos egyéb biztonsággal összefüggő kérdésben is meghatározó jelentőséggel bírnak. A sokgyerekes, patriarchális elven szerveződő, túlnyomó részt iszlám hitű nagycsaládokban a nők például általában csak másodlagos fontossággal bíró személyeknek számítanak, akik ezért gyakran válnak családon belüli erőszak áldozatává. A klánrendszer – a fentebb említett, összetartásra ösztökélő eszményekkel – egyes elképzelések szerint nem csak az albán szervezett bűnözés szempontjából jelent kedvező feltételeket, hanem egyenesen az olasz maffia kialakulása szempontjából is példaképp szolgált. A szokásjogon alapuló hagyományokra való hivatkozással a bűnbandák ráadásul „jobb színben” is tudják feltüntetni a törvényellenes cselekedeteiket.³¹²

3.7. POLITIKAI VISZONYOK

A következőkben a négy legjelentősebb koszovói albán politikai párt történetét és aktuális helyzetét szeretném felvázolni, valamint kitérek a kisebbségi politika néhány sajátosságára is. Koszovó jelenlegi vezető politikai entitásai közül a leghosszabb múltra a Koszovói Demokratikus Liga (Lidhja Demokratike e Kosoves – LDK) tekint vissza, amelyet hivatalosan 1989. december 23-án alapítottak, a szocializmus időszakában egyeduralkodó Jugoszláv Kommunista Liga feloszlását követően. A párt a koszovói albánok körében széleskörű támogatottsággal bírt, a szerb kisebbség által bojkottált és a belgrádi hatóságok által el nem ismert 1992. május 24-i választáson – amelyen összesen 24 politikai entitás vett részt – a szavazatok többségét (76,44%-ot) a dr. Ibrahim Rugova³¹³ által vezetett LDK szerezte meg. Bár a megválasztott négy pártból álló parlament soha nem tudott ülésezni, az LDK-t az 1990-es évek elején a Koszovó többségi albán közösség képviselőjére jogosult politikai

³¹¹ Del Ponte, Carla – Sudetic, Chuck: *Madame Prosecutor: Confrontations with Humanity's Worst Criminals and the Culture of Impunity*. Other Press, New York, 2009. 231–248. o.

³¹² Elsie (2003): i. m. 11. o.

³¹³ Koszovó elnöke 1992–2000, valamint 2002–2006 között.

szerveződésnek ismerték el. A párt a politikai tevékenységének koordinálására hamarosan irodákat nyitott az Egyesült Királyságban, Németországban, Svájcban, Svédországban és az USA-ban. A Rugova által hirdetett passzív ellenállás nyilvánvalóan döntő szerepet játszott abban, hogy a háborút egészen 1998-ig sikerült elodáztatni.³¹⁴³¹⁵

A háború után az első parlamenti választásokat 2001 novemberében rendezték meg Koszovóban, az addig eltelt két évben a nemzetközi adminisztráció irányította a tartományt.³¹⁶ Az első parlamenti választáson a Rugova által alapított LDK szerezte meg a legtöbb szavazatot (46,3%),³¹⁷ amiben kétségkívül nagy szerepet játszott, hogy a többi nagy – az UÇK tagságából kinövő – párttal szemben tíz évnyi előnnyel rendelkeztek a politika, illetőleg egy párt tevékenységének megszervezése-irányítása területén.³¹⁸ Rugovát Koszovóban a mai napig széles körben a „nemzet atyjaként” tisztelik,³¹⁹ aki az 1992–2000. periódust követően 2002-től 2006-os haláláig ismét Koszovó elnöki tisztségét tölthette be.³²⁰ A 2004. októberi választáson az LDK a korábbihoz hasonló sikert könyvelhetett el. Rugova halálát követően azonban a párt jelentősen gyengült, 2007 elején hét képviselő kivált az LDK-ból és Dardániai Demokratikus Liga néven, Nexhat Daci vezetésével külön pártot alapítottak. A 2007. novemberi választáson Fatmir Sejdiu-val az élén az LDK jóval szerényebb (22,6%-os) eredményt ért el, mint korábban, azonban ennek ellenére a kormányban koalíciós partnerként vehettek részt.³²¹ 2010-ben az LDK kilépett a koalícióból, a vezetését pedig Isa Mustafa vette át. Az LDK a 2010-es, 2017-es és 2019-es választáson is 25% körüli eredménnyel végzett, 2014-től 2017-ig Mustafa tölthette be a miniszterelnöki pozíciót. A 2019-es választásokat követően a második legtöbb szavazatot szerzett pártként az LDK az Önrendelkezésért Mozgalommal lépett rövid életű koalícióra, majd miután bizalmatlansági indítvánnyal eltávolították pozíciójából Albin Kurti miniszterelnököt, az LDK vezetőségi tagja, Avdullah Hoti alakíthatott kormányt. A Hoti kormány megválasztását azonban az alkotmánybíróság később illegitimnek nyilvánította, így 2021. februárjában ismét előrehozott parlamenti választásokat rendeztek Koszovóban. Az LDK ekkor történetének

³¹⁴ Elsie (2010): i. m. 129. o.

³¹⁵ Az albán kulturális sajátosságokról szóló 3.6. fejezetben azonban már utaltunk rá, hogy a háború idején az LDK-nak is létezett egy rövid életű fegyveres frakciója, amely a FARK nevet viselte.

³¹⁶ Szekrényes Éva: Győztesből vesztes, avagy ki nevet a végén? Választások után Koszovóban. *Külgügyi Szemle*, 13. évf., 3. sz., 2014. 69. o.

³¹⁷ Korábban, a 2000 októberi helyhatósági választáson az LDK a szavazatok 58%-át szerezte meg.

³¹⁸ Perritt (2008): i. m. 153–157. o.

³¹⁹ Politikai ellenfelei természetesen igyekeztek árnyalni ezt a képet, Hashim Thaçi az életrajzi könyvében például több helyen is döntésképtelen, gyáva alkoholistaként utal Rugovára. Forrás: Jagger – Boyes (2018) i. m. 22. és 40. o.

³²⁰ Rød, Mariana Qamile: *From Guerillas to Cabinets – A Study of the Development of Post-War Political Parties in Kosovo*. Diplomamunka. (Letöltés: 2018. augusztus 20.)

³²¹ Elsie (2010): i. m. 129. o.

legszerényebb eredményét érte el (12,73%), ami részben a Kurti-kormány megbuktatásával egyet nem értő Vjosa Osmani és követői kilépésének volt köszönhető. Isa Mustafa lemondását követően a – jelenlegi ellenzéki – párt vezetését az 1983-as születésű Lumir Abdixhiku vette át, akitől a fragmentált párttagság egységbe kovácsolását várják.³²²

A politikai színteret sokáig uraló, Rugova-féle LDK mellett a koszovói albánok politikai képviselőit a háborút követően több párt is alakult az egykori UÇK tagjaiból. A szervezet a hivatalos megszüntetését követően nagyjából beváltotta Agim Çeku 1999-es „próféciáját”, amely szerint „*egy része a rendőrség részévé válik, másik része a közigazgatásban talál helyet, harmadik részéből lesz a koszovói hadsereg, a védelmi erő, egy további része pedig politikai pártot fog alkotni.*”³²³³²⁴

Az LDK politikusaival ellentétben az egykori gerillák nem rendelkeztek valódi politikai tapasztalatokkal és a fegyveres felkelést kirobantó személyekként kezdetben a nemzetközi közösség támogatását sem mondhatták magukénak. Az UÇK-nak nem volt egyetlen „politikai örököse”. Egyes vélemények szerint az a kép is túlegyszerűsített, amely egységes felkelő csoportként ábrázolja Koszovó gerilláit. A háborút követően, a szervezet korábbi tagoltságának megfelelően a gerillaparancsnokok több, ideológiájukat tekintve hasonló pártot is alapítottak. Természetesen, akik korábban eszméltek, több előnyt élvezhettek az UÇK-hoz való kötődésüknek.³²⁵ (A legfontosabb koszovói politikai pártok és a háború kapcsolatát a 33. ábra mutatja be.)

A Koszovói Demokrata Pártot (Partia Demokratike e Kosovës – PDK) Hashim Thaçi³²⁶ alapította 1999-ben, az UÇK politikai szárnyából. A PDK tagjai adták az 1999 márciusától 1999 végéig politikai legitimitáció nélkül működő átmeneti kormány minisztereit. A párt neve a 2000. májusi első pártkongresszusig Koszovó Demokratikus Folyamataért Párt (Partia për Progres Demokratik e Kosovës) volt. A PDK a 2000. októberi helyhatósági választáson 27,3%-os eredményt ért el, a 2001. novemberi első parlamenti választáson pedig 25,5%-ot kapott. 2004-ig a kormánykoalíció tagja volt, ezt követően azonban három évig ellenzéki szerepben politizált (támogatottsága azonban nőtt: a 2004-es választáson már a szavazatok 28,9%-át kapta.) 2007-

³²² Isufi, Perparim: *Kosovo LDK's New Leader Promises 'Comeback' After Election Thrashing*. (Letöltés: 2021. május 9.)

³²³ Janssens, Jelle: *State-building in Kosovo. A plural policing perspective*. Maklu Publishers, Antwerpen, 2015. 133–134. o.

³²⁴ Az egykori főparancsnok ugyanakkor nem tett említést azokról, akik a szervezett bűnözésben találtak meg boldogulásuk útját. Ráadásul sejthető, hogy a fenti tevékenységek Koszovóban nem különülnek el élesen egymástól.

³²⁵ Rød, Mariana Qamile: *From Guerillas to Cabinets – A Study of the Development of Post-War Political Parties in Kosovo*. Diplomamunka. (Letöltés: 2018. augusztus 20.)

³²⁶ A gerillaszervezet egykori politikai vezetője, 2014-ig miniszterelnökként, majd két évig külügyminiszterként szolgált, 2016 és 2020 között pedig a köztársasági elnök pozícióját tölthette be.

ben 34,3%-kal a PDK nyerte meg a parlamenti választást,³²⁷ a pártalapító Hashim Thaçi pedig ezzel végérvényesen a következő másfél évtized megkerülhetetlen politikai szereplőjévé vált. Thaçi és pártja sikeréhez nagy mértékben hozzájárult, hogy már a 2001-es macedóniai zavargások során bebizonyította, hogy a minden albánt egyesítő államról szőtt álmokkal szemben is képes együttműködni a nemzetközi közösséggel. Tehetségét a Koszovó státuszának rendezéséről szóló átfogó tervet kidolgozó Ahtisaari is elismerte: megállapítása szerint „a koszovói albán politikusok közül ő értett a legtöbbet a geopolitikából” (felismerte például, hogy az USA-nak a gyors rendezés állna érdekében).³²⁸ A PDK-t a 2007-es választási sikerében amerikai tanácsadók segítették. A függetlenséget 2008. február 17-én szintén amerikai tanácsadók által segítve Thaçi kiálthatta ki. Az elvárásoknak megfelelően ünnepi beszédében az albán identitás helyett az európai értékekre helyezte a hangsúlyt és szerbül is mondott néhány szót. Cserébe az új államot rövid időn belül – szintén előre megkomponált módon – a világ számos országa elismerte.³²⁹ Thaçi-t – akárcsak az egykori gerillaparancsnokokból kialakult koszovói politikai elit legtöbb tagját egyfajta „Janus-arcúság” jellemezte. A koszovói albánok támogatásának megtartásához a hosszú múltra visszatekintő albán ellenálláshoz, hagyományokhoz való kapcsolódás hangsúlyozására, új (albán) nemzeti hősök mítoszának megteremtésére volt szükségük, míg kifelé a multikulturális értékek felé elkötelezett, modern államférfiak képét kellett sugározniuk. Mindezt úgy, hogy a személyükkel kapcsolatos súlyos háborús bűncselekmények vádja két évtizeden keresztül újra és újra a nemzetközi érdeklődés középpontjába helyezte őket. (Thaçi esetében épp a PDK 2010-es parlamenti választáson aratott győzelmét követően láttak napvilágot a legsúlyosabb vádak a sajtóban, amelyek a szervezett bűnözői körökkel való kapcsolatát firtatták.)

A PDK kezdetektől kétfelé ágazó tagságában az egykori UÇK-harcosok és az egyénileg csatlakozó értelmiségiek közötti feszültségek³³⁰³³¹ 2014-ben pártszakadáshoz vezettek. Jakup Krasniqi és Fatmir Limaj egykori gerillák kiváltak a PDK-ből és Kezdeményezés Koszovóért (NISMA për Kosovën)³³² néven új pártot alapítottak, amely a 2014-es választáson 5,15%-os eredményt ért el.³³³ (A következő két választáson – választási koalíciók tagjaként – szintén

³²⁷ Elsie (2010): i. m. 130. o.

³²⁸ Jagger – Boyes (2018): i. m. 123–132. o.

³²⁹ Uo. 135–143. o.

³³⁰ A párton belül folyamatosan vita tárgyát képezte, illetve feszültséget okozott, hogy utóbbiak ténylegesen mennyiben járultak hozzá a párt sikereihez.

³³¹ Perritt (2008): i. m. 157. o.

³³² A párt neve 2018-ban Szociáldemokrata Kezdeményezésre (NISMA Socialdemokrate) változott.

³³³ Peci, Edona: *Kosovo Ex-Guerrillas Form New Party*. (Letöltés: 2018. augusztus 15.)

bejutottak a parlamentbe, 2021-ben azonban a kapott szavazataik száma nem érte el a parlamentbe való bejutáshoz szükséges küszöböt.)

A PDK a független Koszovóban egészen 2019-ig kormánypártként működött,³³⁴ Thaçi pedig 2016-tól 2020-ig volt Koszovó köztársasági elnöke és a Nyugat (különösen az USA) koszovói kulcsembereként fontos szerepet játszott a Szerbiával való megegyezést célzó folyamatban is. A 2019-es választásoktól kezdve a PDK ellenzéki szerepbe helyezkedett (a 2019-es parlamenti választáson 21,23%-os, a 2021-esen 17%-os eredményt ért el), népszerűségének gyengülése a társadalom „háborús elitből” való kiábrándulására vezethető vissza. Thaçi 2020. november 5-én patetikus körülmények között mondott le az elnöki pozíciójáról és jelenleg feltételezett háborús és emberiség elleni bűntettei miatt letartóztatásban várja az ellene és társai ellen indított eljárás lefolytatását.³³⁵ A PDK elnöke jelenleg Enver Hoxhaj.

Az országon belül kiegyensúlyozottabb támogatottsággal rendelkező PDK mellett a második legjelentősebb gerilla-párt a Szövetség Koszovó Jövőjéért (*Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës* – AAK), amely az UÇK Dukagjini szárnyából jött létre – az alapító Ramush Haradinaj a háború során az UÇK Dukagjini hadműveleti zónájában volt parancsnok. (A párt népszerűsége ezen a területen – különösen Peja, Deçan és Gjakova községekben – máig kiemelkedő.) Az AAK-t eredetileg hat párt szövetsége alkotta, amelyek között az UÇK-hoz nem kötődő politikai pártok és mozgalmak is helyet kaptak.³³⁶

Az AAK az első helyhatósági választásokon 7,7%-nyi szavazatot kapott, az első parlamenti választáson pedig 7,8%-ot. 2004-ben a párt a szavazatok 8,4%-át szerezte meg, és az LDK-val kötött koalíciós megállapodás értelmében Haradinaj tölthette be a miniszterelnöki pozíciót. Mindössze öt hónapnyi kormányzást követően azonban lemondani kényszerült a pozícióról, mivel – az ICTY két egykori gerillatársával együtt háborús bűntettek elkövetésével vádolta meg.³³⁷ 2008-ban Haradinajt felmentették a vádak alól, de a pert 2010 és 2012 között részlegesen újratárgyalták. Az egykori gerillát másodszor is felmentették, de maga az ICTY is hangot adott az ügygel kapcsolatos tanúvédelmi aggályainak.³³⁸

A feltételezett háborús bűntettei miatt, szerb elfogatóparancsra Haradinajt a 2015-ben Szlovéniában, 2017-ben pedig Franciaországban vették őrizetbe, de nemzetközi nyomásra

³³⁴ 2017–2019 között az ún. „háborús szárny”, vagy PAN(A) koalíció tagjaként.

³³⁵ Bami, Xhorxhina: *Kosovo President Thaçi Resigns to Face War Crimes Charges*. (Letöltés: 2020. november 6.)

³³⁶ Perritt (2008): i. m. 155. o.

³³⁷ Elsie (2010): i. m. 81. o.

³³⁸ United Nation’s International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: *Annual Reports*. (Letöltés: 2020. december 5.)

mindkét alkalommal szabadon engedték.³³⁹ Még ugyanabban az évben a valamennyi gerillapártot egyesítő PAN(A)³⁴⁰ koalíció élén Haradinajt ismét miniszterelnökké választották. A koszovói jog alapján Hágában 2015-ben létrehozott új igazságszolgáltatási intézmény (SCSPO) azonban 2019-ben szintén elővette Haradinaj ügyét, így a történelem megismételte önmagát és a politikus másodszor is lemondásra kényszerült a miniszterelnöki pozícióról. Az AAK 2007 és 2019 között általában 10%-nyi szavazatot kapott a parlamenti választások alkalmával. 2019 óta ismét ellenzékben politizál, 2021-ben – a Haradinaj államfői ambícióit hangsúlyozó kampányt követően – a párt mindössze a szavazatok 7,12%-át szerezte meg.³⁴¹ Napjainkban a legnagyobb támogatottsággal az Önrendelkezésért Mozgalom (Levizja Vetëvendosje – LVV) párt rendelkezik Koszovóban. A mozgalom az 1997-ben alakult Kosovo Action Network civil szervezetből nőtte ki magát, amely kezdetben békés tüntetéseket szervezett a szerb uralom ellen, majd a háborút követően az eltűnt személyek sorsának tisztázását tekintette legfontosabb feladatának. A szervezet 2005-ben vette fel a LVV nevet. Vezéralakja az 1975-ös születésű Albin Kurti, aki 1998 végén Adem Demaçi, az UÇK akkori politikai vezetője mellett dolgozott, majd 1999 áprilisában a szerb erők letartóztatták, és később államellenes tevékenység miatt 15 évre elítélték. 2001 decemberében azonban szabadon engedték, ezt követően a koszovói ENSZ-közigazgatás egyik leghangosabb kritikusa lett.³⁴² Kurti politikai stílusát populistaként szokták jellemezni, nézetei baloldali/szociáldemokrata alapokon nyugodnak és az „utcai politizálástól”, erőszakos eszközöktől sem riad vissza.³⁴³ Az LVV a 2000-es években utcai tüntetésekkel vonta magára a figyelmet, melyek a tagjai által „antidemokratikus”, gyarmatosító szervezetnek tartott UNMIK ellen irányultak és a Belgráddal való tárgyalások helyett az önrendelkezés jogát követelték. 2007-ben az UNMIK román rendőrei két fegyvertelen tüntetőt gumilövedékekkel megöltek, további LVV-tagokat pedig megsebesítettek. Kurtit 2007 februárja és júliusa között – letartóztatási parancs nélkül – fogva tartották, majd házi őrizetbe helyezték. Az LVV tüntetésesei idővel folytatódtak, és bár Kurtit politikai körökben sokan „örök anarchistának” tekintették (és tekintik ma is), egyre többen felsorakoztak mögötte és csodálták, amiért szóvá merte tenni a politikai visszasságokat.³⁴⁴ Az LVV először 2010-ben indult a parlamenti választáson, amelyen rögtön a harmadik helyen végzett, a szavazatok 12,7%-át megszerezve. Sikerét minden bizonnyal annak köszönhetette,

³³⁹ *Haradinaj-ügy: A francia bíróság elutasította Szerbia kiadatási kérelmét.* (Letöltés: 2021. május 15.)

³⁴⁰ A PDK, AAK, NISMA (és az AKR) pártok kezdőbetűiből.

³⁴¹ *Ramush Haradinaj gives up on ambition to become President of Kosovo.* (Letöltés: 2021. május 15.)

³⁴² Elsie (2010): i. m. 228. o. és 233–234. o.

³⁴³ Yabanci, Bilge: Populism and Anti-Establishment Politics in Kosovo: A Case Study of Lëvizja Vetëvendosje. *Contemporary Southeastern Europe*, 3. évf., 2. sz., 2015. 17. és 24. o.

³⁴⁴ Elsie (2010): i. m. 228. o. és 233–234. o.

hogy számos koszovói albán frusztrálttá vált a háború utáni fejlemények miatt – hogy mind a szerb, mind a nemzetközi érdekeket ki kellett szolgálniuk – és az LVV-t kezdték úgy tekinteni, mint az egyetlen politikai pártot, amelyik „a háború eredeti értékeit képviseli”.³⁴⁵ Az elmúlt évtizedet az LVV egyre nagyobb politikai térnyerése jellemzi. Bár a párt már a 2017-es parlamenti választáson is a legtöbb szavazatot szerezte meg, ezt követően még három évig ellenzéki pártként működött. A 2019 októberi előrehozott parlamenti választásokon ismét az első helyen végzett. Kurti első kormánya 2020 februárjában alakult meg, pártja legjelentősebb koalíciós partnere a LDK volt. Az első Kurti-kormány azonban – az LDK bizalmatlansági indítványa miatt – mindössze 51 napot élt meg.³⁴⁶ A következő (LDK vezette) kormányt³⁴⁷ egyfajta revansképp az LVV alkotmánybírósági beadványa buktatta meg 2020 végén. A belpolitikai válsághoz hozzájárult a háborús és emberiség elleni bűntettekkel megvádolt Thaçi elnök novemberi lemondása, akinek a helyét hat hónap időtartamra Vjosa Osmani házelnök tölthette be.

A 2021. február 14-én rendezett előrehozott parlamenti választást megelőzően megállapodás született az LVV és Osmani között – aki korábbi pártjából, az LDK-ból azért lépett ki, mert nem értett egyet az első Kurti-kormány megbuktatásával – arról, hogy Osmani és újonnan alakított polgári kezdeményezésének tagjai (Guxo!³⁴⁸-ként is ismert) az LVV listáján indulnak a választáson, az LVV pedig Osmanit támogatja a köztársasági elnöki pozíció megszerzésében. Kurti végül nem indulhatott képviselőként a választáson, mert az Alkotmánybíróság december 21-i ítélete ezt minden olyan személy esetében megtiltotta, akiket az előző három év során jogerősen elítéltek.³⁴⁹ A régi hatalmi elit a – a hagyományosan az LVV-t erősítő – diaszpóra szavazásának útjába is igyekezett akadályokat gördíteni a regisztrációs folyamat újragondolásával.

Mindenek ellenére a február 14-i választásokon az LVV fölényes győzelmet aratott, a szavazatok több mint 50%-át szerezve meg.³⁵⁰ A 120 fős parlamentben ez 58 helyet jelentett. Kurti a második kormányát kizárólag nem szerb kisebbségi politikai entitásokkal szövetkezve

³⁴⁵ Rød, Mariana Qamile: *From Guerillas to Cabinets – A Study of the Development of Post-War Political Parties in Kosovo*. Diplomamunka. (Letöltés: 2018. augusztus 20.)

³⁴⁶ A belpolitikai válság látszólagos oka a koronavírus-járvány kezelése kapcsán támadt nézeteltérés volt, valójában a háttérben Thaçi elnök saját hatalmát erősítő törekvései is felimerhetőek voltak.

³⁴⁷ A kormányalakításra Thaçi elnök adott megbízást Hoti-nak, amit nem előzött meg újabb parlamenti választás.

³⁴⁸ Merj!

³⁴⁹ Kurti azért kapott felfüggesztett börtönbüntetést, mert több párttársával együtt 2015-ben politikai okokból könnygázgránátot robbantott a parlamentben (ld. az 1.2. alfejezetben a montenegrói határegyezmény kapcsán leírtakat).

³⁵⁰ Bami, Xhorxhina – Isufi, Perparim: *Opposition Vetevendosje Movement Eyes Landslide Win in Kosovo Election*. (Letöltés: 2021. május 31.)

alakította meg, illetve egy minisztériumi pozíciót kapott a Szerb Lista párt is, az alkotmányos előírások alapján.³⁵¹

Az államfőválasztást április 5-én rendezték meg. Osmani államfővé választásával a LVV megszerezte a befolyást a három legfontosabb közjogi méltóság felett, ami minden eddiginél stabilabb kormányzást tehet lehetővé. A LVV sikeréhez a társadalom régi elitből való fokozódó kiábrándulása³⁵² mellett nagyban hozzájárult, hogy hagyományosan nagy támogatottsággal rendelkezik a diaszpóra körében³⁵³, illetve hogy tudatosan nyitott széles társadalmi rétegek irányába, ezen belül különösen sikeresen szólította meg a nőket és a fiatalabb korosztályt.

Az új koszovói vezetés belpolitikai céljai között kiemelt prioritást élvez a szervezett bűnözés, korrupció és nepotizmus elleni küzdelem, amely jelentős érdekellentétet jelent a két évtizedig hatalmon lévő „háborús elit” tagjaival szemben.³⁵⁴ A Szerbiával való megbékélési folyamat tekintetében a miniszterelnök a kölcsönösség elvét hangsúlyozza, ami azt sugallja, hogy nem törekszik gyors eredményre. Politikájának fontos eleme, hogy célravezetőbbnek tartja Belgrád helyett közvetlenül a koszovói szerb kisebbséggel tárgyalni. Retorikájában továbbra is időről-időre megjelenik a „Nagy-Albánia” eszme, bár az utóbbi időben már valamelyest finomodva.³⁵⁵

A 4. és 5. függelék a háború utáni koszovói parlamenti-, illetve köztársaságielnök-választások eredményét, valamint a megválasztott vezető politikusok UÇK-hoz való kötődését mutatják be. A két táblázat abból a szempontból is beszédes, hogy a dátumok összevisszasága jól tükrözi a Koszovóban két évtizede uralkodó belpolitikai zűrzavart, melyben visszatérő jelenségnek számítanak az alkotmányos válságok, kormányválságok, bizalmatlansági indítványok, előrehozott választások stb.³⁵⁶ A nemzetközi közösség erőfeszítései – amelyek a 2008-as függetlenség egyoldalú kikiáltását követően is jelentős szerepet játszottak a térség politikai életében, annak érdekében, hogy Koszovó nyugati típusú jogállammá fejlődjön – komoly kihívásokkal álltak szemben. A két évtizede húzódozó „átmeneti időszak” vége ködbe veszett,³⁵⁷ e tekintetben sokan Albin Kurtitól és pártjától remélnék radikális változásokat.

A koszovói albán politikai pártok közül említést érdemel még a 2006-ban alapított, tehát legitimitását már nem a koszovói háborúból levezető Új Koszovó Szövetség (Aleanca Kosova

³⁵¹ Bami, Xhorxhina – Isufi, Perparim: *Kosovo Parliament Elects Albin Kurti as Prime Minister*. (Letöltés: 2021. május 31.)

³⁵² *Vjosa Osmani elected president of Kosovo*. (Letöltés: 2021. május 30.)

³⁵³ Sok koszovói ugyanis a teljes kilátástalansággal szemben választotta a külföldi létet, amiért a régi hatalmi elitet okolják.

³⁵⁴ Lényegében: szimbiózis áll fenn a szervezett bűnözői körök és az állami szereplők között.

³⁵⁵ *Kurti tells NI he won't have Serb List in Kosovo government*. (Letöltés: 2019. október 8.)

³⁵⁶ Szekrényes (2014): i. m. 66–77. o.

³⁵⁷ Rød, Mariana Qamile: *From Guerillas to Cabinets – A Study of the Development of Post-War Political Parties in Kosovo*. Diplomamunka. (Letöltés: 2018. augusztus 20.)

e Re – AKR). A leggazdagabb koszovói albánként ismert, sikereit svájci állampolgárként arató koszovói üzletember, Behgjet Pacolli³⁵⁸ liberális, centrista mozgalma legnagyobb sikerét a 2007-es parlamenti választáson aratta, a szavazatok 12,3%-át szerezve meg (ezzel akkoriban a harmadik legjelentősebb pártnak számított).³⁵⁹ A pártelnök 2011-ben rövid ideig államfőként is szolgált, azonban a megválasztása körüli szabálytalanságok miatt néhány hónapon belül lemondani kényszerült a pozícióról. Az AKR a kezdeti sikereit később nem tudta megismételni, Pacolli azonban máig a koszovói politikai élet egyik meghatározó szereplője maradt.³⁶⁰ A 2021-es választáson pártja színeiben az LDK listáján indulva szerzett képviselői mandátumot.³⁶¹

A kisebbségi közösségeket képviselő politikai pártok történetének részletesebb ismertetésétől terjedelmi okokból eltekintek, ezek esetében inkább a tendenciákra szeretném helyezni a hangsúlyt. A nem albán közösségek parlamenti képviselete a népességen belüli létszámukhoz viszonyítva pozitív diszkriminációról tanúskodik. A 2001 májusában kihirdetett Koszovói Ideiglenes Önkormányzat Alkotmányos Kerete a 120 képviselői helyből 20 *fenntartott* helyről rendelkezett, a 2008-as Alkotmány viszont már 20 *garantált* helyet ír elő részükre.³⁶² ³⁶³ (A 20 képviselői hely elosztásával kapcsolatban ld. a 3.2. Államforma, közigazgatás alfejezetben leírtakat.) A kisebbségi mandátumok pártonkénti megoszlását a függetlenség 2008-as kikiáltása óta rendezett parlamenti választások esetében a 6. függelék mutatja be.

A legutóbbi két parlamenti választáson a szerb közösség számára garantált helyek mindegyikét a Szerb Lista (Srpska lista – SL) párt szerezte meg, amelynek szavazóbázisát a tíz szerb többségű község adja. Ezen községek polgármestereinek mindegyike a SL tagságából került ki. A jelenlegi helyzet megértése szempontjából szem előtt kell tartani, hogy a politikai képviseletet érintő szabályozás mellett a 2008-as Alkotmány egyéb kedvezményeket is garantált a szerbek számára, például azzal, hogy az ország egyik hivatalos nyelvévé nyilvánította a szerbet, vagy a kulturális emlékhelyek köré védelmi zónák biztosítását irányozta elő. Ezen jogok érvényesítése azonban sok esetben gátakba ütközik. Ez is hozzájárul ahhoz (más szempontból ürügyet szolgáltat arra), hogy a szerb közösség – különösen annak az Ibar folyótól északra élő tagjai nem fogadják el a koszovói intézmények joghatóságát. A szerb párhuzamos

³⁵⁸ A Mabetex vállalatcsoport alapítója, amelynek legfontosabb munkái között szerepelt például a Kreml felújítása.

³⁵⁹ Elsie (2010): i. m. 81. o. és 265. o.

³⁶⁰ *Behgjet Pacolli*. (Letöltés: 2021. május 31.)

³⁶¹ *Last week's election in Kosovo success for left-wing*. (Letöltés: 2021. május 31.)

³⁶² Az első esetben a kisebbségi közösségeket képviselő politikai entitások által a parlamenti helyekért folyó „rendes” versenyben az 5%-os parlamenti küszöb átlépése mellett elnyert mandátumokat hozzáadták az adott kisebbség részére fenntartott helyekhez. A garantált helyek esetében az 5%-os küszöb átlépésével elnyert mandátumokat már levonják az egy-egy nemzeti közösség részére alkotmányosan garantált helyek számából.

³⁶³ Horváth László: A parlamenti választási rendszerek nemzeti kisebbségi vonatkozásai a Nyugat-Balkánon – harminc éve a demokrácia árnyékában? *Kisebbségi szemle*, 5. évf., 2. sz., 2020. 13. o.

intézmények fenntartásával pedig Belgrád óriási befolyással bír a koszovói szerbek felett. A SL párt szoros kapcsolatot ápol a szerbiai vezető kormánypárttal, a Szerb Haladó Párttal (Srpska napredna stranka – SNS). A koszovói szerbek képviselőinek területén gyakorolt monopol helyzetének biztosítása érdekében a párt a szavazók, illetve politikai ellenfelek, valamint családtagjaik megfélemlítésétől sem riad vissza. Eszközrendszerük az érintettek állásával, lakhatásával összefüggő zsarolásoktól a politikai gyilkosságig terjed. Utóbbira Oliver Ivanović mérsékelt koszovói szerb politikus („Szabadság, Demokrácia, Igazságosság” Polgári Kezdeményezés – Gradanske inicijative Sloboda, demokratija, pravda) 2018 februárjában történt kivégzése szolgált elrettentő példát.³⁶⁴ A kisebbségi képviselői helyek felének birtoklása jelentős politikai hatalmat biztosít a SL (és ez által jelentős befolyást a mögötte álló Belgrád) számára, ennek segítségével könnyen meggátolhatják a kisebbségi képviselők kétharmadának támogatását is kívánó jogszabályok elfogadását.

Az egyéb kisebbségi pártoknak a koszovói függetlenség kikiáltása óta elért választási eredményeit áttekintve megállapítható, hogy a török mandátumok és a gorani mandátum esetében egy-egy párt vált az adott kisebbség érdekeinek meghatározó képviselőjévé. Ez a bosnyák mandátumok esetében is hasonlóképp alakult, ugyanakkor a Szociáldemokrata Unió (SDU) 2021-ben új politikai szereplőként jelent meg a porondon, elnyerve a háromból az egyik képviselői helyet. A RAE közösség által megszerezhető négy mandátum esetében az elmúlt öt választás eredményei változatosabb képet mutattak – a tekintetben is, hogy a roma, az askáli vagy az egyiptomi közösség rendelkezhetett az adott időszakban két mandátummal a négyből – azonban ebben az esetben is mindössze néhány meghatározó politikai entitás biztosította a kisebbségek képviselőit. 2021-ben a roma közösség esetében is mandátumot szerzett egy új politikai entitás, a Roma Kezdeményezés (Romska inicijativa – RI).

A koszovói alkotmány a kisebbségek kormányzásban való részvételének biztosítása érdekében is tartalmaz előírásokat. Így például egy-egy miniszteri pozíció a szerb, illetve egyéb közösségek számára van fenntartva, amennyiben pedig 12 minisztériumnál több működik, további egy miniszteri pozíciót kapnak a kisebbségi közösségek.³⁶⁵

Bizonyos kiélezettebb politikai helyzetekben nagy jelentősége lehet a kisebbségi mandátumok feletti befolyásnak, aminek Koszovó esetében jelenleg különösen a SL esetében van komoly súlya.³⁶⁶ A 2021-es választással kapcsolatos egyik legnagyobb visszhangot kiváltó botrány is

³⁶⁴ Conley, Heather A. – Saric, Dejana: *The Serbia-Kosovo Normalization Process. A Temporary U. S. Decoupling.* (Letöltés: 2021. május 31.)

³⁶⁵ *Constitution of the Republic of Kosovo.* (Letöltés: 2022. május 31.)

³⁶⁶ A gorani közösség képviselője az elmúlt időszakban rendszeresen együttműködött a szerb képviselőkkel.

ezzel volt kapcsolatos. A választást megelőzően ugyanis olyan új bosnyák, illetve roma politikai entitások jöttek létre (Egyesült Közösség–Adrijana Hodzic³⁶⁷ és RI), amelyek magabiztosan szereztek hely(ek)et a parlamentben.³⁶⁸ A rájuk leadott voksok és az érintett kisebbség földrajzi eloszlásának vizsgálata azonban bizonyító erejű volt arra nézve, hogy ezek az eredmények kizárólag a koszovói szerbek átszavazásával születhettek meg. A jogorvoslati folyamat lezárultával Adrijana Hodzic pártja elveszítette mandátumát, a Roma Kezdeményezés pedig az eredeti eredménnyel szemben csak egy képviselői helyet szerzett meg a parlamentben.³⁶⁹

A politikai tényezőt elemző fejezet rész végén érdemes megvizsgálni a legutóbbi parlamenti választás községenkénti győztes politikai entitásait bemutató térképet (ld. 34. ábra).

A térkép rámutat arra, hogy míg országos szinten a LVV abszolút győzelmet aratott, a régi hatalmi elit a legerősebb bástyaiban – a PDK esetében ez a Drenica-völgy környéke, az AAK esetében pedig a nyugat-koszovói Deçan/Dečani és környéke – továbbra is jelentős politikai befolyással rendelkezik. A SL szerb többségű községekben aratott abszolút győzelme mellett a kisebbségi közösséget képviselő pártok közül a Koszovói Török Demokrata Párt (KDTP³⁷⁰) rendelkezik abszolút többséggel, Mamuşa járásban.

3.8. OKTATÁS

Az oktatásügy a sokáig kizárólag más államok területén szétszórta élő albánok esetében a kezdetektől jóval többről szólt, mint a tanításról. A mai Koszovó területén az első albán nyelvű iskolát 1889-ben Prizrenben nyitották meg.³⁷¹ Az első világháború idején megközelítőleg 300 albán nyelvű iskola létezett. A Szerb–Horvát–Szlovén királyság, illetve Jugoszláv Királyság időszakában azonban – az ezzel kapcsolatos nemzetközi szerződés aláírása ellenére – Koszovóban nem engedélyezték az albán nyelvű oktatást. A második világháborús olasz és német megszállás idején ismét számos albán nyelvű iskolát alapítottak, ez a tendencia Jugoszlávia létrejöttét követően is folytatódott. Ennek – és a szocialista propagandának, illetve a gazdasági fellendülésnek is – köszönhetően kedvező változások következtek be például a lányok oktatása, vagy az analfabetizmus felszámolása terén.³⁷²

Később, a Milošević-i időkben a szerbek ismét úgy tekintettek az oktatásra, mint a koszovói albán lakossággal szembeni fennhatóságuk eszközére. Az 1980-as évek végére az albánoknak

³⁶⁷ Ujedinjena Zajednica-Adrijana Hodzic – UZ-AH

³⁶⁸ *Balje: Srpska Lista interfering in elections.* (Letöltés: 2021. június 26.)

³⁶⁹ Isufi, Perparim: *Kosovo Election Panel Cancels 'Manipulated' Bosniak and Roma Votes.* (Letöltés: 2021. június 26.)

³⁷⁰ Kosova Demokratik Türk Partisi

³⁷¹ Mustafa, Avzi: *Figura mësuësish shqiptarë.* Bashkësia Kulturore Shqiptare, Tetovo, 1995. 103. o.

³⁷² Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 34. o.

gyakorlatilag már nem volt egységes oktatási rendszerük. A főleg a diaszpóra által finanszírozott és magánházakban működő „földalatti” oktatási rendszert az albánok kezdetben ideiglenes intézkedésnek tartották, ám az mégis csaknem egy évtizedig tartott, egészen az 1999-es konfliktus végéig. A „párhuzamos iskolákba” 267 000 diák járt, ezen intézmények éves költségvetése körülbelül 45 millió dollár volt. A tankönyvek az 1989 előtti albán nyelvű tananyag alapján alapultak. A „Koszovói Köztársaság” bélyegzővel ellátott bizonyítványokat azonban Koszovón kívül nagyrészt nem ismerték el.³⁷³

A felsőoktatásban 1968-ig a szerbhorvát volt a fő oktatási nyelv. A szerb és albán nyelven egyaránt oktató Pristinai Egyetemet 1969-ben alapították, 14 kara közül 12 Pristinában működött, míg a bányászati és kohászati kar Észak-Mitrovicában, a pedagógiai kar pedig Prizrenben kapott helyet. Az intézményt idővel Szerbia egyik legnívósabb egyetemeként tartották számon.³⁷⁴

A Pristinai Egyetem a kezdetektől központi szerepet töltött be az albánok autonómiáért vívott harcában: az 1980-as és 1990-es években valamennyi jelentős konfliktushelyzetet egyetemi tiltakozások előzték meg. A passzív ellenállás éveiben létrehozott párhuzamos struktúrák az oktatás későbbi, etnikai alapon történő kettéválását is megalapozták.³⁷⁵ A koszovói háború következményeképp a Pristinai Egyetem szerb munkatársait és hallgatóit 1999-ben száműzték Koszovó területéről és csak 2001-ben települtek vissza, Észak-Mitrovicába.³⁷⁶ Az albántól elkülönülő szerb felsőoktatás megszilárdításához – amit eredetileg csak átmeneti biztonsági rendelkezésnek terveztek – az UNMIK által kihirdetett, 2003. évi felsőoktatási törvény is hozzájárult.³⁷⁷ Míg a nemzetközi közösség a felsőoktatási rendszer tekintetében is a multikulturalitást szorgalmazza, a valóságban a Pristinai Egyetem Észak-Mitrovicai létesítményei (University of Pristina – Kosovska Mitrovica, UPKM / University of Mitrovica North, UMN) máig belgrádi befolyás alatt állnak.³⁷⁸ A pristinai székhelyű „Hasan Prishtina” Egyetem (University of Prishtina „Hasan Prishtina” – UP) pedig 14 karral működik a fővárosban, emellett három másik koszovói városban is vannak létesítményei.³⁷⁹

³⁷³ Picciano, Nicasia – Elbasani, Arolda: *UN Shares Blame for Segregated Education in Kosovo*. (Letöltés: 2021. július 3.)

³⁷⁴ *University of Pristina Kosovska Mitrovica*. (Letöltés: 2021. július 3.)

³⁷⁵ Selenica, Ervjola: *Higher Education is Reinforcing Kosovo's Ethnic Divide*. (Letöltés: 2021. július 3.)

³⁷⁶ *University of Pristina Kosovska Mitrovica*. (Letöltés: 2021. július 3.)

³⁷⁷ Picciano, Nicasia – Elbasani, Arolda: *UN Shares Blame for Segregated Education in Kosovo*. (Letöltés: 2021. július 3.)

³⁷⁸ Selenica, Ervjola: *Higher Education is Reinforcing Kosovo's Ethnic Divide*. (Letöltés: 2021. július 3.)

³⁷⁹ *Universiteti I Prishtinës Hasan Prishtina*. (Letöltés: 2021. július 3.)

Jelenleg Koszovóban – az UMN-nel és az UP-vel együtt – kilenc állami felsőoktatási intézmény működik. Emellett jelentős számban működnek magán-felsőoktatási intézmények is (ld. 35. ábra.)

Az oktatási rendszer hasonló a hazánkban megszokotthoz, azzal a különbséggel, hogy a koszovói fiatalok nyolc helyett kilenc évig járnak általános iskolába.

A többi szektorhoz hasonlóan az oktatásügyi is számos problémával küzd, illetve fejlesztésre szorul. Az önkormányzatok egyharmadában nem áll rendelkezésre állami óvodai ellátás, a magánintézmények felügyelete pedig megoldatlan, színvonaluk meglehetősen változó.

A közoktatás minősége aggasztóan rossz, presztízse egyre csökken. (Ezt jól mutatja, hogy a politikusok gyerekei szinte kivétel nélkül magániskolákban, nemzetközi iskolákban folytatják tanulmányaikat.) A komoly infrastrukturális és erőforrás-hiányosságok mellett az oktatási szférában is jellemző a nepotizmus, ezzel együtt a szakmaiatlanság. A lemorzsolódás mindemellett óriási.³⁸⁰ Ilyen körülmények között a COVID-19 világjárvány az oktatás területén is az átlagosnál súlyosabb (egyelőre beláthatatlan) következményekkel járt Koszovó számára. A digitalizáció alacsony fokából adódó problémák mellett Szerbia és Koszovó államközi kapcsolataiban is feszültségeket generált, hogy a párhuzamos szerb intézmények a koszovói helyett a szerb kormányzat által bevezetett intézkedésekhez alkalmazkodtak.³⁸¹

Az OECD PISA tesztjén először 2015-ben vett részt az állam, oktatási rendszere akkor a három legrosszabbul teljesítő rendszer egyikének bizonyult. Ennek komoly visszhangja volt Koszovóban, a következő években sok szó esett az oktatás fejlesztéséről, ennek ellenére a 2018-as felmérés hasonlóan lesújtó eredményt hozott. (Időközben a színvonal emelése érdekében egyebek mellett kötelező továbbképzési rendszert vezettek be, azonban a képzések igazolása kapcsán is jelentős visszaélésekre derült fény.)

A valódi eredményekhez gondos tervezésre, a humán erőforrás minőségének javítására, és az oktatási célra fordított költségvetés emelése mellett a különféle forrásokból származó támogatások megfontolt felhasználására lenne szükség. Papíron a 2017–2021-es Oktatási Stratégia – amely olyan kérdéseket is magába foglalt, mint például a kisebbségek és sérülékeny csoportok oktatási rendszerbe történő integrálása – jó alapot nyújthatott volna ehhez, azonban céljaiból kevés valósult meg.³⁸²

³⁸⁰ Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government*. (Letöltés: 2020. január 5.)

³⁸¹ Madhi, Gentiola – Trupia, Francesco: *Covid-19: the pandemic is testing the Balkan countries' education systems*. (Letöltés: 2021. július 4.)

³⁸² Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government*. (Letöltés: 2020. január 5.)

A közoktatás jelenleg öt nyelven érhető el szélesebb körben Koszovóban, ezek az albán, a szerb, a bosnyák, a török és az angol. A szerb nyelven működő nevelési-oktatási intézmények a legtöbb, jelentős szerb lakossággal rendelkező területen hozzáférhetőek. A koszovói szerb iskolák a szerbiai oktatási minisztérium által kifejlesztett tananyagokat oktatják, ami egyes történelmi, illetve földrajzi kérdésekben alapvetően eltér a koszovói albán nézőponttól, ezzel hozzájárul a meglévő etnikai feszültségek fenntartásához. A bosnyák és török nyelvű oktatás szintén elérhető az adott közösségek által lakott járásokban. Jellemző azonban, hogy bár egyes felsőfokú képzések is elérhetőek bosnyák, illetve török nyelven, sok fiatal inkább külföldön folytat felsőfokú tanulmányokat. A RAE kisebbséget alkotó közösségek megoszlanak az albán és a szerb nyelvű oktatás között. A romák többsége a szerb oktatási rendszerben tanul, míg az askáliak és egyiptomiak az albánban. A gorániak saját nyelvén szintén nem érhető el oktatás, a Dragash/Dragaš-i és észak-mitrovicai gorániak a szerb oktatási rendszer résztvevői, más területeken albán, vagy bosnyák oktatásban részesülnek.³⁸³

A koszovói szakképzési rendszer átgondolatlan, nem veszi figyelembe a munkaerőpiaci igényeket. Az oktatásfejlesztési programok kevés gondot fordítottak erre a területre, a kétkezi munkával megélhetést biztosító képzéseket érezhetően a gyengébben teljesítő tanulók alternatívájának szánják.

2017-ben súlyos csapást jelentett az oktatási területen elért addigi eredményekre, hogy a Haradinaj-kormány Koszovói Akkreditációs Ügynökség ügyeibe való beavatkozása miatt Koszovót kizárták az Európai Felsőoktatási Minőségbiztosítási Nyilvántartásból (European Association for Quality Assurance in Higher Education – ENQA). A tagság visszanyeréséhez az ügynökség függetlenségét garantáló új jogi szabályozásra, valamint a jó gyakorlatok átvételére – az üzleti, politikai érdekek helyett tisztán technikai kritériumok figyelembevételére – lenne szükség.³⁸⁴

Az oktatással kapcsolatos kérdések – különösen a diplomák kölcsönös elismerése – a Belgrád és Pristina között több mint egy évtizede folyó párbeszédben is fontos szerepet kaptak. Már annak kezdeti, technikai szakaszában megállapodás született arról, hogy az Európai Egyetemi Szövetség igazolja a diplomák eredetiségét, melyeket ezt követően kölcsönösen elismernek mind Szerbiában, mind Koszovóban. A szerbiai alkotmánybíróság azonban ezt a döntést később (2014-ben) alkotmányellenesnek ítélte.³⁸⁵ Jelenleg Koszovó elismeri mind az Észak-

³⁸³ *Communities of Kosovo*. (Letöltés: 2021. április 2.)

³⁸⁴ Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government*. (Letöltés: 2020. január 5.)

³⁸⁵ Juhász Krisztina: A Koszovó és Szerbia közötti párbeszéd és a brüsszeli megállapodás végrehajtásának eddigi mérlege. *Külügyi Szemle*, 14. évf., 2. sz., 2016. 36. o. és 47. o.

Mitrovicában, mind a Szerbiában kiadott diplomákat, Szerbia azonban nem ismeri el a Koszovóban kibocsátottakat. (Ez különösen a preševo-völgyi albánok számára hátrányos, akik így az anyanyelvükön, Koszovóban szerzett diplomákkal nem tudnak elhelyezkedni a közszférában.)³⁸⁶ A diplomák és szakmai bizonyítványok kölcsönös elismerésének kérdésköre az USA által tető alá hozott, 2020. szeptember 4-i megállapodásokban is helyet kapott.³⁸⁷

Az iskoláknak, illetve az oktatásnak jelentős szerep jut a külföldi befolyásolás, illetve különféle ideológiák terjesztése kapcsán. Az elmúlt években különösen átpolitizálódott a török finanszírozású koszovói oktatási intézmények ügye. A 2016-os törökországi puccsért felelősnek tartott Fetullah Gülen³⁸⁸ által alapított iskolák ellehetetlenítése, bezárása mellett – melyekben egyes becslések szerint körülbelül 50 ezer koszovói diák tanult – a 2016-ban létrehozott török állami Maarif alapítvány támogatásával 2017 óta sorra nyílnak az ún. „Maarif iskolák”, melyek a török kormányzat által elvárt ideológiát terjesztik.³⁸⁹

3.9. TELEPÜLÉSSZERKEZET

Láthattuk, hogy a kultúrák olvasztótégelyeként ismert Balkán szívében fekvő Koszovó viharos múltjában nem ritkán egymástól nagyon eltérő ideológiai rendszerek követték egymást. Ezek gyakran a tértervezés logikáját tekintve is igen különböztek egymástól, ami nyomot hagyott a települések fejlődésében. Jónéhány koszovói város – például Deçan, Prizren – keletkezése szerb ortodox kolostorok alapítására vezethető vissza. A vallási központokat jellemzően idilli tájakon, hegylancok tövében építették fel. Az Oszmán Birodalom idején a kereskedelmi tevékenység, kézművesség volt a legerősebb hajtómotorja a városok fejlődésének, melyek a bazárok körül alakultak ki – az ortodox templomokat pedig sok esetben mecsetekkel egészítették ki. A második világháborút követően, a szocializmus időszakában a nagyszabású ipari és társadalmi projektek – melyeknek a haladást és a jólétet kellett bizonyítaniuk – ugyancsak meghatározóak voltak a települések fejlődésére is.³⁹⁰

Az 1990-es évek fegyveres konfliktusai a településszerkezetet tekintve is jelentős változásokat hoztak az egykori Jugoszlávia területén. Amellett, hogy a háborúk során egyes települések

³⁸⁶ Haxhiaj, Serbeze – Stojanovic, Milica: *BIRN Fact-Check: What Progress Has the Kosovo-Serbia Dialogue Made?* (Letöltés: 2021. július 21.)

³⁸⁷ Stojanovic, Milica – Bami, Xhorxhina: *Kosovo and Serbia Sign 'Historic' Deal Under Trump's Auspices.* (Letöltés: 2020. szeptember 4.)

³⁸⁸ Vallási toleranciát hirdető és civil társadalmat építő iszlám hitszónok, aki a saját mozgalmán belül katonai rendszert épített ki. 1999 óta az USA-ban él. Követőit gülenistáknak nevezik. Fodor Pál: *Fetullah Gülen mozgalma.* (Letöltés: 2022. május 31.)

³⁸⁹ *Turkey tries to counter Gulenist schools in Kosovo.* (Letöltés: 2021. július 21.)

³⁹⁰ Boussauw, Kobe : *Challenges, threats and opportunities in post-conflict urban development in Kosovo.* (Letöltés: 2021. július 10.)

lakosságszámában drasztikus változások következtek be, az épületek jelentős része is megrongálódott/megsemmisült, az új államhatárok kialakulásával pedig a települési hierarchiában is változások következtek be. Pristina például a szerb autonóm tartomány központjából a vitatott jogállású új koszovói állam fővárosává avanzsált. Ez természetesen a városi funkciók bővülésével is járt, ugyanakkor a vonzáskörzete bizonyos funkciók tekintetében éppen hogy csökkent (ld. pl. az 1994-ben a macedóniai Tetovo-ban alapított új, albán nyelvű egyetemet).³⁹¹

Koszovó területe a szomszédos államokhoz képest sűrűn lakott. 2020 végén a népsűrűség átlagosan 164,9 fő/km² volt,³⁹² ez az érték azonban nagy szórást mutat a sűrűn lakott nagyvárosok és a vidéki, szórványosan lakott területek között (ld. 36. ábra). A koszovóiak több mint fele (2011-ben 61,7%) napjainkban is falvakban él, a síkságokon, illetve a hegyvidéki területek alacsonyabban fekvő részein. Az állam egyes részein még ma is előfordul, hogy a lakosság egy része az állatállomány szezonális mozgását követve az év egy részében a hegyi kunyhókba költözik fel.³⁹³

A 37. ábra Koszovó településeinek lakosságszámát mutatja be a legutóbbi (2011-es) népszámlálás adatai alapján. Az állam legnépesebb városa a főváros, Pristina, amelynek lakossága 2019-ben (a CIA – The World Factbook becslése szerint) 216 870 fő volt. További jelentős (25 ezer főnél magasabb lakosságszámú) városok Prizren, Ferizaj, Mitrovica, Gjakova, Peja, Gjilan és Vushtrri/Vučitrn.

Az 1998–1999-es fegyveres konfliktust követően erőteljes urbanizációs folyamat vette kezdetét Koszovóban. Ez egyrészt a vidéki lakosság otthonának lerombolására vezethető vissza, másrészt pedig a városokban a gazdasági, egészségügyi, kulturális stb. funkciók könnyebb elérhetőségére. A városi népesség tehát ugrásszerű növekedésnek indult, ami különösen igaz volt a fővárosra, Pristinára, ahová a környező falvak lakossága mellett az ország egészéből áramlottak az új lakosok. A jobb életkörülményekre vágyó tömegek azonban a városok tervezetlen terjeszkedése következtében hamarosan az infrastruktúra hiányosságaival, illetve a környezetszennyezés problémáival voltak kénytelenek szembesülni.³⁹⁴ (Beszédes, hogy a 2021-es önkormányzati választásokon Pristina polgármesteri pozícióját egy várostervezésben

³⁹¹ Ledács Kiss Jenő (szerk.): *A Nyugat-Balkán*. MK Katonai Biztonsági Hivatal, Budapest, 2009. 92–100. o.

³⁹² *Vjetari Statistikor i Republikës së Kosovës 2021*. (Letöltés: 2021. augusztus 21.)

³⁹³ Allcock, John B.: *Kosovo self-declared independent country*. (Letöltés: 2021. július 10.)

³⁹⁴ *Profili i Kosovës Zhwillimi Hapësinor në Kosovë. Dokument pune*. (Letöltés: 2021. július 7.)

jártas építész, Përparim Rama szerezte meg, akivel szemben nagyok az elvárások, hogy rendet tegyen a sokáig kaotikusan fejlődő fővárosban.³⁹⁵⁾

Országsszerte további jelentős problémát jelentenek az illegális építkezések, amelyek gyakran a mezőgazdaság számára értékes földeken, illetve árvízveszélyes területeken valósulnak meg.³⁹⁶

Társadalmi, gazdasági, környezeti szempontból is fontos lenne tehát, hogy megfelelő szakmai színvonalú helyi, regionális és országos szintű rendezési tervek készüljenek, amelyeket aztán végre is hajtanak. Az elmúlt két évtizedben jellemző nagymértékű korrupció és nepotizmus ugyanis e tekintetben is rendkívül visszafogta a fejlődést.³⁹⁷

Bár ebben az alfejezetben nem fektettem különös hangsúlyt a népesség etnikai megosztottságára, illetve annak területi vonatkozásaira (aminek legikonikusabb példája Mitrovica, a kettéosztott város), biztonsági szempontból lényeges körülmény, hogy a Belgrád–Pristina párbeszéd során felmerült Szerb Községek Közössége/Szövetsége koncepció alapján, annak megvalósulása esetén a szerb közösség elvárná, hogy Pristina – egyebek mellett – a városfejlesztésben, helyi gazdaságfejlesztésben is autonómiát biztosítson a számukra. Fejlett demokráciákban a helyi ügyek ellenőrzésének hasonló igényei természetes igénynek tekinthetők, az etnikailag mélyen megosztott államokban, mint amilyen Koszovó is, azonban az ilyen szintű hatalomátadásnak is nagy a tétje.³⁹⁸

3.10. EGÉSZSÉGÜGY

Az egészségügy jelenlegi helyzetének vizsgálatához érdemes visszatekinteni a Koszovó tartományi autonómiájának megvonását követő időkre, amikor az albán lakosság a párhuzamos intézményrendszer részeként elkezdte kiépíteni a saját egészségügyi rendszerét. 1992-re több mint hétszáz ezer koszovói albán maradt társadalombiztosítási ellátás nélkül, akik számára egyetlen lehetőségként az „árnyékklinikák” maradtak, amelyek az emigrációban élő albánoktól befolyt „adóból”, méltatlan körülmények között működtek, az orvosaik nagyon kevés fizetésért dolgoztak (vagy egyáltalán nem kaptak ellentételezést a munkájukért). A rosszul szervezett rendszeren a nemzetközi segélyszervezetek támogatásai sem tudtak javítani, a sürgősségi

³⁹⁵ Isufi, Perparim: *Homecoming: Can a London Architect Fix Kosovo's Chaotic Capital?* (Letöltés: 2021. november 20.)

³⁹⁶ *Profili i Kosovës Zhwillimi Hapësinor në Kosovë. Dokument pune.* (Letöltés: 2021. július 7.)

³⁹⁷ Gollopeni, Besim – Kurtishaj, Alban: *Challenges of Spatial Planning in Kosovo in Transition Time.* (Letöltés: 2021. július 7.)

³⁹⁸ Morina, Engjellushe: *The path to recognition: Kosovo's and Serbia's evolving dialogue.* (Letöltés: 2021. július 10.)

betegellátást végző látogató háziiorvosi rendszer kialakítása helyett ugyanis azokból sokszor inkább drága diagnosztikai műszereket vásároltak.³⁹⁹

Koszovóban ma is rendkívül fejletlenek az egészségügyi közszolgáltatások. Az összes kezelés 40%-a a betegek saját finanszírozásában történik. Az Európai Bizottság szerint a lakosság egyötöde a rossz anyagi helyzete miatt egyáltalán nem engedheti meg magának az egészségügyi ellátást. A társadalom legszegényebb rétegeit nem éri el a megelőző intézkedések, a diagnózishoz, terápiához való hozzájutásuk pedig komoly kihívást jelent.⁴⁰⁰ A közegészségügyi ellátások csak bizonyos csoportok számára ingyenesek, ezek különösen a 15 év alattiak, a 65 év felettieknek, a diákok (a képzésük végéig), a fogyatékkal élő személyek, a vértanúk, a háborús és egyéb rokkantak és közeli családtagjaik, a szociális támogatásban részesülők és közeli családtagjaik.

A közegészségügyi ellátás három szinten szerveződik. Az alapellátás megszervezése a községek hatáskörébe tartozik, a második szintet a regionális kórházak⁴⁰¹ alkotják. A legmagasabb szintű ellátást pedig a Koszovói Egyetemi Klinikai Központ (University Clinical Center of Kosovo – UCCK) biztosítja.⁴⁰² A szerb (illetve a szerbül beszélő egyéb közösségekhez tartozó) állampolgárok nem szívesen veszik igénybe a koszovói állami egészségügyi rendszert, aminek a bizalmatlanság mellett sokszor nyelvi akadályai is vannak. A koszovói szerbek jellemzően szívesebben fordulnak panaszaiikkal a Belgrád által finanszírozott párhuzamos egészségügyi intézményekhez, például Gračanicában, vagy Észak-Mitrovicában (az ottani regionális kórházba jellemzően az egész állam területéről érkeznek a páciensek).⁴⁰³ (Az egészségügyi ellátórendszer regionális és országos hatáskörű intézményeinek elhelyezkedését a 38. ábra mutatja be.)

Koszovóban az egészségügyre is erős átpolitizáltság jellemző, a korrupcióval kapcsolatos ügyek ezt a szektort is erősen érintik. A kinevezések, pénzügyi alapok feletti csatározások jelentősen hozzájárulnak a rendszer működésképtelenségéhez. Az orvosok jellemzően állami és magánintézményekben egyaránt dolgoznak, ami visszaélésekre ad lehetőséget (az állami ellátórendszerhez forduló betegeket számos esetben átirányítják drága magánintézményekbe). Az állami egészségügyet erősen sújtja az „agyelszívás”, egyre több szakember távozik Nyugatra, elsősorban Németországba. Amennyiben a koszovói kormányzat nem tesz megfelelő

³⁹⁹ Kakuk (2001): i. m. 53. o.

⁴⁰⁰ Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government*. (Letöltés: 2020. január 5.)

⁴⁰¹ Pristina, Prizren, Peja, Gjakova, Ferizaj, Gjilan, Mitrovica

⁴⁰² *Health*. (Letöltés: 2021. július 12.)

⁴⁰³ *Focus Kosovo. Medizinische Grundversorgung*. (Letöltés: 2021. július 11.)

lépéseket a munkakörülmények, bérezés javítása érdekében, folytatódni fog ez a tendencia. Az egészségügyi ágazatban kiemelten fontos továbbképzésekre, az eszközök korszerűsítésére nem fordítanak elég figyelmet. (2012-ben pl. Csehországgal kétoldalú megállapodást írt alá Koszovó külföldi szakértők bevonásának és helyi orvosok képzési költségeinek megosztásáról, de ennek gyakorlati megvalósítása elmaradt.)

Bár az elmúlt években történt néhány előremutató lépés a szektorban (pl. lehetővé tették a civil szervezetek számára, hogy figyelemmel kísérhessék az egészségügyi célú beszerzéseket; közzétették az alapvető gyógyszerek listáját stb.), ez még nem járt látványos eredményekkel, ahhoz az egészségügyi igazgatás átfogó reformjára lenne szükség.

A Nyugat-Balkánon és a tágabban értelmezett Európában is egyedülálló Koszovó esete a tekintetben, hogy nincs egészségbiztosítási rendszere. Ugyan a parlament 2014-ben elfogadott egy „bismarcki modellt” alapul vevő (szolidaritáson alapuló) egészségbiztosítási törvényt, de az egészségbiztosítási alap létrehozását azóta is halogatják, egyik kormány sem mutatott eddig hajlandóságot a díjbeszedés megkezdésére (tartva attól, hogy a társadalom erre egy új adóként fog tekinteni). Ez a rendszer egyébként nem jelentené az egyetemes egészségügyi ellátás garantálását, de jelentős javulást jelentene a mostani helyzethez képest. A munkavállalók és a munkáltatók a tervezet szerint együttesen finanszíroznák az alapot, amely fedezné valamennyi biztosított és családtagjai külön díjazás nélküli ellátását. A hivatalos érvelés szerint azért nem állt fel még az új rendszer, mert nem lenne működőképes az orvosi nyilvántartások kezelésére szolgáló elektronikus rendszer bevezetése, amihez az állami központok dokumentumait egy adatbázisba kellene integrálni.⁴⁰⁴ A működőképes egészségbiztosítás megteremtéséhez szükséges legfontosabb teendők stratégiai meghatározása már 2017-ben megtörtént, a megvalósítás azonban késik.⁴⁰⁵ A második Kurti-kormány programjában szintén helyet kaptak a fenti elképzelések, az egészségügyi szektorra vonatkozó új stratégia, illetve jogi keretek kidolgozásának terve mellett.⁴⁰⁶

A COVID-19 világjárvány – amely során az első megbetegedéseket 2020. március 13-án diagnosztizálták Koszovóban – az egészségügyi rendszer számos gyengeségét-visszasságát kiemelte, illetve tovább erősítette. A kórházi kapacitások és a szakemberek hiánya mellett a kérdés átpolitizáltsága miatt a járványhelyzet a koszovói szerbek és albánok közötti etnikai ellentéteket is fokozta. Ez különösen Észak-Koszovóban volt látványos, hiszen az ottani, szerb

⁴⁰⁴ Hasonló adatbázisokat egyébként európai szinten is inkább csak a több telephellyel rendelkező magán-egészségügyi társaságok használják.

⁴⁰⁵ Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government*. (Letöltés: 2020. január 5.)

⁴⁰⁶ *Program of the Government of the Republic of Kosovo 2021-2025*. (Letöltés: 2021. július 21.)

finanszírozású intézmények a Szerbia által bevezetett intézkedéseket tartották magukra nézve kötelezőnek, amelyek sokszor ellentmondásban álltak a koszovói vezetés intézkedéseivel.⁴⁰⁷ A védőoltások beadása – Szerbia sikeres vakcina-diplomáciájának köszönhetően – Észak-Koszovóban jóval korábban megkezdődött, mint az Ibartól délre fekvő területeken. A folyamatot számos botrány kísérte, kezdve az első védőoltások becsempészésével, majd folytatva a koszovói szerbek Szerbiába utaztatásával a védőoltások ottani beadása céljával.⁴⁰⁸

KÖVETKEZTETÉSEK

A térség történetének áttekintése alapvető fontosságú annak megértéséhez, hogy bár a legutóbbi nagyszabású fegyveres konfliktusra mindössze alig több, mint két évtizede került sor Koszovóban, a szerbek és az albánok területi vitájának, illetve a térség összetett társadalmi problémáinak mozgatórugói mély, sok generációs sérelmeken alapulnak, ami különösen nehezé teszi a megbékélést, illetve a békéltetési folyamatot.

Megállapítható, hogy miközben az 1998–1999-es háborút követően a nemzetközi közösség Koszovó esetében – sok esetben a kisebbségi közösségek pozitív diszkriminálásával – egy multikulturális állam kialakítását vizionálta, az etnikai szempontok az önkormányzati rendszer szervezésében is szerepet kaptak. A szerb többségű járásokban ma is működnek a szerb párhuzamos struktúrák, Észak-Koszovó integrálódásának hiánya pedig napjainkban is a koszovói állam szuverenitásának egyik legfontosabb kerékkötője.

A demográfiai jellemzők különösen fontos szerepet kaptak a közelmúlt történéseiben, Koszovó Szerbiától való elszakadásában, különös tekintettel a koszovói albánok és szerbek igen eltérő reprodukciós sajátosságaira. A tendenciák azonban egyértelműek: bár Koszovó évekkkel, sőt évtizedekkel elmarad a Balkán többi részétől, ami a társadalom elöregedését és a népesség csökkenését illeti, de várhatóan ugyanabba az irányba tart, mint a szomszédai.

Katonai szempontból a helyzet egyelőre nem értékelhető problémásnak, a formálódó haderő tervezett létszámára és a megélhetési nehézségekre is tekintettel.

Az állam ugyanakkor jelenleg sokkal többet profitálhatna a jelenleg még jelentős részben fiatal lakosságából, mint amennyit profitál, de a munkahelyek és a lehetőségek hiánya továbbra is akadályai a növekedésnek és az elvándorlást ösztönzi.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Simic, Jelena: *COVID-19 Exacerbates Ethnic Serb Limbo in Kosovo*. (Letöltés: 2021. július 21.)

⁴⁰⁸ Conley, Heather A. – Saric, Dejana: *Serbia's Vaccine Influence in the Balkans*. (Letöltés: 2021. július 13.)

⁴⁰⁹ A szerb lakosság magasabb átlagéletkora és az albán nyelvismeret gyakori hiánya pedig az átlagosnál is reménytelenebbé teszi a helyzetüket Koszovóban.

Az ebből fakadó feszültségekre, illetőleg a lehetséges biztonsági vonatkozású következményekre jó példát nyújtott a 2014–2015-ös koszovói migránsválság, amely hazánkat is közelről érintette. A Koszovóból évtizedek óta folyó kiáramlás, illetve a diaszpórától való anyagi függés megmagyarázza a külföldön élő koszovói albánok napjainkban is fennálló különösen nagy befolyását az anyaországban.

A koszovói közösségek etnikai/nyelvi/vallási sajátosságainak ismerete alapvető az albán-szerb szembenállás megértéséhez, azonban adott helyzetben a többi közösség sajátosságainak, illetve viszonyrendszerüknek az ismerete is különös jelentőséggel bírhat az aktuális történések megértéséhez (például egyes politikai entitások együttműködésének háttere). Az albánság kulturális sajátosságai napjainkban az egykori UÇK parancsnokok háborús és emberiség elleni bűntetteinek kivizsgálása kapcsán kerültek ismét a közfigyelem fókuszába.

A politikai viszonyok alakulását az 1998–1999-es háború óta eltelt időszakban nagymértékben meghatározta a háborús múlt. Napjainkban azonban érezhetően egy politikai generációváltásnak lehetünk tanúi, amely a várakozások szerint egy prosperálóbb irányba indíthatja el Koszovó fejlődését.

Az oktatás, területfejlesztés, egészségügy szektorok helyzetének áttekintése a fiatal állam sajátos problémáira mutatott rá, amelyek közül több is a háborús közelmúlttal, illetve a rendezetlen státusszal áll összefüggésben. Felvetődik ugyanakkor a „háborús politikai elit” felelőssége is.

A koronavírus-világjárvány 2020-as kitörése nem csak arra világított rá, hogy egy – a biztonsági tanulmányok szempontjából általában elhanyagoltabb – terület (az egészségbiztonság) hogyan válhat szinte egyik pillanatról a másikra kulcsfontosságúvá, hanem arra is, hogy mindez milyen meghatározó jelentőséggel van más tényezőkre, hogyan erősíthet fel, vagy gyengíthet egyes, látszólag vele nem szorosan összefüggő folyamatokat. Erre jó példa Észak-Koszovó integrálódási folyamatának gyengülése, illetve Szerbia befolyásának erősödése a sikeres(ebb) válságkezelésnek köszönhetően.

4. FEJEZET: A GAZDASÁGI TÉNYEZŐ

„Trepča dolgozik, Új-Belgrád épül”⁴¹⁰

A gazdasági tényezőről szóló fejezetet az eddigiekhez hasonlóan történeti áttekintéssel indítom, melynek során a második világháború lezárásától a koszovói függetlenség kikiáltásáig tekintem át a jelenlegi gazdasági folyamatok megértéséhez elengedhetetlen előzményeket, majd bemutatom és értelmezem azokat a kiválasztott makrogazdasági mutatókat, amelyek segítségével Koszovó jelenlegi gazdasági helyzete objektíven értékelhető. A gazdaság szektoronkénti vizsgálatával foglalkozó részben a primer szektoron belül a mezőgazdaság, fakitermelés és bányászat, a szekunder szektoron belül az energia- és vízkészlet-gazdálkodás, valamint az ipar, a terciér szektoron belül pedig a telekommunikáció és a közlekedési infrastruktúra témaköröket vizsgálom mélyrehatóbban. Töreksem arra, hogy az egyes ágazatok jellemzőinek ismertetése közben rámutassak a legsérülékenyebb lehetséges támadási pontokra. A jövőbe tekintve képet kívánok adni a jelenlegi helyzetből való kitörés lehetőségeiről, esélyeiről is. Ebben a fejezetben foglalkozom továbbá a környezetvédelem Koszovót érintő lényegesebb aktualitásaival is.

Ezt követően, a társadalmi és gazdasági helyzetet befolyásoló aktualitásként ismertetem a COVID-19 világjárvány már tapasztalható, illetve várható hatásait is.

4.1. GAZDASÁGTÖRTÉNET

Természeti erőforrásokban való gazdagsága, termékeny mezőgazdasági területei ellenére Koszovó a jugoszláv államszövetség legkevesbé fejlett, legszegényebb régiójának számított. Itt volt a legmagasabb a munkanélküliség, a legkevesbé kiépített az infrastruktúra, a legalacsonyabb színvonalú az oktatás – ugyanakkor itt növekedett leggyorsabban a népesség. 1955-ig Koszovó nem jelentett prioritást a szövetségi hatóságok számára, ezt követően azonban gazdasága elkezdett részesülni az égetően szükséges pénzügyi támogatásokból. A szövetségi beruházások elsősorban a nehézipart célozták – különösen a bányászatot és az energiatermelést – az ország más részeinek kiszolgálása érdekében. Négy fő ipari központ alakult ki: Mitrovicában és környékén ólom- és cinkbányászat, ércdúsító üzemek, ólomkohó és finomító üzemek, cinkfinomító, kénsavüzem, műtrágya- és akkumulátorgyár; Obiliq-ban és környékén

⁴¹⁰ Eredetileg „Trepča se radi, Novi Beograd se gradi” (szerb). Jugoszlávia-szerte ismert mondás, amely az észak-koszovói Trepča/Trepča-i ércbányák gazdasági jelentőségére, egyben Koszovó Szerbia általi kizsákmányolására utal. (Új-Belgrád a szerb főváros hatalmas panel lakótelepéről híres városrésze.) Forrás: Bislimi, Faton: *Newborn Kosova. Some Development and Public Policy Challenges*. The Victory University College, Pristina/Jalifat Publishing Houston, Texas, USA, 2008. 135. o.

külszíni lignitbányák, lignitszárító üzem, gázosító üzem, két hőerőmű, egy gőzerőmű és egy nitrogénműtrágya üzem; Drenas/Glogovac város környéken ferronikkal bányák és kohászat; Han i Elezit-ben mészkőbányák és cementgyár. A gazdasági létesítmények állami és társadalmi tulajdonban voltak.⁴¹¹ A beruházásokkal kapcsolatos döntéseket elsősorban a politika határozta meg, a vállalatok sok esetben nem voltak versenyképesek (pl. a Peja-i autóalkatrész-üzem a 200 kilométer távolságra fekvő Zastava járműgyár beszállítója volt).⁴¹²

Koszovó gazdasága az 1970-es évektől jelentős fejlődésnek indult, de ennek üteme elmaradt az államszövetség többi részén tapasztalhatóhoz képest. Becslések szerint a koszovói erőművek által termelt energia kétharmadát más régióknak értékesítették nyomott áron, amelyet a szövetségi hatóságok határoztak meg.

Kiemelt jelentősége miatt érdemes röviden kitérni a Trepça-bányakomplexum bemutatására, ahol már a római kort megelőző időktől folytattak bányászati tevékenységet. A modern bányászat az 1930-as években kezdődött.⁴¹³ A Mitrovica közeli bányák a hozzájuk tartozó feldolgozóüzemekkel együtt fénykorukban – Jugoszlávia egyik legjelentősebb ipari létesítményeként – több mint 20 000 koszovói albán és szerb lakos megélhetését biztosították.⁴¹⁴ Ezzel együtt Trepça a szerb rezsim alatt rendkívül alulfinanszírozottan működött, a profitból nem forgattak vissza a komplexum fejlesztésébe.⁴¹⁵

A fejlődés évtizedeiben az ipar és a bányászat részesedése a teljes koszovói termelésből egyharmad részről 50%-ra nőtt, míg a mezőgazdaság egyharmad részről egyötöd részre csökkent. A föld szinte teljes egészében magántulajdonban volt, a vidéki népesség – a teljes népesség mintegy 60%-a – jelentős részének a mezőgazdaság biztosította a megélhetését. Ugyanakkor már 1989 előtt is elkezdődött a népesség városokba áramlása, emiatt a mezőgazdasággal foglalkozók aránya 26%-ra csökkent.

Az 1980-as évek a jugoszláv típusú szocialista gazdálkodás végét jelentették. Tito halálát követően egyre inkább mélyült a gazdasági válság, erősödött a nacionalizmus és tér nyílt a korrupció, valamint a rossz gazdálkodás számára. Az albán etnikumú koszovóiak közül körülbelül 145 000 – korábban a közigazgatásban, a közszolgáltatásokban és a gazdasági vállalkozásokban dolgozó – személy vesztette el a munkáját.⁴¹⁶

⁴¹¹ Sahiti, Fadil: *The Growth of Firms in Less-Developed Countries. Lessons from Kosovo*. Palgrave Macmillan, Cham/Svájc, 2019. 23–27. o.

⁴¹² Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 44. o.

⁴¹³ *Mineral deposits*. (Letöltés: 2021. augusztus 5.)

⁴¹⁴ McLaughlin, Daniel: *Rock and metal helping to reunite Kosovo*. (Letöltés: 2018. december 15.)

⁴¹⁵ Bislimi (2008): i. m. 135. o.

⁴¹⁶ Sahiti (2019): i. m. 23–27. o.

A Trepça-i bányászok jelentős szerepet játszottak az 1989-es eseményekben: a bánya mélyén folytatott éhségstrájkjukkal igyekeztek rávenni Milošević-et, hogy állítsa vissza a tartomány autonómiáját. Bár akciójuk ösztönzőleg hatott a koszovói albán társadalomra, a szerb vezetést nem sikerült meggyőzniük, Milošević pedig a bányakomplexum valamennyi albán munkavállalóját elbocsátotta.⁴¹⁷

A passzív ellenállás időszakában gyorsan növekedett a szürke gazdaság, amelytől a lakosság nagy többségének megélhetése függött. Sokaknak a hivatalos és nem hivatalos formában működő kisvállalkozások nyújtottak alternatív jövedelemforrást. Becslések szerint⁴¹⁸ 1996-ban a magánszektor a GDP 47%-át adta, meghatározó szerepet játszva a mezőgazdaságban, az építőiparban és a kereskedelemben. Az 1990-es években ugyanakkor számos koszovói albán vándorolt ki a nyugati országokba, mások pedig a városokból visszatértek a vidéki területekre. 1998-ban a nagyrészt alacsony termelékenységű kis családi gazdaságokra épülő mezőgazdaság foglalkoztatta a munkavállalók mintegy 60%-át. Az agrárszektor a hazai jövedelem körülbelül felét biztosította, a másik fele egyéb tevékenységekből, illetve a diaszpóra hazautalásaiból⁴¹⁹ származott. Az emigráns kormány is a diaszpóra 3%-os felajánlásainak segítségével működtette a koszovói „párhuzamos államot”, ezen kívül az 1990-es években a külföldön élő koszovóiak a családtagjaik, rokonaik, barátaik megélhetéséhez is alapvetően járultak hozzá.⁴²⁰

A szerb kormányzati szervek az 1990-es években nagy hangsúlyt fektettek a társadalmi tulajdonban lévő koszovói vállalatok átvételére, fuzionáltatására szerb vállalatokkal, illetve privatizációjára oly módon, amely kizárta a koszovói albánokat és a potenciális külföldi befektetőket a folyamatból.⁴²¹

A bosznia-hercegovinai háború miatt Belgrád ellen bevezetett nemzetközi szankciók miatt Szerbia gazdasága jelentősen támaszkodott a Trepça nyújtotta lehetőségekre, 1996-ban ennek kapcsán 100 millió dolláros exportot bonyolítottak le.⁴²²

Az 1999-es NATO-bombázások, illetve a háborús fosztogatások, rombolások súlyos károkat okoztak Koszovó gazdaságának, az egyébként is szegényes infrastruktúra majdnem teljesen megsemmisült.⁴²³ A 78 napig tartó légitámadások során kezdetben katonai célpontokat, majd

⁴¹⁷ McLaughlin, Daniel: *Rock and metal helping to reunite Kosovo*. (Letöltés: 2018. december 15.)

⁴¹⁸ Hivatalos adatok nem állnak rendelkezésre ebből az időszakból.

⁴¹⁹ A hazautalások pontos mértékét azok jellegéből adódóan nehéz megbecsülni. Maga a definíció sem teljesen tisztázott (nem világos például, hogy a nyugdíj beleszámítandó-e), ezen kívül az átutalások hivatalos és nem hivatalos utakon is érkezhettek (a bankrendszer kialakulatlansága miatt korábban pl. jelentős szerepet vállaltak a pénz hazaszállításában a buszsofőrök).

⁴²⁰ Bislimi (2008): i. m. 40. o.

⁴²¹ Sahiti (2019): i. m. 23–27. o.

⁴²² Bislimi (2008): i. m. 136. o.

⁴²³ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 44. o.

hidakat, erőműveket, gyárakat, kormányzati intézményeket, műsorszóró állomásokat, postahivatalokat és kórházakat is bombáztak.⁴²⁴

A háborút követően az ENSZ közigazgatás felelősségi körébe tartozott a kulcsfontosságú infrastruktúra újjáépítése és a gazdasági újjáépítés egyéb módon történő támogatása is,⁴²⁵ e téren azonban a nemzetközi közösség tevékenysége nem bizonyult egyértelműen sikeresnek. A háborút követően – a nagy volumenű élelmiszer-segélyek következtében – például számos gazdálkodó csődbe jutott és felhagyott a mezőgazdasági tevékenységgel. Az euró 2001-es hivatalos pénznemként való bevezetésével pedig számos európai cég megjelent Koszovóban, melyekkel szemben a helyi kisvállalkozások versenyképtelennek bizonyultak. Koszovó legfontosabb külkereskedelmi partnerévé Szerbia vált, miközben nem sikerült betörnie egyetlen más jugoszláv utódállam piacára sem. 2007-ben az import értéke tízszeresen haladta meg az export értékét, a kereskedelmi bevételek 90%-át a határon beszedett importvámok tették ki.

Az UNMIK – átmeneti igazgatásként – nem kívánt stratégiai döntéseket hozni. Nemzetközi pénzügyi segítséggel helyreállították a szolgáltatásokat, továbbá rendeletekkel lehetővé tették néhány nagyüzem (rövid távú) bérbeadását.⁴²⁶

Társadalmi tulajdonban lévő vállalként 1999 után a Trepça-komplexum is az UNMIK irányítása alá került, azonban 2000-ben leállították a működését az alkalmazott elöregedett-meghibásodott technológia, illetve biztonsági és környezetvédelmi aggályok miatt.⁴²⁷

Az állami vagyon kezelésének feladatát 2003-tól az újonnan megalakult a Koszovói Vagyonkezelő Ügynökség (Kosovo Trust Agency) látta el. A befektetők zöme a háborút követő építkezési dömpingben meggazdagodott helyiek közül került ki.⁴²⁸ A külföldi érdeklődők száma csekély volt, a diaszpóra azonban a privatizáció során is jelentős szerepet vállalt.

A magánvállalkozások száma nagy mértékben nőtt, döntő többségük azonban kizárólag kereskedelmi tevékenységre alakult. A visszatelepülők főleg építőipari területen vállalkoztak, illetve sokan benzinkutak, autómosók, hotelek, éttermek üzemeltetésére szakosodtak. Ipari beruházásokról érdemben nem beszélhetünk, e tekintetben a gyakori áramkimaradások is jelentős visszatartó erőt jelentettek.

⁴²⁴ Endrődi-Kovács Viktória: *Koszovó lassú felépülése a háború után*. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Autonómia és Önrendelkezés a Balkánon*. III. Balkán konferencia. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021. 189. o.

⁴²⁵ *United Nations Security Council: Resolution 1244 (1999) / adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999*. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁴²⁶ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 44. o.

⁴²⁷ Bislimi (2008): i. m. 137. o.

⁴²⁸ Koszovó háborús kárainak helyreállítása 2007-re gyakorlatilag befejeződött, ettől kezdve nem beszélhetünk többé „építőipari boomeról”.

A háborús szerepvállalásuk révén az UÇK egykori gerillái a háborút követő évtizedben a politikai-közéleti pozíciók mellett a gazdasági életben is jelentős befolyást szereztek. A szervezett bűnözéssel való vélelmezhető összefonódásaik révén pedig az illegális gazdasági tevékenységek haszonélvezői is nagy számban kerülhettek ki közülük.⁴²⁹

2006-ban az UNMIK Koszovó megbízásából aláírta a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodást (Central European Free Trade Agreement – CEFTA), amely egy 20 millió fogyasztót számláló piachoz való hozzáférést biztosított, és számos egyéb előnnyel kecsegtetett a koszovói gazdaság fellendítése szempontjából. A függetlenség 2008-as kikiáltásával azonban e tekintetben is új helyzet állt elő, több CEFTA tagország sem ismerte el az új államot, Szerbia és Bosznia-Hercegovina pedig blokkolni kezdte a területének tranzitcélú használatát, miután a termékeken az „UNMIK” helyett bevezették a „Koszovó” megjelölést.⁴³⁰

4.2. A KOSZOVÓI KÖZTÁRSASÁG GAZDASÁGÁNAK FŐBB JELLEMZŐI

Koszovó gazdasági növekedésének üteme 2008–2009-re a globális válság következtében – a regionális és globális trendekkel összhangban – lelassult és 2019-ig sem ért el többé legalább 5%-os értéket.⁴³¹ Ezzel együtt a növekedés mértéke felülmúlta a szomszédos országokét.⁴³² (2020-tól a COVID-19 világjárvány kitörése meghatározó hatással volt a gazdasági folyamatokra is, ezzel külön alfejezetben foglalkozom).

A gazdaság szektorainak a GDP-hez való hozzájárulásai arányát tekintve Koszovó még napjainkban is inkább egy fejlődő állam képét mutatja (ld. 39. ábra). A mezőgazdaság 9,5%-os részesedése több mint ötszöröse az uniós tagállamok átlagáénak. Az iparra vonatkozó érték nagyságrendileg megközelíti az EU átlagot, ugyanakkor a koszovói ipar rendkívül fejletlen, főleg alacsonyabb hozzáadott értékű termékeket állít elő, nincs igazán versenyképes ágazata.⁴³³

Az építőipar részesedése még napjainkban is az uniós átlag csaknem duplája, míg a szolgáltató szektor részesedése jelentősen – mintegy 15%-kal – alacsonyabb annál.

Az egy főre jutó GDP összege 2021-ben 4986,6 USD volt Koszovóban, ami körülbelül egyhatoda Szlovénia – a legfejlettebb jugoszláv utódállam – GDP-jének. A legfiatalabb európai állam ezzel nem csak a nyugat-balkáni országok között sereghajtó, de – 2019 óta még az e téren korábban „leghátul kullogó” Moldovát is megelőzve – egész Európa legszegényebb államának

⁴²⁹ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 44. o.

⁴³⁰ GAP Institut: *Kosovo in CEFTA: In or Out?* (Letöltés: 2021. augusztus 9.)

⁴³¹ Endrődi-Kovács (2021): i. m. 192. o.

⁴³² *The World Bank in Kosovo*. (Letöltés: 2021. augusztus 5.)

⁴³³ Endrődi-Kovács (2021): i. m. 193. o.

számít.⁴³⁴ (A GDP összegének időbeli alakulásáról a 40. ábra nyújt tájékoztatást.) Ennek okai a korábbi gazdasági fejlődési pályában, a kései államépítésben, a gazdaság kialakult szerkezetében és további strukturális okokban keresendők. A gazdasági fejlődést leginkább gátló tényezők a magas munkanélküliségi ráta, az igen elterjedt korrupció, az ezzel összefüggő gyenge jogállamiság és a Szerbiával fennálló konfliktus kereskedelmi hatásai.

A munkanélküliségi ráta a nyugat-balkáni régió országai közül Koszovóban a legmagasabb, 1999 és 2018 között a rendelkezésre álló adatok átlaga 39,8% volt. (A régiós átlag ezzel szemben 23,18%.) Különösen aggasztó a magas munkanélküliségi ráta a fiatalok körében, ami általában 50% körül alakult, a fiatal nők körében pedig egyes időszakokban a 60%-ot is meghaladta. A fenti időszakban ugyanakkor a munkanélküliség lassan, de folyamatosan csökkent, ez azonban csak részben volt köszönhető az ország gazdasági fejlődésének, illetve az új munkahelyek teremtésének. A népesség egyre nagyobb aránya érte el ugyanis a nyugdíjkorhatárt, emellett egyre többen vállaltak munkát Nyugat-Európában és csökkent a feketén alkalmazott munkavállalók aránya is.

A fiatal népesség az egyik legjelentősebb fejlődési potenciált jelenti Koszovó számára. Ennek kiaknázásához azonban fontos lenne, hogy a munkavállalók képzettsége, illetve képességei összhangban legyenek a munkaerőpiaci kereslettel. Ehhez megfelelő oktatási és munkaerőpiaci reformok kidolgozására és megvalósítására lenne szükség.⁴³⁵ Egyes előrejelzések szerint demográfiai szempontból különösen előnyösnek ígérkezett a 2017–2022 közötti „időablak”, tekintettel a gazdaságilag inaktív és az idősebb személyek kis részarányára, ugyanakkor a gazdaságilag aktív lakosság körében a képzett fiatalok jelentős létszámára.⁴³⁶ (Az előrejelzések természetesen nem számoltak a COVID-19 világjárvány kedvezőtlen hatásaival, melyek e téren is megmutatkoztak.)

Koszovó gazdasági fejlődése továbbra is nagyban függ a külső forrásoktól, ami a nemzetközi hitelek és segélyek mellett főként a diaszpórából érkező hazautalásokat jelenti. Ennek becsült összege 2020-ban 980,1 millió eurót tett ki.⁴³⁷ A Koszovói Központi Bank 2021 végére a hazautalások összegének 10%-ot meghaladó növekedését prognosztizálta. (Az átutalások főleg Németországból és Svájcban érkeznek.) 2021 augusztusában Koszovó – újfent a diaszpóra anyagi lehetőségeire és szolidaritására építve – államkötvényeket bocsátott ki a külföldön élő

⁴³⁴ *GDP per capita (current US\$)*. (Letöltés: 2022. május 31.)

⁴³⁵ Endrődi-Kovács (2021): i. m. 195–197. o.

⁴³⁶ Bislimi (2008): i. m. 150. o.

⁴³⁷ A nyugat-balkáni államok közül Bosznia-Hercegovina, Montenegró és Albánia is nagy mértékben támaszkodik a külföldön élő állampolgárai támogatására, az oda érkező hazautalások összegei azonban a GDP-hez viszonyított arányukat tekintve a koszovóinak csak kétharmadát teszik ki.

állampolgárai számára (egy személy 10 000–500 000 euró közötti értékben vásárolhatott a 3–5 évre szóló, garantált hozamú, adómentes értékpapírokból), amivel a stratégiai fejlesztési projektekbe való befektetéseket, új munkahelyek teremtését kívánják lehetővé tenni, illetve részben a COVID-19 negatív hatásait kompenzálni.⁴³⁸

Koszovó államadóssága (ami 2018-ban a GDP 17,1%-ával volt egyenlő) egyelőre eltörpül a régiós versenytársaiéhoz képest. Ennek oka, hogy az ország a függetlensége 2008-as kikiáltásakor „tisztá lappal” indult, az államadósság mértéke azonban azóta folyamatosan nő, ami növeli az ország gazdasági sérülékenységét.⁴³⁹

Belső tőkefelhalmozásról Koszovó esetében érdemben nem beszélhetünk. Az ország bruttó hazai megtakarítási rátája a GDP százalékában itt a legalacsonyabb a régióban (2021-ben mindössze 3,1% volt⁴⁴⁰). Emellett Koszovó nagyban támaszkodik a Világbank fejlesztési forrásaira (2021 végén 15 projekt státusza volt aktív, köztük a COVID-19 világiárvány negatív hatásainak kiküszöbölését célzó 50 millió eurós projekt), illetve a Nemzetközi Valutaalap hitelkereteire.⁴⁴¹ A közvetlen külföldi beruházások (Foreign Direct Investments – FDI) nagy jelentőséggel bírnának az ország gazdasági fejlődése szempontjából, azok mértéke azonban évek óta stagnál. Ennek megváltoztatásához – a képzett munkaerő biztosítása és helyben tartása érdekében – oktatási reformokra, a munkahelyteremtést célzó intézkedésekre, a politikai stabilitás és a jogállamiság növelésére, valamint a korrupció csökkentésére lenne szükség.⁴⁴² (Koszovó 2020-ban még a 104. volt a Transparency International által a korrupció szempontjából vizsgált 180 ország közül,⁴⁴³ csupán 36 pontot szerezve meg az elérhető 100-ból.⁴⁴⁴ Bár a besorolása a következő évben jelentősen javult – ld. a 7.1. Összetett biztonsági kihívások alfejezetben leírtakat – e téren is bőven akad még tennivaló.) Ugyancsak kedvező hatással lenne az FDI növelésére az energiabiztonság megteremtése.

A Szerbiával való területi vitája, illetve a politikai legitimációs problémák is jelentősen gátolják Koszovót abban, hogy ki tudja használni az eszközök értékesítéséből származó előnyöket. Ezeket a problémákat az olyan adottságok, mint a rendkívül alacsony társasági adókulcs nem képesek kompenzálni. Pedig az olyan ágazatok (pl. élelmiszer, infrastruktúra és energia),

⁴³⁸ *Diaspora e gatshme t'i japë kredi Qeverisë.* (Letöltés: 2021. július 12.)

⁴³⁹ Endrődi-Kovács (2021): i. m. 198–199. o.

⁴⁴⁰ *Gross domestic savings (% of GDP) – Kosovo.* (Letöltés: 2022. május 31.)

⁴⁴¹ Koszovó 2009 júliusában csatlakozott a Világbankhoz (World Bank) és a Nemzetközi Valutaalaphoz (International Monetary Fund – IMF).

⁴⁴² Endrődi-Kovács (2021): i. m. 200. o.

⁴⁴³ Az index szakértői értékelések és közvélemény-kutatások segítségével méri a közszféra korrupciójának észlelt szintjét.

⁴⁴⁴ *Corruption Perceptions Index* (Letöltés: 2021. augusztus 8.)

amelyekben az ország nagymértékben támaszkodik a termékek behozatalára, egyértelmű potenciált jelentenek a külföldi befektetők számára.

A Szerbiával való kapcsolat normalizálása a gazdasági vonatkozásait tekintve is a Koszovó előtt álló egyik legnagyobb kihívás. A 2018-ban bevezetett, majd 2020-ban – jelentős nemzetközi nyomásra – eltörölt 100%-os büntetővámok gazdasági hatásainak értékelése meglehetősen felemás, illetve vitatott. (Ennek tulajdonítják például, hogy az import volumene 2000 óta első alkalommal csökkent – a szerbiai és bosznia-hercegovinai termékek 14%-át váltották ki hazai termékekre, a többit más forrásokból importálták –, ezzel együtt pedig a foglalkoztatottság növekedett a feldolgozóiparban. Más vélemények szerint nem egyértelmű, hogy a számos változó közül ez egyértelműen a vámok emelésével hozható összefüggésbe.)⁴⁴⁵ Ami biztos, hogy a váratlan intézkedés hosszú időre megrekesztette a Belgrád–Pristina párbeszédet. Más részről, a nemzetközi közösség – különösen az USA – az elmúlt években különösen nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a megbékélési folyamatot a gazdasági kapcsolatokat érintő kérdések rendezésével segítse elő.⁴⁴⁶

Koszovó folyó fizetési mérlege évről évre deficitese (2021-ben a hiány a GDP 6,4%-át tette ki⁴⁴⁷). Ennek csökkentéséhez (illetve a kereskedelmi intenzitás növeléséhez) a kereskedelmi partnerek és az érintett termékek diverzifikálására lenne szükség. (Koszovó jellemzően alacsony hozzáadott értékű termékeket exportál és magasabb hozzáadott értékűeket importál.) Ebben jelentős szerepe lehet a szomszédos országokkal folytatott viták lezárásának. Az EU-val 2015 októberében aláírt Stabilitási és Társulási Megállapodással Koszovó egyedülálló lehetőséget kapott arra, hogy elindulhasson az EU-csatlakozás útján. Az elvárt erősebb elköteleződés a korrupció és a szervezett bűnözés elleni harc mellett erősítheti a Koszovó és az EU tagállamai közötti kereskedelmi és beruházási kapcsolatokat is.⁴⁴⁸

Bár az EU csatlakozással szemben nem jelent alternatívát, kiemelt jelentőséggel bír, hogy Koszovó 2013-ban szabadkereskedelmi megállapodást kötött Törökországgal. Napjainkban a koszovói kereskedelem több mint 10%-a bonyolódik Törökországgal és számos török nagyvállalat is megjelent az országban.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Bami, Xhorxhina: *BIRN Fact-check: Has the Import Tax Aided Kosovo's Economy?* (Letöltés: 2021. augusztus 12.)

⁴⁴⁶ Bővebben ld. a 6.2. Koszovó és Szerbia kapcsolatának alakulása 2008-tól napjainkig című alfejezet „washingtoni megállapodások”-ról szóló részét.

⁴⁴⁷ International Monetary Fund: *World Economic Outlook database*. (Letöltés: 2022. május 31.)

⁴⁴⁸ Endrődi-Kovács (2021): i. m. 201–203. o.

⁴⁴⁹ Egeresi Zoltán: *Identitáspolitika: Törökország baráti ölelése lehet-e az Európai Unió alternatívája Koszovó számára?* (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

4.3. A GAZDASÁG SEKTORONKÉNTI VIZSGÁLATA

Koszovó mezőgazdasága hosszú, eredményes múltra tekint vissza, az ország ennek ellenére jelenleg a hazai fogyasztás kielégítéséhez mezőgazdasági termékek importálására szorul. Ennek oka, hogy bár bőségesen rendelkezik jó minőségű termőfölddel, azt nem optimálisan hasznosítják. A kis méretű parcellák nem teszik lehetővé a gazdaságos művelést, a tulajdonjogi kérdések pedig sok esetben bizonytalanok. A terményekre nem köthető biztosítás (bár a szélsőséges éghajlati körülmények miatt bekövetkezett károk esetén a gazdák számíthatnak némi pénzügyi támogatásra). Az élelmiszer-feldolgozásban – az elmúlt két évtized beruházásihiánya miatt – nem jellemző a nagy hozzáadott értékű termékek előállítására.⁴⁵⁰

A szántóföldek, legelők főleg a két nagy medencefelszín, Metóhia, illetve Rigómező területén helyezkednek el. A Koszovói Statisztikai Hivatal 2020-as felmérése szerint jelenleg több mint 420 ezer hektárnyi terület áll mezőgazdasági művelés alatt. Ebből a rétek, legelők 51,7%-ot, a szántók 44,8%-ot, a szőlő-gyümölcsös területek 3,2%-ot, a kertek pedig 0,3%-ot tettek ki. A legjelentősebb mezőgazdasági termények a takarmánynövények, a zöldségek, a gabonafélék, a gyümölcsök és a burgonya. (Az ezek termeléséből származó bevételek időbeli alakulásáról a 41. ábra nyújt tájékoztatást.)

A haszonállatok közül a legnagyobb számban baromfiféléket tartanak (2020-ban több mint 2,7 millió darabot). A patások közül legnagyobb számban szarvasmarhát és juhot tenyésztnek (2020-ban több mint 261 ezer, illetve 212 ezer darabot), jelentős emellett a sertés és a kecskeállomány létszáma is (több mint 45 ezer, illetve 29 ezer állat). A lovak és a szamarak száma 2020-ban összesen 1804 volt. A méhészkedés is elterjedt, 2020-ban csaknem 270 ezer kaptár volt Koszovóban.⁴⁵¹

Az állam területének megközelítőleg 45%-át fedik erdők (az erdőtípusokról a 42. ábra nyújt tájékoztatást), ezért Koszovóban jelentős potenciállal bír a fakitermelés. Mind az állami, mind a magántulajdonban lévő erdőterületek⁴⁵² esetében egyre nagyobb problémákat okoz azonban a nem fenntartható módon végzett erdőgazdálkodás, valamint az illegális fakitermelés.⁴⁵³ Amellett, hogy csökken a biodiverzitás, egyre inkább pusztulnak a talajok és a csökkenő erdőterületek egyre kevesebb szén-dioxidot képesek megkötni, végső soron az állam is jelentős gazdasági károkat szenved el.

⁴⁵⁰ *Kosovo – Agricultural Sector*. (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

⁴⁵¹ *Results of the Agricultural Holdings Survey, 2020*. (Letöltés: 2021. augusztus 25.)

⁴⁵² Az erdők közel fele van az állam tulajdonában.

⁴⁵³ Endrődi-Kovács (2021): i. m. 193. o.

A problémák több okra vezethetők vissza. Egy részről, a terület szabályozásában komoly következetlenségek álltak fenn, az állami, regionális és helyhatóságok feladatai előfordult, hogy átfedésben voltak, máskor hiányzott azok állami szintű összefogása. Másrészt, a nehéz gazdasági körülmények között élő, sokszor semmiféle jövedelemmel nem rendelkező lakosok az illegális fakitermelés segítségével könnyedén juthatnak fűtőanyaghoz, illetve a kivágott fa eladásával könnyen tehetnek szert a megélhetésüket biztosító bevételre. (A koszovói lakosság közel 85%-a ma is tűzifával fűt, ami elterjedt az intézmények esetében is.) Az engedély nélkül (vagy nem az engedélyben meghatározottak szerint) kitermelt faanyag kisebb része a fafeldolgozó iparban nyer hasznosítást (ez főleg a nyugat-koszovói régióra jellemző).⁴⁵⁴

Az illegális fakitermelés, illetve csempészet különösen elterjedt Észak-Koszovóban, ahol a pristinai intézmények korlátozott jogérvényesítő képessége kedvező feltételeket teremt ezeknek a tevékenységeknek.⁴⁵⁵ Ehhez hozzájárul, hogy a szerb adminisztráció nem ismeri el államhatárként a Szerbia és Koszovó között kitzúzott adminisztratív határvonalat, ezért azzal az illegális favágók sem törődnek. A faanyag megszerzésében érdekelt szervezett bűnözői csoportok közötti rivalizálás sokszor vezet erőszakos atrocitásokhoz.⁴⁵⁶

A bányászati ágazat kiemelten fontos szerepet tölt be Koszovó gazdaságában. A 43. ábrán is látható, hogy Koszovó területe tektonikailag jóval változatosabb, mint a környező országoké. Üledékes, vulkanikus és metamorf kőzetek egyaránt előfordulnak az állam területén, ahol ebből kifolyólag számos változatos fém- és ásványanyag-lelőhely található. Koszovó legjelentősebb ólom- és cinktelepei az állam északkeleti részén vannak, velük együtt gyakoriak a mangán- és ezüst-előfordulások. Nikkelt és kobaltot főleg az ország középső részén bányásznak, Çikatova/Čikatovo és Gllavica/Glavica térségében. Krómtelepek az ország középső és déli részén fordulnak elő, a réz számos helyen fellelhető a déli határ mentén, de emellett északon és Mitrovica közelében is. Magnézium a keleti, délkeleti területeken fordul elő, vas az ország keleti felében (legnagyobb lelőhelye Shtime/Stimlje térségében) található. A legjelentősebb bauxit-lelőhely a Gremnik-hegységben, Klina községben van. A nemesfémek közül az ezüstön kívül kis mennyiségben előfordul arany az Artana bányában, platina pedig délen, az albán határ közelében. Az ipari ásványok közül a kaolin, bentonit, halojzit, kvarc és kvarcit, diatomit, talk, szepiolit, leucit, gránát és azbeszt fordul elő hasznosítható mennyiségben.⁴⁵⁷ (A legfontosabb bányák és az ezekre épülő ipari létesítmények elhelyezkedéséről a 44. ábra nyújt tájékoztatást.)

⁴⁵⁴ Boletini, Besnik – Molliqaj, Leonida – Besa, Kalaja: *Destruction of Forest in Kosovo*. (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

⁴⁵⁵ *Kosovo: the call of the forest*. (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

⁴⁵⁶ Szilágyi (2016): i. m. 133. o.

⁴⁵⁷ Elezaj, Zenun: *Mineral Resources of Kosova*. (Letöltés: 2021. augusztus 29.)

A bányászati ágazatot a Bányák és Ásványok Független Bizottsága szabályozza Koszovóban, amely a feltárási, illetve bányászati engedélyek kiadása mellett a nemzetközi bányászati, környezetvédelmi és biztonsági előírásoknak való megfelelést is biztosítja. Az ágazatban jelentős befektetési lehetőségek rejlenek. A működő bányák közül korábban sokat privatizáltak, több-kevesebb sikerrel. A 2016-os Trepča-ról szóló törvény sürgeti a kormányt, hogy a komplexum esetében is vizsgálja meg a magánszférával való együttműködés lehetőségeit.⁴⁵⁸ A bányakomplexum ugyanis a koszovói háború óta gyakorlatilag „szunnyadó óriásként” várja az új fénykorát, mélyén a pontosan nem ismert mennyiségű, de bizonyos becslések szerint akár még több évtizedes üzemelést is lehetővé ásványvagyonával. A munkanélküliség a körzetben ma is, még koszovói viszonyok között is kiemelkedően magas. A komplexumhoz tartozó északi és a déli létesítményeket elkülönülten üzemeltetik a szerbek és az albánok, de a bánya ma összességében csak tizedannyi embernek ad munkát, mint fénykorában. A szerbek a bányakomplexumból jelentős (75%-nyi) részre tartanának igényt, arra hivatkozva, hogy a bányát egykor Szerbia alapította a szerb adófizetők pénzéből.⁴⁵⁹ Belgrád napjainkban is felhasználja észak-koszovói befolyásának növelésére a Trepča körüli huzavonát. (Például a 2018. szeptemberi látogatásán Vučić szerb elnök jelentős szerb befektetésekről, elemgyár létesítéséről és ezáltal több száz munkahely teremtéséről beszélt.)⁴⁶⁰

Az energiahordozók közül Koszovóban a lignit bír kiemelt jelentőséggel, itt található ugyanis a világ ötödik legnagyobb lignitkészlete (14 700 millió tonna, ami a jelenlegi kitermelési ütem mellett még 650 évre lenne elegendő). Két nagyobb (a Kosova/Rigómezei és a Dukagjini/Metóhiai) és több kisebb (pl. a Drenica-i) lignitlepet tartanak számon.⁴⁶¹ (A lelőhelyek elhelyezkedését az 45. ábra mutatja be.)

A koszovói villamosenergia-rendszer négy szintből épül fel: termelő vállalatok, átviteli hálózat, elosztó hálózat és áramszolgáltató(k).

A villamosenergia túlnyomó részét napjainkban is a két, 1960–1970-es évek technológiai szintjén álló, lignittüzelésű hőerőmű biztosítja („Kosova A” és „Kosova B”). A többi energiát főként vízerőművek állítják elő, amelyek közül a legnagyobb az ország északi részén (a Gazivode-víztározónál) található.⁴⁶² Áramszünetek és áramkimaradások – a 2021–2022-es energiaválságig – egyre ritkábban fordultak elő Koszovóban, de időnként megesett, hogy a

⁴⁵⁸ *Kosovo – Mining and Minerals*. (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

⁴⁵⁹ McLaughlin, Daniel: *Rock and metal helping to reunite Kosovo*. (Letöltés: 2018. december 15.)

⁴⁶⁰ *Serbia: Vucic Announces Investments in Trepca, Battery Factory, New Roads*. (Letöltés: 2018. december 15.)

⁴⁶¹ *Lignite Mining Development Strategy*. White paper. (Letöltés: 2021. augusztus 30.)

⁴⁶² 2017-es információk szerint a két hőerőmű akár 880 MW-ot is képes termelni, a vízerőművek pedig további 77 MW-ot. A villamosenergia szükséglet ugyanakkor az elmúlt évtizedekben jelentősen nőtt Koszovóban is, a csúcspont 2017-ben 1200 MWh körül alakult.

termelési- és importkapacitások nem feleltek meg a keresletnek. Az energetikai szektor legfontosabb kihívása, hogy az előregedő, nem hatékony és rendkívül szennyező „Kosova A” erőmű leállítása előtt új áramforrásokat kell létesíteni.

Amikor Koszovó villamosenergia-rendszerét tervezték, az energiatermelés, átvitel és elosztás még az integrált jugoszláv energiarendszer részét képezte. Az a képesség, hogy teljes mértékben fedezni lehessen a helyi keresletet, illetve a termelést a keresletnek megfelelően lehessen szabályozni, nem volt releváns kritérium. Koszovó önálló államiságának megerősítése szempontjából is jelentős lépés volt, hogy 2020 decemberében a villamosenergia-kereskedelem megszervezéséért, irányításáért és az elszámolásért felelős koszovói állami vállalat (Kosovë Operator Sistemi, Transmisioni dhe Tregu – KOSTT) függetlenedett a szerb szolgáltatótól. Koszovó és Albánia⁴⁶³ pedig még az év korábbi szakaszában közös energiablokk létrehozásáról állapodott meg.⁴⁶⁴ A koszovói elektromos átviteli hálózat sajátosságait a 46. ábra mutatja be.

A koszovói elektromos átviteli hálózatot 110, 220 és 400 KV feszültségű vezetékek alkotják, ez a szomszédos országokhoz nyolc határon átnyúló vezetékkel kapcsolódik. Koszovó központi földrajzi helyzetéből adódóan a KOSTT által üzemeltetett átviteli rendszer, bár kis méretű, de nagyon fontos átviteli csomópont Délkelet-Európában. A Koszovói Energiaelosztó Szolgáltatások (Kosovo Energy Distribution Services – KEDS) török konzorcium tulajdonosai komoly befektetéseket tettek az elosztóhálózat fejlesztéséért és bővítéséért, a díjbeszedés hatékonyságának javításáért, a villamosenergia-veszteségek csökkentéséért, valamint az ellátás biztonsága és az általános szolgáltatásminőség javításáért. 2015 januárjában a KEDS szétválasztotta az ellátást az elosztástól, és létrehozta az állami áramszolgáltatót, a KESCO-t (Kosovo Energy Supply Company – KESCO). Miután 2016-ban módosították az energiaügyi jogszabálysomagot és az EU irányelveit, 2017 márciusában az Energiaszabályozási Hivatal (Energy Regulatory Office – ERO) megtette az első lépéseket az energiapiac liberalizációja felé.⁴⁶⁵ A Belgrád–Pristina párbeszéd során kötött megállapodások rögzítették, hogy az észak-koszovói szerb községekben két szerb szolgáltató működhet. 2022 májusáig azonban csak egy vállalat (Elektrosever) került bejegyzésre, működési engedéllyel azonban ez sem rendelkezik. (Ehhez hozzájárult, hogy a vállalat vezetői ódzkodtak egy olyan okirat aláírásától, amellyel közvetetten elismernék Koszovó önálló államiságát.)⁴⁶⁶

⁴⁶³ Albániában a villamos energia 90%-át vízerőművek állítják elő, ezért a klímaváltozás következtében az energiabiztonság kritikus problémává léphet elő.

⁴⁶⁴ Dragojlo, Sasa: *Kosovo Electricity Grid Starts Operating Independently from Serbia*. (Letöltés: 2021. november 9.)

⁴⁶⁵ *Kosovo – Energy*. (Letöltés: 2021. november 15.)

⁴⁶⁶ Morina, Die: *Serbia Must Implement Energy Deal, Kosovo Negotiator Says*. (Letöltés: 2021. november 15.)

Koszovó 2017–2026 közötti energiastratégiáját a parlament 2018-ban, az Európai Bizottsággal, a Világbankkal és az USA kormányával folytatott konzultációt követően hagyta jóvá. A stratégia négy kiemelt intézkedést tartalmaz az energiaágazat fejlesztése érdekében: új, fenntartható villamosenergia-termelési kapacitások kiépítése; nyílt és versenyképes energiapiac létrehozása; az energiafogyasztás csökkentése energiahatékonysági intézkedésekkel; a megújuló energiaforrások racionális fejlesztése és felhasználása.⁴⁶⁷

2017 decemberében a kormány megállapodást kötött az amerikai ContourGlobal vállalattal egy új, 500 MW-os, lignittüzelésű hőerőmű („Kosova e Re” – „Új Koszovó”) építéséről több mint egy milliárd euró értékben, amely 40%-kal kevesebb lignitet égetett volna el, a károsanyag-kibocsátása pedig huszadrésze lett volna a „Kosova A” erőműének.⁴⁶⁸ A vállalat azonban 2020 márciusában bejelentette, hogy törli az új koszovói ligniterőműre vonatkozó projektjét, a jövőben ugyanis nem fejleszt és nem vásárol szénerőműveket, összehangban a szél- és napenergia hasznosításának ösztönzésére irányuló európai törekvésekkel. (A projekt finanszírozásától a Világbank már 2018 őszén elállt.)⁴⁶⁹ (A meglévő és a tervezett erőművek elhelyezkedését a 47. ábra mutatja be.)

Értékelésem szerint az, hogy a villamosenergia-termelés csaknem egésze egyetlen energiahordozóra épül, ráadásul a hőerőművek egymás közelébe települtek, egy esetleges (bár jelenleg csekély valószínűségűnek értékelt) fegyveres konfliktus esetén energiabiztonsági szempontból meglehetősen sérülékennyé teszi az országot, a hőerőművek ugyanis ideális katonai célpontok lehetnek.

Az energiastratégia a megújuló energiaforrások arányát 2020-ig 25%-ra kívánta emelni a bruttó energiafogyasztásban. A rendszer a víz-, szél-, biomassza- és napenergia-termelőkkel kötött hosszú távú megállapodásokon alapul, melyek garantálják, hogy a hálózat egy adott időszakban fix áron vásárol meg minden általuk kínált energiát. A tarifák meghatározását végző hivatal azonban irreális feltételezésekre alapozva határozta meg a díjrendszert, ami a végfelhasználó számára rendkívül magas összegekhez vezetett (különösen a napenergia esetében). Ezt követően számos cég kért engedélyt napelem-farmok létesítésére és működtetésére, azonban a végső árra gyakorolt hatásuk miatt a hivatal vonakodott megadni ezeket. (A megújuló energiaforrások arányának növekedése az energiaszerkezetben tehát leginkább a

⁴⁶⁷ *Kosovo – Energy*. (Letöltés: 2021. november 15.)

⁴⁶⁸ Bytici, Fatos: *Kosovo opts for coal plant despite criticism*. (Letöltés: 2021. augusztus 31.)

⁴⁶⁹ *ContourGlobal abandons plan for new Kosovo coal power plant, making way for transition to renewables*. (Letöltés: 2021. augusztus 31.)

vízerőműveknek köszönhető.)⁴⁷⁰ A 2018-ban, a Peja Sörgyár 5 millió eurós befektetésével létrehozott első koszovói napelempark (6 MW) esetében is problémát jelentenek a magas átvételi tarifák.⁴⁷¹ 2021 őszén, az energiaválság kezelése érdekében az ERO bejelentette, hogy kiemelt ügyként kezeli a Selac-i szélerőmű kiépített kapacitásainak (összesen kb. 105 MW) engedélyezését.⁴⁷² (A szél- és napenergia hasznosítása szempontjából releváns tényezők földrajzi megoszlásáról az 48. ábra nyújt tájékoztatást.)

Napjainkban jelentős feszültség forrása, hogy Észak-Koszovó lakossága a háborút követően több mint két évtizedig nem fizetett az elektromos áramért, amit az Ibartól délre élőkkel fizettettek meg, 3,5%-os túlszámlázás formájában. Mint arra fény derült, az északi „ingyen áramra” időközben jelentős (illegális) kriptovaluta-bányászati „üzletág” is települt.⁴⁷³

A villamosenergiáról szóló részben hangsúlyozottan szólni kell a Gazivode-tóról is, amely a villamosenergia- és az ivóvíz-ellátás szempontjából is stratégiai jelentőséggel bír: a tó vize szolgáltatja ugyanis az ivóvizet a koszovói lakosság több mint egyharmada, valamint a hűtővizet Koszovó két lignittüzelésű erőműve számára. A vízrajzról szóló 2.2. alfejezetben leírtakra is visszautalva, a víztározó méltán nevezhető Koszovó „Achilles-pontjának”. (Vizének elterelésével vagy elszennyezésével, gátjának lerombolásával egyaránt súlyos károkat lehetne okozni az ország számára.)

A Gazivode-tavat az Ibar folyó felduzzasztásával alakították ki az 1970-es évek második felében. A 24 km hosszan elnyúló, 70 millió köbméter víz tározására képes mesterséges tó háromnegyed része tartozik Koszovóhoz, egyik szakasza alkotja északon a határvonalat Koszovó és Szerbia között. A víztározó és a hozzá tartozó vízerőmű jelenleg az észak-koszovói szerbek ellenőrzése alatt áll. Szerbia arra is hivatkozva formál rájuk jogot, hogy a gát létesítésére az 1970-es években felvett jelentős összegű hitelt a szerbek fizették vissza.⁴⁷⁴

A Gazivode-tó megosztásának kérdését a Koszovó és Szerbia képviselője által is aláírt 2020. szeptember 4-i washingtoni megállapodások is érintették: azok egyik pontja arról szólt, hogy a felek (az USA-val közösen) dolgozzanak ki megvalósíthatósági tanulmányt erre vonatkozóan. Az amerikai Energiaügyi Minisztérium 2021 nyarára elkészítette a fenti témájú jelentését⁴⁷⁵ és

⁴⁷⁰ Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government*. (Letöltés: 2020. január 5.)

⁴⁷¹ Bytyci, Fatos: *Kosovo opts for coal plant despite criticism*. (Letöltés: 2021. augusztus 31.)

⁴⁷² *“Sowi Kosovo” merr licencën e dytë për energji të ripërtërishme, në pritje për të tretën*. (Letöltés: 2021. december 13.)

⁴⁷³ Ahmeti, Adelina – Gashi, Kreshnik: *In North Kosovo, Mining for Bitcoin on ‘Free’ Electricity*. (Letöltés: 2021. december 13.)

⁴⁷⁴ *Lake Gazivode, troubled waters between Kosovo and Serbia*. (Letöltés: 2018. december 15.)

⁴⁷⁵ A dokumentumban hasonló megoldást javasolnak, mint amely a Columbia folyón kialakított Grand Coulee gát amerikai-kanadai közös használatát szabályozza.

átadta azt az új koszovói vezetésnek, amely azonban érezhetően igyekszik elhatárolódni az előző kormány vállalásaitól.⁴⁷⁶

A vízkészletgazdálkodás nemcsak az államközi, de a koszovói etnikai közösségek közötti konfliktusokban is szerepet kap. A Mitrovica vízellátását biztosító cég ugyanis a konfliktust követően két részre szakadt: Észak-Mitrovica vízellátását egy szerb, Dél-Mitrovicáét egy albán vállalat irányítja, ez utóbbihoz tartozik azonban a város egyetlen víztisztító telepe. A szerb irányítású tározóból érkező víz tehát egy albán irányítású tisztítóba lép be, majd innen juttatják el a város északi és déli részébe. A szerb vállalat azonban nem szed díjat az északi felhasználóktól és a víztisztításért sem fizet. A nemzetközi közösség törekvései a szereplők közötti érdemi párbeszéd megindítására sikertelennek bizonyultak, a rendszert így a kölcsönös függőség tartja működésben.⁴⁷⁷ Az illegális csatlakozásokból, valamint a víziközművek műszaki állapotából fakadó veszteségek is óriásiak: a pristina regionális vízszolgáltató üzleti tervének becslése szerint a víz közel fele (48%) szivárog el a csövekből.⁴⁷⁸

A Koszovó ipara által az 1990-es években elszenvedett nagymértékű károkat máig nem sikerült igazán helyrehozni: miközben a rendelkezésre álló technológiák és készségek egyre inkább elavulnak, hiányoznak az ehhez szükséges beruházások. Az ENSZ által vezetett nemzetközi igazgatás által koordinált privatizáció eredményeképp a korábbi társadalmi tulajdonban lévő vállalatok jelentős része magántulajdonba került. Az intézményi és politikai környezet alapvető hiányosságai miatt azonban a mai napig kérdéses a folyamat iparosodásra, illetve a termelési kapacitásokra gyakorolt hatásának előjele. (Bár átfogó értékelés egyelőre nem készült a privatizáció hatásairól, bizonyos adatokból az a következtetés vonható le, hogy a folyamat inkább a társadalmi és a gazdasági potenciál korlátozásához járult hozzá.) Az állami vállalatok közel 50%-át még nem adták magánkézbe, illetve nem számolták fel, ezek – megfontolt döntések eredményeképp – a jövőben hozzájárulhatnak az ország termelési kapacitásának növeléséhez, szélesebb értelemben a gazdasági fejlődéshez.⁴⁷⁹ A 2021-ben hatalomra jutott baloldali nézeteket képviselő kormány határozott lépéseket tesz a rossz privatizációs gyakorlat megszüntetésére és a Koszovói Privatizációs Ügynökség megszüntetésével egy Szuverén Alap létrehozását tervezi.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Bami, Xhorxhina: *US Recommends Ways to Ease Kosovo-Serbia Lake Dispute*. (Letöltés: 2021. szeptember 4.)

⁴⁷⁷ Krampe, Florian: *In Kosovo, Post-War Water Faults Show Challenge of Balancing Political With Technical*. (Letöltés: 2021. szeptember 4.)

⁴⁷⁸ Dimenski, Jane: *Wasted Water: Leaking Pipelines Threaten to Let Balkans Run Dry*. (Letöltés: 2021. szeptember 4.)

⁴⁷⁹ Gashi, Petrit: *Trade and Industrial Development in Kosovo*. In: Reiner Osbild, Reiner – Bartlett, Will (szerk.): *Western Balkan Economies in Transition*. Springer International Publishing AG, Cham, 2019. 99–121. o.

⁴⁸⁰ Bami, Xhorxhina: *Kosovo Steps Closer to Scrapping Privatisation Agency*. (Letöltés: 2021. május 31.)

Ma Koszovó legfontosabb ipari termékei közé a bányáipar által kitermelt, illetve előállított ásványi anyagok, építőanyagok, fémek tartoznak. Ezek mennyisége töredékét teszi ki a jugoszláv időkben megszokottnak, ami a berendezések elöregedésének, a beruházások elégtelenségének és a legnagyobb bányák tulajdonjogát érintő vitáknak tudható be.⁴⁸¹ Néhány privatizált nagyüzem azonban jelentősen hozzájárul a GDP-hez, ilyen például a ferronikkelgyártásban érdekelt Alferon (Drenas), a Sharr Cern–Titan cementgyár (Han i Elezit), illetve a fémfeldolgozással foglalkozó Eurometal (Ferizaj).⁴⁸²

A rend kedvéért – és tekintettel a jelen kutatást befogadó doktori iskola jellegére – e helyen érdemes leszögezni, hogy Koszovó esetében védelmi iparról egyelőre nem beszélhetünk. A vitatott státuszú egykori szerb autonóm tartomány a nemzeti haderejét jelenleg elkötelezett partnerei segítségével, jogilag vitatható körülmények mellett építi (bővebben ld. a katonai tényezőről szóló 7. fejezetet).

Az elmúlt években a vásárlóerő növekedésével – különösen a városokban – nőtt a kereslet az élelmiszeripar egyes termékcsoportjai, különösen a gyümölcsök és a zöldségek iránt, így ezekben az ágazatokban (különös tekintettel az üvegházás termelésre), valamint a tej és tejtermékek, húsfeldolgozás területén jövedelmező üzleti lehetőségek rejlenek. Az EU-val 2015-ben kötött Stabilizációs és Társulási Megállapodásnak köszönhetően Koszovó több mint 2500 mezőgazdasági terméket vámmentesen exportálhat az uniós országokba.⁴⁸³ A papíripar egyik meghatározó szegmense az élelmiszeripari csomagolóanyagokat állítja elő.

A fafeldolgozás hosszú évszázados múltra tekint vissza Koszovóban, a kézműves termékek (pl. bölcsök) ma is sok helyen elérhetők. Napjainkban a fafeldolgozáson belül húzóágazatnak számít a bútor-, illetve nyílászáró-gyártás, ebben kiemelten sikeres például a BINNI irodabútorgyártó vállalat.⁴⁸⁴ A bútorok, nyílászárók jelentős részét exportálják Nyugat-Európába (főleg Svájcba, Németországba), az ágazatban további jelentős fejlődési potenciál rejlik.

A textilipar és a bőrfeldolgozás ugyancsak hosszú múltra tekint vissza, Jugoszlávián belül Koszovó vezető szerepet töltött be ezekben az ágazatokban. A korábbi nagy állami vállalatok helyett azonban a termelés ma magánkézben – több esetben külföldi tulajdonban – lévő manufaktúrákban folyik. Az előállított termékek tekintetében nagyfokú specializáció tapasztalható, a gyártás hazai piacra és exportra egyaránt történik. (Utóbbi esetében előnyt jelent a Nyugat-Európa-hoz való közelség, valamint hogy az EU-val kötött Stabilizációs és

⁴⁸¹ *Kosovo. CIA – The World Factbook.* (Letöltés: 2022. május 31.)

⁴⁸² *Kosovo Los Geht's. Länderreport Aussenwirtschaft Austria 2021.* (Letöltés: 2021. október 10.)

⁴⁸³ *Kosovo – Agricultural Sector.* (Letöltés: 2021. október 10.)

⁴⁸⁴ *Kosovo Los Geht's. Länderreport Aussenwirtschaft Austria 2021.* (Letöltés: 2021. október 10.)

Társulási Megállapodás ratifikálása óta a textilipari termékek exportja vámentes.)⁴⁸⁵ Jelentős exporttevékenységet folytat például a sportruházatra szakosodott, Podujeva-i S//SPRINT vállalat.

A külföldi piacok meghódításához a koszovói gyártóknak nemcsak az anyagi lehetőségek jelentette korlátokkal és a koszovói állampolgárokra vonatkozó vízumliberalizáció hiányával kell megküzdeniük, de sok esetben azokkal az előítéletekkel is, amelyek a koszovói termékek minőségével kapcsolatosak.⁴⁸⁶ Az országban befektetni szándékozók (egy 2018-as felmérés szerint) a leginkább az informális gazdaság konkurenciájától tartanak Koszovóban (másodsorban az energiaellátás bizonytalanságától és az elektromos áram árától). A legtöbb befektetés azonban az országokból érkezik, amelyek a legnagyobb létszámú koszovói albán diaszpórával rendelkeznek. A külföldi befektetések legnagyobb részben az ingatlanszektorra érik (34%), ezt követik a pénzügyi szolgáltatások (17%), majd 12, illetve 11%-kal az ipar és az építőipar következik, a befektetések 9%-a pedig a szállítmányozás és telekommunikáció szektorba áramlik.⁴⁸⁷ Az ICT szektorban egyes tevékenységek kiszervezéséhez különösen jó feltételek állnak rendelkezésre Koszovóban, úgy mint a lakosság nyugati orientáltsága, kiemelkedően jó angol/német nyelvismerete, az euró fizetőeszközként történő használata, illetve az állam területének a közép-európai időzónához való tartozása.⁴⁸⁸

A telekommunikációs szektor jelenleg egy éves szinten 120 millió euró bevételt termelő üzletág Koszovóban, amely relatíve olcsó és jó minőségű szolgáltatásokat kínál. A szektort az Elektronikus és Postai Hírközlési Szabályozó Hatóság (Regulatory Authority of Electronic and Postal Communications – RAEPC) irányítja.

Koszovó és Szerbia hosszas tárgyalásokat követően, az EU közvetítésével és a Nemzetközi Távközlési Egyesülettel (az ENSZ távközlésre szakosodott ügynöksége) együttműködve sikerült megállapodjon abban, hogy Koszovó saját előhívó-számot kaphat. Az új (383) kódra való átállást 2017 márciusában kezdték meg. A megállapodásnak megfelelően 2017 elején a szerbiai MTS vállalat engedélyt kapott mobilszolgáltatások nyújtására Koszovóban, két másik szerb mobilcég – a VIP és a Telenor – pedig ugyanazon év májusában felfüggesztette az engedély nélküli működését.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ *Business Opportunities in Kosovo*. (Letöltés: 2021. október 17.)

⁴⁸⁶ *Made in Kosovo products exported in Europe and World*. (Letöltés: 2021. október 17.)

⁴⁸⁷ Magyarország Nagykövetsége, Pristina: *Gazdasági adatok Koszovóról*. (Letöltés: 2021. szeptember 30.)

⁴⁸⁸ *Business Opportunities in Kosovo*. (Letöltés: 2021. október 17.)

⁴⁸⁹ *Kosovo – Telecommunications Industry*. (Letöltés: 2021. október 20.)

A vezetékes telefon-előfizetések száma (75 000) napjainkban⁴⁹⁰ már elenyésző a mobiltelefon-előfizetések számához képest (csaknem kétmillió), az előbbi szolgáltatást egyre inkább üzleti célokra veszik igénybe. A mobiltelefon-előfizetések száma meghaladja a lakosságszámot, hasonlóképp elterjedt a vezetékes internet – a háztartások internet-penetrációja csaknem 126%-os. A csaknem másfél millió mobilinternet-előfizetés közel feléhez 4G szolgáltatás tartozik.⁴⁹¹ Az 5G hálózat kiépítése egyelőre várat magára. Ezzel kapcsolatban a 2020. szeptember 4-i washingtoni megállapodásokban – az amerikai elvárásoknak, illetve érdekeknek megfelelően – Koszovó és Szerbia is kötelezettséget vállalt arra, hogy a kommunikációs hálózatában nem alkalmaz „nem megbízható gyártók” által szállított 5G berendezéseket – amivel nyilvánvalóan a kínai Huawei cég pozícióját kívánták gyengíteni.⁴⁹²

A két legnagyobb szolgáltató közül az állami tulajdonban lévő Kosovo Telecom VALA nevű leányvállalatához tartozik a mobiltelefon-előfizetések csaknem 60%-a, míg a vezetékes telefon-előfizetések piacán 2021-ben a szlovén tulajdonban lévő IPKO állt az élen az előfizetések 47%-ával. Az internetszolgáltatások piaca jóval fragmentáltabb.⁴⁹³

A Kosovo Telecom egykor a legjövedelmezőbb állami vállalatnak számított⁴⁹⁴, azonban évek óta súlyos pénzügyi válságban van, privatizációja több alkalommal is kudarcra végződött (a szakszervezetek súlyos korrupciós vádakot fogalmaztak meg a vállalat vezetésével szemben).⁴⁹⁵

Az IPKO 2020-ban tervezett eladása körüli bonyodalmak jól példázzák, hogy a gazdasági folyamatokat miként befolyásolja még napjainkban is a politika. A szlovén tulajdonosnak ugyanis a Telekom Srbija adta a legmagasabb vételi ajánlatot, ami a koszovói fél részéről komoly, a nemzetbiztonsággal is összefüggő aggályokat vetett fel. (A tulajdonos végül elállt a vállalat értékesítésének tervétől.)⁴⁹⁶

A közlekedési infrastruktúra fejlettsége alapvető fontossággal bír a gazdasági fejlődés szempontjából is. Az ország úthálózata jól fejlett, körülbelül 2380 km hosszú, melynek 97%-a aszfaltozott⁴⁹⁷. (Az elmúlt másfél évtizedben bekövetkezett dinamikus fejlődésről a 49. ábra nyújt tájékoztatást.) E helyen leszögezném, hogy értékelésem szerint egy esetleges

⁴⁹⁰ Az ismertetett adatok a 2021. évre érvényesek.

⁴⁹¹ *ARKEP Publikim Nr. 02/2021*. (Letöltés: 2021. október 15.)

⁴⁹² Stojanovic, Milica – Bami, Xhorxhina: *Kosovo and Serbia Sign 'Historic' Deal Under Trump's Auspices*. (Letöltés: 2020. szeptember 4.)

⁴⁹³ *ARKEP Publikim Nr. 02/2021*. (Letöltés: 2021. október 15.)

⁴⁹⁴ A Koszovói Posta és Távközlési vállalat két üzletága 2012-ben különült el egymástól.

⁴⁹⁵ Bami, Xhorxhina: *Kosovo Govt Sacks Board of Failing Telecom*. (Letöltés: 2021. október 20.)

⁴⁹⁶ Brahimi, Arbenite: *Blerja e IPKO-s nga "Telekom Srbija" rrezikon sigurinë kombëtare të Kosovës – Qeveria hesht*. (Letöltés: 2021. október 20.)

⁴⁹⁷ Kosovo Agency of Statistics: *Kosovo in Figures 2020*. (Letöltés: 2021. október 20.)

hagyományos, szárazföldi műveleteket is magába foglaló fegyveres konfliktus esetén a csapatmozgásokat is leginkább ezen fejlett úthálózat rombolásával lehetne akadályozni (a kötöttpályás közlekedés ugyanis ehhez képest jóval visszamaradottabb).

Koszovó két kész autópályaszakasszal rendelkezik, ezek hossza összesen 137 kilométer. A 2013-ban átadott R7-es autópálya (Dr. Ibrahim Rugova autópálya) a fővárost köti össze az albán határon található Vërmicë/Vrbnica-val (Pristina és a délnyugati autópályaszakasz északi végpontjánál található Gjurgjicë/Đurđica település között az M-9-es főút biztosítja az összeköttetést).⁴⁹⁸ Az északnyugati, Fushë Kosova és Trudë/Trudna között kiépült autópályaszakasz az R6 autópályával való összeköttetést is megteremti, a fővárostól délnyugatra található csomópontban. Az R7-es autópálya (illetve a Vërmicë–Merdare folyosó) nemzetközi viszonylatban is fontos szerepet tölthet be, amennyiben újabb autópálya-szakaszok épülnek ki Koszovóban Pristina és Merdare, illetve Szerbiában Merdare és Niš között. (Az autópálya itt csatlakozhat bele a X. számú Páneurópai folyosóba.) Az R7-es autópálya folytatása Albániában a koszovói–albán határtól az Adriai-tenger partján fekvő Durrës városig vezető A1 autópálya, melynek megépítése (2007–2013 között) jelentősen (7-ről 2,5 órára) rövidítette le a szóban forgó útszakasz megtételéhez szükséges időt, ezzel jelentős lendületet adott a Koszovóból, vagy Koszovón keresztül az albán tengerpartra irányuló turizmusnak, valamint például a mezőgazdasági együttműködés szorosabbra fűzését is segíti.⁴⁹⁹ Koszovó másik, R6-os jelzésű autópálya-szakaszát 2019-ben adták át. Ez a Pristinát Szkopjével összekötő autópálya része, a határt Han i Elezit-nél lépi át.⁵⁰⁰ Az R6 és R7 autópályák Koszovó leglátványosabb külföldi projektjei, mindkét szakaszt az amerikai-török Bechtel-ENKA konzorcium építette.

2018 óta folyamatban van egy harmadik (R71 jelzésű) autópályaszakasz kiépítése is, amely Pristina–Gjilan autópálya néven ismert, és a fővárost a koszovói-szerb határon található Dheu i Bardhë határátkelővel fogja összekötni. További autópályaszakaszokra vonatkozóan is születtek tervek, a Haradinaj-kormány például korábban „Dukagjini autópálya” néven Istog-ot, Peja-t, Deçan-t és Gjakova-t összekötő autópályát tervezett, ezt az ötletet azonban a következő kormány – ilyen formában – elvetette.⁵⁰¹ (Koszovó autópálya- és főúthálózatát az 50. ábra mutatja be.)

⁴⁹⁸ *Infrastructure of Kosovo*. (Letöltés: 2021. november 10.)

⁴⁹⁹ *Albania-Kosovo highway*. (Letöltés: 2021. december 4.)

⁵⁰⁰ *Infrastructure of Kosovo*. (Letöltés: 2021. november 10.)

⁵⁰¹ *Qeveria Kurti, parasheh si projekt alternativ zgjerimin e rrugës Istog-Pejë-Deçan-Gjakovë-Prizren*. (Letöltés: 2021. december 4.)

Koszovó nagyobb városait jellemzően jó állapotban lévő főutak kötik össze, melyek hossza összesen körülbelül 630 kilométer. A nemzetközi és regionális jelentőségű utak fenntartásáért az Infrastrukturális Minisztérium, a helyi utak fenntartásáért az illetékes önkormányzat a felelős.⁵⁰² A Deçan-i kolostor területén átvezető út esete jól példázza, hogy Koszovóban bármilyen ügy könnyen az etnikai-vallási feszültségek fellángolásához vezethet. A szóban forgó útfejlesztési projekt – amely a koszovói Deçan és a montenegrói Plav település közötti közlekedési kapcsolat megteremtését szolgálná – a szerb ortodox egyház (albánok által vitatott) tulajdonában álló földterületet érinti. Mivel az útvonal egy része a kolostor körüli „különleges védett zónán” haladna át (illetve az ott jelenleg is keresztülhaladó út fejlesztését jelentené), az építkezést 2020-ban felfüggesztették, majd a felek – nemzetközi közvetítéssel – egy elkerülő út létesítésében állapodtak meg.⁵⁰³ Ennek kivitelezése azonban azóta is várat magára.

A mai Koszovó területén a vasúthálózat kiépítése 1873 és 1963 között zajlott. A szocialista Jugoszláviában nyolc független vasúttársaság működött (a köztársaságokon kívül az autonóm tartományok is külön társasággal rendelkeztek), melyek nemzetközi képviselőt a Jugoszláv Vasutak látta el. Az 1990-es években a Koszovói Vasutakat integrációra kényszerítették a Szerb Vasutakkal. A háború során a vasúti infrastruktúra jelentős károkat szenvedett, a járműveket pedig a szerb hatóságok lefoglalták és Szerbiába szállították.

A vasúti közlekedés 1999 augusztusában jelentős nemzetközi segítséggel indulhatott újra, az üzemeltetést a nemzetközi közigazgatás időszakában az UNMIK Railways irányította. A függetlenség kikiáltását követően az UNMIK a Koszovói Köztársaság hatóságaira ruházta a vasúttársaság irányításának jogait. A területért napjainkban felelős Trainkos és az Infrakos vállalatok 2011-ben jöttek létre, a trakciós és infrastrukturális szolgáltatások kettéválasztásával.⁵⁰⁴

A szerb–albán ellentét 2008-at követően több alkalommal is felszínre került a vasútvonalak kapcsán. (Észak-Koszovóban ma is a szerb állami vasúttársaság szerelvényei közlekednek.) A csúcspontot eddig a 2017. január 14-i incidens jelentette. Szerbia azt követően indított egy kívül-belül nacionalista, illetve szerb ortodox vallási jelképekkel ellátott szerelvényt Belgrádból Észak-Mitrovicába, hogy 18 év után helyreállították a két város közötti közvetlen vasúti összeköttetést. Pristina válaszul a határra telepítette a különleges rendőri erőket, a szerelvényt ezért végül a szerbiai Raška városnál megállították, (Az esetet mindkét fél a saját

⁵⁰² *Infrastructure of Kosovo*. (Letöltés: 2021. november 10.)

⁵⁰³ Petrick, Daniel: *Is the Deçani monastery really endangered?* (Letöltés: 2021. december 4.)

⁵⁰⁴ *Informatë mbi infrastrukturën e Hekurudhave të Kosovës*. (Letöltés: 2021. november 20.)

propaganda-céljaira használta: Koszovó a „Krim-forgatókönyv”⁵⁰⁵ megismétlődését vetítette elő, Szerbia pedig a koszovói szerbek ellen irányuló újabb pogromot vízionált.)⁵⁰⁶

Koszovó normál nyomtávú vasúthálózata (ld. 51. ábra) ma körülbelül 330 kilométer hosszú. A működtetése komoly kihívásokkal jár, egyes kiépített szakaszokat egyáltalán nem használnak, ahol pedig van menetrendszerű járat, ott is rendkívül ritkán közlekedik (a Pristina-Szkopje közötti egyetlen nemzetközi intercity járat biztosítását például egyetlen vonatpárral oldják meg).

A személyszállításon kívül a vasúthálózatot szállítmányozásra is használják, ennek során az eltérő szállítási módok kombinációit is alkalmazzák. Lehetőség van magáncélú ipari vágányok kiépítésére is a meglévő vasútvonalaktól az ügyfelek telephelyéig.⁵⁰⁷ Az Obiliq környékén kitermelt lignitet például a kifejtési helytől egy szakaszon a bánya gőzmozdonyaival szállítják, majd „szénvonatokkal” viszik tovább a Drenas szélén települt ferronikkel-üzembe. Ugyanide az ércet a pristinai repülőtértől délnyugatra fekvő Goleš/Goleš-i bányából szállítják.⁵⁰⁸

A vasúthálózat ma is rendkívül rossz állapotban van, a szerelvények legfeljebb 50 km/h sebességgel közlekednek. Villamosításra egyelőre egyik szakaszon sem került sor.⁵⁰⁹

A fejlesztési tervek első számú prioritása az észak-déli irányú, 10. számú vasútvonal általános rehabilitációja és korszerűsítése (a Transzeurópai Közlekedési Hálózat részeként), aminek kapcsán a 2024–2025-ös céldátumot határozták meg. Nemzetközi jelentősége miatt szintén prioritást élvez a 7. számú vasútvonal (Podujeva és Fushë Kosova között) felújítása. A pristinai repülőtérhez csatlakozó vasúti szakasz kiépítése 2018-ban kezdődött meg. Mivel az első két projekt esetében a transzeurópai közlekedési hálózattal összefüggő fejlesztésekről van szó, a költségek fedezése európai támogatások, befektetések bevonásával történhet.

A vasút fejlesztésével kapcsolatos tervek tehát a modernizáció mellett a regionális integrációt is célként határozták meg. Ehhez a meglévő vasúti szakaszok mellett újak építése szükséges, A villamosítást elsőként a kiemelt jelentőségű szakaszokon valósítják meg. A tervek között szerepel továbbá, hogy a jelenleg Szerbiába és Észak-Macedóniába vezető szakaszok mellett kiépítik a vasúti összeköttetést Montenegró és Albánia irányába is.⁵¹⁰ (A tervezett fejlesztésekről ld. az 52. ábrát.)

⁵⁰⁵ Oroszország által 2014-ben a Krim annektálása érdekében alkalmazott módszer.

⁵⁰⁶ Kuczyński, Grzegorz: *Russia's Hybrid Warfare in the Western Balkans*. (Letöltés: 2021. október 14.)

⁵⁰⁷ *Infrastructure of Kosovo*. (Letöltés: 2021. november 10.)

⁵⁰⁸ *Gyakorlatilag megszűnt a vasúti személyszállítás Koszovóban*. (Letöltés: 2021. november 10.)

⁵⁰⁹ Pekic, Branislav: *Kosovo to upgrade lines to Serbia and Macedonia*. (Letöltés: 2021. november 10.)

⁵¹⁰ *Informatë mbi infrastrukturën e Hekurudhave të Kosovës*. (Letöltés: 2021. november 20.)

Koszovó egyetlen működő repülőtere a pristinai Adem Jashari Nemzetközi Repülőtér, amely 2010 óta viseli az egykori gerillavezér nevét. Területéről először 1965-ben indultak repülőjáratok Belgrádba, majd az 1990-es évektől nemzetközi járatok is közlekedtek Svájcba és Németországba.⁵¹¹ A háborút követően a terület rövid ideig katonai repülőtérként funkcionált.

1999. június 12-én a repülőtér komoly feszültségek középpontjába került, ugyanis a NATO csapatok előtt Bosznia-Hercegovinából odaérkező 200 orosz katona elfoglalta a területét. A konfliktus abból indult, hogy Oroszország – várakozásával szemben – nem kapott önálló békefenntartó szektort Koszovóban (amivel a nemzetközi közösség a szerb és albán területek szétválasztását kívánta megakadályozni). A feszült helyzetet végül sikerült békés módon rendezni, amihez jelentősen hozzájárult, hogy amerikai nyomásra a környező országok megtagadták a légtérük használatát Oroszországtól. (Az orosz békefenntartó erők végül a NATO-felosztástól függetlenül települtek Koszovóban, az orosz kontingens pedig egy ideig közreműködött a repülőtér biztonságának garantálásában.)⁵¹²

A háborús károk helyreállítása a repülőtér esetében is nagy erőfeszítéseket igényelt, a költségek fedezésére európai uniós és bilaterális alapon nyújtott támogatásokat is igénybe vettek.⁵¹³ A pristinai repülőtér a régió egyik legfrekvenciáltabb légi kikötőjévé vált, évente átlagosan több, mint kétmillió utast fogad.⁵¹⁴ A legfontosabb európai városok mellett Amerikába is indulnak innen járatok. A személyszállításon kívül a repülőtér gyors, hatékony és professzionális áruszállítási szolgáltatást is kínál.⁵¹⁵ A KFOR pristinai kirakó légikikötője (Aerial Port of Debarkation – APOD) az elsődleges helyszíne a NATO-erőknek a KFOR műveleti területére történő be- és kiléptetésének.⁵¹⁶

A NATO 1999 óta támogatja a Koszovó feletti légtérhasználat normalizációs folyamatát. A kihívások alapvetően abból adódnak, hogy Szerbia megtagadta a Koszovóba, vagy Koszovóból érkező repülőgépek számára a szerb (magas és alacsony) légtér használatát. A koszovói magaslégtér 2014-ben nyitották meg újra az átrepülő forgalom előtt, ennek irányítását a NATO megbízásából – Európában egyedülálló módon egy nem szomszédos ország légiforgalmi szolgálata – a magyar HungaroControl látja el. Az alacsony légtér használatáért az ENSZ BT 1244. sz. határozata alapján a KFOR parancsnoka felel. A Balkáni Légiközlekedés-

⁵¹¹ *Pristina International Airport, Kosovo.* (Letöltés: 2021. december 15.)

⁵¹² *Incident at Pristina airport.* (Letöltés: 2021. december 15.)

⁵¹³ *Pristina International Airport, Kosovo.* (Letöltés: 2021. december 15.)

⁵¹⁴ A COVID-19 világjárvány a repülőtér forgalmára is drasztikus hatást gyakorolt.

⁵¹⁵ *Infrastructure of Kosovo.* (Letöltés: 2021. november 10.)

⁵¹⁶ *Regulations for Aircraft Operating as General Air Traffic (GAT) in the Balkan Joint Operation Area (JOA).* (Letöltés: 2021. december 15.)

Normalizációs Találkozók (Balkans Aviation Normalisation Meetings – BANM) segítették elő azt a KFOR és az Izlandi Közlekedési Hatóság (Icelandic Transport Authority – ICETRA) közötti megállapodást, aminek értelmében utóbbi biztonsági felügyeleti funkciót lát el ennek vonatkozásában. 2021-ben a NATO közvetítésével megállapodás született arról, hogy Albánia irányába új légifolyosó kerül kialakításra, amely az északi irányból Pristinába érkező járatok számára a jelenleginél rövidebb repülési útvonalakat tesz lehetővé.⁵¹⁷

A Koszovó délnyugati részén található Gjakova-i repülőtér jelenleg használaton kívül van. Az egykori katonai repülőteret az olasz KFOR-kontingens építette újjá és 2014-ig a NATO katonai tevékenységeinek támogatására szolgált, ekkor egy kormányközi megállapodás értelmében átadták a koszovói hatóságoknak. 2019-ben a repülőteret korlátlan időre a koszovói Védelmi Minisztérium és a Koszovói Biztonsági Erő (Forca e Sigurisë së Kosovës – FSK, bővebben ld. az 5.3 Az UÇK-TÓL a nemzeti haderőig című fejezetet) rendelkezésére bocsájtották.⁵¹⁸

2020 januárjában Belgrád és Pristina képviselői – amerikai közvetítéssel – a két főváros közötti légiforgalom 21 év utáni újraindításáról írtak alá megállapodást, majd februárban megegyeztek a vasúti közlekedés helyreállításáról, valamint a két főváros autópályával való összekapcsolásáról is.⁵¹⁹ A 2020. szeptember 4-i washingtoni megállapodásokban a felek egyebek mellett utóbbi megállapodások végrehajtását is vállalták. Az egyezmények szerint közösen megvalósíthatósági tanulmányt dolgoznak ki a Belgrád–Pristina vasúti infrastruktúra összekapcsolásáról egy (az Adrián található) mélytengeri kikötővel, továbbá amerikai közvetítéssel⁵²⁰ dolgoznak azon, hogy megvalósulhasson az ún. „Béke autópálya”⁵²¹, valamint a Pristina és Merdare közötti, illetve a Niš és Pristina közötti vasúti összeköttetés.⁵²² Egy év elteltével a szerb vezetés bejelentette, hogy hamarosan megkezdődhet a Béke-autópálya Niš–Merdare közötti szakaszának építése, a koszovói vezetés azonban nem nyilatkozott a Merdare–Pristina közötti szakasz építésének terveiről. (Egyelőre a Merdare-nál bevezetendő integrált határigazgatással kapcsolatos tervek sem valósultak meg.)⁵²³

⁵¹⁷ *New navigation equipment for civilian airlines set up at Pristina airport, with NATO support.* (Letöltés: 2021. december 12.)

⁵¹⁸ *Gjakova Airport yet out of order.* (Letöltés: 2021. december 15.)

⁵¹⁹ Bami, Xhorxhina: *Serbia, Kosovo Leaders Welcome Deal to Restore Rail Link.* (Letöltés: 2021. december 15.)

⁵²⁰ A U.S. International Development Finance Corporationnel (2019-ben hozták létre, gazdasági „soft power” eszközként) és az EXIM Bankkal (az Egyesült Államok Export-Import Bankja).

⁵²¹ A koszovói fővárost és a közép-szerbiai Niš-t kötné össze.

⁵²² Stojanovic, Milica – Bami, Xhorxhina: *Kosovo and Serbia Sign ‘Historic’ Deal Under Trump’s Auspices.* (Letöltés: 2020. szeptember 4.)

⁵²³ Bami, Xhorxhina: *BIRN Fact-Check: Trump’s ‘Historic’ Kosovo-Serbia Deal Gathering Dust.* (Letöltés: 2021. december 15.)

4.4. KÖRNYEZETVÉDELEM

A legsürgetőbb környezetvédelmi kérdés Koszovóban az elavult ligniterőművekhez kapcsolódik – ideális esetben ez a „Kosovo A” esetében az erőmű leszerelését, a „Kosovo B” esetében a modernizációt jelentené. Koszovó 2012–2026 között érvényes energiastratégiája a jövő fő energiaforrásának továbbra is a lignitet látja, érvelése szerint a belátható jövőben ez az egyetlen hozzáférhető, illetve megfizethető megoldás az energiaellátás garantálására. Koszovó ugyanis más ásványi energiahordozóval nem rendelkezik, nem kapcsolódik az európai gázhálózatokhoz⁵²⁴ és a nukleáris energiára sem támaszkodhat (ez olyan szinten túlmutat az állam pénzügyi lehetőségein, hogy egyáltalán nem számolnak vele).

A megújuló energiaforrások arányának növelésével kapcsolatos problémákat már érintettük. Az eddig elért eredmények leginkább a vízerőműveknek köszönhetőek, amelyekkel kapcsolatban azonban szintén számos környezetvédelmi aggály merül fel. Koszovóban a legtöbb nyugat-balkáni államhoz hasonlóan nem jellemzőek a nagy folyók, ezért főleg kisméretű vízverőművek építésére nyílt lehetőség. Ezek miatt azonban a helyi közösségek számos esetben panasszal éltek, azt állítva, hogy a projektek hosszú távú környezeti hatásai „lenullázzák a zöld energiatermelés előnyeit”. A napenergia nyújtotta lehetőségek jobb kihasználása érdekében a megoldást talán a megújuló energiák aukciós rendszerére való áttérés jelenthetné, ami jelentősen csökkentené a végfelhasználói árat.

Koszovó európai összehasonlításban is élenjáró a légszennyezettségre visszavezethető halálozások arányát tekintve. (Az 53. ábra az egészségügyi panaszok kialakulásáért különösen felelős, 10 mikronnál kisebb átmérőjű szálló por koncentrációját mutatja a mérőpontok környezetében.)

Annak ellenére, hogy a levegőszennyezettség egyre kritikusabb méreteket ölt és a jelenség egyre nagyobb figyelmet kap, még sincs összehangolt erőfeszítés a helyzet megoldása érdekében. (A problémához természetesen az öreg autókból származó szennyezőanyagok, a háztartási tüzelőanyagok is hozzájárulnak, a „fő bűnös” azonban – Pristina és környéke szempontjából mindenképp – a két elavult ligniterőmű.)⁵²⁵

A vízügyi ágazat mennyiségi és minőségi problémákkal egyaránt küzd, a vizek fokozódó terheltsége az éghajlat- és népességváltozással függ össze. A szennyezések elsősorban nem kémiai, hanem bakteriális jellegűek, ami a vízellátó- és szennyvízelvezetési rendszerek nem

⁵²⁴ 2021 őszén a második Kurti-kormány visszautasította azt a 200 millió dollár összegű vissza nem térítendő kölcsönt, amelyet az amerikai kormány egy Koszovóból Észak-Macedónia és Görögország felé tartó gázvezeték megépítésére ajánlott.

⁵²⁵ Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government*. (Letöltés: 2020. január 5.)

megfelelő kezelésére, illetve részben a hulladékgazdálkodás kialakulatlanságára vezethető vissza. A problémák orvoslásának finanszírozásához szükséges bevételek beszedése számos akadályba ütközik, úgymint kapacitáshiány, a háztartások alacsony jövedelme, illetve a vízügyi ágazatban is jellemző vesztegetések. Az egészséges ivóvízhez való hozzáférésben jelentős különbségek mutatkoznak a városi és a vidéki lakosság lehetőségei között. Az etnikai közösségek közül a romák, askáliak és egyiptomiak különösen hátrányos helyzetben vannak, 2015-ben mindössze 7%-uk számára volt elérhető a csapvíz és az egyéb alapvető higiéniai feltételek.⁵²⁶

A 2021 júliusában bekövetkezett, összességében csaknem kétezer személyt érintő Deçan/Deçani-i (bakteriális eredetű) „vízmérgezés” esete arra is rávilágított, hogy a koszovói albánság emlékezetében még élénken élnek az 1990-es évek tapasztalatai, amikor a szerbek az ivóvíz szándékos megmérgezését is alkalmazták az albánok helyzetének ellehetetlenítése érdekében. Az eset kapcsán magas politikai szinten is felmerült, hogy a többségében albánok lakta településeken „a szerbek szándékosan mérgezték meg az ivóvizet”.⁵²⁷

A települési hulladék kezelését szabályozó jogi keret összhangban van az európai elvárásokkal, rögzíti például a „szennyező fizet” és a „kiterjesztett gyártói felelősség” elvét. Részletes katalógust közöl a szennyezés-típusokról és számos rendelet határozza meg, hogy az egyes típusokat hogyan kell kezelni a végleges ártalmatlanítás előtt. A gyakorlatban azonban a hulladékkezelés (legyen szó települési, ipari, vagy egészségügyi hulladékról) szinte teljes egészében a lerakásra korlátozódik. Újrahasznosítással többnyire csak marginalizált közösségekhez tartozó, nem regisztrált személyek foglalkoznak, nem szabályozott keretek között.

A hulladékkezelési lánc túl bonyolult. A gyűjtést önkormányzati vagy regionális érdekeltégű vállalatok végzik, a lerakók azonban állami vállalatok kezelésében vannak (illetve az illetékes minisztérium engedélyével magánszemélyek is részt vehetnek a folyamatban). Az önkormányzatok a hulladékkezeléssel kapcsolatos költségeiket elviekben a háztartásoktól és vállalkozásoktól beszedett díjakból finanszírozhatnák, azonban ez esetben is komoly problémák vannak a díjak begyűjtését illetően (2018-ban a népesség 60%-át érték el ez ügyben). Az engedély nélküli lerakóhelyek száma 2020-ban meghaladta az 1500-at.⁵²⁸ A hulladékgyűjtési és szállítási szolgáltatással való lefedettségéről az 54. ábra nyújt tájékoztatást.

⁵²⁶ USAID: *Landlinks. Country profiles. Kosovo.* (Letöltés: 2021. december 20.)

⁵²⁷ *Kosovo Prosecution Investigating Two Serbs for Potential Involvement in Deçan Poisoning.* (Letöltés: 2021. július 18.)

⁵²⁸ Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government.* (Letöltés: 2020. január 5.)

A nem megfelelő erdőgazdálkodás, a „megélhetési fatolvajlás” és a felgyorsult talajerózió összefüggéseit a természeti tényezőről szóló fejezetben már érintettük. (A talajerózió mértékéről, a különböző mértékben erodált talajok földrajzi elhelyezkedéséről az 55. ábra nyújt tájékoztatást.) Az erózió által leginkább érintett területek a nagyobb dőlésszögű, természetes növényzetként erdőkkel fedett területeken találhatóak, de a nem megfelelő mezőgazdasági gyakorlatnak is köszönhetően a medencefelszíneket alkotó talajok jelentős része is az enyhén és közepesen, illetve néhol az erősen erodált kategóriába sorolható.

Összességében megállapítható, hogy Koszovóban a környezeti feltételek folyamatos romlást mutatnak, az ezzel kapcsolatos aggályok ezért egyre gyakoribbak mind a belföldi, mind a nemzetközi diskurzusban. A koszovói intézmények azonban ez idáig a környezetvédelmi kérdéseket tendenciózusan figyelmen kívül hagyták. A korrupció ezt a területet is erősen érintette, a közpénzek és az adományok milliós nagyságrendben folytak el környezetvédelmi célokra tényleges hatás nélkül. A szakminiszteri posztot általában a kormánykoalícióban részt vevő kis pártok kapták, mintegy „megköszönve az együttműködésüket”, de egyúttal jelezve, hogy az adott kormány célkitűzései között nem szerepel előkelő helyen a környezetvédelem kérdésköre. A büntető törvénykönyv környezetvédelmet érintő szabályozásának szigorítását nem követte az igazságszolgáltatásban dolgozók átképzése, a környezetvédelmi szakhatóság pedig komoly létszámgondokkal küzd (2019-ben mindössze 31 fő dolgozott a területen). Nem volt hiány a különféle nemzeti cselekvési tervek, stratégiák, sőt végrehajtási tervek kidolgozásában sem, a fenti okok miatt azonban mindebből kevés valósult meg.⁵²⁹

A természetvédelem területén a biodiverzitásra, védett és invazív fajokra vonatkozóan számos projektet valósítottak meg, a szisztematikus, átfogó felmérések, vizsgálatok azonban egyelőre jellemzően hiányoznak.

Koszovó természetvédelmi oltalom alatt álló területeinek/objektumainak földrajzi eloszlásáról az 56. ábra nyújt tájékoztatást.

A természetvédelmi oltalom alatt álló területek kijelölésében három szakasz különíthető el. Az első védett területként 1950-ben a Gazimestan-i emlékmű környékét vették nyilvántartásba, amit 1970-ig összesen 19 újabb helyszín követett (barlangok, botanikai szempontból értékes területek). A Koszovói Természetvédelmi Hivatal 1974-es létrehozása jelentős lendületet adott a folyamatnak, 1988-ig összesen 36 területet vettek védelem alá (pl. a Nerodime folyó bifurkációját, vagy a Fehér Drin forrását a forrásbarlanggal együtt). 1986-ban alapították Koszovó jelenlegi két nemzeti parkja közül az elsőt, a Sár-hegységben. A másikat, a nyugat-

⁵²⁹ Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government*. (Letöltés: 2020. január 5.)

koszovói Bjeshkët e Nemuna Nemzeti Parkot csak jóval később, a háborút követően kezdődött harmadik periódusban, 2013-ban jelölték ki. A 2000-es évektől napjainkig több mint százal gyarapodott a természetvédelmi oltalom alatt álló objektumok száma.⁵³⁰

A fentiek alapján a környezet- és természetvédelem területén komoly változás szükséges a kormányzat hozzáállásában ahhoz, hogy eredményeket lehessen elérni. A politikában a prioritások közé kell emelni a szektort és meg kell újítani a környezetvédelmi szakigazgatást.⁵³¹

A 2021 februárjában hatalomra került új politikai elit a kormány programjában a környezeti és a területrendezési kérdéseket integráltan közelíti meg. A levegőminőség monitorozásán túl a szennyezés csökkentését segítő intézkedéseket is előirányoz. Az integrált hulladékgazdálkodási stratégia keretében a társadalmi/gazdasági fejlődést és az egészségügyi szempontokat egyaránt szem előtt tartó rendszerben gondolkodik, különös figyelmet fordítva az ásványipari hulladékokra. Meg kívánja teremteni a szennyvizek, felszín alatti vizek folyamatos monitorozásának feltételeit, a vízgazdálkodás, vízvédelem szakterületeken a jogalkotás mellett tervezetten a jogérvényesítésre is nagy hangsúlyt fektet. A természetvédelem, biológiai sokféleség védelme kapcsán a stratégiaalkotási, törvénykezési feladatok kapcsán kiemeli az uniós vívmányokhoz való közelítés jelentőségét. A területrendezés kapcsán átgondolt tervezést ígér és az ehhez szükséges térinformatikai adatbázisok kialakítását vetíti elő.⁵³²

4.5. A COVID-19 PANDÉMIA TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI HATÁSAI

Koszovó nagy mértékben szolgáltatás- és fogyasztásalapú gazdasága igen sérülékenynek bizonyult a COVID-19 következményeivel szemben, a pandémia – különösen a kezdeti időszakban – számos kontextusban jelentős korlátozó tényezőként hatott. A gazdasági aktivitás 2020-ban 6,9%-kal esett vissza, ami főleg az export csökkenésére (a diaszpórában élő koszovóiak számára nyújtott utazási szolgáltatások esetében ennek aránya például 51% volt) és a befektetések csökkenésére vezethető vissza (a magánbefektetések főleg a kereskedelembe és az építőiparba áramoltak).

A regisztrált munkanélküliek aránya a lakosság egészére vetítve 25% fölé emelkedett, a fiatalok körében pedig csaknem 50%-ra. Ez sok esetben azzal állt összefüggésben, hogy a nem bejelentett állások megszűntek, a regisztráció pedig alapfeltétele volt az állami szociális juttatások igénybevételének.

⁵³⁰ *Kosovo Environment 2020. Report on Environmental Indicators.* (Letöltés: 2021. december 26.)

⁵³¹ Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government.* (Letöltés: 2020. január 5.)

⁵³² *Programi i Qeverisë së Republikës së Kosovës 2021–2025.* (Letöltés: 2021. június 1.)

A szegénységben élők aránya egy év alatt 4–5 százalékponttal, 25–26%-ra nőtt. A költségvetési hiány egy év alatt megkétszereződött, 2020 végén a GDP 7,6%-át tette ki. A banki szektorban a nem teljesítő hitelek aránya 0,7 százalékponttal nőtt.⁵³³

A kárenyhítési és helyreállítási csomag 2020-ban a GDP 4,3%-át tette ki. Ennek keretében veszélyeztetett személyek, cégek, továbbá az egészségügyi szektor részesült támogatásban. 2021-ben az összeg a GDP 3,1%-át tette ki, ennek jelentős részét már az oltóanyagok beszerzésére fordították. A bankrendszerben 2020 júniusáig hitelmoratóriumot vezettek be, az átstrukturált hitelek könnyített besorolása pedig 2021 márciusáig volt érvényben.⁵³⁴

A pandémia rávilágított a strukturális reformok, illetve a gazdaság rezilienciája növelésének szükségességére. A gazdaság teljesítményére rövidebb távon csak a Koszovó és Európa közötti mobilitás korábbi szintre történő visszaállásától, illetve a nem nemesfém, illetve ásványi anyagok árának növekedésétől remélhettek kiegyensúlyozó hatást. (A nikkel iránti megnövekedett kereslet már 2020-ban is csillapító hatással volt a gazdaság teljesítményének romlására.)⁵³⁵

Az ország gazdasági újjáépítési programjában nagy hangsúlyt kapott a hazai mezőgazdasági termelés növelésének szükségessége, ami a vidéki területeken a foglalkoztatottság növelését, a mezőgazdasági termékek importjának csökkentését és az élelmezésbiztonság növekedését vonhatja magával.⁵³⁶

Az egészségügyi válsághelyzettel kapcsolatos kihívásokra adott vészhelyzeti válaszadás mellett a pandémiás helyzet arra is rámutatott, hogy a várhatóan hosszan elhúzódó gazdasági válság kezelése olyan, részben régebb óta fennálló, illetve a jóléttel összefüggő problémákra reagáló elemeket is magába kell foglaljon, mint például a szociális ellátó- és egészségbiztosítási rendszer kiépítése, az orvosok helyben maradását ösztönző intézkedések stb.⁵³⁷ (Ugyanitt említést érdemel, hogy bár az ország energiaellátásában a földgáz nem játszik szerepet, az orosz–ukrán háború és az általa kiváltott energiaellátási válság nyilvánvaló módon Koszovó gazdasági helyzetére is további súlyosbító hatással bír.)

⁵³³ World Bank Group: *Subdued Recovery*. Western Balkans Regular Economic Report No. 19. Spring 2021. (Letöltés: 2021. június 1.)

⁵³⁴ European Bank for Reconstruction and Development: *Coronavirus response in 2021: Building back better. Update on Kosovo* (16 June 2021). (Letöltés: 2021. július 15.)

⁵³⁵ World Bank Group: *Subdued Recovery*. Western Balkans Regular Economic Report No. 19. Spring 2021. (Letöltés: 2021. június 1.)

⁵³⁶ OECD: *The COVID-19 crisis in Kosovo*. 27. April 2020. (Letöltés: 2020. június 1.)

⁵³⁷ OECD: *Impact on COVID-19 in Kosovo*. (Letöltés: 2021. december 20.)

KÖVETKEZTETÉSEK

A hagyományosan is elmaradott koszovói gazdaság fejlődése a passzív ellenállás sajátos körülményei közepette, majd a háború következtében további hátrányokat szenvedett. A fegyveres konfliktust követően részben a nemzetközi igazgatásnak, illetve az új koszovói albán hatalmi elitnek felróhatóan (ld. például a privatizációs folyamat visszasságai; minden szektort átható, magas szintű korrupció) nem sikerült kellően kihasználni a potenciális erősségeket/lehetőségeket. A függetlenség 2008-as egyoldalú kikiáltása ismét egy új helyzetet teremtett, amely az önálló államként való boldogulás nehézségei mellett egyfajta „tiszta lapot” is jelentett, például az államadósság tekintetében.

Koszovó jogi státuszának ellentmondásos megítélése, illetve a Szerbiával való kapcsolat rendezetlensége kétségtelenül ma is számos tekintetben gátat szab, illetve talán a legnagyobb akadálya a gazdasági fejlődésnek. Bár egyes ágazatokban nemzetközi közvetítéssel már sikerült jelentős eredményeket elérni (pl. telekommunikáció), számos más esetben az egykori autonóm tartomány kiválásával rendkívül bonyolult és mindkét fél számára kielégítő módon csak nagyon nehezen áthidalható helyzetek álltak elő (ld. például a mindkét fél számára kulcsfontosságú Gazivode-tó esete). A „vagyonmegosztás” a többségében szerbek lakta Észak-Koszovó esetében különösen nagy feszültségeket váltott ki, illetve generálhat a jövőben is (ld. például a villamosenergia-ellátás kérdésköre).

Nem véletlen, hogy egyes, a szerb–koszovói megbékélést, illetve a Nyugat-Balkán euroatlanti integrációját támogató kezdeményezések (pl. Berlini folyamat – bővebben ld. a Koszovó a nemzetközi rendszerben című 6. fejezetben), illetve szereplők (különösen az USA) a gazdasági viszonyok normalizálását a fenti folyamatok kulcsának tekintik, Koszovó esetében a státuszkérdés rendezését megelőzően/annak hiányában is jelentős hatást remélve például a nemzetközi infrastrukturális rendszerbe való integrációtól. (A külföldi befektetések növekedésére természetesen igazán jótékony hatással az lenne, ha megszűnnének azok a bizonytalanságok, illetve egy újabb potenciális feszült helyzet lehetősége, amelyek a rendezetlen jogi státuszból fakadhatnak.)

A koszovói gazdaság tehát napjainkban is átalakulási fázisban van a stabil piacgazdaság felé, a rendszer a működéséhez egyelőre továbbra is a diaszpóra és a nemzetközi közösség segítségére szorul, mind anyagi, mind technikai értelemben.⁵³⁸ Bár a gazdaság növekedése az elmúlt évtizedben meghaladta a szomszédos országokét, és elindult egy befektetés- és export-vezérelt irányba, ez nem járt együtt pl. elegendő munkahely létrejöttével.

⁵³⁸ *Kosovo. CIA – The World Factbook.* (Letöltés: 2022. május 31.)

A fejlődéshez – az infrastruktúra állapotából fakadó kihívások kezelése mellett – elengedhetetlen lenne a megfelelő humántőke-befektetés és a magánszektor fejlődését elősegítő üzleti környezet megteremtése is. A jó kormányzás és a jogállamiság erősítését célzó lépések szintén alapvető fontosságúak a gazdaság fejlődéséhez is.

A fennálló környezeti problémák kezelése – amely egyelőre elhanyagolt területnek számít –, illetve az EU környezetvédelmi kívánalmainak való megfelelés az életminőségre gyakorolt hatások miatt is alapvető fontossággal bírnának.

A COVID-19 világjárvány hatásai egy alapvetően is számos tekintetben terhelt gazdasági helyzetre „rakódtak rá” Koszovóban. A pandémia okozta sokk azonban végső soron ösztönzést is jelenthet Koszovó számára, hogy a szolgáltatások által dominált gazdasága egy nagyobb fokú önfenntartást támogató irányba mozduljon el a jövőben.⁵³⁹

⁵³⁹ *The World Bank in Kosovo*. (Letöltés: 2021. augusztus 5.)

5. FEJEZET: A KATONAI TÉNYEZŐ

„A szabadságnak neve van: UÇK”⁵⁴⁰

Jelen fejezet célja azon folyamatok, szereplők bemutatása, amelyek napjainkban a koszovói válságkörzet katonai biztonsággal összefüggő viszonyait meghatározzák.

Vizsgálatom tárgyát képezi egyrészt a NATO szerepe a koszovói válságkezelésben (a KFOR misszió történetének bemutatása mellett kitekintéssel a Szövetség 1990-es évekbeli egyéb balkáni szerepvállalásaira is). Másrészt részletesebben foglalkozom a Koszovói Felszabadítási Hadsereg történetével, illetve azzal a folyamattal, amely 2028-ra várhatóan a koszovói nemzeti haderő létrejöttéhez vezet. Ahhoz, hogy utóbbi folyamatnak a katonai biztonsági helyzetre gyakorolt hatásait, illetve egyéb sajátosságait megértsük, érdemes megvizsgálni az elődszervezetek – a Koszovói Védelmi Hadtest és a Koszovói Biztonsági Erő – létrejöttének körülményeit, sajátosságait is, nem utolsósorban pedig a folytonosság kérdését.

E fejezet keretében célszerűnek tartom röviden bemutatni továbbá azokat az egyéb, Koszovó területén jelenleg működő fegyveres szervezeteket (vagy olyan szervezeteket, amelyek tagjai képesek a fegyverhasználatra/biztosan vagy vélhetően rendelkeznek lőfegyverekkel), amelyek tevékenysége összefügg, vagy összefügghet a vitatott jogállású állam katonai biztonsági helyzetének alakulásával, illetőleg egy esetleges fegyveres konfliktusban szerepet kaphatnának. Ennek keretében foglalkozom a Koszovói Rendőrség és az EULEX Rendőrség szervezetével, a Koszovói Hírszerző Ügynökség szerepével, továbbá az egykori Koszovói Hírszerző Szolgálattal. Megvizsgálom továbbá a Koszovói Felszabadítási Hadsereg háborús veteránjai, illetve a koszovói szerb Polgári Védelem egykori tagjai által napjainkban képviselt kockázatokat is.

Mivel a disszertáció ugyan történeti kitekintéssel, de a jelenkor biztonsági kihívásaira koncentrálni, nem foglalkozom sem a koszovói háborúban egykor hadat viselő jugoszláv és szerb erők, valamint a délszláv fegyveres konfliktusok mindegyikében tevékeny szerepet játszó szerb félkatonai egységek bemutatásával. Szerbia jelenkori haderőfejlesztési törekvéseit sem elemzem mélységében, tekintettel a szerb haderő újabb koszovói fegyveres beavatkozásának elenyészően csekély valószínűségére.⁵⁴¹

⁵⁴⁰ Eredetileg: „Liria ka emër: UÇK” (albán). A vezető koszovói politikusok 2020. novemberi letartóztatását követő, őket támogató művészek és értelmiségiek által indított kampány szlogenje. *Belgrade promotes them. Artists from „Mirdita” glorify KLA criminals.* (Letöltés: 2020. november 20.)

⁵⁴¹ A Koszovó elleni nyílt fegyveres támadás egyben a NATO-val való konfrontálódást is jelentené, ami gyakorlatilag lenullázná Szerbia eddig elért eredményeit az európai integráció terén.

5.1. A NATO SZEREPE A KOSZOVÓI VÁLSÁG KEZELÉSÉBEN

Ez a fejezet a NATO balkáni szerepvállalásának jelentőségére, illetve a több mint két évtizede kezdődött KFOR misszió változó feladatrendszerére, az eddig elért eredményekre és a jövőbeli feladatokra fókuszál.

A hidegháborút követően a balkáni etnikai konfliktusok új kihívásokat jelentettek a NATO számára – miután a Varsói Szerződés szétesésével valamilyen szinten annak (kollektív védelmi szövetségként) való túlélése is megkérdőjeleződött. Ekkortól kezdve a hangsúly a válságkezelésre, békefenntartásra és a humanitárius műveletekre helyeződött.⁵⁴²

A NATO legkorábbi ilyen jellegű tevékenysége a régióban 1992-re datálható, amikor a Szövetség kifejezte szándékát arra vonatkozóan, hogy eszközeivel és szakértelmével támogasson bizonyos békefenntartó feladatokat.⁵⁴³ A részvétel az Adriai-tengeri haditengerészeti megfigyelő műveletekkel kezdődött, majd fokozatosan bővült ki egyéb feladatokkal. 1995-ben az ENSZ Védelmi Hadereje (United Nations Protection Force – UNPROFOR) tragikus hibáit⁵⁴⁴ követően a NATO Szándékos Erő (Deliberate Force) légi művelete döntő szerepet játszott a felek közötti erőviszonyok megváltoztatásában, illetve azok tárgyalóasztalhoz ültetésében.

Az 1995 decemberében, Párizsban aláírt Dayton-i Békemegállapodás alapján a demokratikus, multietnikus – azonban etnikai szempontok alapján két entitásra osztott – Bosznia-Hercegovinában a megállapodás katonai vonatkozásainak megvalósítása érdekében telepítésre került a NATO első nagy válságreagáló művelete, az IFOR (Implementation Force – Végrehajtó Erő). Ezt egy évvel később az SFOR (Stabilisation Force – Stabilizációs Erő) váltotta fel.⁵⁴⁵ A Dayton-i Békemegállapodás – mivel nem érintette Koszovó kérdését – lendületet adott az ottani fegyveres ellenállás kibontakozásának, amely 1998-ra belső fegyveres konfliktussá eszkalálódott.⁵⁴⁶

A nemzetközi közösség – sikertelen – békeközvetítési kísérleteivel párhuzamosan, az idő múlásával a NATO fellépése egyre fenyegetőbbé vált Szerbiával szemben. 1998 júniusában az Elszánt Sólyom Művelet (Operation Determined Falcon) nevű légi hadgyakorlatot a szerb határ közelében már kifejezetten erődemonstrálási céllal rendezték meg. Októberben a Szövetség

⁵⁴² *How did NATO survive the Cold War? NATO's transformation after the Cold War from 1989 to the present.* (Letöltés: 2018. március 12.)

⁵⁴³ *NATO and the Balkans: The case for greater integration.* (Letöltés: 2018. május 8.)

⁵⁴⁴ Különösen a Srebrenica-i vérengzés kapcsán.

⁵⁴⁵ *Peace support operations in Bosnia and Herzegovina.* (Letöltés: 2018. március 12.)

⁵⁴⁶ Arsovska et al. (2008): i. m. 78. o.

légitámadásokat helyezett kilátásba, ám mivel a Holbrooke–Milošević paktum a katonai műveletek végét vetítette elő Koszovóban, ezek nem kerültek végrehajtásra.⁵⁴⁷

1999 elejétől folytatódtak az atrocitások és újabb tárgyalások kezdődtek Franciaországban. A nemzetközi közösség által javasolt Rambouillet-i egyezmény szerbek általi elutasításának fő indoka épp a Szövetség tervezett koszovói szerepvállalásával kapcsolatos „B függelék” volt, amely egyebek mellett arról rendelkezett, hogy a NATO állománya a konfliktust követően szabadon mozoghatott volna Jugoszlávia területén.⁵⁴⁸

A NATO jugoszláv célpontok elleni légicsapásai (Operation Allied Force – Szövetséges Erő Művelet) 1999. március 24-én vették kezdetüket. Az erről szóló döntést az ENSZ BT jóváhagyása nélkül hozták meg.⁵⁴⁹ A beavatkozás hivatalos indoka az volt, hogy a Szövetség meg szeretne volna akadályozni a Koszovóban kialakulóban lévő humanitárius katasztrófát. (Idővel számos más teória is felmerült a NATO és az USA motivációjával kapcsolatban, például a stabilitás megőrzésének fontossága Európának ezen a kulcsfontosságú részén; a NATO – mint a transzatlanti térség egyetlen multilaterális biztonsági mechanizmusa – hitelességének megőrzése;⁵⁵⁰ sőt a koszovói ásványvagyonnal kapcsolatos gazdasági okok is.)

Magyar szempontból lényeges körülmény, hogy a bombázások megkezdésekor hazánk mindössze két hete nyerte el a teljes jogú NATO-tagságát. Bár Magyarország harcoló alakulatokkal nem vett részt a műveletben, földrajzi helyzeténél fogva – a légtér, majd a repülőterek, valamint gyakorlóterek, lőterek, raktárak használatának biztosításával – fontos szerepet játszott annak sikerében. Mindemellett sikerült érvényesíteni azt az álláspontot is, hogy hazánk nem avatkozhat be közvetlenül a katonai akcióba. Bár a katonai műveletek végül a Vajdaságot sem kerülték el, azt sikerült megakadályozni, hogy Magyarország területéről szárazföldi műveleteket indítsanak. A helyzet ezért a Vajdaságban nem eszkalálódott olyan mértékben, hogy az ott élő körülbelül 300 ezer magyar létbiztonságát tömegesen fenyegetse.⁵⁵¹ Bár amerikai vezetéssel a világ legerősebb, legfejlettebb hadigépezete támadott meg egy relatíve kis méretű államot, a harcok sokkal tovább tartottak, mint amire kezdetben számítottak. A legnagyobb, leglátványosabb katonai célpontok megsemmisítését követően a kisebbek bombázása jóval kockázatosabb volt. A szárazföldi művelettel szemben a Szövetség úgy döntött, hogy stratégiaileg fontos polgári célpontokat kezd bombázni, azzal a céllal, hogy honfitársai és saját hadereje ennek eredményeképp Milošević rendszere ellen forduljon. Bár a

⁵⁴⁷ Vincze (2011): i. m. 118. o.

⁵⁴⁸ *Rambouillet Agreement*. (Letöltés: 2018. március 12.)

⁵⁴⁹ Kiss (2001): i. m. 125. o. és 129. o.

⁵⁵⁰ Ong (2008): i. m. 73–108. o.

⁵⁵¹ Szenes – Tólas (szerk., 2009): i. m. 59–60. o.

légicsapások jelentős gazdasági károkat okoztak Jugoszláviának, a NATO ezt a célját nem érte el⁵⁵² (Milošević 2000-ig elnök maradt).

A 78 napig tartó légicsapásokat követően, 1999. június 9-én Kumanovo-ban aláírt Katonai Technikai Megállapodás elsősorban a jugoszláv erők Koszovóból történő visszavonásának módjáról rendelkezett, valamint meghatározta a NATO Koszovói Erő (Kosovo Force – KFOR) missziójának felelősségét: a koszovói légtér, a tartományi határ és az annak mentén húzódó demilitarizált övezetek (Légi- és Szárazföldi Biztonsági Zónák) felügyeletét. A dokumentum Közös Végrehajtó Bizottságot (Joint Implementation Commission) hozott létre a Szerbiával való kapcsolattartásra.⁵⁵³

Az ENSZ BT 1999. június 10-én hozott 1244. számú határozata rögzítette az Egyesült Nemzetek Ideiglenes Koszovói Közigazgatási Missziójának (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK) kereteit. A KFOR az ENSZ, az EBESZ és az EU mellett a nemzetközi igazgatás negyedik pillérét jelentette, amely a nemzetközi biztonsági jelenlétet szolgáltatta. Előbbi azonban nem tagozódott be az UNMIK struktúrájába, hanem a NATO irányítása alatt működött.⁵⁵⁴

A nemzetközi katonai misszióban a kezdeti létszám 36 ezer, a maximális létszám 50 ezer fő körül alakult (2003-ig Oroszország is részt vállalt benne). Koszovó területét 1999-ben öt szektorra osztották fel, mindegyikhez egy többnemzetiségű dandár (Multinational Brigade – MNB) tartozott, amelyek az USA, Franciaország, az Egyesült Királyság, Németország és Olaszország vezetése alatt álltak. (A NATO ellenezte egy külön orosz szektor létesítését, mert az ténylegesen Koszovó felosztását jelentette volna.)⁵⁵⁵ Az északi területet a francia egységek felügyeletére bízták, ami jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Szerbia befolyása ezen a területen meghatározó maradjon: a korábban szerbbarát politikát folytató franciák ugyanis a négy északi községet kívül tartották a pristinai kormányzat hatókörén, megakadályozták például, hogy albán rendőrök léphessenek be a területükre.⁵⁵⁶ A KFOR kezdeti felépítését (az orosz műveleti területek feltüntetésével) az 57. ábra mutatja be.

Az ENSZ BT 1244. sz. határozata rendelkezett a KFOR feladatairól is, az etnikai tisztogatás befejezésének érdekében. A KFOR szélesebb mandátumot kapott, mint a korábbi NATO-vezetésű békefenntartó erők Bosznia-Hercegovinában. A kezdeti időszakban számos, a

⁵⁵² Magyar (2000): i. m. 74–75. o.

⁵⁵³ Vincze (2011): i. m. 119. o.

⁵⁵⁴ Halász (2005): i. m. 11–12. o.

⁵⁵⁵ *Agreement reached on Russian role in Kosovo force.* (Letöltés: 2018. május 9.)

⁵⁵⁶ Márkus László: *A békétlenség földje: Kurti kormányprogramja, a külügyi főképviseelő szótára és a KFOR-parancsnok kérésztje.* (Letöltés: 2021. október 16.)

közbiztonsággal összefüggő feladatban is részt vett. (Mindez azzal együtt, hogy a határozat került a kivonulás dátumának meghatározását, jelentős különbséget jelentett a Daytoni Egyezményhez képest.)⁵⁵⁷ A Koszovóban napjainkig jelen lévő misszió kezdeti feladatai közé tartozott különösen a menekültek és a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek visszatérésének segítése; a határvédelem; a fegyvercsempészet felderítése; a fegyverek, lőszer és robbanóanyagok begyűjtése; az újjáépítés és aknamentesítés, továbbá a civil intézmények, a jog- és közrend, az igazságügyi és büntető rendszer, a választási rendszer és Koszovó egyéb politikai, gazdasági és szociális életéhez szükséges elemek létrehozásának támogatása. A kisebbségek védelme (például járőrök alkalmazása a kisebbségi lakta enklávék körzetében, ellenőrző-áteresztő pontok üzemeltetése, kisebbségi csoportok kísérése), a vallási, örökségi helyek (kolostorok) védelme, továbbá az adományok szétosztása kiemelt jelentőséggel bírt.⁵⁵⁸

A dokumentum – amellett, hogy a státusz kérdésében nem foglalt állást – a katonai kérdésekben is óvatos egyensúlyra törekedett. A jugoszláv csapatok visszavonását követően például meghatározott számú katona és rendőr számára a későbbiekben engedélyezte a visszatérést bizonyos feladatok ellátása céljából, ugyanakkor a felfegyverzett koszovói albán csapatoknak azonnal fel kellett hagyniuk a támadó műveletekkel és eleget kellett tenniük a demilitarizálásra vonatkozó követelményeknek.

A háborút követő években az UNMIK törekedett arra, hogy a tartomány igazgatását átadja „Koszovó népének”, a katonai és külügyi kérdések azonban továbbra is a nemzetközi igazgatás kezében maradtak.⁵⁵⁹

A térségben továbbra is jelen lévő etnikai feszültségek több alkalommal is jelentős kihívás elé állították a nemzetközi katonai erőt. Ezek közül kiemelendő az 1999-es erőszakhullám, amely a jugoszláv erők kivonulását követően következett be, valamint a 2004-es pogrom (ld. 3.1.2. A koszovói háború lezárásától napjainkig és 3.5. Etnikai, vallási, nyelvi sajátosságok alfejezetek). Utóbbi helyzetet a KFOR csak úgy volt képes kezelni, hogy a NATO tartalék erői is telepítésre kerültek Koszovóban, a Balkánról és az Egyesült Királyságból.⁵⁶⁰ (Az EU EUFOR ALTHEA missziója az „egyesített balkáni hadszíntér” keretében napjainkban is osztozik a NATO KFOR missziójával a stratégiai tartalék erőkn.)

⁵⁵⁷ Vincze (2011): i. m. 118–119. o.

⁵⁵⁸ Szenes – Siposné (2019): i. m. 50. o.

⁵⁵⁹ Halász (2005): i. m. 31. o.

⁵⁶⁰ *NATO deploys "prudent reinforcements" to Kosovo in response to violence.* (Letöltés: 2018. április 5.)

A 2004-es események változásokat indukáltak mind a KFOR struktúrájában, mind a működésében. A misszió azóta nagyobb hangsúlyt helyez a hírszerzésre és információgyűjtésre, erősödött a KFOR parancsnokának szerepe, a NATO erők mobilitása és reagálóképessége pedig javult.⁵⁶¹ A nemzetközi közösség megbízásából kidolgozott, a státuszkérdés megoldására irányuló átfogó javaslat (Ahtisaari-terv) a nemzetközi katonai jelenlét folytatását továbbra is a NATO vezetésével képzelte el.⁵⁶²

Időközben Szerbia Milošević 2000-es bukását követően megkezdte az EU-integrációs folyamatot, és ezzel egyidőben szorosabb együttműködésbe kezdett a NATO-val is (először a 2000–2001-es Preševo-völgyi albán–szerb etnikai konfliktus kapcsán). 2006-ban az ország a NATO Partnerség a Békéért programjának résztvevőjévé vált.

Miután Koszovó 2008. február 17-én egyoldalúan, de az Ahtisaari-terv ajánlásainak elfogadásával kikiáltotta függetlenségét, a NATO fenntartotta a jelenlétét a területen. A „felügyelt függetlenség” időszakában a Szövetség is részt vállalt a Nemzetközi Irányítócsoportban (International Steering Group).⁵⁶³ Miután az EULEX misszió (European Union Rule of Law Mission in Kosovo) fő célja az volt, hogy támogassa a koszovói hatóságokat a rendvédelem, az igazságszolgáltatás és a vámügy területén,⁵⁶⁴ a KFOR 2008-ban a Koszovói Rendőrséget és az EULEX rendőri erőit követő, harmadik reagáló erővé minősült át.

2008-ban a NATO kiegészítő feladatok végrehajtásáról határozott Koszovóban, amelyeket az Ahtisaari-terv a Szövetség feladataiként határozott meg. Ezek az 1999-ben létrehozott Koszovói Védelmi Hadtest (Trupat e Mbrojtjes së Kosovës – TMK) leszerelése, valamint a Koszovói Biztonsági Erő (Forca e Sigurisë së Kosovës – FSK) és az annak demokratikus felügyeletét (civil kontrollját) biztosító szervezet felállítása voltak. (A TMK és az FSK történetével az 5.2. A Koszovói Felszabadítási Hadsereg története című alfejezet foglalkozik részletesebben.) Szerbia élénken tiltakozott az FSK felállítása ellen,⁵⁶⁵ ami jól mutatja, hogy a KFOR folyamatosan szembesült azzal a kihívással, amit a megfelelő egyensúly megtalálása jelent, annak érdekében, hogy ne veszélyeztesse a régió stabilitását.⁵⁶⁶

2008-ban az FSK felett felügyeletet gyakorló, civil vezetésű szervezetként alakították meg a NATO Tanácsadó Csoportot (NATO Advisory Team – NAT). A NATO Összekötő és Tanácsadó Csoportot (NATO Liaison and Advisory Team – NLAT) 2013-ban hozták létre,

⁵⁶¹ Vincze (2011): i. m. 120. o.

⁵⁶² Weller (2008): i. m. 54. o.

⁵⁶³ Vincze (2011): i. m. 122–123. o.

⁵⁶⁴ *EULEX Kosovo – European Union Rule of Law Mission in Kosovo*. (Letöltés: 2018. április 12.)

⁵⁶⁵ Vincze (2011): i. m. 125. o.

⁵⁶⁶ Hope, Ian: *The Western Balkans and the Revenge of History*. (Letöltés: 2018. február 3.)

azzal a céllal, hogy a humánerőforrás-fejlesztés, képzések területén támogassa az FSK-t. 2017-ben a NAT és a NLAT NATO Tanácsadó és Összekötő Csoporttá (NATO Advisory and Liaison Team – NALT) olvadt össze,⁵⁶⁷ amely a tanácsadás mellett a kapcsolattartásért felelős az FSK és az ahhoz tartozó minisztérium felé.⁵⁶⁸

2009-ben – a megváltozott biztonsági helyzetre tekintettel – a NATO úgy döntött, hogy fokozatosan „elrettető jelenlétre” tér át Koszovóban (ami egy kisebb és jóval rugalmasabb erőt jelent, kevesebb statikus feladattal).⁵⁶⁹ 2010-ben a KFOR sikeresen elérte az ún. Gate 1-et, a létszámot 10 ezer fő körülire csökkentve. (Ez a szám 2003 óta már általában 20 ezernél kisebb volt.) A Gate 2 elérését (kb. 5 000 fő) 2011-ben jelentették be.⁵⁷⁰ (2022-ben 27 hozzájáruló nemzet kb. 3 700 katonája szolgált a KFOR misszióban.)⁵⁷¹

Időközben a KFOR struktúrája is megváltozott. 2010 februárjában öt Többnemzetiségű Harccsoportot (Multinational Battlegroup) hoztak létre az öt Többnemzetiségű Műveleti Erő (Multinational Task Force) helyett, ám azokkal megegyező földrajzi illetékességi területekkel. Ezek októberben Keleti és Nyugati Többnemzetiségű Harccsoporttá olvadtak össze, amelyek Koszovó területén bárhol telepíthetők voltak. 2019 augusztusától ezeket Keleti és Nyugati Regionális Parancsnoksággá (Regional Command–East, illetve –West) nevezték át. Az előbbi központja Ferizaj közelében (Camp Bondsteel), utóbbié Peja közelében (Camp Villaggio Italia) van.⁵⁷²

2013-ban az eredetileg öt Közös Regionális Különítmény (Joint Regional Detachment – JRD) – amelyek az illetékességükbe tartozó községekkel való kapcsolattartásért, illetve azok monitorozásáért felelősek – szintén összeolvadt, Központi, Északi és Déli Regionális Különítménnyé.⁵⁷³ 2019. augusztusa óta a Keleti és a Nyugati Parancsnokság egyesíti a kinetikus és nem-kinetikus erőket. (Az 58. ábra a KFOR jelenleg érvényes struktúráját mutatja be.)

Mivel röviddel a 2011-es változtatásokat követően a biztonsági helyzet hirtelen romlott (az észak-koszovói határátkelőhelyek ellenőrzése kapcsán kirobbant vita miatt), a helyzet kezelésére szükségessé vált a Műveleti Tartalék Erő (Operational Reserve Force – ORF) zászlóalj ideiglenes telepítése, amelyet csak 2012 végén vontak vissza.⁵⁷⁴ 2013-ban szintén a

⁵⁶⁷ *NATO's Role in Kosovo*. (Letöltés: 2018. március 8.)

⁵⁶⁸ Hope, Ian: *The Western Balkans and the Revenge of History*. (Letöltés: 2018. február 3.)

⁵⁶⁹ *NATO's Role in Kosovo*. (Letöltés: 2018. március 8.)

⁵⁷⁰ Vogel Dávid: NATO's Kosovo Force Mission in transition: Fifteen years after the deployment – Past experiences, future perspectives. *Defence Review*, 2015, 143. évf., Különszám, 40. o.

⁵⁷¹ *Contributing nations*. (Letöltés: 2022. május 15.)

⁵⁷² *RC*. (Letöltés: 2021. december 30.)

⁵⁷³ Vogel (2015): i. m. 38. o.

⁵⁷⁴ *Secretary General's Annual Report 2011*. (Letöltés: 2018. április 17.)

KFOR erők gyors telepítése vált szükségessé a térségben, amikor egyes észak-mitrovicai szavazóhelyiségeket ért támadás.⁵⁷⁵

A KFOR létszámának csökkentésével párhuzamosan megkezdődött bizonyos, a határőrizettel és a különleges státuszú objektumok (Properties with Designated Special Status – vallási, kulturális vagy szimbolikus értékeik miatt különleges védelemben részesülő helyek) őrzésével kapcsolatos feladatok átadása a Koszovói Rendőrségnek. Ma már egyedül a Dečani kolostor áll a KFOR védelme alatt.⁵⁷⁶

Bár az északi határ státusza napjainkig tisztázatlan, a jugoszláv erők – az 1.2. Határok alfejezetben leírtak szerint – már 2001-ben megkezdhatték a visszatérést a NATO által 1999-ben létesített Szárazföldi Biztonsági Zónába,⁵⁷⁷ 2015-ben pedig a Légi Biztonsági Zónát is feloldották. (A napjainkban is érvényben lévő kumanovoi egyezmény alapján azonban a KFOR parancsnokának továbbra is jogában áll visszaállítani az 1999-es állapotokat.⁵⁷⁸)

A Szövetség támogatja a Belgrád és Pristina között 2011-ben kezdődött dialógust, mint Szerbia és Koszovó viszonya normalizálásának a nemzetközi közösség egésze által elfogadott eszközét. A 2013-as brüsszeli egyezményt követően mind a két fél kifejezetten kérte is a NATO közreműködését az abban foglaltak megvalósításához.⁵⁷⁹

Az Észak-atlanti Tanács 2016-ban jóváhagyta a Koszovóval való fokozott interakcióról szóló programot, amely olyan kérdésekre fókuszál, mint az integritás fejlesztése, a kibervédelem, a diplomácia, valamint a „Tudomány a Békéért és Biztonságért” kezdeményezés.⁵⁸⁰

A javuló biztonsági helyzetnek köszönhetően 2013 óta nem volt szükség arra, hogy a KFOR a koszovói hatóságok és az EULEX rendőri erőinek támogatása céljából, harmadik reagáló erőként beavatkozzon a koszovói eseményekbe a biztonság garantálása érdekében – ugyanakkor a misszió a válságkezelésben fontos szerepet töltött be.⁵⁸¹ A pártatlan hozzáállást képviselő nemzetközi katonai misszió „elrettentő jelenlétének” jelentősége vitathatatlanul megmutatkozott például a 2021 szeptemberében, a rendszám táblák használata kapcsán kialakult feszült helyzetet követően, amikor a Brüsszelben tető alá hozott átmeneti

⁵⁷⁵ Uo.

⁵⁷⁶ Vogel (2015): i. m. 39. o.

⁵⁷⁷ Vincze (2011): i. m. 122–123. o.

⁵⁷⁸ NATO Allied Air Command: *Regulations for Aircraft Operating as General Air Traffic in the Balkans Region, Version 4.0.* (Letöltés: 2021. január 2.)

⁵⁷⁹ *Secretary General's Annual Report 2013.* (Letöltés: 2018. április 17.)

⁵⁸⁰ *NATO's Role in Kosovo.* (Letöltés: 2018. március 8.)

⁵⁸¹ *Secretary General's Annual Report 2016, 2017.* (Letöltés: 2018. április 17.)

megállapodás értelmében a KFOR egységei két hétig az érintett észak-koszovói határátkelőkhöz vezényelve garantálták a szabad mozgást és a biztonságos környezetet.⁵⁸²

Több mint két évtizeddel a fegyveres konfliktus lezárását követően megállapítható, hogy a NATO szerepe vitathatatlan Koszovó pacifikálásában, jelenléte pedig ma is kulcsfontosságú az állam működése szempontjából. Egyes szakértők elhibázott döntésként értékelik azt a tendenciát, hogy a Nyugat figyelme az elmúlt években elfordulni látszott Koszovóról és az egész nyugat-balkáni régióról, teret adva egyéb (nagy)hatalmi szereplőknek, akik igyekeztek betölteni a keletkezett „vákuumot”. Ennek a folyamatnak a következménye a fellángoló nacionalizmus, a birodalmi múlt nosztalgikus elbeszélései és a vallási szélsőségesség ebben a régióban mindeddig nem tapasztalt kezdeményei. Mindez az instabilitás fokozódását és megújuló konfliktusokat eredményezhet.⁵⁸³

A fentiek fokozták a KFOR előtt álló kihívásokat is, amelynek parancsnokságát 2021 őszen első alkalommal vehette át magyar tábornok.⁵⁸⁴ A fokozódó magyar szerepvállalás egyrészt annak a következménye, hogy a Balkán stabilitása Magyarország számára földrajzi helyzetéből kifolyólag kulcsfontosságú. Másrészt, a NATO parancsnoksága ezzel a lehetőséggel azt a – most már több évtizedes – erőfeszítést⁵⁸⁵ ismerte el, amelyet a Magyar Honvédség a nemzetközi békefenntartó műveletek során tanúsított.⁵⁸⁶

5.2. A KOSZOVÓI FELSZABADÍTÁSI HADSEREG TÖRTÉNETE

A nemzetközi katonai jelenlét sajátosságait követően ez a fejezet a koszovói albán fegyveres ellenállást hivatott bemutatni.

A Koszovó közelmúltbeli történelméről szóló 3.1. alfejezetben ismertetett okokból az 1980-as évek végére egyre jellemzőbbé vált az albánok elnyomása a szerb dominanciájú Jugoszláv

⁵⁸² Isufi, Perparim – Stojanovic, Milica: *Kosovo, Serbia Agree to End Border Blockade Without Solution to Licence Plate Dispute*. (Letöltés: 2022. január 2.)

⁵⁸³ Hope, Ian: *The Western Balkans and the Revenge of History*. (Letöltés: 2018. február 3.)

⁵⁸⁴ A COMKFOR pozíciót 2013 óta olasz tábornokok töltötték be. Magyar tábornokok eddig két alkalommal láthatták el a KFOR parancsnokhelyettesi feladatait (Korom Ferenc dandártábornok 2015 és 2016 között, Csombók János dandártábornok pedig 2017 és 2018 között). A KFOR első magyar parancsnoka Kajári Ferenc vezérőrnagy, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Felderítő Csoportfőnökségének csoportfőnöke lett.

⁵⁸⁵ Koszovóban a MH Őr- és Biztosító Zászlóalj 1999 nyarától, legfeljebb 350 fővel látta el feladatait. 2006-ban az olasz alárendeltségben működő, 150 fős MH KFOR Század váltotta fel, amely konvoj kíséresi, ellenőrző, áteresztő és megfigyelő pontok működtetésével kapcsolatos, területbiztosítási és tömegkezelési feladatokat végzett. A 2008 júliusától 2009 szeptemberéig működő, tömegkezeléssel, fegyverbegyűjtéssel, objektumvédelemmel, területek biztosításával, konvoj- és VIP-kíséresi feladatokkal foglalkozó MH KFOR Zászlóaljjal megvalósult a magyar erők koncentrációja (a láthatóságot növelte, hogy a Nimród182 zászlóaljharcosport vezető nemzete a magyar volt), ezt követően azonban a jelenlét ismét jelentősen csökkent, 200 főre. Ebben jelentős fordulatot hozott, hogy 2017 nyarától a MH átvette a KFOR Harcászati Tartalék Zászlóalj (KFOR Tactical Reserve Battalion) és a Novo Selo-i tábor vezetését. Forrás: Szenes – Siposné (2019): i. m. 332–334. o.

⁵⁸⁶ Zavodnyik Blanka: *Magyar parancsnokság alatt a KFOR*. (Letöltés: 2022. január 2.)

Néphadseregben. A szerb tisztek gyakran zaklatták, illetve a legmegalázóbb feladatokkal bízták meg az albán nemzetiségű sorkatonákat. Előfordult, hogy a zaklatások a fiatalok halálával végződtek, felelősségvonásra azonban nem került sor. Másrészt, albán nemzetiségű hivatásos katonák csak kivételes esetekben jutottak magasabb beosztásokhoz.⁵⁸⁷ Az 1990-es évek kezdetétől, a volt Jugoszlávia területén zajló első fegyveres konfliktusok kirobbanásától – ezzel együtt a „megtúrt státuszú” koszovói párhuzamos állam kiépülésétől – az albánokat többé nem hívták be sorkatonai szolgálatra a jugoszláv néphadseregbe.⁵⁸⁸

Az UÇK betűszót az 1990-es évek második felében ismerte meg a világ. A koszovói albánok és szerbek hosszú ideje tartó konfliktusában ekkor jött el az a pillanat, amikortól az elnyomott fél fegyvert ragadva kívánt érvényt szerezni akaratának.

A gerillaszervezet alapításáról nincs általánosan elfogadott nézet. Egyesek szerint az 1980-as évek elejétől létező Koszovói Népi Mozgalomból (Lëvizja Popullore e Kosovës – LPK) nőtt ki, más elképzelések szerint csak később, az 1990-es évek kezdetén alapították. Az alapítás helyeként van, aki Macedóniát, más Koszovót valószínűsíti. Az UÇK sokáig nem nyert el széles körű támogatást.⁵⁸⁹ A fegyveres ellenállás gondolata azt követően vált egyre népszerűbbé, miután a Dayton-i békével a pacifista elképzelés nyilvánvalóan csődöt mondott. Az UÇK tagjai először 1997 novemberében, az egyik elhunyt szimpatizánsuk temetésén léptek először a nyilvánosság elé, már egységes ruházatban.⁵⁹⁰

A gerillák által először „felszabadított” terület a Drenica-i járás volt. Harcosaik fegyverzete és magatartása már ekkor katonai kiképzésről tanúskodott. A szerb rendőrség 1998. február végén lépett közbe, és a jugoszláv hadseregtől kölcsönkapott nehéztüzérséggel, később pedig szerb szabadcsapatokkal (ld. „Arkan Tigrisei”) kiegészülve március elejére ideiglenesen felszámolta a fegyveres ellenállást.⁵⁹¹ Ekkor vesztette életét a Drenica-völgyi Prekaz-ban a koszovóiak későbbi nemzeti hőse, Adem Jashari is, közel 60 közelebbi és távolabbi családtagjával együtt.⁵⁹² Pristinában még egészen júliusig zajlottak a függetlenséget követelő békés, de eredménytelen tüntetések.⁵⁹³ Ibrahim Rugova (aki megnyerte a márciusi választásokat) és pártja továbbra is a tárgyalásos megoldás híve volt, nemzetközi közvetítéssel.⁵⁹⁴ A szerbiai népszavazás azonban a megoldási javaslat elutasítását eredményezte.

⁵⁸⁷ Jagger – Boyes (2018): i. m. 13–14. o.

⁵⁸⁸ Borsányi (2000): i. m. 51. o.

⁵⁸⁹ Uo. 47–50. o.

⁵⁹⁰ Loquai, Heinz: *Der Kosovo-Konflikt – Wege in einem vermeidbaren Krieg. Die Zeit von Ende November 1997 bis März 1999 (Demokratie, Sicherheit, Frieden)*. Nomos Verlag, Baden-Baden, 2000. 23. o.

⁵⁹¹ Borsányi (2000): i. m. 51–56. o.

⁵⁹² *Adem Jashari 1955–1998*. (Letöltés: 2018. április 26.)

⁵⁹³ Borsányi (2000): i. m. 56–57. o.

⁵⁹⁴ Vincze (2011): i. m. 117. o.

Az időközben több ezer főre duzzadt UÇK március végén Nyugat-Koszovóban kezdett újabb harcokba. Az újoncok kezdetben Albániában kaptak rövid kiképzést és felszerelést, a jugoszláv hadsereg hasztalan igyekezett megakadályozni az illegális határátlépéseket. Április folyamán a Drenica-i területen is újraindultak a harcok.

Április végén az Összekötő Csoport államainak gazdasági korlátozásai és tiltakozása ellenére megkezdődött a szerb rendőrség és a jugoszláv haderő közös hadművelete Nyugat-Koszovóban, amelyben már harci repülőgépeket is bevetettek. Az albánok ember- és fegyverutánpótlását azonban nem sikerült megszüntetniük. Az Összekötő Csoport sikertelenül kísérelte meg tárgyalóasztalhoz ültetni a feleket. Június elejére a szerbek kiszorították Deçanból az UÇK-t (és elűzték a teljes lakosságot). A Drenica-i térségben viszont az UÇK vont ellenőrzése alá rövid idő alatt jelentős méretű területet, ezzel együtt a kelet–nyugati irányú, illetve az észak felé vezető főút jelentős szakaszait. Ez július végére Koszovó közel 50%-át tette ki, és onnan a szerb lakosság elmenekült. Ekkorra már az albán férfiak 40%-a részt vállalt az ellenállásban.

A nemzetközi közösség továbbra is változatos eszközökkel, ám hasztalanul igyekezett megegyezésre bírni a feleket. Nyár közepén megalakult az új parlament Pristinában, de az UÇK nem nyitott egyik párt felé sem,⁵⁹⁵ ellenben újabb offenzívákat indított nagyobb és az addigiaknál jobban védett városok, pl. Rahovec/Orahovac ellen. Az UÇK vezetése azonban nagy taktikai hibát követett el, amikor úgy ítélte meg, hogy a mindössze 2000 főnyi, csupán könnyűfegyverzettel ellátott harcossal képes hagyományos hadviselést folytatni (meghódítani és megtartani területeket).⁵⁹⁶ A Nyugat ekkor érezhetően teret is engedett a szerbeknek, akik sikeres nyári villámhadjáratot folytattak a központi területeken és Nyugat-Koszovóban is, és „megtisztították” a határ menti területeket. A gerillák három, egymástól elszeparált körzetbe húzódtak vissza. (Az UÇK által ellenőrzött területek változásáról 1998 júliusa és augusztusa vonatkozásában az 59. ábra nyújt tájékoztatást.) Pár nap alatt százezer albán vált menekültté. Ugyanekkor zárolták az UÇK svájci számláit – aminek hatására számos külföldi zsoldos elhagyta az országot –, és több nekik szánt fegyverszállítmányt is elfogtak. Úgy tűnt, a felek hajlandóak tárgyalásokat kezdeni.

A szerb hadműveletek ezzel szemben augusztustól folytatódtak, hamarosan már csak a délkoszovói területek maradtak az UÇK kezén.⁵⁹⁷ A szervezet a korábbi hibáiból tanulva visszatért

⁵⁹⁵ Borsányi (2000): i. m. 61–98. o.

⁵⁹⁶ Koktsidis, Pavlos-Ioannis – Dam, Caspar Ten: A Success Story? Analysing Albanian Ethno-Nationalist Extremism in the Balkans. *East European Quarterly*, 42. évf., 2. sz., 2008. 170. o.

⁵⁹⁷ Borsányi (2000): i. m. 99–115. o.

a gerilla-hadviseléshez, s váratlan támadásaival jelentős veszteségeket okozott a szerbeknek.⁵⁹⁸ A nyugati sajtó azonban ekkorra már a százezres számban menekülő albánok szenvedéseit hangsúlyozta.⁵⁹⁹

Az októberben tető alá hozott Holbrooke–Milošević-megállapodást a felek egyike sem vette komolyan. A szerbek halogatták csapataik kivonását, a gerillák viszont szinte azonnal elfoglalták a kiürített területeket. Milošević egyértelműsítette, hogy korlátozott autonómiát sem kíván adni Koszovónak.

1998 végén az UÇK északon lendült újra támadásba. A szerb lakosság helyzete egyre romlott.⁶⁰⁰ Január közepén aztán nagy visszhangot váltott ki, hogy Reçak faluban több mint 40 fegyvertelen albán civilt mészároltak le brutálisan⁶⁰¹ feltételezhetően szerb paramilitáris csapatokhoz tartozó elkövetők.⁶⁰² Milošević ekkortól érezhetően átfogó offenzívára készült.

Az 1999 februárjában Rambouillet-ban, majd a Párizsban megrendezett sikertelen béketárgyalásokon az UÇK már „legitim félként” vett részt. Az albán delegációt az addig ismeretlen, fiatal politikai vezető, Hashim Thaçi vezette, aki időközben az általa alapított „átmeneti kormány” miniszterelnöke is lett. A tárgyalások végül nem hoztak előrelépést. A NATO állandó fenyegetéssel igyekezett megakadályozni az UÇK elleni újabb átfogó szerb hadműveletet, de úgy tűnt, hasztalanul. Március 19-én megkezdődött az EBESZ megfigyelők kivonása, miközben Koszovó-szerte heves összeütközésekre került sor.⁶⁰³

Március 24-én kezdetét vették a NATO légicsapásai. Az UÇK eközben 15–17 ezer főre duzzadt, a mozgósítás hatására számos külföldön élő albán is hazatért – miközben az UÇK vezetősége külföldről követte az eseményeket. A 60 ezer fős szemben álló erő ellen ez továbbra is nagyon kevés volt,⁶⁰⁴ de offenzíváik jelentősen hozzájárultak a NATO sikeréhez – a jugoszláv erőket ugyanis rejtekhelyeik felfedésére kényszerítették –, sőt a Szövetség által felvetett szárazföldi akció egy sajátos változatának is minősíthetők. Egyes feltételezések szerint az UÇK és a NATO vezetése között addigra komoly együttműködés alakult ki.⁶⁰⁵ Bár Milošević hatalmát végül nem sikerült megdönteni, a háború befejezése, illetve az azt lezáró dokumentumokban foglaltak az UÇK számára hatalmas sikert jelentettek.

⁵⁹⁸ Koktsidis – Dam (2008): i. m. 170. o.

⁵⁹⁹ Borsányi (2000): i. m. 118. o.

⁶⁰⁰ Uo. 123–140. o.

⁶⁰¹ Arsovska et al. (2008): i. m. 91. o.

⁶⁰² A Reçak-i mészárlást a szerbek egy része ma is az UÇK „koholmányának” tartja.

⁶⁰³ Borsányi (2000): i. m. 140–160. o.

⁶⁰⁴ Uo. 160–165. o.

⁶⁰⁵ Juhász et al. (2000): i. m. 357–358. o.

A fentiekből világosan kirajzolódik, hogy a két háborús év során az UÇK jelentős változásokon ment keresztül, mind erejét és szervezetségi fokát, mind fegyverzetét tekintve. Máig rejtély övezi, hogyan oldotta meg, miből finanszírozhatta mindezt az 1998-ban elméletileg majdnem a nulláról induló gerillaszervezet. Az UÇK kezdetben ugyanis csupán néhány tíz, legfeljebb száz főből állt. Első sikerei után, 1998 márciusában már több száz, áprilisban több ezer tagot számlált. 1998 végén 10 ezer fő, míg a légitámadások megkezdésekor mintegy 15–17 ezer harcos tartozhatott a szervezethez.⁶⁰⁶

A hirtelen növekedés velejárója, hogy az UÇK – a kezdeti időkben mindenképpen – politikai csoportok és fegyveres alakulatok szedett-vetett összességét jelenthette, amelyeknek motivációi és pontos célkitűzései, így pl. a „Nagy-Albánia” eszményéhez való hozzáállásuk is különböztek.⁶⁰⁷ Az 1998 nyarán elszenvedett kudarcok fontos változásokat indítottak el a gerillaszervezetben. Adem Demaçi személyében kinevezték első politikai képviselőjüket,⁶⁰⁸ de továbbra sem kötelezték el magukat egyik párt iránt sem.⁶⁰⁹ Az albánok közötti véleménykülönbségek ugyanakkor még az októberi tárgyalások során is lehetetlenné tették egységes albán álláspont kialakítását.

A Holbrooke–Milošević-megállapodást követő viszonylagos nyugalmat az UÇK a fegyveres egységeinek újjászervezésére és átalakítására használta ki. Kialakította a központi parancsnoki struktúrát, vezérkar-jellegű irányító testület állított fel Malisheva/Mališevo központtal,⁶¹⁰ hadműveleti zónákra (ld. 60. ábra) osztotta Koszovót és kisebb szabadcsapatokat (50–60 fős „századokat”) hozott létre.

Ismét szerepet kaptak az albániai kiképzőhelyek, és a felszerelést is igyekeztek korszerűsíteni. A túlkapasok elkerülése céljából katonai rendőrséget állítottak fel. Valamelyest javult az összeköttetés az egyes területek között, ám még a háború vége felé is alapvető különbségek voltak az egyes parancsnokok által alkalmazott taktikákban.⁶¹¹

1999 elejére a gerillák szerették volna, ha a nemzetközi közösség reguláris haderőként tekint rájuk. Ekkor hozták létre saját rádiójukat és hírügynökségüket is, amellyel politikai befolyásuk is számottevően nőtt.⁶¹² Rambouillet-ban már legitim félként vettek részt a tárgyalásokon. A szervezeten belül a konferencia kimenetelével kapcsolatban kialakult vita Demaçi lemondását eredményezte. Ekkor lépett elő Hashim Thaçi a koszovói albánok első számú vezetőjévé, aki

⁶⁰⁶ Borsányi (2000): i. m. (A mű alapján saját gyűjtés.)

⁶⁰⁷ Koktsidis – Dam (2008): i. m. 165–166. o.

⁶⁰⁸ Kakuk (2001): i. m. 52. o.

⁶⁰⁹ Borsányi (2000): i. m. 115–116. o.

⁶¹⁰ Juhász et al. (2000): i. m. 162–183. o.

⁶¹¹ Borsányi (2000): i. m. 124–125. o.

⁶¹² Uo. 138–139. o.

rövidesen bejelentette az átmeneti kormánya megalakítását.⁶¹³ A NATO és az UÇK kapcsolattartásának foka és módja a bombázások alatt máig vitatott kérdés.⁶¹⁴ A szervezet fejlődésével kapcsolatban még egy lényeges, 1999 májusában bekövetkezett személyi változást kell megemlíteni: az áprilisi kudarcok után Agim Çeku,⁶¹⁵ a horvát hadsereg volt törzsezredese (dandártábornoka) lett az UÇK legfőbb parancsnoka.⁶¹⁶

Az UÇK felszerelése kezdetben – a tagságához hasonlóan – színes képet mutatott. Katonai szakértők 1998 tavaszán az Albániában rendszeresített, elavult típusok mellett újabb, szovjet, kínai és nyugati (amerikai, német és svájci)⁶¹⁷ fegyvereket is azonosítottak a gerillák kezében. Már ekkor minden harcosnak jutott legalább egy géppisztoly/karabély, és a lőszerellátás is megoldottnak tűnt. Fegyverarzenáljukba ezen kívül aknavető, géppuskák, kézi indítású páncéltörő és légvédelmi rakéták, nagy mennyiségű akna, korlátozott számban mesterlövészpuskák és éjjellátó készülékek is tartoztak. Főleg a konfliktus későbbi szakaszaiban jelentett problémát a hatékony légvédelmi eszközök és a páncéltörő fegyverek korlátozott száma, a rádió-adóvevők hiánya pedig az egyes csapatok közötti együttműködést akadályozta.⁶¹⁸ A fegyverbeszeréseknek gátat szabott, hogy a csempésztvonalak jellemzően az albán határ menti magashegyeken át vezettek a tartományba.⁶¹⁹ Idővel azonban a macedón határon átvezető csempésztvonalak is jelentős szerepet tölthettek be.⁶²⁰

A gerillahadsereg kezdeti fegyverbeszerzési lehetőségeivel kapcsolatban a legtöbb forrás hangsúlyozza az 1997 tavaszán Albániában a pénzügyi piramisjátékok összeomlása miatt eluralkodott anarchikus állapotok jelentőségét, aminek következtében több mint 700 ezer könnyűfegyver került ki a hadsereg ellenőrzése alól.⁶²¹ A későbbi beszerzések eredetére főképp lebukott – pl. humanitárius segélynek álcázott – fegyverszállítmányok segítségével lehet következtetni.⁶²² Így bizonyosodott be például, hogy a gerillaszervezet Ausztriában, Svájcban, Bosznia-Hercegovinában, sőt Magyarországon is vásárolt fegyvert. Ruházatukról kiderült, hogy az Németországban készült.⁶²³

A harcosok kiképzése döntő jelentőséggel bírt, tekintve, hogy a koszovói albánokat már az 1990-es évek elejétől nem hívták be sorkatonai szolgálatra. Már az első, Drenica-i műveletek

⁶¹³ Uo. 153–154. o.

⁶¹⁴ Uo. 246. o.

⁶¹⁵ Çeku szintén a koszovói politika jelentős szereplője maradt a háborút követő években is.

⁶¹⁶ Borsányi (2000): i. m. 168. o.

⁶¹⁷ Juhász et al. (2000): i. m. 99–100. o.

⁶¹⁸ Borsányi (2000): i. m. 201–207. o.

⁶¹⁹ Kakuk (2001): i. m. 67. o.

⁶²⁰ Borsányi (2000): i. m. 130. o.

⁶²¹ Kakuk (2001): i. m. 69. o.

⁶²² Juhász et al. (2000): i. m. 126–127. o.

⁶²³ Borsányi (2000): i. m. 201–207. o.

során harcoló gerillákat is feltehetőleg albán kiképzőtáborokban készíthették fel.⁶²⁴ Az újoncok számának növekedésével, illetve a határ átjárhatóságától függően ezt később nem mindenki számára tudták biztosítani. Feltételezhető ugyanakkor, hogy a vezető állomány svájci kiképzőtáborokban is megfordult.⁶²⁵ A „szakmaiságot” külföldi zsoldosok jelenléte is biztosította – ez is bizonyítja a szervezet jó anyagi lehetőségeit. Becslések szerint kb. 1 000 zsoldos szolgált Koszovóban, döntően arabok, kisebb számban horvátok, bosnyákok, albánok és számos nyugat-európai.⁶²⁶

5.3. AZ UÇK-TÓL A NEMZETI HADERŐIG

A koszovói albánok részéről a fegyveres konfliktus lezárásától megmutatkozott az igény, illetve a szándék a reguláris haderő felállítására. Az ENSZ BT 1999 júniusában kelt 1244. számú határozata azonban a háborút követően a jugoszláv és szerb katonai, rendőri és félkatonai erők Koszovóból történő kivonása mellett valamennyi koszovói albán fegyveres csoport lefegyverzéséről és nemzetközi katonai jelenlét telepítéséről is rendelkezett.⁶²⁷ A NATO KFOR missziója ennek megfelelően máig az egyetlen, a szerbek és albánok által egyaránt legitimnek tekintett fegyveres erő Koszovóban. A határozat hatályon kívül helyezésére mindaddig nincs reális esély, amíg Szerbia és Koszovó kapcsolatát nem sikerül véglegesen és megnyugtató módon rendezni. Ebben az alfejezetben azt a koszovói háború lezárásával kezdődő folyamatot kívánom végig követni, amelynek eredményeként – a fenti alapvető ellentmondás feloldása nélkül – 2018 decemberében mégiscsak megkezdődött a koszovói nemzeti haderő felállítása. Ki szeretnék térni továbbá a haderőfejlesztés tervezett menetére, eddigi eredményeire, valamint az átalakítási folyamat biztonsági helyzetre gyakorolt hatásainak ismertetésére is.

Az előző alfejezetben bemutattam, hogy az 1990-es évek elejétől titokban szerveződő UÇK az 1998–1999-es fegyveres konfliktus kirobbantásával, illetve a nemzetközi közösség támogatásának megszerzésével meghatározó szerepet játszott a koszovói albánok függetlenségi törekvéseinek sikerében. A gerillaszervezet nemzetközi megítélése működésének első éveiben azonban meglehetősen negatív volt. Az UÇK egy ideig az USA terrorszervezeteket összesítő listáján is szerepelt.⁶²⁸ Robert Gelbard, az amerikai elnök egyik balkáni különmegbízottja még

⁶²⁴ Uo. 51. o.

⁶²⁵ Uo. 68. o.

⁶²⁶ Uo. 98. o.

⁶²⁷ *United Nations Security Council: Resolution 1244 (1999) / adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶²⁸ Sullivan, Colleen: *Kosovo Liberation Army – Kosovar Millitant Group.* (Letöltés: 2020. augusztus 21.)

1998-ban is „iszlamista terrorcsoportnak” titulálta.⁶²⁹ A Nyugat és a gerillák közeledése azonban Richard Holbrooke-nak köszönhetően még ugyanabban az évben megkezdődött,⁶³⁰ majd a Rambouillet-ban 1999 februárjában megrendezett békekonferencia eredményeként kölcsönös elköteleződésre került sor. A nemzetközi közösség és a koszovói albánok között folyó egyeztetések során az egyik legérzékenyebb témakört az UÇK demilitarizálása jelentette. A Nyugat ez utóbbit egyértelműen a NATO fegyveres beavatkozása feltételül szabta, amit a gerillák nehezen fogadtak el, de végül az „átalakításba” beleegyeztek.⁶³¹

Az UÇK lefegyverzésének levezénylésére sem a NATO, sem az ENSZ nem rendelkezett kidolgozott tervvel.⁶³² Eközben a nemzetközi közösség UÇK-val kapcsolatos nyilvánvaló fenntartásait fokozta az a koszovói szerb, roma és a gorani kisebbség, valamint az UÇK politikai ellenfeleinek számító albánok elleni erőszakhullám, amely a jugoszláv/szerb erők visszahúzódását kísérte.⁶³³ Végül a nyomásgyakorlás és a meggyőzés együttes alkalmazásával sikerült elérni, hogy 1999. június 21-én a gerillák aláírják az UÇK demilitarizálásáról szóló egyezményt,⁶³⁴ amely alapján a fegyverletétel szeptember 21-ig, azaz az előírt 90 nap alatt lezajlott. (Ezzel azonban a szerbek elleni incidensek nem szűntek meg teljesen,⁶³⁵ jelentős számú fegyver pedig továbbra is egykori gerillák birtokában maradt.)

Az egyezménybe – vélhetően azért, hogy a gerillák hajlandóak legyenek aláírni⁶³⁶ – belefoglalták, hogy „a nemzetközi közösség figyelmet kell szenteljen (...) az Egyesült Államok nemzeti gárdájához hasonló koszovói hadsereg létrehozásának, annak a tervezett politikai folyamatnak a részeként, amely meg fogja határozni Koszovó jövőbeli státuszát, figyelembe véve a Rambouillet-i megállapodást.” Az UNMIK ennek alapján szeptember 20-án hozta létre a Koszovói Védelmi Hadtestet (Trupat e Mbrojtjes së Kosovës – TMK). Az új szervezet mandátumának meghatározásakor végül sokkal inkább a francia Sécurité Civile-t tekintették mintának, mint az amerikai nemzeti gárdákat. A 3000 aktív tagból és 2000 tartalékosból álló egyenruhás szervezet feladatköre ugyanis kizárólag katasztrófa elhárítására, kutató-mentő műveletek végrehajtására, az elszigetelt területeken humanitárius segítségnyújtásra,

⁶²⁹ Az UÇK életre hívásában a vallási szempontok valójában irrelevánsak voltak. Bár a koszovói albánok többsége valóban a (mérsékelt) szunnita iszlám híve, az UÇK támogatói között jelentős számban katolikus albánok is helyet kaptak. Forrás: Perritt (2008): i. m. 3–4. o.

⁶³⁰ Jagger – Boyes (2018): i. m. 43. o.

⁶³¹ Uo. 74–77. o.

⁶³² Triantafyllou, Giorgos: Statehood without an army: the question of the Kosovo Armed Force. *Southeast European and Black Sea Studies*, 18. évf., 2. sz., 2000. 263. o.

⁶³³ Borsányi (2000): i. m. 176–185. o.

⁶³⁴ *Undertaking of Demilitarisation and Transformation by the UCK*. NATO, 1999. 06. 29. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶³⁵ Borsányi (2000): i. m. 186–188. o.

⁶³⁶ *What Happened to the KLA?* ICG Balkans Report No 88, 2000. 03. 03. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

aknamentesítésre, valamint az infrastruktúra újjáépítésében való segítségnyújtásra terjedt ki. Tagjai a bűnüldözésben, illetve a közrend fenntartásában nem kaptak szerepet, és közülük mindössze 200-an, a tisztek és az objektumok őrei viselhettek oldalfegyvert. A TMK tulajdonában lévő további 1 800 kézi lőfegyvert csak különleges esetekben, és csak a KFOR engedélyével használhatták. A szervezet általános felügyeletéért az UNMIK, az állomány kiválasztásáért és a kiképzésért a Nemzetközi Migrációs Szervezet (International Organization for Migration – IOM), a mindennapi iránymutatásért, valamint a kiképzés és a működés felügyeletéért pedig a KFOR felelt.

A szervezet megalakítása egy kölcsönösen csak átmenetinek szánt megoldásnak tekinthető. A nemzetközi közösség célja a TMK-val főképp az egykori gerillák társadalmi integrációjának elősegítése volt – az UÇK-val való „intézményi folytonosság” látszatának kerülésével.⁶³⁷ Közben arra is tekintettel kellett lenni, hogy Koszovó továbbra is egy szuverén állam, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság része maradt. A TMK tagjait önkéntes jelentkezést követően, egyéni képességeik alapján választották ki.⁶³⁸ A toborzás összetett kihívást jelentett, hiszen meg kellett győződni arról, hogy az átadott kompetencia nem kerül rossz kezekbe, továbbá az új biztonsági szervezetnek a teljes koszovói társadalmat kellett szolgálnia, ezért a tervek szerint az állomány 10%-a a kisebbségek soraiból került volna ki.

Az UÇK-tól történő elhatárolódást a gyakorlatban számos tény nehezítette. Például a nemzetközi közösség bizalmát teljes mértékben nem élvező, de befolyásos egykori gerillák kizárása is biztonsági kockázatot hordozott.⁶³⁹ A TMK vezetője az UÇK egykori főparancsnoka, Agim Çeku lett, a védelmi zónák pedig gyakorlatilag megfeleltek az UÇK egykori hadművelési zónáinak.⁶⁴⁰ Az egykori gerillák soraiból kikerült területi vezetők családjának, illetve klánjának a befolyása ezáltal tovább erősödhetett.

A TMK megítélése a 10 éves fennállása alatt meglehetősen ellentmondásosan alakult. Tagjait a koszovói albánok körében megbecsülés övezte, szakmai hozzáértésüket pedig nemzetközi szinten⁶⁴¹ is alkalmuk volt bizonyítani.⁶⁴² Ugyanakkor egyes tagok súlyos bűncselekmények miatt kerültek az igazságszolgáltatás látókörébe, az UÇK, illetve a TMK struktúrái pedig a 2000-es

⁶³⁷ Triantafyllou (2018): i. m. 263–266. o.

⁶³⁸ Berghesan, Georges: *L'armée du Kosovo, nouvel obstacle à la stabilisation des Balkans?* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶³⁹ Skeppström, Emma – Weibull, Anna: *Security Force in the Making. Capacity Building in Kosovo.* (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁶⁴⁰ *What Happened to the KLA?* ICG Balkans Report No 88, 2000. 03. 03. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁴¹ Például az albániai Gerdec falu közelében lévő lőszergyűjtő telepen történt 2008. márciusi robbanást követően.

⁶⁴² Clewlow, Ade: *The Kosovo Protection Corps: A Critical Study of its De-activation as a Transition.* (Letöltés: 2020. augusztus 20.)

preševo-völgyi és a 2001-es macedóniai fegyveres konfliktusokban, továbbá a 2004. márciusi koszovói etnikai alapú zavargásokban is részt vettek.⁶⁴³

2004-től a koszovói státuszkérdés rendezése kapcsán készült dokumentumok egyre határozottabban jelezték a TMK átalakításának szükségességét – ezzel együtt az USA anyagi támogatása is minimálisra csökkent.⁶⁴⁴ A 2004-ben a státuszkérdés rendezésének érdekében készített Koszovói Sztenderdek Végrehajtási Terv is elismerte, hogy a TMK számos eredményt mutathat fel, megállapította azonban, hogy további fejlesztése szükséges ahhoz, hogy átlátható, elszámoltatható, fegyelmezett és professzionális módon működő szervezet legyen. A koszovói biztonsági szektor 2006-ban készített átfogó belső felülvizsgálata (Internal Security Sector Review – ISSR) szintén arra a következtetésre jutott, hogy a TMK kiképzési módszerének és felépítésének korszerűsítésére, költségvetési okokból pedig létszámának csökkentésére lenne szükség. Rámutatott továbbá a hiányosságokra a kisebbségek képviselői területén (a tervezett 10% helyett ugyanis csupán a létszám 5%-át tették ki a kisebbségekhez tartozó tagok, közülük a szerbek mindössze 2%-ot). A TMK tehát fennállásának első hét éve alatt sem a koszovói albánoknak a biztonsági szektorban való szerepvállalással kapcsolatos igényeit nem elégítette ki, sem a szerb kisebbség bizalmát nem sikerült elnyernie, ami jelentős részben a belgrádi ellenpropagandának volt köszönhető.⁶⁴⁵

A 2007-ben bemutatott, Koszovó státuszának átfogó rendezését célzó, felügyelt függetlenséget javasoló ún. Ahtisaari-terv az ISSR ajánlásait alapul véve vázolta a biztonsági ágazat javasolt új struktúráját. Ezen belül a TMK helyett egy új, professzionális és multietnikus, könnyűfegyverzettel ellátott szervezet, a Koszovói Biztonsági Erő (Forca e Sigurisë së Kosovës – FSK) felállítását vetítette elő.

A 2008. február 17-én egyoldalúan kikiáltott Koszovói Köztársaság alkotmánya 2008. június 15-én lépett hatályba, rendelkezései az Ahtisaari-terv ajánlásain alapultak. Ugyanakkor – a Koszovó függetlenségét el nem ismerő államok miatt – az ENSZ BT 1244. sz. határozata is hatályban maradt. Egy szuverén állam esetében alapvetően természetes törekvésnek tekinthető, ha a területének védelméről gondoskodni kíván. A fentiek miatt azonban Koszovó esetében erre 2008-at követően sem nyílt azonnal lehetőség, később – a felügyelt függetlenséget követő

⁶⁴³ Hány Szabolcs: *Védelem- és biztonságpolitika a Nyugat-Balkánon*. In: Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Dialóg Campus, Budapest, 2019. 129. o.

⁶⁴⁴ Skeppström, Emma – Weibull, Anna: *Security Force in the Making. Capacity Building in Kosovo*. (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁶⁴⁵ Triantafyllou (2018): i. m. 266–267. o.

időszakban is – csak a nemzetközi közösség által elfogadott módon, vagyis a koszovói szerb kisebbség beleegyezésével történő alkotmánymódosítással.⁶⁴⁶

Az új alkotmány 2009. június 14-i határidővel írta elő a TMK megszüntetését és az FSK felállítását. Ennek részleteiről a 2008 első felében elfogadott, az FSK-ról, az FSK minisztériumáról és az FSK-ban történő szolgálatról szóló törvények rendelkeztek.⁶⁴⁷ A két szervezet egymástól történő elhatárolását, egyúttal az egykori UÇK-tól való további távolodást⁶⁴⁸ is szolgálta, hogy az átalakítást nem a TMK-tagok automatikus átvételével, hanem ismét egy egyéni képességeket alapul vevő kiválasztási folyamat segítségével tervezték végrehajtani – ami nem bizonyult feszültségektől mentes módszernek.⁶⁴⁹

Az FSK-t egy 2500 aktív tagból és 800 tartalékosból álló, kizárólag könnyűfegyverzettel felszerelt, önkéntes, multietnikus és politikailag semleges szakmai szervezetnek szánták. Feladatai kezdetben négy fontosabb területre terjedtek ki: válságkezelő műveletekben történő részvételre, beleértve a béketámogató műveleteket, felkérés esetén a Koszovói Köztársaság területén kívül is; a civil hatóságok támogatására természeti és egyéb katasztrófák és veszélyhelyzetek esetén, adott esetben regionális vagy nemzetközi erőfeszítések részeként; robbanóanyagok ártalmatlanítására; valamint a civil hatóságok támogatására polgári védelmi műveletek során. Az új szervezet mandátuma tehát a TMK-éhoz hasonlóan nem tartalmazott katonai elemeket, és bármilyen ezt érintő változásról a nemzetközi katonai jelenlét volt jogosult határozni, a nemzetközi polgári képviselővel együttműködve. Az FSK-ról szóló törvény szerint a szervezet mandátumát érintő korlátozásokat legkorábban a törvény hatályba lépése után öt évvel lehetett felülvizsgálni.⁶⁵⁰

A TMK és az FSK között alapvető különbséget jelentett, hogy míg előbbi a nemzetközi szervezetek közvetlen ellenőrzése alatt állt, utóbbi felett már az újonnan létrehozott koszovói szakminisztérium gyakorolt civil felügyeletet. A helyi hatóságok az FSK tagjainak kiválasztásában is közreműködtek. A biztonsági szektorban tehát nőtt a helyi szerepvállalás

⁶⁴⁶ Skeppström, Emma – Weibull, Anna: *Security Force in the Making. Capacity Building in Kosovo*. (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁶⁴⁷ *Law No. 03/L-045 Law on the Ministry for the Kosovo Security Force*. (Letöltés: 2020. szeptember 10.); *Law No. 03/L-046 Law on the Kosovo Security Force*. (Letöltés: 2020. szeptember 10.); *Law No. 03/L-082 On service in the Kosovo Security Force*. (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

⁶⁴⁸ 2006-ban a TMK tagjainak 70%-át egykori gerillák tették ki. Forrás: *An Army for Kosovo? International Crisis Group, Europe Report N°174 – 28 July 2006*. (Letöltés: 2018. május 25.)

⁶⁴⁹ Clewlow, Ade: *The Kosovo Protection Corps: A Critical Study of its De-activation as a Transition*. (Letöltés: 2020. augusztus 20.)

⁶⁵⁰ *Law No. 03/L-108 Amending the Law on the Kosovo Security Force No. 03/L-046 of 15. 06. 2008*. (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

mértéke, ám annak reformja továbbra is a nemzetközi közösség által ellenőrzött, illetve irányított folyamat maradt.⁶⁵¹

Az FSK állományának toborzásakor is jelentkeztek a korábbi problémák. Az alkotmány szerint az FSK-nak is tükröznie kellene az állam etnikai sokszínűségét, a koszovói szerbek azonban – Belgrád által is táplált – alapvető bizalmatlansággal fordultak a szervezet felé.⁶⁵² Az UÇK-tól való távolodás demonstrálása is nehéz feladatnak bizonyult, tekintettel arra, hogy az állomány jelentős részét – több mint 1400 tagot – a korábbi TMK-ból toborozták.⁶⁵³

Az FSK az Észak-atlanti Tanács bejelentése szerint 2009. szeptember 15-ére érte el a kezdeti műveleti képességét. A szervezetet a kezdetektől a NATO sztenderdeknek való megfelelés igényével fejlesztették, amihez az is hozzátartozott, hogy számos tiszt utazott amerikai és nyugat-európai képzésekre, az FSK alegységei pedig Törökországban, Albániában és Macedóniában is vettek részt gyakorlatokon.⁶⁵⁴ A fegyverbeszerzés során olyan rendszerre⁶⁵⁵ esett a választás, amely több NATO-tagállam haderejénél és rendészeti szerveinél használatban volt/van. A NATO számos laktanyafelújítási és építési projekt finanszírozásával is segítette az FSK felállítását. A helyiek bevonásával végzett munkálatok 2012-ben fejeződtek be. Az FSK alakulatainak földrajzi elhelyezkedését a 61. ábra mutatja be.⁶⁵⁶

A biztonsági erő felszerelését számos NATO-tagállam (pl. az USA, Németország, Olaszország, Portugália) kétoldalú együttműködések keretében is segítette. George W. Bush amerikai elnök 2008 márciusában felhatalmazást adott az FSK javára történő katonai segítségnyújtásra, az „USA biztonságának megerősítése és a világbéke megteremtése” céljával.⁶⁵⁷ E támogatás látványos formája az Iowai Nemzeti Gárda és az FSK között 2011 óta fennálló partnerségi program is.⁶⁵⁸ Szerbia az amerikai retorika ellenére az FSK-nak nyújtott támogatásokat a kezdetektől ellene irányuló, barátságtalan lépésnek tekintette, dacára a szervezet korlátozott (katonai elemeket nem tartalmazó) mandátumának.⁶⁵⁹

Az FSK 2013. július 9-én érte el a teljes műveleti képességét. Az FSK minisztériumát vezető Çeku ugyanabban az évben bejelentette, hogy a biztonsági erőt a következő évtől haderővé tervezik alakítani.⁶⁶⁰ A koszovói albánok ezt az ambíciójukat egyrészt az FSK-ról szóló 2008-

⁶⁵¹ Triantafyllou (2018): i. m. 268. o.

⁶⁵² *Raising an army: The transformation of the Kosovo Security Force.* (Letöltés: 2020. augusztus 10.)

⁶⁵³ *Kosovo Security Force [KSF].* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁵⁴ Triantafyllou (2018): i. m. 268. o.

⁶⁵⁵ A Heckler&Koch német gyártó által kifejlesztett G36 fegyvercsaládra.

⁶⁵⁶ *Kosovo Security Force [KSF].* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁵⁷ *Bush OKs supplying arms to Kosovo.* (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁶⁵⁸ Garding, Sarah E.: *Kosovo: Background and U. S. Policy.* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁵⁹ *Bush OKs supplying arms to Kosovo.* (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁶⁶⁰ *Kosovo Security Force [KSF].* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

as törvényre alapozták, amely öt év elteltével lehetőséget adott az FSK mandátumának felülvizsgálatára.⁶⁶¹ Másrészt Hillary Clinton amerikai külügyminiszter 2012-ben nyilvánosan ígéretet tett arra, hogy Washington támogatni fogja Koszovó EU- és NATO-csatlakozását.⁶⁶² A biztonsági ágazat átalakításának előkészítése 2012-ben kezdődött, amikor a koszovói kormány a biztonsági szektor stratégiai felülvizsgálatáról (Strategic Security Sector Review – SSSR) határozott. Ennek eredményeként stratégiai szintű politikai iránymutatások és konkrét ajánlások is születtek a (tágon értelmezett) biztonsági szektor intézményeire vonatkozóan. Ezek egyike volt, hogy az FSK-t haderővé, az FSK Minisztériumot pedig Védelmi Minisztériummá szükséges alakítani. Az SSSR a felállítandó Koszovói Fegyveres Erő feladataiként a szuverenitás és a területi integritás védelmét, a polgári hatóságok támogatását, a közösségek támogatását, valamint a nemzetközi és béketámogató műveletekben való részvételt határozta meg.⁶⁶³ A koszovói albánok érvelésében hangsúlyosan jelent meg az a – nemzetközi közösség szempontjából nehezen támadható – szempont, hogy „biztonsági fogyasztókból” „biztonsági szolgáltatókká” kívánnak válni.⁶⁶⁴ Az FSK minisztériuma az év elejétől a Pentagonnal együttműködésben közép- és hosszú távú terveket készített a Koszovói Biztonsági Erő átalakítására,⁶⁶⁵ a NATO pedig folytatta az FSK fejlesztését, a 2013 júliusában felállított kb. 30 fős, katonákból és civil személyekből álló NLAT-on keresztül.

2014 márciusában Hashim Thaçi – Koszovó akkori miniszterelnökeként – bejelentette, hogy a kormány döntése értelmében hamarosan védelmi minisztériumot állítanak fel, az FSK-t pedig 2019-ig a NATO-sztenderdeknek megfelelően Koszovói Fegyveres Erővé (Forcat e Armatosura të Kosovës – FAK) alakítják. Az új szervezet tervezett létszámát 5000 főben és 3000 fő tartalékosban határozták meg.⁶⁶⁶ A nemzetközi közösség elvárásainak megfelelően azonban ehhez módosítani kellett volna az alkotmányt, amihez „kettős kétharmadra” lett volna szükség, vagyis a 120 parlamenti képviselő kétharmadának, és ezen belül a 20 kisebbségi képviselő kétharmadának is igennel kellett volna szavaznia. A tervezetet 2014 májusában terjesztették a parlament elé: 90 igen és 4 nem szavazat, valamint 3 tartózkodás mellett az alkotmánymódosítás nem kapta meg a szükséges támogatást. A sikertelen szavazás

⁶⁶¹ Klopfer, Franziska – Cantwell, Douglas (szerk.): *Almanac on Security Sector Oversight in the Western Balkans 2012*. Belgrade Centre for Security Policy and Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Belgrád, 2012. 111. o.

⁶⁶² *Kosovo Security Force [KSF]*. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁶³ Geci, Sinan – Sípósné Kecskeméthy Klára: *Kosovo: Its Path to Independence and the Strive to Building Defense Institutions*. *Vojenská Reflexie*, 12. évf., 2. sz., 2017. 118–119. o.

⁶⁶⁴ Geci-Sherifi, Shkendije: *Egy új független állam kül- és biztonságpolitikájának formálása. Koszovói esettanulmány*. Tézisfüzet, NKE HDI, Budapest, 2019. (Letöltés: 2020. augusztus 20.)

⁶⁶⁵ Triantafyllou (2018): i. m. 269. o.

⁶⁶⁶ *Kosovo Security Force [KSF]*. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

következményeként a parlament hamarosan feloszlatta önmagát. Június 8-án előre hozott választásokra került sor, majd hosszabb alkotmányos válság vette kezdetét,⁶⁶⁷ az új kormány csak az év végére alakult meg. A haderő felállításának terve évekre lekerült a napirendről.

A FAK létrehozásával kapcsolatos tervet tehát alapvetően a koszovói szerb kisebbség akadályozta meg. Álláspontjuk szerint a koszovói hatóságok korábban sem védték meg a koszovói szerb kisebbséget az etnikai alapú támadásoktól, ezért a zömmel koszovói albánokból álló FAK-ban sem bíznának. Másrészt a fegyveres szervezet adott esetben közvetlenül is veszélyeztethetné a biztonságukat.⁶⁶⁸ Az FSK/FAK és a koszovói szerbek viszonya kapcsán nem szabad megfeledkezni arról a később számos kritikát kiváltó lépésről sem, hogy a 2013-as brüsszeli egyezményvel egy időben Hashim Thaçi miniszterelnökként – levélváltás útján – ígéretet tett Anders Fogh Rasmussen akkori NATO-főtitkárnak arra, hogy az észak-koszovói, többségében szerbek lakta községekben az FSK csak a KFOR előzetes engedélyével hajt majd végre műveleteket.⁶⁶⁹ Ez végső soron azt jelentette, hogy az előbbi szervezet csak korlátozott jogérvényesítési képességgel rendelkezik az államterület egy részén.

A sikertelen szavazást követően a mindenkori koszovói kormányokon nagy volt a belpolitikai nyomás, hogy lépéseket tegyenek a nemzeti haderő felállításának érdekében,⁶⁷⁰ 2014 után azonban – részben a Belgrád befolyása alatt álló Szerb Lista párt térnyerése, részben egy mindkét félnek megfelelő „cserealap”⁶⁷¹ hiányában – nem adódott újabb lehetőség az alkotmánymódosítási tervet kisebbségekkel történő elfogadtatására. Idővel felmerült azonban egy másik megoldás is: az FSK létrehozása kapcsán 2008-ban hozott három jogszabály módosítása. Az elgondolás szerint az FSK mandátumára vonatkozó korlátozásokat valójában nem az Alkotmány, hanem ezek a törvények írták elő, így a módosításukkal az FSK gyakorlatilag haderővé alakítható. Így az Alkotmányban ugyan marad a régi megnevezés, a katonai mandátumot azonban alapvetően nem a név határozza meg. (A mandátum felülvizsgálatára vonatkozó tiltások eredetileg az Ahtisaari-tervből következtek, ám az arra való hivatkozásokat már a 2012. októberi módosítás során törölték az Alkotmány szövegéből.)⁶⁷²

⁶⁶⁷ Szekrényes (2014): i. m. 66. o.

⁶⁶⁸ Berghesan, Georges: *L'armée du Kosovo, nouvel obstacle à la stabilisation des Balkans?* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁶⁹ The Office of the PM of Kosovo: *Thaçi signed a secret agreement and violated the Constitution: dismissal required.* (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

⁶⁷⁰ Triantafyllou (2018): i. m. 272. o.

⁶⁷¹ 2013-ban ilyen cserealap lehetett volna a kisebbségeknek kötelezően fenntartott képviselői helyek intézményének további megtartására tett ígéret, a későbbiekben pedig ilyen a Szerb Községek Közösségéről/Szövetségéről szóló megállapodás megvalósítása, vagy a Trepça bányászati komplexum státuszának megváltoztatása, ezeket azonban a koszovói albánok a nemzeti érdekekkel összeegyeztethetetlennek tartották.

⁶⁷² Triantafyllou (2018): i. m. 274. o.

Hashim Thaçi köztársasági elnökként 2017 márciusában a fenti elgondolás szerint ismét lépéseket tett a FAK létrehozása érdekében, nemzetközi nyomás hatására azonban visszalépésre kényszerült. Koszovó nyugati szövetségesei ugyanis azzal fenyegették, hogy csökkenteni fogják a katonai együttműködést, ha az FSK-t az Alkotmány módosítása nélkül alakítják haderővé.⁶⁷³

2018-ban a szerb–koszovói kapcsolatok további romlása az FSK személyi állományára is befolyással volt. A szervezetnek 2018 elején még 130 szerb tagja volt, az év első felében azonban közel hatvanan kiléptek a Belgrád irányából érkező nyomásgyakorlás, illetve megfélemlítés hatására.⁶⁷⁴ 2018 őszére – nagy részben a területcserés elképzelés folyamányaképp – Koszovó és Szerbia viszonya mélypontot ért el. Az ősz folyamán a Haradinaj-kormány kidolgozta az FSK mandátumának módosítását lehetővé tevő három jogszabálmódosítás-tervezetet,⁶⁷⁵ melyeket a parlament december 14-én – a szerb etnikumú képviselők bojkottja mellett – egyhangúlag megszavazott. A szavazást megelőző napon Ramush Haradinaj miniszterelnök bemutatott egy átfogó megállapodástervezetet, amelyet Koszovó és Szerbia megbékélésének alapjául (és a területcsere alternatívájaként) szántak. Mindez – összevetve azzal is, hogy öt nappal később Donald Trump amerikai elnök bejelentette, hogy „elérhető közelségben van” egy átfogó megállapodás – arra utal, hogy a tervezet kidolgozásának – és ezzel együtt a haderőről szóló döntés „jóváhagyásának” – hátterében az USA áll.⁶⁷⁶

A december 14-én elfogadott jogszabálysomag az FSK multietnikus, hivatásos haderővé alakításáról rendelkezett, amely bel- és külföldön történő alkalmazásra egyaránt felhatalmazással rendelkezik. Feladatai közé tartozik a Koszovói Köztársaság szuverenitásának és területi integritásának, valamint állampolgárainak, tulajdonának és érdekeinek védelme, emellett a polgári hatóságok katonai támogatása, továbbá részvétel nemzetközi műveletekben. Személyi állományának összetétele az állam etnikai diverzitását kell tükrözze. Felállítása a NATO szabványai szerint történik, felfegyverzésekor a szervezet kompetenciáit és kötelezettségeit veszik figyelembe. A demokráciákban megszokott módon civil kontroll alatt áll, amelynek egyik biztosítója az FSK Minisztériumának átalakításával létrehozott Védelmi Minisztérium. Az FSK legfeljebb 5000 fő állandó és 3000 tartalékos tagból állhat. Szervezete

⁶⁷³ *Kosovo Security Force [KSF]*. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁷⁴ Balaj, Shpat – Boshnjaku, Taulant: *Multiethnicity destruction tendencies: Massive resignations of Serbian members from the Kosovo Security Force and Serbia's Role*. (Letöltés: 2020. augusztus 30.)

⁶⁷⁵ *Law No. 06/L-122 on Ministry of Defense*. (Letöltés: 2020. augusztus 15.); *Law No. 06/L-123 on the Kosovo Security Force*. (Letöltés: 2020. augusztus 15.); *Law No. 06/L-124 on Service in the Kosovo Security Force*. (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁶⁷⁶ Imeri, Dijedon: *Kosovo-Serbia negotiation process*. (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

a Főparancsnokságból és négy parancsnokságból áll: Szárazföldi Csapatok Parancsnoksága, Nemzeti Gárda Parancsnokság, Logisztikai Parancsnokság és a Kiképzési Parancsnokság. A jogszabály által előírt változásokat az SSSR ajánlásainak és az Átfogó Átalakítási Tervnek (Comprehensive Transition Plan – CTP) megfelelően kell végrehajtani.⁶⁷⁷

Hashim Thaçi – aki államfőként 2018. december 28-án írta alá a módosított jogszabályokat – az FSK haderővé alakítását „egy évszázadnyi áldozat eredményeként” értékelte.⁶⁷⁸ A szerb álláspont szerint ugyanakkor a három jogszabály elfogadásával Pristina a koszovói alkotmányt és az ENSZ BT 1244. sz. határozatát is megsértette.⁶⁷⁹ Szerbia kihasználta az alkalmat, hogy 53 államot levélben keressen meg azzal, hogy vonják vissza Koszovó függetlenségének elismerését, mivel az FSK átalakításával a pristinai vezetés a régió békéjét fenyegeti.⁶⁸⁰ A nemzetközi közösség reakciói szintén széles spektrumon mozogtak. A NATO provokatív és rosszul időzített lépésnek nevezte a döntést. Az EU Külügyi Bizottsága felhívta a figyelmet arra, hogy az FSK átalakítása csak befogadó és fokozatos folyamat révén, az alkotmánynak megfelelően történhet. Az ENSZ főtitkára aggodalmának adott hangot Belgrád és Pristina viszonyának további romlása miatt. Nyíltan támogatta ugyanakkor a koszovóiak szándékát az USA, Nagy-Britannia és Németország.⁶⁸¹

A német parlament (Bundestag) Tudományos Szolgálatának 2019 januárjában készített jogi érvelése szerint a lépés nem sérti az alkotmányt, hiszen az FSK kompetenciái egyszerű törvényekkel szabályozhatók. Emellett az FSK a korábbi mandátuma alapján is alkalmazásra kerülhetett külföldön, főparancsnoka pedig a köztársasági elnök, ahogyan az a nemzeti haderők esetében megszokott, ezért várható volt, hogy idővel védelmi feladatokat is kap. Nemzetközi jogi szempontból azzal érveltek az átalakítás mellett, hogy a Koszovót elismerő államok nem mondhatnak ellent önmaguknak a haderő kérdésében, ami az államok függetlenségének lényeges eleme. Az 1244-es határozatot ideiglenes jellegűnek értékelték, amelynek célja Koszovó stabilizálása volt egy átmeneti, kivételes jogi rendszer segítségével. A határozat egyes részei álláspontjuk szerint már közismerten elavultak, az egykori hadviselő felekre vonatkozó demilitarizálási kötelezettség az FSK-ra már nem vonatkozik, hiszen az független az egykori

⁶⁷⁷ *Law No. 06/L-123 on the Kosovo Security Force.* (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁶⁷⁸ Pacolli, Behgjet: *Why it's time for the Kosovo Security Force.* (Letöltés: 2020. augusztus 10.)

⁶⁷⁹ Murillo, Beatriz Cózar: *Is the dialogue unfreezing? European Union, Serbia and Kosovo.* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁸⁰ *Botschaft zur Verlängerung der Schweizer Beteiligung an der multinationalen Kosovo Force (KFOR).* (Letöltés: 2020. augusztus 10.)

⁶⁸¹ *Kosovo Security Force [KSF].* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

UÇK-tól. A koszovói kormányzat ráadásul 2014-től a NATO-val egyeztetve készítette elő az FSK katonai erővé alakítását, látszólag az ENSZ BT hallgatólagos beleegyezésével.⁶⁸²

Az USA – a koszovóiak ellentmondásos döntésének egyik legerősebb támogójaként – hamar nyilvánvalóvá tette, hogy az FSK átalakítását átlátható módon, a NATO-val együttműködésben, a koszovói kormány tízéves terve alapján kell megvalósítani úgy, hogy valóban egy multietnikus, a NATO szabványainak megfelelő haderő jöjjön létre.⁶⁸³

A folyamat 2019 januárjában vette kezdetét. Január 17-én a miniszterelnök kinevezte Koszovó első védelmi miniszterét (a 2017 óta az FSK Minisztériumát vezető Rrustem Berishát), pár nappal később pedig letette esküjét a köztársasági elnök által az új, katonai mandátum alapján működő FSK élére 5 évre kinevezett első parancsnok, Rrahman Rama altábornagy is. Mindkét vezető az egykori UÇK parancsnokai közül került ki.⁶⁸⁴ Január 21-én a FSK Minisztériumának nevét Védelmi Minisztériumra változtatták.⁶⁸⁵

Az átalakítás tervezett menetét 72 oldalban bemutató Átfogó Átalakítási Tervet a védelmi miniszter 2019. január 22-én hagyta jóvá.⁶⁸⁶ Eszerint a 10 évesre tervezett folyamatot három fejlesztési szakaszra bontották, és mindháromhoz időintervallumot, költségvetést és prioritásokat rendeltek. Az átalakítás első három évének legfontosabb feladatai a jogszabályi keretek, doktrínák, koncepciók kidolgozása, valamint az intézményi feltételek megteremtése, a toborzás, kiképzés, bizonyos felszerelések beszerzése és a közös műveletekben történő részvételhez szükséges tapasztalatok megszerzése voltak. A második, azaz a negyediktől a hatodik évig tartó szakaszban folytatódik a személyi állomány kiképzése és a logisztikai képesség kiépítése, valamint sor kerül a Szárazföldi Csapatok Parancsnoksága alá tartozó lövészezredek felállítására. A fejlesztési szakasz végén az FSK a tervek szerint eléri a kezdeti műveleti képességet. A harmadik szakasz a 7.-től a 10. évig tart. A tervek szerint ennek végére az FSK minden alakulata megfelelően felkészített személyi állománnyal, illetve felszereléssel rendelkezik majd, az FSK ezzel eléri a teljes műveleti képességet.⁶⁸⁷

Az átalakítási folyamat számos kihívása közül a legjelentősebbek a költségvetéssel, a multietnikus jelleg – különösen a szerb kisebbség részvétele – biztosításával, illetve a

⁶⁸² *Sachstand. Völker- und verfassungsrechtliche Bewertung der Sicherheitskräfte des Kosovo.* (Letöltés: 2020. augusztus 7.)

⁶⁸³ Muharremi, Robert: *'Carrots' and 'Sticks' for a Deal with Serbia.* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁸⁴ Az FSK parancsnoka 2021 novemberétől Bashkim Jashari, a legendás UÇK-parancsnok Adem Jashari unokaöccse.

⁶⁸⁵ *Zyrtarizohen emërimi i Ministrisë së Mbrojtjes dhe Komandantit të FSK-së.* (Letöltés: 2020. augusztus 7.)

⁶⁸⁶ A dokumentum négyoldalas kivonata az FSK minisztériumának honlapján olvasható: *Kosovo Security Force Comprehensive Transition Plan.* (Letöltés: 2020. szeptember 3.)

⁶⁸⁷ Emini, Donika: *Transformimi i FSK-së në Forcat e Armatosura të Kosovës.* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

nemzetközi támogatottsággal függenek össze.⁶⁸⁸ Koszovó a védelmi költségvetés tekintetében a nyugat-balkáni államok sereghajtója. A régióban messze élenjáró, a katonai semlegességet zászlajára tűző (és erre hivatkozva az elmúlt években élénken fegyverkező) Szerbia védelmi költségvetése 2019-ben több mint 11 szerese volt a koszovóinak, és a NATO-csatlakozás kérdésében (is) megosztott Bosznia-Hercegovináé is közel háromszoros összeget tett ki (ld. 5. táblázat).

5. táblázat. A nyugat-balkáni államok védelmi költségvetése 2019-ben. (Saját szerkesztés)⁶⁸⁹

	Bosznia- Hercegovina	Montenegró	Albánia	Észak- Macedónia	Szerbia	Koszovó
A védelmi költségvetés összege (€)	145 millió	71 millió	157 millió	110 millió	590 millió	53 millió

A szerbiai és a koszovói védelmi költségvetés nagyságrendi különbsége alátámasztani látszik, hogy a koszovói fegyverkezés nem jelent valódi veszélyt a szerb államra nézve.⁶⁹⁰ A NATO–Oroszország ellentét fényében azonban nem megnyugtató az a tény, hogy a régió államai negyedszázaddal a délszláv háborúk lezárását követően ismét egyre többet költenek a katonai képességeik fejlesztésére.⁶⁹¹

Koszovó a függetlenségének egy évtizede alatt a GDP-je 0,52%-áról 0,8%-ára emelte a védelmi kiadásait, az FSK átalakításának tíz éve alatt pedig az eredeti cél ennek megduplázása volt.⁶⁹² Ez távol állt a NATO-tagállamok vállalásától, miszerint 2024-re a GDP 2%-ára igyekeznek növelni a védelmi kiadásaik arányát. A koszovói szakminisztérium bejelentése szerint azonban 2022-től 100 millió euró felettire emelték a védelmi költségvetést (a GDP 1,35%-ára), és céljuk, hogy 2025-re ez elérje a GDP 2%-át.⁶⁹³

A regionális és a multinacionális struktúrákba történő integrálódás nehéz terepnek bizonyulhat Koszovó számára, hiszen az önálló államiságát el nem ismerő államok könnyen megvétózhatják azt. Mindenekelőtt azonban a NATO sem fektette még le, hogy pontosan milyen együttműködést kínál Koszovó (illetve az FSK) számára, egyelőre a Partnerség a Békéért programhoz történő csatlakozás lehetősége is bizonytalan. Rövidtávon is célszerű és

⁶⁸⁸ Begisholli, Blerta: *Kosovo Army Faces Uphill Fight, Experts Warn*. (Letöltés: 2020. augusztus 25.)

⁶⁸⁹ Eredeti: Emini, Donika: *Transformimi i FSK-së në Forcat e Armatosura të Kosovës*. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁹⁰ Uo.

⁶⁹¹ Reka, Blerim: *A new military buildup in the Balkans*. (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁶⁹² Emini, Donika: *Transformimi i FSK-së në Forcat e Armatosura të Kosovës*. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁹³ *Buxheti i vitit 2022: Mbi 100 milionë euro për Ushtrinë e Kosovës*. (Letöltés: 2021. december 20.)

megvalósítható ugyanakkor az együttműködés fokozása Koszovó hagyományos szövetségeseivel (különösen Albániával, az USA-val, Franciaországgal, Horvátországgal, Nagy-Britanniával, Németországgal és Törökországgal).⁶⁹⁴

A kisebbségek megfelelő képviseletének biztosítása a haderőben a továbbiakban is nehéz feladatnak ígérkezik, leginkább azért, mert Szerbia várhatóan a jövőben is nehezíteni fogja a szerb – és egyéb – kisebbségek szerepvállalását. 2020 elején az FSK személyi állományának 8%-a tartozott valamelyik koszovói kisebbséghez, ami 217 főt jelentett. Ebből 49-en szerbek, 64-en bosnyákok, 55-en törökök voltak, többségében alacsonyabb rendfokozatban szolgáltak. A kisebbségek arányát 2023-ra 10% fölé szeretnék emelni. Egyes felmérések szerint azonban az észak-koszovói szerb lakosság több mint fele elutasító az FSK-val szemben. A bizalomépítés bevált módja a haderő nem katonai jellegű tevékenységekben (pl. infrastruktúra-fejlesztés, humanitárius akciók) való alkalmazása. A szerb álláspont szerint azonban a 2013-as egyezség alapján a békés szándék egyértelműsítéséhez a KFOR együttműködése szükséges e műveletek során is.⁶⁹⁵

A kibővített mandátummal rendelkező FSK új tagjainak toborzása 2019 februárjában kezdődött, márciusban pedig Franciaország elsőként akkreditálta az FSK katonai attaséját.⁶⁹⁶ Az Átfogó Átalakítási Tervben meghatározott feladatok megvalósítása dinamikusan halad a szövetséges országok támogatásával, illetve a NATO felügyeletével. Mitöbb, 2019 áprilisában a koszovói kormány váratlanul a Gjakova-i repülőteret is az – egyelőre semmilyen repülőeszközzel nem rendelkező – FSK rendelkezésére bocsájtotta,⁶⁹⁷ a Védelmi Minisztérium pedig bejelentette, hogy hosszú távon a légi képességek fejlesztésével is számolnak.⁶⁹⁸

Az FSK-ügy széles körű támogatottságát bizonyítja, hogy a szervezet átalakítása az elmúlt évek turbulens politikai fejleményei ellenére – a média híradásai szerint – a terveknek megfelelően folytatódott, beleértve a szervezeti változásokat, az új tagok toborzását, az állomány kül- és belföldi képzéseit. A koszovói intézmények közül az FSK élvezte a legtöbb állampolgár bizalmát, elismertsége a kisebbségi közösségekben is nőtt.⁶⁹⁹

⁶⁹⁴ Begisholli, Blerta: *Kosovo Army Faces Uphill Fight, Experts Warn*. (Letöltés: 2020. augusztus 25.)

⁶⁹⁵ Balaj, Shpat – Avdiu, Plator: *Challenges and practices of inclusiveness in Kosovo's security sector*. (Letöltés: 2020. augusztus 30.)

⁶⁹⁶ *Nënkolonel Ali Krasniqi zyrtarizohet atashe i Mbrojtjes në Republikën e Francës*. (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁶⁹⁷ Berghesan, Georges: *L'armée du Kosovo, nouvel obstacle à la stabilisation des Balkans?* (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

⁶⁹⁸ Begisholli, Blerta: *Kosovo Army Faces Uphill Fight, Experts Warn*. (Letöltés: 2020. augusztus 25.)

⁶⁹⁹ *Në Ministri të Mbrojtjes mbahet konferenca me gazetarë në prag të përfundimit të vitit 2019*. (Letöltés: 2020. augusztus 17.)

A szervezet fejlesztéséhez jelentős mértékben hozzájárultak a partnerországok. Koszovó legjelentősebb szövetségese, az USA támogatása mellett a koszovói haderő kiemelkedően sok segítséget kapott a NALT vezetéséért is felelős Németországtól, valamint Törökországtól (egyebek mellett az oktatás-képzés területén, továbbá haditechnikai eszközök adományozása formájában). A szervezet nemzetközi szinten is elismerést vívott ki azzal, hogy a 2019. november 26-i albániai földrengés során kutató-mentő feladatok ellátásával támogatták a baráti országot. Az FSK nemzetközi szerepvállalási szándékát erősítette az államfő bejelentése is a Koszovóban létesítendő regionális központról, amely az amerikai páncélozott járművek javítását fogja végezni.⁷⁰⁰

2020-ban fogadták el azt a dokumentumot, amely lehetővé teszi az FSK számára a megváltozott mandátumával összefüggő nemzetközi szerepvállalást is. Az első, kis létszámú koszovói kontingens az amerikai haderővel közösen 2021 márciusától vett részt az első külföldi missziójában, Kuvaitban. Koszovó 2021-ben helyet kapott az (amerikai szervezésű) Defender Europe hadgyakorlat résztvevő országai között is, sőt annak egyes mozzanatai a koszovói Gjakova közelében kerültek megrendezésre.⁷⁰¹

2021 márciusában nagy felháborodást keltett a szerbek körében, amikor nyilvánosságra került, hogy egy Dél-Mitrovicá-hoz közeli hegyen (Cërnusha/Crnusha) a FSK számára új katonai bázist létesítenek. Az északi, szerbek lakta járások közvetlen szomszédságában elhelyezkedő létesítményt ugyanis a szerb közösség elleni agresszió újabb megnyilvánulásaként értékelték.⁷⁰² (Ezzel érdemes összevetni, hogy a Szerb Haderő négy gépesített dandárja közül három a Koszovóval közös határtól (adminisztratív határvonaltól) nem messze állomásozik (Vranje, Niš, illetve Kraljevo központtal, melynek előretolt bázisa Raška-ban található).⁷⁰³)

Az FSK – az eredeti mandátumának megfelelően – a kezdetektől szerepet kapott a koronavírus-világjárvánnyal kapcsolatos védekezésben is, főleg logisztikai feladatok ellátásával.⁷⁰⁴ Időközben felmerült a 3 hónapos kiképzést jelentő sorkatonai szolgálat bevezetése is – ez azonban mind a költségvonzata, mind a nyugati gyakorlattól (professzionális haderő) való eltérés miatt vegyes fogadtatásra talált.⁷⁰⁵

Szerbia számos módon igyekszik nehezíteni a koszovói haderő felállítását, illetve nemzetközi szinten is erősíteni az ezzel kapcsolatos saját álláspontját. Az FSK szerb tagjait Szerbiában

⁷⁰⁰ *Thaçi: Day of Force finds Kosovo in mourning: KSF professional.* (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

⁷⁰¹ Isufi, Perparim: *Bypassing NATO's Objections, Kosovo Quietly Builds its Army.* (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

⁷⁰² *KoSev: NATO says Pristina decided on KSF base.* (Letöltés: 2021. április 5.)

⁷⁰³ *The Army.* (Letöltés: 2022. március 30.)

⁷⁰⁴ *Komandanti i FSK-së deklaroi gatishmërinë e FSK-së dhe ofron mbështetjen e plotë për Institucionet Qendrore në menaxhimin e COVID 19.* (Letöltés: 2020. november 28.)

⁷⁰⁵ Bami, Xhorxhina: *Kurti Vows to Make Military Service Compulsory in Kosovo.* (Letöltés: 2020. augusztus 25.)

állítólag gyakran próbálják együttműködésre bírni, illetve akár erőszakos módszerek alkalmazásával is kifagatni őket a haderővel kapcsolatos tervekről.⁷⁰⁶ A partnerországokkal folytatott együttműködések látványos megnyilvánulásai kapcsán a szerb médiában rendszerint felerősödnek a Koszovóval szembeni kritikus hangok. A koszovóiak bizalmasan kezelik az FSK tervezett fegyverzet- és harcjárműbeszerzéseivel kapcsolatos részleteket. Bizonyos azonban, hogy a szövetséges/baráti országok segítsége nélkül Koszovó nem lenne képes önálló haderő létrehozására. Épp ezért az FSK fegyverzete és eszközparkja feltételezhetően jelentős mértékben a jövőbeni donációk függvényében fog alakulni.⁷⁰⁷

5.4. EGYÉB SZERVEZETEK

Ez az alfejezet azokkal a további hivatalos és nem hivatalos fegyveres (vagy potenciálisan fegyveres) szervezetekkel foglalkozik, amelyek napjainkban Koszovó területén működnek.

A biztonságos környezetet, közrendet veszélyeztető helyzetekben napjainkban az első számú reagáló erő – az EULEX Rendőrséget és a KFOR-t megelőzően – a Koszovói Rendőrség (Policia e Kosovës – PK).

Mivel 1989-ben a Milošević-rezsim elbocsátotta állásukból az albán származású rendőröket, a szerb rendőri erőket pedig 1999-ben kivonták Koszovóból, a háborút követően eleinte egyáltalán nem álltak rendelkezésre a rendőri munkához megfelelő végzettséggel és elegendő gyakorlattal, aktív rutinnal rendelkező koszovóiak, hiányzott a megfelelő infrastruktúra is. Kezdetben a nemzetközi közösség (előbb a KFOR, majd az UNMIK) feladata volt a közrend fenntartása és a helyi rendőri erők megszervezése. (Az UNMIK rendőrség és a helyi rendőri erők fölött 2008-ig nemzetközi rendőrbiztos gyakorolt ellenőrzést.)

A folyamat 1999 szeptemberében vette kezdetét, a mintegy 20 ezer jelentkezőből 200 kiválasztott kiképzésével. A kitűzött célok igen ambíciózusak voltak, a nők arányát 15%-ban határozták meg, törekedtek továbbá a multietnikus jelleg megteremtésére is. A szerb ellenpropaganda ezt a kezdetektől sikerrel akadályozta (1999 októberében például valamennyi szerb rendőr kilépett a szervezetből).⁷⁰⁸

A hatáskörök átruházása a nemzetközi erők által a helyi erők számára – a járőrözési feladatoktól a stratégiai döntéshozói szintig – négy lépcsőben történt, 2001-től 2006-ig. A kivételt ez alól

⁷⁰⁶ *Ouni: S'ka kufizime, Ushtria e Kosovës shkon në veri.* (Letöltés: 2020. augusztus 30.)

⁷⁰⁷ A legfrissebb fejlemények e téren sem a megbékélés irányába mutatnak. 2022 áprilisában – szerb állítások szerint – Nagy-Britannia Javelin és NLAW páncéltörő rakétákat szállított Koszovónak, ami mintegy „válasz” lehetett arra, hogy Szerbia 2021 decemberében Kornet-E rakétákat szerzett be Oroszországtól. Forrás: Varga Szilveszter: *Fegyverkezés: Koszovó állítólag páncéltörő rakétákat kapott, a szerbek háborognak.* (Letöltés: 2022. április 17.)

⁷⁰⁸ *Building the Kosovo Police Service after NATO air strikes.* (Letöltés: 2022. január 23.)

Észak-Mitrovica, illetve a környező régió jelentette, a továbbra is érzékelhető, erős etnikai feszültségekre tekintettel. Ezen kívül az UNMIK egyéb megfontolásokból bizonyos további feladatokat (szervezett bűnözés elleni küzdelem, befolyásos koszovóiakkal kapcsolatos vizsgálatok) szintén a saját hatáskörében tartott.

A függetlenség kikiáltását követően az UNMIK–EULEX hatáskör átadás-átvétel jelentős változást hozott a szektorban, a nemzetközi erők monitorozási lehetőségeit ugyanis erősen korlátozta, hogy míg az UNMIK rendőrség körülbelül 4 500 fős volt, az EULEX rendőrség létszáma mindössze 510 fő volt. Megbízatásuk a mentorálásra, tanácsadásra terjedt ki.

Észak-Mitrovicában 2008 márciusában halálos áldozattal is járó összecsapások alakultak ki annak kapcsán, hogy a szerbek erőszakkal elfoglalták a helyi bíróság épületét. Ehhez kapcsolódóan a PK több mint 700 szerb tagja megtagadta a szolgálatot, és közülük – erős nemzetközi nyomásra is – csak 140-en tértek vissza a pozíciójukba 2009 közepére. Az északi járásokban nyilvánvaló módon tovább működtek a szerb párhuzamos struktúrák.

A PK létrehozása az önálló államiság szempontjából is fontos lépés volt, a szervezet pedig annak ellenére a közbizalom magas szintjét élvezte, hogy már az első évtizedben több száz elbocsájtás történt hivatali visszaélések miatt. A bűnüldözési statisztikák régiós összehasonlításban elfogadhatónak bizonyultak, azonban az igazságszolgáltatási rendszer hiányosságai miatt a rendőri munka számos esetben nem vezetett eredményre (2006-ra például több mint 45 ezer megoldatlan ügy halmozódott fel).⁷⁰⁹

A 2011-ben kezdődött Belgrád–Pristina párbeszéd során az EU nagy hangsúlyt fektetett az észak-koszovói párhuzamos struktúrák felszámolásába, illetve a helyi lakos bírósági alkalmazottak, rendőrök, belügyesek és titkosszolgálati munkatársak integrálásába a koszovói rendőrségi és igazságszolgáltatási rendszerbe. Az integrált határőrizeti rendszer keretében az északi határátkelők ellenőrzését 2011 végén a szervezet kötelékébe tartozó szerb és albán tisztek vették át.⁷¹⁰ A 2013. áprilisi brüsszeli megállapodás több pontjában is konkrétumokat fogalmazott meg a teljes lakosság bizalmát élvező, egységes PK létrehozása érdekében. A megállapodás értelmében a rendőrök a továbbiakban csak a pristinai vezetéstől kaphattak fizetést. A rendőrökön kívül az egyéb szerb biztonsági struktúráknak⁷¹¹ is helyet kínáltak a koszovói struktúrákban. A négy északi községben a rendőri állomány összetétele a lakosság

⁷⁰⁹ Bennet, Richard – Friedman, Jonathan – Greene, Morgan: *Building the Police Service in a Security Vacuum: International Efforts in Kosovo, 1999–2011*. (Letöltés: 2022. január 23.)

⁷¹⁰ Berkes Márton: *A szerb–albán kapcsolatok tizenöt éve (2000–2015)*. (Letöltés: 2022. január 23.)

⁷¹¹ Ez alatt különösen a Polgári Védelem (Civilna zastita) tagjait értették, amelyet jelen írás a későbbiekben részletesebben is ismertet.

etnikai összetételét kell tükrözze, a rendőrparancsnok pedig koszovói szerb személy, akinek a kiválasztásába az érintett községek polgármesterei is szerepet kaptak.⁷¹²

A PK – multietnikus összetételének is köszönhetően – kulcsszerepet kapott a szerb vallási emlékhelyek őrzésében. 2013-ban az egyik legjelentősebb koszovói szerb kolostor, a Peć-i Patriarchátus kolostor őrzését is átvehették a helyi rendőri erők.⁷¹³

A rendőrség új szervezeti felépítését 2012-ben hagyta jóvá a belügyminisztérium, az irányítása ekkortól két szinten valósul meg. A központi szintet a Rendészeti Főigazgatóság jelenti, amelynek illetékessége Koszovó egész területére kiterjed. A helyi szintet a regionális rendészeti igazgatóságok (összesen nyolc), valamint a községek vagy azok egy részének biztonságáért felelős rendőrörsök jelentik. A PK napjainkban több mint 9 ezer alkalmazottat foglalkoztat.

A központi szerv öt (nyomozati, műveleti, határrendészeti, támogató és humán erőforrásért felelős) részlegből áll. A műveleti részleg különleges rendőri erői közül a Különleges Műveleti Egység (Special Operations Unit – SOU) és Különleges Beavatkozási Egység (Special Intervention Unit – SIU)⁷¹⁴ kiemelt jelentőséggel bírnak amiatt, hogy ezek alkalmazását Észak-Koszovóban – a Koszovói Biztonsági Erőével szemben – nem korlátozza nemzetközi megállapodás. A különleges rendőri erők⁷¹⁵ megjelenését az északi községekben Belgrád rendszerint a koszovói szerbek elleni újabb támadásként állítja be. Az elmúlt években ennek folyamánaképp a szerb vezetés több alkalommal is magasabb készenléti szintre helyezte a szerb haderőt, illetve határ menti haditechnikai erődemonstrációval reagált az eseményekre.⁷¹⁶

A PK jelentős erőfeszítéseket tesz a más államok rendőri erőivel való kétoldalú együttműködések fejlesztése, illetve a regionális és nemzetközi szervezetekhez történő csatlakozás érdekében.⁷¹⁷ Az Interpolhoz való csatlakozási próbálkozások azonban az államiság megerősítéséért, illetve szerb részről az ennek akadályozásáért folytatott küzdelem egyik leglátványosabb terepévé váltak, Szerbia a 2012-es első próbálkozás óta háromszor akadályozta meg Koszovó felvételét az Interpolba. Ez nem jelenti azt, hogy a vitatott jogállású állam ne működne együtt a nemzetközi rendőrségi szervezettel, de ehhez jelenleg még a koszovói nemzetközi missziók (UNMIK, EULEX) közvetítése szükséges.⁷¹⁸ (Hasonlóan

⁷¹² *Brussels Agreement*. (Letöltés: 2022. január 23.)

⁷¹³ Berkes Márton: *A szerb–albán kapcsolatok tizenöt éve (2000–2015)*. (Letöltés: 2022. január 23.)

⁷¹⁴ *20. Anniversary of the Kosovo Police*. (Letöltés: 2022. január 24.)

⁷¹⁵ Ezeket a szerb és nemzetközi média napjainkban is jellemzően korábbi elnevezésüknek megfelelően „ROSU”-ként hivatkozza.

⁷¹⁶ Armstrong, Mark: *Kosovo government offices set on fire over license plates row with Serbia*. (Letöltés: 2022. január 24.)

⁷¹⁷ *20. Anniversary of the Kosovo Police*. (Letöltés: 2022. január 24.)

⁷¹⁸ Kursani, Shpend: *Serbia blocks Kosovo's bid for Interpol. Here's a new way forward*. (Letöltés: 2022. január 25.)

működik a kapcsolattartás a szerb belügyminisztériummal és az EUROPOL-lal is, bár utóbbi esetében 2021 őszétől erre már közvetlen módon, egy koszovói összekötő tisztén keresztül is lehetőség van.⁷¹⁹⁾

Az EULEX rendőri erőit – amely a biztonsági helyzet romlása esetén a második reagáló erő – 2021 végén mindössze 105 lengyel rendőrtiszt alkotta. Az egység a napi felderítő járőrözés mellett rendszeresen vesz részt tömegoszlatási gyakorlatokon a PK-val és a KFOR-ral.⁷²⁰ Az EULEX a fentiekén túl a hatályos koszovói jogszabályok alapján logisztikai és műveleti támogatást nyújt a SCSPÓ-nak (az igazságügyi intézmény által elrendelt letartóztatásokat EULEX rendőrök hajtották végre), igazságügyi orvostani szakértői támogatást nyújt és tanácsadó tevékenységet végez a háborúban eltűnt személyek nyughelyeinek felderítése, az áldozatok exhumálása és azonosítása ügyében, továbbá tanúvédelmi programot működtet.⁷²¹ A „misszió eredménytelensége”, valamint a Szerbiával fenntartott kapcsolatok miatt az EULEX rendőrség nem értékelhető népszerűnek a koszovói albánok körében. Az akkoriban még mozgalomként tevékenykedő mai vezető politikai erő, az Önrendelkezésért Mozgalom és a szervezet tagjai között 2009 augusztusában erőszakos összecsapásokra is sor került.⁷²²

Koszovóban jelenleg egyetlen nemzetbiztonsági szolgálat működik,⁷²³ a Koszovói Hírszerző Ügynökség (Agjencia Kosovare e Inteligjencës, AKI⁷²⁴), amely a függetlenség kikiáltását követően, 2009 februárjában alakult meg. Küldetése az állam biztonságát (területi integritását, az intézmények integritását, az alkotmányos rendet, a gazdasági stabilitást és fejlődést, valamint a globális biztonságot) fenyegető veszélyek azonosítása.⁷²⁵ Állományának a létszáma nem nyilvános.

Az AKI történetét változatos botrányok kísérték, 2009 óta eddig mindössze egyetlen vezetője töltötte ki (az első) öt éves hivatali idejét.⁷²⁶ Bár a pozíció betöltéséhez alapkövetelmény a szakmai hozzáértés, a politikai pártatlanság és az integritás, a kinevezések nyilvánvalóan politikai alapon történnek. A szervezet lehangosabb botránya eddig hat gülenista török állampolgár 2018-as kiadatásával kapcsolatos, amelyért a Thaçi akkori államfőhöz közeli

⁷¹⁹ *Kosova do të bëhet me zyrtar Ndërlidhës formal në EUROPOL.* (Letöltés: 2022. január 31.)

⁷²⁰ *Operations Support.* (Letöltés: 2022. január 25.)

⁷²¹ *About EULEX. The Mission.* (Letöltés: 2022. január 28.)

⁷²² Elsie (2010): i. m. 150. o.

⁷²³ 2022. áprilisában azonban a koszovói kormány Védelmi Hírszerző és Biztonsági Ügynökség (Agjencisë së Mbrojtjes për Inteligjencë dhe Siguri – AMIS, angolul Defence Agency for Intelligence and Security – DAIS) néven létrehozandó új szolgálatról szóló törvényjavaslatot bocsájtott nyilvános konzultációra. Ministry of Defense: *Draftlaw on Defency Agency for Intelligence and Security.* (Letöltés: 2022. május 20.)

⁷²⁴ Az angol rövidítés szerint KIA (Kosovo Intelligence Agency).

⁷²⁵ *AKI mission.* (Letöltés: 2022. január 28.)

⁷²⁶ *Kosovo: Information on the scandals involving the government intelligence agency and its Director Burim Smakaj [Bashkim Smakaj] (2014-May 2015).* (Letöltés: 2022. január 28.)

Driton Gashi igazgatót tették felelőssé, akit az esetet követően – amelyről Haradinaj akkori miniszterelnöknek nem volt tudomása – menesztettek a pozíciójából.⁷²⁷ A 2021-ben kinevezett Petrit Ajeti a titkosszolgálat hatodik igazgatója, aki jelentős nyugat-európai és amerikai tapasztalatokkal rendelkezik, emellett egy köztisztviselőként álló háborús mártír testvére.⁷²⁸

A 2008 júniusában hivatalosan feloszlott, de egyes elképzelések szerint máig befolyásos Koszovói Hírszerző Szolgálat (Shërbimi Informativ i Kosovës, SHIK) a háborút követően a Koszovói Demokrata Párt hírszerző ágaként működött, Kadri Veseli vezetésével. Veseli állítása szerint a szervezetnek kezdetben 30, feloszlásakor mintegy 92 tagja volt.⁷²⁹ A SHIK-kel kapcsolatban fennáll a gyanú, hogy 1999 és 2001 között jelentős szerepet játszott a gerillák politikai ellenfeleinek – a Koszovói Demokratikus Liga politikusainak és aktivistáinak kiiktatásában. Egyes vádak szerint a SHIK-nek még 2010-ben is 200 millió dollár bevétele származott illegális tevékenységekből, bírósági eljárást azonban nem folytattak ez ügyben. (A parlamenti képviselők egy része 2012-ben vizsgálatot kezdeményezett, azonban nem sikerült összegyűjteniük az ehhez szükséges számú szavazatot.)⁷³⁰ A háborút követő leszámolásokkal kapcsolatosan az SCSPFO folyamatban lévő eljárásaitól remélhető eredmény, melynek gyanúsítottjai között van Kadri Veseli is.

A háborús veteránok helyzete a fegyveres konfliktusokat követően általában jelentős hatással lehet az érintett térség biztonsági helyzetének alakulására. Szerepet kaphatnak a következő generációk hasonló tapasztalatoktól való megóvásában, de potenciális veszélyforrásként is szemlélhetők, harci tapasztalataiknak és az átélt traumáknak köszönhetően. (Mivel a disszertációnak nem célja a biztonságföldrajzi tényezők vizsgálatának kiterjesztése Koszovó határain túlra, e helyen csak röviden kerül említésre, hogy a koszovói UÇK megszűnése utáni néhány évben annak külföldi utódszervezetei a szomszédos országok albánok lakta régióiban még folytatták a fegyveres harcot. Macedóniában a Nemzeti Felszabadítási Hadsereg (Ushtria Çlirimtare Kombëtare, UÇK), Dél-Szerbiában pedig a Preševo, Medveđa és Bujanovac Felszabadítási Hadserege (Ushtria Çlirimtare e Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit, UÇPMB) tevékenykedett.⁷³¹ Az egykori gerillák később – amint az már ismert – a 2004 márciusi koszovói, etnikai alapú zavargásokban is részt vettek.)

⁷²⁷ Ahmeti, Adelina – Sopi, Arta: *Kosovo Indicts Ex-Intelligence Chief Over Deportation of 'Gulenists'*. (Letöltés: 2022. január 28.)

⁷²⁸ *About Us. Mr Petrit Ajeti*. (Letöltés: 2022. január 28.)

⁷²⁹ *Kadri Veseli: Ja kush ishte pjesë e SHIK-ut*. (Letöltés: 2022. január 29.)

⁷³⁰ Aliu, Fatmir: *Krasniqi: Kosovo MPs are Scared of SHIK*. (Letöltés: 2022. január 28.)

⁷³¹ Hány Szabolcs: Az albán kisebbség Macedóniában. *Balkán füzetek*, 8. évf., 9. sz., 2010. 100–101. o.

Gerillahadsereg révén pontosan nem ismert, hogy 1998–1999-ben hányan harcoltak az UÇK soraiban. A demilitarizálást követő társadalmi reintegrációt segítő programok végrehajtásához egyrészt az egykori vezérkarfőnök, Agim Çeku listáját vették alapul (e szerint a vezérkart 39 fő, a gerillasereget pedig körülbelül 13 ezer személy alkotta⁷³²), másrészt egy ennél jóval hosszabb, csaknem 25 ezer fős listát, amely a programokra önkéntesen jelentkező állítólagos egykori gerillák neveit tartalmazta.

A veteránok listája a függetlenség kikiáltását követően még tovább bővült, ami a jogi státuszuk rendezésére irányuló törekvésekkel állt összefüggésben, és ami az eddigi egyik lehangosabb koszovói belpolitikai botrányhoz vezetett. Az eseménysorozatot a 2011 decemberi, a mártírok, hadirokkantak, veteránok, a Koszovói Felszabadítási Hadsereg tagjai, a háború civil áldozatai és családtagjaik státuszáról és jogairól szóló törvény elfogadása indította el, amely alapján Çeku vezetésével kormánybizottság is alakult a kapcsolódó kérelmek elbírálására. 2014 áprilisában újabb törvényt fogadtak el a Koszovói Felszabadítási Hadsereg háborús veteránjairól. Eközben a bírálóbizottsághoz érkezett kérelmek száma 2013 végére már közel 50 ezerre nőtt (más források szerint az elutasított kérelmekkel együtt 2015-ig több mint 100 ezer kérelmet nyújtottak be).⁷³³ 2016-ban egy különleges ügyész 19 ezer „hamis veterán” létét feltételezve vádiratot készített a bírálóbizottság tagjai ellen (majd a személyét ért fenyegetések miatt lemondott és Amerikába költözött). A vizsgálatai nyomán kezdődött eljárás napjainkig sem zárult le, bár első fokon Çeku-t és társait 2021-ben felmentették a vádak alól.⁷³⁴

A Koszovói Felszabadítási Hadsereg Háborús Veteránjainak Szervezete (Organizata e Veteranëve të Luftës së UÇK-së – OVL-UÇK) az SCSPÖ működésének megkezdése kapcsán több alkalommal is fókuszba került, mint az intézmény létének jogosságát minden lehetséges fronton megkérdőjelező szervezet. Vezetői 2020 óta Hágában tartózkodnak előzetes letartóztatásban, az intézmény minősített dokumentumai kiszivárogtatásában játszott feltételezett szerepük miatt.⁷³⁵ Mivel a szervezet létszámánál fogva magában hordozza a lehetőséget arra, hogy jelentős katonai képességé fejlődjön, egy esetleges, magas rangú volt gerillák ügyében születő ítélet esetén a biztonságot potenciálisan veszélyeztető tényezőként érdemes számolni vele.

⁷³² Hadműveleti zónák szerint: Drenica 2611, Llap 4532, Dukagjini 1537, Shala 1253, Pashtrik 1715, Nerodime 1253, Karadak 347.

⁷³³ Lumezi, Arian: *Odakle Kosovu toliko veterana?* (Letöltés: 2022. január 28.)

⁷³⁴ Haxhijaj, Serbeze: *Saga gjyqësore e veteranëve të rremë të luftës në Kosovë.* (Letöltés: 2022. január 28.)

⁷³⁵ Haxhijaj, Serbeze: *'Loyalty to Comrades' Lands Kosovo War Veterans' Leaders in Court.* (Letöltés: 2022. január 28.)

Ugyancsak az egykori gerillaparancsnokokhoz köthető – ezért kiemelt figyelmet érdemel – a 2021-ben nemes célokkal életre hívott Tábornokok kódexe (*Kodi i Gjeneralëve*) civil szervezet, amelynek élén Agim Çeku áll. Az alapítók hivatalosan a nemzeti, regionális és nemzetközi szintű biztonsági kihívások és kockázatok elemzését, kutatását, valamint azok bemutatását, továbbá az UÇK értékeinek védelmét, népszerűsítését határozták meg küldetésükként.⁷³⁶

Koszovói szerb vonatkozásban kulcsfontosságú a Polgári Védelem (*Civilna zaštita – CZ*) nevű szervezet történetének ismertetése. A CZ-t 2006-ban alapították és az északi szerb többségű községek alárendeltségében működött, a finanszírozását azok költségvetésén keresztül Szerbia állta. Hivatalosan katasztrófhelyzetek kezelése során kerülhetett alkalmazásra, valójában azonban biztonsági, és feltételezhetően hírszerzési feladatokat is ellátott. Számos tagja katonai háttérrel rendelkezett, sokan közülük a korábbi – különösen a háborút követő néhány évben aktív – Hídőrök (*Čuvari mosta/Bridge Watchers*)⁷³⁷ félkatonai alakulat közül kerültek ki.⁷³⁸

A körülbelül 500 taggal induló szervezetnek 2014-re már több mint 750 tagja volt. 2011-ben a CZ aktív szerepet vállalt az észak-koszovói barikádok felállításában, amelyek tulajdonképpen a helyi szerbek koszovói intézményekbe való integrálódását voltak hivatottak megakadályozni. A szervezetet egyes nemzetközi szereplők is a legveszélyesebb párhuzamos intézménynek értékelték Koszovó nemzetbiztonsága szempontjából.

Belgrád és Pristina már a 2013-as brüsszeli egyezményben megállapodtak az észak-koszovói rendőrség mellett az „egyéb szerb biztonsági struktúrák tagjainak” integrálásáról a koszovói intézményekbe, a CZ feloszlására azonban csak újabb kétévnyi tárgyalást követően, 2015. március 25-én került sor. A szervezet akkori tagjai közül 483 fő számára biztosítottak új munkahelyet, míg 218-an elviekben munka- és jövedelem nélkül maradtak.⁷³⁹

A CZ feloszlása azonban nem csak ezért nem nevezhető sikertörténetnek. A pristinai vezetésnek jobbára nem sikerült megnyitnia azokat a minisztériumi kirendeltségeket és egyéb állami intézményeket, amelyek az egykori „polgári védelmisk” tényleges foglalkoztatásának helyszínéül szolgáltak volna. (2016 decemberében egy ilyen célra kiszemelt egykori szállodában például kézigránátot robbantottak.) Az érintettek nagy része tehát, bár rendelkezik határozatlan idejű munkaszerződéssel és a fizetést is kap Pristinától, e mögött nem áll valós

⁷³⁶ *Themelohet “Kodi i Gjeneralëve” nga udhëheqës të UÇK-së.* (Letöltés: 2022. január 28.)

⁷³⁷ A helyi szerbek többnyire a biztonságuk garanciájaként tekintettek a hídőrökre, ugyanakkor mára közismert tény, hogy utóbbiak gyakran zaklatták az albánokhoz, illetve a nemzetközi szervezetekhez közeledő szerbeket, illetve sokan közülük a szervezett bűnözésben is érintettek voltak.

⁷³⁸ Teles de Menezes, Gustavo Oliveira: *North Kosovo and the Serbia–Kosovo normalization dialogue.* (Letöltés: 2022. január 30.)

⁷³⁹ Stakić, Isidora – Bjeloš, Maja: *The future of civil protection in North Kosovo.* (Letöltés: 2022. január 30.)

foglalkoztatás.⁷⁴⁰ Ezzel szemben a CZ – koszovói vádak és nemzetközi szervezetek értékelése szerint is – nagy valószínűséggel ténylegesen nem oszlott fel 2015-ben, tagjai – immár illegálisan – továbbra is meghatározó szerepet töltenek be az Észak-Koszovó biztonsági helyzete szempontjából mérvadó események lefolyásában.⁷⁴¹

KÖVETKEZTETÉSEK

A több mint két évtizede lezárt fegyveres konfliktus máig meghatározó hatással van Koszovó katonai biztonságára. Egyrészt, a nemzetközi közösség döntése nyomán ezt követően került telepítésre a NATO KFOR missziója. Másrészt, a – nemzetközi támogatással – jelentős sikert elérő koszovói albán fegyveres ellenállásból emelkedett ki a koszovói politikai, társadalmi és gazdasági élet, illetve a biztonsági szektor számos máig meghatározó szereplője. Szintén nem elhanyagolható jelentőségű tény, hogy a lakosságnál – melynek egyébként is a tradíciói közé tartozik a fegyvertartás – a háborút követően jelentős mennyiségű lőfegyver maradhatott, a tényleges harci tapasztalatokkal rendelkező személyek jelentős része pedig még napjainkban is ereje teljében lévő középkorú.

Utóbbiak a közelmúltban jelentősen meggyengült háborús elit esetleges erőszakos hatalmi törekvéseit támogatva vagy egy újabb etnikumok közötti konfliktus kirobbanásakor ismét központi szerepet kaphatnak. A korábban feloszlott, de vélhetően illegálisan tovább működő biztonsági struktúrák különösen fontos tényezők lehetnek az Észak-Koszovó feletti befolyásért folyó küzdelemben.

A haderőfejlesztés ellentmondásokkal teli folyamata az elmúlt években a Szerbia és Koszovó között fennálló államközi feszültségek egyik legfőbb forrásává vált. A nemzetközi közösség – az egyes országok koszovói függetlenségéről alkotott elképzeléseinek különbözősége folytán – csaknem két évtizeden keresztül sikerrel akadályozta egy klasszikus katonai mandátummal rendelkező koszovói fegyveres szervezet felállítását. Ebben jelentős szerepet játszott az egykori gerillaparancsnokokkal szembeni bizalmatlanság is. Napjainkban a Koszovói Biztonsági Erő ráadásul csak korlátozottan – a KFOR parancsnok engedélyével – alkalmazható az államterület északi részén, ami felértékelte a különleges rendőri erők jelentőségét.

A csupán 2008-ban függetlenné vált állam vezetése és többségi (albán) lakossága számára érezhetően erős szimbolikus jelentőséggel is bír a saját haderő felállítása. Koszovó története ugyanis számos tekintetben messze áll attól, hogy sikertörténetnek lehessen nevezni. Ez az

⁷⁴⁰ Ahmetxhekaj, Shkumbin: *Ugovor i plata za jedan potpis mesečno*. (Letöltés: 2022. január 30.)

⁷⁴¹ *Kosovo: Freedom in the World 2021 Country Report*. (Letöltés: 2022. január 30.)

államépítés területén elért látványos eredmény azonban némiképp akár a társadalmi és gazdasági téren tapasztalható kudarcokat is ellensúlyozhatja.

Koszovói érvelés⁷⁴² szerint sok tekintetben a nemzetközi közösség több mint két évtizedes munkájának köszönhető, hogy elérkezett az idő, amikor az új állam biztonsági intézményei elérték azt a fejlettségi szintet, hogy az állam „biztonsági fogyasztóból biztonsági szolgáltatóvá” léphessen elő, vagyis jogot szerezzen az erőszak legitim használatára a területén belül – még ha egyelőre csak megosztott hatáskörben is. A nemzetközi szervezetekbe való integrálódással optimista elképzelések szerint az érintett szervezetek koszovói jelenlétének szükségessége is csökkenni fog.

Az elmúlt évtizedek eseményeinek fényében nehezen képzelhető el, hogy a 2018. decemberi jogszabálycsomag kidolgozása és elfogadása a koszovói államépítés sikerében érdekelt szövetséges hatalmak (különösen az USA) előzetes beleegyezése, illetve támogatása nélkül megtörténhetett volna. Számukra ugyanis az anyagi és a geopolitikai hozadékok mellett ugyancsak szimbolikus jelentőséggel is bír Koszovó „életképességének bizonyítása”, ami az 1999-es beavatkozás jogosságát, a béketeremtés hatékonyságát, közvetve a nyugati értékek megkérdőjelezhetetlenségét támaszthatja alá. Az FSK átalakításának adott „zöld út” így annak a „húzd meg-ereszd meg” taktikának a részeként értelmezhető, amelyet a nyugati világ a koszovói események befolyásolása érdekében több fronton is sikeresen alkalmaz. (Ld. az SCSPÖ érdemi munkájának beindulását is, közvetlenül a FSK haderővé alakításáról szóló döntést követően.)

A nemzeti haderő felállítása az önálló Koszovót el nem ismerő államok, illetve nemzetközi szervezetek aggályai ellenére, a világjárvány közepette is prioritást jelent a koszovói albán politikai elit egésze számára. A teljes műveleti képesség eléréséig az Átfogó Átalakítási Tervben mégis egy hosszabb, évtizedes keretet határoztak meg, ami egy mérsékelt optimista hozzáállást tükröz a státuszkérdés remélhető megoldását illetően – ami elhárítana minden akadályt a nemzeti haderő létrehozása előtt.

Összességében megállapítható, hogy Koszovó státuszának és sokrétű belső problémáinak rendezése minden bizonnyal még hosszú évekig igényelni fogja a nemzetközi közösség közreműködését. Egyelőre nincs kilátásban a nemzetközi katonai jelenlét megszüntetésének lehetősége, az az államközi és az etnikai konfliktusok elkerülése szempontjából is alapvetően fontos, elrettentő erőt képvisel.

⁷⁴² Ld. pl. Geci-Sherifi, Shkendije: *Egy új független állam kül- és biztonságpolitikájának formálása. Koszovói esettanulmány*. Tézisfüzet, NKE HDI, Budapest, 2019. (Letöltés: 2020. augusztus 20.)

6. FEJEZET: KOSZOVÓ A NEMZETKÖZI RENDSZERBEN

*„Kérem Önöket, hogy higgyenek Koszovó államban,
az új, európai Koszovóban, a rend és jogállamiság Koszovójában,
a NATO-tag Koszovóban, amely különleges,
örök kapcsolatokat ápol az Amerikai Egyesült
Államokkal!”⁷⁴³*

Dolgozatomban a biztonságföldrajzi tényezők bemutatását tudatosan a hazánk által önálló államként elismert Koszovói Köztársaság területére szűkítettem. Esetenként azonban – természetsszerűleg – már ennek során is említésre kerültek olyan sajátosságok, illetve történések, amelyek érintették Koszovó és más államok, vagy nemzetközi szervezetek kapcsolatának témakörét. A természeti, társadalmi, gazdasági, politikai és katonai folyamatok ugyanis általában nem függetlenek a világ közelebbi és távolabbi részein zajló történésektől, illetve nem korlátozódnak az államhatár által lehatárolt területre.

Ennek a fejezetnek a fókuszában kifejezetten Koszovó jelenkori, a nemzetközi rendszerben elfoglalt helyzetének vizsgálata áll. A disszertáció terjedelmi korlátai miatt ez esetben jelentős szűkítést alkalmaztam, a téma kifejtése során csak a legjellemzőbb, legfajsúlyosabb példák ismertetésére törekedtem.

Az ebben a témakörben folytatott kutatásaim elsősorban arra irányultak, hogy Európa legfiatalabb, máig vitatott jogállású állama hogyan keresi helyét a nemzetközi rendszerben: hogyan reagáltak a függetlenségének egyoldalú kikiáltására a világ országai, hogyan alakult Koszovó nemzetközi elismerésének ügye azóta, mi a megosztottság oka, milyen folyamatok zajlottak/zajlanak a státuszkérdés rendezése érdekében, kik (mely országok, illetve nemzetközi szervezetek) ennek a folyamatnak a kulcsszereplői. A területi vitában érintett felek – Szerbia és Koszovó – kapcsolatának alakulása mellett a biztonsági helyzet szempontjából a szomszédos országok közül kiemelt figyelmet érdemel Albánia (mint a másik többségében albánok lakta ország) Koszovóhoz fűződő viszonya, illetve a két ország kapcsolatainak lehetséges tovább fejlődése.

Végül a regionális dimenzió túl globális összefüggéseiben is vizsgálom a Koszovó-kérdést, ami ebben a fejezetben különösen a nagyhatalmi befolyásolás sajátosságainak, következményeinek feltárását jelenti.

⁷⁴³ Részlet Hashim Thaçi korábbi koszovói államfő 2020. november 5-i beszédéből. Forrás: *Fjalimi emocional i Thaçit: Kjo nuk është lamtumirë, por veç mirupafshim.* (Letöltés: 2020. november 5.)

6.1. KOSZOVÓ ÖNÁLLÓ ÁLLAMISÁGÁNAK ELISMERTSÉGE

Az önálló államiság elismertetése kezdetektől a koszovói külpolitika prioritása, ami a nemzetközi pozíció erősítése mellett a belpolitikai stabilitás és a gazdasági befektetések szempontjából is alapvető jelentőségű. 2008 februárjában azonban az „újszülött államnak” sem külpolitikai apparátusa, sem megfelelő stratégiája nem volt ehhez.⁷⁴⁴ Az, hogy számos ország a függetlenség kikiáltását követően szinte azonnal elismerte Koszovó önálló államiságát, nagy részben az USA-nak volt köszönhető,⁷⁴⁵ akárcsak a megfelelő időzítés kiválasztása és a külsőségek megkoreografálása.⁷⁴⁶ Oroszország és Kína, valamint számos feltörekvő regionális hatalom – például Brazília, India – ezzel szemben, saját vélt vagy valós érdekeit szem előtt tartva határozottan elutasította az elismerést. Az EU tagállamok többsége az első tábort gyarapította, a kérdésben azonban az elmúlt csaknem másfél évtized alatt is – érthető módon – fennmaradt a megosztottság.⁷⁴⁷

A koszovói álláspont szerint napjainkig 117 állam ismerte el Koszovó függetlenségét (közülük 53 az első évben), több mint 80 állam létesített vele diplomáciai kapcsolatokat és több mint 60 regionális és nemzetközi szervezetben⁷⁴⁸ szerzett tagságot Koszovó.⁷⁴⁹ Az elismerő államok listája legutóbb 2020-ban Izraellel bővült (az izraeli–palesztin konfliktusra tekintettel ez Izrael számára igen összetett kérdést jelentett), amit a 2020. szeptember 4-i washingtoni megállapodás készített elő.⁷⁵⁰ Ebben Koszovó azt is vállalta, hogy izraeli nagykövetségét – harmadik államként – Jeruzsálemben nyitja meg. Ezzel azonban magára vonta Törökország, Palesztina, az Arab Liga és az EU rosszallását is, emiatt kétséges, hogy az újabb elismerés összességében „megérte-e” Koszovónak.⁷⁵¹

Míg a koszovói lobbi az elismertség növelésén dolgozik, Szerbia aktívan tesz azért, hogy ezt megakadályozza. 2017–2020 között az „el nem ismerési” kampánnyal⁷⁵² elérte, hogy számos ország „visszavonja” korábbi nyilatkozatát és ezzel saját számítása szerint 96-ra (az ENSZ

⁷⁴⁴ Visoka, Gëzim: *Kosovo*. 407. o. In: Visoka, Gëzim – Doyle, John – Newman, Edward (szerk.): *Routledge Handbook of State Recognition*. Routledge, London and New York, 2020. 402–416. o.

⁷⁴⁵ Az amerikai szerepvállalásról részletesebben a Koszovó és Szerbia kapcsolatának alakulásáról szóló 6.2. és a Koszovó, mint precedens című 7.3. alfejezetekben írok.

⁷⁴⁶ Jagger – Boyes (2018): i. m. 138–139. o.

⁷⁴⁷ Armakolas – Ker-Lindsay (2020): i. m. 2. o.

⁷⁴⁸ A sport területén például jelentős sikereket ért el: a Nemzetközi Olimpiai Bizottság, a FIFA és az UEFA is tagjai közé fogadta Koszovót. Az ország 2009-ben az ENSZ szakosított szervezetei közül a Világbankhoz és a Nemzetközi Valutaalaphoz csatlakozott, de az UNESCO-tagságra sikertelenül pályázott 2015-ben. Az INTERPOL-tagságra irányuló próbálkozása már több alkalommal kudarcot vallott. (Uo. 36. o.)

⁷⁴⁹ Visoka (2020): i. m. 402. o.

⁷⁵⁰ A kölcsönös elismerésről szóló megállapodást 2021. február 1-jén írták alá.

⁷⁵¹ Márkus László: *Az EU-nak sem tetszik a koszovói gesztus*. (Letöltés: 2021. február 10.)

⁷⁵² A felek a 2020. szeptember 4-i washingtoni megállapodásokban kötelezettséget vállaltak az elismeréssel/annak visszavonásával kapcsolatos tevékenységük felfüggesztésére egy év időtartamra.

tagállamok kevesebb mint felére) redukálta az elismerő államok számát. (A világ országainak koszovói függetlenséghez való aktuális hozzáállásáról a 62. ábra nyújt tájékoztatást.) Koszovó szerint azonban az államelismerés egy nem visszavonható, egyirányú jogi aktus. Tovább bonyolítja a helyzetet a szándékos dezinformáció, illetve azon államok állásfoglalása, amelyek jogállása szintén vitatott.⁷⁵³

A Koszovó elismerésért folytatott küzdelmet kétségkívül hátráltatta, hogy a nagykövetek és alacsonyabb rangú diplomaták kinevezésének módját a kezdetektől a nepotizmus, klientizmus vádja lengte körül. Az inkompetens, illetve gyanús múltú személyek kinevezése – továbbá a sorozatos belpolitikai válságok, a nagy publicitást kapott utcai erőszak, szervezett bűnözés, korrupció – jelentősen rontották az országimázst és ez által az elismerési kampány hatékonyságát. A szaktudás és tapasztalat átadását hátráltatta, hogy a hivatali idő leteltét követően a – gyakran épp a diaszpóra tagjai közül kinevezett – diplomaták sok esetben nem tértek vissza Koszovóba.⁷⁵⁴ A 2021-ben hatalomra került politikai elit drasztikus változásokat vetített előre a külpolitikában. Új elismerésekről azonban – a 2020-as washingtoni megállapodásban vállalt moratórium lejártát követően – sem adtak hírt. Az átláthatóság, a meritokrácia érdekében 12 nagykövetet egyszerre hívtak vissza, viszont az újak kinevezése jelentősen késett, ez által egy fél év tétlenül telt az elismerésért folyó küzdelem szempontjából.⁷⁵⁵

Koszovó európai integrációs törekvéseit jelentősen hátráltatja az EU-tagállamok megosztottsága az önálló államisága kapcsán,⁷⁵⁶ tekintettel arra, hogy a kül- és biztonságpolitikai döntéshozatalhoz valamennyi tagállam beleegyezése (vagy konstruktív tartózkodása) szükséges. Az átalakulóban lévő globális erőviszonyok, a „Balkánért folytatott küzdelem” azonban adott esetben arra ösztönzheti az EU-t (mint szervezetet), hogy – az EULEX-misszió indítása és a Stabilizációs és Társulási Megállapodás aláírása mintájára – megoldást találjon erre a helyzetre, tiszteletben tartva az egyes államok jogát arra, hogy bel- és külpolitikai érdekeiknek⁷⁵⁷ megfelelően az elismerés vagy el nem ismerés a szuverén döntésük maradjon.

⁷⁵³ *Map & Analysis: Which Countries Recognize Kosovo in 2020?* (Letöltés: 2021. január 18.)

⁷⁵⁴ Armakolas – Ker-Lindsay (2020): i. m. 38–39. o.

⁷⁵⁵ Xhambazi, Visar: *Kosovo's Undiplomatic Diplomacy is Getting Country Nowhere*. (Letöltés: 2022. március 27.)

⁷⁵⁶ Ez természetesen a NATO-tagállamok, NATO-integráció esetében is elmondható, a kérdést a nemzeti haderő felállításáról szóló 5.3. alfejezetben már érintettem.

⁷⁵⁷ Például valamely saját, szeparatista ambíciókkal bíró kisebbsége, belpolitikai erőviszonyai, külpolitikai orientációja, vagy a vitás felekkel fennálló történelmi kapcsolatai miatt.

Érdeemes ugyanakkor azt is szem előtt tartani, hogy az államelismerés nem jelent feltétlenül elkötelezett támogató hozzáállást, más részről pedig, az el nem ismerés nem jelenti azt, hogy a két szóban forgó állam között nincs semmiféle kapcsolat.⁷⁵⁸ Az elismerés/el nem ismerés – mint egyszeri jogi aktus – mellett célszerű lehet az adott államok Koszovó iránti „elkötelezettségének” mértékét, ennek időbeli alakulását is megvizsgálni, hiszen a státuszkérdés végleges rendezése kapcsán ez is jelentőséggel bírhat. A továbbiakban a fentieket néhány európai ország példáján keresztül mutatom be.

Az erősen elkötelezett, Koszovót elismerő államra kiváló példa az Egyesült Királyság, amely már 1999-ben élen járt a NATO beavatkozásával kapcsolatos erőfeszítésekben, majd a státuszkérdés rendezésére irányuló folyamat kezdetétől az önálló Koszovó mellett tette le a voksát. 2008-ban az USA-val együtt igyekezett minél több állam támogatását megnyerni az ügyhöz, hozzájárult Koszovó támogatásához számos nemzetközi szervezethez való csatlakozás esetében és kulcsszerepet játszott a hágai Nemzetközi Bíróság koszovói függetlenségről szóló tanácsadó véleményének kialakításában.⁷⁵⁹ Az Egyesült Királyság EU-ból történő kilépése a Koszovóval való viszonyra is hatással volt, különösen a kereskedelmi/gazdasági kapcsolatok terén. A brit–koszovói politikai és kulturális kapcsolatok azonban napjainkban is szorosak.

Napjainkban az erősen elkötelezett támogatók közé sorolható Németország, amely azonban kezdetben komoly fenntartással viszonyult a koszovói státuszkérdéshez. Ebben jelentős szerepet játszott, hogy egyes vélemények szerint Szlovénia és Horvátország függetlenségének elhamarkodott elismerése jelentősen hozzájárult Jugoszlávia felbomlásának gyorsításához, illetve a fegyveres konfliktus kirobbantásához.⁷⁶⁰ A német álláspont megváltoztatásában jelentős szerepet játszott az, hogy a státuszkérdést rendezni hivatott ún. trojka⁷⁶¹-tárgyalások utolsó szakaszában Wolfgang Ischinger német diplomata képviselte az EU-t. Ennek eredménytelensége miatt Németország is arra az álláspontra jutott, hogy a függetlenségnek nincs alternatívája.⁷⁶² A Belgrád–Pristina párbeszéd elindításában Angela Merkel német kancellár játszott kulcsszerepet, a Belgrádra gyakorolt személyes diplomáciai nyomással.⁷⁶³ Szintén Németországhoz kötődik a tervezetten az EU nyugat-balkáni bővítési erőfeszítéseit kiegészítő, illetve annak új lendületet adó Berlini folyamat elindítása 2014-ben.⁷⁶⁴ Ma a német–

⁷⁵⁸ Armakolas – Ker-Lindsay (2020): i. m. 2–3. o.

⁷⁵⁹ Uo. 41. o.

⁷⁶⁰ Valki László: *Az államelismerés mint politikai fegyver – Jugoszlávia felbomlásának tanulságai.* (Letöltés: 2022. március 25.)

⁷⁶¹ Az Európai Unió, Oroszország és az USA.

⁷⁶² Armakolas – Ker-Lindsay (2020): i. m. 13. o.

⁷⁶³ Amadio Viceré (2018): i. m. 152. o.

⁷⁶⁴ Rotaru, Vasile – Troncotă, Miruna: *The Impact of Hybrid Actions and a Possible 'Ukrainian Scenario' in the Balkans.* (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

koszovói gazdasági és társadalmi kapcsolatok kimondottan szorosak, ebből a szempontból sem mellékes, hogy Németországban igen jelentős koszovói albán diaszpóra él. Koszovó EU-integrációja szempontjából a német támogatás a jövőben is kulcsfontosságú lehet.

Az el nem ismerő államok közül a koszovói státuszkérdést illetően a legmerevebb álláspontot hagyományosan Ciprus és Spanyolország képviselte. Azonban míg 2008 óta Nicosia és Pristina között néhány esetben megvalósult valamiféle együttműködés, Madrid csak még inkább keményítette az álláspontját és többoldalú keretek között is kerüli az együttműködést a koszovói vezetéssel. Még a nem hivatalos, civil szervezetek közötti kapcsolatok is rendkívül korlátozottak. Ennek oka a baszk, és különösen a katalán szeparatista törekvések erősödése, illetve az esetleges „precedens-nyújtás” kerülése. Spanyolország várhatóan Koszovó és Szerbia státuszkérdésben való végleges megállapodásáig nem fog változtatni a hozzáállásán. Ciprus esetében az Észak-Ciprusi Török Köztársaság 1983-as egyoldalú függetlenségi nyilatkozata, illetve a Szerbiával fennálló szoros kapcsolatok állnak a háttérben. Nicosia semmilyen téren nem folytat érdemi együttműködést Pristinával.

A további három el nem ismerő EU-tagország (Görögország, Románia és Szlovákia) rugalmasabb álláspontot képvisel. Közülük Görögország számít a Koszovó iránt leginkább elkötelezett, de azt el nem ismerő államnak. Athén azonban – egyrészt Ciprus miatt, másrészt a Szerbiával régóta fennálló kapcsolataira tekintettel – vonakodik elismerni a fiatal államot. Görögország ugyanakkor erős gazdasági és kereskedelmi szereplőnek számít a Nyugat-Balkánon, az együttműködése Pristinával is folyamatos. (A Nemzetközi Bíróság 2010-es álláspontjának véleményezésétől ezért – Szerbia kérése ellenére is – elzárkózott.)

Románia álláspontját a külső és belső tényezők együttesen alakítják. Befolyással van rá a magyar kisebbség szeparatista törekvései miatti aggodalom, ezen kívül Moldova és a szakadár Dnyeszter Menti Köztársaság ügye, valamint a Belgráddal ápoljt jó kapcsolatok. Románia részt vett a Nemzetközi Bíróság 2010-es, Koszovót érintő tanácsadó véleményének kialakításában és támogatta a fiatal állam bizonyos nemzetközi szervezetekhez való csatlakozását is. A Belgrád–Pristina párbeszéd kezdetétől igyekezett továbbá – nem hivatalos – kapcsolatokat kiépíteni a fiatal állammal. Az utóbbi években azonban a román álláspont keményedése érzékelhető, ami az ukrajnai eseményekkel, illetve a katalóniai és az iraki kurdisztáni szeparatizmus erősödésével függ össze.

Szlovákia esetében az el nem ismerés több belpolitikai tényezőre vezethető vissza. Ilyen például bizonyos politikusok elismerést szándékosan megnehezítő tevékenysége, illetve a magyar kisebbség szeparatista törekvései miatti aggodalom. Pristina ennek ellenére fontos politikai szereplőként tekint Pozsonyra, azt is szem előtt tartva, hogy az EU Belgrád–Pristina

párbeszédért felelős különleges képviselője, a térségben korábban is kulcsfontosságú pozíciókat betöltő Miroslav Lajčák is szlovák származású⁷⁶⁵. A szlovák–koszovói gazdasági kapcsolatok azonban meglehetősen alacsony intenzitásúak.

Az el nem kötelezett, de Koszovót elismerő országokra jó példa Csehország és Lengyelország. Csehországban az EU- illetve nyugatbarát kormány 2008-ban szükségesnek ítélte Koszovó független országgént való elismerését, azonban a szerbbarát elnök megtagadta a Pristinába akkreditált nagykövet kinevezését, illetve a koszovói nagykövet fogadását, a külügyminiszter ezért ügyvivőt nevezett ki a feladat ellátására. A cseh–koszovói kapcsolatok máig korlátozottak. Lengyelország esetében ugyancsak a nyugat-barát álláspont került összeütközésbe Koszovó kapcsán a szlávok (szerbek) iránti rokonszenvvel. Az állam vezetése elismerte ugyan az új állam függetlenségét, de formális diplomáciai kapcsolatokat nem alakított ki vele. Általánosságban is elmondható, hogy Lengyelország számára a Nyugat-Balkán nem számít prioritásnak, ennek kapcsán gyakran hivatkoznak a viszonylag nagy földrajzi távolságra.⁷⁶⁶

A magyar–koszovói (illetve magyar–albán) kapcsolatok hagyományosan jónak mondhatóak, ami egyrészt a történelmi múltból következik (ld. Szkander bég és Hunyadi János egykori szövetsége, vagy a magyar származású Apponyi Geraldine albán királyné személye), másrészt a közelmúltbeli elkötelezett magyar koszovói szerepvállalásnak az eredménye. Hazánk az elsők között, már 2008. március 18-án csatlakozott a Koszovót elismerő államokhoz, azzal indokolva a döntést, hogy a válsághelyzetből a nemzetközileg ellenőrzött függetlenség jelentheti a kiutat. Ezt azonban Szerbia olyannyira nem vette jó néven, hogy átmenetileg hazahívta a budapesti nagykövetét.⁷⁶⁷

Napjainkban a történelmi magasságokban lévő magyar–szerb kapcsolatok mindenképpen olyan tényezőt jelentenek, amelyet szem előtt kell tartani a magyar–koszovói kapcsolatok alakulása/alakítása kapcsán. Kiemelten fontos a pártatlanság, az elfogultság látszatának is a kerülése a magyar KFOR-parancsnokság időszakában.

⁷⁶⁵ Egyes koszovói értékelésekben Lajčák-ot – és Borrellt is – azzal vádolják, hogy miközben feladatuk az EU politikájának végrehajtása, egyben óhatatlanul befolyásuk van annak alakítására is, a gyakorlatban pedig nem képesek függetleníteni magukat államuk Koszovó önállóságával kapcsolatos álláspontjától. Forrás: Palokaj, Augustin: *Me Borrellin në BE është përforcuar bindja se Kosova nuk është shtet e Serbia po.* (Letöltés: 2021. október 20.)

⁷⁶⁶ Armakolas – Ker-Lindsay (2020): i. m. 3–17. o.

⁷⁶⁷ *Magyarország elismerte a független Koszovót.* (Letöltés: 2022. április 30.)

6.2. KOSZOVÓ ÉS SZERBIA KAPCSOLATÁNAK ALAKULÁSA 2008-TÓL NAPJAINKIG

Koszovó függetlenségének 2008-as kikiáltását követően számos lényeges kérdés, illetve probléma megoldatlan maradt: az egy tömböt alkotó, többségében szerbek által lakott észak-koszovói községek státusza, a intézmények működésképtelensége, a korrupció és a szervezett bűnözés közötti összefüggések, Koszovó képvisellete a nemzetközi fórumokon, az anyakönyvek és földhivatali nyilvántartások hiánya (amelyeket a háború idején Szerbiába szállítottak), a szabad mozgás biztosításának lehetősége Szerbia és Koszovó között, illetve a két állam területén.⁷⁶⁸

A nemzetközi közösség ezen problémák megoldása érdekében kezdeményezte a Belgrád–Pristina politikai párbeszédet. A tárgyalássorozat az ENSZ Közgyűlés 64/298 (2010) számú határozatát követően vette kezdetét, amely tudomásul vette a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményét, amely szerint a koszovói függetlenség kinyilvánítása nem sértette a nemzetközi jogot. A határozat üdvözölte továbbá az EU készségét arra, hogy közvetítsen Szerbia és Koszovó párbeszéde során, amely „a béke, a biztonság és a stabilitás tényezője lehet a régióban, valamint (...) előmozdíthatja az együttműködést, előrelépést érhet el az Európai Unióhoz való közeledésben és az emberek életének jobbá tételében.”⁷⁶⁹

Az EU számára rendkívül fontos a Balkán biztonságának és stabilitásának kérdése, hiszen történelmi példák igazolták, hogy a térség instabilitása és biztonsági kockázatai egész Európa biztonsági helyzetére hatással lehetnek. A „facilitátori”⁷⁷⁰ feladatra különösen alkalmassá teszi, hogy míg a térséget érintő politikája az uniós külpolitika részének tekinthető, a Nyugat-Balkán országai egyben az EU bővítéspolitikájának is célországai.⁷⁷¹ A nyugat-balkáni országok számára az EU 2003-as szaloniki csúcstalálkozója alkalmával helyezték kilátásba az európai integráció lehetőségét.⁷⁷² A folyamatban kulcsszerepet kap az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviseelője, mivel az Európai Bizottság alelnökeként módjában áll összekapcsolni a bővítési politikát a közös kül- és biztonságpolitikával.⁷⁷³

⁷⁶⁸ Juhász (2016): i. m. 34. o.

⁷⁶⁹ *United Nations resolution adopted by the General Assembly. 64/298. Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on whether the unilateral declaration of independence of Kosovo is in accordance with international law. 13 October 2010.* (Letöltés: 2019. szeptember 15.)

⁷⁷⁰ A facilitátori feladatok a szó hagyományos értelmében a megbeszélések levezetését, a felek egyenlőségének biztosítását, a csoport szabályainak betartatását ölelik fel. *Facilitátor.* (Letöltés: 2022. május 25.)

⁷⁷¹ Orosz Anna (szerk.): *What Role Do the External Actors (Russia, China, Turkey and the European Union) Play in the Western Balkans?* KKI 4:1, 3. évf., 10. sz., 2018. 8 o.

⁷⁷² *EU-Western Balkans Summit Thessaloniki.* (Letöltés: 2019. augusztus 18.)

⁷⁷³ Amadio Viceré (2018): i. m. 175. o.

A „technikai szintű” párbeszéd 2011 márciusában kezdődött meg.⁷⁷⁴ A tárgyalásokon szándékosan kerültek Koszovó, illetve a többségében szerbek lakta Észak-Koszovó státuszának kérdését. Koszovó „felosztását” ugyanis – csakúgy mint Koszovó és Albánia esetleges egyesülését – a felek és a nemzetközi közösség a 2008 előtti státusztárgyalások során kizárták a lehetséges forgatókönyvek közül. (Ennek ellenére mindkét elképzelés évtizedek óta újra és újra „napirendre került” a térség helyzetének rendezése kapcsán, ld. a 7.2. A jövőre vonatkozó forgatókönyvek című alfejezetet.) Ehelyett a lakosság mindennapi életét megkönnyítő kérdéseket helyezték fókuszba. Az EU, mint a párbeszéd közvetítője (facilitátora) státuszsemleges álláspontot képvisel, ennek szellemében elvárja Szerbiától a Koszovóval való kapcsolatok normalizálását, de nem kimondotta azt, hogy ismerje el annak önálló államiságát.⁷⁷⁵ 2012 márciusáig számos témában írtak alá egyezményeket, egyebek mellett a mozgásszabadságról, a katasztrékról, az egyetemi diplomák elismeréséről stb. Ekkor született arról is megállapodás, hogy a nemzetközi találkozókön a Koszovói Köztársaság „Koszovó*” megjelöléssel (ld. a 3.1.2. alfejezetben leírtakat) vehet részt. A technikai párbeszéd első eredményei főképp a koszovói lakosság számára jelentettek könnyebbséget, míg Szerbia – kvázi „jutalmul az együttműködéséért” – 2012 márciusában elnyerte az EU tagjelölti státuszt. A párbeszéd 2012 őszén – a szerbiai választásokat követően – magasabb politikai szinten folytatódott és még ugyanazon évben megállapodást kötöttek a közös határigazgatásról. Catherine Ashton, az EU akkori külügyi és biztonságpolitikai főképviselője 2013 tavaszán sikeresen alkalmazta a feltételeesség elvét, amikor a felek részére az EU-val történő kapcsolatok szorosabbra fűzésének feltételül szabta, hogy két héten belül jussanak egyezsége meghatározó kérdésekben.⁷⁷⁶ 2013-ban ennek hatására hozták tető alá a „mértőlkölként” emlegetett brüsszeli egyezményt, amely keretében a felek egyebek mellett ígéretet tettek arra is, hogy egyik fél sem fogja a jövőben akadályozni a másik európai integrációs törekvéseit. Úgy tűnt, a koszovói fél is belátta, hogy a Belgrád befolyása alatt álló észak-koszovói területek helyzete rendezése – egyúttal a pristinai vezetés jogérvényesítő képességének az állam egész területére történő kiterjesztése – érdekében elengedhetetlen bizonyos önrendelkezési jogok biztosítása a szerb kisebbség számára, ami a megállapodás szerint a Szerb Községek Közösségének/Szövetségének (SzKK/Sz⁷⁷⁷) létrehozásával valósult volna meg.⁷⁷⁸ (A

⁷⁷⁴ A felek ekkoriban Robert Cooper, az Európai Külügyi Szolgálat (European External Action Service – EEAS) tanácsosának jelenlétében folytattak egyeztetéseket.

⁷⁷⁵ Szilágyi Imre: Szerb-albán tárgyalások. *MKI-tanulmányok*, 1. évf. 18. sz., 2011. 3–4. o.

⁷⁷⁶ Amadio Viceré (2018): i. m. 153–159. o.

⁷⁷⁷ angolul Association/Community of Serb Majority Municipalities – A/CSMM

⁷⁷⁸ *First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations. April 2013.* (Letöltés: 2019. augusztus 18.)

megállapodás magyar fordítását az 7. függelék tartalmazza.) A 63. ábra a koszovói szerb többségű területek térbeli eloszlását, illetve a tervezett SzKK/Sz jellemzőit mutatja be.

Az egyezmény aláírása miatt a szerb vezetést a politikai elit és a közvélemény részéről is számos kritika érte, a Szerb Ortodox Egyház is rosszállását fejezte ki. A koszovói ellenzék pedig azzal vádolta az egyezményt aláíró miniszterelnököt (Hashim Thaçi-t), hogy ezzel hozzájárult Koszovó vitatott státuszának fenntartásához. A megállapodásokban foglaltak egy részének végrehajtása ennek ellenére 2013 folyamán látszólag rendben – valójában kisebb-nagyobb fennakadásokkal – megkezdődött,⁷⁷⁹ az EU pedig 2014 januárjában elindította a csatlakozási tárgyalásokat Szerbiával, illetve a Stabilizációs és Társulási Megállapodásról szóló tárgyalásokat Koszovóval.⁷⁸⁰ 2014-ben a tárgyalások technikai szinten folytatódtak, mivel mind az EU-ban, mind Szerbiában és Koszovóban parlamenti választásokat tartottak – utóbbi esetében a kormányalakítás ráadásul fél évig húzódott.⁷⁸¹ Mindennek eredményeképp a párbeszéd kulcsszereplői is lecserélődtek: Koszovót a továbbiakban Isa Mustafa, Szerbiát Alaksandar Vučić képviselte miniszterelnökként, az EU új külügyi és biztonságpolitikai főképviseelője pedig Federica Mogherini lett. A párbeszéd kilátásait tekintve nem sok jót ígért, hogy Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság új elnöke 5 év szünetet jelentett be az EU bővítésében – bár hangsúlyozta, hogy a Nyugat-Balkánt érintő tárgyalások folytatódnak. Fennállt azonban a veszélye, hogy az ukrajnai fejlemények, illetve a növekvő migrációs⁷⁸² nyomás elvonják a figyelmet a Belgrád–Pristina párbeszédéről.

Az EU törekvéseit kiegészítendő, 2014-ben Németország, valamint Ausztria, Franciaország és Olaszország útjára indította az ún. Berlini folyamatot, amellyel a fenntartható gazdasági növekedéshez, demokratikus átalakuláshoz és megbékéléshez kívántak hozzájárulni.⁷⁸³

Bár a már megkötött egyezmények végrehajtása sem haladt megfelelően (amelyben azok helyenként szándékosan kétértelmű megfogalmazása is szerepet játszott – pl. a SzKK/Sz-t Szerbia a kezdetektől közösségként, míg Koszovó szövetségként hivatkozta, ami mögött a lényegi tartalmat érintő egyet nem értés áll),⁷⁸⁴ Koszovóban pedig egyre nőtt az elégedetlenség az alacsony életszínvonal, továbbá az EU által kilátásba helyezett, de meg nem valósult vízumliberalizáció miatt (és ezzel együtt a nemzetközi befolyással szemben az önrendelkezést

⁷⁷⁹ A párhuzamos biztonsági struktúrák esetében azonban nem beszélhetünk teljes integrációról, az igazságügyi intézmények integrációja sem történt meg a kitűzött határidőig. Forrás: Juhász (2016): i. m. 35–36. o. és 49. o.

⁷⁸⁰ Amadio Viceré (2018): i. m. 161–162. o.

⁷⁸¹ Orosz Anna: *A Belgrád-Pristina dialógus elmúlt fél évének mérlege*. KKI elemzések E-2015/19. (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

⁷⁸² 2015-ben ráadásul Koszovóból is családott tömegek indultak meg Nyugat-Európa irányába.

⁷⁸³ Rotaru, Vasile – Troncotă, Miruna: *The Impact of Hybrid Actions and a Possible 'Ukrainian Scenario' in the Balkans*. (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

⁷⁸⁴ *Association/Community of Serb – Majority Municipalities*. (Letöltés: 2022. április 10.)

hirdető Levizja Vetëvendosje párt népszerűsége gyorsan nőtt), 2015-ben Mogherininek négy újabb alapvetően fontos megállapodás aláírását sikerült elérnie. Ezek egyike a SzKK/Sz létrehozásának alapelveit, annak fő elemeit taglalta.⁷⁸⁵

A koszovói albán ellenzéki pártok azonban rendszeresen megzavarták a parlament munkáját annak érdekében, hogy ezt az egyezményt ne ratifikálják. Mustafa elnöktől az aláírása visszavonását követelték, mert álláspontjuk szerint a SzKK/Sz túl nagy hatalmat adna a szerbeknek, ami a szerbek lakta Észak-Koszovót a bosznia-hercegovinai Szerb Köztársasághoz tenné hasonlóvá.⁷⁸⁶ Az ügy végül az Alkotmánybíróság elé került, az egyezmény végrehajtását pedig felfüggesztették. Decemberben az Alkotmánybíróság kimondta, hogy az egyezmény egyes pontjai nincsenek összhangban az alkotmánnyal.⁷⁸⁷ Időközben az EU Koszovóval megkötötte a Stabilizációs és Társulási Megállapodást, Szerbia pedig megnyithatta – egyebek mellett – a 35. tárgyalási fejezetet az EU-val, amely a Koszovóval való kapcsolatok normalizálását írja elő.⁷⁸⁸

Miközben 2016-ban Pristina hosszan tartó politikai válsággal küzdött, az EU figyelmét a Brexit terelte el a Nyugat-Balkánról. Szerbiában ekközben a Vučić vezette politikai tömb megerősítette hatalmát.

A 2017-es év elején a „Koszovó Szerbia része” feliratú, Szerbiából Koszovóba indítani tervezett vonat jelentősen hozzájárult a két állam közötti feszültség kiéleződéséhez – egyes értékelések szerint a hasonló incidensek a tárgyalások szándékos elhúzását is célozzák. A főtárgyalók (a szerb Vučić és az időközben koszovói köztársasági elnökké választott Hashim Thaçi) hangzatos ígéretei ellenére a feszültség az év folyamán végig fennmaradt, majd 2018 januárjában újabb impulzust kapott, a mérsékelt koszovói szerb politikus, Oliver Ivanović észak-mitrovicai meggyilkolásával (aki ekkoriban a koszovói szerb–koszovói albán közeledés vezető alakjának számított).

2018 februárjában az EU nyilvánosságra hozta az új bővítési stratégiáját. Ebben Szerbia számára kilátásba helyezte a csatlakozás lehetőségét 2025-ben, ehhez azonban arra lett volna szükség, hogy legkésőbb 2019-re jogilag kötelező érvényű megállapodást dolgozzanak ki Koszovóval. A stratégia ezzel szemben Koszovó számára csupán egy kisebb lépést kínált a

⁷⁸⁵ A további három megállapodás az energetika, a Telecom és a Mitrovica-i főhíd témájában született. *Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini following the meeting of the EU-facilitated dialogue.* August 2015. (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

⁷⁸⁶ Nehezen vitatható, hogy az 1995-ös daytoni megállapodással létrehozott államberendezkedés sem bizonyult sikertörténetnek.

⁷⁸⁷ Juhász (2016): i. m. 40. o.

⁷⁸⁸ Amadio Viceré (2018): i. m. 168–171. o.

csatlakozási tárgyalások irányába, az elhúzódó párbeszéd ezért egyre inkább hitelét veszítette.⁷⁸⁹ Különösen azok után, hogy az EU az adott feltételek teljesítése ellenére sem törölte el a koszovóiakkal szemben a vízumkényszert.⁷⁹⁰

2018 nyarán a szerb és a koszovói elnök részéről egy olyan ötlet merült fel, amely Szerbia és Koszovó kapcsolatának normalizálását egy addig politikai tabunak tartott megoldással, a határ módosításával (területcserével) kívánta elérni. A részleteiben nem ismertetett terv számos találgatást eredményezett, az érintett országok lakosságát és a nemzetközi közvéleményt is megosztotta. (Egyes elképzelések szerint a célja épp a reakciók tesztelése lehetett.) Bár elveivel és technikai kivitelezhetőségével kapcsolatban egyaránt aggályok merültek fel, az idő előrehaladtával egyre inkább úgy tűnt, hogy az EU, az USA és Oroszország is hajlandó elfogadni ezt a megoldást a két fél megegyezése esetén.⁷⁹¹ 2018 őszétől kezdődően azonban, egy Észak-Koszovó körüli politikai csatározásból kiindult eseménysorozatnak köszönhetően Koszovó és Szerbia közeledése megszakadt. Koszovó a szerbek által megakadályozott Interpol-felvételét követően, önállósága elismerését követelve „vámháborút” indított Szerbia ellen (100%-ra emelte a Szerbiából és Bosznia-Hercegovinából Koszovóba érkező áruk vámját). Ennek eltörlését Belgrád a párbeszéd folytatásának feltételül szabta.⁷⁹² Mindezt Koszovó csak tetézte azzal, hogy az év végén – tulajdonképpen egy jogi kiskaput kihasználva – szerb részről elfogadhatatlan döntést hozott a nemzeti haderő létrehozásáról. A vámháború és az ehhez kapcsolódó kritikák kapcsán azonban Koszovó miniszterelnöke, Ramush Haradinaj és elnöke, Hashim Thaçi nem értett egyet. Thaçi úgy vélte, kár lenne ilyesmi miatt elveszíteni a Nyugat támogatását. Haradinaj viszont a területcsere ötletét ellenezte zsigerből, sok honfitársához hasonlóan. Azzal érvelt, hogy a „háború által megrajzolt határok” elmozdítása mindenképp új fegyveres konfliktushoz vezetne.⁷⁹³ Vučićot a terv ellenzői azzal vádolták, hogy az európai integráció érdekében, a fontolóra vett területcserével végső soron hajlandóságot mutat Koszovó függetlenségének elismerésére – miközben utóbbit a szerb alkotmány máig a Szerb Köztársaság szerves részének tekinti.⁷⁹⁴ A megegyezés halvány esélye 2019 elejére végképp elillanni látszott, miután a koszovói parlament 2019 márciusi állásfoglalásában leszögezte, hogy

⁷⁸⁹ Szpala, Marta: *Serbia-Kosovo negotiations – playing for time under pressure from the West*. (Letöltés: 2019. szeptember 24.)

⁷⁹⁰ Jagger – Boyes (2018): i. m. 161–170. o.

⁷⁹¹ Szpala, Marta: *Serbia-Kosovo negotiations – playing for time under pressure from the West*. (Letöltés: 2019. szeptember 24.)

⁷⁹² Matias, Bárbara: *An Analysis of the Recent Developments in the Kosovo Serbia Dialogue: A perspective from Brussels*. (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

⁷⁹³ *Koszovó: A területcsere kinyithatná Pandora szelencéjét*. (Letöltés: 2018. szeptember 9.)

⁷⁹⁴ *Serbia/Kosovo: Serbian President's Trip to Kosovo to Discuss Land-swap Blocked*. (Letöltés: 2018. szeptember 10.)

államuk nem hajlandó kompromisszumra, viszont gyakorlatilag függetlensége elismerését követeli Szerbiától.⁷⁹⁵

2019 első felében a nemzetközi közösségnek nem sikerült elmozdítani a feleket az álláspontjukról. A Haradinaj-kormány az EU és az Egyesült Államok ellenében is kitartott a büntetővámok fenntartása mellett, ami az első jelentősebb nézeteltérést jelentette Koszovó és az USA kapcsolatában.⁷⁹⁶ Egyes feltételezések szerint nem véletlen, hogy Haradinaj épp 2019 júliusában kapott váratlanul idézést a SCSPÓ-tól, aminek hatására lemondott a miniszterelnöki tisztségéről,⁷⁹⁷ majd október 6-ára előrehozott választásokat tűztek ki Koszovóban.

2019 második felétől az EU mellett az USA is megkülönböztetett figyelemmel fordult Koszovó státuszának rendezése felé, ami többek között két térségi különmegbízott (Matthew Palmer, az amerikai külügyminisztérium nyugat-balkáni különleges megbízottja és Richard Grenell, mint a Belgrád–Pristina párbeszédért felelős különleges elnöki megbízott) kinevezésében is megmutatkozott. Donald Trump a 2020-as amerikai elnökválasztási kampányban látványos külpolitikai sikerként kívánta felmutatni a Belgrád–Pristina viszony rendezését jelentő megállapodás tető alá hozását. Ennek kapcsán a területcsere lehetősége is visszatért a politikai retorikába.⁷⁹⁸ Az EU ugyanakkor 2019 októberében az Albániával és Észak-Macedóniával folytatandó csatlakozási tárgyalások megkezdésének halogatásával, a Nyugat-Balkán számára kínált perspektíva gyengítésével rontotta a Szerbia és Koszovó közti megbékélés esélyét.⁷⁹⁹

Az EU integrációs folyamattal párhuzamosan ekkoriban egy újabb regionális kezdeményezés, a „mini Schengen” ötlete merült fel – ezúttal Szerbia részéről –, amely a nyugat-balkáni államok együttműködését hivatott elősegíteni (ezzel szemben a gyakorlatban inkább azt bizonyította, hogy egy bilaterális konfliktus hogyan képezi a regionális együttműködés akadályát). A mini Schengen céljaként az EU öt szabadságának megvalósítását tűzték ki a Nyugat-Balkánon, a megvalósítás részleteit azonban nem tisztázták kellően, emellett Koszovó a kezdetektől visszautasította az együttműködést a kezdeményező Szerbiával, valamint Albániával és Észak-Macedóniával (amelyek álláspontja szerint Szerbia–Albánia viszonylatában egy olyan határról egyeztettek, amely nem létezik).⁸⁰⁰ (2019 végén úgy tűnt, az EU integrációs folyamat stagnálása a mini Schengen erősödéséhez vezet, azonban a kezdetben vonakodó három nyugat-balkáni

⁷⁹⁵ Koszovó ismét függetlensége elismerését követeli Szerbiától. (Letöltés: 2019. március 20.)

⁷⁹⁶ Németh Ferenc: *Új korszak a koszovói politikában? A 2019-es koszovói parlamenti választások értékelése.* KKI elemzések E-2019/53. (Letöltés: 2020. június 28.)

⁷⁹⁷ Varga Szilveszter: *Lemondott Haradinaj: Hágába hívták a koszovói Rambot.* (Letöltés: 2020. június 28.)

⁷⁹⁸ Németh Ferenc: *Új korszak a koszovói politikában? A 2019-es koszovói parlamenti választások értékelése.* KKI elemzések E-2019/53. (Letöltés: 2020. június 28.)

⁷⁹⁹ Németh Ferenc (szerk.): *Mi várható az Európai Tanács nyugat-balkáni bővítéssel kapcsolatos 2020. márciusi döntései után?* KKI 4:1, 5. évf. 12. sz. 7 o. (Letöltés: 2020. június 28.)

⁸⁰⁰ Cipa, Akri: *'Mini Schengen': A Balkan Breakthrough or Political Stunt?* (Letöltés: 2019. december 7.)

állam közül 2022 májusáig egy sem csatlakozott az időközben „Nyílt Balkán”-ra (Open Balkan) keresztelt kezdeményezéshez.⁸⁰¹ A három kezdeményező ország legutóbb 2021 decemberében írt alá öt gazdasági jellegű megállapodást. A koszovói álláspont szerint a Nyílt Balkánnal szemben a CEFTA megállapodás továbbfejlesztett változata lenne kívánatos.⁸⁰²)

A 2019 októberében leköszönő Mogherini anélkül adta át hivatalát a (katalán származású) spanyol Josep Borrell új EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselőnek, hogy érdemi eredményt tudott volna felmutatni a koszovói rendezésben, vagy előre mozdította volna a korábban megkötött egyezmények végrehajtását.

2020 első hónapjaiban amerikai közvetítéssel Szerbia és Koszovó a közlekedési kapcsolatok helyreállításáról szóló egyezményeket kötöttek.⁸⁰³ A 2019 októberi előrehozott koszovói választás eredményeképp 2020 elején hatalomra került Kurti-kormány Belgrád–Pristina párbeszéd kapcsán képviselt álláspontja azonban jelentős akadályokat gördített az Egyesült Államok gyors rendezést célzó tervei elé azzal, hogy az új miniszterelnök kezdetben a belpolitikai kérdésekre, reformokra kívánt koncentrálni, majd ezt követően is Belgrád helyett a koszovói szerb kisebbséggel tervezett párbeszédet folytatni.⁸⁰⁴ A területcsere ötletét mereven elutasította, a szerb árukra kivetett vámot azonban nemzetközi nyomásra hajlandó volt felfüggeszteni.⁸⁰⁵

Időközben az EU – feltehetőleg a koronavírus-világjárvány várható következményeire is tekintettel, nyugat-balkáni befolyásának fenntartása érdekében – márciusban zöld utat adott a csatlakozási tárgyalások megkezdésének Albánia és Észak-Macedónia esetében.⁸⁰⁶ Emellett, elkötelezettségét bizonyítandó – egyben a két amerikai különmegbízottra „válaszul” – 2020 áprilisában kinevezte Miroslav Lajčákot a Belgrád–Pristina párbeszédért és egyéb regionális kérdésekért felelős különleges képviselőnek.⁸⁰⁷

Az eleve ingatag lábakon álló első Kurti-kormány nem bizonyult hosszú életűnek Koszovóban, március 25-én megbukott, amiben a COVID-19 járvány kezelése kapcsán a koalíciós partnerek között kialakult vita, illetve a szükségállapot kihirdetésével saját hatalmát növelni kívánó Thaçi

⁸⁰¹ Bár Montenegró 2022 áprilisában megválasztott új miniszterelnöke kijelentette, hogy támogatandónak tartja a kezdeményezést. Forrás: Kajosevic, Samir: *Montenegro's New PM Supports 'Open Balkan' Initiative*. (Letöltés: 2022. május 20.)

⁸⁰² Sinoruka, Fjori: *Leaders Sign New 'Open Balkan' Agreements in Albania*. (Letöltés: 2022. január 2.)

⁸⁰³ Isufi, Perparim: *Trump Voices Concerns Over 'Abandoned' Kosovo-Serbia Agreements*. (Letöltés: 2021. november 20.)

⁸⁰⁴ Németh Ferenc: *Új korszak a koszovói politikában? A 2019-es koszovói parlamenti választások értékelése*. KKI elemzések E-2019/53. (Letöltés: 2020. június 28.)

⁸⁰⁵ *Az új koszovói kormány eltörölte a szerbiai árukra kivetett százszázalékos vámot*. (Letöltés: 2020. június 28.)

⁸⁰⁶ Németh Ferenc (szerk.): *Mi várható az Európai Tanács nyugat-balkáni bővítéssel kapcsolatos 2020. márciusi döntései után?* KKI 4:1, 5. évf. 12. sz. 7 o. (Letöltés: 2020. június 28.)

⁸⁰⁷ Latal, Srećko: *The Western Balkans: Between the EU and a Hard Place*. (Letöltés: 2021. június 15.)

elnök is szerepet játszott. A 2020. június 3-án Avdullah Hoti vezetésével felállt új koszovói kormány egyik első intézkedéseként eltörölte a 100%-os vámot, ezzel elhárult az akadály a Belgrád–Pristina párbeszéd folytatása útjából.⁸⁰⁸

A szerb és koszovói vezetők első találkozására Richard Grenell, Donald Trump amerikai elnök Belgrád–Pristina párbeszédrel foglalkozó különmegbízottja meghívására 2020. június 27-én Washingtonban került volna sor. Ezt azonban meghiúsította, hogy a már 2015-ben felállított (ám azóta a tevékenységéről semmilyen hírt nem adó) SCSPÓ váratlanul nyilvánosságra hozta, hogy folyamatban van egy Thači-t háborús és emberiség elleni bűntettekkel gyanúsító vádirat vizsgálata.⁸⁰⁹

Az EU által facilitált párbeszéd folytatására – csaknem két évnyi elakadás után – végül 2020 júliusában került sor. A pandémiás körülmények között a sort a Macron francia elnök és Merkel német kancellár szervezésében lezajlott virtuális magas szintű találkozó nyitotta, amelyet a párbeszéd magas szintű virtuális fordulója követett, majd egy héten belül Hoti koszovói miniszterelnök és Vučić szerb elnök – Borrell főképviseelő és Lajčák különleges megbízott jelenlétében – személyesen is találkozott Brüsszelben. Ezt követően a főtárgyalók a nyár folyamán ötször találkoztak Brüsszelben és mindennek folyományaképp szeptemberig körvonalazódott, hogy a tárgyalásokat a felek az egymás iránti vagyoni és pénzügyi követelések összetett és kényes témakörével folytatják.⁸¹⁰ (A háborús archívumok megnyitásának kérdése azonban heves vitát váltott ki: Szerbia az UÇK – a koszovói vezetés szerint nem létező – archívumainak megnyitását kérte az eltűnt és kitelepített személyekkel kapcsolatos információkért cserébe, miközben saját katonai archívumainak egy részét korábban államtitoknak minősítette.⁸¹¹)

2020. szeptember 4-én – két hónappal az amerikai elnökválasztás előtt, és három nappal a Belgrád–Pristina párbeszéd következő magas szintű brüsszeli találkozója előtt – Donald Trump elnök irodájában a koszovói és szerb vezetők (Hoti miniszterelnök és Vučić elnök) aláírták a washingtoni megállapodásokat, amelyek – amint azt részletesebben a Gazdasági tényezőkről szóló 4. fejezetben ismertettem – alapvetően gazdasági, energetikai kérdésekre koncentráltak,

⁸⁰⁸ Az új koszovói kormány eltörölte a szerbiai árukra kivetett százszázalékos vámot. (Letöltés: 2020. június 28.)

⁸⁰⁹ Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office: Press Statement 24 jun 2020. (Letöltés: 2020. június 24.)

⁸¹⁰ The EU-facilitated Belgrade-Pristina Dialogue in 2020. (Letöltés: 2021. január 15.)

⁸¹¹ Haxhijaj, Serbeze – Stojanovic, Milica: Will Serbia and Kosovo Open Up Secret War Archives? (Letöltés: 2022. május 10.)

emellett azonban politikai kérdéseket is érintettek, az amerikai érdekek mentén.⁸¹² (A Hoti által aláírt megállapodás magyar fordítását a 8. függelék tartalmazza.)

A 2020. szeptember 7-i brüsszeli találkozó kevésbé bizonyult eredményesnek, Szerbia ugyanis igyekezett előtérbe helyezni a SzKK/Sz (elmaradt) megalakítását, míg Koszovó a kölesönös elismeréssel járó végső megállapodást tekintette a találkozó fő témájának.⁸¹³

A szeptemberi találkozók nyomán nyilvánvalóvá vált a koordináció hiánya az USA és az EU között, mitöbb a két „facilitátor” hangot is adott kritikáinak a másik féllel szemben. Az amerikai fél egyebek mellett az EU megosztottságának tulajdonította annak eredménytelen közvetítői tevékenységét. Emellett azonban érdemes azt is szem előtt tartani, hogy 2020 novemberében Bulgária vétőjával (amely bizonyos nyelvi és identitásbeli vitás kérdések megoldását állította a jóváhagyása feltételül Észak-Macedónia – és egyúttal Albánia – csatlakozási tárgyalásai megkezdésének feltételül) a párbeszédben egyfajta mézesmadzaggént alkalmazott EU-integrációs ígéretek hatásossága jelentősen veszített értékéből. A Nyugat-Balkánra vonatkozó 9 milliárd eurós átfogó gazdaságélénkítési és beruházási csomag pedig ebből a szempontból nem bizonyult hatékony eszköznek, hiszen Szerbia számára az olcsó kínai hitelekkel szemben nehéz alternatívát kínálni, míg Koszovó esetében az elmaradt vízumliberalizáció alapvető bizalmatlanságot váltott ki az EU-val szemben. A belpolitikai feszültség mind Szerbiában, mind Koszovóban kiéleződött. Utóbbi fél ráadásul Thaçi elnök háttérbe szorulásával (majd később a 2020. november 4-i őrizetbe vételével és Hágába szállításával) a tárgyalások kulcsfiguráját veszítette el – ezzel együtt az átfogó megállapodás megkötésének (és talán a területcserés opciónak) a valószínűsége jelentősen csökkent.⁸¹⁴

A Hoti kormány decemberi legitimitás-vesztésével, majd a koszovói parlamenti és köztársaságielnök-választással újabb szünet következett a párbeszédben. (A 9. függelék a 2020 decemberéig elért eredményeket mutatja be. A függelékben foglaltak az adatgyűjtés lezárásakor is érvényesnek tekinthetők.)

Kurti és az önrendelkezést hirdető pártja újbóli hatalomra jutásával a koszovói vezetés részéről a fontossági sorrendben valójában a sokadik helyre csúszott hátra a – nemzetközi elvárásokra tekintettel azért tovább folytatott – párbeszéd. A 2021–2025 közötti időszakra szóló kormányprogram szerint a párbeszéd az államközi kérdésekre és a jó szomszédságra irányul, és a két állam állampolgárainak javát hivatott szolgálni. A végső megállapodás valamennyi, a

⁸¹² Isufi, Perparim: *Trump Voices Concerns Over 'Abandoned' Kosovo-Serbia Agreements*. (Letöltés: 2021. november 20.)

⁸¹³ Stojanovic, Milica: *Serbia, Kosovo 'Make Progress' on Wartime Missing Persons: Vucic*. (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

⁸¹⁴ Latal, Srećko: *The Western Balkans: Between the EU and a Hard Place*. (Letöltés: 2021. június 15.)

jugoszláv államszövetségből való kiválással kapcsolatos kérdésre reagál majd. A végső cél a „kölcönös elismerés” – ennek elérése érdekében folytatják a párbeszédet, melynek deklarált célja az öt vonatkozó EU-tagállam elismerésének és az ENSZ tagságra vonatkozó garanciáknak a megszerzése is.

Vučić és Kurti 2021 folyamán két alkalommal találkozott a párbeszéd keretében, június és július hónapban. A kapcsolatok normalizálásában azonban ez nem hozott előrelépést, sőt, még inkább fokozta a feszültséget, azáltal, hogy a koszovói fél újabb – Szerbia számára vállalhatatlan – javaslatokat tett, ami retorikájuk szerint az „egyenlő partnerséget és a bizalomépítést” fokozta volna. A szerb fél ezzel szemben ragaszkodott a SzKK/Sz megalakításához. A nagyszámú szakértői találkozó célja a korábban megkötött megállapodások végrehajtásának áttekintése volt, a gyakorlatban azonban ez csak a másik fél felelősségre vonására irányuló kísérletet jelentett. Szeptember 21-én a lejáró, rendszámablák használatáról szóló egyezmény kapcsán feszült helyzet állt elő Észak-Koszovóban. A problémát az okozta, hogy a koszovói fél ragaszkodott a viszonyossághoz, azaz a szerb félre nézve bevezette a Szerbia által Koszovóra vonatkozóan alkalmazott gyakorlatot (ideiglenes rendszámablák használatát tette kötelezővé a szerb rendszámú autók Koszovóba történő belépése esetén). A szerb különleges rendőri erők észak-koszovói településére a koszovói szerbek szervezett ellenállással, blokádok létesítésével reagáltak. Szerbia ezt vélhetően aktívan támogatta, sőt, a rendőri erők és a szerb haderő határ közelébe telepítésével kilátásba helyezte az esetleges beavatkozást is. Szeptember 30-ára az EU közvetítésével született ideiglenes megegyezés a kérdésben, az útblokádot elbontották, a koszovói különleges rendőri erőket ideiglenesen a KFOR váltotta fel, a felek pedig hat hónapra matricás-takarásos megoldásban állapodtak meg. A következő fél évben az erre a célra létrehozott munkacsoport rendszeresen ülésezett, de nem találtak megoldást helyzetre, így ezt az intézkedést egyelőre meghosszabbították.⁸¹⁵

A 2022. április 4-i szerbiai választások⁸¹⁶ kapcsán ismét feszült helyzet állt elő, Pristina ugyanis olyan feltételeket szabott a választások koszovói megrendezése kapcsán, amelyek teljesítése gyakorlatilag Koszovó Belgrád általi elismerését jelentette volna. A belgrádi vezetés végül a koszovói szerbek szervezett formában történő Szerbiába szállításával oldotta meg a helyzetet. A vélemények megoszlanak a tekintetben, hogy ezzel végső soron Belgrád járt jobban (az agresszió kerülésével jó pontokat szerezve a nemzetközi közösségnél), vagy Pristina, amely bizonyítható választóinak, hogy az állam egész területére vonatkozóan képes érvényt szerezni

⁸¹⁵ Visoka, Gëzim: *Annual Review of Kosovo's Foreign Affairs*. (Letöltés: 2022. február 28.)

⁸¹⁶ Egy időben parlamenti és elnökválasztást, valamint Belgrád esetében önkormányzati választást is rendeztek.

a döntéseinek.⁸¹⁷ 2022 tavaszán egyre sürgetőbb – és újabb konfliktussal fenyegető – kérdés az Észak-Koszovó energiaellátásával kapcsolatos vitás kérdések rendezése is, különös tekintettel az energiaárak beláthatatlan alakulására, illetve az energiaellátás bizonytalanságaira.

Összegzésképp megállapítható, hogy a 11 éve tartó Belgrád–Pristina párbeszéd a vártnál jóval kevesebb eredményt tud felmutatni, a végeláthatatlan tárgyalások során nem kristályosodott ki olyan megoldás, amely mindkét fél számára vállalható kompromisszumokat kíván meg. Érdemi párbeszéd helyett a tárgyalások javarészt a saját szempontok monológyszerű ismételtetésével telnek, az EU-integráció előrehaladása, mint ösztönző, egyre inkább erejét veszítette. Nehezen képzelhető el, hogy ez a közeljövőben magától változhat, s a felek – az eredeti elképzelésnek megfelelően – maguk „tárgyalják ki” a kapcsolatuk normalizálásának alapjait, feltételeit.

Leszögezhető, hogy a Szerbiával való kapcsolatok rendezése a közeljövőben is a legfontosabb külpolitikai kihívás marad Koszovó számára, ami összefügg csaknem minden külpolitikai területtel és az egyéb országokkal fenntartott kapcsolatokkal is, beleértve az önálló államisággal kapcsolatos folyamat stagnálását/előrehaladását is.⁸¹⁸

A 2021 őszi események kapcsán kibontakozó háborús retorika ezen túlmenően rámutatott arra, hogy Koszovó és Szerbia kapcsolata igen érzékeny szakaszba érkezett, amely magában hordozza azt a lehetőséget is, hogy a koszovói válság a Kutatási célok fejezetben ismertetett öt fokozatú skála közepéről a konfliktus, háború irányába mozdulhat el. Értékelésem szerint a nemzetközi közösség számára elérkezett az idő, hogy felülvizsgálja a felek közötti kapcsolatok normalizálásának érdekében rendelkezésére álló eszközöket, lehetőségeket.

Ebbe az irányba mutat – bár konkrét cselekvés még nem körvonalazódik –, hogy az ENSZ BT 2022. április 20-i ülésén a belgrádi és a pristinai vezetőket – mint fő felelősöket – felszólították arra, hogy legyenek megfontoltabbak cselekvéseik és politikai retorikájuk kapcsán.⁸¹⁹ Május elején Olaf Scholz német kancellár lépett elő kulcsszereplővé a párbeszéd ösztönzése kapcsán, aki Berlinben egy informális munkavacsora keretében ültette egy asztalhoz a szerb elnököt és a koszovói miniszterelnököt. A megbékélés ösztönzése kapcsán – az orosz–ukrán konfliktus fényében – egyre nagyobb hangsúlyt kap az az érv is, hogy a Koszovó és Szerbia közötti végleges megállapodás nemcsak a két ország viszonylatában jelentené a tartós stabilitás zálogát, de Oroszország nyugat-balkáni befolyását is visszaszorítaná.⁸²⁰

⁸¹⁷ Vučić o glasanju Srba sa Kosova: *Je li važnije to ili da budu živi; Je li vredniji jedan život ili 50.000 glasova?* (Letöltés: 2022. március 24.)

⁸¹⁸ Visoka, Gëzim: *Annual Review of Kosovo's Foreign Affairs.* (Letöltés: 2022. február 28.)

⁸¹⁹ *More dialogue needed to normalize relations between Kosovo and Serbia.* (Letöltés: 2022. április 25.)

⁸²⁰ Morina, Engjellushe: *The Time to Incentivize the Kosovo-Serbia Dialogue is Now.* (Letöltés: 2022. május 20.)

6.3. A NAGY-ALBÁNIA ESZME

Koszovó szomszédsági kapcsolatai, különösen az Albániával való viszonya kapcsán elengedhetetlen a „Nagy-Albánia” eszme bemutatása (akkor is, ha ez nehezen értékelhető valós „alternatívaként” a nyugat-balkáni térség európai integrációjával szemben, mindenesetre első megközelítésben több kérdést vetne fel, mint amennyire megoldást kínál). Az alábbiakban a történeti visszatekintés mellett különösen a témakör aktualitásait kívánom ismertetni.

A történelmi részben ismertetett körülmények közepette, az Oszmán Birodalom fennállása idején a teljes albánság közel fél évezredig élt együtt ugyanazon állam keretei között,⁸²¹ majd annak meggyengülésével, több sikertelen függetlenedési kísérletet követően Albánia 1912. november 28-án – az első Balkán háború folyományaképp – kikiáltotta önállóságát.⁸²² Határait a nagyhatalmak az 1913. májusi londoni egyezmény keretében határozták meg, ennek következményeképp az albánok jelentős része kívül „rekedt” a nemzetállam határain,⁸²³ ami előre vetítette a későbbi etnikai feszültségeket, revizionizmust. „Nagy-Albánia” később is csak rövid ideig, a második világháború időszakában valósult meg.⁸²⁴ A két világháború között az albán irredenta mozgalmak a tengelyhatalmak és a Kommunista Internacionálé támogatását élvezték. Olaszország 1939 áprilisában elfoglalta és magához csatolta Albániát, amely ekkortól gyenge bábállamként működött. A görögországi Epiruszban élő, illetve a koszovói albánokat egyúttal ösztönözték Nagy-Albánia létrehozására, ami 1941-ben valóban kezdett testet ölteni, amikor a délszláv állam felosztását követően „Koszovó és Metóhiát” Albániához csatolták. Ez az állapot azonban csak rövid ideig maradt fenn, Olaszország kapitulációját követően a párizsi békével a terület visszakerült Jugoszláviához.

Az 1970-es évek végétől Albániában beköszöntött a teljes izoláció időszaka, ami a politikai, gazdasági, társadalmi fejlődésre egyaránt katasztrofális hatással volt. Koszovó esetében a nemzetiségi kérdést Tito idején sikerrel palástolták, sokáig nem törtek felszínre a nagy-albán gondolatok sem. Az 1974-es alkotmánymódosítás azonban megnyitotta az utat a nacionalista mozgalmak kibontakozása előtt. Ezzel együtt úgy tűnt, Koszovó átveszi az irányító szerepet a Nagy-Albánia eszme összefogásában.

A rendszerváltást követően a külvilág felé újra nyitó Albánia és Koszovó kapcsolatait az 1990-es évek kezdetén jól jellemzi, hogy az 1991-ben kikiáltott Koszovói Köztársaságot egyedül

⁸²¹ A Nagy-Albánia eszme kapcsán is lényeges szem előtt tartani a családi, klán- és törzsi kapcsolatok ebből fakadó kiemelt jelentőségét, adott esetben a nemzeti érzéssel szembeni elsőrendűségét. Forrás: Szilvágyi Tibor: A Nagy-Albánia-eszmerendszer múltja és jelene. *Hadtudomány*, 10. évf., 2. sz., 2000. 31. o.

⁸²² Veczán Zoltán: *Nagy-Albánia létrehozásáról álmodik Tirana és Koszovó*. (Letöltés: 2022. március 20.)

⁸²³ Tanner, Marcus: *The Ghost of Greater Albania Won't go Away*. (Letöltés: 2022. március 20.)

⁸²⁴ Veczán Zoltán: *Nagy-Albánia létrehozásáról álmodik Tirana és Koszovó*. (Letöltés: 2022. március 20.)

Albánia ismerte el. Később az 1998–1999-es koszovói fegyveres konfliktus új dimenziót adott a Nagy-Albánia kérdésnek is.⁸²⁵ A koszovói gerillák egy részének elképzelései között ugyanis kezdetben hangsúlyosan jelen volt az Albániával való egyesülés gondolata – bár az ország több évtizedes elzártsága miatt sokaknak semmilyen személyes tapasztalatuk nem volt róla, a valóságban pedig Albánia meglehetősen kilátástalan gazdasági helyzetben volt az 1990-es évek második felében. A nemzetközi közösség azonban hamar nyilvánvalóvá tette a koszovói albánok számára, hogy a támogatásukért cserébe le kell mondaniuk ezekről a tervekről, az etnikai alapú határmódosítás ugyanis az elmúlt néhány év történéseire tekintettel ekkoriban végképp vállalhatatlan alternatívának számított.⁸²⁶ Mindemellett időközben Albánia hozzáállása is jelentősen megváltozott, a gazdasági összeomlás miatt kirobbant belső fegyveres konfliktust követő 1997-es hatalomváltással. Az új (szocialista) politikai vezetés óvatosabban kezelte Koszovó ügyét, mint „demokrata” elődje,⁸²⁷ amely fegyverrel, pénzzel is támogatta az UÇK gerilláit – bár maga is kikötöket, reptereket bocsátott a NATO rendelkezésére és a koszovói fegyveresek észak-albániai kiképzőhelyeinek, fegyverraktárjainak léte fölött is szemet hunyt.⁸²⁸

Koszovó 2008-as függetlensége némi gyógyírt jelentett az albánság sérelmeire,⁸²⁹ de – ahogyan azt a 64. ábra mutatja – az a körülmény máig fennáll, hogy a világ közel 8 millió albánjának csak jóval kevesebb, mint a fele él Albániában, emellett többségében albánok lakják Koszovót és jelentős számú albán él a jelenlegi Szerbia déli részén (a Preševo-völgyben), Montenegró déli részén, Észak-Macedónia északnyugati részén (továbbá Görögország egyes északi területein is), néhol helyi többséget alkotva.

A Nagy-Albánia eszme hívei szerint Albánia határainak jelenlegi futása sem történelmi, sem földrajzi, sem etnikai szempontból nem indokolható/nem igazságos. A keményebb álláspont szerint valamennyi albánok lakta területnek, a megengedőbb szerint legalább Koszovónak és Albániának egy állam keretei között kellene léteznie. (A történelmi igazságtalanság jóvátétele mellett az elképzelés mellett felmerülő másik gyakori érv az érintett országok életképességére vonatkozik.)⁸³⁰ Szerb nézőpontból ezek az igények természetesen túlzók/nem megalapozottak, egyes értékelések szerint a – muszlim – albánok Oszmán Birodalom keretein belül élvezett

⁸²⁵ Szilvágyi (2000): i. m. 33–34. o.

⁸²⁶ Perritt (2008): i. m. 22. és 145. o.

⁸²⁷ Az albán Demokrata Párt hagyományosan az Észak-Albániában és Koszovóban élő geg népcsoportokhoz kötődik, míg a Szocialista Párt a délebben élő toszkokhoz. Ezen a példán keresztül tehát az albánságon belüli megosztottság hatása is jól tetten érhető.

⁸²⁸ Szilvágyi (2000): i. m. 35. o.

⁸²⁹ Tanner, Marcus: *The Ghost of Greater Albania Won't go Away*. (Letöltés: 2022. március 20.)

⁸³⁰ *Albania and Kosovo: Is Unification the Common Future?* (Letöltés: 2020. november 10.)

privilegizált helyzetére vezethetők vissza. Belgrád a koszovói fegyveres konfliktus időszakában is igyekezett a Nagy-Albánia eszmét iszlamista projektként beállítani, amely „legalább három keresztény ország területi integritását veszélyezteti, és a harmadik balkáni háború kiprovokálásával, valamint Európa földjén két civilizáció összecsapásával fenyeget”.⁸³¹

A Nagy-Albánia eszme máig visszatérő elem az albán nacionalista retorikában, és vélhetően az is fog maradni, ha csak egyszer a Nyugat-Balkán európai integrációja végképp okafogyottá nem teszi.⁸³² Az, hogy mennyire vehetők komolyan az albánok lakta területek egy államban való egyesülésére irányuló tervek, illetve fenyegetések, nem egyszerű kérdés. A dolog általában megreked az érzelmes nyilatkozatok szintjén, de a kérdés súlya időnként megnő – például 2021 tavaszán, amikor nyilvánosságra került a „Jugoszlávia felosztásának esetleges befejezéséről” szóló állítólagos „szlovén non paper” (ld. a jövőbeni lehetséges forgatókönyvekről szóló 7.2. fejezetet).

Lényeges újabb fejlemény, hogy míg a nagy-albán retorika korábban főképp a populista-nacionalista körökre volt jellemző – amelyek túlnyomórészt az albán/koszovói albán diaszpórához kötődtek, az elmúlt 7–8 évben az egyesülés gondolata jelentősebb albániai és koszovói politikai pártok narratívájának is részévé vált és jelentős médiavisszhangot kapott. 2014-től a két ország kormánya rendszeresen tart közös kormányüléseket,⁸³³ továbbá szorosan együttműködik az oktatásügy, infrastruktúra- és gazdaságfejlesztés területén, eltörölte az egymás közötti vámokat,⁸³⁴ továbbá megállapodást kötött a külpolitikája egységesítésére és összehangolására, valamint közös nagykövetségek létrehozására vonatkozóan.⁸³⁵ (Ennek folyamányaképp 2018 és 2020 között két koszovói miniszter is szolgált Edi Rama második kormányában: Besa Shahini oktatási miniszter és Gent Cakaj külügyminiszter.⁸³⁶) A találkozók nem ritkák a pán-albán megnyilvánulások, 2018-ban például Albánia miniszterelnöke előbb közös köztársasági elnök megválasztását javasolta, majd később arra kérte a koszovói miniszterelnököt, hogy külügyminisztériumaik kezdjék meg az egyesülési stratégia előkészítését 2025-ig. (2019-ben még a nemzetközi közösséggel közismerten jó kapcsolatot ápoló Hashim Thaçi akkori elnök is kijelentette, hogy Nagy-Albánia adott esetben az EU-integráció alternatívája lehet.) Ezzel együtt jelentősen nőtt az elképzelés lakossági

⁸³¹ „Greater Albania” Concepts and Possible Consequences. Institute of Geopolitical Studies, Belgrád, 1998. 1–3. o.

⁸³² Tanner, Marcus: *The Ghost of Greater Albania Won't go Away*. (Letöltés: 2022. március 20.)

⁸³³ *Albania and Kosovo: Is Unification the Common Future?* (Letöltés: 2020. november 10.)

⁸³⁴ Veczán Zoltán: *Nagy-Albánia létrehozásáról álmodik Tirana és Koszovó*. (Letöltés: 2022. március 20.)

⁸³⁵ *Serbia warns against creating Albania-Kosovo union*. (Letöltés: 2019. november 16.)

⁸³⁶ *Pse dhanë dorëheqje nga Qeveria e Shqipërisë Besa Shahini e Gent Cakaj?* (Letöltés: 2020. december 30.)

támogatottsága is. Amennyiben 2018-ban népszavazást tartottak volna az Unió kérdéséről, Albániában 74,8%, Koszovóban pedig 63,9% valószínűleg igennel szavazott volna.⁸³⁷

A 2021 februárjában hatalomra jutott új koszovói elit a korábbiakhoz hasonlóan közelíti meg a kérdést. 2021 decemberében Albin Kurti miniszterelnök kijelentette, hogy igennel szavazna egy esetleges, az egyesülésről szóló népszavazáson. Edi Rama megerősítette, hogy albán miniszterelnökként ő is hasonlóan cselekedne, „bár ennek megvalósulásáig még hosszú az út”.⁸³⁸

Miközben ezek mögött „a szólamok” mögött nyilvánvalóan az EU-integráció miatti nyomásgyakorlás szándéka áll, a vallási alapú unió elmélete kitartóan terjed a nemzetközi diskurzusban. Eszerint az, hogy az EU megtagadja Albánia – egy muszlim többségű ország – befogadását, egyre inkább azt fogja ösztönözni, hogy az más, azonos vallási irányultságú országokkal – mindenekelőtt Koszovóval – tartson össze.⁸³⁹

A 2021-es albániai parlamenti választás még egy lényeges szempontra hívta fel a figyelmet: az albániai és a koszovói politikai elit rivalizálására. A koszovói Önrendelkezésért Mozgalom tiranai fiókpártja – egyelőre sikertelenül – független képviselőjelölteket támogatott. Nagy figyelmet keltett továbbá, hogy Kurti albán–koszovói kettős állampolgárként maga is leadta a szavazatát a szomszédos ország választásán.⁸⁴⁰ A pozícióit egyértelműen mindkét ország politikai elitje félti.⁸⁴¹ Rama kapcsolata Koszovó vezetőivel jelenleg történelmi mélypontra van, egyes értékelések szerint a két ország közötti kétoldalú napirend beszűkült és kiüresedett, ami paradox módon Albánia Koszovóhoz való paternalista hozzáállásának köszönhető, amely által főszerepet próbál játszani az albánok és szerbek közötti megbékélésben.⁸⁴² (Például a Nyílt Balkán kapcsán azonban nyilvánvalók ennek a buktatói.)

A többi albánok-lakta térséget tekintve megállapítható, hogy az észak-macedóniai albánok helyzete az utóbbi években sokat javult (az albán hivatalos nyelv lett, a kormányzásban is részt vesznek), az albán kérdést tehát sikerült pacifikálni.⁸⁴³ Montenegróban hasonló a helyzet, ráadásul ott 2022 áprilisától egy albán etnikumú személyt, Dritan Abazović-ot bízták meg az ország vezetésével.⁸⁴⁴ A Preševo-völgyi albánok helyzete ezzel szemben egyre romlik. Vádjaik szerint Belgrád adminisztrációs eszközökkel etnikai tisztogatást hajt végre körükben. Épp ezért

⁸³⁷ *Albania and Kosovo: Is Unification the Common Future?* (Letöltés: 2020. november 10.)

⁸³⁸ Veczán Zoltán: *Nagy-Albánia létrehozásáról álmodik Tirana és Koszovó.* (Letöltés: 2022. március 20.)

⁸³⁹ *Albania and Kosovo: Is Unification the Common Future?* (Letöltés: 2020. november 10.)

⁸⁴⁰ Isufi, Perparim: *Kosovo PM Chastised For Voting in Albania Elections.* (Letöltés: 2021. április 28.)

⁸⁴¹ Veczán Zoltán: *Nagy-Albánia létrehozásáról álmodik Tirana és Koszovó.* (Letöltés: 2022. március 20.)

⁸⁴² *Disagreements between Albania and Kosovo intensifies.* (Letöltés: 2022. április 15.)

⁸⁴³ Veczán Zoltán: *Nagy-Albánia létrehozásáról álmodik Tirana és Koszovó.* (Letöltés: 2022. március 20.)

⁸⁴⁴ Varga Szilveszter: *Nagy az öröm: Három albán miniszterelnök is van a Balkánon.* (Letöltés: 2022. április 30.)

egyre inkább céljuk, hogy a Belgrád–Pristina párbeszéd során az ő problémájuk is napirendre kerüljön.⁸⁴⁵

Összességében, az albánok lakta területek egyesülése a közeljövőben nem várható, egyebek mellett a környező országok és a nemzetközi közösség ellenállása miatt sem. A Nyugat az albán politikusokat országaik „nyugatra utaltságára” tekintettel különféle támogatásokkal jelenleg is képes irányítani, miközben – idealista elképzelések szerint – regionális együttműködések létrehozásával érvényesülhetnek az emberi és kisebbségi jogok és biztosítható a térség lakosságának jólléte.⁸⁴⁶

Olyan szempontból azonban Nagy-Albánia létrehozása mégsem irreális gondolat (sőt egyes értékelések szerint ez már egy jelentősen előrehaladott folyamat, ld. határok lebontása), hogy Koszovó és Albánia számos területen jelentős lépéseket tett az integráció irányába – de közben a belügyeit mindkét ország saját belátása szerint intézi,⁸⁴⁷ ami ilyen formában nem ellentétes a helyi hatalmi struktúrák érdekeivel sem.

Egy 2022 januári nemzetközi tanulmány szerint a Szerbia és Koszovó közötti (kölsönös elismeréssel és a koszovói szerbek jogainak garantálásával, valamint Észak-Koszovó integrálásával járó) végleges megállapodás azért is lenne üdvözlendő, mert így Koszovó a továbbiakban védőbástyát jelentene a külső hatalmak által ösztönzött etnikai-felforgató tevékenységek ellen, tartós akadályát jelentené mind Nagy-Szerbia, mind Nagy-Albánia létrehozásának.⁸⁴⁸

6.4. IDEGEN HATALMI BEFOLYÁSOLÁS KOSZOVÓBAN

A térségben folyó „geopolitikai játszmában” hagyományosan két tábor különíthető el: az egyikbe sorolható a demokratikus folyamatok előmozdításán, a nyugati típusú jogállamok megteremtésén dolgozó (ám olykor egymással is konkuráló) EU és az USA, míg a másikba azok az államok tartoznak, amelyek törekvései veszélyt jelentenek Koszovó, illetve a Nyugat-Balkán egyéb országainak demokratizálódási folyamatára és gazdasági átalakulására, ezáltal akadályozzák a EU-integrációs folyamatot (miközben láthattuk, hogy az EU-tagság lehetőségének kilátásba helyezése Koszovó és Szerbia esetleges megbékélésének ösztönzőjeként is fontos szerepet tölt be). Történelmi okokból ezen hatalmak egy része

⁸⁴⁵ Baliu, Doruntina – Isufi, Perparim: *Kosovo–Serbia Dialogue Must Include Presevo Valley, Mayor Says*. (Letöltés: 2022. március 22.)

⁸⁴⁶ Szilvágyi (2000): i. m. 37–38. o.

⁸⁴⁷ Veczán Zoltán: *Nagy-Albánia létrehozásáról álmodik Tirana és Koszovó*. (Letöltés: 2022. március 20.)

⁸⁴⁸ Joseph, Edward P.: *From Crisis to Convergence. A Strategy to Tackle Instability in the Balkans at its Source*. (Letöltés: 2022. január 18.)

(Oroszország és Törökország) régebb óta jelen van a térségben, míg mások (Kína és az Öböl-államok) újabban csatlakoztak hozzájuk. Az EU szerepvállalását a Belgrád–Pristina párbeszéd kapcsán már részletesen tárgyaltuk, ebben az alfejezetben az első csoportból csak az USA koszovói befolyását vizsgáljuk.

A délszláv fegyveres konfliktusok során Amerika vezető szerepet játszott a nyugat-balkáni térség békéjének, biztonságának és stabilitásának helyreállításában, de a 2000-es években – a térség relatív stabilitására és a 2001. szeptember 11-i terrormerénylettekkel kapcsolatos új kihívásokra tekintettel – a Nyugat-Balkán kikerült a külpolitikai prioritásai közül. (Ennek ellenére az albánokra és a bosnyákokra gyakorolt befolyását többször is felhasználta arra, hogy válsághelyzetekben politikai nyomást gyakoroljon rájuk.)⁸⁴⁹

Az USA a koszovói háború során és azt követően tanúsított elkötelezett szerepvállalása miatt máig kiemelt megbecsülésnek örvend az albánság körében – ezt Koszovó-szerte kortárs amerikai politikusokról mintázott szobrok, illetve elnevezett közterületek is bizonyítják. Az amerikai katonai jelenlét napjainkban is jelentős Koszovóban, a Ferizaj közeli Camp Bondsteel az egyik legnagyobb amerikai katonai bázis Európában. Ezen túlmenően fontos kiemelni azt a helyi percepciót is, hogy az USA-t tartják az egyetlen olyan államnak, amelyik képes lehet és hajlandó is lenne katonailag beavatkozni egy újabb fegyveres konfliktus esetén.

Az USA az államépítés területén a demokrácia, jogállamiság erősítése mellett a koszovói gazdaság és a biztonsági szektor átalakításának is elkötelezett támogatója. 2008–2017 között például Koszovó esetében az összes külföldi működőtőke-befektetés 5–7%-a érkezett Amerikából, szemben a többi nyugat-balkáni állam 1–2%-ával.⁸⁵⁰ (A legjelentősebb gazdasági szereplő a 2010–2019 között autópályát építő Bechtel cég volt, amelynek korrupciós ügyei kapcsán azonban némileg csorbult Amerika – mint „átlátható külföldi hatalom” – nimbusza is.) Láthattuk, hogy a Koszovói Biztonsági Erő haderővé alakítása is elképzelhetetlen lenne az amerikai elvi és anyagi jellegű támogatás hiányában.

Az USA a háborút követően Szerbiát is segítette a demokratikus átalakulás folyamatában és a katonai együttműködések is erősödő tendenciát mutattak. Washington azonban Koszovó státusza kapcsán mindig kiállt a támogató álláspontja mellett a belgrádi vezetéssel szemben.⁸⁵¹ A szerb–koszovói megbékélési folyamatot illetően azonban a tengerentúli nagyhatalom csak 2018 végén lett ismét igazán aktív, amikor a megnövekedett feszültségekre tekintettel Donald

⁸⁴⁹ Szálkai – Baranyi – Szarka (2019): i. m. 299–300. o.

⁸⁵⁰ Az eredetileg a Harvard Egyetem által publikált adatok a forrásként jelzett műben férhetőek hozzá.

⁸⁵¹ Varga Gergely – Molnár Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2021. (Letöltés: 2021. szeptember 10.)

Trump amerikai elnök személyesen küldött leveleket a szerb és a koszovói elnöknek, sürgetve őket, hogy térjenek vissza a tárgyalóasztalhoz. Az USA ettől kezdve ismét kiemelt figyelemmel fordult Koszovó státuszának rendezése felé, ami többek között a két térségi különmegbízott (Matthew Palmer és Richard Grenell) kinevezésében is megmutatkozott. A fejlemények háttérében Oroszország balkáni befolyásának gyengítési szándéka mellett a 2020-as amerikai elnökválasztási kampányra való „muníció-gyűjtés” szándéka is könnyen felfedezhető volt.⁸⁵² A szerb és koszovói vezetők első találkozására Grenell különleges megbízott meghívására 2020. június 27-én Washingtonban került volna sor – ezt azonban, amint azt a Koszovó és Szerbia kapcsolatnak alakulása 2008-tól napjainkig című 6.2. alfejezetben is kifejtettem – meghiúsította a koszovói Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség első vádiratáról szóló közlemény. (Mindez ugyanúgy szolgálhatta Donald Trump elnök amerikai politikai ellenfeleinek érdekeit, mint a Belgrád–Pristina párbeszédben korábban kulcsszerepet betöltő EU-ét. A háttérben húzódó indokok között – a fentiekből kiindulva – felmerülhet a területcserés megoldástól való félelem, vagy akár az SCSPÖ megszüntetését is magába foglaló washingtoni megállapodás lehetősége is.)

Bár 2020 szeptemberében Donald Trump elnök végül elérte, hogy a felek külön-külön aláírják a némileg zavaros tartalmú, az EU érdekeivel nem teljesen harmonizáló washingtoni megállapodásokat, a várt választási győzelem elmaradt, ezt követően pedig a washingtoni megállapodások megvalósítása sem haladt az elképzelések szerint. Az időközben hatalomra került új koszovói politikai elit várhatóan fenntartja kezdeti elutasító álláspontját az abban foglaltakkal szemben.⁸⁵³ A jelentős balkáni tapasztalatokkal rendelkező Joe Biden elnökségével ugyanakkor új remény mutatkozott arra, hogy az ismét a térségre irányuló amerikai figyelemnek köszönhetően, illetve az amerikai és az EU-s törekvések összehangolásával előmozdítható lesz a szerb–koszovói megbékélési folyamat⁸⁵⁴ – ennek azonban 2022 májusában még nincs kézzel fogható eredménye.

Oroszország számára a Nyugat-Balkán elsősorban geostratégiai szempontból – mint az EU sebezhető periferiája – érdekes. A hidegháború lezárását követően, az 1990-es évtized első felének délszláv fegyveres konfliktusaira Oroszország még kevés befolyással volt, Szerbia 1999-es bombázása azonban jelentős feszültséget eredményezett Oroszország és a Nyugat

⁸⁵² Németh Ferenc: *Új korszak a koszovói politikában? A 2019-es koszovói parlamenti választások értékelése*. KKI elemzések E-2019/53. (Letöltés: 2020. június 28.)

⁸⁵³ Bami, Xhorxina: *BIRN Fact-Check: Trump's 'Historic' Kosovo-Serbia Deal Gathering Dust*. (Letöltés: 2021. december 15.)

⁸⁵⁴ Morina, Engjellushe – Tcherneva, Vessela: *How Biden can make a big difference in the Western Balkans*. (Letöltés: 2021. január 30.)

(különösen az USA) között. A jelenlegi orosz vezetés utólag a balkáni békefenntartó missziókban való orosz részvételt is „az ország akkori külpolitikája csődjeként” értékeli, amely kevés gyakorlati hasznot hozott.⁸⁵⁵ Az orosz Balkán-politika 2007 óta egyre agresszívabb – ebben az évben Putyin orosz elnök a G8 csúcstalálkozón is felhívta a figyelmet a nemzetek önrendelkezése elvének egységes alkalmazására.

A Nyugattal szembeni nézeteltérés a koszovói függetlenség egyoldalú kikiáltása kapcsán markánsan felerősödött. Bár Szerbia és Koszovó nem az orosz „Közel-Külföld” része, a státuszkérdés rendezési módja kiemelten fontos Oroszország számára, a posztszovjet térség kisebbségeinek autonómia-tervéseire, illetőleg a precedensteremtésre tekintettel.⁸⁵⁶ (Ezt a kérdést részletesebben a Koszovó, mint precedens című 7.3. alfejezet taglalja.)

A független Koszovó el nem ismerése napjainkig az egyik legfontosabb külpolitikai eszköznek számít Oroszország Balkán-politikájában – a pánszlávizmus, a pravoszláv egyház és az energiapolitika mellett.⁸⁵⁷ Szerbia a maga részéről az elmúlt évtizedekben sikeresen törekedett egyensúly fenntartására Oroszország és a Nyugat között (ezt a stratégiát gyakran „hintapolitikaként” említik). Ennek alapja, hogy az oroszokat fontos történelmi szövetségeseiknek tekintik,⁸⁵⁸ az állam vezetése ugyanakkor célul tűzte ki az EU-csatlakozást is. A reális helyzetértékeléshez érdemes szem előtt tartani, hogy bár a szerb politikusok gyakran hivatkoznak Oroszország és Szerbia „stratégiai partnerségére”, országuk legfontosabb kereskedelmi partnere az EU, az uniós befektetések 2019-ben több mint tízszeresét tették ki Szerbiában Oroszországéinak.⁸⁵⁹ A Koszovó-kérdéssel kapcsolatban Oroszország támogatása (nem mellékes módon az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjaként) különösen azért fontos a szerb politikusok számára, mert még nem állnak készen szembenézni azon „történelmi veszteség” következményeivel, amit Koszovó elismerése jelentene. Mivel azonban tulajdonképpen ez Szerbia EU-integrációjának előfeltétele – amit Oroszország meg kíván akadályozni – a két állam érdekei ezen a ponton – rövid távon legalább is – mindenképp találkoztak.

Az orosz politikusok gyakran hangsúlyozzák, hogy a koszovói rendezésnek az ENSZ BT 1244. sz. határozatán kell alapulnia. Másrészt azonban az elmúlt évek során azt is többször kiemelték, hogy Oroszország kész bármilyen kompromisszumos megoldást támogatni, amelyben Belgrád

⁸⁵⁵ Oroszország szerepvállalása a KFOR misszióban 2003-ig tartott.

⁸⁵⁶ Grolmusz Viola Csilla: *A koszovói konfliktus és Oroszország*. (Letöltés: 2021. december 30.)

⁸⁵⁷ Szálkai – Baranyi – Szarka (2019): i. m. 300. o.

⁸⁵⁸ Az orosz befolyás szempontjából ugyanezen okból szintén kiemelten érintett térség a bosznia-hercegovinai Szerb Köztársaság.

⁸⁵⁹ *EU warns Belgrade over free trade deal with Russia's Eurasia*. (Letöltés: 2019. október 26.)

és Pristina egyetért.⁸⁶⁰ Más kérdés, hogy a gyakorlatban a szerb–koszovói megbékélés milyen befolyással lenne a szerb–oroszl kapcsolatokra. Mint arra már korábban utaltunk, számos értékelés szerint a Balkánt érintő, az elmúlt években megnövekedett amerikai elköteleződés mögött az az elgondolás áll, hogy a Koszovó-kérdés gyors megoldása Oroszország balkáni befolyásának jelentős csökkenésével járna.⁸⁶¹

Oroszország számára a szerb nacionalista érzelmű (állami és nem hivatalos) szereplők támogatása, az ortodox keresztény szolidaritás és önmaga kulcsfontosságú terrorellenes partnerként való beállítása kiváló terepet kínál balkáni pozíciói fenntartására.⁸⁶² Egyes – a Krím orosz annexióját követően született – értékelések az olyan incidenseket, mint például a szerb nacionalista jelképekkel díszített vonat indítását Szerbiából Észak-Koszovóba 2017-ben, a Koszovó elleni orosz–szerb hibrid hadviselés részének tekintik, amelyek akár alapot teremthetnek Belgrád számára a katonai beavatkozásra és a szerb többségű északi területek Szerbiához csatolására.⁸⁶³ A Nyugat ezzel is összefüggésben a kezdetektől gyanakvással szemléli a 2012-ben a szerbiai Nišben alapított, hivatalosan kormányközi humanitárius non-profit szervezetként promotált Orosz–Szerb Humanitárius Központot, amelyet az orosz befolyásolás, titkosszolgálati tevékenység koordinációs központjának tartanak.⁸⁶⁴

A dolgozat véglegesítésének időszakában még nem látható, hogy a 2022. február 24-én kezdődött ukrán–oroszl fegyveres konfliktus hosszú távon milyen befolyással lesz majd a szerb–oroszl kapcsolatokra, illetve a Nyugat-Balkán euroatlanti integrációs folyamataira. Egyes értékelések – különösen a fegyveres konfliktus kirobbanásának kezdeti időszakában nem tartották kizártnak, hogy az ukrainai eseményekkel párhuzamosan – nem utolsó sorban akár orosz hatásra, a nemzetközi erők és figyelem megosztásának céljával – ebben a térségben is kiéleződhetnek az etnikai ellentétek. Ezzel összefüggésben került sor az EUFOR Althea misszió létszámának jelentős emelésére is. Az amerikai külügyminisztérium értékelése szerint a jövőben Oroszország legfontosabb eszközei a balkáni befolyásának fenntartásában a kibertér által kínált lehetőségek, információs műveletek lehetnek, emellett ennek eszközeként

⁸⁶⁰ *Szerbia földgázellátása stabil marad.* (Letöltés: 2019. december 8.)

⁸⁶¹ Gearan, Anne: *Trump dangles Rose Garden treaty moment in quiet peace effort between Serbia and Kosovo.* (Letöltés: 2019. december 16.)

⁸⁶² Varga Gergely – Molnár Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook.* Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2021. (Letöltés: 2021. szeptember 10.)

⁸⁶³ Rotaru, Vasile – Troncotă, Miruna: *The Impact of Hybrid Actions and a Possible 'Ukrainian Scenario' in the Balkans.* (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

⁸⁶⁴ Varga Gergely – Molnár Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook.* Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2021. (Letöltés: 2021. szeptember 10.)

felhasználhatják a térségre jellemző kiterjedt korrupciót, továbbá a fegyverek, katonai eszközök értékesítését is.⁸⁶⁵

Kína Oroszország mellett az ENSZ BT másik olyan állandó tagja, amelyik nem ismeri el Koszovó függetlenségét. Az ázsiai nagyhatalom balkáni jelenléte jelentősen megerősödött az “Egy Övezet – Egy Út” (másképp “Új selyemút”) kezdeményezés 2013-as elindítása óta.⁸⁶⁶ Az azóta eltelt években Kína jelentős érdekeltségekre tett szert a régió kulcsfontosságú iparágai és stratégiai fontosságú infrastruktúra projektekbe fektetett be. Kína fő partnere a Nyugat-Balkánon Szerbia, míg Koszovó nem érintett ezekben a befektetésekből.⁸⁶⁷

A COVID-19 világjárvány kitörésével a két fél gyorsan felismerte e téren is az új lehetőségeket a szerb–kínai együttműködésre. Kína egészségügyi felszereléseket, berendezéseket, majd oltóanyagokat ajánlott fel balkáni szövetségesének, amely így – a sikeres „hintapolitikájának” köszönhetően – lépéselőnyre tett szert a járványkezelésben a régió többi országával szemben. (Belgrád ennek kapcsán is látványosan igyekezett demonstrálni, hogy a koszovói szerbekről sem feledkezett meg.) A világ pedig eközben olyan új fogalmakat ismert meg, mint a „kínai maszkdiplomácia”.⁸⁶⁸

A szerb-barátság mellett a másik ok, amiért Kína vonakodik elismerni Koszovó függetlenségét, az az 1949 óta önálló kormányzattal rendelkező, de Kína által saját területének tekintett Tajvan esetével vont párhuzam.⁸⁶⁹ A Kínai Köztársaságként is ismert Tajvan egyébként röviddel a függetlenség kikiáltását követően elismerte Koszovót, azonban ennek értékéből sokat levon az a tény, hogy maga sem tartozik az ENSZ tagállamai közé.

Ha a Szerbia és Koszovó megbékélési folyamatára gyakorolt hatását vizsgáljuk, lényeges szempont, hogy a kínai politikai és fejlesztési célok ellentétesek lehetnek az EU-éval (súlyos problémák adódhatnak például az átláthatóság, esetleges hitelcsapdák és a környezetvédelem területén)⁸⁷⁰, másrészt azonban a Nyugat-Balkán európai integrációja hosszabb távon Kínának is érdekében áll, ezzel ugyanis a termékei szabadon áramolhatnak az uniós piacra. Törökország – az évszázados oszmán fennhatóság, és ezzel összefüggésben az iszlám vallás okán – szoros kapcsolatokat tart fenn a Nyugat-Balkánnal. Az 1990-es évek balkáni

⁸⁶⁵ Đurđić, Milena: *Zvaničnica Pentagona: Ruska invazija i NATO intervencija se ne mogu izjednačavati.* (Letöltés: 2022. április 10.)

⁸⁶⁶ Ennek deklarált célja, hogy összekösse Ázsiát és Afrikát Európával szárazföldi és tengeri utakkal, annak érdekében, hogy mélyítse a regionális integrációt, elősegítse a kereskedelmet és a gazdasági növekedést.

⁸⁶⁷ Hajdari, Una: *Trump, the EU and the Kosovo conundrum.* (Letöltés: 2019. november 30.)

⁸⁶⁸ Kowalsky, Bartos: China’s Mask Diplomacy in Europe: Seeking Foreign Gratitude and Domestic Stability. *Journal of Current Chinese Affairs*, 50. évf., 2. sz., 2021. 215–219. o.

⁸⁶⁹ Varga Gergely – Molnár Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook.* Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2021. (Letöltés: 2021. szeptember 10.)

⁸⁷⁰ Komócsin Sándor: *Valami rossz készül Magyarország közelében.* (Letöltés: 2019. december 8.)

konfliktusaiban mediátorként igyekezett fellépni, a békefenntartó missziókban is szerepet vállalt. (A KFOR – 2022 májusában körülbelül 300 fős⁸⁷¹ – török kontingense a jelentős török lakossággal rendelkező Prizrenben állomásozik.)

Koszovó politikai-vallási-kulturális és gazdasági szempontból is fontos terep Törökország számára, amely az ezredfordulótól nagy hangsúlyt helyez a „soft power” kapacitás építésre.⁸⁷² A török politikusok gyakran kommunikálják, hogy kiállnak Koszovó függetlensége és területi egysége mellett, támogatják euroatlanti törekvéseit, illetve csatlakozását egyéb nemzetközi szervezetekhez, a koszovói–szerb megbékélés érdekében pedig ösztönzik a Belgrád–Pristina párbeszéd folytatását.⁸⁷³ Itt érdemes megjegyezni, hogy Törökország Szerbiával szintén kiegyensúlyozott kapcsolatokra törekszik,⁸⁷⁴ érdekei az etnikai-kulturális sokszínűség fenntartását és az ebből fakadó előnyök kihasználását diktálják.

A Koszovói Török Demokrata Párt (KDTP⁸⁷⁵) által képviselt koszovói török kisebbségi közösség – a számukra az Alkotmány által biztosított két helynek köszönhetően – állandó parlamenti képvisellel rendelkezik Koszovóban és a második Kurti-kormányban is helyet kaptak, a párt elnökét bízták meg a vidékfejlesztési tárca vezetésével.

2013-ban Koszovó Törökországgal kötötte meg első szabadkereskedelmi megállapodását, amely 2019-ben lépett hatályba. A török vállalatok ma a legjelentősebb koszovói befektetők közé tartoznak.⁸⁷⁶ A Koszovóban jelen lévő számos török vállalat és több mint 600 befektető 10 ezer munkahelyet biztosít az országban.⁸⁷⁷ Amint arra a gazdasági tényezőről szóló 4. fejezetben is rávilágítottam, a közlekedési infrastruktúra fejlesztésében, üzemeltetésében (autópálya, repülőtér) és energetikai területen (energiaelosztás) is kulcsfontosságú szerepet töltenek be.

A török–koszovói gazdasági együttműködésben kiemelt szerepet játszik a Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökség (TIKA⁸⁷⁸), amely 2004 óta több mint 700 projektet valósított meg (ezek között köz- és vallási épületek felújítása, infrastruktúra-projektek egyaránt helyet kaptak). A TIKA – és ezzel Törökország – láthatóságát egyaránt növeli, hogy egyes jótékonyági akciókban is szerepet vállal.⁸⁷⁹

⁸⁷¹ *Contributing nations*. (Letöltés: 2022. május 15.)

⁸⁷² Varga Gergely – Molnár Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2021. (Letöltés: 2021. szeptember 10.)

⁸⁷³ Hamit, Dilara: *'Turkey fully supports Serbia-Kosovo dialogue'*. (Letöltés: 2020. december 30.)

⁸⁷⁴ *Folyamatosan növekszik Törökország balkáni befolyása*. (Letöltés: 2019. december 29.)

⁸⁷⁵ Kosova Demokratik Türk Partisi

⁸⁷⁶ Varga Gergely – Molnár Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2021. (Letöltés: 2021. szeptember 10.)

⁸⁷⁷ Atalay, Alper: *Turkish parliament head receives Kosovo's justice minister*. (Letöltés: 2022. május 15.)

⁸⁷⁸ Türk Isbirligi ve Koordinasyon Idaresi Baskanligi

⁸⁷⁹ *TIKA Distributes Food Aid to Those in Need in Kosovo*. (Letöltés: 2022. május 15.)

A disszertáció katonai tényezőről szóló 5. fejezetében bemutattam, hogy Törökország a védelmi területen is fontos partnere Koszovónak, adományokkal, haditechnikai eszközök eladásával, képzésekkel egyaránt hozzájárul a formálódó nemzeti haderő létrehozásához.

A koszovói háborút követően a balkáni muszlim közösségek kiemelt török figyelmet kaptak. A mecsetek és egyéb vallási emlékhelyek felújítása a közös múlt, a „prosperáló és békés oszmán idők” iránti nosztalgia felébresztésének célját is szolgálta az arra fogékony rétegeknél. (Itt nem szabad megfeledkezni az olyan ellentmondásokról, mint hogy Szkander bég alakja például épp az oszmánok elleni harc, összefogás szimbóluma.)⁸⁸⁰

Az elmúlt évek balkáni török befolyással foglalkozó elemzései rámutatnak, hogy a vallás mind meghatározóbb tényezővé válik a török–balkáni kapcsolatokban. Míg azonban a hidegháborút követően Törökországot épp világi felfogása, a vallás és a politika (iszlám és demokrácia) közötti kapcsolat kezelésének módja miatt tekintették mintának, addig Erdogan elnök tekintélyelvűségének növekedésével a török befolyást mindinkább a biztonságra és stabilitásra potenciálisan veszélyes, az euroatlanti integrációs folyamatot negatívan befolyásoló tényezőként értékelik.⁸⁸¹ Láthattuk, hogy a török vezetés Koszovóra is nyomást helyez annak érdekében, hogy vegye ki a részét a 2016-os sikertelen puccsért felelősnek mondott egykori szövetségesei, a gülenisták üldözésében (ld. 5.4. Egyéb szervezetek alfejezet).⁸⁸² Az ideológiai irányváltást jelzi a koszovói oktatási rendszerben jelentős szerepet betöltő, Fetullah Gülen mozgalomhoz kötődő iskolák bezárása és kiváltása a török állami Maarif Alapítvány által támogatott iskolákkal.⁸⁸³

Az Öböl-menti államok és Irán az 1998–1999-es fegyveres konfliktust megelőzően nem játszottak jelentős szerepet Koszovóban. (Irán esetében figyelemre méltó, hogy míg a konfliktus elején elítélte Szerbiát, később a NATO-t okolta a menekültek magas száma miatt.) A háborút követően azonban a befolyásuk gyorsan nőtt, az Egyesült Arab Emírségek 1200 katonával a KFOR-hoz is hozzájárult, emellett étel-, gyógyszer-, továbbá jelentős mértékű pénzadománnyal segítette Koszovót. A humanitárius tevékenység leple alatt számos közeli jótékonyági-vallási szervezet is érkezett Koszovóba, amelyek az elmúlt bő két évtized alatt közel 800 millió dollárt költöttek el „ideológiailag vezérelt” projektekre, amelyek célja a befolyásuk növelése, illetve az iszlám vallás radikálisabb értelmezésének elterjesztése volt –

⁸⁸⁰ Varga Gergely – Molnár Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2021. (Letöltés: 2021. szeptember 10.)

⁸⁸¹ Buyuk, Hamdi Firat: *Book Unpacks Balkans' 'Love-Hate' Relationship With Turkey*. (Letöltés: 2022. május 15.)

⁸⁸² *Botrányos török akció Koszovóban*. (Letöltés: 2019. december 28.)

⁸⁸³ Varga Gergely – Molnár Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2021. (Letöltés: 2021. szeptember 10.)

kihasználva a gazdasági, kulturális, oktatási és egészségügyi szektorban megvalósuló arab fejlesztéseket. Összességében az Öböl-menti államok gazdasági aktivitása egyelőre nem nagy, de Katar például stabilan jelen van Koszovóban (a Qatar Charity⁸⁸⁴ szervezeten keresztül), Kuvait a szociális jólét, szakképzés területén aktív, a szaúdi érdeklődés pedig az elmúlt években intenzívnek mondható a koszovói befektetési lehetőségek iránt.⁸⁸⁵

Az Öböl-menti államok balkáni befolyásának növekedését kulcsfontosságú tényezőnek tekintik az erőszakos vallási szélsőségeség térnyerésében – ami egyébként egészen a közelmúltig ismeretlen jelenségnek számított Koszovóban.⁸⁸⁶ Ehhez hozzájárul a közel-keleti hadszínterekre távozott, majd onnan hazatért koszovóiak által képviselt kockázat is, aminek kezelése a fiatal állam számára jelentős biztonsági kihívást jelent – és ez a probléma az európai integrációs folyamattal még „közelebb kerülhet” az EU tagállamaihoz is.⁸⁸⁷

KÖVETKEZTETÉSEK

A fejezetben többféle (esetenként valamennyire egymást is átfedő) aspektusból vizsgáltam Koszovó nemzetközi viszonyrendszerét, azzal a céllal, hogy alátámasszam a válságkörzet jelentőségét, nem csak a lokális, hanem a regionális és globális biztonság szempontjából is.

A fiatal állam elismertségét, kétoldalú kapcsolatait néhány jellegzetes példán keresztül vizsgálva igen változatos kép bontakozik ki, amiből az a következtetés vonható le, hogy a kérdést nem érdemes csak „kvantitatív” szempontból vizsgálni, a nemzetközi rendszerbe való integrálódás szempontjából a kapcsolatok minősége, azaz mögöttes tartalma is meghatározó jelentőségű. Az elmúlt években Szerbia és Koszovó is jelentős energiát fektetett az elismertség kapcsán kibontakozott „számháborúba”, miközben ennek eredménye, és végső soron az értelem is megkérdőjelezhető.

A szomszédos országok közül Koszovó és Szerbia, illetve Koszovó és Albánia kapcsolatának alakulását tekintettem át részletesebben. A válságkörzet központi problémáját képező koszovói státuszkérdést a több mint egy évtizede, az EU mentorálásával folytatott Belgrád–Pristina párbeszéd hivatott rendezni, amely a megoldás megtalálását alapvetően a vitás felekre hagyja. Megismerve a folyamat fontosabb mozzanatait azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a felek nem készek és képesek a kompromisszumra, az alapvető érdekkülönbségek miatt az érdemi

⁸⁸⁴ Katari filantrópok által 1992-ben létrehozott nemzetközi civil szervezet, a világ egyik legnagyobb humaintárium és fejlesztési szervezete. Forrás: *About Qatar Charity*. (Letöltés: 2022. május 31.)

⁸⁸⁵ Chrzová, Barbora – Grabovac, Anja – Hála, Martin – Lalić, Jan (szerk.): *Western Balkans at Crossroads. Assessing Influences of Non-Western External Actors*. (Letöltés: 2021. december 30.)

⁸⁸⁶ *External Influence in Extremism and Radicalism*. (Letöltés: 2019. december 28.)

⁸⁸⁷ Szálkai – Baranyi – Szarka (2019): i. m. 288. o.

kérdésekben történő megállapodás rendkívüli kihívást jelent. A 2013–2015 közötti, némi optimizmusra okot adó fejlemények nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, a párbeszéd ezt követően többször is megrekedt, a többszöri újraindítása pedig a mély elkötelezettség helyett sokkal inkább az együttműködés látszatának fenntartására irányuló szándéknak, illetve a külső szereplők nyomásának köszönhető. A régióban és a világban zajló közelmúltbeli fejlemények hatására napjainkban a megbékélés ígérete helyett sokkal inkább a háborús retorika visszatérése érzékelhető a párbeszédben is – ami megerősíti azt, hogy a nemzetközi jelenlét fenntartása Koszovóban a továbbiakban is kulcsfontosságú, illetve időszerűvé teszi, hogy a nemzetközi közösség felülvizsgálja a lehetőségeit a Belgrád és Pristina közötti normalizációs megállapodás mielőbbi kieszközölése érdekében.

A Nagy-Albánia eszme napjainkban sem merült feledésbe, időről-időre hivatkozási alapul szolgál az érintettek (főképp a koszovói albán, albán, valamint szerb politikusok) számára (hol mint vágyott cél, hol mint a legrosszabb forgatókönyv). Az elemzésemben feltárt több rétegű érdekellentétekre, illetve ellenérvekre tekintettel azonban kijelenthető, hogy a közeljövőben a két, többségében albánok lakta állam (illetve esetlegesen egyéb, többségében albánok lakta területek) egyesítése nincs napirenden, fegyveres konfliktus kibontakozása ennek kapcsán nem valószínűsíthető, a térség európai integrációja pedig ezt a kérdést is „rövidre zárná”.

A koszovói válságkörzet problémakörével kapcsolatos nagyhatalmi befolyásolás sajátosságainak feltárása rámutatott arra, hogy a több nagyhatalom/regionális hatalom érdekszférájába, illetőleg azok ütközőzónájába tartozó térségért intenzív küzdelem folyik, amelynek kimenetele nagy jelentőséggel bírhat Európa, ezzel együtt hazánk biztonságára nézve is. A lehetőségek közötti „lavírozás” Szerbia esetében a múltban számos előnnyel járt, az orosz–ukrán konfliktus kapcsán azonban megkérdőjeleződhet ennek fenntarthatósága is.

7. FEJEZET: ÖSSZETETT BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK, A JÖVŐRE VONATKOZÓ FORGATÓKÖNYVEK ÉS A PRECEDENSTEREMTÉS KÉRDÉSE

„Amit erővel elvesznek, az visszatér, amit viszont ajándékba adunk, azt elvesztettük, ezt pedig a szerbek és Szerbia nem bocsáthatja meg.”⁸⁸⁸

Dolgozatom korábbi fejezeteiben a biztonságföldrajzi tényezők szerinti bontásban tártam fel a koszovói válságkörzet aktuális biztonsági helyzetét befolyásoló adottságokat, illetve történéseket. Ebben a fejezetben kísérletet teszek arra, hogy mindezek alapján bemutassam azon összetett kihívásokat, amelyek megválaszolása a szerb/koszovói, illetve koszovói szerb/koszovói albán megbékélésnek, illetve Koszovó önálló államként való működésének a kulcsát jelentheti. (Egyet értve a „nyugati világ” jelentős részével, ez utóbbit megkerülhetetlen feltételnek tartom a tartós béke, biztonság és stabilitás megteremtéséhez.) Ennek jelentősége pedig több szempontból is jócskán túlmutat Koszovó és Szerbia, sőt a Nyugat-Balkán határain. A feltárt kihívások egyenként több biztonságföldrajzi sajátosságra vezethetők vissza, továbbá egymással is összefüggésben állnak. A problémahalmaz összetettsége miatt mindenre kiterjedő áttekintésre, elévülhetetlen tanulságok levonására nem vállalkozhattam. Több éves kutatásom azonban jó alapot teremtett a legfontosabb, legaktuálisabb sajátosságok kiemeléséhez. (A főbb kihívások azonosításához viszonyítási alapként két áttekintő jellegű, aktuális dokumentumot is megvizsgáltam – természetesen figyelemmel azok összeállításának eltérő céljaira. Az egyik Koszovó elfogadás előtt álló Nemzeti Biztonsági Stratégiája,⁸⁸⁹ a másik az Európai Bizottság 2021-es Koszovóról szóló országjelentése⁸⁹⁰.)

A jövőre vonatkozó forгатókönyvekről szóló részben a Koszovó és Szerbia viszonyának normalizálására vonatkozó scenáriókat veszem górcső alá, a 2011 óta folyó, az EU által facilitált tárgyalássorozat keretében, vagy nem hivatalosan ismertté vált elképzelések, illetve néhány megalapozottnak ítélt szakértői értékelés alapján. Ugyanis – egyetértve a nemzetközi közösség megközelítésével – meggyőződésem szerint is az államközi kapcsolatok rendezése, annak módja a leginkább kulcsfontosságú tényező a válságkörzet jövője, illetve biztonsági helyzete szempontjából.

Végül disszertációmát egy, a kutatási időszakban különösen aktuálissá vált, a problémakör egyfajta „elvont globális dimenziójának” tekinthető témakör vizsgálatával zárom, amikor a

⁸⁸⁸ Részlet Irinej egykori szerb ortodox pátriárka a szerb televíziónak adott nyilatkozatából. Forrás: *A szerb ortodox egyházi vezetők nem adják egykönnyen Koszovót.* (Letöltés: 2022. április 2.)

⁸⁸⁹ *Kosovo Security Strategy* (nyilvános konzultációra bocsátott változat, 2022 április). (Letöltés: 2022. április 30.)

⁸⁹⁰ European Commission: *Kosovo Report 2021.* (Letöltés: 2021. december 20.)

„Koszovó, mint precedens” témakört elemzem. Meggyőződésem, hogy a koszovói rendezés előmozdításának esetleges „ösztönzése” során a nyugati hatalmaknak – a múlt tapasztalataiból okulva – erre a szempontra is figyelemmel kell lenniük.

7.1. ÖSSZETETT BIZTONSÁGI KIHÍVÁSOK

Az egyes biztonságföldrajzi tényezők mélyrehatóbb vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy a koszovói válságkörzet jelenlegi biztonsági kihívásainak egy jelentős része közvetlenül visszavezethető az 1990-es években fegyveres konfliktussá eszkalálódó állapotig, az akkori problémáig (ami jelzi, hogy azokra érdemi megoldás mindmáig nem született), míg más részüket maga a fegyveres konfliktus és az abból következő események generálták (ld. az állam belső problémái és a megoldatlan regionális viták). Természetesen a globális fenyegetések/transznacionális kihívások sem hagyhatók figyelmen kívül, tekintettel arra is, hogy ezek hatását nagyban befolyásolhatják a helyi adottságok.

A legnyilvánvalóbb és mindennek az alapját képező kihívást – amely nem véletlenül áll több mint két évtizede a nemzetközi közösség rendezési törekvéseinek középpontjában – Koszovó rendezetlen státusza jelenti. Az ENSZ máig Szerbia autonóm tartományaként ismeri el a területet, ami Koszovó külkapcsolatait, külpolitikai mozgásterét jelentősen befolyásolja. Szerbia és Koszovó között állandó feszültségforrást jelentenek utóbbi legitimitás növelésére irányuló lépései, míg előbbi ennek megakadályozásában érdekelt. Bár Szerbia valamennyi koszovói szerb védelmezőjeként igyekszik beállítani magát, a legintenzívebb erőfeszítések Észak-Koszovó „megtartásáért”/visszaszerzéséért folynak (amely gazdasági szempontból épp Koszovó legértékesebb területe, ugyanakkor a koszovói szerbek kevesebb mint fele él itt). Az adminisztratív határvonalnak nem csak az észak-koszovói, hanem az azon kívül eső szakasza is gyakori helyszíne különféle, például az integritás megsértésével, vagy illegális tevékenységekkel kapcsolatos incidenseknek.

Hagyományos (szerb) katonai támadást napjainkban még az elfogadás előtt álló koszovói Nemzeti Biztonsági Stratégia sem valószínűsít, számos más elemzéssel együtt azonban élénk hibrid tevékenységről ad számot (titkosszolgálatok jelenléte, dezinformálás, kibertámadások stb.), amelyek célja Koszovó szuverenitásának gyengítése, integritásának és nemzetközi szubjektivitásának megsértése.⁸⁹¹ Bár ennek esélyét általában rendkívül alacsonyra becsülik, a „koszovói szerb civilek védelme érdekében” bármilyen kis terület Szerbia általi elfoglalása

⁸⁹¹ *Kosovo Security Strategy* (nyilvános konzultációra bocsátott változat, 2022 április). (Letöltés: 2022. április 30.)

súlyos dilemmát okozna a nemzetközi erőknek is. A fegyveres beavatkozás ugyanis a konfliktus eszkalálódásához, a be nem avatkozás pedig hitelvesztéshez vezetne.⁸⁹²

A 2021 ősztől egyre erősödő háborús retorika miatt a térség a nemzetközi közösség részéről kiemelt figyelmet érdemel. Szerbia rendszeresen demonstrálja feszült helyzetekben az ABL mentén a katonai eszközeit és képességeit, míg Koszovó a nemzetközi közösség által meghatározott utat megkerülve – de jelentős nyugati segítséggel – építi a saját haderejét és az új Crnusha-hegyi katonai bázissal szintén „elmegy a határig”. Bár nemzeti haderejét hangsúlyozottan védelmi szempontokat szem előtt tartva alakítja ki, ez is hivatkozási alapot teremt Szerbia számára a fokozott fegyverkezésre (a koszovói Nemzeti Biztonsági Stratégia a „biztonsági dilemma”⁸⁹³ fogalmat is említi Szerbia fokozódó militarizációjával kapcsolatban). Szerbia a párhuzamos struktúrák fenntartásával, a „monopolhelyzetbe segített” Szerb Lista párt hathatós támogatásával hatékonyan akadályozza Észak-Koszovó integrációját és a koszovói szerb–koszovói albán párbeszéd elindulását. Koszovói számítások szerint 2021-ben különféle jogcímeken Szerbia csaknem 92 millió eurót különített el a csak névleg megszüntetett párhuzamos struktúrák támogatására, a Szerb Községek Közösségét/Szövetségét pedig várakozásaik szerint ezekhez hasonlóan alkalmaznák.⁸⁹⁴ A másik oldalról figyelemre méltóak a jelenlegi pristinai vezetés azon próbálkozásai is, amelyekkel – a Koszovói Biztonsági Erő észak-koszovói alkalmazásának korlátaira tekintettel – rendszeresen a különleges rendőri erők segítségével demonstrálja jogérvényesítő képességét északon (olyan, a nemzetközi közösség előtt is védhető cél fedésében, mint pl. a csempészet elleni küzdelem).

A rendezetlen státusz mellett kiemelten fontos probléma, hogy a háborút követően nem rendezték megnyugtatóan sem a háborús bűntettek, sem az eltűnt személyek ügyét. Előbbinek fő oka, hogy a feltételezett vagy akár jogerős büntetést is kapott háborús bűnösöket a hazájukban sokan ma is nemzeti hősként tisztelik (kérdéses, hogy Koszovóban ezen mennyiben képes változtatni adott esetben a hágai Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség elmarasztaló ítélete.)⁸⁹⁵ Az eltűnt személyek,⁸⁹⁶ a még nem ismert tömegsírokra vonatkozó adatok cseréjének igen érzékeny ügye csak nemrégiben került a kétoldalú tárgyalások

⁸⁹² Kuczyński, Grzegorz: *Russia's Hybrid Warfare in the Western Balkans*. (Letöltés: 2021. október 14.)

⁸⁹³ A John H. Herz német gondolkodó által 1950-ben bevezetett fogalom szerint a fenyegetettség-érzet miatti fokozott felkészülés a védekezésre visszahat a másik fél fenyegetettség-érzetére, ami az erejének fokozott növeléséhez vezet, tulajdonképpen beindítva ezzel egy fegyverkezési spirált. Forrás: Herz, John H.: *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*. (Letöltés: 2022. május 20.)

⁸⁹⁴ *Milionat e Serbisë për fuqizimin e strukturave paralele në Kosovë*. (Letöltés: 2021. július 15.)

⁸⁹⁵ A dolgozat lezárásakor egyedül a veteránszervezet vezetőinek ügyében született első fokon elmarasztaló ítélet, őket azonban nem „klasszikus háborús/emberiesség elleni bűntettek” miatt vonták eljárás alá.

⁸⁹⁶ Napjainkban még több mint 1600 személy sorsa ismeretlen, akik között koszovói szerbek, albánok és egyéb etnikumúak is találhatóak. A SCSPÓ által folytatott eljárások a tekintetben is figyelemre méltóak, hogy megerősíthetik az albán etnikumon belüli egykori – politikai motivációjú – leszámolások megtörténtét.

középpontjába. Az erkölcsileg, illetve az egyén szempontjából rendkívül fontos témakör azonban veszélyes terep, lehetséges, hogy az átpolitizálódása rövid távon épp a szerb–albán megbékélés, illetőleg az ezt célzó tárgyalások előrehaladása ellen hat. (Figyelembe kell venni ugyanakkor az időfaktort is: a kérdés leginkább a még élő hozzátartozók számára fontos.)

Egy esetleges újabb konfliktus esélyeit vizsgálva más szempontból is lényeges az időfaktor: a koszovói háború során harci tapasztalatot szerzett, akkoriban 20–30 éves gerillák ma a 40-es, 50-es éveikben járnak, tehát tudásukat/tapasztalatukat adott esetben még képesek kamatoztatni. Bár a Háborús Veteránok Szövetsége az elmúlt években leginkább a veteránnyugdíjakkal kapcsolatos visszaélések, illetve legfeljebb kisebb tüntetések kapcsán adott hírt magáról, a mozgósítási képességükben rejlő kockázatot veszélyes lenne elbagatellizálni. Különösen, mivel a térségben „kulturális sajátosságként”, és az egykori háború következtében (a demilitarizálás ellenére is) számos lőfegyver van továbbra is magánkézben. Súlyosabb zavargásokra azonban jelenleg elsősorban akkor lehet számítani, ha az egykori gerillavezetők ügyében elmarasztaló ítélet születik Hágában.

A Belgrád és Pristina közötti feszültségek Koszovón belül a – jelentős részben mesterségesen előidézett – etnikai-vallási incidensekben képződnek le. Ezek értelemszerűen elsősorban az „etnikai határvonalak” mentén jellemzők – különösen az etnikailag megosztott Mitrovicában, és az Ibartól délre található enklávékban. A nemzetközi közösség multikulturális társadalom megteremtésére irányuló törekvései értékelésem szerint látványos kudarcot vallottak, ami a szerb kisebbségi közösség esetében a leglátványosabb, de más kisebbségek esetében is jellemző. Bár az Alkotmány utóbbiak politikai képviselőit is szavatolja, a választások idején könnyen tetten érhető, hogy az albán és szerb pártok hogyan használják ki ezeket saját politikai érdekeik mentén.

A szerb kormány Koszovó és Metóhia-ügyi Irodájának honlapján tételesen megtalálható az elmúlt időszakban történt, koszovói szerbek ellen irányuló atrocitások listája.⁸⁹⁷ Ez is alátámasztja, hogy a szerb–albán konfliktus vallási dimenziója máig megmaradt – a vallási ünnepek, események napjainkban is kiemelten érzékeny időszaknak számítanak e tekintetben –, amit a Szerb Ortodox Egyház politikai elkötelezettsége⁸⁹⁸ is erősít. Az Európai Bizottság 2021-es Koszovóról szóló jelentése is megállapítja, hogy a koszovói szerb kisebbségi közösség elleni támadások száma növekvő tendenciát mutat, különösen az Ibar folyótól délre eső területeken. Ezek a kisebb vagyon elleni bűncselekményektől a fizikai sérülést okozó támadásokon keresztül a vallási emlékhelyek ellen irányuló fosztogatásig, vandalizmusig

⁸⁹⁷ *Ethnically motivated incidents in Kosovo and Metohija, 2021/2022.* (Letöltés: 2022. május 31.)

⁸⁹⁸ Ld. jelen fejezet mottóját is.

terjednek.⁸⁹⁹ Figyelemre méltó, hogy a Koszovói Rendőrség szintén nyilvántartja a vallási (szerb ortodox és iszlám) emlékhelyek elleni incidenseket, azonban például 2020-ban valamennyi támadást gazdasági indíttatásúnak értékelt.⁹⁰⁰ (A tények ehhez hasonló, ellentétes interpretációja nem ritka jelenség, ami nemzetközi dimenzióban is megjelenik.)

Egy 2021-es tanulmány szerint „a koszovói szerb–koszovói albán kapcsolatokat túszul ejtették a szerb–koszovói államközi kapcsolatokat”. Bár a jelenlegi kormányzat részéről meglenne a szándék a belső párbeszédre (sokkal inkább, mint az államközire), az etnikailag-vallásilag-nyelvileg-kulturálisan megosztott, régóta „párhuzamos életet élő” lakosság egymáshoz való közelítése különösen nagy kihívást jelent. Jó lehetőség lenne erre például a fiatalok részére történő nyelvoktatás (hiszen egyre kevesebben beszélnek egyidejűleg az albán és a szerb nyelvet), sokszor azonban az érintetteket ettől a saját családjuk tartja vissza. Ahogyan a biztonsági szervezetek példáján láthattuk, Belgrád aktívan akadályozza a kisebbségek bevonását a koszovói intézmények tevékenységébe. Ilyen körülmények között a „koszovár identitás” erősítése is lehetetlen. Az egyének szándéka az – adott esetben felülről is ösztönzött – társadalmi nyomással szemben nem elegendő. Az integrációra irányuló hajlandóságot azonban minden bizonnyal pozitívan befolyásolná a Szerbia és Koszovó közötti „végleges megállapodás”.⁹⁰¹

A Koszovói Köztársaság belső működésének elégtelensége, a számos negatív társadalmi és gazdasági folyamat ugyanakkor – értékelésem szerint – csak részben vezethető vissza a Szerbiával való megállapodás hiányára. Azokért jelentős felelősség terheli a háborút követően több mint két évtizedig hatalmon lévő koszovói politikai elitet⁹⁰² is, amely a szűkös forrásokat saját maga anyagi gyarapodására használta, olyan viszonyokat alakítva ki, amely kimeríti a „state capture”, azaz az állam foglyul ejtésének⁹⁰³ definícióját. Az egymással rivalizáló politikai csoportok okolhatók az állandó belpolitikai instabilitásért, valamint azért is, hogy a Szerbiával való párbeszéd során sem voltak képesek egységes álláspontot kialakítani.

Láthattuk, hogy az egykori UÇK gerilláihoz a nemzetközi közösség (annak alapvetően a koszovói albánok pártját fogó része is) a kezdetektől gyanakvással viszonyult. Azonban, mivel a koszovói rendezésben alapvetően partnernek tekintette őket, ezért a feltételezett háborús,

⁸⁹⁹ European Commission: *Kosovo Report 2021*. (Letöltés: 2021. december 20.)

⁹⁰⁰ Morina van Uijtregt, Die: *57 Incidents against Religious Sites in Kosovo in 2020, US State Department Reports*. (Letöltés: 2022. május 31.)

⁹⁰¹ Luitjens-Tol, Marije Renate: *The importance of an internal dialogue on Kosovo Serb integration*. (Letöltés: 2021. január 10.)

⁹⁰² Értve ezalatt a gerillákból lett elitet és a Rugova-féle politikai irányzathoz tartozó politikusokat egyaránt.

⁹⁰³ Az „állam foglyul ejtése” olyan helyzetekre értendő, amikor a klientelizmus eredményeképp, a tisztviselők – a nekik nyújtott „előnyök” fejében – egyes gazdag egyének vagy csoportok érdekeit képviselik az állam érdekei helyett. Forrás: *Freedom in the World. Kosovo*. (Letöltés: 2022. május 30.)

emberiesség elleni és egyéb bűntetteik kivizsgálása nem jelentett prioritást (az ICTY a fennállása alatt mindössze két koszovói albánt ítelt el). Carla Del Ponte egykori hágai főügyész 2008-as életrajza azonban e téren fordulatot hozott. Ebben a „büntetlenség kultúrájáról” számolt be Koszovó kapcsán. Állítása szerint, bár komoly bizonyítékok álltak rendelkezésre az UÇK felelősségéről a koszovói háborút követő agresszióhullámért (és az illegális szervkereskedelemmel kapcsolatban is⁹⁰⁴), az ENSZ koszovói missziója hátráltatta az ellenük irányuló nyomozást. Kiemelte továbbá azokat a kulturális sajátosságokat, amely visszatartja a koszovói albánokat attól, hogy egymás ellen valljanak, valamint rámutatott a tanúvédelem hiányosságaira, illetve nehézségeire is.⁹⁰⁵ Del Ponte ezzel egy olyan folyamatot indított meg, amely a koszovói Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség felállításához vezetett, és ez napjainkra jelentős változásokat eredményezett a belpolitikában.

2010-ben, Hashim Thaçi miniszterelnökké választásának napján láttak először napvilágot a világsajtóban azok a hírek, miszerint Dick Marty, az Európa Tanács jelentéstevője egy *Embertelen bánásmód és emberi szervek tiltott kereskedelme Koszovóban*⁹⁰⁶ címet viselő dokumentumban megerősítette Del Ponte vádjait⁹⁰⁷ – magát Thaçi-t pedig a koszovói szervezett bűnözés fejeként nevezte meg.

2011-ben az EULEX-misszió egy különleges nyomozócsoportot állított fel a Marty-jelentésben foglalt, illetve azokhoz kapcsolódó vádak kivizsgálására – ami minden bizonnyal fontos mozzanat volt a Belgrád–Pristina párbeszéd érdemi megkezdése szempontjából is. 2014-ben a nyomozócsoport bejelentette, hogy elegendő bizonyíték áll rendelkezésre a vádak alátámasztására. Az ügyek kivizsgálására és a tanúk biztonságának szavatolására azonban a koszovói igazságszolgáltatási rendszert nem találták megfelelőnek, ezért egy különleges igazságszolgáltatási intézmény felállításáról állapodtak meg a koszovói elnökkel. A koszovói parlament 2015. augusztus 3-án fogadta el a Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészségről (SCSPO) szóló, 05/L-053 számú törvényt, egyúttal módosította az alkotmányt, az SCSPO-ról szóló 162. cikkel.⁹⁰⁸ Az SCSPO Hágában kapott helyet. Kamarái kizárólag nemzetközi bírókkal dolgoznak, ám eljárásukkal beépülnek az adott fokú és jellegű koszovói igazságszolgáltatási struktúrába, és azok gyakorlatát is figyelembe kell venniük. (Az intézmény

⁹⁰⁴ A foglyok értékesítésre kerülő szerveit állítólag egy, az albániai Burrel-től 20 kilométernyire található „sárga házban” távolították el, amely az idők során az UÇK rémtetteinek egyfajta szimbólumává vált.

⁹⁰⁵ Del Ponte – Sudetic (2008): i. m. 229–248.

⁹⁰⁶ Marty, Dick: *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*. (Letöltés: 2017. szeptember 20.)

⁹⁰⁷ A foglyok értékesítésre kerülő szerveit állítólag egy, az albániai Burrel-től 20 kilométernyire található „sárga házban” távolították el, amely az idők során az UÇK rémtetteinek egyfajta szimbólumává vált.

⁹⁰⁸ *Specialist Chambers. Background*. (Letöltés: 2020. december 8.)

időben 1998. január 1. és 2000. december 31. közötti büntetteket jogosult kivizsgálni, szemben az ICTY-jal, amely csak a háború időszakában elkövetett büntetteket vizsgálhatta.)⁹⁰⁹ Az UÇK veteránjai a kezdetektől elfogultsággal vádolták az SCSPPO-t, amiért az csak a koszovói albánok által elkövetett büntettekre fókuszál. Emellett – bár az intézmény egyéni felelősséget vizsgál – gyakran éri az a vád, hogy a felszabadító háború és az UÇK alapvető értékeit kérdőjelezi meg.⁹¹⁰ A dolgozat korábbi fejezeteiben láthattuk, hogy az intézmény az érdemi működését a koszovói–szerb kapcsolatok mélypontján, 2018 decemberében kezdte meg, mintegy reagálva a haderő felállításáról szóló egyoldalú döntésre.⁹¹¹ A büntetvámok ügyében a nemzetközi közösség akaratának ellenszegülő Haradinaj 2019. júliusi lemondása is a szervezet idézésének volt köszönhető. A Thaçi és társai ellen készülő vádirat híre szintén olyan időzítéssel látott napvilágot, amely – az USA-val szemben – az EU számára járt kedvező következményekkel. Mindez 2020 novemberében a koszovói politikai élet több prominens alakjának egyidejű távozásához vezetett, lehetővé téve a politikai elítváltást.⁹¹² Ezek alapján úgy vélem, az SCSPPO a deklarált célja, az „átmeneti igazságszolgáltatás” mellett az EU számára a gerillák féken tartásának eszközéül is szolgál(t) – továbbá az EU és az USA rivalizálásában is szerepet kapott. Működése jelentősen hozzájárult a háború óta bebetonozott koszovói politikai struktúrák megbontásához.

A Thaçi és társai ügy vádirata szerint a négy érintett „szervezett bűnözés jegyeit mutató szövetsége”⁹¹³ azzal a céllal jött létre, hogy Koszovó egész területe felett megszerezzék az irányítást. A 10 vádpontban összegzett büntetteket⁹¹⁴ 1998 márciusa és 1999 szeptembere között, Koszovó-szerte számos helyszínen, valamint Észak-Albániában, egy kiterjedt és tervszerű támadás részeként, olyan (civil, illetve a háborús cselekményekben részt nem vállaló) személyek (köztük koszovói albánok!) ellen követték el, akikről tudták, vagy feltételezték, hogy nem támogatják az UÇK-t, illetve később Koszovó Ideiglenes Kormányát.⁹¹⁵ A per kimenetelének tétje óriási – és nem csak a lehetséges utcai demonstrációk miatt. Koszovó számára ugyanis jelentősen nehezítené a nemzetközi elismertség növelését, ha megerősítésre

⁹⁰⁹ Kovács Péter: *Nemzetközi büntetőbíráskodás*. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Letöltés: 2020. december 10.)

⁹¹⁰ Haxhijaj, Serbeze: *Kosovo Ex-Guerrillas Vow Protests Against President Thaçi's Indictment*. (Letöltés: 2020. december 12.)

⁹¹¹ Morina, Die: *Kosovo: First Guerrilla Commanders Called to The Hague*. (Letöltés: 2020. december 9.)

⁹¹² A két egyéni vádlott ügye kevésbé nagy jelentőségű. A Háborús Veteránok Szervezete vezetőinek esete pedig különleges, hiszen őket nem háborús büntettekkel, hanem minősített bírósági adatok kiszivárogtatásával vádolják.

⁹¹³ Joint Criminal Enterprise

⁹¹⁴ A szervkereskedelem nem szerepel a vádak között.

⁹¹⁵ *Annex 3 to submission of corrected and public redacted versions of confirmed indictment and related requests*. (Letöltés: 2020. december 12.)

kerülne a „maffiaállamról” szóló narratíva. (Ami természetesen a gerillák mellett kiálló nyugati világ számára is kudarcot jelentene.)

Az új (legitimitását már nem a koszovói háborúból levezető) politikai elit emblemikus pártja, az Önrendelkezésért Mozgalom hatalomra kerülése korábban nem tapasztalt politikai stabilitást eredményezett Koszovóban. (Azzal együtt, hogy 2021-ben a köztársasági elnöki pozíciót is a LVV szövetségese, Vjosa Osmani szerezte meg.) A LVV sikeréhez egyértelműen a lakosság jelentős részének korábbi elitből való kiábrándulása vezetett. Politikai kampányuk hívó szavai a „korrupció, nepotizmus, szervezett bűnözés elleni küzdelem” ezért könnyen célba értek. A második Kurti-kormány első évének legfigyelemreméltóbb sikerei valóban a korrupció elleni küzdelemhez kötődnek: a miniszterelnök közlése szerint ebben az időszakban 12 000 személyt tartóztattak le ilyen ügyek kapcsán, köztük 270 állami tisztviselőt.⁹¹⁶ Az elért eredmények a Transparency International korrupciós mutatóiban is tükröződnek: egy év alatt Koszovó 17 helyet javított a helyezésén.⁹¹⁷ (A kedvező belpolitikai fordulatként értékelhető hatalmváltás a külpolitika szempontjából már kevésbé egyértelműen pozitív: a nemzetközi közösség befolyását már nevében is elutasító vezető kormánypárt ugyanis új alapokra helyezte a párbeszédet, az önálló államiságot demonstrálni hivatott viszonyossági intézkedések pedig már több alkalommal a biztonsági helyzet gyors romlához vezettek.)

A korrupció, nepotizmus és a szervezett bűnözés egymással is összefüggő, kiemelten káros jelenségek, amelyek mindegyikére igaz, hogy veszélyeztetik a jogállamiságot, a demokráciát és az emberi jogokat, negatív hatással vannak a szabad versenyre és a gazdasági fejlődésre, továbbá morális szempontból is aggályosak.⁹¹⁸ Illegális jellegükből adódóan kutatásuk lehetőségei ugyanakkor meglehetősen korlátozottak.

A nepotizmus egyrészt rontja az állami intézmények „szakmaiságát” (hiszen a kinevezések nem a hozzáértés, képességek alapján történnek), másrészt garantálja a tisztségviselők politikai befolyásoltságát.⁹¹⁹ A koszovói társadalom jellegzetességeinek (klánok, családok jelentősége) ismeretében megállapítható, hogy a jelenség elterjedtsége kulturális sajátosságokkal (és a korlátozott lehetőségekkel) is összefügg.

A szervezett bűnözés már – részben – a transznacionális kihívások közé tartozik. Koszovó nemzetközi szervezett bűnözésben játszott meghatározó szerepének kialakulásában számos

⁹¹⁶ Popović, Sofija: *Council of Europe membership: A good opportunity for improving human rights in Kosovo?* (Letöltés: 2022. május 31.)

⁹¹⁷ Isufi, Antigone: *Kosovo's Rise in Transparency's Corruption Index Welcomed.* (Letöltés: 2022. május 31.)

⁹¹⁸ Popović, Sofija: *Council of Europe membership: A good opportunity for improving human rights in Kosovo?* (Letöltés: 2022. május 31.)

⁹¹⁹ European Commission: *Kosovo Report 2021.* (Letöltés: 2021. december 20.)

tényező közrejátszott. Földrajzi fekvése már a történelem kezdetétől fontos kereskedelmi csomóponttá tette. A gazdasági elmaradottság, később a háborús szükség ugyanakkor kedvezett az illegális tevékenységeknek, csakúgy, mint a rendezetlen státusz, a vitatott határok és – ismét – az albán kulturális sajátosságok. A „törvényen kívüli területnek” számító Észak-Koszovó különösen kedvező feltételeket kínál például a jövedéki termékek, fegyverek, emberek, haszonállatok és drogok illegális kereskedelméhez,⁹²⁰ továbbá a számítógépes, valamint pénzügyi bűnözéshez is.⁹²¹ (Sajátos módon a különböző etnikumok együttműködése az illegális tevékenységek esetében „példa értékűen” megvalósul.)

A szervezett bűnözés és a politika összefonódásainak természetét jól példázza Milan Radoičić és Zvonko Veselinović üzletemberek esete, akiket az észak-koszovói szervezett bűnözői körök fejének tartanak, előbbi nem mellesleg a belgrádi befolyás kulcsát jelentő Szerb Lista párt alelnöke. Miközben egyes koszovói albán politikai körökkel is ismert az együttműködésük, őket teszik felelőssé a néhai Oliver Ivanović mérsékelt koszovói szerb politikus meggyilkolásáért. Miközben Belgrád kiáll ártatlanságuk mellett, új fordulatként az USA is határozottan állást foglalt velük kapcsolatban azzal, hogy 2021 decemberében szankciós listára helyezte őket, 12 további koszovói szerbvel együtt.⁹²²

A szervezett bűnözés elleni küzdelem szempontjából jelentős hátráltató tényező, hogy Koszovó Interpol-tagsága – a sikeres szerb lobbikövetkeztében – máig várat magára. A Koszovói Rendőrség és az Europol között 2020-ban és 2021-ben kötött munkamegállapodások azonban utóbbi szervezettel mára lehetővé teszik a biztonságos információcserét és az összekötő tisztek cseréjét.⁹²³ (Friss fejleményként 2022 május közepén Koszovó – Oroszország kizárását követően – hivatalos kérelmet nyújtott be az Európa Tanácshoz való csatlakozásra, ami Szerbia számára nehéz helyzetet idézett elő. Tiltakozása ugyanis visszatetszést kelthet, mivel a tagságból eredő kötelezettségek elviekben a koszovói szerb kisebbség helyzetére is pozitív hatással lehetnének.⁹²⁴)

⁹²⁰ A Marty-jelentés óta Koszovóra stigmaként nehezedő szervkereskedelem központi jelentőségét azonban az egykori gerillák pereihöz készült vádiratok nem erősítették meg.

⁹²¹ *Kosovo Security Strategy* (nyilvános konzultációra bocsátott változat, 2022 április). (Letöltés: 2022. április 30.)

⁹²² Stojanovic, Milica – Jeremic, Ivana – Isufi, Perparim: *Kosovo Serbs Close to Serbia's Rulers Join US Blacklist*. (Letöltés: 2021. december 30.)

⁹²³ *Kosovo Security Strategy* (nyilvános konzultációra bocsátott változat, 2022 április). (Letöltés: 2022. április 30.)

⁹²⁴ Popović, Sofija: *Council of Europe membership: A good opportunity for improving human rights in Kosovo?* (Letöltés: 2022. május 31.)

A nyugat-balkáni szervezett bűnözés egyes ágazatainak jelenlegi trendjeiről, összefüggéseiről jellemző képet kaphatunk az ember-, és drogkereskedelem, valamint pénzmosás példáján keresztül.⁹²⁵

Az emberkereskedelemnek a kilátástalan társadalmi és gazdasági körülmények következtében nagy „hagyományai” vannak a térségben. Ezen túlmenően azonban 2015-től a „balkáni útvonal” – amely korábban „csak” a heroincsempészet fő útvonalát jelentette – a Nyugat-Európába tartó háborús menekültek és gazdasági migránsok egyik jelentős útvonalává is vált. Koszovón az útvonal egyik alternatív ága halad keresztül. Az érintettek általában Albánia (kisebb mértékben Észak-Macedónia) felől lépnek be az országba, a déli határtól jellemzően taxival érkeznek a négy fogadó központ egyikébe. A legtöbben nem sokáig maradnak, általában Mitrovicán keresztül, Szerbia felé hagyják el az országot. Kiszolgálásukra kész iparág épült, az embercsempészek napjainkban már különféle „csomagkedvezményeket” is kínálnak a migránsok számára. Az embercsempészet biztonságra gyakorolt káros hatásait fokozza, hogy természetesen egyéb bűntettek is társulnak hozzá, például rablás, erőszak, prostitúció.⁹²⁶ (A 65. ábra a migrációval kapcsolatos térbeli jellegzetességeket mutatja be a Balkánon.)

Koszovó természetesen nem számít vonzó célországnak. Az állam területére belépő migránsok száma is nagyságrendileg kevesebb a legtöbb nyugat-balkáni országénál (2022 első negyedében mindössze 148 volt). Mindez annak ellenére így van, hogy az 1990-es évek végi saját tapasztalatokra, valamint a nemzetközi közösségnek imponálandó, a pristinai vezetés minden adandó alkalommal igyekszik segítséget ajánlani a bajbajutottaknak, ld. 2021-ben az afganisztáni kimenekítettek ideiglenes befogadását,⁹²⁷ vagy 2022-ben az 5000 ukrán menekült⁹²⁸, illetve 20 ukrán újságíró befogadására, illetve ellátására irányuló felajánlást.⁹²⁹

A tágan értelmezett migrációval kapcsolatos kihívásokra a 2021 októberében elfogadott, ötéves időszakra vonatkozó új koszovói szakterületi stratégia hivatott válaszokkal szolgálni.⁹³⁰ Az EU

⁹²⁵ Ezeket az egyébként igen nehezen kutatható témaköröket vizsgálta a jelen rész készítéséhez alapul szolgáló, 2021-ben megjelent, számos szervezet együttműködésében készült tanulmány. Forrás: Global Initiative Against Transnational Organized Crime: *Spot Prices. Analyzing flows of people, drugs and money in the Western Balkans.* (Letöltés: 2021. június 2.)

⁹²⁶ Global Initiative Against Transnational Organized Crime: *Spot Prices. Analyzing flows of people, drugs and money in the Western Balkans.* (Letöltés: 2021. június 2.)

⁹²⁷ A 2021 augusztusi afganisztáni tálib hatalomátvételt követően Koszovó vállalta, hogy legfeljebb 2000, korábban a szövetséges országoknak dolgozó afgán személyt ideiglenesen (legalább egy év időtartamra) befogad, ameddig nem születik döntés azok USA-ba, vagy egyéb „harmadik országba” történő továbbszállításáról. Forrás: *DASH-i konfirmation se disa afganëve në Kosovë u është refuzuar hyrja në SHBA.* (Letöltés: 2022. május 30.)

⁹²⁸ Az első hónapban mindössze két ukrán nő és gyermekeik vették igénybe a felajánlást.

⁹²⁹ Balkans Migration and Displacement Hub: *Refugees and Migrants at the Western Balkans Route. Regional Overview January-March 2022.* (Letöltés: 2022. május 31.)

⁹³⁰ Republic of Kosovo, Ministry of Internal Affairs: *Strategy on Migration 2021-2025.* (Letöltés: 2022. május 30.)

vízumliberalizációval kapcsolatos, sokat emlegetett üres ígéreteit érdemes annak fényében is vizsgálni, hogy a jelenleg ebből adódóan legelszigeteltebb nyugat-balkáni országnak számító Koszovó lakosságának igen jelentős része jelenleg is külföldön keresi a boldogulását. A folyamat fő kerékkötőjének számító Franciaország és Hollandia egy esetleges újabb koszovói migrációs hullámmal kapcsolatos féleleme tehát nem alaptalan.

A drogkereskedelem balkáni útvonalait vizsgálva (ld. 66. ábra) szintén kirajzolódnak bizonyos földrajzi jellegzetességek.

Koszovó láthatóan fontos tranzitország mind a keletről nyugatra áramló heroin, mind a jellemzően Latin-Amerikából tengeri úton érkező, nyugatról kelet felé tartó kokain szempontjából. A kannabisz főleg Észak-Macedónia, valamint Albánia felől érkezik (előbbi helyen orvosi célra legális a termesztése). Mennyiségileg a heroin és a kannabisz csempészet a legjelentősebb, de a kokain és szintetikus drogok is feljövőben vannak. A rendelkezésre álló információk szerint az egyes territóriumok etnikailag homogén bűnözői csoportok felügyelete alatt állnak, ennek ellenére a csoportok között nem jellemzők az etnikai alapú konfliktusok.

A Balkánon a drogcsempészet egyes becslések szerint milliárd eurós üzlet, ami nyilvánvalóan nem működhetne az állami struktúrákkal való összejátszás nélkül. A pénz egy részét általában visszaforgatják más illegális üzletekbe, illetve korrupcióra, vesztegetésekre fordítják (ideértve a politikai pártok finanszírozását is), míg más részét különféle pénzmosási technikákkal alakítják legálissá. Erre a legmegfelelőbbek a nagy költségigényű vállalkozások. Nem véletlen, hogy Koszovóban közel 160 ezer regisztrált vállalkozó (köztük 11 ezer taxis) van. A nagy volumenű építkezések sok esetben ugyancsak a pénzmosást szolgálhatják (2016–2019 között például közel egy milliárd eurót fektettek építkezésekbe, zömében Pristina és Prizren környékén). A szerencsejátékok szintén jó lehetőséget biztosítanak a pénzmosásra, azonban azokat Koszovóban 2019-ben betiltották.⁹³¹ (Kelet-Koszovóban, az ABL menti, sok vitát generáló zónában azonban azóta is történtek rendőrségi rajtaütések az illegális kaszinókon.)

A transznacionális kihívások között Koszovó vonatkozásában a fentiekén túl mindenképp szót kell ejtenünk az (erőszakos) vallási szélsőségesegről és ezzel összefüggésben a terrorizmusról, amely a helyi, regionális és globális biztonságra is befolyással lehet. Mindez különösen az albánság vonatkozásában, a konzervatív iszlám terjedésével összefüggésben kap kiemelt figyelmet (ugyanakkor nem hagyhatók figyelmen kívül a szélsőséges szerb nacionalista, illetve radikális ortodox csoportok sem).

⁹³¹ Global Initiative Against Transnational Organized Crime: *Spot Prices. Analyzing flows of people, drugs and money in the Western Balkans.* (Letöltés: 2021. június 2.)

Koszovót elsősorban a rossz társadalmi és gazdasági körülmények (beleértve az alacsony iskolázottságot) tették ideális tereppé a radikális iszlám nézetek terjesztésére. Láthattuk, hogy a koszovói albánok körében – akik hagyományosan az iszlám más vallásokkal szemben toleráns irányzatait követik és vallásukat egyébként is jellemzően kevésbé aktívan gyakorolják – csak az 1990-es évek végétől, illetve a háborút követő újjáépítések⁹³² kapcsán kezdtek terjedni a radikálisabb irányzatok. (Azóta az utcákon is egyre gyakrabban lehet találkozni a konzervatív iszlám előírásainak megfelelően öltözött személyekkel.)

Helyi szakértők nagyságrendileg több százmillió dollárra teszik a háborút követően közel-keleti magánszemélyek és „jótékonyági szervezetek”⁹³³ által – végső soron a koszovói fiatalok indoktrinálásának céljából – „befektetett” összeget.⁹³⁴ Az újjáépített mecsetekbe sok esetben a vahhábizmus, szalafizmus tanait hirdető vallási vezetők kerültek – egyebek mellett olyan fiatal koszovóiak, akik a háborút követően Szaúd-Arábiában tanulhattak, tanulmányi ösztöndíjak segítségével –, miközben a mérsékelt imámokat nem ritkán a fizikai bántalmazásig terjedő cselekmények során távolították el pozícióikból. A segélyeket ezzel együtt sokszor ahhoz kötötték, hogy a családok közösen vegyenek részt az imákon és prédikációkon.⁹³⁵ Könnyen belátható, hogy az által, hogy egyes vallási intézmények és szervezetek az állam pénzügyi hiányosságait pótolják, befolyásuk egyre növekszik a közszférában, e folyamat végső célja pedig a politikai hatalom megszerzése lehet. Bár a konzervatív tanokat hirdető (vallásilag intoleráns) iszlám radikálisok és az erőszak alkalmazását előszeretettel alkalmazó szélsőséges iszlamisták között nem tehető egyenlőségjel,⁹³⁶ hosszú távon az ún. „politikai iszlám” is komoly veszélyt jelenthet a szekuláris társadalmakra. Az iszlám ugyanis nem csak egy vallás, hanem egy sajátos jogrenddel (saria) rendelkező komplett civilizáció, amelynek bevezetése nem egyeztethető össze a nyugati demokratikus értékrenddel.⁹³⁷ A fokozódó migrációs nyomással is összefüggésben az iszlamizáció, vagy a Muszlim Testvériség⁹³⁸, mint a politikai iszlám legjelentősebb (magát mérsékeltként hirdető) mozgalma és annak térnyerése, valamint valódi céljai egyre inkább fókuszba kerülő, komoly vitákat kiváltó témák. A kevésbé optimista

⁹³² Az újjáépítések során a volt jugoszláv országok legnagyobb támogatói Törökország, Szaúd-Arábia és egyéb konzervatív, Öböl-menti országok voltak.

⁹³³ Melyek közül később nem egyet a terrorizmust finanszírozó szervezetként azonosítottak.

⁹³⁴ Krasniqi, Kolë: *Islamist Extremism in Kosovo and the Countries of the Region*. Springer, Cham, 2019. V–XVI. és 7–11. o.

⁹³⁵ *Hogyan lett Koszovó az ISIS terepe?* (Letöltés: 2017. december 12.)

⁹³⁶ Krasniqi, Kolë (2019): i. m. 7–11. o.

⁹³⁷ *Mi a politikai iszlám?* (Letöltés: 2022. április 20.)

⁹³⁸ Az 1928-ban indult, jelenleg 70-nél is több országban jelen lévő szervezet célja a muszlim egyén, majd a muszlim család, társadalom és végül az iszlám állam megteremtése, létrehozása. Forrás: *Current Security Challenges for the Western Balkan Region. Addressed by Means of Joint Responsibility and Cooperation*. (Letöltés: 2022. április 20.)

elképzelések szerint az ártalmatlannak tűnő szervezetek is szorosan együttműködhetnek az illegálisban működő iszlám terrorista csoportokkal és jelentős szerepet tölthetnek be azok anyagi támogatásában is, hiszen végső céljuk – a sarián alapuló iszlám állam létrehozása – azonos.⁹³⁹

Koszovó területén a dolgozat lezárásának időpontjáig nem történt az Iszlám Állam (ISIL/Daesh⁹⁴⁰) nevében elkövetett terrorcselekmény. 2001. szeptember 11. óta azonban számos egyéb helyszínen végrehajtott vagy tervezett terrorcselekménynek voltak részesei koszovói albánok (akiknek egy része Koszovóban, más része a diaszpórában, jellemzően sokadik generációs kivándorlóként radikalizálódott),⁹⁴¹ emellett a terroristák által a merényletek során használt lőfegyverek beszerzési helye⁹⁴² is sok esetben valamelyik nyugat-balkáni ország lehetett.⁹⁴³

Az iszlám szélsőségeség terjedését, súlyosságát mutatja továbbá, hogy a 2010-es években összesen 403 koszovói állampolgár (a térségből lakosságárányosan a legtöbb személy) távozott Irakba és Szíriába, hogy ott az ISIL/Daesh és egyéb radikális iszlamista szervezetek (pl. az Al-Nusra Front⁹⁴⁴) mellett harcoljon.⁹⁴⁵ A dél-koszovói, 30 ezer fős Kačanik/Kaçanik településről például 24 férfi utazott a Közel-Keletre harcolni, és innen származott az Iszlám Állam „balkáni mészárosként” elhíresült egyik vezető alakja, Lavdim Muhaxheri⁹⁴⁶ is.⁹⁴⁷

A kialakult helyzetre Koszovó jogszabályi, illetve stratégiai szinten gyorsan reagált. 2015-ben elfogadták az ország területén kívüli fegyveres konfliktusokhoz való csatlakozás tilalmáról szóló 05/L-002 számú törvényt⁹⁴⁸. (A terrorizmushoz, radikalizációhoz, extrémizmushoz kötődő ügyeket egyébként döntően a Büntető törvénykönyv keretein belül kezelik.) 2015 szeptemberében emellett 5 évre szóló stratégia lépett hatályba a *Terrorizmushoz vezető*

⁹³⁹ Horváth József: *Báránybőrbe bújt farkasok*. (Letöltés: 2022. április 20.)

⁹⁴⁰ Islamic State of Iraq and the Levant/al-Dawla al-Islamiya al-Iraq al-Sham

⁹⁴¹ Skënder Perteshi: *Foreign Fighters and Kosovo's Diaspora: The case of Germany*. (Letöltés: 2022. április 20.)

⁹⁴² Pl. a 2015 novemberi párizsi merényleteknél használt, szerb gyártmányú, AK-47-es típusú gépkarabély.

⁹⁴³ *Crooked Kaleidoscope. Organized Crime in the Balkans*. (Letöltés: 2022. április 20.)

⁹⁴⁴ 2012-ben Szíriában alapított, az Al-Kaidához kötődő iszlamista lázadócsoporthoz.

⁹⁴⁵ Figyelemre méltó, hogy ezek a személyek nem csak az extrém vallási csoportok soraiból kerültek ki, hanem más radikális csoportosulások, pl. szurkolócsoporthoz, csetnikmozgalmak köréből is. A szélsőséges ideológia terjedésén túl ugyanis a jelenség mögött számos egyéb tényező azonosítható, például az alacsony iskolázottság, a kilátástalan gazdasági helyzet, a korrupció és a szervezett bűnözés nagyfokú jelenléte. Forrás: *Az iszlám radikalizmus terjedése a Nyugat-Balkánon*. (Letöltés: 2022. május 30.)

⁹⁴⁶ Az Abu Abdullah al Kosova néven is ismert férfi – aki korábban Koszovóban és Afganisztánban a NATO-nak is dolgozott – 2017-ben amerikai dróntámadás következtében vesztette életét. Forrás: Mejdini, Fatjona: *Kosovo ISIS Leader Killed, Media Reports*. (Letöltés: 2022. május 31.)

⁹⁴⁷ Bezhan, Frud: *Inside Kosovo's Islamist Cauldron*. (Letöltés: 2022. április 20.)

⁹⁴⁸ *Ligjit për ndalimin e bashkimit në konflikte të armatosura jashtë territorit të vendit*. (Letöltés: 2017. december 16.)

erőszakos extrémizmus és radikalizáció megelőzésére irányuló stratégia címmel.⁹⁴⁹ (Mindez sajnos a gyakorlatban kevésbé bizonyult visszatartó erőnek.)

Az önkényesen kikiáltott Iszlám Állam 2019-es visszaszorulását követően Koszovónak új kihívással kellett szembenéznie: az egyénileg hazatért vagy szervezett formában repatriált egykori „külföldi terrorista harcosok” (Foreign Terrorist Fighters⁹⁵⁰) és családtagjaik társadalomba való visszaillesztésével. 2022 márciusáig – kormányzati és nem kormányzati források szerint – a koszovói kormány összesen 250 állampolgárt repatriált.⁹⁵¹ legutóbb pedig a sajtó 2022. május 28-án adott hírt arról, hogy – a koszovói és az albán hatóságok együttműködésében – újabb 13 albán etnikumú személy érkezett szíriai táborokból a pristinai repülőtérre, akik közül kettőt a koszovói hatóságok feltételezett terrorista cselekmények vádjával őrizetbe vettek.⁹⁵²

A visszatérőkkel kapcsolatos teendők egyrészt a büntetőjogi számonkéréssel kapcsolatosak, másrészt a belügyminisztériumon belül létrehoztak egy olyan részleget, amely a visszatérők deradikalizálását és jövőbeni társadalmi beilleszkedésüket, a munkavállalásuk feltételeit igyekszik megteremteni. (A nők és a gyerekek ügyét külön kezelik.)⁹⁵³ A programok eredményességéről szóló jelentések sajnos ezen programok esetében is kevés sikerről számolhattak be. Számos elítéltnak – az előzetes letartóztatási időszak elhúzódása, illetve a rövid büntetési tételek miatt – eleve nincs lehetősége részt venni ezeken a képzéseken, az anyagi és humán kapacitások szűkösek, az egykori terroristák munkaerőpiaci integrálása pedig nyilvánvalóan jelentős kihívás az amúgy is szűkös lehetőségekre tekintettel.⁹⁵⁴

Mindemellett Koszovó 2021 augusztusától – a NATO afganisztáni kivonulása kapcsán – jelentős kockázatot vállalt azzal, hogy az USA kérésére ideiglenesen – átvilágításuk időszakára – befogadott⁹⁵⁵ több mint 1300, korábban hazájukban Washingtonnak és egyéb szövetséges államoknak dolgozó afgán személyt. 2022 májusában 16 fő „afganisztáni kimenekítettéről” vált ismertté, hogy a tálibokkal, vagy egyéb Washington által terrorizmussal összefüggésbe hozott

⁹⁴⁹ *Strategjinë për parandalimin e ekstremizmit dhe radikalizimit të dhunshëm në luftën kundër terrorizmit 2015-2020.* (Letöltés: 2017. december 16.)

⁹⁵⁰ A terminológiát széles körben így használják a hazatértekre is, bár ez rájuk a kifejezés szó szerinti értelmében már nehezen értelmezhető.

⁹⁵¹ Kosovo Centre for Security Studies: *Disengagement, Rehabilitation and Reintegration of Foreign Terrorist Fighters.* (Letöltés: 2022. május 30.)

⁹⁵² Isufi Perparim: *Kosovo Detains Two ISIS Suspects Following Repatriation from Syria.* (Letöltés: 2022. május 31.)

⁹⁵³ Kosovo Centre for Security Studies: *Unpacking Kosovo's response to returnees from the war zones in Syria and Iraq.* (Letöltés: 2020. január 30.)

⁹⁵⁴ *Employment. A Challenge in Reintegration and Resocialisation.* (Letöltés: 2022. április 22.)

⁹⁵⁵ Az érintettek a korábban az autópálya-építésen dolgozó munkások szállásul szolgáló Bechtel-ENKA táborban, illetve a kettős rendeltetésű amerikai Bondsteel táborban kerültek elhelyezésre.

csoporthal való kapcsolatuk, illetve bűnözői múltjuk miatt megtagadták tőlük az USA-ba való belépést.⁹⁵⁶

Az erőszakos szélsőséges és a terrorizmus nemcsak az állampolgárok életére és vagyonára, de a demokratikus értékekre, a társadalom alapjaira is veszélyt jelent. Koszovó minderre tekintettel a jövőben is aktív részvételt tervez a terrorizmus, illetve annak finanszírozása elleni harcban, támogatja az ENSZ BT 2017. december 21-i 2396. számú, a külföldi terrorista harcosok visszatérésével kapcsolatban a nemzetközi békét és biztonságot fenyegető veszélyekről szóló határozatát és minden olyan nemzetközi mechanizmust, amely ezzel a területtel foglalkozik. A kormány az eredmények folyamatos elemzését és a deradikalizációs programok folytatását tervezi, a konfliktuszónákból hazatért külföldi harcosok és családtagjaik rehabilitációjával és a társadalomba való visszaillesztésével párhuzamosan. Új stratégiai dokumentum kidolgozását is kilátásba helyezték, *A terrorizmus és a terrorizmushoz vezető erőszakos szélsőséges elleni küzdelem stratégiája* címmel.⁹⁵⁷

Más aspektusból vizsgálva a kérdést, az elfogadás előtt álló koszovói biztonsági stratégia is utal a nagyhatalmak küzdelmére a Koszovó-kérdés kapcsán. Ide kapcsolódik, hogy az iszlám szélsőséges balkáni jelenléte, terjedése kapcsán a nyugati világ nehéz dilemmával néz szembe. Egy részről, érdeke az egykor kényszerből/érdekből muszlimmá lett népek által lakott területek integrálása, más részről azonban érezhetően tart attól, hogy ezzel együtt „magára rántja” a szélsőséges iszlám itteni térnyeréséből fakadó problémákat is. Minderre ráerősít a szerb propaganda, amely rendszeresen emlékeztet arra, hogy a délszláv háborúk során a NATO „a muszlimok oldalára állt”, miközben a szerb törekvések épp az „iszlám megszállóktól” való megszabadulásra irányultak (e szerint a narratíva szerint pedig „már a 9/11-es eseményekkel bebizonyosodott a szerb félelmek jogossága”).⁹⁵⁸ Egyes értékelések szerint tehát az európai iszlamofóbia tulajdonképpen a szerb oszmánellenességből merít, ami így jóval túlmutat a Balkánon.⁹⁵⁹

⁹⁵⁶ *DASH-i konfirmon se disa afganëve në Kosovë u është refuzuar hyrja në SHBA.* (Letöltés: 2022. május 30.)

⁹⁵⁷ *Kosovo Security Strategy* (nyilvános konzultációra bocsátott változat, 2022 április). (Letöltés: 2022. április 30.)

⁹⁵⁸ A 2019 márciusában iszlám hívők ellen Új-Zélandon elkövetett merényletekért felelős Brenton Tarrant-ról, korábban pedig a 2011-ben Norvégiában 77 személy életét kioltó Anders Behring Breivik-ről is kiderült, hogy bizonyos mértékben „a szerb ultranacionalizmusból merítették ihletet” (a merényletek elkövetésekor az interneten közzétett kiáltványaikban mindketten hivatkoztak a koszovói háború eseményeire).

⁹⁵⁹ Mujanovic, Jasmin: *Why Serb Nationalism Still Inspires Europe's Far Right.* (Letöltés: 2022. május 20.)

7.2. A JÖVŐRE VONATKOZÓ FORGATÓKÖNYVEK

A Szerbia és Koszovó kapcsolatának normalizálására (a területi vita megoldására, avagy a státuszkérdés megoldására) vonatkozó elképzelések/forgatókönyvek a megoldás megtalálására hivatott Belgrád–Pristina párbeszéd hivatalos dokumentumaiból, szakértői elemzésekből, nem utolsósorban pedig nyilvánosságra hozott nem hivatalos diplomáciai dokumentumokból (non paperekből) ismerhetők meg. (Ezek egy része egy-egy elképzelést elemez részletesebben, míg más részük több lehetséges scenáriót is számba vesz.)

Láthattuk, hogy a nemzetközi közösség a koszovói rendezés központi kérdésének a koszovói szerb kisebbségi közösség helyzetének rendezését tekinti. Ennek megvalósulását pedig a 2013-as és 2015-ös brüsszeli egyezményekben felvázolt, de máig csak „papíron” létező Szerb Községek Közössége/Szövetsége létrehozásától remélik, amely kapcsán azonban épp a lényeg – a hatásköröket – illetően áll fenn alapvető egyet nem értés a felek között.

A másik, drasztikusabb – hivatalos dokumentumokban nem kidolgozott – megoldási lehetőség a problémára a területcsere⁹⁶⁰ (amelyre vonatkozóan már 1994 óta születtek különféle teóriák.⁹⁶¹) A Belgrád–Pristina párbeszéd időszakában 2018 nyarán merült fel először magasabb szinten ennek gondolata, a szerb–koszovói egyeztetésekhez kapcsolódó elnöki nyilatkozatokban. Bár pontos elképzelések nem láttak napvilágot, széles körben találgatások kezdődtek a terv tartalmáról és lehetséges geopolitikai következményeiről. A közvélemény és a média tényként kezelte, hogy a politikai alkudozásban Észak-Koszovó négy, szerb többségű önkormányzata és Dél-Szerbia három, albán többségű (illetve Medveđa esetében jelentős albán lakossággal rendelkező) önkormányzata lehet érintett. (A szóban forgó, megközelítően azonos méretű területek elhelyezkedését a 67. ábra mutatja be.) Vučić szerb elnököt a terv ellenzői azzal vádolták, hogy ezzel végső soron hajlandóságot mutat Koszovó függetlenségének elismerésére.⁹⁶² A szerb ortodox egyház a szent helyei és az Észak-Koszovón kívüli szerb kisebbség védelmében határozottan a terv ellen foglalt állást.⁹⁶³ Thaçi koszovói elnököt a politikai ellenfelei szintén túlzott közeledéssel vádolták Szerbia felé. Az alkut támogatók szerint azonban – mivel Észak-Koszovó szerbjei és Dél-Szerbia albánjai gyakorlatilag soha nem integrálódtak az adott államokba – a területcsere csak a realitások elfogadását jelentené.⁹⁶⁴

⁹⁶⁰ Az elképzelésre területcsereként, határkorrekcióként, a határok újradefiniálásaként, Koszovó felosztásaként stb. is utal a szakirodalom. Az egyszerűség kedvéért jelen dolgozatban azokon a helyeken, ahol nincs különösebb jelentősége a fogalmak közti árnyalat-különbségeknek, általában a területcsere kifejezést használom.

⁹⁶¹ M. Császár Zsuzsa – Mérei András – Végh Andor: Kisebbségi múlt és jövő Koszovóban. *Közép-európai Közlemények*, 2. évf., 2–3. sz., 2009. 11. o.

⁹⁶² Serbia/Kosovo: *Serbian President's Trip to Kosovo to Discuss Land-swap Blocked*. (Letöltés: 2018. szeptember 10.)

⁹⁶³ *Talk of Kosovo Land Swaps Worry Serbian Faithful*. (Letöltés: 2018. december. 15.)

⁹⁶⁴ Németh András: *Nagyhatalmi áldást kaphat Szerbia és Koszovó területcséréje*. (Letöltés: 2018. november 8.)

A nemzetközi közvélemény felemás módon állt az elgondoláshoz. Az ellenzők – élükön Németország – ugyanis valószínűsítették, hogy a határok etnikai szempontok alapján történő módosítását „békés etnikai tisztogatás” követné, másrészt attól tartottak, hogy az eddig politikai tabunak számító megoldás elfogadásával más államok népei is követni szeretnék majd a koszovói példát és ismét „lángba borulhat a Balkán”.⁹⁶⁵ Az EU, az USA (sőt Oroszország is) azonban kinyilatkoztatta,⁹⁶⁶ hogy amennyiben a két fél megegyezésre jut, nem fognak akadályt gördíteni a megoldás elé.⁹⁶⁷

2018. szeptember 23-án a francia Le Monde napilap részletesebb elemzéseket közölt a területcserére vonatkozóan. Az egyik cikk érvelése szerint a nemzetközi jog alapján az államhatárok ugyan sérthetetlenek, de ez nem jelenti azt, hogy a két fél egyetértése esetén ne lehetne azokat módosítani. A napilap ugyanezen számában megjelent egy Michel Foucher francia geográfus által szerkesztett térkép is (ld. 10. függelék), amely elsőként ábrázolta részletesen a területcsere feltételezett tartalmát, illetve annak kapcsán a régió stabilitását veszélyeztető tényezőket, különösen az etnikai mozaikosságot, illetve a kulcsfontosságú infrastruktúrák és vallási emlékhelyek elhelyezkedését. Ennek alapján megállapítható, hogy bár a cserében érintett területek mérete és a „kicsérélendő” lakosság létszáma összevethető, a területcsere nem jelentene megoldást az Ibartól délre élő szerbek és az egész Koszovóban szórta megtalálható szerb vallási emlékhelyek esetében. A fentiekén túl Észak-Koszovóban található két, a koszovói gazdaság szempontjából kulcsfontosságú létesítmény is, a Gazivode-tó, valamint a Trepça bányakomplexum, amelyek jelentőségéről és megosztásának nehézségeiről korábbi fejezetekben már részletesebben is esett szó. A Preševo-völgyet pedig a rajta keresztülvezető 10-es számú páneurópai közlekedési folyosó teszi nélkülözhetlenné Szerbia részére, amely az országot összekapcsolja a görögországi kikötőkkel.⁹⁶⁸ Mindebből nyilvánvaló, hogy a területek cseréje – elsőre bármennyire kézenfekvőnek tűnhet – nem lenne sem egyszerűen kivitelezhető, sem minden problémára választ adó megoldás. 2018-ban a területcsere ötlete a szerb–koszovói albán kapcsolatok további romlásával lekerült a napirendről, ám mint azt látni fogjuk, nem merült végleg feledésbe.

⁹⁶⁵ Chastand, Jean-Baptiste: *Kosovo-Serbie: l'échange de territoires, la fin d'un tabou.* (Letöltés: 2018. szeptember 30.)

⁹⁶⁶ Olyan feltételezések is szárnyra kaptak, hogy a területcsere nyélbe ütésével (még hivatali idejének lejártá előtt) Thaçi-val és Vučić-csal együtt Mogherini is jó eséllyel számíthat Nobel békedíj-jelölésre. Forrás: *Vucic and Thaçi to be nominated for Nobel Peace Prize?* (Letöltés: 2018. szeptember 25.)

⁹⁶⁷ Németh András: *Nagyhatalmi áldást kaphat Szerbia és Koszovó területcseréje.* (Letöltés: 2018. november 8.)

⁹⁶⁸ Chastand, Jean-Baptiste: *Kosovo-Serbie: l'échange de territoires, la fin d'un tabou.* (Letöltés: 2018. szeptember 30.)

A Belgrád–Pristina párbeszéd kimenetelére vonatkozó értékelések bizonyos időszakokban – például jelentősebb incidenseket követően, vagy fontosabb találkozókhoz kötődően – dömpingszerűen jelennek meg, szakértői tanulmányok, újságcikkek formájában. Ezek tartalmát természetesen nagyban befolyásolja a szerzők „hovatartozása”. Az alábbiakban néhány jellemző eszmefuttatáson keresztül vázolom fel a térség jövőjére vonatkozó scenáriókat.

A 2018 áprilisában a Sputniknews orosz hírügynökség oldalán megjelent, szerb nézőpontot tükröző vélemény alapvetően három scenárióval számolt. Az első támadásokat feltételez a koszovói szerb lakosság (civiliek) ellen, amelyet az érintettek exodusa követne „Közép-Szerbiába”.⁹⁶⁹ Ennek a célja, hogy a szerb kormány fenyegetve érezze magát és ez által arra kényszerüljön, hogy bármilyen – az USA által kigondolt – megállapodást elfogadjon. A második scenárió szerint Szerbia számára az EU-csatlakozás helyett egyre inkább Koszovó megtartása lenne a prioritás. Ezen törekvések miatt a szerb kormány minden bizonnyal a Nyugat „válaszcsoportjaival” kellene szembenézzen, ami akár a kormány megdöntésére is irányulhat. A harmadik scenárió szerint a tárgyalások a megszokott módon folytatódnak – ebben az esetben ide-oda billegés valószínűsíthető a befagyott fázisból a konfliktus aktív fázisába. A szerb–koszovói albán kapcsolatok egy igen érzékeny szakaszában⁹⁷⁰ készült elemzésben a szakértő érdeklődésben nem számolt a radikális forgatókönyvek megvalósulásával, de érzékeltette, hogy véleménye szerint a Koszovó-kérdés rövid távon semmiképp nem oldódik meg.⁹⁷¹

Az ugyanebben az időben, két koszovói kutatóintézet⁹⁷² együttműködésében készített tanulmány abból indul ki, hogy a 2018-as EB-stratégia világossá teszi, hogy Szerbia nem tud csatlakozni az EU-hoz anélkül, hogy ne normalizálná a kapcsolatokat Koszovóval. (Megjegyzik ugyanakkor, hogy a koszovói közvélemény bizalma már erősen megrendült a párbeszédben, ezért is üdvözlendő lenne a végső megállapodás aláírása, ami lezárna egy fejezetet, így nagyobb hangsúly helyeződhetne a reformokra, az intézmények megszilárdítására az EU-integráció érdekében.) A tanulmány a megbékélési folyamat jövőjére nézve három alapvető (de összesen ötféle) esetet/alesetet vázol fel. Az első forgatókönyv a status quo folytatása, ezen belül elképzelhető, hogy a párbeszéd egyáltalán nem folytatódik (ez Szerbia csatlakozási folyamatában akadályt jelent, Koszovó számára pedig időt ad például a belső párbeszédre – sokkal valószínűbb azonban, hogy egyszerűen a konfliktus „ismételt befagyasztását” jelentené). Az első scenárión belül a második aleset, hogy a párbeszéd a korábbi keretek között

⁹⁶⁹ A Koszovó nélküli államterület déli részét hivatkozzák így.

⁹⁷⁰ 2018 márciusában a Koszovói Rendőrség vitatható módon Észak-Mitrovicában őrizetbe vette, majd kiutasította Marko Đurić-ot, a szerb kormány Koszovó-ügyi Irodájának vezetőjét.

⁹⁷¹ *Four Scenarios for Kosovo: From Frozen Conflict to Expulsion of Serbs*. (Letöltés: 2019. szeptember 20.)

⁹⁷² Balkans Policy Research Group és Research Institute of Development and European Affairs

folytatódik, világos határidők és cél nélkül. (2022 tavaszáig ez a forgatókönyv valósult meg.) A második forgatókönyv teljes körű megállapodással és a kapcsolatok normalizálásával számol. Ezen belül szétválasztja a kölcsönös elismerés esetét és a reálisabbnak ítélt változatot, amely szerint Szerbia elfogadja Koszovó államiségát és csatlakozásának jogát a nemzetközi szervezetekhez (elsősorban az ENSZ-hez), de anélkül, hogy elismerné a függetlenségét. A koszovói elemzők szerint ez utóbbi tűnik megvalósíthatóbb változatnak, de rámutatnak egyúttal ennek veszélyeire is: egyrészt, az ENSZ-tagság független a párbeszédétől, így azt Oroszország a későbbiekben megvétózhatja, emellett a státuszkérdés, határvita végleges lezárása nélkül a vita a későbbiekben újra kiélesedhet. Az elérhető eredmények tekintetében sok múlik az EU-n: mennyire képes nyomást gyakorolni, konkrét ütemterveket felvázolni az együttműködésért/kompromisszumért cserébe. (A második forgatókönyv kompromisszumként az EU által leginkább ösztönzött, a SzKK/Sz létrehozását a középpontba helyező megoldással számol, az ezzel kapcsolatos, dolgozatomban már ismertetett aggályok ebben az anyagban is megjelennek.) Az elemzés harmadik forgatókönyvként a határok kiigazításának lehetőségét (a területcserét) vizsgálja meg, megjegyezve, hogy az a bizonytalanságok és kockázatok ellenére egyre vonzóbbá válhat, amennyiben más megoldások kivitelezhetetlennek bizonyulnak. (A már ismertetett aggályok mellett az elemzés felveti, hogy jelenleg gyakorlatilag az esetleges területcserében érintett mindkét területet Szerbia ellenőrzi...)⁹⁷³

A dolgozat Koszovó és Szerbia kapcsolatának alakulásáról szóló 6.2. alfejezetéből kiderül, hogy a 2018 óta eltelt időszak kísérletei, a fokozottabb amerikai szerepvállalás ellenére sem hozták közelebb a megoldást. Az International Crisis Group egy 2021. januári (tehát a koszovói Kurti-kormány hatalomra kerülése előtt készült) tanulmánya még három lehetőséget vázolt fel az EU és az USA számára a folyamat befolyásolására: előnyök biztosítása Szerbia részére (fejlesztési támogatások, az EU-csatlakozás felgyorsítása) Koszovó elismeréséért cserébe; autonóm körzetek alakításának ösztönzése a koszovói szerbek, illetve a szerbiai albánok számára; vagy visszatérés a területcserés megközelítéshez. Az elemzés készítői azonban maguk is úgy vélték, hogy a gyorsított EU-csatlakozás reménytelen, az anyagi juttatások pedig nem valószínű, hogy hatékonyak lennének egy ilyen súlyú kérdésben Szerbia számára. A másik kettő közül az autonómiát tekintették jobb választásnak, amely Európa más területein működőképes megoldás, az érintettek elutasító hozzáállása miatt azonban ennek sem látták sok realitását. Negyedik lehetőségként előrevetítették, hogy tovább folynak majd a tárgyalások kézzelfogható eredmény nélkül. Ez esetben Pristinának továbbra is törekednie kell arra, hogy

⁹⁷³ *Scenarios for the Grand Finale between Kosovo and Serbia.* (Letöltés: 2018. november 20.)

beilleszkedjen a nemzetközi intézményekbe, valamint gazdasági, biztonsági és politikai kapcsolatokat alakítson ki. Ez némi előrelépést jelenthet és jelzés lehet Belgrádnak, hogy „nem feltétlenül van vétőjoga Koszovó jövőjével kapcsolatban”.⁹⁷⁴

2021 áprilisában jelentős feszültséget váltott ki és intenzív biztonságpolitikai eszmecserét eredményezett több, a nyugat-balkáni, illetve koszovói rendezéssel foglalkozó, állítólagos nem hivatalos⁹⁷⁵ diplomáciai dokumentum (non paper) nyilvánosságra kerülése. Április 15-én egy szlovén internetes oldal *Western Balkans – a way forward* címmel tett közzé egy dokumentumot, amely a nyugat-balkáni rendezést a határok újrarajzolásával (Bosznia-Hercegovina feldarabolásával, a bosznia-hercegovinai Szerb Köztársaság Szerbiához csatolásával, valamint Koszovó Albániával való egyesítésével) vetítette elő, emellett Dél-Tirol-szerű autonómiát irányozott elő Észak-Koszovó és néhány, főként horvátok lakta boszniai kanton számára. Készítőinek állítása szerint „a szükséges kétoldalú döntések elfogadása és ratifikálása az EU csatlakozási tárgyalásokat és a NATO-taggá válást is felgyorsítaná”. Az elképzelést a feltételezések szerint Janez Janša akkori szlovén miniszterelnök terjeszthette az Európai Tanács elnöke elé.⁹⁷⁶ (Az ügygel kapcsolatba hozott politikusok közül egyedül Edi Rama albán miniszterelnök tett olyan megjegyzést, amely szerint tudott az elképzelésről.⁹⁷⁷)

Az első állítólagos non papert alig két hét elteltével egy újabb, Németország és Franciaország vezetőinek tulajdonított dokumentum megjelenése követte (ezúttal egy koszovói napilapban), amely már kifejezetten a koszovói rendezés lehetőségével foglalkozott. E szerint Koszovó és Szerbia kölcsönösen elismerné egymás területi integritását és szuverenitását, Szerbia pedig többé nem akadályozná Koszovó tagságát nemzetközi szervezetekben azt követően, hogy létrejönne a SzKK/Sz, Észak-Koszovó területén autonóm körzetet hoznának létre, a szerb ortodox egyház pedig extraterritoriális státuszt kapna. (Értékelésem szerint utóbbi kapcsán ugyancsak heves vita bontakozhatna ki a felek között.) A dokumentum a párbeszéd lezárását 2022 februárjára vetítette elő.⁹⁷⁸

Bár a non paperek adott esetben hasznos eszközök lehetnek bizonyos kérdések, lehetőségek tudatosításában, az ismertetett – a határok újrarajzolását, illetve egyes területeknek autonómiát

⁹⁷⁴ International Crisis Group: *Relaunching the Kosovo-Serbia Dialogue*. (Letöltés: 2021. január 26.)

⁹⁷⁵ Ezeket március folyamán megelőzte egy Horvátország által kiadott és több EU-tagország, köztük Magyarország támogatásával készített hivatalos non paper is, amely Bosznia-Hercegovina problémáira kívánta felhívni az EU figyelmét.

⁹⁷⁶ Cirman, Primož – Vuković, Vesna: *Objavljamo dokument o razdelitvi BiH, ki ga išče ves Balkan*. (Letöltés: 2021. április 15.)

⁹⁷⁷ Pusić, Vesna – Biserko, Sonja: *The 'non-paper' carving up Balkans and undermining Europe*. (Letöltés: 2022. április 20.)

⁹⁷⁸ *Ekskluzive, Kosova dhe Serbia do t'ia njohin integritetin territorial dhe sovranitetin njëra-tjetrës*. (Letöltés: 2021. április 26.)

előrevetítő – dokumentumok (melyeknek vélhetően sem valós alapja, sem realitása, sem széles körű támogatottsága nem volt) sokkal inkább kárt okoztak a nacionalista érzelmek felkorbácsolásával, továbbá a helyi és a nemzetközi szereplők megosztásával.⁹⁷⁹

Egy 2022 februárjában közzétett, amerikai koordinálással, nemzetközi szakértők⁹⁸⁰ által készített tanulmány már tényként kezeli a Belgrád–Pristina párbeszéd holtpontra jutását és új megközelítést javasol a koszovói rendezés előre mozdítására. Ebben kulcsszerepet szánnak a „konvergenciának”,⁹⁸¹ ami az EU-n, illetve a NATO-n belül a Koszovót elismerő, illetve el nem ismerő államok álláspontjának közelítését jelenti.⁹⁸² A koncepció szerint a nyugat-balkáni régió stabilitása annak függvénye, hogy Szerbia mennyiben hajlandó elkötelezni magát a nyugati, demokratikus értékrend mellett. Ezért jelezni kell Belgrádnak, hogy jelentős változások következtek be a Koszovó függetlenségét el nem ismerő EU, illetve NATO-tagállamok pozíciójában. (A legígéretesebb kezdetként Koszovó Görögország általi potenciális elismerésének promotálását értékelték.) A tanulmány e mellett a teljes körű államelismerés és az EU-integráció helyett Koszovó NATO Partnerség a Békéért program-tagságának előre mozdítását tekinti célravezetőnek. A folyamatból így kihagyható az egyik legkeményebb álláspontot képviselő EU-tag Ciprus, ugyanakkor bevonható a leginkább Koszovó-barát – de már nem EU-tag – európai NATO-tagország, az Egyesült Királyság. Továbbá, mivel az EU és NATO-tagországok továbbra sem fogják egységesen követelni Koszovó elismerését, Oroszország és Kína ENSZ BT-n belüli támogatása elhanyagolható jelentőségűvé válik. Így megszűnik a hivatkozási alap a több pilléren alapuló szerb politikai stratégia indoklására, és „nem marad más alternatíva, mint a nyugati értékek elfogadása”.⁹⁸³ Ez az érvelés álláspontom szerint az akkori körülmények között – és hangsúlyozottan: Ukrajna Oroszország általi megtámadását megelőzően – bár nem tűnt túl ambíciózusnak, a realitások elfogadásaként volt értékelhető.

7.3. KOSZOVÓ, MINT PRECEDENS

A Koszovó önálló államiságának elismertségéről szóló 6.1. alfejezetben már láthattuk, hogy egyes – maguk is valamely jelentős létszámú, több önállóságra vágyó kisebbségi lakossággal

⁹⁷⁹ Ármás Julianna – Németh Ferenc – Orosz Anna: *Non-papers on border changes in the Western Balkans: promise of an easy solution or a hazardous game?* (Letöltés: 2022. április 20.)

⁹⁸⁰ Amerikai, szerb, koszovói, szlovák, román és spanyol szerzők, görög és ciprusi szakértők bevonásával.

⁹⁸¹ Érvelése szerint ugyanis a nyugati államok Koszovó-kérdésben való megosztottsága tehető felelőssé az USA, az EU és a NATO hitelességének csökkenéséért és az orosz befolyás növekedéséért a régióban, sőt bizonyos mértékben Ukrajnában is.

⁹⁸² Direkt módon azonban nem kérve az utóbbiaktól Koszovó azonnali elismerését.

⁹⁸³ Joseph B. Edward: *From Crisis to Convergence: A Strategy to Tackle Balkans Instability at its Source.* (Letöltés: 2022. január 21.)

rendelkező – országok Koszovó függetlenségéről alkotott véleményét jelentősen befolyásolta az ott lezajlott események esetleges precedenssé válásának lehetősége, az ettől való félelem (de legalább is, ezt érvként használták fel álláspontjuk alátámasztására). Ez nyilvánvalóan jelentős korlátot jelent Koszovó önálló államisága megszilárdításának szempontjából. Van azonban a dolognak egy olyan vonatkozása is, amely – a regionális és globális biztonságpolitikai folyamatokkal való összefüggése, illetve azok alakulására gyakorolt hatása révén – talán még inkább figyelemre méltó: ez pedig Oroszország koszovói eseményekhez való viszonyulása, azok precedensként való hivatkozása. (Utóbbinak a dolgot lezárása idején sajnálatos aktualitása is van a 2022 februárjában kezdődött orosz–ukrán háború miatt.) A következőkben ez utóbbi kérdéskör legfontosabb mozzanatairól, illetve aspektusairól kívánok áttekintést adni. A koszovói háború globális jelentőségének megértéséhez lényeges szem előtt tartani, hogy az akkori események mélypontot jelentettek Oroszország és az USA kapcsolatának „geopolitikai realizmussal” jellemzett, barátságtalan szakaszában. A posztszovjet orosz diplomáciát jelentős kihívás elé állította a délszláv válság, az agresszornak tekintett Szerbiával ápolt hagyományosan jó kapcsolatai miatt. A maradék nagyhatalmi pozícióját is veszélyeztetve érző Oroszország hevesen ellenezte a NATO 1999-es légitámadásait. A Szövetséget emiatt nem csak a túlzott, aránytalan erőszak alkalmazása kapcsán (ld. civil célpontok bombázása, urántartalmú lövedékek stb.) érte kritika,⁹⁸⁴ de több ország alapvetően elutasította azt is, hogy az emberi jogok tömeges és súlyos megsértése beavatkozási alapul szolgálhat az ENSZ Biztonsági Tanácsának jóváhagyása nélkül.⁹⁸⁵ A Szövetségesek ugyanis a beavatkozást humanitárius intervencióként kommunikálták.

A humanitárius katasztrófa fennállását egyébként több nemzetközi szervezet is elismerte. Tény továbbá, hogy a fegyveres beavatkozásra egyéb eszközök eredménytelenségét követően, végső megoldásként került sor. Más szempontból, a NATO mögöttes érdeke lehetett a saját létjogosultságának demonstrálása, a konfliktus lezárása egy geopolitikailag fontos területen,⁹⁸⁶ sőt egy balkáni (amerikai) bázis, egy „NATO-állam”⁹⁸⁷ létrehozása is. Oroszország Szerbia melletti határozott kiállása mögött minden bizonnyal a magabiztos külpolitika reprezentálásának szándéka is keresendő, valamint az attól való félelem, hogy az események a

⁹⁸⁴ Grolmusz Viola Csilla: *A koszovói konfliktus és Oroszország*. (Letöltés: 2021. december 30.)

⁹⁸⁵ Ezzel kapcsolatban is léteznek ugyanakkor alternatív, megengedőbb magyarázatok, pl. hogy az ENSZ BT 1244. sz. határozata tulajdonképpen utólag, a kialakult helyzet szentesítésével „jóváhagyta” a beavatkozást.

⁹⁸⁶ Grolmusz Viola Csilla: *A koszovói konfliktus és Oroszország*. (Letöltés: 2021. december 30.)

⁹⁸⁷ Jolicoeur, Pierre – Labarre, Frederic: The Kosovo Model: A (Bad) Precedent for Conflict Management in the Caucasus? *Connections*, 13. évf., 3. sz., 2014. 47. o.

posztszovjet térség kisebbségek által lakott területei körében (elsősorban Csecsenföld⁹⁸⁸ esetében) dominóhatást válthatnak ki.⁹⁸⁹ (Ezt a félelmet tovább erősítette a 2003-ban szintén ENSZ BT jóváhagyás nélkül megindított iraki háború.)⁹⁹⁰

Fontos momentum, hogy közvetlenül a háborút követően az albánság tulajdonképpen több kísérletet is tett a koszovói példa „exportjára” (a preševo-völgyi és macedóniai fegyveres konfliktusok alkalmával), azonban ezzel legfeljebb „felemásnak” nevezhető sikert értek el. A Preševo-völgyben 2001-ben a szerbiai biztonsági erők a KFOR támogatásával zárták le a konfliktust (az albán gerilláknak pedig be kellett érniük az amnesztiával), 2002-ben azonban a macedóniai albánok – a nemzetközi közösség által szorgalmazott tárgyalásokat követően, az Ohridi egyezménynek⁹⁹¹ köszönhetően – jelentős többletjogokra tettek szert például a nyelvhasználat terén.⁹⁹² Szerbia (és Montenegró) Szandzsák régiójának⁹⁹³ jelentős számú, egyes községekben helyi többséget alkotó bosnyák lakossága szintén az 1990-es évek óta igyekezett a saját autonómiatörekvései javára felhasználni a koszovói eseményeket, azonban Belgrád ezt esetükben – ahogyan azt egy hosszabb esettanulmányban⁹⁹⁴ magam is levezettem – az „oszd meg és uralkodj” módszerrel sikeresen kordában tartja.

A balkáni NATO missziókban is szerepet vállaló Oroszország a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően 2002 májusában Rómában még *NATO–Oroszország kapcsolatok: Új minőség* címmel írt alá nyilatkozatot.⁹⁹⁵ 2003-tól azonban egyre távolodott a Szövetségtől, amelyre mindinkább stratégiai kihívásként tekintett. 2007-re fenyegetettség-érzete fokozódott, olyan események hatására, mint például az afganisztáni háború miatti közép-ázsiai NATO-jelenlét, vagy a balti államok NATO-csatlakozása. A Koszovó státuszáról folytatott tárgyalások kapcsán ragaszkodott ahhoz, hogy csak széles nemzetközi egyetértésen – és hangsúlyozottan: Szerbia beleegyezésén – alapuló rendezés fogadható el.⁹⁹⁶ Mindeközben a koszovói politikusok – folyamatosan egyeztetve az USA-val és a nemzetközi közösség „feljük hajló” tagjaival – igyekeztek a konstruktív tárgyalófél látszatát kelteni. Azonban – mivel kizárólag a teljes

⁹⁸⁸ A koszovói albán–csecsen párhuzam szempontjából lényeges, hogy mindkét esetben iszlám vallású népcsoportról van szó, az ellenük irányuló propagandában „iszlám szélsőségesekként” jelennek meg.

⁹⁸⁹ A másik ENSZ BT állandó tag nagyhatalom, Kína esetében már a dolgozat korábbi részében említésre került a Koszovó–Tajvan párhuzamvonás, ami a Belgrád melletti 1999-es kiállításával is összefügg.

⁹⁹⁰ Tóth Péter: *A grúz–orosz háború geopolitikai értelmezése*. (Letöltés: 2022. április 15.)

⁹⁹¹ *Framework Agreement 13. 08. 2001*. (Letöltés: 2022. április 15.)

⁹⁹² Kovács Zoltán: *Koszovó államiságának létrejötte, valamint annak regionális és globális következményei*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, Budapest, 2021. 119. o.

⁹⁹³ A történelmi Novi Pazar-i Szandzsák egykori területe.

⁹⁹⁴ Lángné Petruska Szidónia: *Lehet-e a Szandzsák a következő Koszovó? Felderítő Szemle*, 19. évf., 2. sz., 79–102. o.

⁹⁹⁵ *NATO-Russia Council. Rome Declaration. Rome 28 May 2002*. (Letöltés: 2022. április 17.)

⁹⁹⁶ Grolmusz Viola Csilla: *A koszovói konfliktus és Oroszország*. (Letöltés: 2021. december 30.)

függetlenséget tartották elfogadható megoldásnak – nyilvánvalóan inkább az intézményrendszer önálló kormányzásra történő felkészítését tekintették prioritásnak.⁹⁹⁷

Miután a nemzetközi közösség közreműködésével kidolgozott (Ahtisaari-) tervet Szerbia nem fogadta el a rendezés alapjául és Koszovó 2008-ban egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét, Oroszország hevesen tiltakozott, többek között ismét a csecsenek számára kínált precedensre hivatkozva.⁹⁹⁸ A másik oldalról azonban fontolóra vette, hogy ily módon pl. Grúzia⁹⁹⁹ és Moldova határai¹⁰⁰⁰ is felbonthatók.¹⁰⁰¹ Putyin Oroszországa a koszovói függetlenség példáját végül fél éven belül felhasználta precedensként. 2008 augusztusában ugyanis megtámadta a NATO és az EU felé közelítő volt szovjet tagköztársaságot, Grúziát, arra hivatkozva, hogy a grúz haderő támadást intézett a (de jure) részét képező Dél-Oszétia¹⁰⁰² szakadár fegyveres erői és az ott állomásozó orosz „békefenntartó csapatok” ellen.¹⁰⁰³ Könnyű felfedezni ebben az összecsengést a „Koszovó-problémakörrel”, illetve az orosz retorika hasonlóságát a NATO 1999-es érvelésével.¹⁰⁰⁴ Ebből a nézőpontból a 2008-as grúziai orosz beavatkozás egyfajta „fordított Koszovónak” tekinthető, ami rávilágított a Nyugat „kettős mércéjére”,¹⁰⁰⁵ amelynek egy univerzális – balkáni vagy egyéb szuverén országok felbomlását ösztönző – doktrína megalkotása nyilvánvalóan nem állt szándékában a koszovói rendezéssel.¹⁰⁰⁶

A precedensteremtés kapcsán lényeges megvizsgálni azt a mozzanatot is, hogy Szerbia az ENSZ Közgyűlésénél kezdeményezte a hágai Nemzetközi Bírósághoz való fordulást a koszovói függetlenség kikiáltásának ügyében. A területi integritás sérthetlensége elvének és a népek önrendelkezési jogának „szembesítése” érdekes fordulatokat hozott (ennek ismertetése

⁹⁹⁷ Kovács (2021): i. m. 109. o.

⁹⁹⁸ Az „Uti possidetis” (a határok sérthetlenségének) elvét semmibe vevő lépést és a gyors elismeréshullámot a nemzetközi közösség szélesebb körben sem értékelte feltétlenül helyes lépésnek.

⁹⁹⁹ A grúz diplomácia 2009-től – a jelen alfejezetben tárgyalt történésektől sem függetlenül – törekszik a „Georgia” névváltozat elterjesztésére. Jelen írásban a következetesség érdekében a Grúzia megnevezést használom.

¹⁰⁰⁰ Az orosz támogatással fenntartott Dnyeszter Menti Köztársaság és a grúziai Dél-Oszétia és Abházia ugyancsak „önállóan és egyoldalúan” nyilvánította ki függetlenségét a Szovjetunió felbomlását követően.)

¹⁰⁰¹ Az első esetben Moszkva Belgráddal „azonosult”, a második esetben azonban az USA koszovói szerepvállalását tekintette „mintának”.

¹⁰⁰² Dél-Oszétia a szovjet időkben Grúzia részét képezve autonómiát élvezett. A kiválásának kérdése a Szovjetunió felbomlásakor került felszínre, 1992-ben ennek kapcsán zavargások törtek ki a területén és egyoldalúan kinyilvánította a függetlenségét. (Ezt azonban még Oroszország is csak 2008-ban ismerte el, a nyugat-grúziai Abházia függetlenségével együtt.) A konfliktusok 2004-ben újultak ki a területen, amikor Mihail Szakaasvili grúz elnök újra érvényesíteni akarta Tbiliszi fennhatóságát Dél-Oszétiában. Forrás: *Európa bűne, avagy az orosz-grúz háborúról őszintén.* (Letöltés: 2022. április 13.)

¹⁰⁰³ Pineles, Dean B.: *How the 'Kosovo Precedent' Shaped Putin's Plan to Invade Ukraine.* (Letöltés: 2022. március 9.)

¹⁰⁰⁴ Az ún. befagyasztott konfliktusok (a dél-oszét, az abház, a hegyi-karabahi és a dnyesztermelléki) – kapcsán Moszkva általában is az Egyesült Államok (és szélesebb értelemben a Nyugat) által az elmúlt években követett biztonságpolitikai gyakorlat elemeit és jelszavait, érvrendszerét igyekezik utánozni. Forrás: Tóth Péter: *A grúz-orosz háború geopolitikai értelmezése.* (Letöltés: 2022. április 15.)

¹⁰⁰⁵ Jolicoeur – Labarre (2014): i. m. 51. o.

¹⁰⁰⁶ Jagger – Boyes (2018): i. m. 138. o.

meghaladja a jelen dolgozat kitűzött céljait, de érdekességképp megemlíthető például, hogy a koszovói albánok az 1913-as Londoni egyezmény jogosságát is megkérdőjelezték, mivel álláspontjuk szerint Koszovó Szerbiához csatolása a Balkán Liga Oszmán Birodalom elleni agressziójának volt köszönhető, ami nem eredményezhetett volna területi nyereséget). A bíróság 2010-es „dodonai jellegű” döntése szerint – amely a feltett kérdés megválaszolására szorítkozott – a koszovói függetlenség egyoldalú kikiáltása nem sértette a nemzetközi jogot. Az elismerés kérdését tehát az egyes államokra hagyta, a megosztottság a kérdésben továbbra is fennmaradt. A Koszovó-precedens univerzális alkalmazhatósága nem nyert megerősítést, de nem is tiltja semmi, hogy egyes népcsoportok/országok az erre való hivatkozással kíséreljék meg igazolni a lépéseiket. (Még Szerbia számára is „kapaszzkodót jelent”, amely máig próbálja megtartani fennhatóságát a többségében szerbek lakta (főként észak-)koszovói területeken.¹⁰⁰⁷ Koszovó esetében a nyugati (támogató) narratíva gyakran említi a „sui generis” elvet – azaz a helyzet egyediségét és a megoldás adott (illetőleg kizárólag az adott) esetre való érvényességét hangsúlyozza,¹⁰⁰⁸ valamint például azt, hogy Koszovó 2008 előtt különleges, nemzetközi felügyelet melletti átmeneti státusszal rendelkezett¹⁰⁰⁹. Az ellenérdekelt oldal értelmezésben azonban ez úgy hangzik, hogy az USA és Koszovó egyéb támogatói elfogadhatónak tartják az önrendelkezést – ott, ahol stratégiai érdekeik úgy kívánják.¹⁰¹⁰

A precedens-kérdés szempontjából a következő kiemelten fontos év 2014, amikor a krími események¹⁰¹¹ kapcsán kiadott függetlenségi nyilatkozat a bevezető szakaszában precedensként hivatkozott Koszovó függetlenségére, a következőképp: „(...) az ENSZ Alapokmányának és számos más, a népek önrendelkezési jogát biztosító nemzetközi dokumentumnak a rendelkezései alapján, továbbá figyelembe véve az ENSZ Nemzetközi Bíróságának a Koszovóra vonatkozó 2010. július 22-i megerősítését, hogy az állam egy részének egyoldalú függetlenségi nyilatkozata nem sérti a nemzetközi jogi normákat (...)”.¹⁰¹²

Az ezt követő nyolc évben Oroszország által támogatott szeparatisták harcoltak Kelet-Ukrajnában, ami 2022. február 22-én az önjelölt Donyecki és Luhanszki Népköztársaságok függetlenségének Oroszország általi elismeréséhez vezetett. Amikor két nappal később Putyin bejelentette Ukrajna megtámadását (orosz szóhasználattal: a különleges katonai művelet

¹⁰⁰⁷ Kovács (2021): i. m. 112–116. o.

¹⁰⁰⁸ Grolmusz Viola Csilla: *A koszovói konfliktus és Oroszország*. (Letöltés: 2021. december 30.)

¹⁰⁰⁹ Ez pl. Grúzia esetében nem állt fenn. Egy másik erős érv a két helyzet összehasonlíthatósága ellen, hogy Grúzia esetében nem dokumentálták az oszétok elleni állítólagos büntetéseket.

¹⁰¹⁰ Jolicoeur – Labarre (2014): i. m. 49. o.

¹⁰¹¹ A (jelöletlen) orosz katonák benyomulását és a függetlenségről rendezett népszavazást követően Krím kikiáltotta a függetlenségét, majd csatlakozott az Oroszországi Föderációhoz.

¹⁰¹² *Парламент Крыма принял Декларацию о независимости АРК и г. Севастополя*. (Letöltés: 2022. április 25.)

megindítását)¹⁰¹³, ismét hivatkozott Jugoszlávia NATO általi bombázására.¹⁰¹⁴ Ugyancsak az 1999-es eseményeket idézik fel például a „humanitárius katasztrófa Kelet-Ukrajnában” vagy a „megakadályozzuk a népiertást” szófordulatok.¹⁰¹⁵ Más részről, 2022 májusának végén Szergej Lavrov orosz külügyminiszter az USA-t tette felelőssé az ukrajnai eseményekért, a köztudatba „Bucsa-i mézarlásként” bevonult esetet pedig az 1999-es koszovói Reçak-i eseményekhez hasonlóan koholmánynak nyilvánította.¹⁰¹⁶

A koszovói megnyilvánulások alapján a helyiek eleinte komoly esélyt láttak arra, hogy Ukrajnához hasonló események következhetnek be az esetükben is – azaz Oroszország a „trójai falovának” tartott Szerbia, illetve hibrid műveletek segítségével próbálhatja meg visszaszerezni elvesztett befolyási övezetét¹⁰¹⁷ a Nyugat-Balkánon – ennek azonban gátat szabott a vártnál kevésbé sikeres ukrajnai orosz előre nyomulás és a határozott nyugati reakciók.¹⁰¹⁸ Optimista megközelítések szerint ugyanakkor az ukrajnai események arra ösztönözhetik a NATO-t és az EU-t, hogy határozottabb lépéseket tegyenek Koszovó – mint Oroszország elleni „védőbástya” – integrálására.¹⁰¹⁹ Hasonlóképp, felerősödött az a remény is, hogy a Koszovót el nem ismerő államok megváltoztathatják a véleményüket (egyelőre ennek sincs jele).¹⁰²⁰ Koszovó (és az ENSZ BT 1244. sz. határozata) szempontjából az sem mellékes fejlemény, hogy egyre nagyobb lendületet kap az ENSZ BT öt állandó tagjának vétőjogát megkérdőjelezni kívánó törekvés.¹⁰²¹ Szerbia esetében ennek épp az ellenkezője igaz: az európai integrációs álmaitól messze sodorhatja, hogy – bár az Ukrajna elleni agressziót elítélte, de – nem hajlandó csatlakozni az Oroszország elleni gazdasági szankciókhoz. Tekintettel kell lennie ugyanis arra, hogy energetikailag nagyban függ az eurázsiai nagyhatalomtól, amely a Koszovó-kérdésben is a fő szövetségese.¹⁰²² A kelet-ukrajnai szakadár népköztársaságok függetlenségének elismerése azonban Szerbia érdekeivel ellentétes. Az Ukrajna–Koszovó párhuzamok, a kérdés összetettsége 2022 tavaszán Moszkva és Belgrád kapcsolatában is zavart okoztak, nevezetesen

¹⁰¹³ Hasonlóan hivatkozták a NATO Jugoszlávia elleni műveletét 1999-ben.

¹⁰¹⁴ *Обращение Президента Российской Федерации.* (Letöltés: 2022. február 25.)

¹⁰¹⁵ *Vučić o glasanju Srba sa Kosova: Je li važnije to ili da budu živi; Je li vredniji jedan život ili 50.000 glasova?* (Letöltés: 2022. március 24.)

¹⁰¹⁶ *SHBA-ja i përgjigjet Ruisë, publikon faktet për masakrën e Reçakut.* (Letöltés: 2022. május 27.)

¹⁰¹⁷ Cero, Harun – Rrustemi, Arlinda: *Lesson from Ukraine: Stop Appeasing Russia's Trojan Horse, Serbia.* (Letöltés: 2022. április 5.)

¹⁰¹⁸ Fehérvári Nándor: *A háború árnyai: Balkáni veszélyek és esélyek.* (Letöltés: 2022. április 5.)

¹⁰¹⁹ Pineles, Dean B.: *How the 'Kosovo Precedent' Shaped Putin's Plan to Invade Ukraine.* (Letöltés: 2022. március 9.)

¹⁰²⁰ Fehérvári Nándor: *A háború árnyai: Balkáni veszélyek és esélyek.* (Letöltés: 2022. április 5.)

¹⁰²¹ Stojanovic, Milica: *Bid to Challenge UN Veto Use Raises Questions on Kosovo.* (Letöltés: 2022. április 27.)

¹⁰²² Fehérvári Nándor: *A háború árnyai: Balkáni veszélyek és esélyek.* (Letöltés: 2022. április 5.)

az ENSZ főtitkára és Putyin orosz elnök április 26-i találkozóját követően¹⁰²³ a szerb médiát elárasztották azok a cikkek, amelyek azzal vádolták utóbbit, hogy feladni készül Oroszország Koszovóval szembeni álláspontját, cserébe az Ukrajnával szembeni orosz követelések Nyugat általi elismeréséért.¹⁰²⁴

A 2020-as Hegyi-Karabah-i örmény-azeri háború, majd a 2022-es ukrajnai események egyaránt rávilágítottak arra, hogy a „befagyott konfliktusok kiolvadásával” napjainkban reális lehetőségként érdemes számolni. Az elmúlt időszakban Bosznia-Hercegovinában is kiéleződtek az ellentétek a három államalkotó nemzet, a szerbek, a bosnyákok és a horvátok között. Utóbbi esetében az önállóságot, vagy akár a Szerbiához való csatlakozást támogató erők Milorad Dodik, a boszniai államszövetség elnökségének szerb tagja körül szerveződnek – akinek Szerbiánál is szorosabb szövetségese Oroszország, amelynek elsődleges érdeke, hogy – a politikai-gazdasági bizonytalanságot fenntartva – megakadályozza a térség EU-hoz, NATO-hoz történő közeledését.¹⁰²⁵

A nemzetközi rend az ukrán–orosz fegyveres konfliktus kirobbanásával vitathatatlanul megrendült, a konfliktusba pedig bizonyos szintig az USA és Kína is bevonódott. Mindez világszerte lendületet adott a kül- és biztonságpolitika, védelempolitika változásainak.¹⁰²⁶ Eközben olyan – kevésbé objektívként értékelhető – találgatások is napvilágot láttak, hogy az ukrajnai háború esetlegesen csak előjátéka lehet a korábbi Varsói Szerződés tagjai elleni szélesebb körű támadásoknak, Moszkva regionális dominanciájának helyreállítása érdekében.¹⁰²⁷

2022 májusában, a disszertációs kutatómunka lezárásakor megítélésem szerint még nem lehet megítélni, nem érdemes mélyebben elemezni a jelenleg is zajló orosz–ukrán fegyveres konfliktus nyugat-balkáni (illetve globális) folyamatokra gyakorolt hatását. (A tisztánlátást e téren az eseményeket kísérő – vélhetően mindkét oldal és a szövetségeseik/szimpatizánsaik által is alkalmazott – szándékos dezinformációs tevékenység is jelentősen nehezíti, ezen kívül például sok minden múlhat Kína – mint rivális globális hatalom – hozzáállásán.) A jövőben azonban – különösen néhány év távlatából – mindez fontos kutatások tárgyát képezheti.

¹⁰²³ A találkozón Putyin Oroszország Krímmel és Kelet-Ukrajnával kapcsolatos igényét Koszovó Szerbiától való függetlenségi igényéhez hasonlította, csakúgy, mint 2014-ben.

¹⁰²⁴ Stojanovic, Milica: *Russian Ambassador to Serbia Denies Change in Putin's Kosovo Policy*. (Letöltés: 2022. április 29.)

¹⁰²⁵ Fehérvári Nándor: *A háború árnyai: Balkáni veszélyek és esélyek*. (Letöltés: 2022. április 5.)

¹⁰²⁶ Cero, Harun – Rrustemi, Arlinda: *Lesson from Ukraine: Stop Appeasing Russia's Trojan Horse, Serbia*. (Letöltés: 2022. április 5.)

¹⁰²⁷ Stojanovic, Dusan: *After Ukraine, Europe wonders who's next Russian target*. (Letöltés: 2022. április 17.)

KÖVETKEZTETÉSEK

Napjaink kiemelkedően jelentős, Koszovót érintő összetett biztonsági problémáinak, illetve azok összefüggéseinek áttekintését követően megállapítható, hogy a dolgozat lezárásának időpontjában – tekintettel az elmúlt félévben a felszín alatt fokozatosan növekvő feszültségekre, illetve a globális történésekre – fokozottan igaz az a már-már klisé-szerű megállapítás, hogy „Koszovó biztonsági helyzete stabil, de törékeny”.¹⁰²⁸

A kulturális törésvonalak ütközőzónájában fekvő kis méretű válságkörzetben a belső fejlődésből, a rendezetlen státuszkérdésből és a globális folyamatokból következően kihívások széles skálája vár megoldásra.

A belső folyamatok tekintetében a 2021-es politikai elítváltással – az első év tapasztalatai alapján – pozitív változások indultak el. Ezen folyamatok eredményességének is határokat szab azonban a rendezetlen státuszkérdés, így – egyetértve a nemzetközi közösség törekvéseivel – mindenekelőtt Szerbia és Koszovó viszonyának normalizálása jelenthetné a „gordiuszi csomó” átvágását. Koszovó Szerbia általi elismerése vélhetően a többi, még vonakodó állam elismerését is magával vonná. A bilaterális vitás kérdések rendezése pedig megnyitná az utat az önálló államként való működés, a jogállamiság erősítése és ezzel a biztonságra nézve kockázatot jelentő folyamatok elleni hatékonyabb küzdelem előtt.

2022 májusában kijelenthető, hogy a Koszovó és Szerbia közötti feszültség az 1998–1999-es fegyveres konfliktus óta tartósan fennáll, az alapvető problémának tekinthető területi vitát mindeddig nem sikerült rendezni, ezzel kapcsolatban életképes, a vitás felek és a nemzetközi közösség által egyaránt elfogadható megoldás napjainkig nem körvonalazódott.

A térség egyértelműen azon válságterületek közé tartozik, ahol a konfliktust nemzetközi erők „fagyasztották be”, akik ma is a letéteményesei annak, hogy az „ne olvadjon ki”. A kilátások mérlegelésekor sem szabad megfeledkezni arról, hogy az érintett államok vezetésének a nemzetközi közösség általi befolyásolhatósága – döntő jelentőséggel bírhat a megbékélési folyamat kimenetelére.

Hogy a térség jövőjére vonatkozóan körvonalazódott forgatókönyvek melyike és mikor válhat valóra, nehezen prognosztizálható. Az elmúlt évek váratlan történései – például COVID-19 világjárvány, orosz–ukrán fegyveres konfliktus – azonban ismét figyelmeztettek arra, hogy a biztonságpolitikai körülmények akár globális léptékben is váratlanul, jelentősen megváltozhatnak. Mindez még nehezebbé, összetettebbé teszi a megoldáskeresést a vizsgált válságkörzet problémáira, ami értékelésem szerint nem kecsegtet gyors eredménnyel:

¹⁰²⁸ Kálmánfi Gábor: *„Katonáinkra mindig is jellemző volt a jó felkészültség!” Beszélgetés Kajári Ferenc vezérőrnaggyal, a KFOR parancsnokával.* (Letöltés: 2022. április 24.)

napjainkban az eddigi eredmények megtartása, az államépítés területén esetleges apró lépések, a szerb–albán konfliktus további „alacsony lángon tartása” is rendkívüli erőfeszítéseket igényelhetnek az érintettek részéről.

A dolgozat végén a koszovói események egy, a korunk meghatározó globális biztonságpolitikai fejleményeivel is összefüggő vonatkozását, a precedensteremtés kérdéskörét vizsgáltam. Disszertációm lezárásakor az orosz–ukrán konfliktus kimenetele, hatásai még nehezen jósolhatók meg. Az azonban kijelenthető, hogy a koszovói válságkezelés kapcsán korábban hozott, a nemzetközi közösség egy része által kifogásolható döntések következményeire¹⁰²⁹ tekintettel, a jövőben fokozott figyelmet kell fordítani arra, hogy az esetlegesen nemzetközi (nyugati) nyomásra, vagy ösztönzésre bekövetkező fejlemények ne legyenek alkalmasak a félreinterpretálásra, illetve ne szolgálhassanak hivatkozási alapul hasonló geopolitikai helyzetekben. A belgrádi és pristinai álláspontok óvatos közelítési kísérleteinek kudarcaira tekintettel gyors megoldás a koszovói válságkörzet esetében ezért sem valószínűsíthető (a más befagyott vagy befagyasztott konfliktusok esetében is mintaképp tekinthető megoldásra való törekvés pedig nemcsak nem várható el, de kifejezetten kerülendő).

¹⁰²⁹ A koszovói precedens természetesen nem tehető kizárólagosan és közvetlenül felelőssé a hivatkozott eseményekért.

ÖSSZEGZETT KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1.) A biztonságföldrajzi tényezők mélyreható vizsgálatával alátámasztottam, hogy több mint két évtizeddel az 1990-es évek végi fegyveres konfliktust követően a koszovói válságkörzet biztonsággal kapcsolatos problémáinak napjainkban már csak kis része tekinthető katonai természetűnek. Bár a háborús retorika, illetve a haderő fokozott fejlesztése (Koszovó esetében felállítása) Koszovó és Szerbia esetében egyaránt jellemző, a nemzetközi katonai jelenlétre és a térség fejlődésére, a felek külpolitikai céljaira potenciálisan gyakorolt következményekre tekintettel elenyészően csekély egy újabb, kiterjedt fegyveres konfliktus eszkalálódásának esélye. A térségre jellemző súlyos társadalmi és gazdasági problémák részben a háborús múltra vezethetők vissza (ld. a kibékíthetetlen etnikai ellentéteket, a feketepiacon nagy mennyiségben rendelkezésre álló lőfegyvereket), továbbá a rendezetlen státuszkérdés, illetve a Szerbia és Koszovó közötti normalizációs megállapodások elégtelen megvalósításának eredményei (ld. az energetikai jellegű vitákat, vagy a diplomák kölcsönös elismerésének hiányát). Emellett azonban a fejlődést jelentős mértékben visszavetette az elmúlt két évtizedben az is, hogy a – látszólag a nemzetközi közösség bizalmát élvező – egykori gerillákból álló politikai elit a kiterjedt korrupció, nepotizmus és klientizmus révén, illetve a szervezett bűnözői körökkel történt összefonódásának köszönhetően gyakorlatilag kimerítette a „state capture”, azaz az állam foglyul ejtésének definícióját, komoly gátat képezve ezzel a demokratikus átalakulásnak. A Koszovó önállóságát elutasító államok által mesterségesen is erősített „maffiaállam imázs” olyan kézzel fogható negatív következményekkel is jár, mint a potenciális külföldi befektetők elriasztása.

Kutatásaimmal egyidőben a háborús politikai elit néhány prominens tagjának 2020 őszén megkezdődött felelősségre vonása (a politikai életből való tartós távozásuk/kivonásuk), majd a 2021 februárjában megkezdődni látszó „politikai elitváltás” napjainkra megteremtették Koszovóban a kiterjedt korrupcióval, nepotizmussal és klientizmussal történő leszámolás előfeltételeit, az új kormány első évének e téren elért eredményei pedig (2022 májusában) biztató kezdetként értékelhetők.

2.) A koszovói háború történéseinek, az azt követő nemzetközi igazgatás időszakának, a függetlenség egyoldalú kikiáltása körülményeinek, valamint a nemzetközi szervezetek és egyes államok máig fenntartott koszovói szerepvállalásának bemutatásával bizonyítottam, hogy a Koszovó státuszával kapcsolatos történések, majd a status quo fenntartása elképzelhetetlenek lettek volna/lenne a nemzetközi beavatkozás, jelenlét, illetve befolyásgyakorlás hiányában. A nemzetközi közösségnek – a Szerbia–Koszovó viszonylatában 2021 őszétől fokozódó

feszültségek kapcsán – a közelmúltban több alkalommal is alkalma nyílt bizonyítani a kulcsszerepét a térség biztonságának és stabilitásának fenntartásában, a 2022 februárjában kiélesedő orosz–ukrán konfliktus nyugat-balkáni térségre gyakorolt hatásaival pedig újabb megerősítést nyert a nemzetközi jelenlét fenntartásának szükségessége.

3.) Kutatásom időszakában az EU által mentorált Belgrád–Pristina párbeszéd lényegében megrekedt, a korábban megkötött technikai jellegű egyezmények végrehajtása sem történt meg teljeskörűen. A státuszkérdés rendezésének lehetőségét is magában hordozó, 2013-ban és 2015-ben történelmi jellegüként beharangozott Szerb Községek Közösségének/Szövetségének létrehozásáról szóló megállapodások végrehajtása az eltérő értelmezések, illetve Koszovó visszakoázása miatt lehetetlenült el.

A demokratikus átalakulással ellentétesen ható idegen hatalmi befolyásolás erősödésére vonatkozó hipotézisemet például a radikális iszlám koszovói térnyerésével, vagy a Szerbiában és Észak-Koszovóban érzékelt fokozódó orosz befolyással/feltételezett hibrid tevékenységekkel kapcsolatos megállapításaim támasztják alá. Az alternatív – gyakorlatilag kivitelezhetetlen, azonban ezzel együtt a biztonsági helyzetre már retorikai szinten is potenciálisan jelentős befolyással bíró – határmódosítás/területcsere terve a várakozásaimnak megfelelően több alkalommal (2018-ban a szerb és a koszovói elnök jóvoltából, 2021-ben pedig az állítólagos „szlovén non papernek” köszönhetően) is „terítékre került”, a gyakorlatban is megcáfolva azokat a – jelen sorok írója által is vitatott – értékeléseket, melyek szerint ez a lehetőség végképp lekerült volna a napirendről.

A Trump-érát követően, illetve az ukrajnai események hatására igazolódni látszik az a feltételezés is, hogy – felismerve a térséggel kapcsolatos késlekedés geopolitikai kockázatait – az EU és az USA együttes erővel igyekszik felgyorsítani Szerbia és Koszovó kapcsolatai normalizálását, illetve tágabb értelemben a Nyugat-Balkán euroatlanti integrációs folyamatát.

4.) A dolgozatomban leírtakkal bizonyítottam, hogy a koszovói válságkörzet sorsa nem csak a helyi és a regionális biztonság szempontjából meghatározó, de globális vonatkozásai is lehetnek. Egy részről, az orosz (és kínai) támogatottságú Szerbia, valamint az amerikai bábállamként is emlegetett Koszovó közötti ellentétek a világ vezető nagyhatalmainak küzdelmét képezik le. Más részről, a Koszovó önállóságát el nem ismerő államok egy része a lehetséges precedensre hivatkozva, a saját kisebbségei autonómiatörekvéseitől tartva (vagy arra hivatkozva) tart ki elutasító álláspontja mellett. Mind koszovói albán, mind koszovói szerb és szerbiai szerb részről jellemzővé vált a geopolitikai párhuzamkeresés – az orosz–ukrán fegyveres konfliktus eskzalálódásával – az aktuális és a több mint két évtizeddel ezelőtti jugoszláviai események között. Mindezek nyilvánvaló veszélyei – különösen az ukrajnai

fegyveres konfliktus esetleges, bár egyelőre alacsony valószínűségűnek értékelt tovább gyűrűzése – miatt is bizonyítottnak tekintem azt a megállapítást, hogy a koszovói rendezés kapcsán kiemelt figyelemmel kell kezelni a körvonalazódni látszó megoldások esetleges szélesebb értelemben vett következményeit is.

A fentiek alapján az értekezés tudományos eredményének tekintem, hogy:

1. Bizonyítottam, hogy a koszovói válságkörzet kedvezőtlen társadalmi és gazdasági folyamatai egyrészt a térség viharos múltjára és a máig rendezetlen státuszkérdésre, másrészt az állam foglyul ejtésével vádolt „háborús elit” felelősségére vezethetők vissza. A társadalmi és gazdasági fejlődése szempontjából a politikai elitváltás, a korábbi hatalmi struktúrák megbomlása/lebontása fontos előfeltétele a demokratikus jogállamként működő Koszovó létrejöttének.
2. Igazoltam, hogy Koszovó önállóságának, biztonságának és stabilitásának továbbra is a nemzetközi jelenlét a legfőbb letéteményese, a békefenntartó erők további csökkentése nem időszerű.
3. Bizonyítottam, hogy a Belgrád és Pristina közötti normalizációs tárgyalások megrekedése megnyithatja az utat egyes idegen hatalmak nem kívánatos befolyása, illetve az akár határmódosítással is járó alternatív megoldások előtt, ami a nyugat-balkáni régió egészének biztonságára és stabilitására veszélyt jelenthet. A Koszovó-kérdés rendezéséhez alapvetően fontos az EU és az USA erőfeszítéseinek összehangolása.
4. Igazoltam, hogy a koszovói válságkörzet globális jelentőségű, egyrészt a nagyhatalmak küzdőtereként, másrészt a függetlenségének elismerése kapcsán a világ országait megosztó és gyakran hivatkozott precedens volta miatt. Belgrád és Pristina kapcsolatának normalizálásától azonban nem remélhető, hogy általános megoldási mintaként szolgál a világ más befagyott vagy befagyasztott konfliktusai esetében.

AJÁNLÁS

Dolgozatomat elsősorban a térség kutatói (érkezzenek akár a földrajztudomány, akár a biztonsági tanulmányok, hadtudomány vagy bármely más érintett diszciplína területéről), a térségbe készülők, vagy már ott dolgozó diplomaták, szakértők, katonák, továbbá az érintett hazai politikai és katonai döntéshozók figyelmébe ajánlom, abban a reményben, hogy hiteles, objektív és (jelen pillanatban) aktuális információkkal szolgál számukra Koszovó biztonsági helyzetéről.

Ahogy magam is építettem a különféle tudományterületeken, szakterületeken tevékeny „elődeim” eredményeire, úgy remélhetőleg az utánam következő kutatók, szakértők és egyéb érdekeltek, vagy érdeklődők is haszonnal forgatják majd disszertációm.

A disszertáció jól használható a nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi tanulmányok, a nemzetközi biztonság- és védelempolitika alap- és mesterképzésében, valamint a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola kutatási területein, a doktorandusz hallgatók képzésében is.

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK LEHETSÉGES FELHASZNÁLÁSI TERÜLETEI

A koszovói válságkörzet hazánk szempontjából kiemelt jelentőséggel bír, amit az elmúlt időszakban egyre elkötelezettebb katonai szerepvállalásunk is alátámaszt. Magyar katonák, diplomaták, szakértők nagy számban fordulnak meg Koszovóban, munkájuk felelősségteljes ellátása pedig naprakész, pontos információkat, jól rendszerezett felkészítést/felkészülést igényel.

Bár a térség számos szakértője él hazánkban és ennél fogva a válságkörzet biztonsági problémáit – különféle időpillanatokban, megközelítésből és céllal – feldolgozó kiváló szakanyagok, tanulmányok mennyisége is bőséges, a biztonsági kérdéseket a disszertációméhoz hasonló széles szempontrendszer alapján, egységes szerkezetben, hasonló mélységben tárgyaló, aktuális elemzés jelenleg nem áll rendelkezésre. Kutatásom során ugyanis feltártam a koszovói térség biztonságföldrajzi tényezőinek jellegzetességeit és azok biztonságra gyakorolt hatásait, meghatároztam a biztonsággal kapcsolatos legfontosabb problémákat és bemutattam azok összefüggéseit. E mellett értékeltem a válság (befagyott konfliktus) lehetséges megoldásait, a nemzetközi szervezetek, illetve egyes államok szerepét a válságkezelésben.

A disszertációm egyes fejezetei már készítésükkel egyidőben hasznosításra kerülhettek oktatási/tájékoztatói célokra, ami hasznos visszajelzést is adott azzal kapcsolatban, hogy az elkészítésükbe befektetett energia nem volt hiábavaló. Másrészt minden disszeminációs

lehetőség új impulzusokkal szolgált, új lehetséges kutatási irányokat jelölt ki, és esetenként „új ajtókat” is nyitott meg számomra.

Közhely, de ez esetben is igaz, hogy egy kutatást befejezni nem, csak abbahagyni lehet. Így disszertációm lezárása sem jelenti, nem is jelentheti azt, hogy ez a kutatás egyszer és mindenkorra a végéhez érkezett. A dolgozathoz összegyűjtött, szintetizált információk és az ebből levont következtetések alkalmasak arra, hogy átfogó képet adjanak Koszovó aktuális biztonsági helyzetéről, a főbb kihívások természetéről, később pedig jó kiindulási alapként szolgálhatnak egy újabb, aktualizált verzió kidolgozásához. A doktori képzés során a kutatás részeredményeit bemutató konferenciaelőadásokhoz, vagy oktatási/tájékoztatási célból készített bemutatók folyamatos aktualizálása – amelyet jelenleg is feladatommak tekintek az aktuális események alapján, a legrelevánsabbnak bizonyult források figyelésével – ebben szintén hasznos segítséget jelenthet.

A disszertáció vonatkozó részei (nem utolsó sorban a szemléltető ábráknak, térképeknek és függelékeknek is köszönhetően) emellett önmagukban is segítséget nyújthatnak egy hirtelen aktuálissá váló biztonsági kérdés előzményeiről való gyors tájékozódásban. Ezzel összefüggésben, egyes résztémák konkrét felhasználási célhoz kötött, mélyebb elemzése érdekes és hasznos eredményekkel járulhat hozzá a térség kutatásához, vagy akár békéjének, biztonságának és stabilitásának megteremtéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Könyvek, konferenciakiadványok, lexikonok

A Balkán CIMIC kézikönyve: Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó. Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Művelési Központ, Budapest, 2004.

Arsovska, Jana – Valiñas, Marta – Fellegi, Borbala: *Prologue to the Kosovo drama: causes and consequences of a violent ethno-political conflict.* In: Aertsen, Ivo – Arsovska, Jana – Rohne, Holger-C. – Valiñas Marta – Vanspauwen, Kris (szerk.): *Restoring Justice after Large-scale Violent Conflicts.* Willan Publishing, Devon, 2008. ISBN 9780415627993 DOI: 10.4324/9781843925590

Amadio Viceré, Maria Giulia: *The High Representative and the EU Foreign Policy Integration. A Comparative Study of Kosovo and Ukraine.* Springer Nature, Cham, 2018. ISBN 978-3-319-76613-3 DOI: 10.1007/978-3-319-76614-0

Armakolas, Ioannis – Ker-Lindsay, James (szerk.): *The Politics of Recognition and Engagement. EU Member States Relations with Kosovo.* Palgrave Macmillan, Cham, 2020. ISBN 978-3-030-17944-1 DOI: 10.1007/978-3-030-17945-8

Bislimi, Faton: *Newborn Kosova. Some Development and Public Policy Challenges.* The Victory University College, Pristina/Jalifat Publishing Houston, Texas, USA, 2008. ISBN 978-9951-495-11-0

Boldizsár Gábor – Balázs Zsolt – Hetzmann Diána – Kozsik Tamás: *Koszovó CIMIC kézikönyve.* Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság, Budapest, 2007.

Borsányi András: *A Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) rejtélye.* BONA-L Bt., Budapest, 2000. ISBN 963-00-2847-6

Buzan, Barry – Waeber, Ole – de Wilde, Jaap: *Security. A New Framework for Analysis.* Lynne Rienner Publishers, London, 1998. ISBN 1-55587-603-X

Calotychos, Vangelis: *The Balkan prospect. Identity, Culture, and Politics in Greece after 1989.* Palgrave Macmillan, New York, 2013. ISBN 978-1-349-45092-3 DOI: 10.1057/9781137336804

Del Ponte, Carla – Sudetic, Chuck: *Madame Prosecutor: Confrontations with Humanity's Worst Criminals and the Culture of Impunity.* Other Press, New York, 2009. ISBN 978-1-59051-537-2

Elsie, Robert: *Der Kanun. Das albanische Gewohnheitsrecht nach dem sogenannten Kanun des Lekë Dukagjini kodifiziert von Shthjefen Gjecovi.* Dukagjini Publishing House, Pejë, 2003. ISBN: 9951050255

Elsie, Robert: *Historical dictionary of Kosovo.* 2. kiadás. Scarecrow Press, Lanham, 2010. ISBN 0810872315

Endrődi-Kovács Viktória: *Koszovó lassú felépülése a háború után.* In: Ördögh Tibor (szerk.): *Autonómia és Önrendelkezés a Balkánon. III. Balkán konferencia.* Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021. ISBN 789635314157

Flint, Colin (szerk.): *Geography of War and Peace. From Death Camps to Diplomats.* Oxford University Press, New York, 2005. ISBN 9780195162080

Gazdag Ferenc – Remek Éva: *A biztonsági tanulmányok alapjai.* Dialóg Campus, Budapest, 2018. ISBN 978-615-5845-88-8

Gazdag Ferenc: *Milyen hatalom Franciaország a 21. század elején?* In: Gazdag Ferenc (szerk.): *Franciaország a 21. század elején*. Dialóg Campus és Wolters Kluwer, Budapest, 2019. ISBN 978-615-5920-63-9

„Greater Albania” *Concepts and Possible Consequences*. Institute of Geopolitical Studies, Belgrád, 1998. ISBN 8682985063

Háry Szabolcs: *Védelem- és biztonságpolitika a Nyugat-Balkánon*. In: Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Dialóg Campus, Budapest, 2019. ISBN 9786155945786

Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon&Schuster, New York, 1996. ISBN 0-684-81164-2 Jagger, Suzy – Boyes, Roger: *New State, Modern Statesman: Hashim Thaçi – A Biography*. Biteback Publishing, London, 2018. ISBN 978-1-78590-230-7

Janssens, Jelle: *State-building in Kosovo. A plural policing perspective*. Maklu Publishers, Antwerpen, 2015. ISBN 9046607496

Juhász József – Magyar István – Tálas Péter – Valki László: *Koszovó – Egy válság anatómiája*. Osiris, Budapest, 2000. ISBN 963 379 849 3

Kiss Zoltán László: *Lessons of the Kosovo War. Dilemmas regarding abilities of NATO and the EU to manage national and ethnic conflicts in Central and South-Eastern Europe*. PXP, Budapest, 2001.

Kadare, Ismail: *Kettétört április*. Ulpius-ház, Budapest, 2000. ISBN 9639348023

Kakuk György: *Koszovó tűzfészek*. Athenaeum 2000, Budapest, 2001. ISBN 9789639261594

Klopfer, Franziska – Cantwell, Douglas (szerk.): *Almanac on Security Sector Oversight in the Western Balkans 2012*. Belgrade Centre for Security Policy and Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, Belgrád, 2012. ISBN 978-86-83543-99-1

Kosovo Atlas (Second Edition). Humanitarian Community Information Centre and United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, Pristina, 2000.

Kovács Zoltán: *Koszovó államiságának létrejötte, valamint annak regionális és globális következményei*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, Budapest, 2021. ISBN 978-615-6128-06-5

Kozma Endre – Héjja István – Stefancsik Ferenc: *Katonaföldrajzi kézikönyv*. Budapest, Zrínyi, 1993. ISBN 2399996723436

Krajnc Zoltán – Forgács Balázs – Göcze István – Szabó József – Szabó Miklós (szerk.): *Hadtudományi Lexikon. Új kötet*. Dialóg Campus, Budapest, 2019. ISBN 978-963-531-095-1

Krasniqi, Kolë: *Islamist Extremism in Kosovo and the Countries of the Region*. Springer, Cham, 2019. ISBN 978-3-030-18568-8 DOI: 10.1007/978-3-030-18569-5

Ledács Kiss Jenő (szerk.): *A Nyugat-Balkán*. MK Katonai Biztonsági Hivatal, Budapest, 2009. ISBN 978-963-06-7972-5

Loquai, Heinz: *Der Kosovo-Konflikt – Wege in einem vermeidbaren Krieg. Die Zeit von Ende November 1997 bis März 1999 (Demokratie, Sicherheit, Frieden)*. Nomos Verlag, Baden-Baden, 2000. ISBN 3789066818

Lusták Péter – Fülöp Sándor – Hosszú István – Lévay Gábor – Sándor Mihály – Hajdú T. László – Kovács Éva – Réti Petra – Tóthné Szabó Tímea (szerk.): *Koszovó katonaföldrajzi atlasza*. Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat, Budapest, 2009.

- Mazower, Mark: *A Balkán*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004. ISBN 963 07 7569 7
- Mustafa, Avzi: *Figura mësuesish shqiptarë*. Bashkësia Kulturore Shqiptare, Tetovo, 1995. ISBN 9789989530067
- Perritt, Henry H. Jr.: *Kosovo Liberation Army: The inside story of an insurgency*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2008. ISBN 978-0-252-03342-1
- Sahiti, Fadil: *The Growth of Firms in Less-Developed Countries. Lessons from Kosovo*. Palgrave Macmillan, Cham/Svájc, 2019. ISBN 978-3-030-14820-1 DOI: 10.1007/978-3-030-14821-8
- Slukan Altić, Mirela: *Povijesna Geografija Kosova*. Golden marketing – Tehnička Knjiga, Zágráb 2006. ISBN: 953-212-234-6
- Szálkai Kinga – Baranyi Tamás Péter – Szarka E. Luca: *Biztonságpolitikai Corvinák*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2019. ISBN 978-615-5559-57-0
- Szenes Zoltán – Siposné Kecskeméthy Klára: *NATO 4.0 és Magyarország. 20 év tagság – 30 év együttműködés*. Zrínyi, Budapest, 2019. ISBN 978 963 327 770 6
- Szenes Zoltán – Tóth Péter (szerk.): *Tíz éve a NATO-ban*. Zrínyi, Budapest, 2009. ISBN 978-963-327-427
- Tim Marshall: *Prisoners of Geography: Ten Maps That Tell You Everything You Need To Know About Global Politics*. Elliott & Thompson, London, 2015. ISBN 978-1-78396-142-9
- Visoka, Gëzim: *Kosovo*. In: Visoka, Gëzim – Doyle, John – Newman, Edward (szerk.): *Routledge Handbook of State Recognition*. Routledge, London and New York, 2020. ISBN: 978-1-351-13175-9
- Weller, Marc: *Negotiating the final status of Kosovo*. Chaillot Paper. European Union Institute for Security Studies, Paris, 2008. ISBN 978-92-9198-132-8

Folyóiratcikkek

- Andrékó Gábor: Az etnikai és vallási tényezők centrifugális hatása a szerb és az ukrán államra. *Felderítő Szemle*, 19. évf. 3., 2020. 127–147. o.
- Bayer József: A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai. *Geopolitika a 21. században*, 1. évf., 1. sz., 2010. 1–24. o.
- Berkes Márton: A koszovói államiság dilemmái 2015-ben. *Külügyi Szemle*, 14. évf., 4. sz., 2015. 52–75. o.
- Çadraku, Hazir S. – Bejta, Sylejman: Landslide in Kosovo and Necessity for Their Monitoring. *International Journal of Natural and Engineering Sciences*, 12 évf., 1. sz., 2018. 14–18. o.
- Çeku, Ethem: Koszovó az 1960-as '70-es években Albánia és Jugoszlávia keresztüzében. (Ford.: Szendi Edina). *International Relations Quarterly*, 4. évf., 2. sz., 2014. 1–20. o.
- Dobi József: Válságkörzetek katonaföldrajzi értékelése. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények: a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tudományos lapja*, 8. évf., 2. sz., 2004. 130–136. o.
- Elezaj, Zenun: Seismotectonic Settings of Kosova. *Journal of International Environmental Application & Science*, 4. évf., 2. sz., 2009. 167–176. o.

- Ermolin, Denis S.: When Skanderbeg Meets Clinton: Cultural Landscape and Commemorative Strategies in Postwar Kosovo. *Croatian Political Science Review*, 51. évf., 5. sz., 2014. 157–173. o.
- Faragó László – Hajdú Zoltán – Rácz Szilárd: Államosodás – városhálózat – térszerkezet. *Magyar Tudomány*, 171. évf., 4. sz., 2012. 389–406. o.
- Geci, Sinan – Siposné Kecskeméthy Klára: Kosovo: Its Path to Independence and the Strive to Building Defense Institutions. *Vojenská Reflexie*, 12. évf., 2. sz., 2017. 108–122. o.
- Gojani, Ardian B.: Energy production in Kosova and regional perspectives. *International Journal of Business and Technology*, 4. évf., 2. sz., 2016. 91–103. o. DOI 10.33107/ijbte.2016.4.2.10
- Gollopeni, Besim: Kosovar Emigration: Causes, Losses and Benefits. *Sociologija I Prostor*, 54. évf., 3. sz., 2016. 295–314. o. DOI: 10.5673/sip.54.3.5
- Göcze István: A komplex katonaföldrajz néhány elméleti kérdése. *Földrajzi Értesítő*, 46. évf., 3–4. füzet, 1997. 263–273. o.
- Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban. *Pro Minoritate*, 14. évf., 1. sz., 2005. 3–34. o.
- Hartshorne, Richard: The Functional Approach in Political Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 40. évf., 2. sz., 1950. 95–130. o.
- Háry Szabolcs: Az albán kisebbség Macedóniában. *Balkán füzetek*, 8. évf., 9. sz., 2010. 97–106. o.
- Horváth László: A parlamenti választási rendszerek nemzeti kisebbségi vonatkozásai a Nyugat-Balkánon – harminc éve a demokrácia árnyékában? *Kisebbségi szemle*, 5. évf., 2. sz., 2020. 7–35. o.
- Ingimundarson, Valur: The Politics of Memory and the Reconstruction of Albanian National Identity in Postwar Kosovo. *History and Memory*, 19. évf., 1. sz., 2007. 95–123. o.
- Jolicoeur, Pierre – Labarre, Frederic: The Kosovo Model: A (Bad) Precedent for Conflict Management in the Caucasus? *Connections*, 13. évf., 3. sz., 2014. 41–58. o.
- Juhász József: Koszovó útja a függetlenségig. *Nemzet és biztonság*, 1. évf., 1. sz., 2008. 67–77. o.
- Juhász Krisztina: A Koszovó és Szerbia közötti párbeszéd és a brüsszeli megállapodás végrehajtásának eddigi mérlege. *Külgügyi Szemle*, 14. évf., 2. sz., 2016. 34–53. o.
- Juhász Krisztina: Az Európai Unió nyugat-balkáni válságkezelési missziói. *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2. sz., 2015. 74–95. o.
- Kocsis Károly – Siposné Kecskeméthy Klára – Nagy Miklós: A Jugoszláv Köztársaság (Kis-Jugoszlávia) katonaföldrajzi jellemzése. *Hadtudományi Tájékoztató*, 4. évf., 7. sz., 1994. A Magyar Köztársaság és környezetének katonaföldrajzi értékelése, HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály kiadványa. 473–517. o.
- Kocsis Károly: Az albán kérdés etnikai és politikai földrajzi háttere. *Földrajzi Értesítő*, 50. évf., 1–4. sz., 2001. 161–190. o.
- Koktsidis, Pavlos-Ioannis – Dam, Caspar Ten: A Success Story? Analysing Albanian Ethno-Nationalist Extremism in the Balkans. *East European Quarterly*, 42. évf., 2. sz., 2008. 160–190. o.

- Kowalsky, Bartos: China's Mask Diplomacy in Europe: Seeking Foreign Gratitude and Domestic Stability. *Journal of Current Chinese Affairs*, 50. évf., 2. sz., 2021. 209–226. o. DOI: 10.1177/18681026211007147
- Lángné Petruska Szidónia: Lehet-e a Szandzsák a következő Koszovó? *Felderítő Szemle*, 19. évf., 2. sz., 79–102. o.
- Lánszki János: A katonaföldrajz néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Hadtudomány*, 8. évf., 4. sz., 1998. 98–107. o.
- M. Császár Zsuzsa – Mérei András – Végh Andor: Kisebbségi múlt és jövő Koszovóban. *Közép-európai Közlemények*, 2. évf., 2–3. sz., 2009. 7–15. o.
- Magyar István: A koszovói válságkezelés katonai tapasztalatai. *Hadtudomány*, 10. évf., 2. sz., 2000. 72–79. o.
- Muhadri, Bedri: The Battle of Kosovo 1389 and the Albanians. *Journal of History and Future*, 7. évf., 1. sz., 2021. 436–452. o. DOI: 10.21551/jhf.898751
- Nagy Zoltán András: Egy újabb balkáni „lőporos hordó”: Szandzsák. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 8. évf., 10. sz., 2009. 339–347. o.
- Ong, G. Gerard: Credibility over courage: NATO's Mis-Intervention in Kosovo. *Journal of Strategic Studies*, 26. évf. 1. sz., 2008. 73–108. o. DOI: 10.1080/01402390308559309
- Pap Norbert: Az albán szállásterület geopolitikai viszonyrendszere. *Balkán füzetek*, 8. évf., 9. sz., 2010. 72–86. o.
- Pócsmegyeri Gábor – Koós Tamás – Szilágyi Gábor: Security geographical analysis of Kosovo. *TradeCraft Review*, 6. évf., 2. sz. (Special Issue), 2010. 13–25. o.
- Sahiti, Hazbije – Bislimi, Kemalj – Dalo, Enis – Murati, Kemalj: Effect of water quality in hematological and biochemical parameters in blood of common carp (*Cyprinus carpio*) in two lakes of Kosovo. *Natural and Engineering Sciences*, 3. évf., 3. sz., 2018. 323–332. o. DOI: 10.28978/nesciences.468987
- Schwandner-Sievers, Stephanie: The bequest of Illegalja: contested memories and moralities in contemporary Kosovo. *Nationalities Papers*, 41. évf., 6. sz., 2013. 953–970. o. DOI: 10.1080/00905992.2013.767792
- Siposné Kecskeméthy Klára – Nagy Miklós: A magyar katonaföldrajz alapkérdésnek változása és vizsgálati mutatói. *Földrajzi Értesítő*, 44. évf., 1–2. sz., 1995. 71–89. o.
- Siposné Kecskeméthy Klára: A zsugorodó Balkán. *Balkán füzetek*, 7. évf., 1. sz., 2009. 29–36. o.
- Székrenyes Éva: Győztesből vesztes, avagy ki nevet a végén? Választások után Koszovóban. *Külügyi Szemle*, 13. évf., 3. sz., 2014. 66–83. o.
- Szilágyi Gábor: Koszovó katonaföldrajzi értékelése. *Hadtudományi Szemle*, 9. évf., 2. sz., 2016. 130–141. o.
- Szilágyi Imre: Szerb-albán tárgyalások. *MKI-tanulmányok*, 1. évf. 18. sz., 2011. 12. o.
- Szilvágyi Tibor: A Nagy-Albánia-eszmerendszer múltja és jelene. *Hadtudomány*, 10. évf., 2. sz., 2000. 1–10. o.
- Triantafyllou, Giorgos: Statehood without an army: the question of the Kosovo Armed Force. *Southeast European and Black Sea Studies*, 18. évf., 2. sz., 2018. 261–279. o. DOI: 10.1080/14683857.2018.1474578

Vincze Dalma: A NATO átalakuló koszovói jelenléte. *Külügyi Szemle*, 10. évf., 2. sz., 2011. 116–135. o.

Vincze Dalma: Az Európai Unió, mint a demokratikus normák exportőre a Balkánon. *Társadalom és Gazdaság*, 30. évf., 2. sz., 2008. 165–182. o.

Vogel, Dávid: NATO's Kosovo Force Mission in transition: Fifteen years after the deployment – Past experiences, future perspectives. *Defence Review*, 2015, 143. évf., Különszám, 33–46. o.

Yabanci, Bilge: Populism and Anti-Establishment Politics in Kosovo: A Case Study of Lëvizja Vetëvendosje. *Contemporary Southeastern Europe*, 3. évf., 2. sz., 2015. 17–43. o.

Interneten elérhető tanulmányok, cikkek

10 Revealing Maps of Religion in Europe. Forrás: <https://churchpop.com/2014/10/09/10-maps-religion-europe/> (Letöltés: 2021. január 30.)

20. Anniversary of the Kosovo Police. Forrás: <https://www.kosovopolice.com/wp-content/uploads/2020/11/revista-per-20-vjetorin-e-pk-se-anglisht.pdf> (Letöltés: 2022. január 24.)

2021 Kosovan parliamentary election. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/2021_Kosovan_parliamentary_election (Letöltés: 2021. június 26.)

A Balkán XXI. századi kihívásai. Forrás: http://archiv.uni-nke.hu/egyetem/hirek/2017/09/27/a-balkan-xxi_-szazadi-kihivasai (Letöltés: 2017. november 10.)

About Qatar Charity. Forrás: <https://www.qcharity.org/en/qa/about> (Letöltés: 2022. május 31.)

A Jugoszláv Királyság bánágai. Forrás: tinyurl.com/4vzbkue8 (Letöltés: 2020. november 27.)

A Memorandum: a szerb nacionalizmus újjászületése. Forrás: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=79:4-a-memorandum-a-szerb-nacionalizmus-ujjaszueletese&root=12&catid=8:iv-jugoszlavia-felbomlasi-1980-1991- (Letöltés: 2017. december 7.)

A szerb ortodox egyházi vezetők nem adják egykönnyen Koszovót. Forrás: <https://delhir.info/2017/09/21/szerb-ortodox-egyhazi-vezetok-nem-adjak-egykonnyen-koszovot/> (Letöltés: 2022. április 2.)

About EULEX. The Mission. Forrás: <https://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,60> (Letöltés: 2022. január 28.)

About Us. Mr Petrit Ajeti. Forrás: https://www.aki-rks.org/HTML_ENG/petritajeti.html (Letöltés: 2022. január 28.)

Adem Jashari 1955–1998. Forrás: <https://ademjashari.rks-gov.net/en/historia-e-familjes> (Letöltés: 2018. április 26.)

Agreement reached on Russian role in Kosovo force. Forrás: <http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9906/18/russia.kosovo.04/> (Letöltés: 2018. május 9.)

Ahmeti, Adelina – Gashi, Kreshnik: *In North Kosovo, Mining for Bitcoin on 'Free' Electricity*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/05/12/in-north-kosovo-mining-for-bitcoin-on-free-electricity/> (Letöltés: 2021. december 13.)

Ahmeti, Adelina – Sopi, Arta: *Kosovo Indicts Ex-Intelligence Chief Over Deportation of 'Gulenists'*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/02/25/kosovo-indicts-ex-intelligence-chief-over-deportation-of-gulenists/> (Letöltés: 2022. január 28.)

Ahmetxhekaj, Shkumbin: *Ugovor i plata za jedan potpis mesečno*. Forrás: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ugovor-i-plata-za-jedan-potpis-mese%C4%8Dno/30905199.html> (Letöltés: 2022. január 30.)

AKI mission. Forrás: https://www.aki-rks.org/HTML_ENG/mission.html (Letöltés: 2022. január 28.)

Albania and Kosovo Sign 13 Agreements and Remove Border Control. Forrás: <https://exit.al/en/2021/11/26/albania-and-kosovo-sign-13-agreements-and-remove-border-control/> (Letöltés: 2022. március 6.)

Albania and Kosovo: Is Unification the Common Future? Forrás: <https://www.tiranatimes.com/?p=147586> (Letöltés: 2020. november 10.)

Albania-Kosovo highway. Forrás: http://yamm.finance/wiki/Albania-Kosovo_Highway.html (Letöltés: 2021. december 4.)

Aliu, Fatmir: Krasniqi: *Kosovo MPs are Scared of SHIK*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2012/08/06/krasniqi-shik-frightens-mp-s/> (Letöltés: 2022. január 28.)

Allcock, John B.: *Kosovo self-declared independent country*. Forrás: <https://www.britannica.com/place/Kosovo/History> (Letöltés: 2021. július 10.)

An Agreement For Increased Safety. Forrás: https://www.nato.int/Kfor/chronicle/2003/chronicle_09/09.htm (Letöltés: 2021. február 2.)

An Army for Kosovo? International Crisis Group, Europe Report N°174 – 28 July 2006. Forrás: <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/174-an-army-for-kosovo.pdf> (Letöltés: 2018. május 25.)

Anderson, Bobby – Šerifović, Sebastian – Osmani, Adem – Beriša, Aferdita: *Who we were, who we are? Kosovo Roma oral histories*. Forrás: https://www.academia.edu/3399309/Who_We_Were_Who_We_Are_Kosovo_Roma_Oral_Histories. (Letöltés: 2021. április 18.)

Andrékó Gábor: *A 2015-ös balkáni útvonalon érkező illegális migrációs mozgás okai és hatása a magyar közösségre*. Diplomadolgozat. Zsigmond Király Egyetem, Budapest, 2018.

Annex 3 to submission of corrected and public redacted versions of confirmed indictment and related requests. Forrás: https://repository.scp-ks.org/details.php?doc_id=091ec6e98037f115&doc_type=stl_filing_annex&lang=eng (Letöltés: 2020. december 12.)

Annual Report on the State of the Environment in Kosovo. Forrás: https://www.ammk-rks.net/repository/docs/Raporti_i_mjedisit_2016_web_format_eng_22817.pdf (Letöltés: 2020. március 1.)

ARKEP Publikim Nr. 02/2021. Forrás: tinyurl.com/7yyjpc2c (Letöltés: 2021. október 15.)

Ármás Julianna – Németh Ferenc – Orosz Anna: *Non-papers on border changes in the Western Balkans: promise of an easy solution or a hazardous game?* Forrás: https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/10/KE_2021_43_NYUBA_Non_papers_border_changes_AJ_NF_OA_0929.pdf (Letöltés: 2022. április 20.)

Armstrong, Mark: *Kosovo government offices set on fire over license plates row with Serbia*. Forrás: <https://www.euronews.com/2021/09/26/kosovo-government-offices-set-on-fire-over-license-plates-row-with-serbia> (Letöltés: 2022. január 24.)

Association/Community of Serb – Majority Municipalities. Forrás: <https://dialogue-info.com/association-community-of-serb-majority-municipalities/> (Letöltés: 2022. április 10.)

Atalay, Alper: *Turkish parliament head receives Kosovo's justice minister*. Forrás: <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkish-parliament-head-receives-kosovos-justice-minister/2428693> (Letöltés: 2022. május 15.)

Avdimetaj, Teuta – Coleman, Julie: *What EU Member States can learn from Kosovo's experience in repatriating former foreign fighters and their families*. Forrás: tinyurl.com/23xu9zac (Letöltés: 2020. június 2.)

Axis Occupation of Yugoslavia 1941-43. Forrás: http://konfliktuskutato.hu/images/phocagallery/jugo/maps/axis_occupation_of_yugoslavia_1941-43.png (Letöltés: 2020. november 27.)

Az iszlám radikalizmus terjedése a Nyugat-Balkánon. Forrás: <https://www.migraciokutato.hu/2016/05/17/az-izslam-radikalizmus-ternyerese-a-nyugat-balkanon/> (Letöltés: 2022. május 30.)

Az új koszovói kormány eltörölte a szerbiai árukra kivetett százszázalékos vámot. Forrás: <https://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/az-uj-koszovoi-kormany-eltorolte-a-szerbiai-arukra-kivetett-szazszazalekos-vamot-2304003/> (Letöltés: 2020. június 28.)

Balaj, Shpat – Avdiu, Plator: *Challenges and practices of inclusiveness in Kosovo's security sector*. Forrás: http://www.qkss.org/repository/docs/Inclusiveness_paper_eng_927153.pdf (Letöltés: 2020. augusztus 30.)

Balaj, Shpat – Boshnjaku, Taulant: *Multiethnicity destruction tendencies: Massive resignations of Serbian members from the Kosovo Security Force and Serbia's Role*. Forrás: http://www.qkss.org/repository/docs/Policy_brief_eng_434386.pdf (Letöltés: 2020. augusztus 30.)

Balcans - changements territoriaux en 1912-13. Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/86/Balcans_-_Cambiements_territ%C3%B2riaux_en_1912-1913.png (Letöltés: 2020. december 10.)

Baliu, Doruntina – Isufi, Perparim: *Kosovo–Serbia Dialogue Must Include Presevo Valley, Mayor Says*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/05/27/kosovo-serbia-dialogue-must-include-presevo-valley-mayor-says/> (Letöltés: 2022. március 22.)

Balje: Srpska Lista interfering in elections. Forrás: <https://prishtinainsight.com/balje-srpska-lista-interfering-in-elections/> (Letöltés: 2021. június 26.)

Balkans Migration and Displacement Hub: *Refugees and Migrants at the Western Balkans Route. Regional Overview January-March 2022*. Forrás: <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Refugees-and-Migrants-Balkans-Regional-Overview-Q1-2022-SC-BMDH-DATA.pdf> (Letöltés: 2022. május 31.)

Balkans Policy Research Group: *Kosovo – Migration trends require a new policy response*. <https://balkansgroup.org/en/kosovo-migration-trends-require-a-new-policy-response/> (Letöltés: 2020. október 30.)

Balkans Policy Research Group: *KOSOVO 2020: A Complex Agenda for the New Government*. Forrás: <https://balkansgroup.org/wp-content/uploads/2020/01/Kosovo-2020-A-Complex-Agenda-for-the-new-Government-ENG-WEB-1.pdf> (Letöltés: 2020. január 5.)

Balkans. Forrás: <https://www.britannica.com/place/Balkans/The-Ottomans> (Letöltés: 2021. január 31.)

Bami, Xhorxhina – Isufi, Perparim: *Kosovo Parliament Elects Albin Kurti as Prime Minister*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/03/22/kosovo-parliament-elects-albin-kurti-as-prime-minister/> (Letöltés: 2021. május 31.)

Bami, Xhorxhina – Isufi, Perparim: *Opposition Vetevendosje Movement Eyes Landslide Win in Kosovo Election*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/02/14/opposition-vetevendosje-movement-eyes-landslide-win-in-kosovo-election/> (Letöltés: 2021. május 31.)

Bami, Xhorxhina: *BIRN Fact-check: Has the Import Tax Aided Kosovo's Economy?* Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/01/28/birn-fact-check-has-the-import-tax-aided-kosovos-economy/> (Letöltés: 2021. augusztus 12.)

Bami, Xhorxhina: *BIRN Fact-Check: Trump's 'Historic' Kosovo-Serbia Deal Gathering Dust*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/09/03/birn-fact-check-trumps-historic-kosovo-serbia-deal-gathering-dust/> (Letöltés: 2021. december 15.)

Bami, Xhorxhina: *Kosovo Govt Sacks Board of Failing Telecom*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/02/20/kosovo-govt-sacks-board-of-failing-telecom/> (Letöltés: 2021. október 20.)

Bami, Xhorxhina: *Kosovo President Thaçi Resigns to Face War Crimes Charges*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/11/05/kosovo-president-thaci-resigns-to-face-war-crimes-charges/> (Letöltés: 2020. november 6.)

Bami, Xhorxhina: *Kosovo Steps Closer to Scrapping Privatisation Agency*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/05/28/kosovo-steps-closer-to-scrapping-privatisation-agency/> (Letöltés: 2021. május 31.)

Bami, Xhorxhina: *Kurti Vows to Make Military Service Compulsory in Kosovo*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/02/17/kurti-vows-to-make-military-service-compulsory-in-kosovo/> (Letöltés: 2020. augusztus 25.)

Bami, Xhorxhina: *Serbia, Kosovo Leaders Welcome Deal to Restore Rail Link*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/02/14/serbia-kosovo-leaders-welcome-deal-to-restore-rail-link> (Letöltés: 2021. december 15.)

Bami, Xhorxhina: *US Recommends Ways to Ease Kosovo-Serbia Lake Dispute*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/06/24/us-recommends-ways-to-ease-kosovo-serbia-lake-dispute/> (Letöltés: 2021. szeptember 4.)

Bárzsi Géza – Országgh László – Balázs János – Bíró Izabella – Elekfi László – Kelemen József – Kovalovszky Miklós – Lengyel Lajos – Martinkó András – O. Nagy Gábor – Szabadi Béla – Újváry Lajos: *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó, 1959-1962. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/> (Letöltés: 2021. április 5.)

Basic figures on enlargement countries – Factsheets – 2021 edition. Forrás: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/4031688/12749261/KS-08-21-097-EN-N.pdf/5d39c0eb-7f28-7128-0eaa-541af1fc67e4?t=1620368086198> (Letöltés: 2021. augusztus 9.)

Begisholli, Blerta: *Kosovo Army Faces Uphill Fight, Experts Warn*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2019/07/31/kosovo-army-faces-uphill-fight-experts-warn/> (Letöltés: 2020. augusztus 25.)

Behgjet Pacolli. Forrás: <http://www.behgjetpacolli.com/biografia/> (Letöltés: 2021. május 31.)

Belgrade promotes them. Artists from „Mirdita” glorify KLA criminals. Forrás: <https://srbin.info/en/drustvo/beograd-ih-promovise-umetnici-iz-mirdite-glorifikuju-zlocince-ovk/> (Letöltés: 2020. november 20.)

Bennet, Richard – Friedman, Jonathan – Greene, Morgan: *Building the Police Service in a Security Vacuum: International Efforts in Kosovo, 1999–2011*. Forrás: https://successfulesocieties.princeton.edu/sites/successfulesocieties/files/Policy_Note_ID121.pdf (Letöltés: 2022. január 23.)

Berghesan, Georges: *L’armée du Kosovo, nouvel obstacle à la stabilisation des Balkans?* Forrás: https://www.grip.org/wp-content/uploads/2019/12/NA_2019-12-16_FR_G-BERGHEZAN.pdf (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

Berkes Márton: *A szerb–albán kapcsolatok tizenöt éve (2000–2015)*. Forrás: http://www.grotius.hu/doc/pub/YGYOLO/2015-05-07_berkes-marton_grotius-e-konyvtar-65..pdf (Letöltés: 2022. január 23.)

Bezhan Frud: *Inside Kosovo's Islamist Cauldron*. Forrás: <https://www.rferl.org/a/inside-kosovos-islamic-cauldron/27825148.html> (Letöltés: 2022. április 20.)

Boletini, Besnik – Molliqaj, Leonida – Besa, Kalaja: *Destruction of Forest in Kosovo*. Forrás: <http://preportr.cohu.org/en/investigations/Destruction-of-forests-in-Kosovo-207> (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

Botrányos török akció Koszovóban. Forrás: https://nepszava.hu/1156500_botranyos-torok-akcio-koszovoban (Letöltés: 2019. december 28.)

Botschaft zur Verlängerung der Schweizer Beteiligung an der multinationalen Kosovo Force (KFOR). Forrás: <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2019/8447.pdf> (Letöltés: 2020. augusztus 10.)

Boussauw, Kobe : *Challenges, threats and opportunities in post-conflict urban development in Kosovo*. Forrás: <https://core.ac.uk/download/pdf/204377029.pdf> (Letöltés: 2021. július 10.)

Brahimi, Arbenite: *Blerja e IPKO-s nga “Telekom Srbija” rrezikon sigurinë kombëtare të Kosovës – Qeveria hesht*. Forrás: <https://fakteplus.net/blerja-e-ipko-s-nga-telekom-srbija-rrezikon-sigurine-kombetare-te-kosoves-qeveria-hesht/> (Letöltés: 2021. október 20.)

Brussels Agreement. Forrás: <https://www.srbija.gov.rs/cinjenice/en/120394> (Letöltés: 2022. január 23.)

Building the Kosovo Police Service after NATO air strikes. Forrás: <https://www.centreforpublicimpact.org/case-study/developing-an-effective-police-force-in-the-wake-of-conflict> (Letöltés: 2022. január 23.)

Bush OKs supplying arms to Kosovo. Forrás: <https://www.abc.net.au/news/2008-03-20/bush-oks-supplying-arms-to-kosovo/1078624> (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Business Opportunities in Kosovo. Forrás: <https://kosibc.com/business-opportunities-kosovo/> (Letöltés: 2021. október 17.)

Buxheti i vitit 2022: Mbi 100 milionë euro për Ushtrinë e Kosovës. Forrás: tinyurl.com/2p83k2ez (Letöltés: 2021. december 20.)

Buyuk, Hamdi Firat: *Book Unpacks Balkans' 'Love-Hate' Relationship With Turkey*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/02/01/book-unpacks-balkans-love-hate-relationship-with-turkey/> (Letöltés: 2022. május 15.)

Bytyci, Fatos: *Kosovo opts for coal plant despite criticism*. Forrás: <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-energy/kosovo-opts-for-coal-plant-despite-criticism-idUSKCN1N71LM> (Letöltés: 2021. augusztus 31.)

Cero, Harun – Rrustemi, Arlinda: *Lesson from Ukraine: Stop Appeasing Russia's Trojan Horse, Serbia*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2022/04/05/lesson-from-ukraine-stop-appeasing-russias-trojan-horse-serbia/> (Letöltés: 2022. április 5.)

Changes to regional borders of Kosovo. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Changes_to_regional_borders_of_Kosovo.png (Letöltés: 2021. március 20.)

Chastand, Jean-Baptiste: *Kosovo-Serbie : l'échange de territoires, la fin d'un tabou*. Forrás: <https://tinyurl.com/y8rf4mg5> (Letöltés: 2018. szeptember 30.)

Chastand, Jean-Baptiste: *Les Européens s'inquiètent des discussions sur les frontières entre Serbie et Kosovo*. Forrás: https://www.lemonde.fr/europe/article/2018/08/14/les-europeens-s-inquietent-des-discussions-sur-les-frontieres-entre-serbie-et-kosovo_5342244_3214.html (Letöltés: 2018. december 16.)

Chrzová, Barbora – Grabovac, Anja – Hála, Martin – Lalić, Jan (szerk.): *Western Balkans at Crossroads. Assessing Influences of Non-Western External Actors*. Forrás: https://www.balkancrossroads.com/_files/ugd/2fb84c_0111856c88724a8cb0caac1dad0d762e.pdf (Letöltés: 2021. december 30.)

Cipa, Akri: *'Mini Schengen': A Balkan Breakthrough or Political Stunt?* Forrás: <https://balkaninsight.com/2019/12/03/mini-schengen-a-balkan-breakthrough-or-political-stunt/> (Letöltés: 2019. december 7.)

Cirman, Primož – Vuković, Vesna: *Objavljamo dokument o razdelitvi BiH, ki ga išče ves Balkan*. <https://necenzurirano.si/clanek/aktualno/objavljamo-slovenski-dokument-o-razdelitvi-bih-ki-ga-isce-ves-balkan-865692> (Letöltés: 2021. április 15.)

Clewlow, Ade: *The Kosovo Protection Corps: A Critical Study of its De-activation as a Transition*. Forrás: <https://issat.dcaf.ch/Learn/Resource-Library2/Policy-and-Research-Papers/The-Kosovo-Protection-Corps.-A-Critical-Study-of-its-De-activation-as-a-Transition> (Letöltés: 2020. augusztus 20.)

Climate Change Risk Profile. Kosovo. Forrás: https://www.climatelinks.org/sites/default/files/asset/document/2017_USAID_Climate%20Change%20Risk%20Profile%20-%20Kosovo.pdf (Letöltés: 2021. február 27.)

Çollaku, Petrit: *Kosovo President 'Will Resign' If Asked By Court*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2011/03/29/uncertainty-over-kosovo-president-s-future/> (Letöltés: 2021. február 5.)

Communities of Kosovo. Forrás: <https://www.ecmikosovo.org/en/Community-Profile>. (Letöltés: 2021. április 2.)

Conley, Heather A. – Saric, Dejana: *Serbia's Vaccine Influence in the Balkans*. Forrás: <https://www.csis.org/analysis/serbias-vaccine-influence-balkans> (Letöltés: 2021. július 13.)

Conley, Heather A. – Saric, Dejana: *The Serbia-Kosovo Normalization Process. A Temporary U. S. Decoupling*. Forrás: <https://www.csis.org/analysis/serbia-kosovo-normalization-process-temporary-us-decoupling> (Letöltés: 2021. május 31.)

ContourGlobal abandons plan for new Kosovo coal power plant, making way for transition to renewables. Forrás: <https://caneurope.org/contourglobal-abandons-plan-for-new-kosovo-coal-power-plant-making-way-for-transition-to-renewables/> (Letöltés: 2021. augusztus 31.)

Contributing nations. Forrás: <https://jfcnaples.nato.int/kfor/about-us/welcome-to-kfor/contributing-nations> (Letöltés: 2022. május 15.)

Corruption Perceptions Index. Forrás: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ksv> (Letöltés: 2021. augusztus 8.)

Countries That Feature Maps On Their Flags. Forrás: <https://www.worldatlas.com/articles/countries-that-feature-maps-on-their-flags.html> (Letöltés: 2021. április 2.)

Crooked Kaleidoscope. Organized Crime in the Balkans. Forrás: https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2017/07/OC_balkans.pdf (Letöltés: 2022. április 20.)

Current Security Challenges for the Western Balkan Region. Addressed by Means of Joint Responsibility and Cooperation. Forrás: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kosovo/13854.pdf> (Letöltés: 2022. április 20.)

Csaplár-Degovics Krisztián: *Politikai hisztéria mérgezi a szerb-albán közös történelmet*. Forrás: https://multkor.hu/20090709_politikai_hisztéria_mergerzi_a_szerbalban_kozos_tortenelmet?pIdx=1 (Letöltés: 2020. november 24.)

DASH-i konfirmon se disa afganëve në Kosovë u është refuzuar hyrja në SHBA. Forrás: <https://www.koha.net/arberi/327783/dash-i-konfirmon-se-disa-afganeve-ne-kosove-u-eshte-refuzuar-hyrja-ne-shba/> (Letöltés: 2022. május 30.)

Department of Border. Forrás: <https://www.kosovopolice.com/en/departments/department-of-border/> (Letöltés: 2021. február 8.)

Dérens, Jean-Arnault – Geslin, Laurent: *Balkan borderlands*. Forrás: <https://mondediplo.com/2019/08/03balkans> (Letöltés: 2021. április 5.)

Destroyed and heavily damaged Serb Orthodox churches and monasteries by Albanians in Kosovo in period of 1991-2004. Forrás: tinyurl.com/3dth7fk2 (Letöltés: 2021. április 3.)

Diaspora as a driving force for development in Kosovo: Myth or reality? Forrás: https://www.eda.admin.ch/dam/deza/en/documents/laender/resource-183043_EN.pdf (Letöltés: 2020. november 23.)

Diaspora e gatshme t'i japë kredi Qeverisë. Forrás: <https://lajmi.net/diaspora-e-gatshme-ti-jape-kredi-qeverise/> (Letöltés: 2021. július 12.)

Dimenski, Jane: *Wasted Water: Leaking Pipelines Threaten to Let Balkans Run Dry*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/08/16/wasted-water-leaking-pipelines-threaten-to-let-balkans-run-dry/> (Letöltés: 2021. szeptember 4.)

Disagreements between Albania and Kosovo intensifies. Forrás: <https://www.tiranatimes.com/?p=148650> (Letöltés: 2022. április 15.)

Dorka Dóra: *Koszovó: Egy új állam születése Európában? Az önrendelkezési jog diadala.* Forrás: <https://ojs.lib.unideb.hu/DJM/article/view/5851/5484> (Letöltés: 2021. március 20.)

Dragojlo, Sasa: *Kosovo Electricity Grid Starts Operating Independently from Serbia.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/12/15/kosovo-electricity-grid-starts-operating-independently-from-serbia/> (Letöltés: 2021. november 9.)

Drawing boundaries in the Western Balkans: A people's perspective. Forrás: <https://www.saferworld.org.uk/resources/publications/590> (Letöltés: 2021. február 3.)

Đurđić, Milena: *Zvaničnica Pentagona: Ruska invazija i NATO intervencija se ne mogu izjednačavati.* Forrás: <https://www.glasamerike.net/a/6511379.html> (Letöltés: 2022. április 10.)

Education Statistics 2020-2021. Forrás: <https://ask.rks-gov.net/media/6073/education-statistics-20202021.pdf> (Letöltés: 2021. július 4.)

Egeresi Zoltán: *Identitáspolitiká: Törökország baráti ölelése lehet-e az Európai Unió alternatívája Koszovó számára?* Forrás: <https://balk.hu/2021/06/19/identitáspolitiká-torokország-baráti-olelese-lehet-e-az-európai-unio-alternatívája-koszovo-számára/> (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

Egy hónap múlva egymás torkának estek az első Balkán-háború győztesei. Forrás: <https://m.mult-kor.hu/egy-honap-mulva-egymas-torkanak-estek-az-első-balkan-haboru-gyoztesei-20200531> (Letöltés: 2020. december 10.)

Ekskluzive, Kosova dhe Serbia do t'ia njohin integritetin territorial dhe sovranitetin njëra-tjetrës. Forrás: <https://www.koha.net/arberi/268451/ekskluzive-kosova-dhe-serbia-do-tia-njohin-integritetin-territorial-dhe-sovranitetin-njera-tjetres/> (Letöltés: 2021. április 26.)

Elezaj, Zenun: *Mineral Resources of Kosova.* Forrás: <http://www.altairresources.com/wp-content/uploads/2016/04/Mineral-Resources-of-Kosova.pdf> (Letöltés: 2021. augusztus 29.)

Emini, Donika: *Transformimi i FSK-së në Forcat e Armatosura të Kosovës.* Forrás: [http://www.qkss.org/repository/docs/FactSheet-FSK\(2\)_770792.pdf](http://www.qkss.org/repository/docs/FactSheet-FSK(2)_770792.pdf) (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

Employment. A Challenge in Reintegration and Resocialisation. Forrás: <https://kallxo.com/wp-content/uploads/2022/02/EMPLOYMENT-%E2%80%93-A-CHALLENGE-IN-REINTEGRATION-AND-RESOCIALISATION-New-Cover.pdf> (Letöltés: 2022. április 22.)

Erebara, Gjerg: *Albania Hails 'Magic' Donor Pledges for Earthquake Recovery.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/02/18/donors-pledges-1-2-billion-euros-grants-and-loans-for-albania-earthquake-reconstruction/> (Letöltés: 2021. február 28.)

Erebara, Gjerg: *Iranian Citizen Faces Terrorism Charges in Albania.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2022/04/01/iranian-citizen-faces-terrorism-related-charges-in-albania/> (Letöltés: 2022. május 31.)

Ethnically motivated incidents in Kosovo and Metohija, 2021/2022. Forrás: <https://www.kim.gov.rs/eng/incidenti.php> (Letöltés: 2022. május 31.)

EU warns Belgrade over free trade deal with Russia's Eurasia. Forrás: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/eu-warns-belgrade-over-free-trade-deal-with-russias-eurasia/> (Letöltés: 2019. október 26.)

EULEX Kosovo – European Union Rule of Law Mission in Kosovo. Forrás: <https://www.eubusiness.com/europe/kosovo/eulex/> (Letöltés: 2018. április 12.)

Európa bűne, avagy az orosz-grúz háborúról őszintén. Forrás: <https://hu.euronews.com/2018/08/08/europa-bune-avagy-az-orosz-gruz-haborurol-oszinten> (Letöltés: 2022. április 13.)

European Bank for Reconstruction and Development: *Coronavirus response in 2021: Building back better. Update on Kosovo (16 June 2021).* Forrás: <https://www.ebrd.com/documents/admin/kosovo-coronavirus-policy-response-.pdf?blobnocache=true> (Letöltés: 2021. július 15.)

European Commission: *Kosovo Report 2021.* Forrás: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/kosovo-report-2021_en (Letöltés: 2021. december 20.)

European Environment Agency: *Kosovo. Country fact sheet. Land cover 2012.* Forrás: <https://www.eea.europa.eu/themes/landuse/land-cover-country-fact-sheets/land-cover-country-fact-sheets-2012/xk-kosovostar-landcover.pdf/view> (Letöltés: 2021. január 20.)

EU-Western Balkans Summit Thessaloniki. Forrás: https://europa.eu/rapid/press-release_PRES-03-163_en.htm (Letöltés: 2019. augusztus 18.)

Explosion hits Kosovo parliament amid border deal tensions. Forrás: <https://www.trtworld.com/europe/explosion-hits-kosovo-parliament-amid-border-deal-tensions-2284> (Letöltés: 2021. február 3.)

External Influence in Extremism and Radicalism. Forrás: <https://www.balkancrossroads.com/bp-vi-extremism-radicalism> (Letöltés: 2019. december 28.)

Facilitátor. Forrás: <https://www.szomagyarito.hu/szocikk.php?id=2313> (Letöltés: 2022. május 25.)

Fehérvári Nándor: *A háború árnyai: Balkáni veszélyek és esélyek.* Forrás: <https://balk.hu/2022/04/02/a-haboru-arnyai-balkani-veszelyek-es-eselyek/> (Letöltés: 2022. április 5.)

First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations. April 2013. Forrás: https://kryeministri.rks-gov.net/repository/docs/FIRST_AGREEMENT_OF_PRINCIPLES_GOVERNING_THE_NORMALIZATION_OF_RELATIONS,_APRIL_19,_2013_BRUSSELS_en.pdf (Letöltés: 2019. augusztus 18.)

Fjalimi emocional i Thaçit: Kjo nuk është lamtumirë, por veç mirupafshim. Forrás: <https://kosovaime.tv/fjalimi-emocional-i-Thaçit-kjo-nuk-eshte-lamtumire-por-vec-mirupafshim/> (Letöltés: 2020. november 5.)

Focus Kosovo. Medizinische Grundversorgung. Forrás: <https://www.sem.admin.ch/dam/data/sem/internationales/herkunftslander/europa-gus/kos/KOS-med-grundversorgung-d.pdf> (Letöltés: 2021. július 11.)

Fodor Pál: *Fetullah Gülen mozgalma.* Forrás: tinyurl.com/2p92tv8f (Letöltés: 2022. május 31.)

Folyamatosan növekszik Törökország balkáni befolyása. Forrás: <https://hirado.hu/2017/10/18/folyamatosan-novekszik-torokorszag-balkani-befolyasa-ok/> (Letöltés: 2019. december 29.)

Freedom in the World. Kosovo. Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2022> (Letöltés: 2022. május 30.)

Garding, Sarah E.: *Kosovo: Background and U. S. Policy.* Forrás: <https://fas.org/sgp/crs/row/R46175.pdf> (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

GDP per capita (current US\$). Forrás: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> (Letöltés: 2022. május 31.)

Gearan, Anne: *Trump dangles Rose Garden treaty moment in quiet peace effort between Serbia and Kosovo.* Forrás: <https://tinyurl.com/ydz2oece> (Letöltés: 2019. december 16.)

Geci-Sherifi, Shkendije: *Egy új független állam kül- és biztonságpolitikájának formálása.* Koszovói esettanulmány. Tézisfüzet, NKE HDI, Budapest, 2019. Forrás: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/14729/shkendije_geci_sherifi_short_thesis_hungarian.pdf?sequence=3 (Letöltés: 2020. augusztus 20.)

Geography of Kosovo. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Geography_of_Kosovo#cite_note-ICMMt-17 (Letöltés: 2018. november 25.)

Gerencsér Árpád: *A Kaukázus térség biztonságföldrajzi értékelése.* Doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztviselői Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2016. Forrás: <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12374/ertekezes.pdf;jsessionid=469536FC09D6CCA34C9B7EA1FC5874B5?sequence=1> (Letöltés: 2017. szeptember 15.)

Gjakova Airport yet out of order. Forrás: <https://www.ocnal.com/2020/10/gjakova-airport-yet-out-of-order.html> (Letöltés: 2021. december 15.)

Global Facility for Disaster Reduction and Recovery: Kosovo. Forrás: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/GFDRR_Kosovo.pdf (Letöltés: 2021. február 27.)

Global Initiative Against Transnational Organized Crime: *Spot Prices. Analyzing flows of people, drugs and money in the Western Balkans.* Forrás: <https://globalinitiative.net/analysis/western-balkans-crime-hotspots-3/> (Letöltés: 2021. június 2.)

Gollopeni, Besim – Kurtishaj, Alban: *Challenges of Spatial Planning in Kosovo in Transition Time.* Forrás: https://www.researchgate.net/publication/330624340_Challenges_of_Spatial_Planning_in_Kosovo_in_Transition_Time (Letöltés: 2021. július 7.)

Grigoryan, Armen – Badji, Hachim – Bryant, George: *Disaster Risk Reduction Capacity Assessment Report For Kosovo.* Forrás: <https://www.cadri.net/sites/default/files/KOSOVO-Capacity-Assessment-Report-for-DRR.pdf> (Letöltés: 2021. február 27.)

Grolmusz Viola Csilla: *A koszovói konfliktus és Oroszország* Forrás: http://www.grotius.hu/doc/pub/TPWWVB/2011_126_grolmusz_viola_csilla_a_koszov%C3%B3i_konfliktus_%C3%A9s_orszorszag.pdf (Letöltés: 2021. december 30.)

Gross domestic savings (% of GDP) – Kosovo. Forrás: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDS.TOTL.ZS?locations=XK> (Letöltés: 2022. május 31.)

Gyakorlatilag megszűnt a vasúti személyszállítás Koszovóban. Forrás: <https://iho.hu/hirek/gyakorlatilag-megszunt-a-vasuti-szemelyszallitas-koszovoban-170808> (Letöltés: 2021. november 10.)

Hail, Andy: *Coming To Their Census: In The Balkans, Counting Is Never As Easy As 1-2-3.* Forrás: <https://www.rferl.org/a/balkans-census-ethnicity-nationality-serbia-montenegro-north-macedonia/31178295.html> (Letöltés: 2021. július 21.)

Hajdari, Una: *Trump, the EU and the Kosovo conundrum*. Forrás: <https://tinyurl.com/r53sfq6> (Letöltés: 2019. november 30.)

Hamit, Dilara: *'Turkey fully supports Serbia-Kosovo dialogue'*. Forrás: <https://www.aa.com.tr/en/europe/turkey-fully-supports-serbia-kosovo-dialogue/2091280> (Letöltés: 2020. december 30.)

Haradinaj-ügy: A francia bíróság elutasította Szerbia kiadatási kérelmét. Forrás: tinyurl.com/5x9hfm2b (Letöltés: 2021. május 15.)

Harangozó, Dániel: *Kiegyensúlyozás? Szerbia katonai semlegessége: koncepció és megvalósítás*. Forrás: https://kki.hu/wp-content/uploads/2022/02/KE_2021_69_RS_Serbia_military_neutrality_Harangozo_0207.pdf (Letöltés: 2022. március 6.)

Haxhiaj, Serbeze – Stojanovic, Milica: *BIRN Fact-Check: What Progress Has the Kosovo-Serbia Dialogue Made?* Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/07/21/birn-fact-check-what-progress-has-the-kosovo-serbia-dialogue-made/> (Letöltés: 2021. július 21.)

Haxhiaj, Serbeze – Stojanovic, Milica: *Will Serbia and Kosovo Open Up Secret War Archives?* Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/08/11/will-serbia-and-kosovo-open-up-secret-war-archives/> (Letöltés: 2022. május 10.)

Haxhiaj, Serbeze: *'Loyalty to Comrades' Lands Kosovo War Veterans' Leaders in Court*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/10/07/loyalty-to-comrades-lands-kosovo-war-veterans-leaders-in-court/> (Letöltés: 2022. január 28.)

Haxhiaj, Serbeze: *Kosovo Ex-Guerrillas Vow Protests Against President Thaçi's Indictment*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/07/02/kosovo-ex-guerrillas-vow-protests-against-president-thacis-indictment/> (Letöltés: 2020. december 12.)

Haxhiaj, Serbeze: *Saga gjyqësore e veteranëve të rremë të luftës në Kosovë*. Forrás: <https://www.reporter.al/saga-gjyqesore-e-veteraneve-te-rreme-te-luftes-ne-kosove/> (Letöltés: 2022. január 28.)

Health. Forrás: <https://www.rks-gov.net/EN/f259/citizen-services/health> (Letöltés: 2021. július 12.)

Heka László: *Szerbia államiságának kezdetei*. Forrás: http://acta.bibl.u-szeged.hu/7530/1/juridpol_doct_003_103-124.pdf (Letöltés: 2020. november 20.)

Herz, John H.: *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*. Forrás: <https://www.jstor.org/stable/2009187> (Letöltés: 2022. május 20.)

Hogyan lett Koszovó az ISIS terepe? Forrás: <https://orientalista.hu/hogyan-lett-koszovo-az-isis-terepe/> (Letöltés: 2017. december 12.)

Hope, Ian: *The Western Balkans and the Revenge of History*. Forrás: <http://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1115> (Letöltés: 2018. február 3.)

Horváth József: *Báránybörbe bújt farkasok*. Forrás: <https://magyarnemzet.hu/velemenyt/2019/05/baranyborbe-bujt-farkasok> (Letöltés: 2022. április 20.)

Hoti, Dardan – Kelmendi, Labinot: *Harta e shtrirjes së Pyjeve në Kosovë – Forest map*. Forrás: https://www.academia.edu/24670393/Harta_e_shtrirjes_s%C3%AB_Pyjeve_n%C3%AB_Kosov%C3%AB-Forest_map (Letöltés: 2021. augusztus 21.)

Isufi, Perparim – Stojanovic, Milica: *Kosovo, Serbia Agree to End Border Blockade Without Solution to Licence Plate Dispute*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/09/30/kosovo-serbia-agree-to-end-border-blockade-without-solution-to-licence-plate-dispute/> (Letöltés: 2022. január 2.)

Isufi, Perparim: *Bypassing NATO's Objections, Kosovo Quietly Builds its Army*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/08/13/bypassing-natos-objections-kosovo-quietly-builds-its-army/> (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

Isufi, Perparim: *Homecoming: Can a London Architect Fix Kosovo's Chaotic Capital?* Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/11/17/homecoming-can-a-london-architect-fix-kosovos-chaotic-capital/> (Letöltés: 2021. november 20.)

Isufi, Perparim: *In Kosovo, New Political Generation Sweep Old Guard Aside*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/06/15/in-kosovo-new-political-generation-sweep-old-guard-aside/>. (Letöltés: 2021. július 24.)

Isufi, Perparim: *Kosovo Election Panel Cancels 'Manipulated' Bosniak and Roma Votes*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/03/08/kosovo-election-panel-cancels-manipulated-bosniak-and-roma-votes/> (Letöltés: 2021. június 26.)

Isufi, Perparim: *Kosovo LDK's New Leader Promises 'Comeback' After Election Thrashing*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/03/15/kosovo-ldks-new-leader-promises-comeback-after-election-thrashing/> (Letöltés: 2021. május 9.)

Isufi, Perparim: *Kosovo PM Chastised For Voting in Albania Elections*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/04/26/kosovo-pm-chastised-for-voting-in-albania-elections/> (Letöltés: 2021. április 28.)

Isufi, Perparim: *Trump Voices Concerns Over 'Abandoned' Kosovo-Serbia Agreements*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/11/12/trump-voices-concerns-over-abandoned-kosovo-serbia-agreements/> (Letöltés: 2021. november 20.)

Joseph B. Edward: *From Crisis to Convergence: A Strategy to Tackle Balkans Instability at its Source*. Forrás: <https://www.wilsoncenter.org/publication/crisis-convergence-strategy-tackle-balkans-instability-its-source> (Letöltés: 2022. január 21.)

Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2019/11/07/kosovos-demographic-destiny-looks-eerily-familiar/> (Letöltés: 2020. november 5.)

Juhász Krisztina: *A biztonságiasítás fogalma és modellje; a biztonságiasítás vizsgálatának módszertana*. Forrás: <https://tinyurl.com/y7tjgf95> (Letöltés: 2021. január 4.)

Kadri Veseli: *Ja kush ishte pjesë e SHIK-ut*. Forrás: <https://www.botasot.info/lajme/173547/kadri-veseli-ja-kush-ishte-pjese-e-shik-ut/4> (Letöltés: 2022. január 29.)

Kajosevic, Samir: *Montenegro's New PM Supports 'Open Balkan' Initiative*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2022/05/11/montenegros-new-pm-supports-open-balkan-initiative/> (Letöltés: 2022. május 20.)

Kálmánfi Gábor: *„Katonáinkra mindig is jellemző volt a jó felkészültség!” Beszélgetés Kajári Ferenc vezérőrnaggyal, a KFOR parancsnokával*. Forrás: <https://honvedelem.hu/missziok/katonainkra-mindig-is-jellemzo-volt-a-jo-felkeszultseg.html> (Letöltés: 2022. április 24.)

Kelmendi, Labinot – Hoti, Dardan: *Relief Map of Kosovo*. Forrás: <https://imgur.com/NuZxpQy> (Letöltés: 2021. február 17.)

KFOR on Karacevo: *Joint patrol of the Serbian Armed Forces and KFOR*. Forrás: <https://kossev.info/kfor-on-karacevo-joint-patrol-of-the-serbian-armed-forces-and-kfor/> (Letöltés: 2020. szeptember 12.)

KFOR Sectors with Russian Operating Areas. Forrás: https://1997-2001.state.gov/regions/eur/ksvo_kforsector.html (Letöltés: 2020. december 31.)

Komandanti i FSK-së deklaroi gatishmërinë e FSK-së dhe ofron mbështetjen e plotë për Institucionet Qendrore në menaxhimin e COVID 19. Forrás: <https://mod.rks-gov.net/?page=1,24,3195#.X2e5YWgzYkw> (Letöltés: 2020. november 28.)

Komócsin Sándor: *Valami rossz készül Magyarországon közelében*. Forrás: www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/szerbia-szen-eromu-energia-kina-legszennyez-esegszeg.673858.html (Letöltés: 2019. december 8.)

Kosova do të bëhet me zyrtar Ndërlidhës formal në EUROPOL. Forrás: <https://www.botasot.info/lajme/1668277/kosova-do-te-behet-me-zyrtar-nderlidhes-formal-ne-europol/> (Letöltés: 2022. január 31.)

Kosova, primavera 1999. Forrás: <http://www.ecn.org/reds/mondo/europa/balcani/kosova/kosova0009primavera99.html> (Letöltés: 2021. december 29.)

Kosova. Forrás: <https://www.rks-gov.net/AL/f39/republika-e-kosoves/kosova> (Letöltés: 2021. február 3.)

Kosovo – Agricultural Sector. Forrás: <https://www.privacyshield.gov/article?id=Kosovo-Agricultural-Sector> (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

Kosovo – Energy. Forrás: <https://www.privacyshield.gov/article?id=Kosovo-Energy> (Letöltés: 2021. november 15.)

Kosovo – Mining and Minerals. Forrás: <https://www.privacyshield.gov/article?id=Kosovo-Mining-and-Minerals> (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

Kosovo – Serbia tensions rise again over Albanian border issue. Forrás: tinyurl.com/2p9b5mpz (Letöltés: 2021. február 5.)

Kosovo – Telecommunications Industry. Forrás: <https://www.privacyshield.gov/article?id=Kosovo-Telecommunications-Industry> (Letöltés: 2021. október 20.)

Kosovo Agency of Statistics: *Kosovan Migration*. Forrás: <https://ask.rks-gov.net/media/1380/kosovan-migration-2014.pdf> (Letöltés: 2020. november 22.)

Kosovo Agency of Statistics: *Kosovo in Figures 2020*. Forrás: <https://ask.rks-gov.net/media/6451/kosovo-in-figures-2020.pdf> (Letöltés: 2021. október 20.)

Kosovo Centre for Security Studies: *Disengagement, Rehabilitation and Reintegration of Foreign Terrorist Fighters*. Forrás: https://qkss.org/images/uploads/files/Kosovo_report31_03_22.pdf (Letöltés: 2022. május 30.)

Kosovo Centre for Security Studies: *Unpacking Kosovo's response to returnees from the war zones in Syria and Iraq*. Forrás: https://qkss.org/images/uploads/files/violent-extremism-eng_978757.pdf (Letöltés: 2020. január 30.)

Kosovo Environment 2020. Report on Environmental Indicators. Forrás: https://www.ammk-rks.net/repository/docs/Mjedisi_i_Kosov%C3%ABs_2020_Raport_i_treguesve_mjedisor%C3%AB_-_ANGLISHT.pdf 83. o. (Letöltés: 2021. december 26.)

Kosovo Los Geht's. Länderreport Aussenwirtschaft Austria 2021. Forrás: <https://www.wko.at/service/aussenwirtschaft/kosovo-laenderreport.pdf> (Letöltés: 2021. október 10.)

Kosovo National Water Strategy Document. Forrás: http://kepweb.org/wp-content/uploads/2019/11/F_KEP_D8.01.01_Water_Strategy_final-ENG.pdf (Letöltés: 2022. március 6.)

Kosovo Prosecution Investigating Two Serbs for Potential Involvement in Deçan Poisoning. Forrás: <https://exit.al/en/2021/07/17/kosovo-prosecution-investigating-two-serbs-for-potential-involvement-in-decan-poisoning/> (Letöltés: 2021. július 18.)

Kosovo Security Force [KSF]. Forrás: <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/ks-ksf.htm> (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

Kosovo Security Strategy (nyilvános konzultációra bocsátott változat, 2022 április). Forrás: <https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?ConsultationID=41353> (Letöltés: 2022. április 30.)

Kosovo Security Force Comprehensive Transition Plan. Forrás: <https://drive.google.com/file/d/1mQX1pwl6NTvbIcPpC4SY1GyCBWnRwrO8/view> (Letöltés: 2020. szeptember 3.)

Kosovo Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office: Press Statement 24 jun 2020. Forrás: tinyurl.com/yeyu5cz7 (Letöltés: 2020. június 24.)

Kosovo, administrative divisions (municipalities). Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9a/Kosovo%2C_administrative_divisions_%28municipalities%29_-_de_-_monochrome.svg (Letöltés: 2021. március 20.)

Kosovo. CIA – The World Factbook. Forrás: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kosovo/> (Letöltés: 2022. május 31.)

Kosovo: des risques de déstabilisation régionale. Forrás: https://rs.boell.org/sites/default/files/lemonde_kosovo_page.pdf (Letöltés: 2018. szeptember 29.)

Kosovo: Freedom in the World 2021 Country Report. Forrás: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2021> (Letöltés: 2022. január 30.)

Kosovo: Information on the scandals involving the government intelligence agency and its Director Burim Smakaj [Bashkim Smakaj] (2014-May 2015). Forrás: <https://www.refworld.org/docid/56136c064.html> (Letöltés: 2022. január 28.)

Kosovo: SRSG issues administrative direction on pilot projects for decentralisation. Forrás: <https://reliefweb.int/report/serbia/kosovo-srsg-issues-administrative-direction-pilot-projects-decentralisation> (Letöltés: 2021. március 15.)

Kosovo: the call of the forest. Forrás: <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Media/Multimedia/Kosovo-the-call-of-the-forest> (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

Kosovo: Tzv. Kosovska policija odbila da prati Srbe na Zadušnice. Forrás: <https://iskra.co/srbija/kosovo-tzv-kosovska-policija-odbila-da-prati-srbe-na-zadusnice/> (Letöltés: 2021. április 8.)

KoSSev: NATO says Pristina decided on KSF base. Forrás: <https://rs.n1info.com/english/news/kossev-nato-says-pristina-decided-on-ksf-base/> (Letöltés: 2021. április 5.)

Koszovó ismét függetlensége elismerését követeli Szerbiától. Forrás: <https://www.hirado.hu/kulfold/kulpolitika/cikk/2019/03/08/koszovo-ismet-fuggetlensege-elismereset-koveteli-szerbiatol> (Letöltés: 2019. március 20.)

Koszovó. Forrás: <http://konzuliszolgalat.kormany.hu/europa-utazasi-tanacsok?koszovo> (Letöltés: 2017. december 7.)

Koszovó: A területcsere kinyithatná Pandora szelencéjét. Forrás: <https://www.vajma.info/cikk/tukor/7606/Koszovo-A-teruletcser-e-kinyithatna-Pandora-szelencejet.html> (Letöltés: 2018. szeptember 9.)

Kovács Péter: *Nemzetközi büntetőbíráskodás.* In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* Forrás: <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-buntetobiraskodas> (Letöltés: 2020. december 10.)

Krampe, Florian: *In Kosovo, Post-War Water Faults Show Challenge of Balancing Political With Technical.* Forrás: <https://www.newsecuritybeat.org/2016/09/kosovo-post-war-water-faults-show-challenge-balancing-political-technical/> (Letöltés: 2021. szeptember 4.)

Krasniqi, Fjona: *The Kosovo-Montenegro border agreement: what you need to know.* Forrás: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/kosovo-montenegro-border-agreement-what-you-need-to-know/> (Letöltés: 2021. február 17.)

Kuczyński, Grzegorz: *Russia's Hybrid Warfare in the Western Balkans.* Forrás: <https://warsawinstitute.org/russias-hybrid-warfare-western-balkans/> (Letöltés: 2021. október 14.)

Kursani, Shpend: *Serbia blocks Kosovo's bid for Interpol. Here's a new way forward.* Forrás: <https://www.trtworld.com/opinion/serbia-blocks-kosovo-s-bid-for-interpol-here-s-a-new-way-forward-21871> (Letöltés: 2022. január 25.)

Kurti tells NI he won't have Serb List in Kosovo government. Forrás: <http://rs.n1info.com/English/NEWS/a532538/Kurti-tells-N1-he-won-t-have-Serb-List-in-Kosovo-government.html> (Letöltés: 2019. október 8.)

Lajqi, Shpetim – Đurin, Bojan – Berisha, Xhevat – Plantak, Lucija: *Analysis of the Potential for Renewable Utilization in Kosovo Power Sector.* Forrás: <https://www.mdpi.com/2076-3298/7/6/49/pdf> (Letöltés: 2021. szeptember 4.)

Lake Gazivode, troubled waters between Kosovo and Serbia. Forrás: <https://www.france24.com/en/20181025-lake-gazivode-troubled-waters-between-kosovo-serbia> (Letöltés: 2018. december 15.)

Last week's election in Kosovo success for left-wing. Forrás: https://www.aldeparty.eu/last_week_election_in_kosovo_success_for_left_wing (Letöltés: 2021. május 31.)

Latal, Srećko: *The Western Balkans: Between the EU and a Hard Place.* Forrás: https://www.balkancrossroads.com/_files/ugd/2fb84c_12af27dc01df43a4b204595d7f0f1352.pdf (Letöltés: 2021. június 15.)

League of Prizren. Forrás: <https://albanianstudies.weebly.com/league-of-prizren.html> (Letöltés: 2020. november 25.)

Ligjit për ndalimin e bashkimit në konflikte të armatosura jashtë territorit të vendit. Forrás: <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=10763> (Letöltés: 2017. december 16.)

Lignite Mining Development Strategy. White Paper. Forrás: <https://www.esiweb.org/pdf/bridges/kosovo/10/11.pdf> (Letöltés: 2021. augusztus 30.)

Luitjens-Tol, Marije Renate: *The importance of an internal dialogue on Kosovo Serb integration.* Forrás: <http://www.legalpoliticalstudies.org/the-importance-of-an-internal-dialogue-on-kosovo-serb-integration/> (Letöltés: 2021. január 10.)

Lumezi, Arian: *Odakle Kosovu toliko veterana?* Forrás: <https://kosovotwopointzero.com/sr/odakle-kosovu-toliko-veterana/> (Letöltés: 2022. január 28.)

Made in Kosovo products exported in Europe and World. Forrás: <https://www.ocnal.com/2019/01/made-in-kosovo-products-exported-in.html> (Letöltés: 2021. október 17.)

Madhi, Gentiola – Trupia, Francesco: *Covid-19: the pandemic is testing the Balkan countries' education systems.* Forrás: <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Kosovo/Covid-19-the-pandemic-is-testing-the-Balkan-countries-education-systems-206221> (Letöltés: 2021. július 4.)

Magyarország elismerte a független Koszovót. Forrás: <https://www.origo.hu/itthon/20080319-magyarorszag-elismerte-a-fuggetlen-koszovot.html> (Letöltés: 2022. április 30.)

Magyarország Nagykövetsége, Pristina: *Gazdasági adatok Koszovóról.* Forrás: <https://pristina.mfa.gov.hu/page/gazdasagi-adatok-koszovorol> (Letöltés: 2021. szeptember 30.)

Mejdini, Fatjona: *Kosovo ISIS Leader Killed, Media Reports.* <https://balkaninsight.com/2017/06/08/albanian-media-report-the-death-of-kosovo-isis-leader-06-08-2017/> (Letöltés: 2022. május 31.)

Majláth Ronald: *A szerb ortodox egyházi vezetők nem adják egykönnyen Koszovót.* Forrás: <https://mno.hu/kulfold/a-szerb-ortodox-egyhazi-vezetok-nem-adjak-egykonnyen-koszovot-2417906> (Letöltés: 2017. december 8.)

Ministry of Defense: *Draftlaw on Defency Agency for Inelligence and Security.* <https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?ConsultationID=41388> (Letöltés: 2022. május 20.)

Map & Analysis: Which Countries Recognize Kosovo in 2020? Forrás: <https://www.polgeonow.com/2020/09/which-countries-recognize-kosovo-independence.html> (Letöltés: 2021. január 18.)

Map of the Transmission System of the Republic of Kosovo. Forrás: <https://www.kostt.com/OST/ElectroTransmissionSystem> (Letöltés: 2021. november 9.)

Márkus László: *A Balkán ősi népei 3: A dardánok és Dardánia története.* Forrás: <https://index.hu/tudomany/til/2020/10/28/dardania/> (Letöltés: 2020. november 24.)

Márkus László: *A békétlenség földje: Kurti kormányprogramja, a külügyi főképviselő szótára és a KFOR-parancsnok keresztje.* Forrás: tinyurl.com/2xz7apcx (Letöltés: 2021. október 16.)

Márkus László: *Az EU-nak sem tetszik a koszovói gesztus.* Forrás: <https://index.hu/kulfold/2021/02/09/izrael-elismerte-koszovo-fuggetlenseget/> (Letöltés: 2021. február 10.)

Marty, Dick: *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*. Forrás: <http://www.assembly.coe.int/committeedocs/2010/ajdoc462010prov.pdf> (Letöltés: 2017. szeptember 20.)

Matias, Bárbara: *An Analysis of the Recent Developments in the Kosovo Serbia Dialogue: A perspective from Brussels*. Forrás: <http://www.legalpoliticalstudies.org/wp-content/uploads/2019/05/An-analysis-srb-ks-dialogue-BM-Final.pdf> (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

McLaughlin, Daniel: *Rock and metal helping to reunite Kosovo*. Forrás: <https://search.proquest.com/docview/2002074706?accountid=42933> (Letöltés: 2018. december 15.)

Mi a politikai iszlám? Forrás: <https://www.politikai-islam.hu/> (Letöltés: 2022. április 20.)

Milionat e Serbisë për fuqizimin e strukturave paralele në Kosovë. Forrás: <https://www.koha.net/arberi/279908/milionat-e-serbise-per-fuqizimin-e-strukturave-paralele-ne-kosove/> (Letöltés: 2021. július 15.)

Mineral deposits. Forrás: <https://www.kosovo-mining.org/mineral-resources/mineral-deposits/?lang=en> (Letöltés: 2021. augusztus 5.)

More dialogue needed to normalize relations between Kosovo and Serbia. Forrás: <https://news.un.org/en/story/2022/04/1116582> (Letöltés: 2022. április 25.)

Morina van Uijtregt, Die: *57 Incidents against Religious Sites in Kosovo in 2020, US State Department Reports*. <https://exit.al/en/2021/05/13/57-incidents-against-religious-sites-in-kosovo-in-2020-us-state-department-reports/> (Letöltés: 2022. május 31.)

Morina, Die: *Kosovo Parliament Approves Montenegro Border Deal*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2018/03/21/xx-kosovo-parliament-approves-montenegro-border-deal-03-21-2018/> (Letöltés: 2021. február 3.)

Morina, Die: *Kosovo: First Guerrilla Commanders Called to The Hague*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2018/12/25/kosovo-first-guerrilla-commanders-called-to-the-hague-12-19-2018/> (Letöltés: 2020. december 9.)

Morina, Die: *Serbia Must Implement Energy Deal, Kosovo Negotiator Says*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2018/07/27/kosovo-insists-on-the-implementation-of-the-energy-agreement-with-serbia-07-26-2018/> (Letöltés: 2021. november 15.)

Morina, Engjellushe – Tcherneva, Vessela: *How Biden can make a big difference in the Western Balkans*. Forrás: <https://ecfr.eu/article/how-biden-can-make-a-big-difference-in-the-western-balkans/> (Letöltés: 2021. január 30.)

Morina, Engjellushe: *The path to recognition: Kosovo's and Serbia's evolving dialogue*. Forrás: <https://ecfr.eu/publication/the-path-to-recognition-kosovos-and-serbias-evolving-dialogue/> (Letöltés: 2021. július 10.)

Morina, Engjellushe: *The Time to Incentivize the Kosovo-Serbia Dialogue is Now*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2022/05/17/the-time-to-incentivize-the-kosovo-serbia-dialogue-is-now/> (Letöltés: 2022. május 20.)

Muharremi, Robert: *'Carrots' and 'Sticks' for a Deal with Serbia*. Forrás: <https://kosovotwopointzero.com/en/carrots-and-sticks-for-a-deal-with-serbia/> (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

Mujanovic, Jasmin: *Why Serb Nationalism Still Inspires Europe's Far Right*. Forrás: <https://balkaninsight.com/2019/03/22/why-serb-nationalism-still-inspires-europes-far-right/> (Letöltés: 2022. május 20.)

Murillo, Beatriz Cózar: *Is the dialogue unfreezing? European Union, Serbia and Kosovo*. Forrás: http://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_investig/2020/DIEEEINV06_2020_European_Union_Serbia_and_Kosovo-ENG.pdf (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

Muzulmánok a Balkánon. Forrás: http://www.bbc.co.uk/hungarian/balkans_muslims_hungarian/5a.shtml (Letöltés: 2017. december 12.)

Nagy Imre: *Szerbia térszerkezeti felosztása és annak tükröződése az egyetemi hallgatók mentális térképében*. Forrás: http://openarchive.rkk.hu:8080/jspui/bitstream/11155/982/1/nagy_szerbia_2015.pdf (Letöltés: 2021. március 20.)

NATO Allied Air Command: *Regulations for Aircraft Operating as General Air Traffic in the Balkans Region, Version 4.0*. Forrás: <https://tinyurl.com/mt9dtaxk> (Letöltés: 2021. január 2.)

NATO and the Balkans: The case for greater integration. Forrás: https://www.nato.int/docu/review/2007/partnerships_old_new/NATO_Balkans/EN/index.htm (Letöltés: 2018. május 8.)

NATO deploys "prudent reinforcements" to Kosovo in response to violence. Forrás: <http://www.nato.int/shape/news/2004/03/i040318a.htm> (Letöltés: 2018. április 5.)

NATO-Russia Council. Rome Declaration. Rome 28 May 2002. Forrás: https://www.nato.int/nrc-website/media/59487/2002.05.28_nrc_rome_declaration.pdf (Letöltés: 2022. április 17.)

NATO's Role in Kosovo. Forrás: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm (Letöltés: 2018. március 8.)

Nauru withdraws Kosovo recognition. Forrás: <https://www.srbija.gov.rs/vest/en/147882/nauru-withdraws-kosovo-recognition.php> (Letöltés: 2019. november 24.)

Në Ministri të Mbrojtjes mbahet konferenca me gazetarë në prag të përfundimit të vitit 2019. Forrás: <https://mod.rks-gov.net/?page=1,24,3048#.X-d98thKgkw> (Letöltés: 2020. augusztus 17.)

Németh András: *Nagyhatalmi áldást kaphat Szerbia és Koszovó területcseréje*. Forrás: https://hvg.hu/vilag/201839_teruletcserere_koszovoban_pandora_szelenceje_vitak_hazafias_jatekok (Letöltés: 2018. november 8.)

Németh Ferenc (szerk.): *Mi várható az Európai Tanács nyugat-balkáni bővítéssel kapcsolatos 2020. márciusi döntései után?* KKI 4:1, 5. évf. 12. sz. 7 o. Forrás: https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/04/4_1_2020_12_WB_Eit.pdf (Letöltés: 2020. június 28.)

Németh Ferenc: *Koszovó a dzsihádnak európai központja?* Forrás: <http://archive.figyelo.hu/cikkek/433467-koszovo--a-dzsihad-europai-kozpontja> (Letöltés: 2017. december 12.)

Németh Ferenc: *Új korszak a koszovói politikában? A 2019-es koszovói parlamenti választások értékelése*. KKI elemzések E-2019/53. Forrás: https://kki.hu/wp-content/uploads/2019/12/53_KKI-elemzes_KOS_N%C3%A9meth_F_20191202.pdf (Letöltés: 2020. június 28.)

Nënkolonel Ali Krasniqi zyrtarizohet atashe i Mbrojtjes në Republikën e Francës. Forrás: <https://mod.rks-gov.net/?page=1,24,2683#.X2fHp2gzYkw> (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Neue Strukturen in der Kosovo Force. Forrás: <https://www.vtg.admin.ch/de/aktuell/news/thema-des-monats.detail.news.html/vtg-internet/verwaltung/2019/19-11/19-11-04-tdm-neue-strukturen-in-der-kosovo-force.html> (Letöltés: 2021. december 30.)

New navigation equipment for civilian airlines set up at Pristina airport, with NATO support. Forrás: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_186654.htm (Letöltés: 2021. december 12.)

Обращение Президента Российской Федерации. Forrás: <http://kremlin.ru/events/president/news/67843> (Letöltés: 2022. február 25.)

OECD: *Impact on COVID-19 in Kosovo.* Forrás: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/0314c10c-en/index.html?itemId=/content/component/0314c10c-en> (Letöltés: 2021. december 20.)

OECD: *The COVID-19 crisis in Kosovo. 27. April 2020.* Forrás: <https://www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Kosovo-archive.pdf> (Letöltés: 2020. június 1.)

Operations Support. Forrás: <https://www.eulex-kosovo.eu/?page=2,59> (Letöltés: 2022. január 25.)

Orosz Anna: *A Belgrád-Pristina dialógus elmúlt fél évének mérlege.* KKI elemzések E-2015/19. Forrás: https://kki.hu/assets/upload/19_KKI-elemzes_SRB_Koszovo_Orosz_20150527.pdf (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

Orosz Anna (szerk.): *What Role Do the External Actors (Russia, China, Turkey and the European Union) Play in the Western Balkans?* KKI 4:1, 3. évf., 10. sz., 2018. 8 o.

OSCE Mission in Kosovo: *Dragash/Dragaš Municipal Profile.* Forrás: https://www.ecoi.net/en/file/local/1412038/nz_160_00869kos.pdf (Letöltés: 2021. március 15.)

Pacolli, Behgjet: *Why it's time for the Kosovo Security Force.* Forrás: <https://euobserver.com/opinion/143761> (Letöltés: 2020. augusztus 10.)

Palokaj, Augustin: *Me Borrellin në BE është përforcuar bindja se Kosova nuk është shtet e Serbia po.* Forrás: <https://www.koha.net/veshtrime/293036/me-borrellin-ne-be-eshte-perforcuar-bindja-se-kosova-nuk-eshte-shtet-e-serbia-po/> (Letöltés: 2021. október 20.)

Парламент Крыма принял Декларацию о независимости АРК и г. Севастополя. Forrás: https://www.rada.crimea.ua/news/11_03_2014_1 (Letöltés: 2022. április 25.)

Pavlović, Momčilo: *Demographic changes in Kosovo – 1974–1981.* Forrás: tinyurl.com/27emxss2 (Letöltés: 2020. november 5.)

Peace support operations in Bosnia and Herzegovina. Forrás: https://www.nato.int/cps/ic/natohq/topics_52122.htm (Letöltés: 2018. március 12.)

Peci, Edona: *Kosovo Ex-Guerrillas Form New Party.* Forrás: <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-ex-guerillas-form-a-new-party> (Letöltés: 2018. augusztus 15.)

Pekic. Branislav: *Kosovo to upgrade lines to Serbia and Macedonia.* Forrás: <https://www.railjournal.com/regions/europe/kosovo-to-upgrade-two-lines-in-2019/> (Letöltés: 2021. november 10.)

Petrick, Daniel: *Is the Decani monastery really endangered?* Forrás: <https://kosovotwopointzero.com/en/is-the-decani-monastery-really-endangered/> (Letöltés: 2021. december 4.)

Picciano, Nicasia – Elbasani, Arolda: *UN Shares Blame for Segregated Education in Kosovo.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2019/03/28/un-shares-blame-for-segregated-education-in-kosovo/> (Letöltés: 2021. július 3.)

Pineles, Dean B.: *How the 'Kosovo Precedent' Shaped Putin's Plan to Invade Ukraine.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2022/03/09/how-the-kosovo-precedent-shaped-putins-plan-to-invade-ukraine/> (Letöltés: 2022. március 9.)

Pirisi Gábor – Trócsányi András – Hajnal Klára: *Általános társadalom- és gazdaságföldrajz.* Forrás: <http://eta.bibl.u-szeged.hu/89/> (Letöltés: 2021. január 22.)

Popović, Sofija: *Council of Europe membership: A good opportunity for improving human rights in Kosovo?* Forrás: <https://europeanwesternbalkans.com/2022/05/31/council-of-europe-membership-a-good-opportunity-for-improving-human-rights-in-kosovo/> (Letöltés: 2022. május 31.)

Presidency Conclusions, 14. December 2007. Forrás: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/97669.pdf (Letöltés: 2018. március 17.)

President of the Republic of Kosovo. Forrás: <http://www.president-ksgov.net/en/presidents-of-kosovo> (Letöltés: 2021. április 6.)

Pristina International Airport, Kosovo. Forrás: <https://www.airport-technology.com/projects/pristinaint/> (Letöltés: 2021. december 15.)

Profili i Kompanisë. Forrás: <https://www.kostt.com/Home/About> (Letöltés: 2021. november 10.)

Profili i Kosovës Zhwillimi Hapësinor në Kosovë. Dokument pune. Forrás: <https://www.esiweb.org/pdf/bridges/kosovo/8/2+a.pdf> (Letöltés: 2021. július 7.)

Program of the Government of the Republic of Kosovo 2021-2025. Forrás: kryeministri-ks.net/wp-content/uploads/2021/05/11052021-OPM-Government-Programe-2021-2025.pdf (Letöltés: 2021. július 21.)

Programi i Qeverisë së Republikës së Kosovës 2021–2025. Forrás: <https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2021/05/Programi-i-Qeverise-se-Kosoves-2021-2025.pdf> (Letöltés: 2021. június 1.)

Pse dhanë dorëheqje nga Qeveria e Shqipërisë Besa Shahini e Gent Cakaj? Forrás: <https://kosovapost.net/pse-dhane-doreheqje-nga-qeveria-e-shqiperise-besa-shahini-e-gent-cakaj/> (Letöltés: 2020. december 30.)

Pusić, Vesna – Biserko, Sonja: *The 'non-paper' carving up Balkans and undermining Europe.* <https://euobserver.com/opinion/151741> (Letöltés: 2022. április 20.)

Qeveria Kurti, parasheh si projekt alternativ zgjerimin e rrugës Istog-Pejë-Deçan-Gjakovë-Prizren. Forrás: <https://prizrenpress.com/qeveria-kurti-parasheh-si-projekt-alternativ-zgjerimin-e-rruges-istog-peje-decan-gjakove-prizren/> (Letöltés: 2021. december 4.)

Quell, Karsten: *Official Languages in Kosovo.* Forrás: https://www.uottawa.ca/clmc/sites/www.uottawa.ca.clmc/files/official_languages_in_kosovo_-_a_canadian_contribution.pdf (Letöltés: 2021. április 12.)

- Quni: S'ka kufizime, Ushtria e Kosovës shkon në veri.* Forrás: <https://www.rtklive.com/sq/news-single.php?ID=440174> (Letöltés: 2020. augusztus 30.)
- Raising an army: The transformation of the Kosovo Security Force.* Forrás: <https://prishtinainsight.com/magazine/pi-153/> (Letöltés: 2020. augusztus 10.)
- Rambouillet Agreement.* Forrás: http://kosova.wikia.com/wiki/Rambouillet_Agreement (Letöltés: 2018. március 12.)
- Ramush Haradinaj gives up on ambition to become President of Kosovo.* Forrás: <https://euronews.al/en/kosovo/2021/03/15/ramush-haradinaj-gives-up-on-ambition-to-become-president-of-kosovo/> (Letöltés: 2021. május 15.)
- Raport gjendja e ujërave në Kosovë 2010.* Forrás: https://www.ammk-rks.net/repository/docs/raporti_ujrave%202010_shq.pdf (Letöltés: 2021. február 18.)
- RC.* Forrás: <https://jfcnaples.nato.int/kfor/about-us/units/RC> (Letöltés: 2021. december 30.)
- Regulations for Aircraft Operating as General Air Traffic (GAT) in the Balkan Joint Operation Area (JOA).* Forrás: tinyurl.com/58zc3bm3 (Letöltés: 2021. december 15.)
- Reka, Blerim: A new military build-up in the Balkans.* Forrás: <https://emerging-europe.com/voices/a-new-military-build-up-in-the-balkans/> (Letöltés: 2020. augusztus 15.)
- Rekacewitz, Philippe: Redistribution ethnique dans l'ex-Yougoslavie.* Forrás: <https://www.monde-diplomatique.fr/cartes/balkans> (Letöltés: 2021. február 1.)
- Relations with Bosnia and Herzegovina.* Forrás: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49127.htm (Letöltés: 2022. március 6.)
- Report on municipal waste management in Kosovo. Reporting year 2018.* Forrás: http://www.ammk-rks.net/repository/docs/Report_on_Municipal_WASTE_web.pdf (Letöltés: 2020. március 1.)
- Report on the State of Environment in Kosovo 2018-2019.* Forrás: [https://www.ammk-rks.net/repository/docs/Anglisht_WEB_\(ok\).pdf](https://www.ammk-rks.net/repository/docs/Anglisht_WEB_(ok).pdf) (Letöltés: 2021. december 26.)
- Republic of Kosovo, Ministry of Internal Affairs: Strategy on Migration 2021-2025.* Forrás: <https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2022/07/Strategy-on-Migration-2021-2025.pdf> (Letöltés: 2022. május 30.)
- Results of the Agricultural Holdings Survey, 2020.* Forrás: <https://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/add-news/results-of-the-agricultural-holdings-survey-2020> (Letöltés: 2021. augusztus 25.)
- Rigómező. Vako Popa verse, Bartha György fordításában.* Forrás: <https://szabadmagyarszo.com/2017/11/28/rigomezo/> (Letöltés: 2021. február 17.)
- Rød, Mariana Qamile: From Guerillas to Cabinets – A Study of the Development of Post-War Political Parties in Kosovo.* Diplomamunka. Forrás: <http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/16048/Masteroppgaven.pdf?sequence=1> (Letöltés: 2018. augusztus 20.)
- Rolandi, Francesca – Elia, Christian: 2019: Escape from the Balkans.* Forrás: <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Balkans/2019-escape-from-the-Balkans-197872> (Letöltés: 2020. november 5.)
- Rotaru, Vasile – Troncotă, Miruna: The Impact of Hybrid Actions and a Possible 'Ukrainian Scenario' in the Balkans.* Forrás: tinyurl.com/9v8bcrbd (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

Sachstand. Völker- und verfassungsrechtliche Bewertung der Sicherheitskräfte des Kosovo. Forrás:

<https://www.bundestag.de/resource/blob/631882/030ae5e724e6fe2fed9a4bac9a1496c0/WD-2-193-18-pdf-data.pdf> (Letöltés: 2020. augusztus 7.)

Scenarios for the Grand Finale between Kosovo and Serbia. Forrás: <https://balkansgroup.org/en/scenarios-for-the-grand-finale-between-kosovo-and-serbia-a-policy-report/> (Letöltés: 2018. november 20.)

Secretary General's Annual Report 2011. Forrás: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_82646.htm (Letöltés: 2018. április 17.)

Secretary General's Annual Report 2012. Forrás: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/79511.htm> (Letöltés: 2018. április 17.)

Secretary General's Annual Report 2013. Forrás: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/79511.htm> (Letöltés: 2018. április 17.)

Secretary General's Annual Report 2015. Forrás: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/79511.htm> (Letöltés: 2018. április 17.)

Secretary General's Annual Report 2016, 2017. Forrás: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/79511.htm> (Letöltés: 2018. április 17.)

Selenica, Ervjola: *Higher Education is Reinforcing Kosovo's Ethnic Divide.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2017/04/04/higher-education-is-reinforcing-kosovo-s-ethnic-divide-04-04-2017/> (Letöltés: 2021. július 3.)

Serbia warns against creating Albania-Kosovo union. Forrás: <https://federalnewsnetwork.com/world-news/2019/07/serbia-warns-against-creating-albania-kosovo-union/federalnewsnetwork.com> (Letöltés: 2019. november 16.)

Serbia/Kosovo: Serbian President's Trip to Kosovo to Discuss Land-swap Blocked. Forrás: <https://www.voanews.com/a/serbian-president-s-trip-to-kosovo-to-discuss-land-swap-blocked/4565001.html> (Letöltés: 2018. szeptember 10.)

Serbia: Vucic Announces Investments in Trepca, Battery Factory, New Roads. Forrás: <https://search.proquest.com/docview/2103088719?accountid=42933> (Letöltés: 2018. december 15.)

SHBA-ja i përgjigjet Ruisë, publikon faktet për masakrën e Reçakut. Forrás: <https://www.koha.net/arberi/327442/shba-ja-i-pergjigjet-rusise-publikon-faktet-per-masakren-e-recakut/> (Letöltés: 2022. május 27.)

Simic, Jelena: *COVID-19 Exacerbates Ethnic Serb Limbo in Kosovo.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/09/30/covid-19-exacerbates-ethnic-serb-limbo-in-kosovo/> (Letöltés: 2021. július 21.)

Sinoruka, Fjori: *Leaders Sign New 'Open Balkan' Agreements in Albania.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/12/21/leaders-sign-new-open-balkan-agreements-in-albania/NEWS> (Letöltés: 2022. január 2.)

Skënder Perteshi: *Foreign Fighters and Kosovo's Diaspora: The case of Germany.* Forrás: <https://berghof-foundation.org/library/foreign-fighters-and-kosovos-diaspora-the-case-of-germany> (Letöltés: 2022. április 20.)

Skeppström, Emma – Weibull, Anna: *Security Force in the Making. Capacity Building in Kosovo.* Forrás: <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--3276--SE> (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Specialist Chambers. Background. Forrás: <https://www.scp-ks.org/en/background> (Letöltés: 2020. december 8.)

Stakić, Isidora – Bjeloš, Maja: *The future of civil protection in North Kosovo.* Forrás: https://qkss.org/images/uploads/files/Future_of_Civil_Protection_in_North_Kosovo_481717.pdf (Letöltés: 2022. január 30.)

Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini following the meeting of the EU-facilitated dialogue. August 2015. Forrás: <https://tinyurl.com/y2tmu2ks> (Letöltés: 2019. augusztus 20.)

Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo 2020. Forrás: <https://ask.rks-gov.net/media/5641/vjetari-2020-final-per-web-ang.pdf> (Letöltés: 2021. augusztus 28.)

Statistikat e Ujërave në Kosovë 2017. Forrás: <https://ask.rks-gov.net/media/3980/statistikat-e-uj%C3%ABrave-n%C3%AB-kosov%C3%AB-2016-2017.pdf> (Letöltés: 2021. február 18.)

Stojanovic, Dusan: *After Ukraine, Europe wonders who's next Russian target.* Forrás: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-putin-business-georgia-estonia-bc7d887d4a8bb59f58906459543b1fbc> (Letöltés: 2022. április 17.)

Stojanovic, Milica – Bami, Xhorxhina: *Kosovo and Serbia Sign 'Historic' Deal Under Trump's Auspices.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/09/04/kosovo-and-serbia-sign-historic-deal-under-trumps-auspices/> (Letöltés: 2020. szeptember 4.)

Stojanovic, Milica – Jeremic, Ivana – Isufi, Perparim: *Kosovo Serbs Close to Serbia's Rulers Join US Blacklist.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2021/12/09/kosovo-serbs-close-to-serbias-rulers-join-us-blacklist/> (Letöltés: 2021. december 30.)

Stojanovic, Milica: *Bid to Challenge UN Veto Use Raises Questions on Kosovo.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2022/04/26/bid-to-challenge-un-veto-use-raises-questions-on-kosovo/> (Letöltés: 2022. április 27.)

Stojanovic, Milica: *Russian Ambassador to Serbia Denies Change in Putin's Kosovo Policy.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2022/04/29/russian-ambassador-to-serbia-denies-change-in-putins-kosovo-policy/> (Letöltés: 2022. április 29.)

Stojanovic, Milica: *Serbia, Kosovo 'Make Progress' on Wartime Missing Persons: Vucic.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2020/09/07/serbia-kosovo-make-progress-on-wartime-missing-persons-vucic/> (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

Strategjinë për parandalimin e ekstremizmit dhe radikalizimit të dhunshëm në luftën kundër terrorizmit 2015-2020. Forrás: http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/STRATEGJIA_parandalim_-_SHQIP.pdf (Letöltés: 2017. december 16.)

Sullivan, Colleen: *Kosovo Liberation Army – Kosovar Millitant Group.* Forrás: <https://www.britannica.com/topic/Kosovo-Liberation-Army> (Letöltés: 2020. augusztus 21.)

Szerbia földgázellátása stabil marad. Forrás: <https://tinyurl.com/wh8emnq> (Letöltés: 2019. december 8.)

Szlobodan Milosevics felemelkedése 1987-1990. Forrás: http://konfliktuskutato.hu/index.php?catid=8:iv-jugoszlavia-felbomlása-1980-1991-&id=78:5-szlobodan-milosevics-felemelkedese-1987-990&option=com_content&root=12&view=article (Letöltés: 2017. december 7.)

Szpala, Marta: *Hostages to dialogue. The process of normalising Serbian-Kosovar relations.* Forrás: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2016-06-08/hostages-to-dialogue-process-normalising-serbian-kosovar> (Letöltés: 2021. április 3.)

Szpala, Marta: *Serbia-Kosovo negotiations – playing for time under pressure from the West.* Forrás: https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_281.pdf (Letöltés: 2019. szeptember 24.)

Tálas Péter: *A grúz–orosz háború geopolitikai értelmezése.* Forrás: <https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/svki-elemzesek-2008-8-a-gruz-orosz-haboru-geopolitikai-ertelemezes-talas-p.original.pdf> (Letöltés: 2022. április 15.)

Talk of Kosovo Land Swaps Worry Serbian Faithful. Forrás: <https://www.bignewsnetwork.com/news/258044037/talk-of-kosovo-land-swaps-worry-serbian-faithful> (Letöltés: 2018. december. 15.)

Tanase, Alexandru M.: *The Balkans: External debts in uncertain times.* Forrás: <https://intellinews.com/the-balkans-external-debts-in-uncertain-times-191402/?source=montenegro> (Letöltés: 2021.január 1.)

Tanner, Marcus: *The Ghost of Greater Albania Won't go Away.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2015/03/27/the-ghost-of-greater-albania-won-t-go-away/> (Letöltés: 2022. március 20.)

Targeting history and memory. The ICTY and the investigation, reconstruction and prosecution of the crimes against cultural and religious heritage. Forrás: <http://heritage.sensecentar.org/> (Letöltés: 2021. április 3.)

Teles de Menezes, Gustavo Oliveira: *North Kosovo and the Serbia–Kosovo normalization dialogue.* Forrás: <https://hrcak.srce.hr/file/376248> (Letöltés: 2022. január 30.)

Thaçi: Day of Force finds Kosovo in mourning; KSF professional. Forrás: <https://www.rtklive.com/en/news-single.php?ID=15374> (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

The Army. Forrás: <https://www.vs.rs/en/units/serbian-armed-forces/army> (Letöltés: 2022. március 30.)

The Balkan Route – Background. Forrás: <https://www.borderviolence.eu/background/> (Letöltés: 2022. május 30.)

The EU-facilitated Belgrade-Pristina Dialogue in 2020. Forrás: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-facilitated-belgrade-pristina-dialogue-2020_en (Letöltés: 2021. január 15.)

The Office of the PM of Kosovo: Thaçi signed a secret agreement and violated the Constitution; dismissal required. Forrás: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/02/26/the-office-of-the-pm-of-kosovo-Thaçi-signed-a-secret-agreement-and-violated-the-constitution-dismissal-required/> (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

The World Bank in Kosovo. Forrás: <https://www.worldbank.org/en/country/kosovo/overview#2> (Letöltés: 2021. augusztus 5.)

Themelohet “Kodi i Gjeneralëve” nga udhëheqës të UÇK-së. Forrás: <https://www.epokaere.com/themelohet-kodi-i-gjeneraleve-nga-udheheqes-te-uck-se/> (Letöltés: 2022. január 28.)

This is the agreement signed today in the White House between Kosovo and Serbia. Forrás: <https://tiranapost.net/aktualitet/kjo-eshte-marreveshja-e-firmosur-sot-ne-shtepine-e-bardhe-mes-kosoves> (Letöltés: 2020. szeptember 4.)

TİKA Distributes Food Aid to Those in Need in Kosovo. Forrás: https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_distributes_food_aid_to_those_in_need_in_kosovo-68850 (Letöltés: 2022. május 15.)

Tito's Yugoslavia. Winning the War and Rebuilding the State. Forrás: http://travels.bowenplace.com/europe_2008/history_6/ térképe alapján, (Letöltés: 2020. november 27.)

Turkey tries to counter Gulenist schools in Kosovo. Forrás: <https://www.trtworld.com/turkey/turkey-tries-to-counter-gulenist-schools-in-kosovo-15337> (Letöltés: 2021. július 21.)

Ukshini, Sylë: Debati në Bundestagun gjerman për planin e koduar “Patkoï”. Forrás: <https://www.koha.net/shtojca-kulture/277490/debati-ne-bundestagun-gjerman-per-planin-e-koduar-patkoï/> (Letöltés: 2021. július 24.)

Undertaking of Demilitarisation and Transformation by the UCK. NATO, 1999. 06. 29. Forrás: <https://www.nato.int/kosovo/docu/a990620a.htm> (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

UNDP: *Disaster Risk Reduction Capacity Assessment Report For Kosovo. April 2011.* Forrás: <https://www.cadri.net/sites/default/files/KOSOVO-Capacity-Assessment-Report-for-DRR.pdf> (Letöltés: 2021. március 5.)

UNDP: *Risk-Proofing the Western Balkans: Empowering People to Prevent Disasters.* Forrás: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/HDR_2016.pdf (Letöltés: 2021. február 17.)

UNHCR *Kosovo Crisis Update: 28 June 1999.* Forrás: <https://reliefweb.int/report/albania/unhcr-kosovo-crisis-update-28-june-1999> (Letöltés: 2018. március 12.)

United Nation's International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: Annual Reports. Forrás: <https://www.icty.org/en/documents/annual-reports> (Letöltés: 2020. december 5.)

United Nations resolution adopted by the General Assembly. 64/298. Request for an advisory opinion of the International Court of Justice on whether the unilateral declaration of independence of Kosovo is in accordance with international law. 13 October 2010. Forrás: <https://digitallibrary.un.org/record/692019> (Letöltés: 2019. szeptember 15.)

United Nations Security Council: Resolution 1244 (1999) / adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999. Forrás: <https://digitallibrary.un.org/record/274488?ln=en> (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

Universiteti I Prishtinës Hasan Prishtina. Forrás: <https://www.uni-pr.edu/page.aspx?id=1,8> (Letöltés: 2021. július 3.)

University of Pristina Kosovska Mitrovica. Forrás: <https://en.pr.ac.rs/university/> (Letöltés: 2021. július 3.)

USAID: *Landlinks. Country profiles. Kosovo.* Forrás: <https://www.land-links.org/country-profile/kosovo/#freshwater> (Letöltés: 2021. december 20.)

Valki László: *Az államelismerés mint politikai fegyver – Jugoszlávia felbomlásának tanulságai.* Forrás:

https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2002_02_Az_ellamelismerees_mint_po_.pdf (Letöltés: 2022. március 25.)

Valki László: *Válaszolhatott volna másként Hága? A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye Koszovó függetlenségéről.* Forrás: http://www.grotius.hu/doc/pub/RJXCSI/2013-12-01_valki_laszlo_valaszolhatott-volna-maskent-haga.pdf (Letöltés: 2019. március 20.)

Varga Gergely – Molnár Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2021.* Forrás: https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/07/Western-Balkan-Playbook_full_web.pdf (Letöltés: 2021. szeptember 10.)

Varga Szilveszter: *Fegyverkezés: Koszovó állítólag páncéltörő rakétákat kapott, a szerbek háborognak.* Forrás: <https://balk.hu/2022/04/16/fegyverkezes-koszovo-allitolag-panceltoro-raketakat-kapott-a-szerbek-haborognak/> (Letöltés: 2022. április 17.)

Varga Szilveszter: *Lemondott Haradinaj: Hágába hívták a koszovói Rambot.* Forrás: <https://balk.hu/2019/07/19/lemondott-haradinaj-hagaba-hivtak-a-koszovoi-rambot/> (Letöltés: 2020. június 28.)

Varga Szilveszter: *Nagy az öröm: Három albán miniszterelnök is van a Balkánon.* Forrás: <https://balk.hu/2022/04/29/nagy-az-orom-harom-alban-miniszterelnok-is-van-a-balkanon/> (Letöltés: 2022. április 30.)

Vasovic, Aleksandar: *Serbia's Orthodox Church to change name to stress Kosovo.* Forrás: <https://fr.reuters.com/article/us-serbia-church-kosovo-idUSKCN1GK1XX> (Letöltés: 2020. november 20.)

Veczán Zoltán: *Nagy-Albánia létrehozásáról álmodik Tirana és Koszovó.* Forrás: https://mandiner.hu/cikk/20211203_albania_nagy_albania_szerbia_koszovo (Letöltés: 2022. március 20.)

Visa Liberalisation: *Commission confirms Kosovo fulfils all required benchmarks.* Forrás: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_4562 (Letöltés: 2018. július 20.)

Visoka, Gëzim: *Annual Review of Kosovo's Foreign Affairs.* Forrás: <https://pips-ks.org/en/Detail/ArtMID/1446/ArticleID/4231/Annual-Review-of-Kosovos-Foreign-Affairs-2021> (Letöltés: 2022. február 28.)

Vjetari Statistikor i Republikës së Kosovës 2018. Forrás: <https://ask.rks-gov.net/media/4356/vjetari-statistikor-shtator-2018-final.pdf> (Letöltés: 2021. július 4.)

Vjetari Statistikor i Republikës së Kosovës 2021. Forrás: <https://ask.rks-gov.net/media/6114/vjetari-statistikor-2021f.pdf> (Letöltés: 2021. augusztus 21.)

Vjosa Osmani elected president of Kosovo. Forrás: <https://www.france24.com/en/live-news/20210404-vjosa-osmani-elected-president-of-kosovo> (Letöltés: 2021. május 30.)

Vlasics Bálint: *Szkander bég és az albán ellenállás.* Forrás: <https://ujkor.hu/content/szkander-beg-es-az-alban-ellenallas> (Letöltés: 2021. december 10.)

Vucic and Thaçi to be nominated for Nobel Peace Prize? https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2018&mm=08&dd=16&nav_id=104871 (Letöltés: 2018. szeptember 25.)

Vučić o glasanju Srba sa Kosova: Je li važnije to ili da budu živi; Je li vredniji jedan život ili 50.000 glasova? Forrás: <https://kossev.info/vucic-o-glasanju-srba-sa-kosova-je-li-vaznije-to-ili-da-budu-zivi-je-li-vredniji-jedan-zivot-ili-50-000-glasova/> (Letöltés: 2022. március 24.)

Water Security Outlook for Kosovo. Forrás: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/496071548849630510/Water-Security-Outlook-for-Kosovo.pdf> (Letöltés: 2021. február 27.)

Westbalkanregelung wird bis 2023 verlängert. Forrás: <https://www.deutsche-handwerkszeitung.de/westbalkanregelung-wird-bis-2023-verlaengert/150/3094/406920> Letöltés ideje: 2020. november 23.)

What Happened to the KLA? ICG Balkans Report No 88, 2000. 03. 03. Forrás: <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/88-what-happened-to-the-kla.pdf> (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

World Bank Group: *Subdued Recovery. Western Balkans Regular Economic Report No. 19. Spring 2021.* Forrás: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35509/Subdued-Recovery.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltés: 2021. június 1.)

Xhambazi, Visar: *Kosovo's Undiplomatic Diplomacy is Getting Country Nowhere.* Forrás: <https://balkaninsight.com/2022/03/23/kosovos-undiplomatic-diplomacy-is-getting-country-nowhere/> (Letöltés: 2022. március 27.)

Zavodnyik Blanka: *Magyar parancsnokság alatt a KFOR.* Forrás: <https://www.ludovika.hu/magazin/aula/2021/04/16/magyar-parancsnoksag-alatt-a-kfor/> (Letöltés: 2022. január 2.)

Zyrtarizohen emërimi i Ministrit të Mbrojtjes dhe Komandantit të FSK-së. Forrás: <https://mod.rks-gov.net/?page=1,24,2594#.X2fJMmgzYkw> (Letöltés: 2020. augusztus 7.)

Jogsabályok

Constitution of the Republic of Kosovo. Forrás: <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=3702> (Letöltés: 2022. május 31.)

Law No. 03/L-045 Law on the Ministry for the Kosovo Security Force. Forrás: <https://mod.rks-gov.net/repository/docs/Law%20on%20Ministry%20for%20the%20KSF.pdf> (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

Law No. 03/L-046 Law on the Kosovo Security Force. Forrás: <https://mod.rks-gov.net/repository/docs/Law%20on%20the%20KSF.pdf> (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

Law No. 03/L-082 On service in the Kosovo Security Force. Forrás: <https://mod.rks-gov.net/repository/docs/Law%20on%20Service%20in%20the%20KSF.pdf> (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

Law No. 03/L-108 Amending the Law on the Kosovo Security Force No. 03/L-046 of 15. 06. 2008. Forrás: http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=284&Itemid=56&lang=en (Letöltés: 2020. szeptember 10.)

Law No. 06/L-122 on Ministry of Defense. Forrás: https://mod.rks-gov.net/repository/docs/LAW_ON_MINISTRY_OF_DEFENSE_2019.pdf (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Law No. 06/L-123 on the Kosovo Security Force. Forrás: https://mod.rks-gov.net/repository/docs/LAW_ON_KOSOVO_SECURITY_FORCE_2019.pdf (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Law No. 06/L-124 on Service in the Kosovo Security Force. Forrás: https://mod.rks-gov.net/repository/docs/LAW_NO_06_L_124_ON_SERVICE_IN_THE_KOSOVO_SECURITY_FORCE.pdf (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Law on General Elections in the Republic of Kosovo, No. 03/L-073, 5 June 2008. Forrás:
https://www.kqz-ks.org/wp-content/uploads/2017/12/LAW_NO_03_L-073_ON_GENERAL_ELECTIONS_IN_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf (Letöltés:
2021. február 5.)

TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGEK JEGYZÉKE

Könyvrészletek, konferenciakiadványok részei:

Angol nyelven:

Kosovo: The Heritage of the UÇK. In: Hrnčiar, Michal (szerk.): *Zborník príspevkov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie (2018)*. Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, Liptovsky Mikulas (Szlovákia), 2018. 220–232. o.

Development of the Belgrade–Pristina Dialogue – Assessment at the End of the Office Term of Federica Mogherini. In: Majchút, Ivan (szerk.): *Národná a Medzinárodná Bezpečnosť 2019*. Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, Liptovsky Mikulas (Szlovákia), 2019. 336–349. o.

Magyar nyelven:

Pandora szelencéje, vagy kiút a patthelyzetből? A szerb-koszovói határ esetleges módosításának kulcskérdései. In: Kozma Klementina–Dolozsek Tünde (szerk.): *A hadtudomány és a 21. század 2019*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Hadtudományi Osztály, Budapest, 2019. 210–228. o.

Újrairható-e Koszovó történelme? A koszovói Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség felállításának és eddigi működésének tapasztalatai. In: Szelei Ildikó (szerk.): *A hadtudomány és a 21. század 2021*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Hadtudományi Osztály, Budapest, 2021. 251–263. o.

Új állam? Modern államférfi? Hashim Thaçi szerepe Koszovó státuszának alakulásában. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Autonómia és önrendelkezés a Balkánon : III. Balkán konferencia*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021. 75–92. o. ISBN: 789635314157

Geográfia. In: Binder Tamás (szerk.): *Bosznia-Hercegovina, a mesélő emberek földje*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, Budapest, 2022. ISBN: 978-615-6128-09-6

Tudományos folyóirat cikkek:

Angol nyelven:

NATO's Role in the Kosovo Crises Management. *Vojenská Reflexie*, 13. évf., 1. sz., 2018. 56–71. o.

Analysis of the Interest- and Argument-System of the Key Actors Concerning Kosovo's Status, in the Mirror of the Events of the Year 2019. *Vojenská Reflexie*, 15. évf., 1. sz., 2020. 6–24. o.

Magyar nyelven:

Gerillák a ködben – A Koszovói Felszabadítási Hadsereg története, utóhatásai és emlékezete. *Felderítő Szemle*, 17. évf., 3. sz., 2018. 157–170. o.

Koszovó 2018 – Biztonságpolitikai körkép. <https://biztonsagpolitika.hu/egyeb/koszovo-2018-biztonsagpolitikai-korkep> (2018. december 13.)

Arkan Tigrisei a szerb állambiztonság szolgálatában. *Felderítő Szemle*, 18. évf., 4. sz., 2019. 80–94. o.

Lehet-e a Szandzsák a következő Koszovó? *Felderítő Szemle*, 19. évf., 2. sz., 2020. 79–102. o.

Változni fog-e Hashim Thaçi szerepe Koszovó státuszának alakításában?
<https://biztonsagpolitika.hu/egyeb/valtozni-fog-e-hashim-Thaçi-szerepe-koszovo-statuszanak-alakitasaban> (2020. július 31.)

Az UÇK-tól a nemzeti haderőig – A Koszovói Fegyveres Erő létrehozása és a folyamat biztonságra gyakorolt sokrétű következményei. *Felderítő Szemle*, 19. évf., 4. sz., 2020. 20–47. o.

Nemzetközi (idegen nyelvű) tudományos konferencián való részvétel (előadóként):

Development of the Belgrade-Pristina Dialogue – Assessment at the End of the Office Term of Federica Mogherini. Liptovsky Ján (Szentiván, Szlovákia), 2019. október 25. (angolul)

Hazai tudományos konferenciákon való részvétel (előadóként):

Gerillák a ködben: A Koszovói Felszabadítási Hadsereg története és utóélete. NKE (Kutatók Éjszakája), 2018. szeptember 28.

Pandora szelencéje, vagy kiút a patthelyzetből? A szerb-koszovói határ esetleges módosításának kulcskérdései. NKE (A hadtudomány és a 21. század), 2019. február 27.

Új állam? Modern államférfi? Hashim Thaçi szerepe Koszovó státuszának alakulásában. NKE (III. Balkán konferencia – Autonómia és önrendelkezés a Balkánon), 2019. április 5.

A koszovói háború kiberdimenziója. Debreceni Egyetem (Tavaszi Szél konferencia), 2019. május 4.

Arkan Tigrisei a szerb állambiztonság szolgálatában. NKE (Kutatók Éjszakája), 2019. szeptember 27.

A Koszovó státusza szempontjából meghatározó szereplők érdek- és érvrendszerének alakulása a 2019. évi események tükrében. NKE (Biztonságpolitikai Szakkollégium, Válságkörzetek a 21. században konferencia), 2019. december 12.

A Koszovó státusza szempontjából meghatározó szereplők érdek- és érvrendszerének alakulása a 2019. évi események tükrében. (aktualizált változat) NKE (Új Nemzeti Kiválóság Program zárókonferencia), 2020. október 30.

Lehet-e a Szandzsák a következő Koszovó? Tavaszi Szél konferencia (online), 2020. október 16.

Újrairható-e Koszovó történelme? A koszovói Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség felállításának és eddigi működésének tapasztalatai. A hadtudomány és a 21. század konferencia (online), 2021. február 24.

Fából vaskarika, avagy hogyan lesz Koszovónak nemzeti hadereje. NKE (Kutatók Éjszakája), 2021. szeptember 24.

A Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség szerepe a koszovói kül- és belpolitikai folyamatok alakításában. Katonai Nemzetbiztonság I. – doktorandusz konferencia 2022. KNBSZ, 2022. május 18.

Oroszország és a „Koszovó-precedens”. NKE (V. Balkán-konferencia, A Balkán a változó nemzetközi térben), 2022. november 18.

A NATO szerepe a koszovói válságkezelésben, Magyar Hadtudományi Társaság (A NATO Madrid után konferencia), 2022. november 22.

Részvétel tudományos pályázaton:

Új Nemzeti Kiválóság Program, 2019–2020. I. félév. Kutatási téma: *A Koszovó státusza szempontjából meghatározó szereplők érdek- és érvrendszerének elemzése a 2019-es év eseményeinek tükrében*. Minősítés: kiválóan megfelelt

Részvétel tudományos-szakmai versenyeken:

II. helyezés a közönség egyéni résztvevői között a Magyar Katonai Térképészet fennállásának 100. évfordulója alkalmából rendezett játékos szellemi vetélkedőn (MH Geoinformációs Szolgálat), 2019. február 12.

III. helyezés a 2019-es Tavaszi Szél Konferencia Hadtudomány I. szekciójában (*A koszovói háború kiberdimenziója* című előadással), 2019. május 5.

NATO70 Konferencia és szimulációs verseny, Budapest (több helyszínen), 2019. október 11-12.

Opponencia:

Opponencia Farkas Andrea: *Környezetvédelmi, energiahasználati és biztonsági attitűdök kérdőíves felmérése* című előadásához kapcsolódóan. A hadtudomány és a 21. század 2018. konferencia, 2018. február 21.

Bírálat Gergáczy Enikő: *Albánia európai integrációja* című szakdolgozatról (Nemzetközi biztonság- és védelempolitikai alapképzés), 2021.

Oktatási tevékenység:

Doktoranduszként számos alkalommal tartottam egyetemi előadást a Nemzeti Közszolgálat Egyetem nemzetközi biztonság- és védelempolitika, valamint katonai logisztika kurzusain (NATO történet, Geopolitika, Közlekedési hálózatok, Hadszintérismeret) valamint a Radikalizmus és vallási szélsőségesség szakirányú továbbképzésen *Koszovó biztonságföldrajza*, *A NATO szerepe Koszovóban*, *A Nyugat-Balkán biztonsági helyzete*, valamint *Koszovó biztonság- és vallásföldrajza* témákban.

A SZAKMAI INTERJÚK JEGYZÉKE¹⁰³⁰

Horváth Sándor alezredes, az MH KFOR kontingens 18. váltásának parancsnoka, 2018. augusztus 11., Novo Selo-i tábor, Koszovó

Csombók János dandártábornok, a KFOR parancsnokhelyettese, 2018. augusztus 11., Film City tábor, Pristina, Koszovó

Gunnar Eichholz, az EULEX misszió Tervezési és Jelentési Irodájának vezetője és Daniele Pancheri, tranzíciós és szakpolitikai tanácsadó, 2019. július 17., EULEX Központ, Pristina, Koszovó

Dr. Florian Qehaja PhD, a Koszovói Biztonsági Tanulmányok Központjának igazgatója, 2019. július 19., QKSS iroda, Pristina, Koszovó

Dr. Bagi József ezredes PhD, a NATO Belgrádi Összekötő Irodájának tanácsadója, 2019. november 14., belvárosi kávézó, Belgrád, Szerbia

Fejes Pál alezredes, Magyarország Belgrádban akkreditált véderő-, katonai és légügyi attaséja, 2019. november 14., Magyarország Belgrádi Nagykövetsége, Belgrád, Szerbia

Nick Ilić ezredes, brit véderő attasé, 2019. november 14., étterem a Védelmi Minisztérium szomszédságában, Belgrád, Szerbia

¹⁰³⁰ Ezen a helyen csak az előre egyeztetett szakmai beszélgetések kerültek felsorolásra. A térségről szóló ismereteim gyarapításához, szakmai értékeléseim kialakításához ezen kívül jelentősen hozzájárultak a koszovói utazásaim során spontán kialakult beszélgetésekből levont tanulságok. „Névtelen” interjúalanyaim között egyebek mellett például albán és szerb egyházi személyek, múzeumi szakemberek, békefenntartók is előfordultak.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: Koszovó területi kiterjedése és határviszonyai.	279
2. ábra: A Balkán-félsziget etnikai mozaikossága.....	279
3. ábra: Vallási törésvonalak Európa délkeleti részén.....	280
4. ábra: A Balkán félsziget domborzati viszonyai és államai.	280
5. ábra: A nyugat-balkáni államok euroatlanti integrációjának előrehaladottsági foka (2022).	281
6. ábra: A koszovói-montenegrói határegyezmény által érintett területek.....	281
7. ábra: Koszovó domborzata.....	282
8. ábra: Koszovó morfostrukturális térképe.	282
9. ábra: Koszovó folyóvízhálózata.	283
10. ábra: Koszovó négy legjelentősebb víztározója.	283
11. ábra: Talajadottságok és a terep járhatósága.	284
12. ábra: Felszínborítottság-típusok.	285
13. ábra: Éves átlaghőmérséklet.....	285
14. ábra: A csapadék eloszlása.	286
15. ábra: A Koszovót érintő klímaváltozásra vonatkozó előrejelzések.....	286
16. ábra: Az árvíz-veszélyeztetettség Koszovóban.	287
17. ábra: A földrengések és áradások gazdasági következményeinek területi jellemzői.....	288
18. ábra: A földcsuszamlás szempontjából veszélyeztetett területek Koszovóban, illetve az ismert jelentősebb földcsuszamlások helyszínei.	288
19. ábra: Az állítólagos Patkó-hadműveletről német nyelven készített korabeli összefoglaló dokumentum egyik ábrája.	289
20. ábra: A koszovói körzetek (régiónak) számának és határainak változásai.	289
21. ábra: Koszovó községei.....	290
22. ábra: A népességszám alakulása Koszovóban.	291
23. ábra: A koszovói lakosság korfája 1981-ben és 2011-ben.	291
24. ábra: Az emigránsok évenkénti becsült száma 1969 és 2010 között.	292
25. ábra: A menedékjogi kérelmek száma és ez első alkalommal benyújtott kérelmek száma.	292
26. ábra: Az EU 28 tagállama által koszovói állampolgárok számára kiadott tartózkodási engedélyek száma és indoka.....	292
27. ábra: Koszovó népességének etnikai és vallási összetétele.....	293
28. ábra: Az 1998-1999-es háború során megrongálódott/elpusztított iszlám vallási emlékhelyek Koszovóban.	293
29. ábra: Koszovó kisebbségi közösségei.	294
30. ábra: Elpusztított és súlyosan megrongálódott szerb vallási emlékhelyek Koszovóban (1991–2004).	295
31. ábra: A koszovói szerbek által lakott területek változása.....	296
32. ábra: Hivatalos nyelvek Koszovóban.	296
33. ábra: Koszovó legfontosabb politikai pártjainak kapcsolódása a Koszovói háborúhoz ..	297
34. ábra: A 2021-es előrehozott parlamenti választás községenkénti nyertesei.....	297

35. ábra: Az oktatásban részt vevők száma oktatási szintenként és intézménytípusonként (állami, illetve magán).....	298
36. ábra: A népsűrűség alakulása községenként.	298
37. ábra: Koszovó lakosságának településenkénti megoszlása (a 2011-es népszámlálás adatai alapján).....	299
38. ábra: Az egészségügyi ellátórendszer regionális és országos hatáskörű intézményeinek elhelyezkedése Koszovóban.....	300
39. ábra: A gazdaság szektorális összetétele Koszovóban és az EU 27 tagállamának átlagértékei 2019-ben (a GDP-hez való hozzájárulás százalékában).	300
40. ábra: Az egy főre eső GDP alakulása a függetlenség kikiáltása óta.	301
41. ábra: A növénytermesztésből származó bevételek alakulása 2005 és 2018 között, kategóriánként.	301
42. ábra: Erdőtípusok Koszovóban.	302
43. ábra: Koszovó szerkezeti földtani felépítése.....	302
44. ábra: Ásványianyag-bányák, finomítók és sűrítők Koszovóban.....	303
45. ábra: Koszovó lignit-lelőhelyei.	303
46. ábra: Koszovó elektromos átviteli hálózata.	304
47. ábra: Koszovó hőerőművei (valamint a Pristinától Észak-Nyugatra elhelyezkedő lignitbányák).....	304
48. ábra: A nap- és a szélenergia-hasznosítás feltételeinek földrajzi sajátosságai Koszovóban.	305
49. ábra: Az utak hosszának és az aszfaltozottság arányának változása Koszovóban (2005–2020.).....	305
50. ábra: Koszovó autópálya- és főúthálózata.....	306
51. ábra: Koszovó vasúthálózata.....	306
52. ábra: A vasúti hálózat villamosítására és bővítésére vonatkozó tervek.	307
53. ábra: A szálló por mennyiségének köbméterenkénti éves átlaga 2015-ben.....	307
54. ábra: Az önkormányzatok hulladékgyűjtési és szállítási szolgáltatással való lefedettsége Koszovóban 2017-ben.....	308
55. ábra: A talajerózió Koszovóban.	308
56. ábra: A természetvédelmi oltalom alatt álló helyek földrajzi elhelyezkedése.	309
57. ábra: A KFOR szektorai a koszovói háborút követően.....	309
58. ábra: A KFOR jelenlegi struktúrája.	310
59. ábra: Az UÇK által ellenőrzött területek 1998 júliusában és augusztusában.....	310
60. ábra: Az UÇK hadműveleti zónái.	311
61. ábra: A Koszovói Biztonsági Erő alakulatainak földrajzi elhelyezkedése.....	311
62. ábra: A világ országainak Koszovó függetlenségével kapcsolatos álláspontja.....	312
63. ábra : A többségében szerbek lakta területek Koszovóban.	312
64. ábra: Az albán népesség földrajzi eloszlása a Balkánon.	313
65. ábra: A Balkáni migrációs útvonal 2019-ben.....	313
66. ábra: A drogcsempészet útvonalai a Nyugat-Balkánon.	314
67. ábra: Az esetleges területcserében érintett községek.	314
68. ábra: A mai Koszovó területe az Oszmán Birodalmon belül, 1606 körül.....	317
69. ábra: Határváltozások az 1912–1913-as Balkán-háborúk során.	320

70. ábra: A Jugoszláv Királyság bánágai.....	321
71. ábra: Jugoszlávia megszállási övezetei 1941 után.	322
72. ábra: Jugoszlávia hat tagköztársasága, Vajdaság autonóm tartománnyal és Koszovó és Metóhia autonóm körzettel.....	323

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: A volt Jugoszlávia felaprózódása.	24
2. táblázat: A nyugat-balkáni államok euro-atlanti integrációs folyamata szempontjából meghatározó események dátumai.....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
3. táblázat: A fő folyók és vízgyűjtő-területeik adatai.	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
4. táblázat: A legjelentősebb víztározók kiterjedése.	37
5. táblázat: A nyugat-balkáni államok védelmi költségvetése 2019-ben.	156

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

A/CSMM – Association/Community of Serb Majority Municipalities (Szerb Községek Közössége/Szövetsége)

AAK – Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës (Szövetség Koszovó Jövőjéért)

ABL – Administrative Boundary Line (Adminisztratív Határvonal)

AKI – Agjencia e Kosovës për Inteligjencë (Koszovói Hírszerző Ügynökség)

AKR – Aleanca Kosova e Re (Új Koszovó Szövetség)

AMIS – Agjencisë së Mbrojtjes për Inteligjencë dhe Siguri (Védelmi Hírszerző és Biztonsági Ügynökség)

ASK – Agjencia e Statistikave të Kosovës (Koszovói Statisztikai Ügynökség)

ASZ – Air Safety Zone (Légi Biztonsági Zóna)

BANM – Balkans Aviation Normalisation Meetings (Balkáni Légiközlekedés-Normalizációs Találkozók)

BIRN – Balkan Investigative Reporting Network (Balkáni Oknyomozó Tudósító Hálózat)

BSDAK – Bošnjačka Stranka Demokratske Akcije Kosova (Koszovói Bosnyák Demokratikus Akciópárt)

CEFTA – Central European Free Trade Agreement (Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás)

CTP – Comprehensive Transition Plan (Átfogó Átalakítási Terv)

CZ – Civilna Zaštita (Polgári Védelem)

DAIS – Defence Agency for Intelligence and Security (Védelmi Hírszerző és Biztonsági Ügynökség)

EB – Európai Bizottság

EBESZ – Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (angolul: Organization for Security and Co-operation in Europe – OSCE)

ENQA – European Association for Quality Assurance in Higher Education (Európai Felsőoktatási Minőségbiztosítási Nyilvántartás)

ENSZ BT – Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsa

ERO – Energy Regulatory Office (Energiaszabályozási Hivatal)

EU – European Union (Európai Unió)

EUFOR – European Union Force (Európai Unió Erők)

EULEX – European Union Rule of Law Mission in Kosovo (az Európai Unió Koszovói Jogállamiság Missziója)

EUSR – European Union Special Representative (az Európai Unió Különleges Képviselője)

FAK – Forcat e Armatosura të Kosovës (Koszovói Fegyveres Erő)

FARK – Forcat e Armatosura të Republikës së Kosovës (a Koszovói Köztársaság Fegyveres Erői)

FSK – Forca e Sigurisë së Kosovës (Koszovói Biztonsági Erő)

FTF – Foreign Terrorist Fighter (külföldi terrorista harcos)

G8 – Group of Eight (Nyolcak csoportja, a G7 – hét gazdaságilag fejlett ország – és Oroszország együttműködési fóruma)

GDP – Gross Domestic Product (bruttó hazai termék)

GIG – Građanska Inicijativa Gore; albánul: Nisma Qytetare e Gorës (Gora Polgári Kezdeményezése)

GSZ – Ground Safety Zone (Szárzaföldi Biztonsági Zóna)

IBM – Integrated Border/Boundary Management (Integrált Határkezelés)

ICETRA – Icelandic Transport Authority (Izlandi Közlekedési Hatóság)

ICR – International Civilian Representative (Nemzetközi Polgári Képviselő)

ICTY – International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (a volt Jugoszlávia területén 1991 óta elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekményekért felelős személyek megbüntetésére létrejött Nemzetközi Törvényszék; „hágai Nemzetközi Törvényszék”)

IFOR – Implementation Force (Végrehajtó Erő)

IRDK – Iniciativa e Re Demokratike e Kosovës (Koszovói Új Demokratikus Kezdeményezése)

ISIL/Daesh – Islamic State of Iraq and the Levant/al-Dawla al-Islamiya al-Iraq al-Sham (Iraki és Levantei Iszlám Állam vagy Iraki és Szíriai Iszlám Állam)

ISSR – Internal Security Sector Review (a Biztonsági Szektor Belső Felülvizsgálata)

JGP – Jedinstvena Goranska Partija; albánul: Partia Unike Gorane (Egyesült Gorani Párt)

JSL – Jedinstvena Srpska Lista (Egyesült Szerb Lista)

KDTP – Kosova Demokratik Türk Partisi (Koszovói Török Demokrata Párt)

KEDS – Kosovo Energy Distribution Services (Koszovói Energiaelosztó Szolgáltatások)

KESCO – Kosovo Energy Supply Company (Koszovói Energiaszolgáltató Vállalat)

KFOR – Kosovo Force (Koszovói Erő, a NATO koszovói missziója)

KNRP – Kosovaki Nevi Romani Partia; albánul: Partia e Re Romake e Kosovës (Koszovói Új Roma Párt)

KOSTT – Kosovë Operator Sistemi, Transmisioni dhe Tregu (a villamosenergia-kereskedelem megszervezéséért, irányításáért és az elszámolásért felelős koszovói állami vállalat)

KV – Koalicija Vakut (Vakut koalíció)

KzG – Koalicija za Gora (Koalíció Goráért)

LDK – Lidhja Demokratike e Kosoves (Koszovói Demokratikus Liga)

LPK – Lëvizja Popullore e Kosovës (Koszovói Népi Mozgalom)

LPRK – Lëvizja Përparimtare e Romëve të Kosovës (Koszovói Romák Progresszív Mozgalma)

LVV – Levizja Vetëvendosje (Önrendelkezésért Mozgalom)

MAP – Membership Action Plan (Tagsági Akció Terv)

NALT – NATO Advisory and Liaison Team (NATO Tanácsadó és Összekötő Csoport)

NAT – NATO Advisory Team (NATO Tanácsadó Csoport)

NATO – North Atlantic Treaty Organization (Észak-atlanti Szerződés Szervezete)

NDS – Nova Demokratska Stranka (Új Demokrata Párt)

NKE HDI – Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola

NLAT – NATO Liaison and Advisory Team (NATO Összekötő és Tanácsadó Csoport)

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet)

OVL – Organizata e Veteranëve të Luftës (Háborús Veteránok Szervezete)

PAI – Partia Ashkalinjëve për Integrim (Askáli Integrációs Párt)

PAN(A) – a PDK, AAK, NISMA (AKR) pártok alkotta kormánykoalíció

PDAK – Partia Demokratike e Ashkalive të Kosovës (Koszovói Demokratikus Askáli Párt)

PDK – Partia Demokratike e Kosovës (Koszovói Demokrata Párt)

PDS – Progresivna Demokratska Stranka (Progresszív Demokrata Párt)

PfP – Partnership for Peace (Partnerség a Békéért)

PISA – Programme for International Student Assessment (Nemzetközi Tanulói Teljesítménymérés Program)

PK – Policia e Kosovës (Koszovói Rendőrség)

PLE – Partia Liberale Egjiptiane (Egyiptomi Liberális Párt)

PREBK – Partia Rome e Bashkuar e Kosovës (Koszovói Egyesült Roma Párt)

RAE – Roma, Askáli, Egyiptomi

RAEPC – Regulatory Authority of Electronic and Postal Communications (Elektronikus és Postai Hírközlési Szabályozó Hatóság)

RI – Romska inicijativa (Roma Kezdeményezés)

SAA – Stabilization and Association Agreement (Stabilizációs és Társulási Megállapodás)

SCSPO – Specialist Chambers and Specialist Prosecutor’s Office (Különleges Törvényszék és Különleges Ügyészség)

SDKIM – Srpska Demokratska Stranka Kosova i Metohije (Koszovó és Metóhiai Szerb Demokrata Párt)

SDU – Socijaldemokratska Unija (Szociáldemokrata Unió)

SFOR – Stabilisation Force (Stabilizációs Erő)

SHIK – Shërbimi Informativ i Kosovës (Koszovói Hírszerző Szolgálat)

SIU – Special Intervention Unit (Különleges Beavatkozási Egység)

SL – Srpska lista (albánul: Lista Serbe) (Szerb Lista)

SLS – Samostalna Liberalna Stranka (Független Liberális Párt)

SNS – Srpska napredna stranka (Szerb Haladó Párt)

SOU – Special Operation Unit (Különleges Műveleti Egység)

SRSG – Special Representative of the Secretary General (az ENSZ főtitkárának különleges képviselője)

SSSR – Strategic Security Sector Review (a Biztonsági Szektor Stratégiai Felülvizsgálata)

SzKK/Sz – Szerb Községek Közössége/Szövetsége

TIKA – Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı (Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökség)

TMK – Trupat e Mbrojtjes së Kosovës (Koszovói Védelmi Hadtest)

UCCK – University Clinical Center of Kosovo (Koszovói Egyetemi Klinikai Központ)

UÇK – Ushtria Çlirimtare e Kosovës (Koszovói Felszabadítási Hadsereg), vagy Ushtria Çlirimtare Kombëtare (Nemzeti Felszabadítási Hadsereg, Macedónia vonatkozásában)

UÇPMB – Ushtria Çlirimtare e Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit (Preševo, Medveđa és Bujanovac Felszabadító Hadserege)

UMN – University of Mitrovica North (Észak-Mitrovicai Egyetem)

UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete)

UNHCR – United Nations High Commissioner for Refugees (az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága)

UNMIK – United Nations Mission in Kosovo (az Egyesült Nemzetek ideiglenes koszovói közigazgatási missziója)

UNPROFOR – United Nations Protection Force (az ENSZ Védelmi Hadereje)

UP – University of Prishtina „Hasan Prishtina” (Pristinai „Hasan Prishtina” Egyetem)

UPKM – University of Pristina – Kosovska Mitrovica (Pristinai Egyetem – Kosovska Mitrovica)

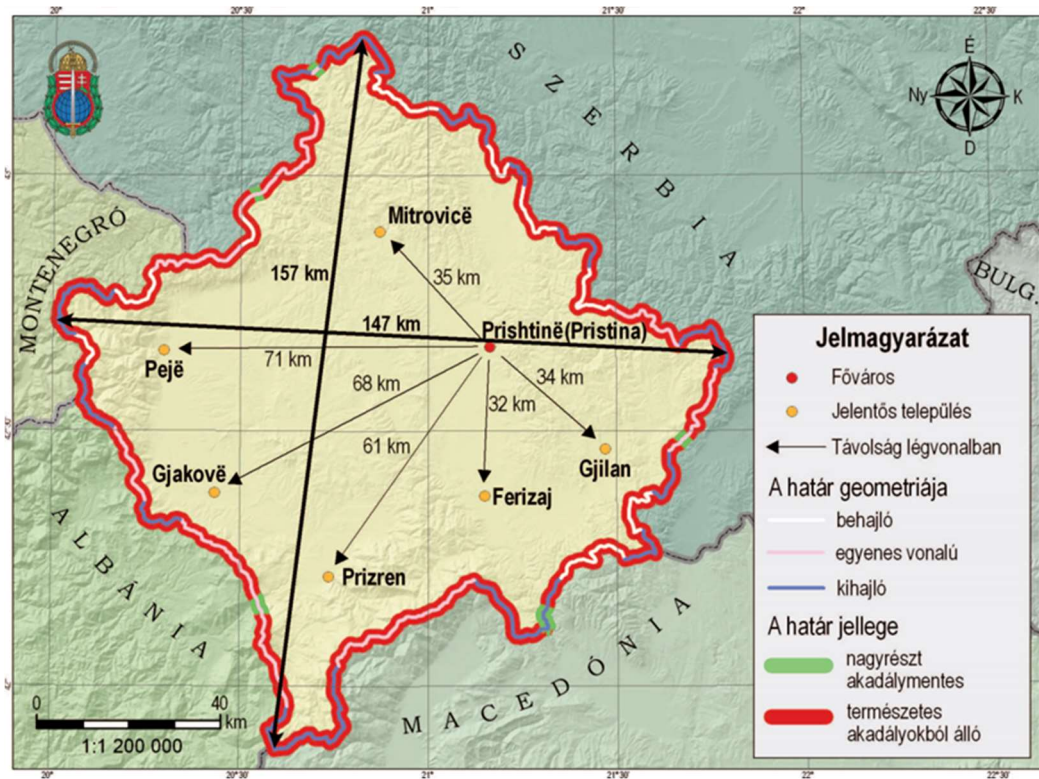
USA – United States of America (Amerikai Egyesült Államok)

FÜGGELÉKEK JEGYZÉKE

1. függelék: Ábrák.	279
2. függelék: Koszovó történelme az ókortól 1989-ig.	315
3. függelék: Az ENSZ főtitkárának különleges képviselői Koszovóban. Az EU különleges képviselői Koszovóban.	325
4. függelék: A parlamenti választások eredményei a háború utáni Koszovóban és a köztársasági elnökök kapcsolata az UÇK-val.	326
5. függelék: Koszovó elnökei.	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
6. függelék: A kisebbségi közösségeket képviselő parlamenti pártok a független Koszovóban.	328
7. függelék: Első egyezmény a kapcsolatok normalizálását vezérlő alapelvekről. („2013-as brüsszeli egyezmény”; Saját fordítás)	329
8. függelék: Gazdasági normalizáció. („2020. szeptember 4-i washingtoni megállapodás”, Koszovó képviselője által aláírt változat; Saját fordítás)	330
9. függelék: A Belgrád–Pristina párbeszéd keretében aláírt megállapodások végrehajtásának előrehaladása, témakörönként. (Saját fordítás)	332
10. függelék: A regionális destabilizáció kockázati faktorai.	333

FÜGGELÉKEK

1. függelék: Ábrák.

1. ábra: Koszovó területi kiterjedése és határviszonyai. Forrás: Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 3. o.

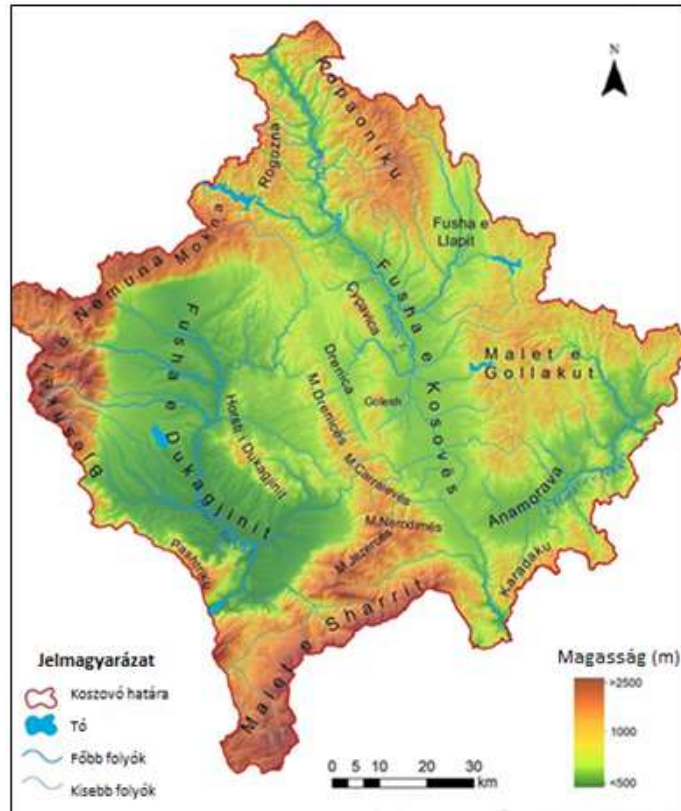
2. ábra: A Balkán-félsziget etnikai mozaikossága. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Rekacewitz, Philippe: *Redistribution ethnique dans l'ex-Yougoslavie*. (Letöltés: 2021. február 1.)

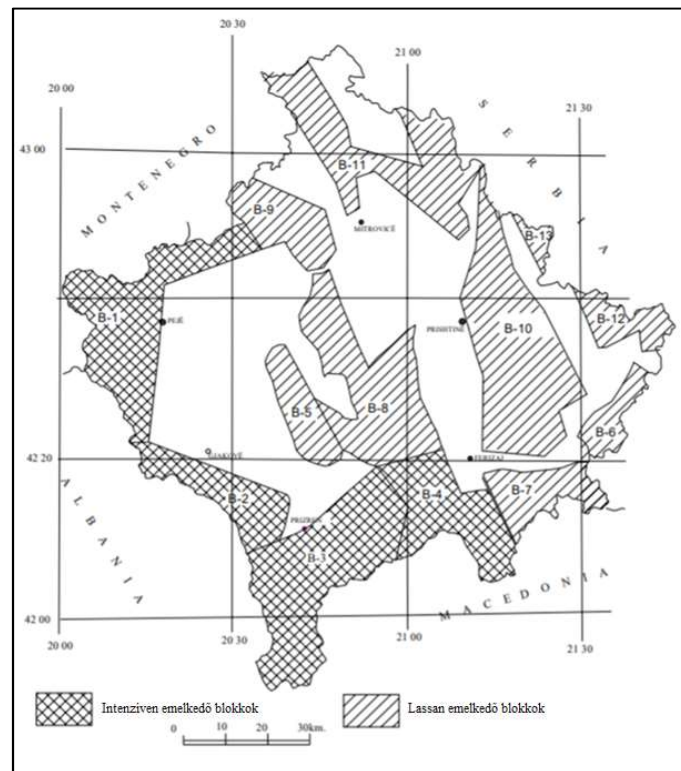
3. ábra: Vallási törésvonalak Európa délkeleti részén. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *10 Revealing Maps of Religion in Europe*. (Letöltés: 2021. január 30.) (kék: katolikus, lila: protestáns, piros: ortodox, zöld: iszlám)

4. ábra: A Balkán félsziget domborzati viszonyai és államai. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Balkans*. (Letöltés: 2021. január 31.)

7. ábra: Koszovó domborzata. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Kelmendi, Labintot – Hoti, Dardan: *Relief Map of Kosovo*. (Letöltés: 2021. február 17.)

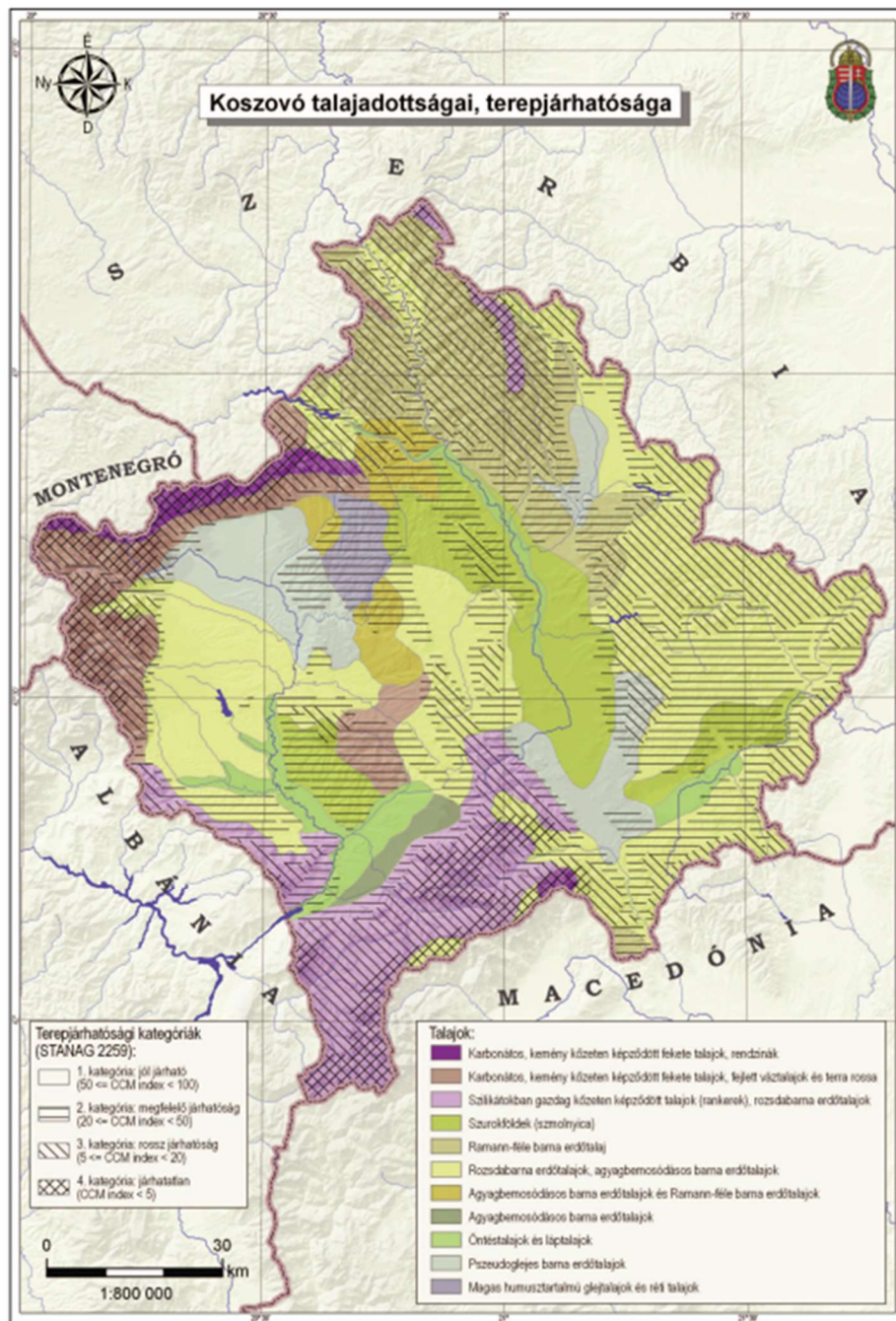
8. ábra: Koszovó morfostrukturális térképe. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Elezaj, Zenun: Seismotectonic Settings of Kosova. *Journal of International Environmental Application & Science*, 4. évf., 2. sz., 2009. 168. o.

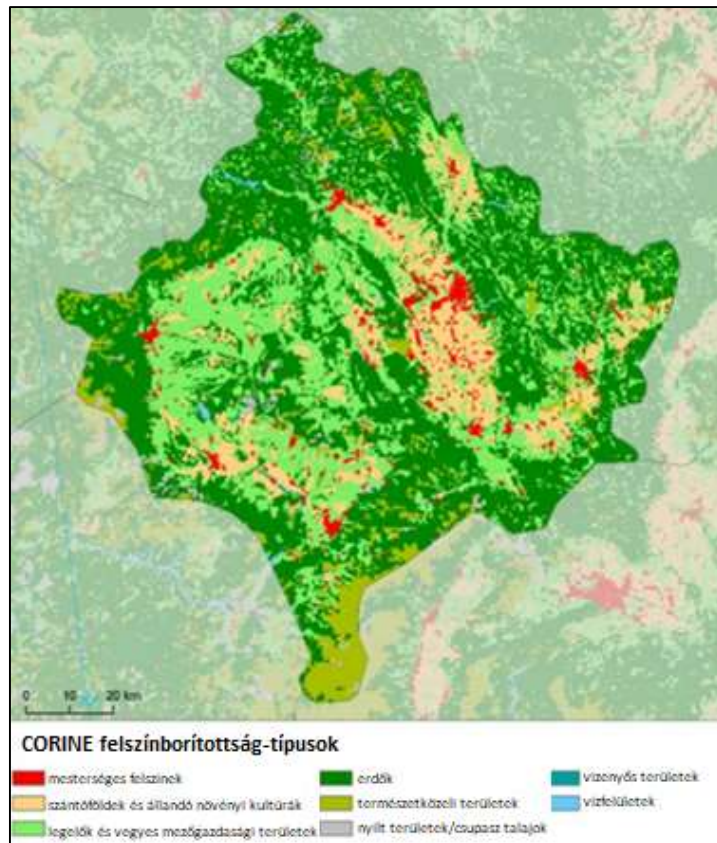
9. ábra: Koszovó folyóvízhálózata. Saját szerkesztés, forrás: *Kosovo National Water Strategy Document*. (Letöltés: 2022. március 6.); *Water Security Outlook for Kosovo*. (Letöltés: 2021. február 27.)

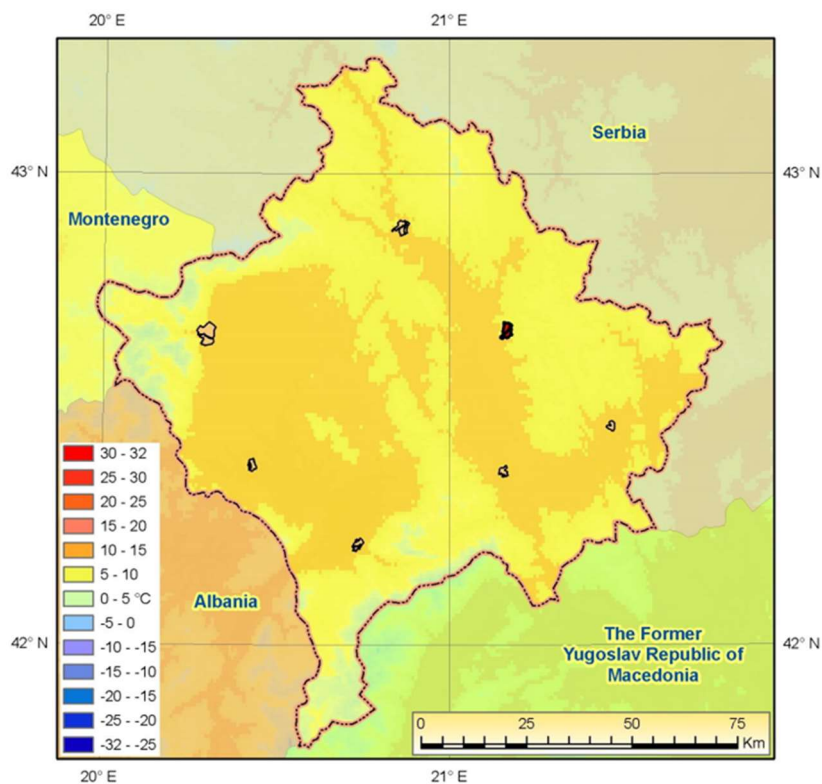
10. ábra: Koszovó négy legjelentősebb víztározója. Forrás: Sahiti, Hazbije – Bislimi, Kemalj – Dalo, Enis – Murati, Kemalj: Effect of water quality in hematological and biochemical parameters in blood of common carp (*Cyprinus carpio*) in two lakes of Kosovo. *Natural and Engineering Sciences*, 3. évf., 3. sz., 2018. 325. o.

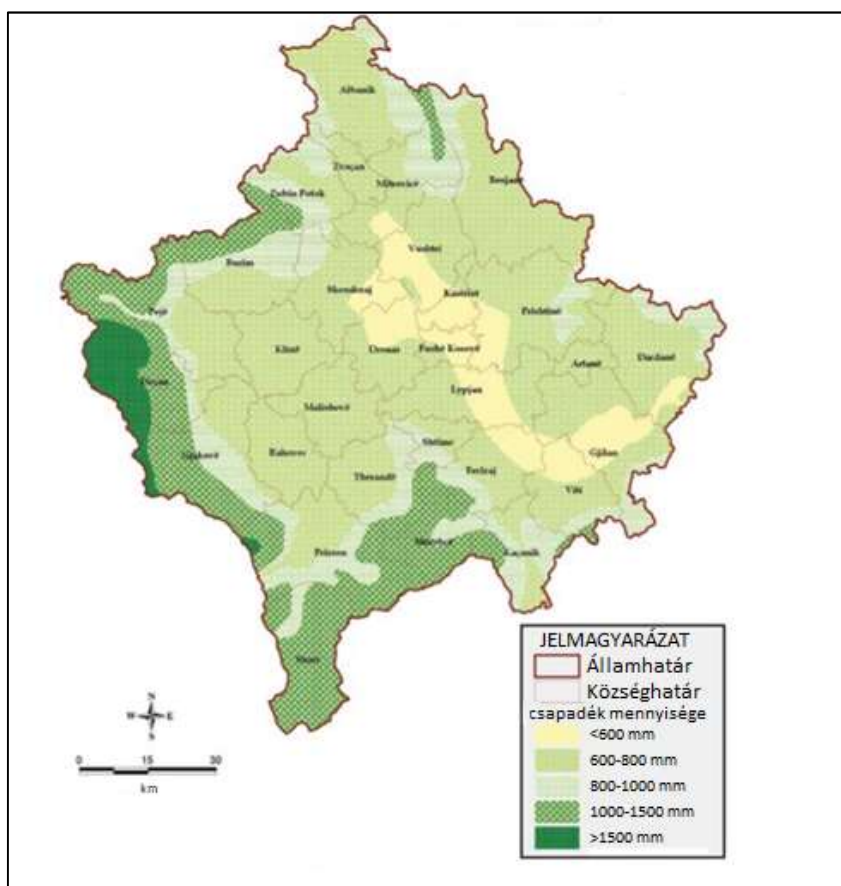
11. ábra: Talajadottságok és a terep járhatósága. Forrás: Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 6. o.

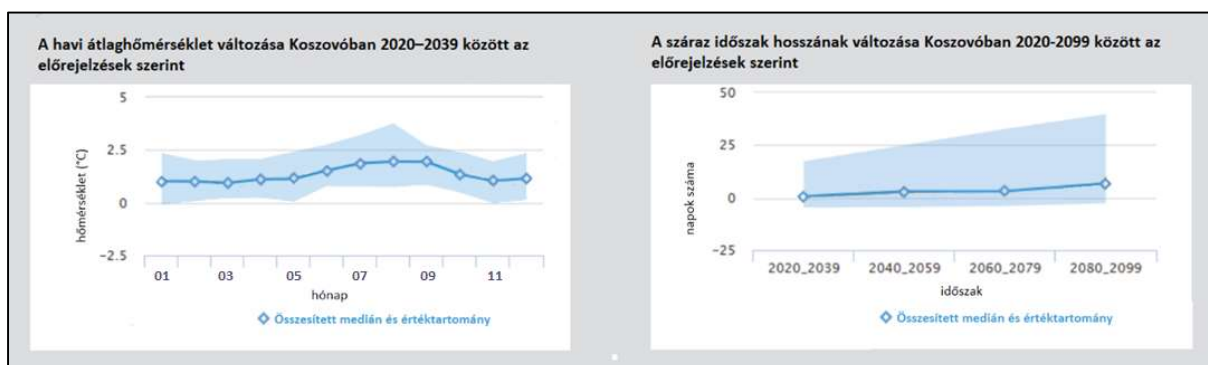
12. ábra: Felszínborítottság-típusok. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: European Environment Agency: *Kosovo. Country fact sheet. Land cover 2012.* (Letöltés: 2021. január 20.)

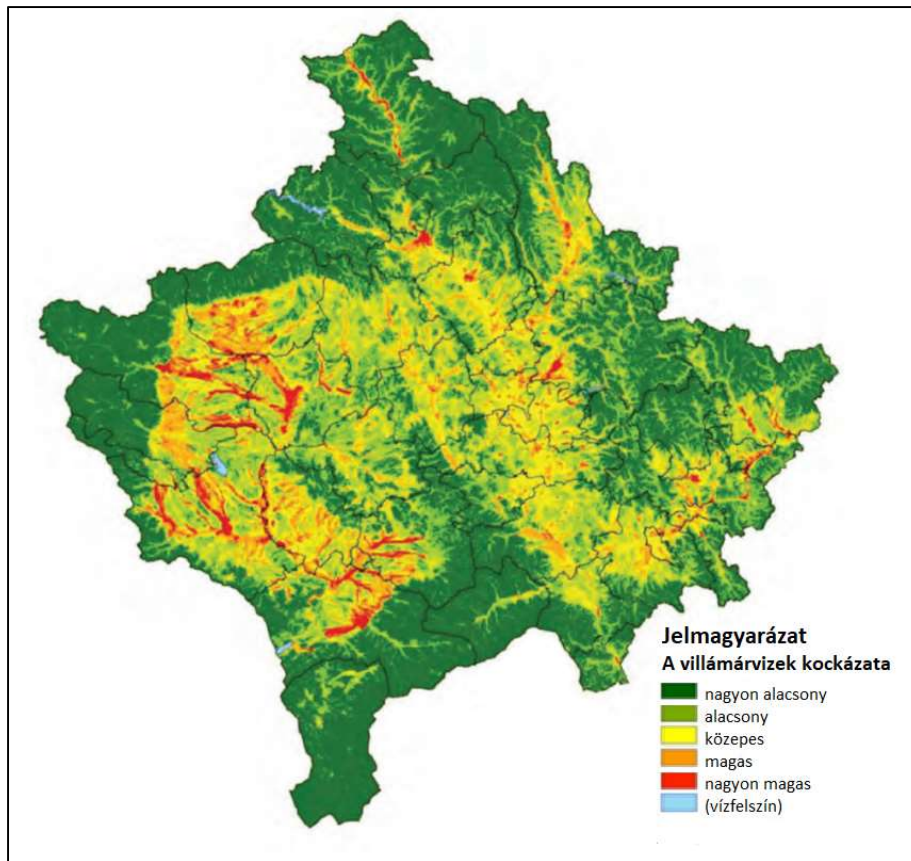
13. ábra: Éves átlaghőmérséklet. Forrás: Pócsmegyeri – Koós – Szilágyi (2010): i. m. 20. o.

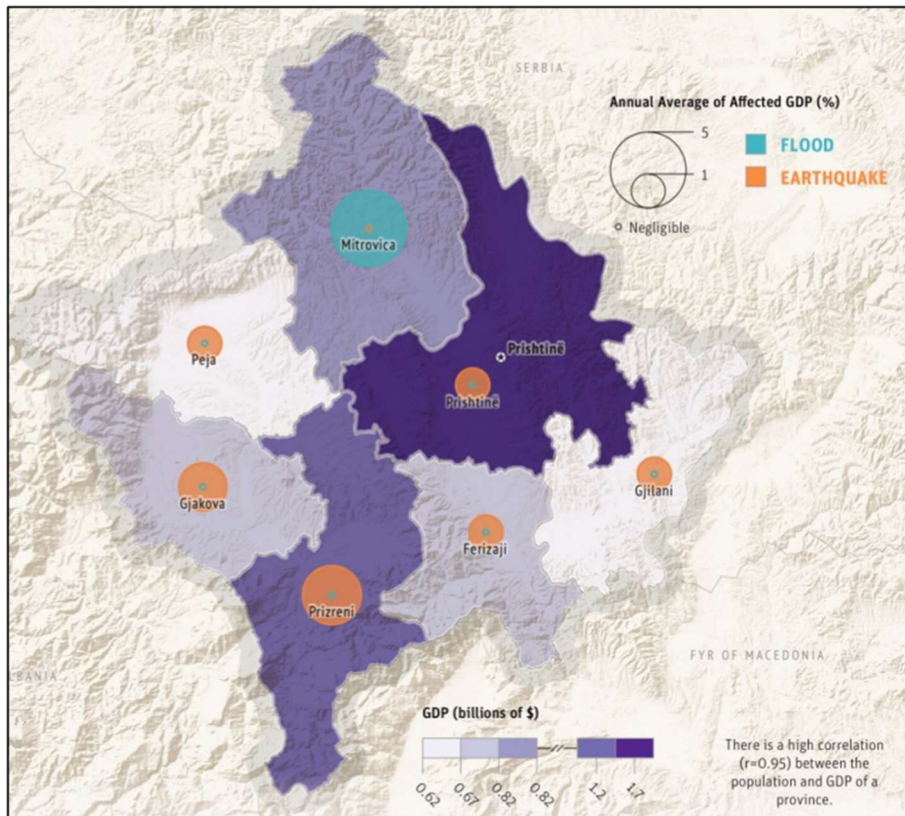
14. ábra: A csapadék eloszlása. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Raport gjendja e ujërave në Kosovë 2010*. (Letöltés: 2021. február 18.)

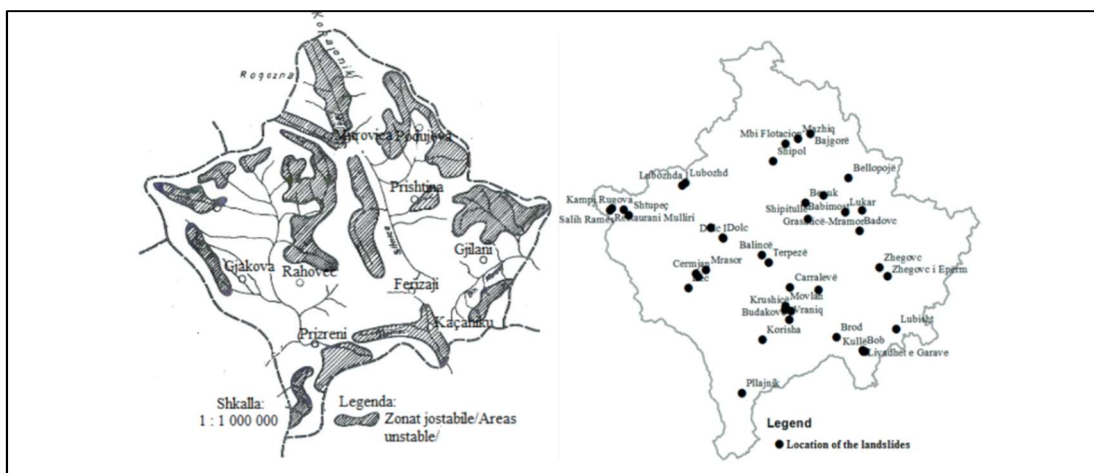
15. ábra: A Koszovót érintő klímaváltozásra vonatkozó előrejelzések. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Water Security Outlook for Kosovo*. (Letöltés: 2021. február 27.)

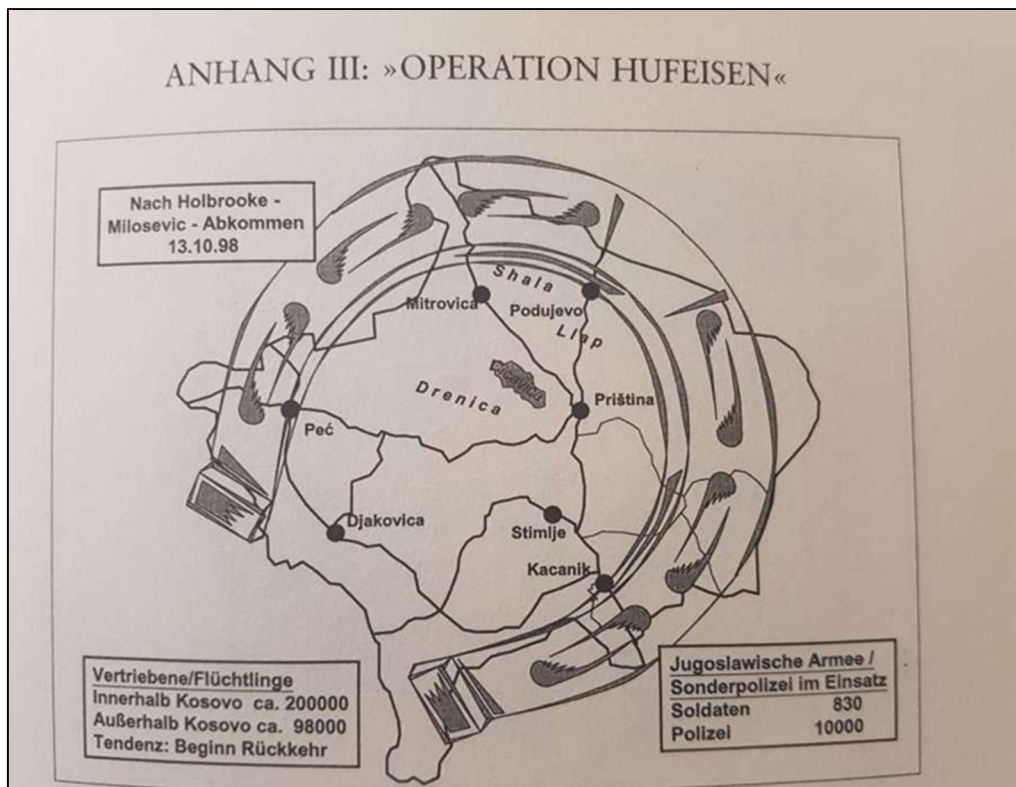
16. ábra: Az árvíz-veszélyeztettség Koszovóban. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Raport gjendja e ujërave në Kosovë 2010*. (Letöltés: 2021. február 18.)

17. ábra: A földrengések és áradások gazdasági következményeinek területi jellemzői. Forrás: Global Facility for Disaster Reduction and Recovery: *Kosovo*. (Letöltés: 2021. február 27.) (A térképen a körök átmérője az okozott anyagi kár mértékét fejezi ki az adott területen jellemző GDP arányában, a jelmagyarzatnak megfelelően. A világoskék szín az áradásokra, a narancssárga a földrengésekre vonatkozik. A tervezési területek színezése a GDP növekedésével egyre sötétebb.)

18. ábra: A földcsuszamlás szempontjából veszélyeztetett területek Koszovóban, illetve az ismert jelentősebb földcsuszamlások helyszínei. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Çadraku, Hazir S. – Bejta, Sylejman: *Landslide in Kosovo and Necessity for Their Monitoring. International Journal of Natural and Engineering Sciences*, 12 évf., 1. sz., 2018. 14. o. (A veszélyeztetett területeket az első térképen szürke színezés jelzi. A helyszíneket a második térképen a fekete pöttyök jelölik.)

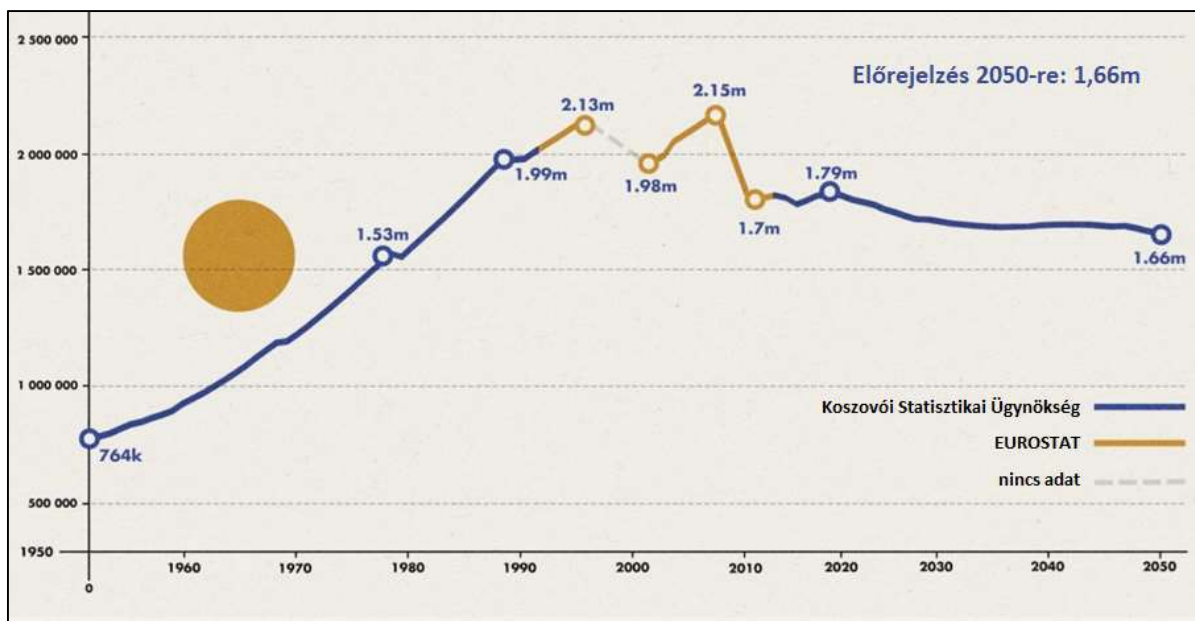
19. ábra: Az állítólagos Patkó-hadműveletről német nyelven készített korabeli összefoglaló dokumentum egyik ábrája. Forrás: Ukshini, Sylë: *Debati në Bundestagun gjerman për planin e koduar "Patkoi"*. (Letöltés: 2021. július 24.)

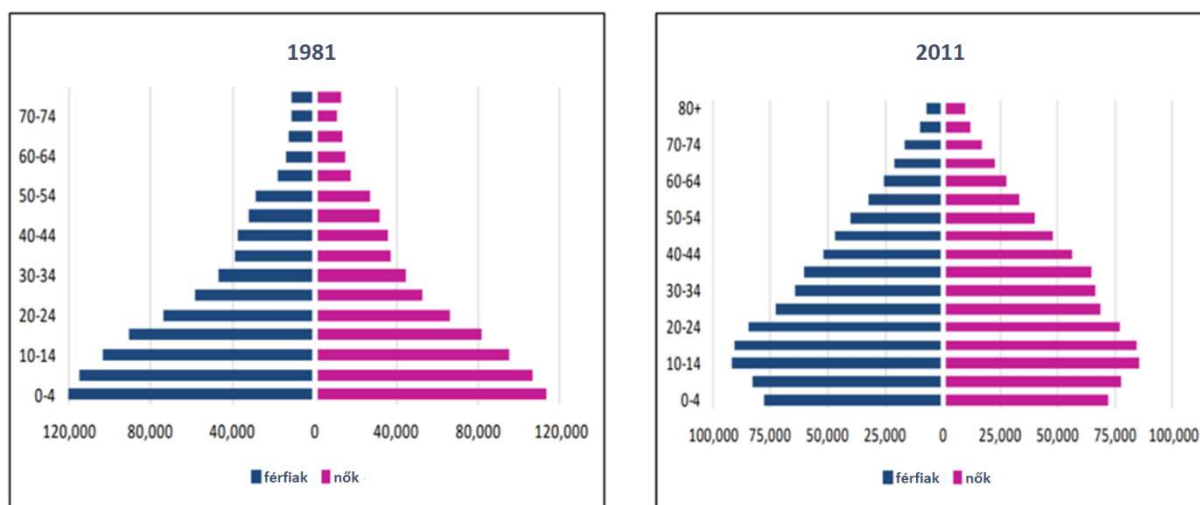
20. ábra: A koszovói körzetek (régiók) számának és határainak változásai. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Changes to regional borders of Kosovo*. (Letöltés: 2021. március 20.)

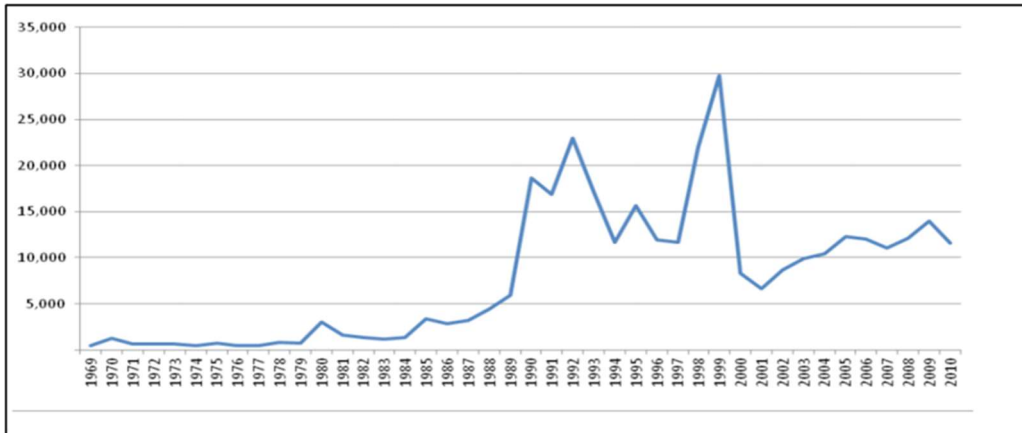
21. ábra: Koszovó községei. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Kosovo, administrative divisions (municipalities)*. (Letöltés: 2021. március 20.)

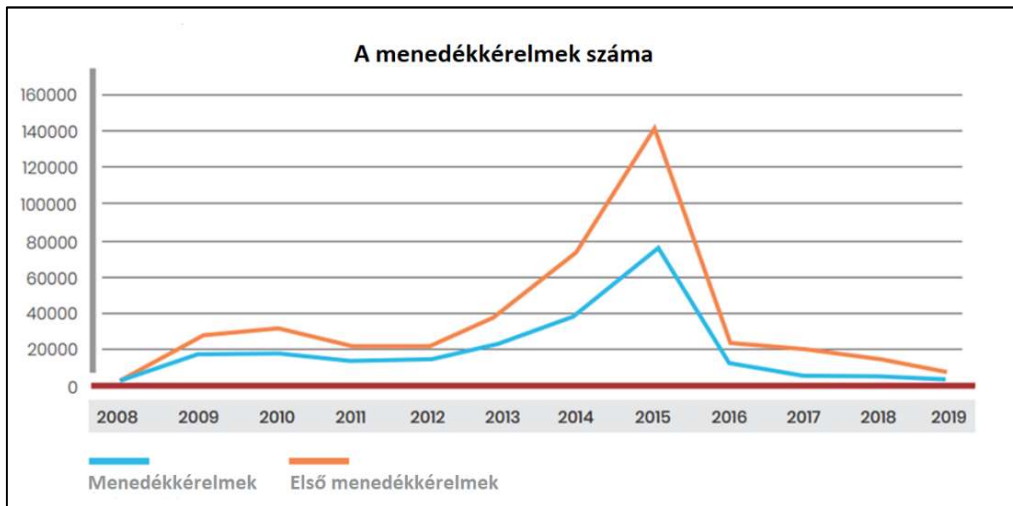
22. ábra: A népességszám alakulása Koszovóban 1950–2050 között (a jövőre nézve becsült adatokkal). Az 1991 és 2010 közötti adatok megbízhatósága kétséges! Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Judah, Tim: *Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

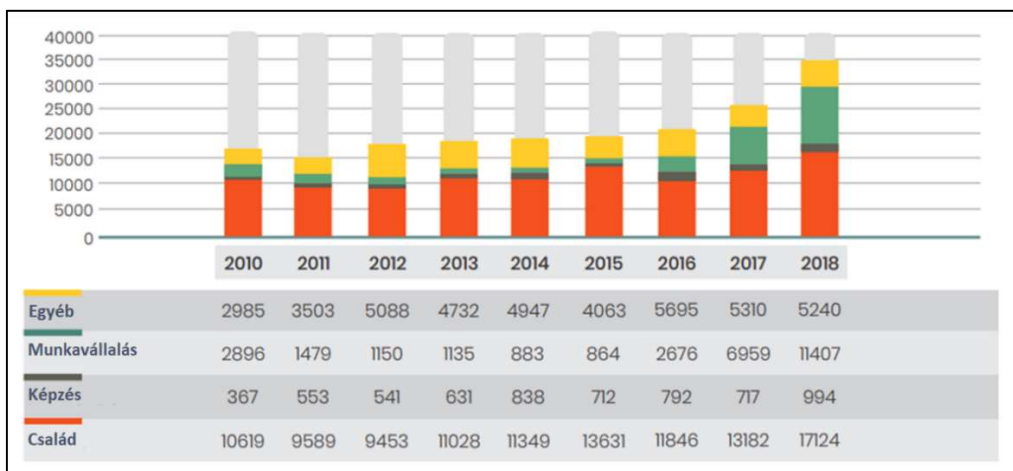
23. ábra: A koszovói lakosság korfája 1981-ben és 2011-ben. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Vjetari Statistikor i Republikës së Kosovës 2021*. (Letöltés: 2021. augusztus 21.)

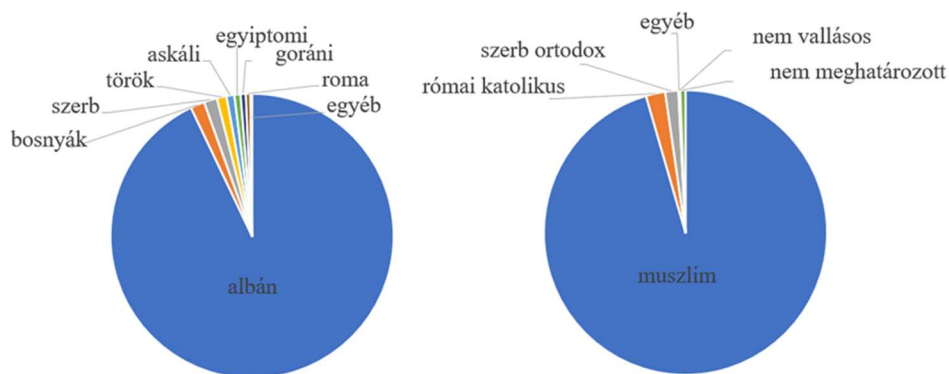
24. ábra: Az emigránsok évenkénti becsült száma 1969 és 2010 között. Forrás: *Kosovo Agency of Statistics: Kosovan Migration*. (Letöltés: 2020. november 22.)

25. ábra: A menedékjogi kérelmek száma és ez első alkalommal benyújtott kérelmek száma. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Balkans Policy Research Group: *Kosovo – Migration trends require a new policy response*. (Letöltés: 2020. október 30.)

26. ábra: Az EU 28 tagállama által koszovói állampolgárok számára kiadott tartózkodási engedélyek száma és indoka. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Balkans Policy Research Group: *Kosovo – Migration trends require a new policy response*. (Letöltés: 2020. október 30.)

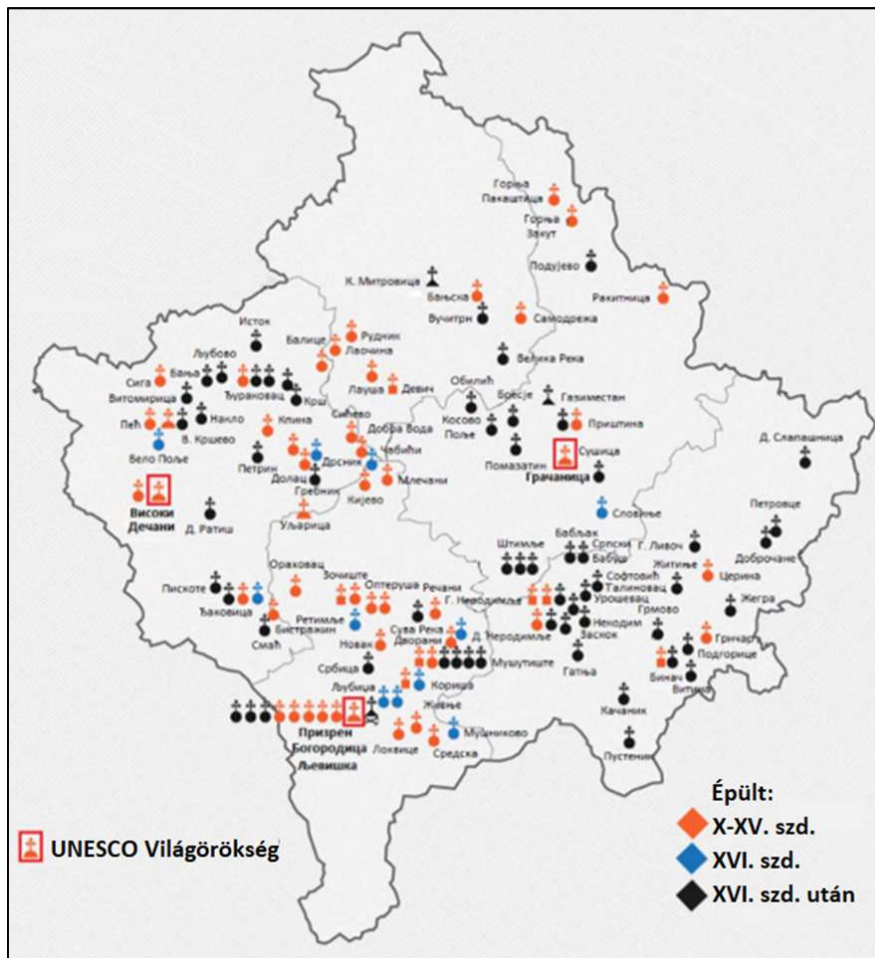
27. ábra: Koszovó népességének etnikai és vallási összetétele. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Kosovo. CIA – The World Factbook*. (Letöltés: 2022. május 31.)

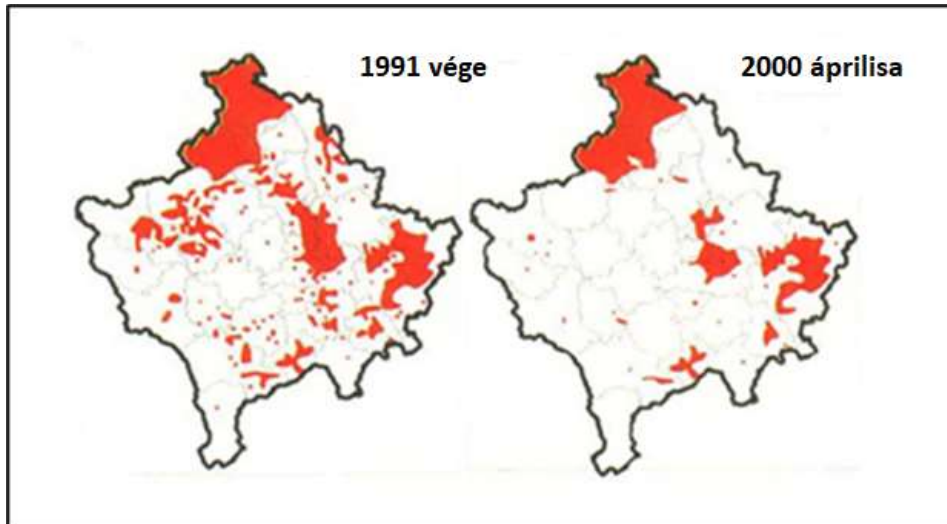
28. ábra: Az 1998–1999-es háború során megromlódott/elpusztított iszlám vallási emlékhelyek Koszovóban. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Targeting history and memory. The ICTY and the investigation, reconstruction and prosecution of the crimes against cultural and religious heritage*. (Letöltés: 2021. április 3.)

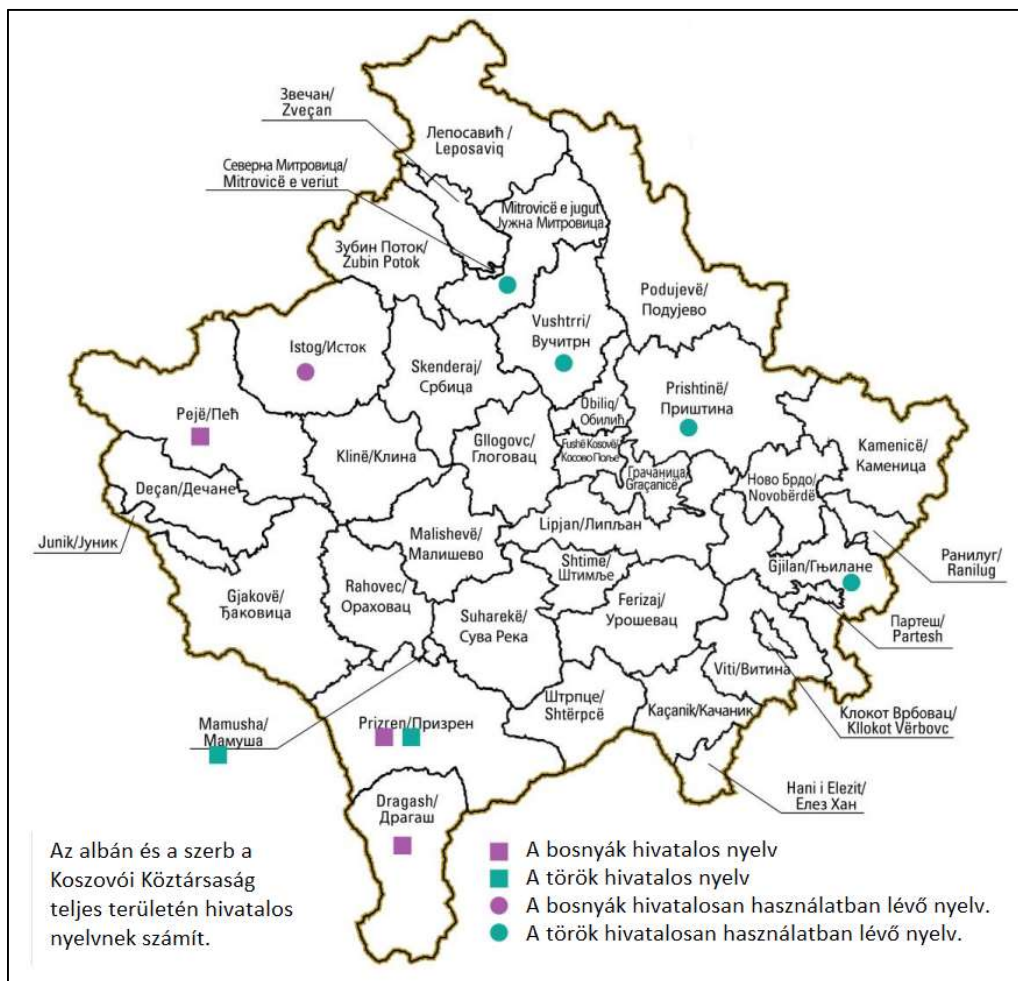
29. ábra: Koszovó kisebbségi közösségei. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Eredeti: Dérens, Jean-Arnault – Geslin, Laurent: *Balkan borderlands*. (Letöltés: 2021. április 5.)

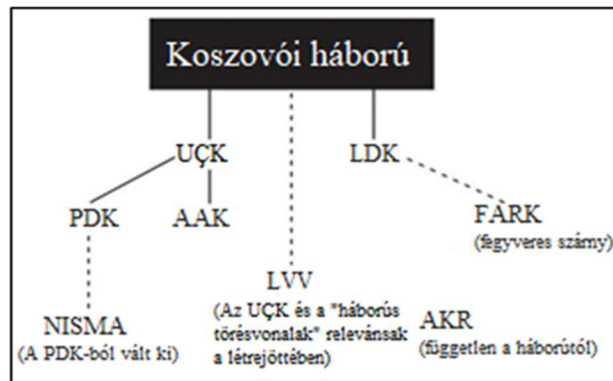
30. ábra: Elpusztított és súlyosan megrongálódott szerb vallási emlékhelyek Koszovóban (1991–2004). Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Destroyed and heavily damaged Serb Orthodox churches and monasteries by Albanians in Kosovo in period of 1991-2004.* (Letöltés: 2021. április 3.)

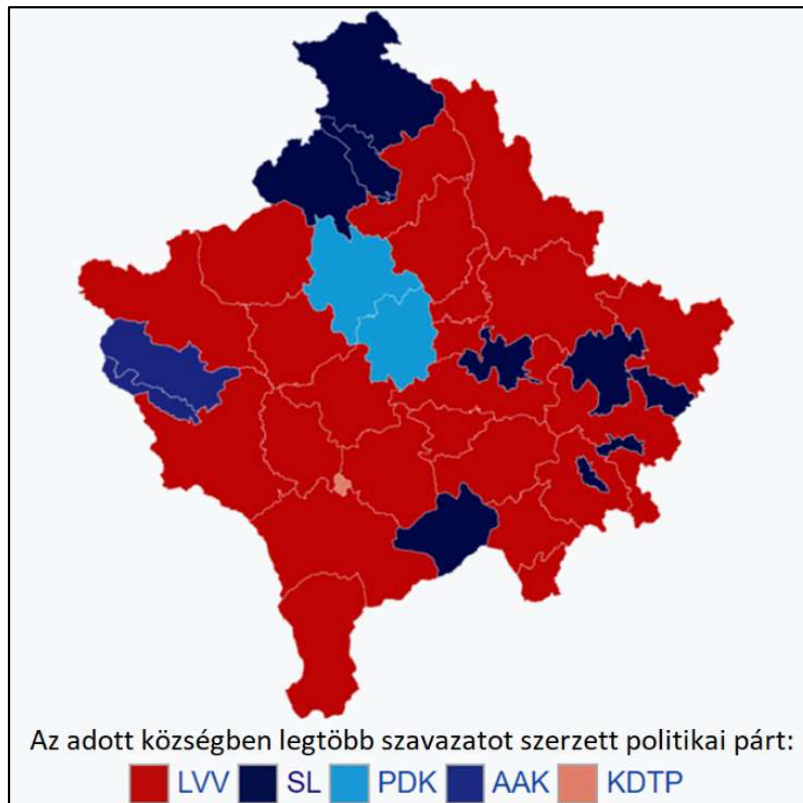
31. ábra: A koszovói szerbek által lakott területek változása. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Kosovo Atlas (Second Edition). Humanitarian Community Information Centre and United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, Pristina, 2000. 8. o.

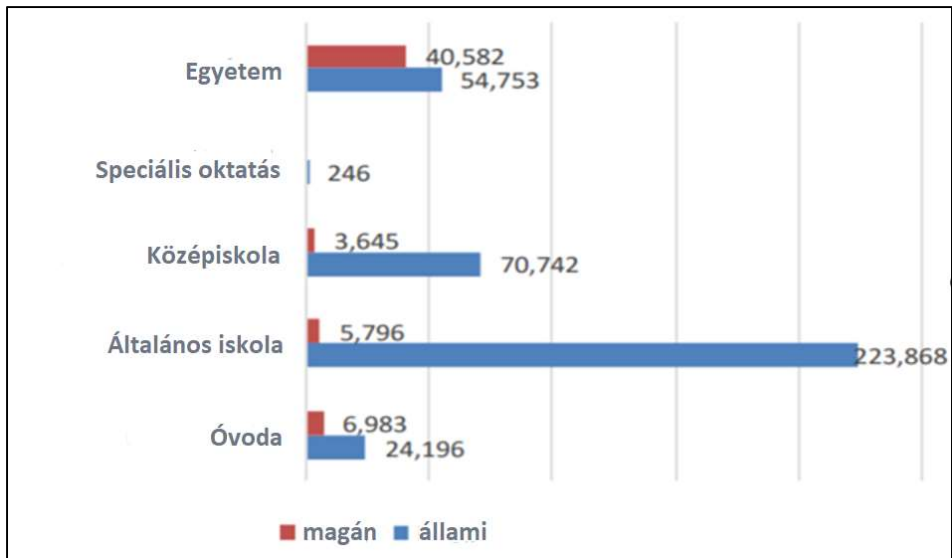
32. ábra: Hivatalos nyelvek Koszovóban. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Eredeti: Quell, Karsten: *Official Languages in Kosovo*. (Letöltés: 2021. április 12.)

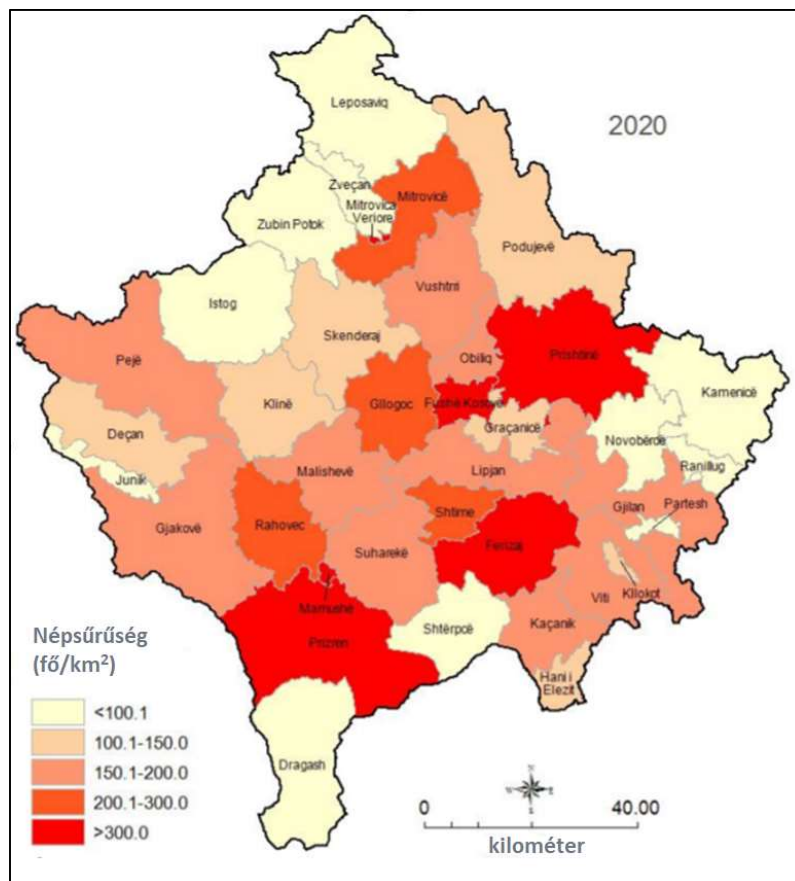
33. ábra: Koszovó legfontosabb politikai pártjainak kapcsolódása a Koszovói háborúhoz. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Rød, Mariana Qamile: *From Guerillas to Cabinets – A Study of the Development of Post-War Political Parties in Kosovo*. Diplomamunka. (Letöltés: 2018. augusztus 20.)

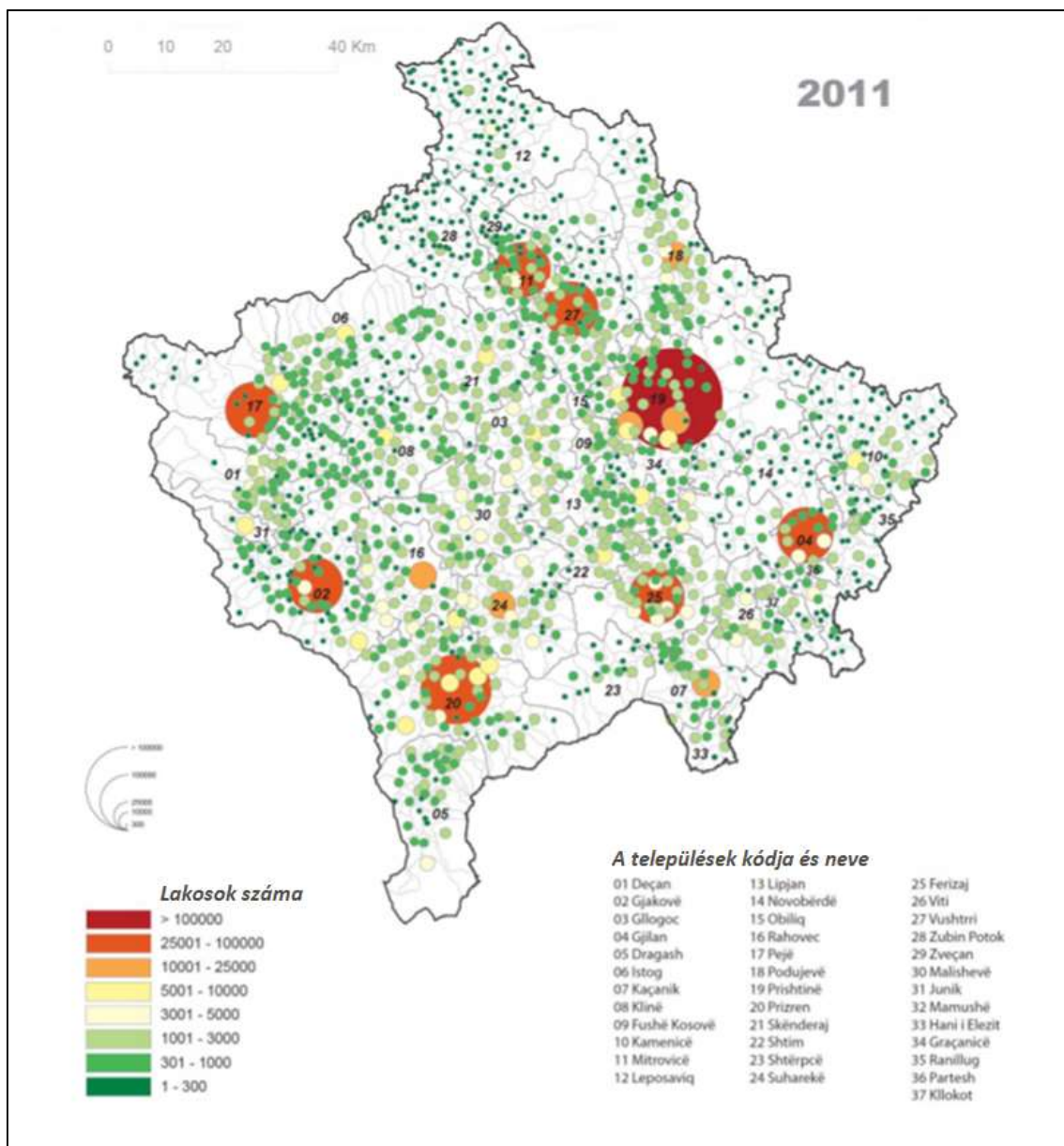
34. ábra: A 2021-es előrehozott parlamenti választás községenkénti nyertesei. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *2021 Kosovan parliamentary election*. (Letöltés: 2021. június 26.)

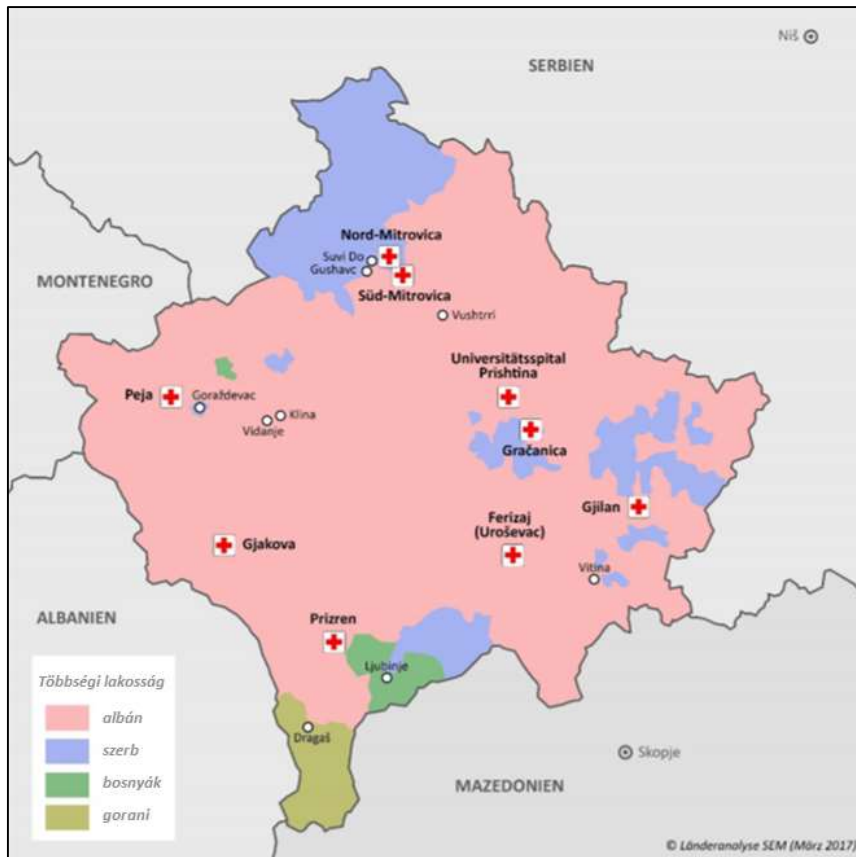
35. ábra: Az oktatásban részt vevők száma oktatási szintenként és intézménytípusonként (állami, illetve magán). Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Education Statistics 2020-2021*. (Letöltés: 2021. július 4.)

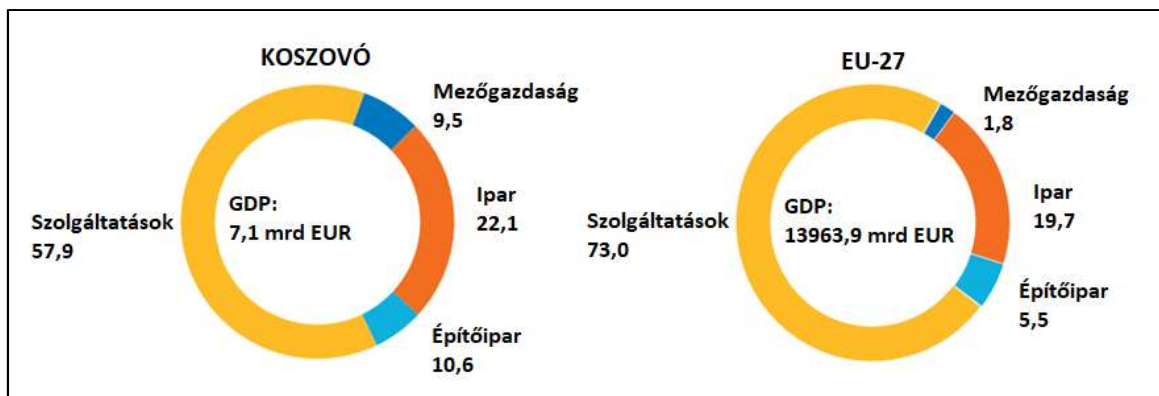
36. ábra: A népsűrűség alakulása községenként. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Vjetari Statistikor i Republikës së Kosovës 2021*. (Letöltés: 2021. augusztus 21.)

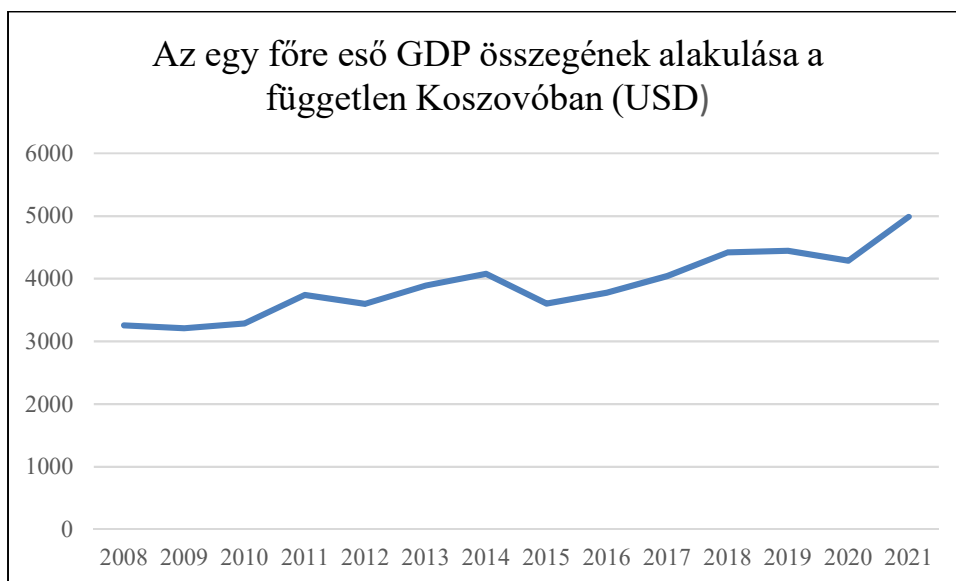
37. ábra: Koszovó lakosságának településenkénti megoszlása (a 2011-es népszámlálás adatai alapján). Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Vjetari Statistikor i Republikës së Kosovës 2018*. (Letöltés: 2021. július 4.)

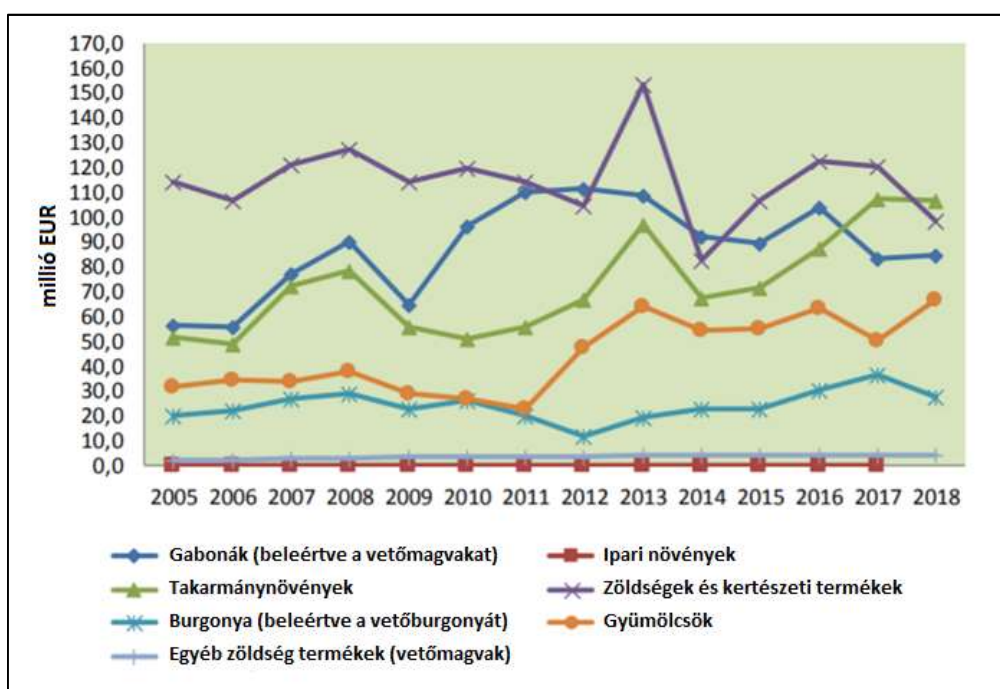
38. ábra: Az egészségügyi ellátórendszer regionális és országos hatáskörű intézményeinek elhelyezkedése Koszovóban. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Focus Kosovo. Medizinische Grundversorgung.* (Letöltés: 2021. július 11.)

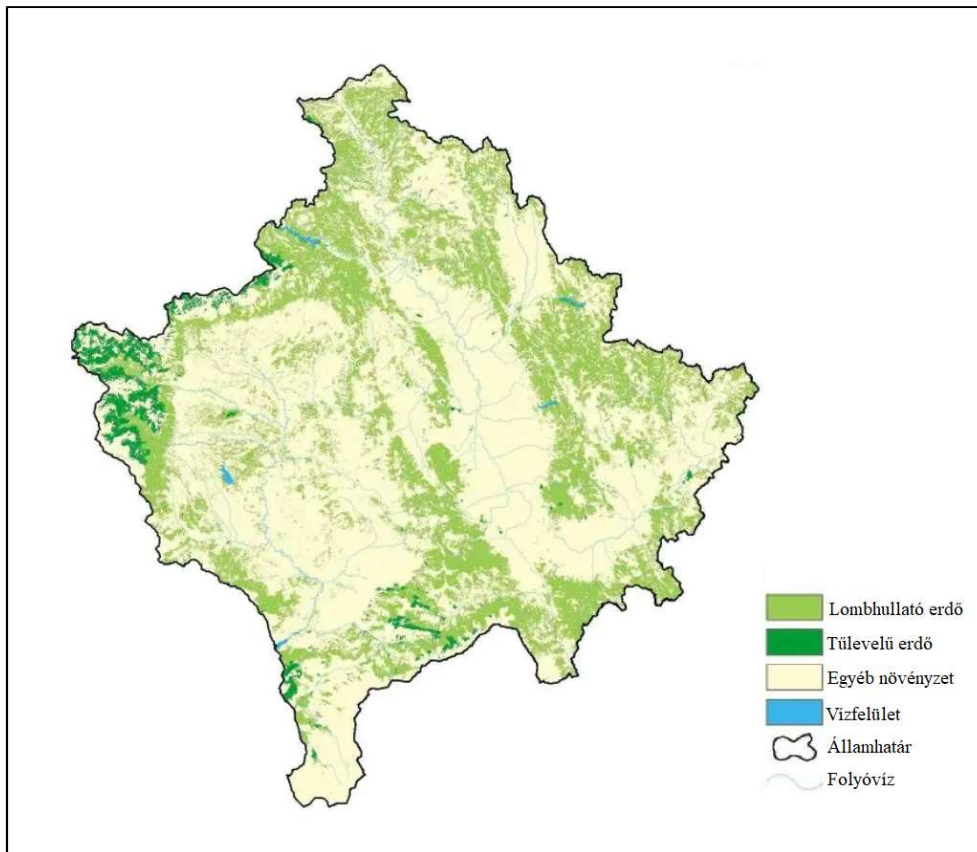
39. ábra: A gazdaság szektorális összetétele Koszovóban és az EU 27 tagállamának átlagértékei 2019-ben (a GDP-hez való hozzájárulás százalékában). Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Basic figures on enlargement countries – Factsheets – 2021 edition.* (Letöltés: 2021. augusztus 9.)

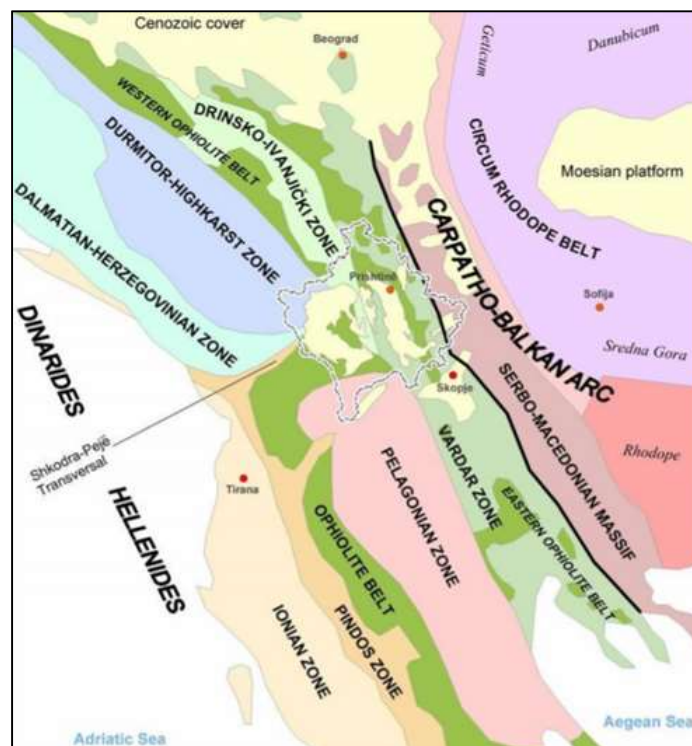
40. ábra: Az egy főre eső GDP alakulása a függetlenség kikiáltása óta. Saját szerkesztés, forrás: *GDP per capita (current US\$) – Kosovo*. (Letöltés: 2022. május 31.)

41. ábra: A növénytermesztésből származó bevételek alakulása 2005 és 2018 között, kategóriánként. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo 2020*. (Letöltés: 2021. augusztus 28.)

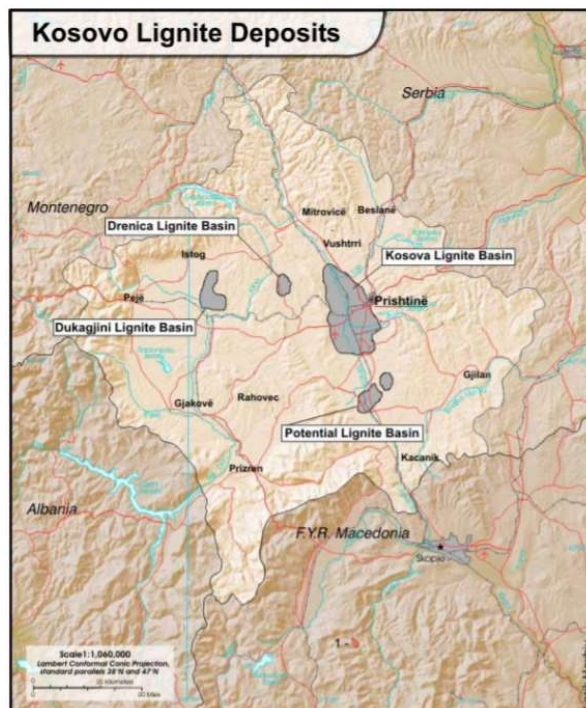
42. ábra: Erdőtípusok Koszovóban. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Hoti, Dardan – Kelmendi, Labinot: *Harta e shtrirjes së Pyjeve në Kosovë – Forest map.* (Letöltés: 2021. augusztus 21.)

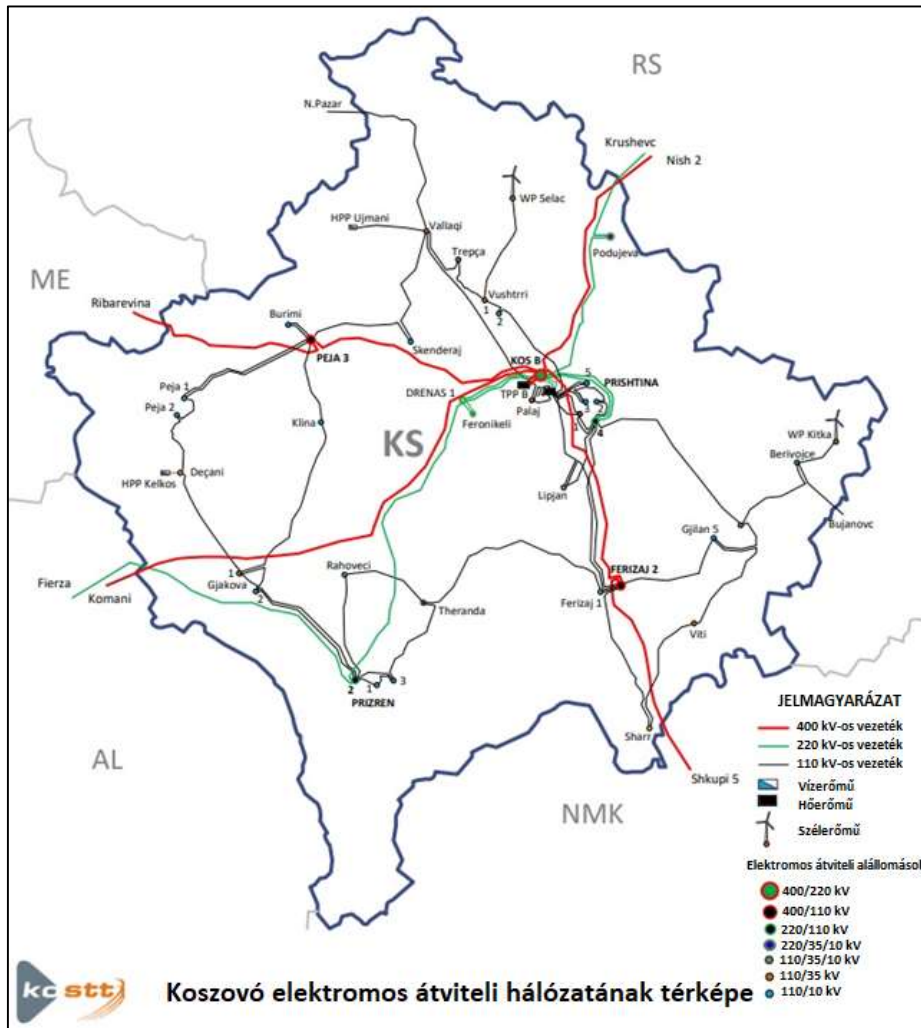
43. ábra: Koszovó szerkezeti földtani felépítése. Forrás: Elezaj, Zenun: *Mineral Resources of Kosova.* (Letöltés: 2021. augusztus 29.)

44. ábra: Ásványianyag-bányák, finomítók és sűrítők Koszovóban. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Hoxha, Besmir Buranaj et al: *Revitalizing Kosovo's Cancerous Energy Source – Principles on Utilizing Lignite into Methane Gas*. Conference paper, Near Surface Geoscience Conference & Exhibition 2018. (Letöltés: 2021. augusztus 15.)

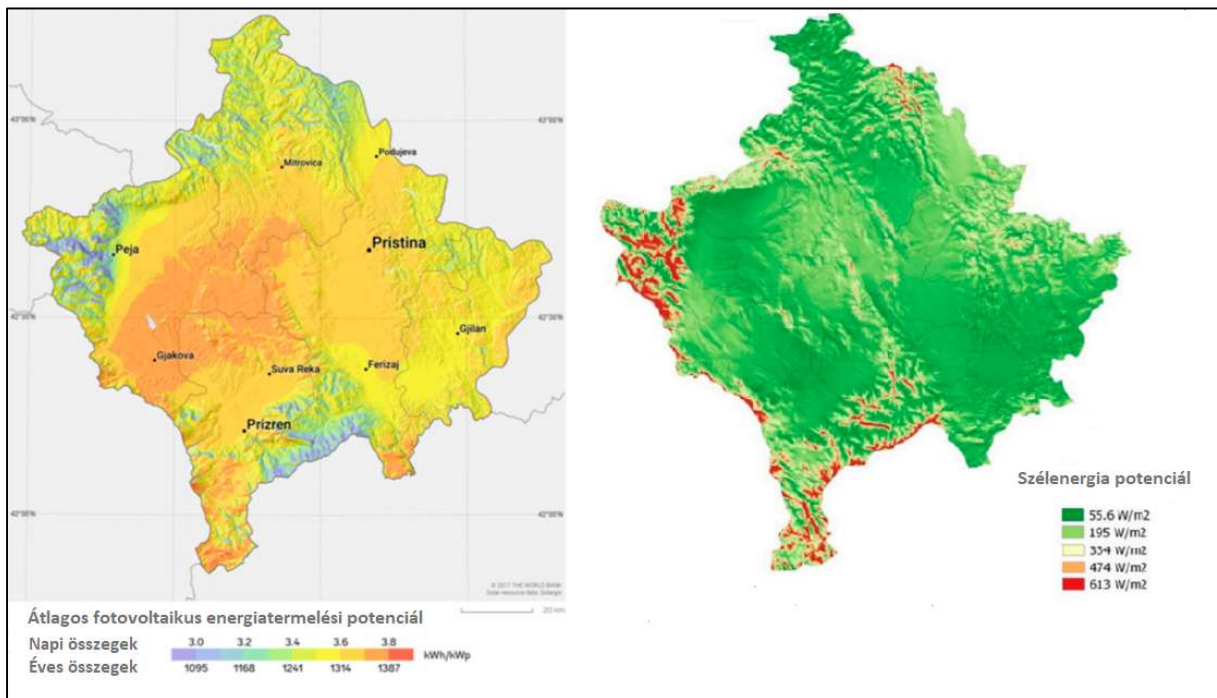
45. ábra: Koszovó lignit-lelőhelyei. (Szürke színezés jelzi a jelentősebb ismert és potenciális lignittelépek elhelyezkedését.) Forrás: *Lignite Mining Development Strategy*. White paper. (Letöltés: 2021. augusztus 30.)

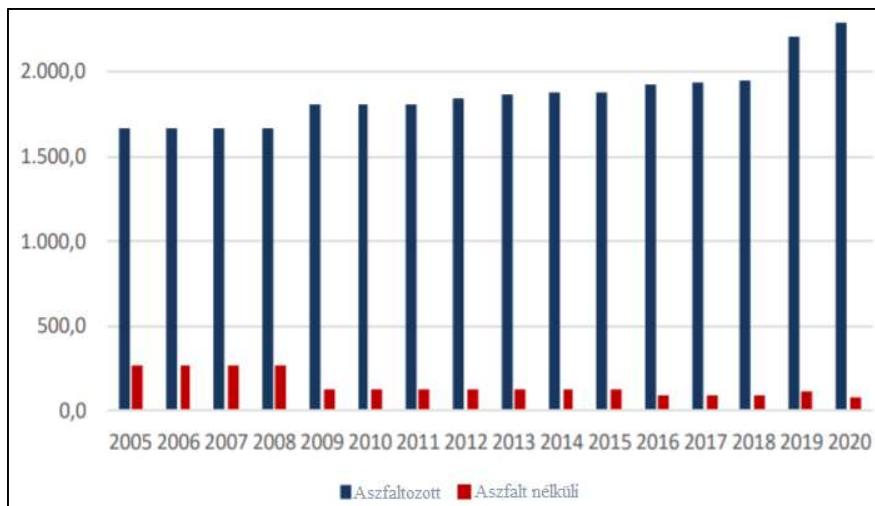
46. ábra: Koszovó elektromos átviteli hálózatának térképe. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Map of the Transmission System of the Republic of Kosovo*. (Letöltés: 2021. november 9.)

47. ábra: Koszovó hőerőművei (valamint a Pristinától Észak-Nyugatra elhelyezkedő lignitbányák). Forrás: Gojani, Ardian B.: Energy production in Kosova and regional perspectives. *International Journal of Business and Technology*, 4. évf., 2. sz., 2016. 94. o.

48. ábra: A nap- és a szélenergia-hasznosítás feltételeinek földrajzi sajátosságai Koszovóban. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Lajqi, Shpetim – Đurin, Bojan – Berisha, Xhevat – Plantak, Lucija: *Analysis of the Potential for Renewable Utilization in Kosovo Power Sector*. (Letöltés: 2021. szeptember 4.)

49. ábra: Az utak hosszának és az aszfaltozottság arányának változása Koszovóban (2005–2020.) Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Vjetari Statistikor i Republikës së Kosovës 2021*. (Letöltés: 2021. augusztus 21.)

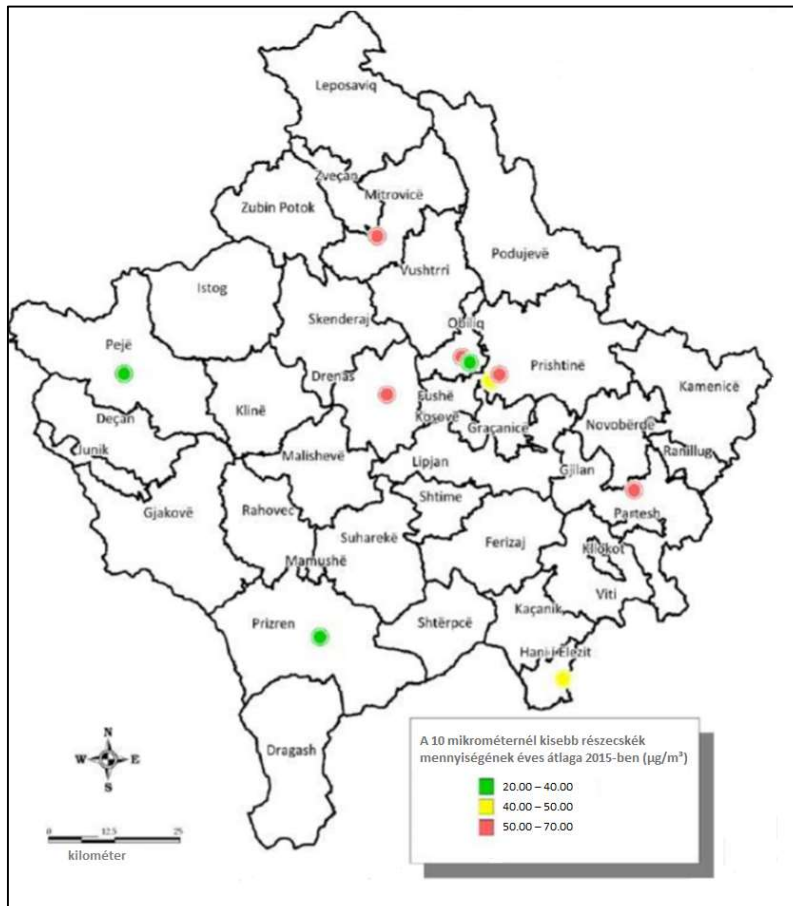
50. ábra: Koszovó autópálya- és főúthálózata. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Infrastructure of Kosovo*. (Letöltés: 2021. november 10.) (A zöld szín autópályát, a kék szín főutat jelöl.)

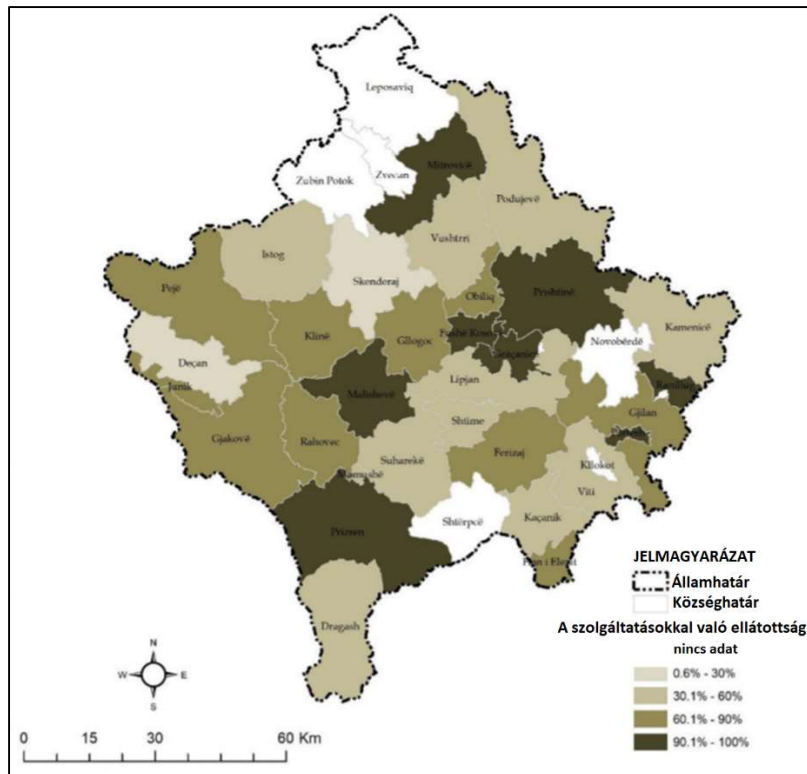
51. ábra: Koszovó vasúthálózata. Forrás: *Informatë mbi infrastrukturën e Hekurudhave të Kosovës*. (Letöltés: 2021. november 20.)

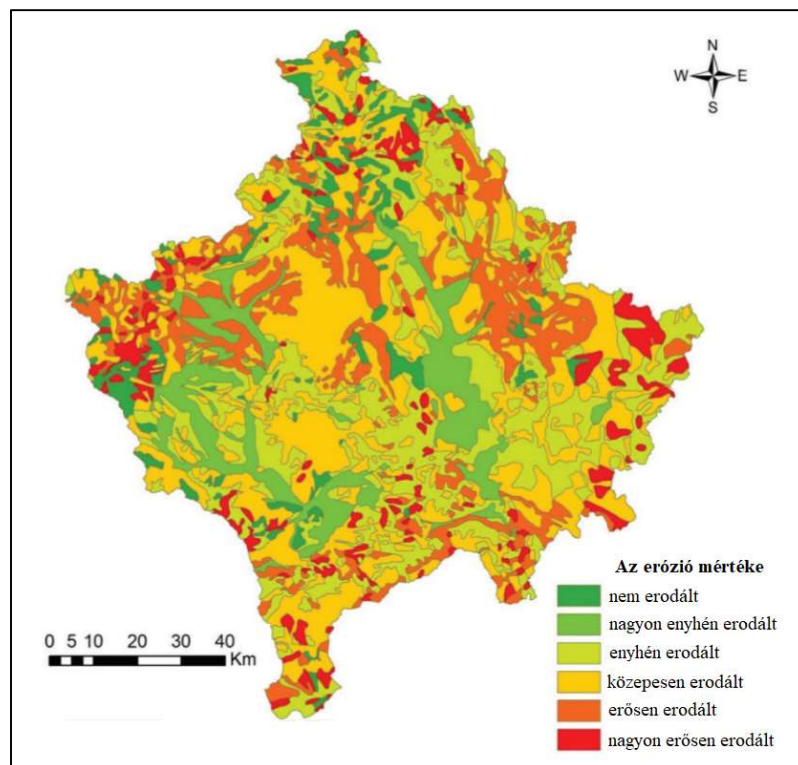
52. ábra: A vasúti hálózat villamosítására és bővítésére vonatkozó tervek. Forrás: *Informatë mbi infrastrukturën e Hekurudhave të Kosovës*. (Letöltés: 2021. november 20.) (A folytonos piros vonal a villamosítani tervezett, a szaggatott piros vonal az újonnan kialakítandó vasútvonalakat jelöli.)

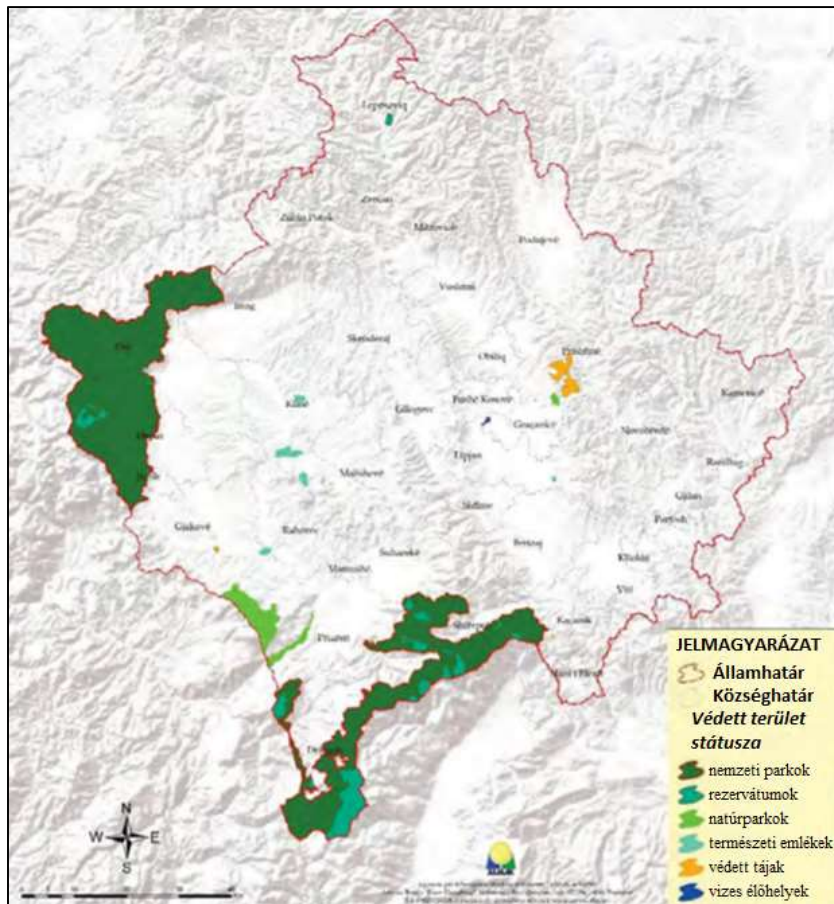
53. ábra: A szálló por mennyiségének köbméterenkénti éves átlaga 2015-ben. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Annual Report on the State of the Environment in Kosovo*. (Letöltés: 2020. március 1.)

54. ábra: Az önkormányzatok hulladékgyűjtési és szállítási szolgáltatással való lefedettsége Koszovóban 2017-ben. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Report on municipal waste management in Kosovo. Reporting year 2018.* (Letöltés: 2020. március 1.)

55. ábra: A talajerózió Koszovóban. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Kosovo Environment 2020. Report on Environmental Indicators.* (Letöltés: 2021. december 26.)

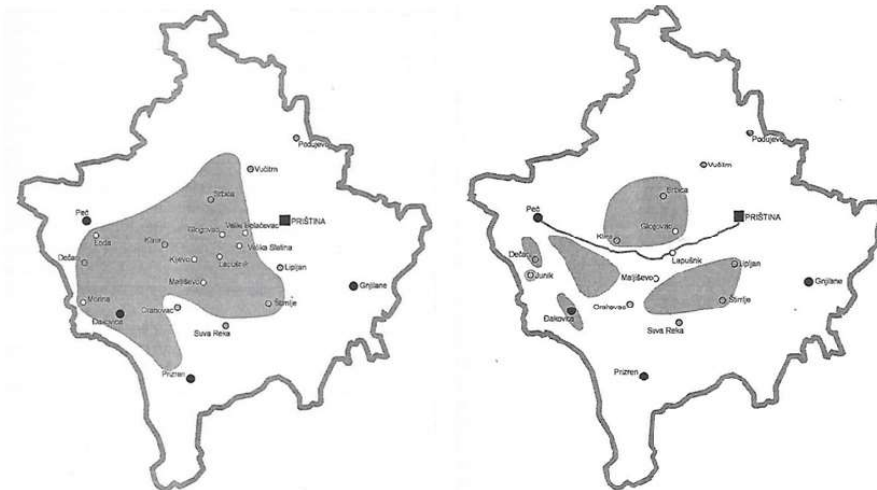
56. ábra: A természetvédelmi oltalom alatt álló helyek földrajzi elhelyezkedése. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Report on the State of Environment in Kosovo 2018-2019*. (Letöltés: 2021. december 26.)

57. ábra: A KFOR szektorai a koszovói háborút követően. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *KFOR Sectors with Russian Operating Areas*. (Letöltés: 2020. december 31.)

58. ábra: A KFOR jelenlegi struktúrája. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Neue Strukturen in der Kosovo Force*. (Letöltés: 2021. december 30.)

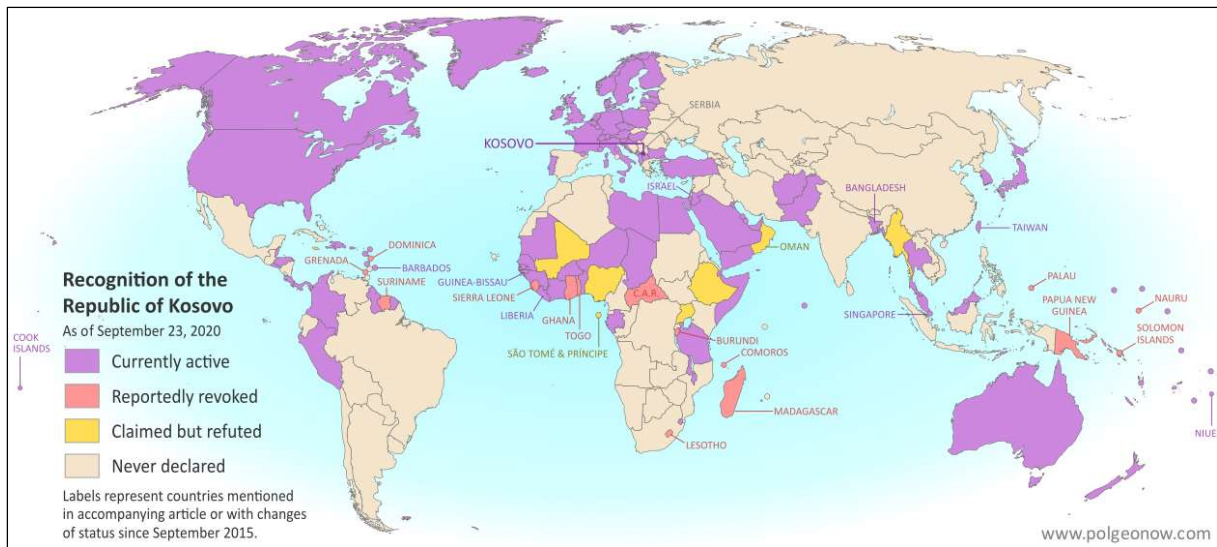
59. ábra: Az UÇK által ellenőrzött területek 1998 júliusában és augusztusában. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Borsányi (2000): i. m. 91. és 105. o.

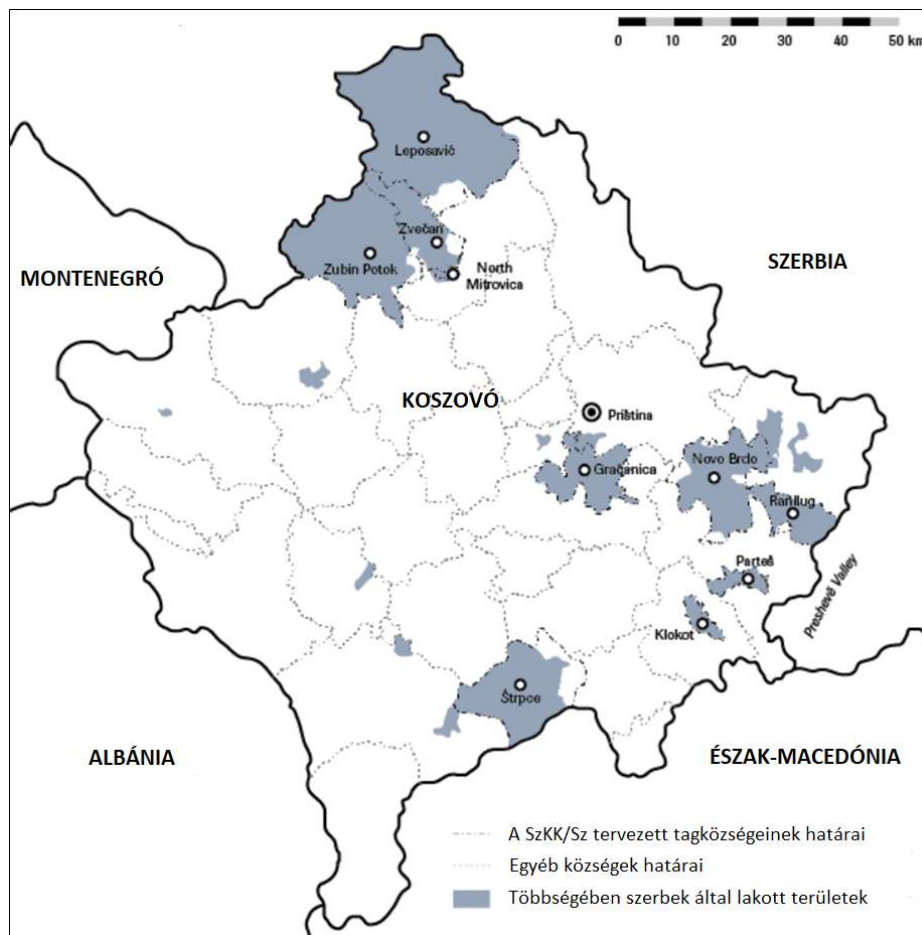
60. ábra: Az UÇK hadműveleti zónái. I. Drenica, II. Llap, III. Dukagjini, IV. Shala, V. Pashtrik, VI. Nerodime, VII. Karadak. Forrás: *Kosova, primavera 1999*. (Letöltés: 2021. december 29.)

61. ábra: A Koszovói Biztonsági Erő alakulatainak földrajzi elhelyezkedése. Szerkesztette: Szijj Beáta. Az eredeti forrása: *Kosovo Security Force [KSF]*. (Letöltés: 2020. augusztus 5.)

62. ábra: A világ országainak Koszovó függetlenségével kapcsolatos álláspontja. Forrás: *Map & Analysis: Which Countries Recognize Kosovo in 2020?* (Letöltés: 2021. január 18.) (Lila: jelenleg is aktív elismerő; rózsaszín: visszavonta az elismerést; sárga: cáfolta az állítólagos elismerést; bézs: még nem foglalt állást.)

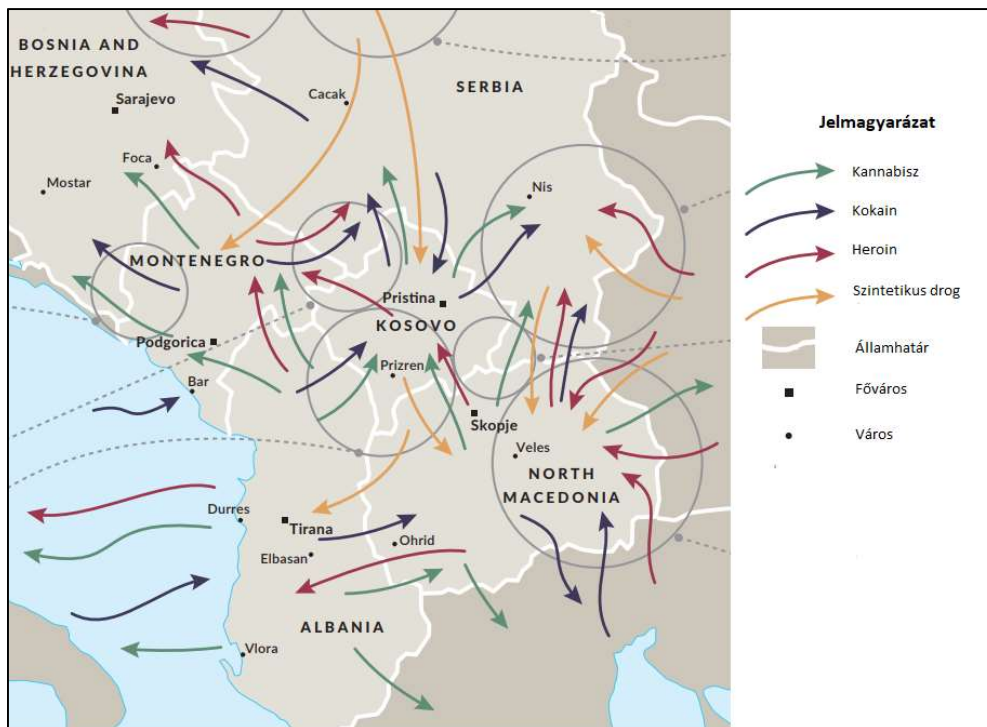
63. ábra : A többségében szerbek lakta területek Koszovóban. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Szpala, Marta: *Hostages to dialogue. The process of normalising Serbian-Kosovar relations.* (Letöltés: 2021. április 3.)

64. ábra: Az albán népesség földrajzi eloszlása a Balkánon. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Flint, Colin (szerk.): *Geography of War and Peace. From Death Camps to Diplomats*. Oxford University Press, New York, 2005. 334. o. (A térképen feltüntetett, aktuális számadatok a CIA – The World Factbook-ból származnak.)

65. ábra: A Balkáni migrációs útvonal 2019-ben. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *The Balkan Route – Background*. (Letöltés: 2022. május 30.)

66. ábra: A drogcsempészet útvonalai a Nyugat-Balkánon. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Global Initiative Against Transnational Organized Crime: *Spot Prices. Analyzing flows of people, drugs and money in the Western Balkans*. (Letöltés: 2021. június 2.)

67. ábra: Az esetleges területcserében érintett községek. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: Chastand, Jean-Baptiste: *Les Européens s'inquiètent des discussions sur les frontières entre Serbie et Kosovo*. (Letöltés: 2018. december 16.)

2. függelék: Koszovó történelme az ókortól 1989-ig

Ókor

Az albán nép általánosságban az illírek leszármazottjának tartja magát. A koszovói albánok ezen belül az általuk az egyik illír törzsnek tartott¹⁰³¹ dardánokat tekintik őseiknek, akik Koszovó területén kívül a ma Szerbiában található Novi Pazar, illetve Vranje és Niš városok környékét is benépesítették.

Ezek a területek a Kr. e. 1. századtól betagozódtak a Római Birodalom területébe, azonban nem Illyricumhoz, hanem Moesia (majd Felső-Moesia) tartományhoz kerültek.¹⁰³² (Ebből a korból maradt fenn Koszovó területének legrégebbi térképi ábrázolása, amelyet Ptolemaiosz készített.¹⁰³³)

A harmadik század végi reformoknak köszönhetően végül létrejött Dardania tartomány, amely a mai Szkopje területét is magába foglalta. Dardánia emlékezete – egyebek mellett az ún. Dardánia-zászló megalkotásával – 1989-től központi szerepet kapott a békés koszovói albán ellenállásban is, válaszul a szerb történelmi érvekre.¹⁰³⁴ Az illír-dardán múlt bemutatása napjainkban is nagy hangsúlyt kap a Koszovói Nemzeti Múzeum állandó kiállítási anyagában.

A középkor kezdetétől az oszmán uralom végéig

A Római Birodalom 395-ben történt kettéválását követően a mai Koszovó területe a Keletrómai Birodalomhoz került. A 6. és 7. században szláv népek – köztük a szerbek – érkeztek a területre,¹⁰³⁵ a mai albánok ősei (más népekkel egyetemben) ezzel egyidőben a hegysekbe húzódtak vissza.¹⁰³⁶ A szerbek a 9. században bizánci közvetítéssel vették fel a kereszténységet és ezzel a keleti keresztény kultúra és civilizáció részeseivé lettek.

A mai Koszovó területe a következő évszázadokban hol a szerbek, hol a bolgárok, hol a bizánciak uralma alatt állt. A szerbek hosszú ideig nem hoztak létre tartós államalakulatot, az első önálló szerb állam a 12. században, Nemanja István szerb fejedelemnek köszönhetően jött létre, magvának a mai Szerbia délnyugati részén található Raškát tekintik.¹⁰³⁷ A 13. század

¹⁰³¹ A szerb történetírás – gyengítendő a mai albánok és koszovói albánok esetleges egyesülésének ideológiai alapjait – a koszovói albánokat inkább a trákok leszármazottaiként említi, vagy eredetük mögött legalább is az illírek és trákok keveredését sejteti.

¹⁰³² Márkus László: *A Balkán ősi népei 3: A dardánok és Dardánia története.* (Letöltés: 2020. november 24.)

¹⁰³³ Slukan Altić (2006): i. m. 12–16. o.

¹⁰³⁴ Márkus László: *A Balkán ősi népei 3: A dardánok és Dardánia története.* (Letöltés: 2020. november 24.)

¹⁰³⁵ Slukan Altić (2006): i. m. 21. o.

¹⁰³⁶ Kocsis (2001): i. m. 164. o.

¹⁰³⁷ Heka László: *Szerbia államiségének kezdetei.* (Letöltés: 2020. november 20.)

kezdetén Koszovó teljes területe is a középkori szerb királyság uralma alá került.¹⁰³⁸ A szerbek a területre formált igényüket napjainkig azzal indokolják, hogy a 14. században itt jöttek létre a kultúrájuk legbecsesebb emlékei, a ma már az UNESCO világörökség részét is képező szerb ortodox kolostorok, templomfreskók.¹⁰³⁹ A Nyugat-Koszovóban található Dečani kolostor feljegyzései szerint 1330-ban a kolostor környéki településeken, illetve háztartásokban már a szerb lakosság dominált – az albán történészek magyarázata szerint azonban ez csak annak köszönhető, hogy akkoriban a szerb hivatalnokok szlávósították az albán neveket, annak érdekében, hogy asszimilálják a nem szerb lakosságot.¹⁰⁴⁰ (A történelmi magterület napjainkra elvesztette a szerb etnikai jellegét, szimbolikus jellege azonban továbbra is meghatározó.¹⁰⁴¹) Az oszmán betörések a 14. század első felében kezdődtek meg, az évszázad során a szerbek vezette koalíció¹⁰⁴² és az oszmán haderő közötti legtöbb összeütközésre a mai Koszovó területén került sor. Az 1389-es rigómezei csata a szerb uralom leáldozásának kezdetét jelentette (bár a szerb vazallus állam ezt követően még 70 évig fennmaradt, az Oszmán Birodalom, illetve a Magyar Királyság alárendeltségében).¹⁰⁴³ Az első rigómezei csata döntően befolyásolta a szerb népnek a tartományhoz fűzött mitikus viszonyát is. (Bővebben ld. az etnikai, vallási, nyelvi sajátosságokról szóló 3.5. alfejezet szerbekre vonatkozó részét.)

A 15. században Koszovó földjén számos további ütközetre is sor került, a terület stratégiai fontossággal bírt a tágabb térség sorsa szempontjából is. Hunyadi János 1443-as „hosszú hadjárata” még sikerrel tartóztatta fel az oszmán erőket – és ezzel lehetővé tette az albán ellenállás élén álló, Szkander bégként/Szkenderbéggént (Skënderbeu) is ismert Kasztrióta György (Gjergj Kastrioti) számára, hogy egyfajta központosítást valósítson meg az albán törzsek körében.¹⁰⁴⁴ Az 1448-as második rigómezei ütközettel (amelynek során ismét Hunyadi János állt a keresztény csapatok élén), majd az 1455-ben Novobërda (Artana)/Novo Brdo-ban¹⁰⁴⁵ lezajlott csatával azonban kezdetét vette Koszovó teljes területének, valamint Szerbia maradék részének oszmánok általi meghódítása is. Az 1459-ben Vég-Szendrónél (Smederevo) vívott csatával a terület egésze oszmán uralom alá került (és ez így maradt egészen 1912-ig).

¹⁰³⁸ Slukan Altić (2006): i. m. 22. o.

¹⁰³⁹ Márkus László: *A Balkán ősi népei 3: A dardánok és Dardánia története*. (Letöltés: 2020. november 24.)

¹⁰⁴⁰ Judah, Tim: *Koszovó's demographic destiny looks eerily familiar*. (Letöltés: 2020. november 5.)

¹⁰⁴¹ Pap Norbert: Az albán szállásterület geopolitikai viszonyrendszere. *Balkán füzetek*, 8. évf., 9. sz., 2010. 80. o.

¹⁰⁴² Tudományos bizonyítékok vannak arra, hogy az oszmánellenes koalícióban albán nemesek is harcoltak. Forrás: Muhadri, Bedri: The Battle of Kosovo 1389 and the Albanians. *Journal of History and Future*, 7. évf., 1. sz., 2021. 436. o.

¹⁰⁴³ Slukan Altić (2006): i. m. 26. o.

¹⁰⁴⁴ Vlasics Bálint: *Szkander bég és az albán ellenállás*. (Letöltés: 2021. december 10.)

¹⁰⁴⁵ A korabeli erőd maradványai a mai Pristinától 23 km-re kelet-délkeletre találhatóak.

Koszovó területe az Oszmán Birodalom Bosznia felé történő terjeszkedésében is kulcsszerepet játszott, amire négy évvel később került sor.¹⁰⁴⁶

Röviddel ezt követően erőteljes iszlamizáció vette kezdetét, egyes délszláv csoportok (a mai bosnyákok ősei) és a korábban többségében szintén keresztény albánok zöme is az iszlám vallás felvétele mellett döntött.¹⁰⁴⁷ Utóbbiak tömeges áttérése II. Szelim uralkodásának idejére (1566–1574) tehető, a motivációt az adóelkerülés, illetve a katonai és közigazgatási karrier lehetősége szolgáltatta.¹⁰⁴⁸ Számos keresztény szerb ezzel egyidőben északabbra vagy nyugatabbra vándorolt (ez egészen a 18. századig jellemző volt), de közülük is akadtak, akik áttértek az iszlám hitre. A keresztény szláv lakosság száma ezáltal jelentősen csökkent Koszovó területén.¹⁰⁴⁹

Az oszmánok viszonylag fejlett, áttekinthető közigazgatási rendszert alakítottak ki a meghódított területeken is, aminek alapvető elemét képezték az ún. szandzsákok (a sancak szó törökül zászlót jelent).¹⁰⁵⁰ A mai Koszovó nem alkotott külön közigazgatási egységet, későbbi területe hét szandzsák között oszlott meg, a 68. ábra szerint.

68. ábra: A mai Koszovó területe az Oszmán Birodalmon belül, 1606 körül. Forrás: Slukan Altić (2006): i. m. 34. o.

¹⁰⁴⁶ Slukan Altić (2006): i. m. 26. o.

¹⁰⁴⁷ Pap (2010): i. m. 80. o.

¹⁰⁴⁸ Kocsis (2001): i. m. 168. o.

¹⁰⁴⁹ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 12. o.

¹⁰⁵⁰ Nagy Zoltán András: Egy újabb balkáni „lőporos hordó”: Szandzsák. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 8. évf., 10. sz., 2009. 340. o.

Az 1683-tól 1699-ig tartó Habsburg–oszmán háború súlyos és hosszan tartó következményekkel járt egész Délkelet-Európára nézve, de a legnagyobb hatással Koszovó fejlődésére volt. Miután az oszmán haderő 1683-ban vereséget szenvedett Bécsnél, a Habsburgok egyre beljebb hatoltak a Balkánon. 1689 végére szerb segítséggel már Koszovó teljes területét és a mai Észak-Macedónia jelentős részét is elfoglalták. 1690-ben azonban az oszmánok a Száva és a Duna folyóig visszafoglalták a területet.¹⁰⁵¹ A vereséget követően a szerbek hullámszerűen vándoroltak el a területről, ezzel együtt megkezdődött az albánok tömeges betelepülése Koszovó területére – ahol még közel két évszázadig fennmaradt a török uralom.¹⁰⁵² Az osztrák csapatok ismételt sikertelen balkáni betöréseit követően a 18. században az oszmán hatóságok már teljes erőbedobással törekedtek a népesség „eliszlamosítására”, ebben látták a régió pacifikálásának zálogát.¹⁰⁵³ 1766-ban az oszmánok a Pec-i Patriarchátust is felszámolták, amely 1346 óta a szerb öntudat, vallás és kultúra fontos alapkövének számított.¹⁰⁵⁴

A többség eliszlamosodása ellenére akadtak albánok, akik nem adták fel a szabadságért vívott küzdelmet, ám csak néhány periférikus szandzsákban értek el ideiglenes sikereket a 18. század végén, albán származású pasák uralkodása alatt.

A 19. század folyamán az ortodox vallású balkáni népek nemzeti mozgalmak életre hívásával harcoltak szabadságukért, nemzeti egységük megvalósításáért, a patrónusukként tetszelgő Orosz Birodalom pedig 1877-ben hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. A háborút egy évvel később lezáró San Stefanó-i béke, majd a Berliini Kongresszus új államhatárokat eredményezett a Balkánon, Szerbia is ekkor nyerte vissza önálló államiságát.¹⁰⁵⁵

A kongresszus kezdete előtti napokban az albánok is megalakították saját nemzeti mozgalmukat, amely a (koszovói) alapítási helye után Prizreni Liga néven vált ismertté és 1881-ig küzdött a négy albánok lakta oszmán vilajet (tartomány) egyesítéséért, az önálló Albánia létrehozásáért.¹⁰⁵⁶ A négy vilajet egyike az első „Koszovó” néven ismert közigazgatási egység volt, amelyet 1875-től 1878-ig szerveztek meg az Oszmán Birodalom keretében, azonban a területe nem egyezett meg a mai Koszovóéval, annak csak a középső és keleti részét, valamint a mai Macedónia északkeleti felét foglalta magában.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵¹ Uo.

¹⁰⁵² Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 12. o.

¹⁰⁵³ Kocsis (2001): i. m. 169. o.

¹⁰⁵⁴ Vasovic, Aleksandar: *Serbia's Orthodox Church to change name to stress Kosovo*. (Letöltés: 2020. november 20.)

¹⁰⁵⁵ Kocsis (2001): i. m. 170–171. o.

¹⁰⁵⁶ *League of Prizren*. (Letöltés: 2020. november 25.)

¹⁰⁵⁷ Csaplár-Degovics Krisztián: *Politikai hisztéria mérgezi a szerb-albán közös történelmet*. (Letöltés: 2020. november 24.)

1878 után tehát a mai Koszovó nagy része – három évig a Prizreni Liga uralma alatt – az Oszmán Birodalom része maradt. A határváltozások eközben újabb etnikai átrendeződést eredményeztek, az északi, Szerbiához került területekről 30 ezer albán menekült délebbre, míg egyes becslések szerint akár 140 ezerre is tehető az 1900-ig Szerbiába menekült szerbek száma. Az albánok aránya a mai Koszovó területén vélhetően ekkor emelkedett 50% fölé.¹⁰⁵⁸

Koszovó 20. századi története, 1980-ig

Az európai török haderőre végül az 1912–1913-ban lezajlott Balkán-háborúk mérték a végső csapást – jelentős területi változásokat és egy új állam, Albánia létrejöttét eredményezve a Balkánon.¹⁰⁵⁹

A fiatal balkáni nemzetállamok (Szerbia, Montenegró, Bulgária és Görögország) az 1912 őszi olasz katonai sikereken felbuzdulva alakították meg az ún. Balkán-ligát, haderejük pedig az első Balkán-háború során sikeresen kiszorította a törököket a félszigetről.

A londoni egyezménynek nevezett békeszerződést 1913 májusában írták alá, feltételeit azonban a nagyhatalmak diktálták, az új határok pedig ennek következtében szinte egyik felet sem elégitették ki. A második Balkán-háború így az egykori szövetségesek között robbant ki,¹⁰⁶⁰ az ezt lezáró 1913 augusztusi bukaresti egyezmény pedig újabb határváltozásokat eredményezett. (A két év történéseit a 69. ábra mutatja be térképi formában.)

Az újonnan létrejött ország, Albánia határai korántsem estek egybe az albán nép szállásterületének határaival: a döntően szintén albánok lakta Koszovót (és az Ohridi-tó környékét) Szerbia kapta meg.¹⁰⁶¹

A Balkán-háborúk újabb jelentős etnikai és demográfiai változásokkal is jártak. Az első világháború kezdetéig sok albán vándorolt ki a mai Koszovó területéről Törökországba és Albániába, majd ez a tendencia az első világháborút követően is folytatódott,¹⁰⁶² miután a háborút követő konferenciák visszaállították az 1913-as határokat.

¹⁰⁵⁸ Kocsis (2001): i. m. 171. o.

¹⁰⁵⁹ *A Balkán CIMIC kézikönyve: Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó.* Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Műveleti Központ, Budapest, 2004. 9. o.

¹⁰⁶⁰ *Egy hónap múlva egymás torkának estek az első Balkán-háború győztesei.* (Letöltés: 2020. december 10.)

¹⁰⁶¹ *A Balkán CIMIC kézikönyve: Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó.* Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Műveleti Központ, Budapest, 2004. 9. o.

¹⁰⁶² Slukan Altić (2006): i. m. 97. o.

69. ábra: Határváltozások az 1912–1913-as Balkán-háborúk során. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Balcans - cambiaments territoriaus en 1912-13*. (Letöltés: 2020. december 10.)

Koszovó 1918-tól a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) területéhez tartozott.¹⁰⁶³ A két világháború közti időszakban a koszovói albánok jelentős részét megfosztották tulajdonaiktól, az albán nyelvű iskolákat pedig bezárták. Ezzel együtt kolonizációs programot indítottak,¹⁰⁶⁴ aminek keretében 70 ezer szerbet és montenegróit telepítettek be a területre, akik földet és adókedvezményeket kaptak, illetve új településeket is létrehoztak számukra. Mindennek, és a nem ritkán etnikai tisztogatás jellegű támadásoknak köszönhetően ismét számos albán elmenekült Koszovó területéről. 40 ezer töröknek minősített (sok esetben valójában albán) család államközi egyezmény keretében kényszerült elhagyni az országot.¹⁰⁶⁵

A szerbek által dominált centralizált állam keretein belül a vezetés tudatosan törekedett arra, hogy elejét vegye az esetleges albán felkeléseknek. Ennek érdekében, amikor 1922-ben 33 adminisztratív körzetet hoztak létre a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságon belül, Koszovó területét öt körzet között osztották szét. A Jugoszláv Királyság idején az állam területét kilenc

¹⁰⁶³ Kocsis (2001): i. m. 177–178. o.

¹⁰⁶⁴ *A Balkán CIMIC kézikönyve: Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó*. Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Művelési Központ, Budapest, 2004. 10. o.

¹⁰⁶⁵ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 14. o.

bánságra osztották, Koszovó megosztottsága ebben a rendszerben is megmaradt, három bánság osztozott a területén (ld. 70. ábra).

70. ábra: A Jugoszláv Királyság bánságai. (Koszovó területe a Zetai, a Moravai és a Vardari bánság területe között került megosztásra.) Forrás: *A Jugoszláv Királyság bánságai.* (Letöltés: 2020. november 27.)

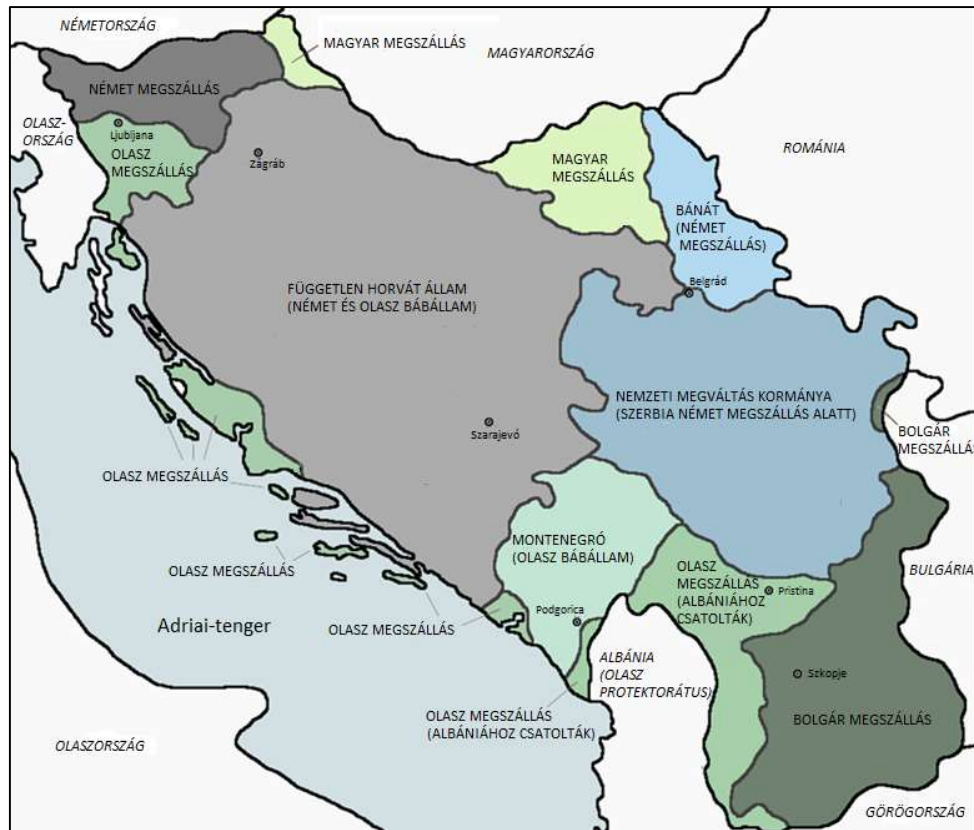
A második világháború kezdetén Németország, Olaszország és Bulgária felosztották egymás között Jugoszlávia területét. Koszovó nagy része (és az albánok lakta nyugat-macedóniai területek) 1941-ben az olasz protektorátusként működő Albániához kerültek¹⁰⁶⁶, ezzel átmenetileg többé-kevésbé megvalósult¹⁰⁶⁷ az albánok által régóta vágyott „Nagy-Albánia”¹⁰⁶⁸ (a megszállási övezeteket a 71. ábra mutatja be). Az albán hatóságok az olasz megszállás idején a két háború között betelepült szerbek és montenegróiak több mint felét kitelepítették, illetve elűldözték.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁶ Slukan Altić (2006): i. m. 113. o.

¹⁰⁶⁷ A teljes megvalósításhoz hiányoztak pl. az epiruszi albánok lakta területek.

¹⁰⁶⁸ Szilvágyi (2000): i. m. 32–34. o.

¹⁰⁶⁹ Kocsis (2001): i. m. 180. o.

71. ábra: Jugoszlávia megszállási övezetei 1941 után. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Axis Occupation of Yugoslavia 1941-43*. (Letöltés: 2020. november 27.)

Olaszország 1943-as kapitulációját követően a németek az olasz zónát is elfoglalták, Mitrovica környékét pedig Szerbiától Albániához csatolták. Bár az albánok (különösen a koszovóiak) hálásak voltak Olaszországnak és Németországnak „Nagy-Albánia” létrehozásáért, mégis egyre nagyobb számban kapcsolódtak be a jugoszláv partizánok oldalán a felszabadító harcokba (főleg az anyaországi ortodox albánok, de kisebb számban muszlimok is.)¹⁰⁷⁰ Segítségükkel 1944 októberére a kelet felől érkező szovjet és bolgár egységek behatoltak Dél-Szerbiába, majd Koszovóba és hamarosan sikerült átvenniük az ellenőrzést Koszovó egész területe felett.¹⁰⁷¹

A második világháborút követően Koszovó a szocialista Jugoszlávia¹⁰⁷² részévé vált. A jugoszláv vezetés legfőbb irányelve a föderalizmus, illetve a területi autonómia lett.¹⁰⁷³ Az

¹⁰⁷⁰ Kocsis (2001): i. m. 180. o.

¹⁰⁷¹ Slukan Altic (2006): i. m. 116. o.

¹⁰⁷² Az államszövetség neve 1945-ben Jugoszláv Demokratikus Szövetség volt, majd 1946-tól a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, 1963-tól 1992-ig pedig a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság nevet viselte. A már csak Szerbiát és Montenegrót magába foglaló Jugoszláv Szövetségi Köztársaság („kis Jugoszlávia”) 1992-től 2003-ig létezett, jogutódja a Szerbia és Montenegró nevet viselte 2006-ig.

¹⁰⁷³ *A Balkán CIMIC kézikönyve: Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó*. Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Művelési Központ, Budapest, 2004. 37. o.

1945-ben elfogadott alkotmány hat névleg egyenlő tagköztársaságot deklarált Jugoszlávián belül, valamint Szerbián belül Vajdaságot, mint autonóm tartományt, és Koszovó és Metóhiát, mint autonóm körzetet említette (utóbbi az autonómia kissé alacsonyabb szintjét jelentette).¹⁰⁷⁴ (A jugoszláv államszövetség felépítéséről ld. a 72. ábrát.)

72. ábra: Jugoszlávia hat tagköztársasága, Vajdaság autonóm tartománnyal és Koszovó és Metóhia autonóm körzettel. Saját szerkesztés, az eredeti forrása: *Tito's Yugoslavia. Winning the War and Rebuilding the State.* (Letöltés: 2020. november 27.)

A titói Jugoszlávia túlnyomórészt szerb államvezetése időszakonként meglehetősen változó módon viszonyult az albán kisebbséghez. 1944 és 1948 között, amikor egyeztetések folytak arról, hogy a Koszovót is magába foglaló Albánia lehetne a 7. jugoszláv tagköztársaság, kedvezményekkel halmozták el őket – ezáltal jelentősen nőtt a betelepülők, illetve a magukat albánnak valló muszlimok száma. 1948 és 1966 között, a szovjet táborral való kapcsolat megromlása következtében azonban az albán kisebbséget már egyre inkább „ellenséges testnek” tekintették. 1966 után – Ranković miniszterelnök-helyettes politikai bukását követően, aki nagymértékben felelős volt a jugoszláv hatóságok koszovói visszaéléseiért – a helyzet lassanként rendeződött és az albánok hosszú időn keresztül ismét pozitív diszkriminációban részesültek.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁴ Dorka Dóra: *Koszovó: Egy új állam születése Európában? Az önrendelkezési jog diadala.* (Letöltés: 2021. március 20.)

¹⁰⁷⁵ Kocsis (2001): i. m. 182–184. o.

1963-ban Koszovó is Autonóm Tartomány státuszt kapott.¹⁰⁷⁶ Autonómiáját 1968-ban tovább bővítették, és az eredeti elnevezésből törölték a szerb ortodox egyház szent földjére utaló Metóhia nevet. 1974-ben pedig az új alkotmány már csaknem tagköztársasági jogokkal ruházta fel (de továbbra is Szerbia része maradt). Ettől kezdve a terület „elalbánosodása” különösen felgyorsult.¹⁰⁷⁷ A koszovói albánok létrehozhatták saját politikai, gazdasági, oktatási, kulturális és szociális intézményeiket, nemzeti öntudatuk is sokat erősödött.¹⁰⁷⁸ Magasabb fertilitási rátájuk¹⁰⁷⁹ miatt jelentősen megnőtt az arányuk a lakosságon belül, a nyugati munkavállalók hazaküldött jövedelmének köszönhetően pedig a gazdasági helyzetük is javult.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁶ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 14. o.

¹⁰⁷⁷ Kocsis (2001): i. m. 184. o.

¹⁰⁷⁸ Çeku, Ethem: Koszovó az 1960-as '70-es években Albánia és Jugoszlávia keresztüzében. (Ford.: Szendi Edina). *International Relations Quarterly*, 4. évf., 2. sz., 2014. 1. o.

¹⁰⁷⁹ A teljes termékenységre vonatkozó mutató, ami megmutatja, hogy az adott évben jellemző termékenységi adatok mellett átlagosan hány gyermeknek adna életet egy nő az élete során.

¹⁰⁸⁰ Lusták et al. (szerk., 2009): i. m. 14. o.

3. függelék: Az ENSZ főtitkárának különleges képviselői Koszovóban. (Saját szerkesztés)

Az SRSG neve	Nemzetisége	Hivatali időszaka
Sérgio Vieira de Mello	brazil	1999
Bernard Kouchner	francia	1999–2001
Hans Hækkerup	dán	2001
Charles H. Brayshaw	amerikai	2002
Michael Steiner	német	2002–2003
Charles H. Brayshaw	amerikai	2003
Harri Holkeri	finn	2003–2004
Charles H. Brayshaw	amerikai	2004
Søren Jessen-Petersen	dán	2004–2006
Steven P. Schook	amerikai	2006
Joachim Rucker	német	2006–2008
Lamberto Zannier	olasz	2008–2011
Robert E. Sorenson	amerikai	2011
Farid Zarif	afgán	2011–2015
Simona Miculescu	román	2015
Zahir Tanin	afgán	2015–2022
Caroline Ziadeh	libanoni	2022–

Az EU különleges képviselői Koszovóban. (Saját szerkesztés)

Az EUSR neve	Nemzetisége	Hivatali időszaka
Pieter Feith	dán	2008–2011
Fernando Gentilini	olasz	2011
Samuel Žbogar	szlovén	2012–2017
Nataliya Apostolova	bolgár	2017–2020
Tomáš Szunyog	cseh	2020–

4. függelék: A parlamenti választások eredményei a háború utáni Koszovóban és a köztársasági elnökök kapcsolata az UÇK-val. (Saját szerkesztés)

A választás időpontja	Kormánykoalíció	Miniszterelnök/párt	A miniszterelnök kapcsolata az UÇK-val
2001. november	LDK, PDK, AAK	Bajram Rexhepi/PDK	az UÇK orvosi ellátásának megszervezéséért felelt
2004. október	LDK, AAK	Ramush Haradinaj/AAK, 2005-ig Adem Salihaj (ideiglenesen) Bajram Kosumi/PDK, 2006-ig Agim Ceku/független	parancsnok a Dukagjini hadműveleti zónában; (nincs kapcsolat); támogató; legfőbb katonai vezető
2007. november	PDK, LDK(2010 októberig), kisebbségek	Hashim Thaçi/PDK	politikai vezető
2010. december, 2011. január	PDK, AKR, SLS ¹⁰⁸¹ , Ibrahim Rugova List, kisebbségek	Hashim Thaçi/PDK	politikai vezető
2014. június	PDK, LDK	Isa Mustafa/LDK	(nincs)
2017. június	PAN koalíció (PDK, AAK, NISMA), AKR ¹⁰⁸² , kisebbségek, Szerb Lista	Ramush Haradinaj/AAK	parancsnok a Dukagjini hadműveleti zónában
2019. október 2020. június (új kormány, választás nélkül)	LVV, LDK, NDS, ¹⁰⁸³ Szerb Lista (LDK, AAK, NISMA, AKR, Szerb Lista)	Albin Kurti Avdullah Hoti	az UÇK politikai irodáján dolgozott (nincs)
2021. február	LVV, kisebbségek	Albin Kurti	az UÇK politikai irodáján dolgozott

¹⁰⁸¹ Független Liberális Párt

¹⁰⁸² Új Koszovó Szövetség

¹⁰⁸³ Nova Demokratska Stranka, Új Demokrata Párt (bosnyák kisebbségi párt)

5. függelék: Koszovó elnökei. (Saját szerkesztés)¹⁰⁸⁴

Az elnök	Hivatalban	Kapcsolata politikai párthoz	Kapcsolata az UÇK-val
Ibrahim Rugova	1992–2006	Az LDK alapítója	(nincs)
Fatmir Sejdiu	2006–2010	Korábban az LDK elnöke	(nincs)
Jakup Krasniqi (ügyvivő elnök)	2010–2011	A PDK tagja (később a NISMA egyik alapítója)	szóvivő
Behgjet Pacolli	2011	Az AKR alapítója	(nincs)
Atifete Jahjaga	2011–2016	független	(nincs)
Hashim Thaçi	2016–2020	A PDK alapítója	politikai vezető
Vjosa Osmani (ügyvivő elnök)	2020–2021	Korábban az LDK tagja, majd a Vjosa Osmani Polgári Kezdeményezése alapítója	(nincs)
Glauk Konjufca (ügyvivő elnök)	2021	Korábbi LVV frakcióvezető	(nincs)
Vjosa Osmani	2021–	Korábban az LDK tagja, majd a Vjosa Osmani Polgári Kezdeményezése alapítója	(nincs)

¹⁰⁸⁴ *President of the Republic of Kosovo.* (Letöltés: 2021. április 6.)

6. függelék: A kisebbségi közösségeket képviselő parlamenti pártok a független Koszovóban. (Saját szerkesztés)¹⁰⁸⁵

Választás éve	Roma-askáli-egyiptomi mandátumok (4)	Bosnyák mandátumok (3)	Török mandátumok (2)	Gorani mandátum	Szerb mandátumok (10)
2010	PREBK ¹⁰⁸⁶ PAI ¹⁰⁸⁷ PDAK ¹⁰⁸⁸ IRDK ¹⁰⁸⁹	KV ¹⁰⁹⁰ NDS ¹⁰⁹¹ BSDAK ¹⁰⁹²	KDTP ¹⁰⁹³ (2)	GIG ¹⁰⁹⁴	SLS ¹⁰⁹⁵ (6) JSL ¹⁰⁹⁶ (3) SDSKIM ¹⁰⁹⁷
2014	KNRP ¹⁰⁹⁸ PAI PDAK PLE ¹⁰⁹⁹	KV (2) NDS ¹¹⁰⁰	KDTP (2)	KzG ¹¹⁰¹	SL ¹¹⁰² (9) PDS ¹¹⁰³
2017	PREBK PAI PDAK PLE	KV (2) NDS	KDTP (2)	JGP ¹¹⁰⁴	SL (9) SLS
2019	PREBK PAI PLE IRDK	KV (2) NDS	KDTP (2)	JGP	SL (10)
2021	RI ¹¹⁰⁵ LPRK ¹¹⁰⁶ PAI IRDK	KV NDS SDU ¹¹⁰⁷	KDTP (2)	JGP	SL (10)

¹⁰⁸⁵ *Elections in Kosovo*. (Letöltés: 2021. június 25.)

¹⁰⁸⁶ Partia Rome e Bashkuar e Kosovës – Koszovói Egyesült Roma Párt

¹⁰⁸⁷ Partia Ashkalinjëve për Integrim – Askáli Integrációs Párt

¹⁰⁸⁸ Partia Demokratike e Ashkalive të Kosovës – Koszovói Demokratikus Askáli Párt

¹⁰⁸⁹ Iniciativa e Re Demokratike e Kosovës – Koszovó Új Demokratikus Kezdeményezése

¹⁰⁹⁰ Koalicija Vakati – Vakati koalíció

¹⁰⁹¹ Nova Demokratska Stranka – Új Demokrata Párt

¹⁰⁹² Bošnjačka Stranka Demokratske Akcije Kosova – Koszovói Bosnyák Demokratikus Akciópárt

¹⁰⁹³ Kosova Demokratik Türk Partisi – Koszovói Török Demokrata Párt

¹⁰⁹⁴ Građanska Inicijativa Gore (albánul: Nisma Qytetare e Gorës) – Gora Polgári Kezdeményezése

¹⁰⁹⁵ Samostalna Liberalna Stranka – Független Liberális Párt

¹⁰⁹⁶ Jedinstvena Srpska Lista – Egyesült Szerb Lista

¹⁰⁹⁷ Srpska Demokratska Stranka Kosova i Metohije – Koszovó és Metóhiai Szerb Demokrata Párt

¹⁰⁹⁸ Kosovaki Nevi Romani Partia (albánul: Partia e Re Romake e Kosovës) – Koszovói Új Roma Párt

¹⁰⁹⁹ Partia Liberale Egjiptiane – Egyiptomi Liberális Párt

¹¹⁰⁰ Nova Demokratska Stranka – Új Demokrata Párt

¹¹⁰¹ Koalicija za Gora – Koalíció Goráért

¹¹⁰² Srpska lista (albánul: Lista Serbe) – Szerb Lista

¹¹⁰³ Progresivna Demokratska Stranka – Progresszív Demokrata Párt

¹¹⁰⁴ Jedinstvena Goranska Partija (albánul: Partia Unike Gorane) – Egyesült Gorani Párt

¹¹⁰⁵ Romska inicijativa – Roma Kezdeményezés

¹¹⁰⁶ Lëvizja Përparimtare e Romëve të Kosovës – Koszovói Romák Progresszív Mozgalma

¹¹⁰⁷ Socijaldemokratska Unija – Szociáldemokrata Unió

7. függelék: Első egyezmény a kapcsolatok normalizálását vezérlő alapelvekről. („2013-as brüsszeli egyezmény”; Saját fordítás)¹¹⁰⁸

1. Koszovóban Szerb Többségű Községek Szövetsége/Közössége jön létre. A tagság nyitott bármely más község számára, amennyiben a tagok egyetértenek.
2. A Szövetséget/Közösséget alapító okirattal hozzák létre. Felosztatására csak a részt vevő községek döntése alapján kerülhet sor. A jogi garanciákat az alkalmazandó jog és az alkotmányjog biztosítja (beleértve a kétharmados többségi szabályt).
3. A Szövetség/Közösség felépítése ugyanazon az alapon kerül kialakításra, mint a Koszovói Községek Szövetségének meglévő alapokmánya, pl. elnök, alelnök, közgyűlés, tanács.
4. Összhangban az Európai Önkormányzati Charta és a koszovói jog által biztosított hatáskörökkel, a részt vevő községek jogosultak együttműködni hatáskörük gyakorlásában a Szövetségen/Közösségen keresztül. A Szövetségnek/Közösségnek teljes körű felügyelete lesz a gazdaságfejlesztés, az oktatás, az egészségügy, a város- és vidékfejlesztés területeken.
5. A Szövetség/Közösség egyéb hatásköröket is gyakorolhat majd, amiket a központi hatóságok ruházhatnak át rá.
6. A Közösség/Szövetség képviseleti szerepet kell kapjon a központi hatóságok irányába, és ebből a célból helyet fog kapni a közösségek konzultatív tanácsában. E feladatkör betöltésére egy felügyeleti funkciót terveznek.
7. Egyetlen rendőri erő kell legyen Koszovóban, amelyet Koszovói Rendőrségnek hívnak. Az észak-koszovói rendőrséget integrálni kell a Koszovói Rendőrségbe. Fizetést csak a Koszovói Rendőrségtől kaphatnak.
8. Az egyéb szerb biztonsági struktúrák tagjainak helyet kínálnak a megfelelő koszovói struktúrákban.
9. A négy északi Szerb Többségű Községnek (Észak-Mitrovica, Zvecan, Zubin Potok és Leposavic) egy regionális rendőrpáncsnoka lesz. A régió parancsnoka egy koszovói szerb lesz, akit a Belügyminisztérium jelöl ki egy listáról, amit a Közösség/Szövetség megbízásából a négy polgármester állít össze. A Koszovói Rendőrség összetétele északon tükrözi a négy község lakosságának etnikai összetételét. (Dél-Mitrovica, Skenderaj és Vushtrri községeknek egy másik regionális parancsnoka lesz.) A négy északi község regionális parancsnoka együttműködik a többi regionális parancsnokkal.
10. Az igazságügyi hatóságokat integrálják és koszovói jogi keretek között fognak működni. A Pristinai Fellebbviteli Bíróság létrehoz egy többségében koszovói szerb bírókból álló testületet, amely valamennyi koszovói szerb többségű községgel fog foglalkozni.
11. Ennek a Fellebbviteli Bíróságnak egy részlege (adminisztratív személyzet és bírók) állandó jelleggel Észak-Mitrovicában kap helyet (Mitrovicai Kerületi Bíróság). A részleg valamennyi testületét többségében koszovói szerb bírók alkotják. Az ügy természetétől függően vonják be a megfelelő bírókat.
12. 2013-ban községi választásokat rendeznek az északi községekben az EBESZ közreműködésével, a koszovói joggal és a nemzetközi sztenderdekkel összhangban.
13. Az energiaügyről és a távközlésről szóló egyeztetéseket mindkét fél felgyorsítja és június 15-ig befejezi.
14. Megegyeznek abban, hogy egyik fél sem akadályozza a másik felet, vagy bíztat másokat arra, hogy akadályozzák a másik fél előrehaladását az európai integrációja útján.
15. A két fél végrehajtó bizottságot hoz létre az EU támogatásával.

¹¹⁰⁸ Brussels Agreement. (Letöltés: 2022. január 23.)

8. függelék: Gazdasági normalizáció. („2020. szeptember 4-i washingtoni megállapodás”, Koszovó képviselője által aláírt változat; Saját fordítás)¹¹⁰⁹

Szerbia (Belgrád) és Koszovó (Pristina) egyetértenek abban, hogy a gazdasági normalizáció előrehaladása érdekében megegyeznek a következőkben:

- Mindkét fél megvalósítja a korábban, 2020. február 14-én aláírt Belgrád-Pristina autópálya egyezményt.
- Mindkét fél megvalósítja a korábban, 2020. február 14-én aláírt Belgrád-Pristina vasúti egyezményt.
 - Ezen túlmenően mindkét fél kötelezettséget vállal arra, hogy közös megvalósíthatósági tanulmányt készít a Belgrád-Pristina vasúti infrastruktúra és az adriai mélytengeri kikötő összekapcsolásának lehetőségeiről.
- Koszovó (Pristina) és Szerbia (Belgrád) egy szándéknyilatkozatot dolgoz ki az Amerikai Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Finanszírozási Társaságával és az amerikai EXIM Bankkal, a következők működtetése érdekében:
 - Béke Autópálya
 - Vasúti kapcsolat Pristina és Merdare között
 - Vasúti kapcsolat Nis és Pristina között
 - Finanszírozás biztosítása a kkv-k számára szükséges hitelek támogatásához
 - Egyéb bilaterális projektek
 - Nemzetközi, az Amerikai Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Finanszírozási Társaságának teljes idejű jelenléte Belgrádban, Szerbiában.
- Mindkét fél megnyitja és üzembe helyezi a Merdare közös átkelőhelyet.
- Mindkét fél csatlakozik a Szerbia, Albánia és Észak-Macedónia által 2019 októberében bejelentett „mini-Schengen-övezet” és teljes mértékben kihasználja annak előnyeit.
- Mindkét fél kölcsönösen elismeri a diplomákat és a szakmai bizonyítványokat.
- Mindkét fél beleegyezik, hogy az Egyesült Államok Energiaügyi Minisztériumával és más illetékes amerikai kormányzati szervekkel együttműködve megvalósíthatósági tanulmányt készítsenek a Gazivode/Ujmani-tó, mint megbízható víz- és energiaellátási forrás megosztása céljából.
- Mindkét fél diverzifikálja energiaellátását.
- Mindkét fél megtiltja a nem megbízható gyártók által szállított 5G berendezések használatát a kommunikációs hálózataiban. Amennyiben már vannak ilyen berendezések, mindkét fél vállalja, hogy időben eltávolítja azokat és elköteleződik más szállítók felé.
- Mindkét fél fokozza a légitársaságok utasainak átvilágítását, az információk megosztását egymás között és a Balkánon folytatott szélesebb körű amerikai együttműködés keretében, és kötelezettséget vállal a technológiai fejlesztések mellett, a tiltott tevékenységek leküzdése érdekében, az Amerikai Egyesült Államok által biztosított átvilágítási és információs rendszer bevezetésével és működtetésével, beleértve a PISCES-t, az APIS-t, az ATS-G-t és az SRTP-t.
- Mindkét fél kötelezettséget vállal a vallásszabadság védelmére és előmozdítására, beleértve a vallások közötti megújított kommunikációt, a vallási helyek védelmét és a szerb ortodox

¹¹⁰⁹ *This is the agreement signed today in the White House between Kosovo and Serbia.* (Letöltés: 2020. szeptember 4.)

egyházra vonatkozó bírósági ítéletek végrehajtását, valamint a holokauszt-korszak örökösök nélküli és követelés nélküli zsidó vagyona visszaszolgáltatásának folytatását.

- Mindkét fél vállalja, hogy felgyorsítja az eltűnt személyek maradványainak felkutatására és azonosítására irányuló erőfeszítéseket. Mindkét fél kötelezettséget vállal arra, hogy hosszú távú, tartós megoldásokat azonosít és valósít meg a menekültekre és a belső menekültekre vonatkozóan. Mindkét fél vállalja, hogy kijelöl egy kapcsolattartó pontot, aki ezeket az erőfeszítéseket az adott minisztériumokon belül irányítja, és koordinálja a Belgrád és Pristina közötti együttműködést, továbbá évente frissített jelentést nyújt be a megoldott és a függőben lévő ügyek számáról.
- Mindkét fél együttműködik a homoszexualitást kriminalizáló 69 országgal, hogy szorgalmazza a dekriminalizálást.
- Mindkét fél vállalja, hogy a Hezbollahot teljes egészében terrrorszervezetnek minősíti, és intézkedéseket hajt végre a Hezbollah működésének és pénzügyi tevékenységeinek korlátozására a saját jogrendszerében.
- Koszovó (Pristina) beleegyezik, hogy egy éves moratóriumot vállal az új nemzetközi szervezetekbe való felvételre való törekvés tekintetében. Szerbia (Belgrád) beleegyezik abba, hogy egyéves moratóriumot vállal az el nem ismerési kampány vonatkozásában, és tartózkodni fog attól, hogy hivatalosan vagy informálisan bármely nemzetet, vagy nemzetközi szervezetet felkérjen arra, hogy ne ismerje el Koszovót (Pristinát) független államként. A tartózkodásról szóló mindkét megállapodás azonnal hatályba lép.
- Koszovó (Pristina) és Izrael megállapodnak abban, hogy kölcsönösen elismerik egymást.¹¹¹⁰

¹¹¹⁰ A Szerbia képviselője által aláírt dokumentumban ezen a helyen szerepel, hogy Szerbia (Belgrád) vállalja, hogy 2020. szeptember 20-án kereskedelmi irodát és külügyi irodát nyit Jeruzsálemben, és 2021. július 1-jéig Jeruzsálembé költözteti át a nagykövetségét.

9. függelék: A Belgrád–Pristina párbeszéd keretében aláírt megállapodások végrehajtásának előrehaladása, témakörönként. (Saját fordítás)¹¹¹¹

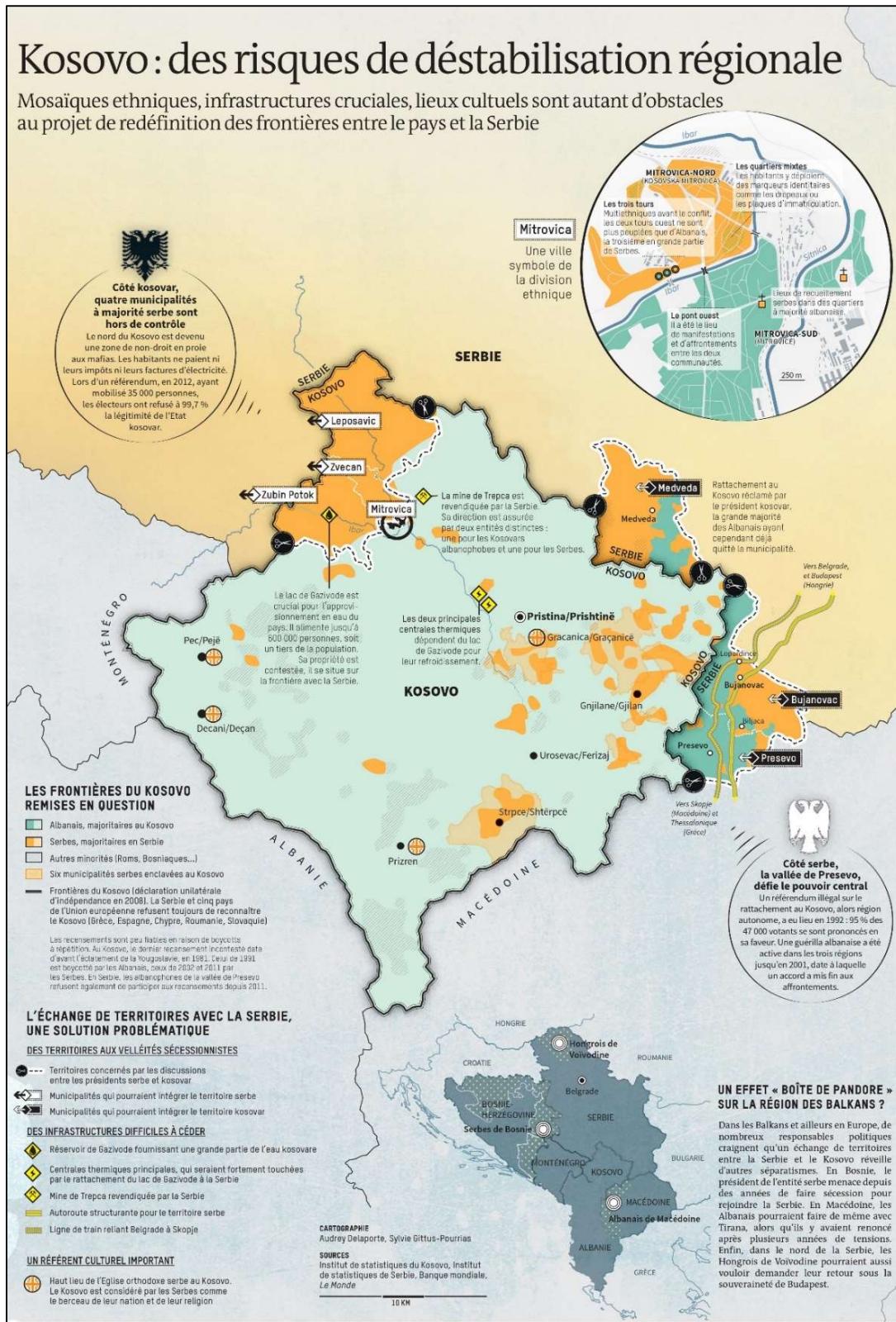
Témakör (a vonatkozó megállapodás(ok) aláírásának éve)	A végrehajtás állapota¹¹¹²
Mozgásszabadság (2011, 2016, 2017)	Nagyrészt végrehajtva
Polgári anyakönyvek (2011)	Végrehajtva
Kataszteri nyilvántartások (2011)	Részben végrehajtva
Integrált határ/határvonal (2011)	Nagyrészt végrehajtva
Vámbélyegzők (2011)	Végrehajtva
Egyetemi diplomák (2011, 2016)	Nagyrészt végrehajtva
Regionális képviselő és együttműködés (2012)	Nagyrészt végrehajtva
Szerb Községek Közössége/Szövetsége (2013, 2015)	Nincs végrehajtva
Az észak-koszovói biztonsági struktúrák integrálása (2013)	Végrehajtva
A vámbevételek beszedése északon (2013)	Végrehajtva
Az észak-koszovói igazságügyi hatóságok integrálása (2013, 2015)	Végrehajtva
A koszovói választások megrendezése Észak-Koszovóban (2013)	Végrehajtva
Belgrád és Pristina nem akadályozza egymást az EU-integrációs folyamatban (2013)	Részben végrehajtva
Telekommunikáció (2013)	Nagyrészt végrehajtva
Összekötő irodák (2013)	Végrehajtva
Kereskedelmi kamarák (2016)	Részben végrehajtva
Energia (2013, 2019)	Felülvizsgálatot követően végrehajtva. (2019-ben az EU felülvizsgálta az eredeti megállapodást és folytatta a végrehajtást Belgrád nélkül.)
Hivatalos látogatások (2014)	Nagyrészt végrehajtva
A mitrovicai híd (2015)	Részben végrehajtva
Gépjármű biztosítás (2016)	Végrehajtva
Az ADR ¹¹¹³ tanúsítványok kölcsönös elismerése (2016)	Végrehajtva

¹¹¹¹ Gashi, Shpetim – Novaković, Igor: *Brussels Agreements Between Kosovo and Serbia. A Quantitative Implementation Assessment.* (Letöltés: 2021. december 30.)

¹¹¹² A forrásmű a 2020. decemberi állapotot közli, azóta azonban érdemi változás nem történt.

¹¹¹³ Accord Dangereuses Route – Európai megállapodás a veszélyes áruk nemzetközi közúti szállításáról

10. függelék: A regionális destabilizáció kockázati faktoraival. ¹¹¹⁴

¹¹¹⁴ *Kosovo: des risques de déstabilisation régionale.* (Letöltés: 2018. szeptember 29.)